KOMPLO TEORİLERİ 3

EROL MÜTERCİMLER

AYNADAKİ TARİH

KOMPLOLAR, SUİKASTLER, PROVOKASYONLAR, İSYANLAR

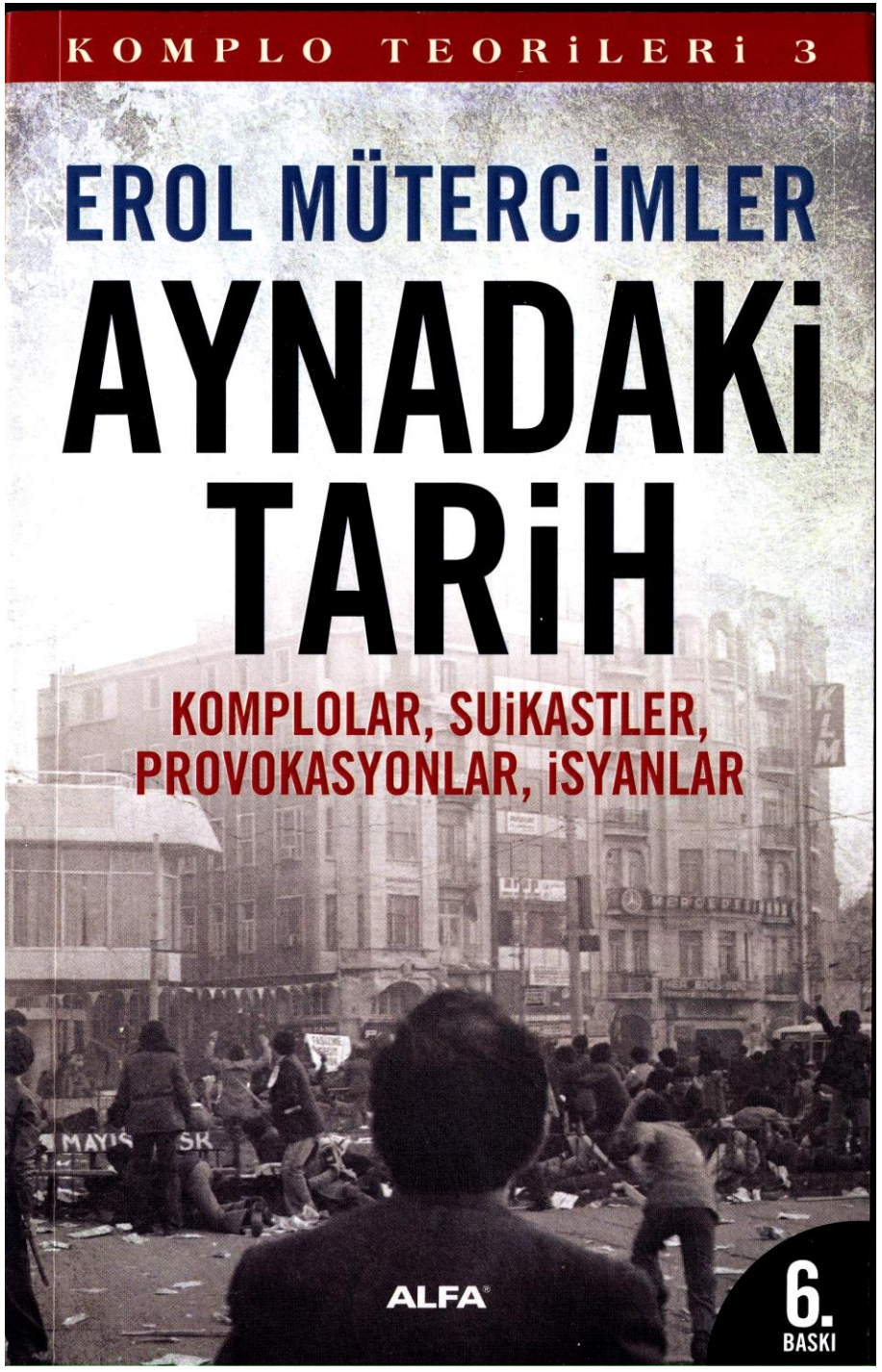

ALFA

6. BASKI

KOMPLO TEORİLERİ 3
- 1922 yılında İzmir'i kim yaktı?
- Sevr paranoyadır; Lozan yırtılmalıdır.
- Vahidettin bir hain midir?
- Atatürk Mevlevi midir?
- Bursa Nutku'nu Atatürk söylemedi mi?
- Dersim İsyanı Hatay için miydi?
- 24 Ocak Kararları 12 Eylül'e hazırlık mıydı?
- Barış Gönüllüleri etnik haritayı mı çizdi?
- 1 Mayıs 1977 provokasyonunu kim yaptı?
- Varlık Vergisi Türkleştirme projesi mi?
- Ruhban Okulu bir dayatma mıdır?
KOMPLO TEORİLERİ
Bu kitap, Türkiye tarihinin son iki yüzyılındaki isyanlara, ihanetlere, komplolara, suikastlere, provokasyonlara ayna tutuyor.
ALFA
www.alfakitap.com
/alfakitap
/alfakitap
/alfakitap
ALFA SİYASET-SOSYOLOJİ
ISBN 978-605-106-203-7
9 786051 062037

AYNADAKİ TARİH

EROL MÜTERCİMLER

1954 yılında Kars'ta doğdu. Tüm öğrenim yaşamı İstanbul'da geçti. İ.Ü. Fen Fakültesi Fizik Bölümü'nden mezun oldu. Deniz Kuvvetlerinde bir süre fizik öğretmenliği, Beşiktaş Deniz Müzesi Müdürlüğü yaptı ve binbaşı rütbesinden emekli oldu. 1995 yılında Avustralya'ya gitti; amacı Asya'da Budist rahiplere katılmaktı ama olmadı. Daha önce başlamış olduğu doktora çalışmasının tez araştırmasını bu ülkede yaptı. Melbourne'da SBS devlet radyosunda programcı olarak çalışırken, Türk toplumuna hitap eden Turkish Report Gazetesi'nde de köşe yazıları yazdı. "Çok kültürlülük ve Türk Göçü" üzerine hazırladığı doktora tezini İ.Ü. Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde savundu. Deniz tarihi çalışmalarıyla tanınan Mütercimler, Türkiye'ye dönüşünde çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık yaptı. TRT de dahil olmak üzere birçok televizyon kanalında belgesel hazırladı ve çeşitli programlar yaptı ve sundu. 2003 yılından 2008'in ortasına kadar HABERTÜRK kanalında "komplo teorileri" sundu. Halen yeni bir haber kanalı olan CEM TV'de "Aynanın Arkası ve Komplo Teorileri" adıyla, Türkiye'nin karar vericilerine alternatif yaratmaya çalışmaktadır. 1998 yılından itibaren *Bilgi, Doğuş, Mersin Çağ, İstanbul Ticaret Üniversitelerinde* öğretim üyeliği yaptı; halen *İstanbul Yeditepe, İstanbul Haliç Üniversitesi'nde,* Türk Devrim Tarihi, Uluslararası İlişkiler ve Strateji alan ve konularında lisans ve yüksek lisans öğrencilerine ders anlatmaktadır. Bugüne kadar kısa radyo oyunları, çeşitli dergilerde yazıları ve belgesel senaryolarının yanı sıra çok sayıda kitaba imza attı.

Kitapları: *Destanlaşan Gemiler (1987), Milli Mücadelenin Kahraman Gemisi Alemdar (1989), Gaspedilen Gemi Sultan Osman (1991) 21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye, Türkiye Cumhuriyetleri ilişkileri Modeli (Yüksek Lisans Tezi, Milliyet 1992 Sosyal Bilimler Araştırma ödülü kazandı) (1992), Ertuğrul Faciası (1993), 21. Yüzyıl ve Türkiye "Yüksek Strateji" (1997), Bu Vatan Böyle Kurtuldu (2004, 14. baskı), Düşler ve Entrikalar (2005, 3. baskı), Kadınlar Gemiler Otomobiller (2004, 2. baskı), Satılık Ada Kıbrıs, (2010, 8. Baskı), Komplo*

Teorileri (2005, 11. baskı), Akıl Oyunu (2007, 10. baskı), Gelibolu 1915 (2005, 10. baskı), Stratejik Düşünme, (2009, 4. baskı).

Aynadaki Tarih: Komplolar, Suikastler, Provokasyonlar, İsyanlar
© 2010, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın tüm yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti .'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.
Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bay tak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kapak Tasarımı Gökhan Burhan
On Kapak Fotoğrafı Ergin Konuksever
Arka Kapak Fotoğrafı Batuhan Kıran - Boxer Dergisi'nin arşivinden alınmıştır.

ISBN 978-605-106-203-7
1-5. Basım: Mart 2010
6. Basım: Haziran 2016

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29 Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Fatih-İstanbul Tel: 0(212) 511 53 03 (ab) Faks: 0(212) 519 33 00 www.alfakitap.com - info@alfakitap.com Sertifika no: 10905

EROL MÜTERCİMLER

AYNADAKİ TARİH

KOMPLOLAR, SUİKASTLER, PROVOKASYONLAR, İSYANLAR

ALFA

Gazi Mustafa Kemal'in gerçek hayranı olan
bu memleketi karşılıksız seven
dostum, HALİT REFİĞ'e adanmıştır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....ix
CUMHURİYET TARİHİNİN EN ALÇAKÇA
PROVOKASYONU:1 MAYIS 1977.....1
İZMİR'İ KİM YAKTI?.....25
OSMANLI'YI ÇÖKERTEN SAVAŞ: "KIRIM HARBİ",
ÇÖKERTENLER İSE "GALATA BANKERLERİ".....43
OSMANLI MÂLİYESİNİN İFLÂS ETMESİ.....57
TARİHTEN DERS ALININSAYDI 1995 GÜMRÜK BİRLİĞİ
ANTLAŞMASI İMZALANIR MIYDI?.....65
VARLIK VERGİSİ CİNAYETİ.....74
24 OCAK EKONOMİ KARARLARI: ASKERİ DARBE
YAPILMASAYDI UYGULANAMAZDI.....95
SEVR BİR PARANOYADIR!.....124
PADİŞAH VAHİDETTİN BİR HAİN(Mİ)DİR?.....134
LOZAN'I YOK SAYSAK HERKES RAHATLAR.....150
HİLAFET KALDIRILMASAYDI TÜRKİYE BATI
DÜNYASININEN ÇEKİNDİĞİ MÜSLÜMAN ÜLKE OLURDU!...164
MUSUL KAYBEDİLDİ, ÇÜNKÜ İNGİLİZLER ÖYLE İSTEDİ.....197
İNGİLİZ PARASIYLA YAPILAN ŞEYH SAİT İSYANI.....219
DERSİM İSYANI SONUCU DEVLET YÜZYILLARCA
SONRABÖLGEYE GİREBİLDİ.....253
BİR CİNAYET; MUHALEFETİN SİNDİRİLMESİ:
TOPAL OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ.....288

SUİKAST: İZMİR'DE KURULAN KOMPLO PAŞALARI TASFİYE ETTİRDİ 322
ATATÜRK YARGILANIYOR: BURSA NUTKU'NU ASLINDA STALİN SÖYLEDİ 362
ATATÜRK'ÜN MEVLEVÎLER VE BEKTAŞÎLER İLE İLİŞKİSİ 382
ON İKİ ADAYI NEDEN NASIL ALAMADIK 433
TAN GAZETESİ TAHRİBİ: "Gazeteden değil, halktan korkmalı" 447
VATAN CEPHESİ: CEPHE KURMAYI SEVEN MİLLET 475
BARIŞ GÖNÜLLÜLERİ: TÜRKİYE'NİN ETNİK HARİTASINI ÇIKARANLAR 491
YORGUN SAVAŞÇI'NIN YAKILMASI: "DEVLET YAPAR DEVLET YAKAR" 523
OKUYUCU HAKEM OLSUN: NUSRAT BATTI, YÜZBAŞI HAKKI ÖLDÜ; YA GAZETECİ ETİĞİ ?! 545
SIRADAKİ AÇILIM DAYATMASI: FENER RUM PATRİKHANESİ 595

SUNUŞ

Yıllardır dikkatimi çeker, milletçe tarihle ve tarihi konularla çok yakından ilgileniyor görünüyoruz. Tarihe karşı bir merak uyandı. Ama okumayı da pek sevmiyoruz. Oysaki yalnızca savaş tarihimiz yani askerî tarih değil, siyasi tarihimiz de oldukça zengin. Sınıflarımdaki öğrencilerimden de görüyorum, cılız da olsa yavaş yavaş sorgulama başladı. Ayrıca komik bir tarafımız da var, tarih yazmaya da çok meraklı bir milletiz: Örneğin, milli takımımız Macaristan'ı yener, gazeteler başlık atar: ***"Tarih yazdık..."*** Ya da başbakan olmadık bir toplantıda kafa tutar, hemen başlıklar hazırdır: "... *Tarih yazdı.*"

Eğer tekrarlanmayan, ortaya bir kez çıkan, benzersiz ve kısa ömürlü olay ve buna bağlı olarak tarihi yapan "büyükadamlar" öne çıkartılıyorsa, bu onaylatıcı (vekayi türü) tarih olmaktadır. Aşağıda sözünü edeceğim Femand Braudel gibi büyük tarihçiler buna karşı çıkmaktadırlar.

Ahmet Refik'ten sonra tarihi sevdiren adam olarak tanıdığımız İlber Ortaylı kendisiyle yapılan bir söyleşide bakın nasıl yakınıyor:

"Bir meraksızlık var. İnsanlar maziye ilgisiz. Maziye ilgisiz insan olur mu? Hayvandan en büyük farkımız maziye ilgi diyeceksiniz. Doğru, maziye bu anlamda merakımız var. Bu çok kolay tatmin edilen bir merak. Mesela "Osmanlı Devleti vardı, padişahlar çok iyiydi, çok kötüydü, çok adil bir memleketti veya çok rezil bir memleketti..." Meşrebine göre, anasının babasının mezhebine göre, siyasi görüşüne göre çocuğun ağzına birkaç slogan yapıştırılıyor ve o

meczuba bu bütün hayatı boyunca yetiyor. Çocuk yüksek mühendis olabilir, profesör olabilir, tabip, hukukçu olabilir ama, bu ahmakça lafları tekrarlamaktan hiç sıkılmıyor. Onu garipseyen de yok. Bu toplumdaki tarihe merak Afrika kabilesindeki insanınkinden daha fazla değil. Bir şeyin künhüne inmek, soru sormak, somut delil aramak gibi bir merakımız yok. Bu, çok az insana mahsus bir özellik Türkiye'de.[1] Herhalde İlber Ortaylı'ya itibar etmek gerekir.

Tarih yazmak bu denli kolay mıdır ki, her dakika başı, ülkemizde tarihi yazan bir şahsiyet üretebiliyoruz. **Uluslararası arenada mimar, sinemacı, modacı, sanatçı üretemeyince, içerde göz boyamacılık kolay olduğundan, tarih yazan şahsiyetler türetiyoruz.** Millet olarak iki aktiviteyi gözü kapalı yapıyoruz zaten, birisi üreme-üretme, ötekisi de olmayanı türetme.

Tarih bir bilim dalı mıdır? Kuşkusuz evet. Tarih nedir? Tarih ne işe yarar? Bu sorunun yanıtını vermek amacıyla bilim insanları yüzlerce teorik yazı kaleme almışlardır. Çünkü bu konu çetrefillidir. Herkes meşrebine göre tanımlar ve anlatır.

Tarih ne işe yarar? Bu sorusunun yanıtını arar mısınız bilmem, ben arayanlardanım. Benim gibi başkaları da var, örneğin "Feodal Toplumu" dünyaya öğretmiş olan Marc Bloch şöyle yazıyor: *"Kuşkusuz tarih başka hizmetleri yapmaktan yoksun olmakla suçlanacak olsa bile, gene de onun lehine rol oynayacak bir faktör bulunmaktadır, o da hoşça vakit geçirtmesidir. Veya daha kesin olmak için -çünkü herkes hoşuna giden kendi vakit geçirme biçimlerini arar- tarih insanların çoğuna hiç tartışmasız böyle gözükmektedir. "*[2] Kuşkusuz böyledir.

Türk akademisyen Mehmet Ali Kılıçbay, Akdeniz ve bölgedeki olaylar hakkında ne biliyorsak [Doğu Akdeniz'i de büyük Türk tarihçisi **Halil İnalcık**'tan öğrendik] araştırmalarından öğrendiğimiz Fransız akademisyen ünlü Femand Braudel'in kitabına "sunuş" yazısında tarih bilimi konusunda yazdıklarından, tarihin ve tarih anlayışının ne anlama geldiğini, zorlanmadan anlamaktayız.

"Tarih bilimi veya sanatı veyahut da bir edebi tür olarak tarih biçiminde ifade edilebilecek nitelikteki, geçmişi araştırma işi her şeyden önce bir inşa faaliyetidir. Yani bir geçmiş mimarisidir ve buna bağlı olarak birçok tarz, üslûp, zevk söz konusu olmuştur. Geçmişi inşa ederken (yeniden inşa ederken demiyorum, çünkü bu ifade sadakat gibi bir anlamı içerebilir, oysa geçmişi inşa edenlerin çoğunun böyle bir kaygıları ancak görünüşte olmuştur. Zaten böyle bir kaygıları olanlar da, geçmişe ancak seçmeci olarak yaklaşılabileceğinden ötürü, yani eşyanın tabiatı gereği, mutlaka yeni inşalar yapmak zorunda kalmışlardır), bu geçmişin hangi hususlarının öne çıkartılacağı, tarihçinin meşrebini, 'doktrini'ni meydana getirmektedir."[3]

"Tarih Tasarımı" gibi anıt bir kitap yazmış olan R. G. Collingwood, ***"Bilim şeyleri aramadır: bu anlamda da, tarih bir bilimdir,"*** yargısına vardıktan sonra tarihin tanımını şöyle yapıyor: *"Tarihin bir çeşit araştırma ya da soruşturma olduğunu sanırım her tarihçi kabul edecektir... Tarih tür bakımından bilim dediğimiz şeyler arasına giriyor; yani, sayelerinde sorular sorduğumuz ve bu soruları yanıtlamaya çalıştığımız düşünce biçimleri. Genel olarak bilim -bunu anlamak önemlidir- zaten bildiğimiz şeyleri bir araya getirmekten ve onu şu ya da bu çeşit örüntüler içerisinde düzenlemekten ibaret değildir. Bilmediğimiz bir şeye yönelmekten ve onu keşfetmeye çalışmaktan oluşur. Daha önce bildiğimiz şeylerle oyalanmak bu amaca götüren yararlı bir yol olabilir, ama amacın kendisi bu değildir. Olsa olsa bir araçtır."*[4]

Bu kitabın derdi tarihi yeniden inşa etmektir. Tarihin neyin üzerine inşa edildiğini anlatmaktır. Yarından düne bakmaya çaba harcadım. İtiraz edilmeyen yaygın kanıya göre, tarih geçmiş ile bugün arasında bir ilişki kurar. Bugünü anlamaya çalıştım, bunu yaparken de hem uluslararası hem de strateji disiplininden yararlandım. Olaylardaki aklı, başka bir deyişle 'stratejik düşünme'yi çözmeye çalıştım.

Sencer Divitçioğlu'nun ortaya koyduğu şekliyle *"Tarih geçmişle halin bitişiğinde bir insanbilimidir"*.[5] Murat Belge "Tarihten Güncelliğe" adlı seçkisinde 'dün' ile 'yarın' arasında kurduğu ilişkiyi anlatırken: *"**Dün** ile **yarın** arasında zorunlu ve mantıkî bir bağlantı vardır" kesin yargısının ardından, "Falan biçimde tanımlanmış bir yarın isteyenler, dünü de ona göre yorumlar. Şüphesiz bunun tersi de geçerlidir. Belirli bir dün yaşandığını söylemek, ona uygun bir yarın özlemine bağlıdır."*[6]

Adı yaygın bilinen ve kendisine çok saygı duyulan Edward Hallett Carr, *"Tarih doğrulanmış bir olgu kümesidir,"* dedikten sonra, bunu anlaşılabilir bir örnekle şöyle açıklıyor: *"**Tıpkı bir balıkçının tablasındaki balıklar gibi, belgeler, yazıtlar vb. içinde olgular hazır dururlar. Tarihçi onları alır, evine götürür, pişirir, canı nasıl istiyorsa o şekilde sofraya koyar**. "*[7]

Tarih, ilk elde, günümüzde yaşayan tarihçinin, geçmişte yaşamış olan "başkasını" okuyarak yaptığı bir bilimdir. Tarihçi için bu başkası yaddır; yani uzaklarda olan mesafeleşmiş bir yabancıdır. Onun hakkındaki bilgiler ancak arşivden bulunup okunan belgelerden elde edilir.[8]

Bu kitapta okuyacağınız seçilmiş 25 tarihi olay, bu düşünce çerçevesinde derlendi, yorumlandı ve yazarının belirlediği sınırlar içinde mukayeseler yapıldı. Bazı konular bugünkü bilgi birikimime göre yorumlandı, bazıları komplo teorileri mantığına göre yazıldı, bazılarının da analizi yapıldı.

Her ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin tarihi de ihtilaller, başkaldırılar, komplolar, suikastlar, provokasyonlar bütünüdür.

Bu olayların içinden birisini seçip alırken, ait oluğumuz politika evreni, dahil olduğumuz ya da ilgi duyduğumuz siyasi parti, çıkar birliği ya da çatışma yaşadığımız gruba bağlı olarak yorum yaparız. **Yani yorumumuz görecelidir.** Fakat tarihi olayın ortaya çıkış, ge-

lişme süreci yazılırken aidiyetimizden bağımsız olmalıdır. Bunun hangi devletin vatandaşı olduğumuzla bir ilgisi olmaması gerekir. Ancak, sonucu yaratan unsurlar, etkilenimleri ve etkisi her araştırmacıda değişebilir, zaten farklılık da göstermelidir.

Tarihteki olayları anlatırken herkesin duymaya alışık olduğu sözcükler kullanılır; savaş, devrim, ihtilâl gibi çok bilindiklerin dışında başka kavramlardan da söz edebiliriz.

"Tarih okuru da tarih yazıcısı gibi sürekli bir genellemecidir, bunu tarihçinin gözlemlerini kendine daha bildik gelen öteki tarihî bağlamlara -ya da belki kendi zamanına- uygulayarak yapar"[9], şeklinde okurla yazar arasındaki bağı açıklayan Carr, "her olay tektir yani biriciktir" gerçeğini unutturmadan, *"Tarihçi, kendi kanıtını sınamak için sürekli genelleme kullanır"* yorumuyla her iki tarafa da yol gösterici olmaya çalışmıştır.

"Tarih kanıtın yorumlanmasıyla işler," diyen R.G. Collingwood, *"Burada kanıt tek tek belge denen şeylerin ortak bir adıdır, belge ise şimdi ve burada varolan, tarihçinin, üzerinde düşünerek, geçmiş olaylar hakkında sorduğu soruları yanıtlayabileceği türden bir şeydir. "*[10] Kanıtın özelliklerinin ne olduğu ve nasıl yorumlandığı konusunda sorulacak sorular o kadar da kolay değildir.

E.H. Carr'a sormuşlar: ***"Güneşin altında yeni olan hiçbir şey yoktur" anlayışı ile "Her şey değişmektedir" anlayışı arasında bir seçim yapmanız gerekseydi, hangisini seçerdiniz?***

Verdiği yanıt: *"Her ikisine de. Geçmiş, bugüne gelindiğinde birdenbire ve tümüyle yitip gitmemektedir. Fransızların* ***Le morte saisit le vif*** *(Ölü diriyi tutar) deyimi (Fransız kalıt hukukunun ilkesidir: ölenin hakları yaşayanlara kalır), geçmişin zaman zaman bugünü nasıl etkilediğini dile getirmektedir. Öte yandan, geçmişin dış biçimleri ile değişmeden kaldığı durumlarda bile, içeriği -kimi kez fark edilmese de- sürekli olarak değişmeden geçer. Tarih, süreklilik ve değişim ilkelerinin karşılıklı etkileşimlerinin bir ürünüdür.*[11]

"Olayların kronolojik hikaye-edildiği bir tarih boştur"[12] İlber Ortaylı da diyor ki, *"Tarih demek nostalji demek değildir"*. Yani insanı anlatmayan tarih olamaz. "Tarihten alınacak dersler"i Will ve Ariel Durant kabul edeceğimiz içerikte açıklıyor: *"Tarih her şeyden önce, o mirasın yaratılması ve kayıtlara geçirilmesidir; gelişme, o mirasın artan bolluğu, muhafaza edilmesi, iletilmesi ve kullanılmasıdır. Tarihi, insanoğlunun sadece ahmaklıklarının ve suçlarının hatırlatılmasını ikaz eden biri olarak değil, çoğaltıcı ve doğurucu ruhların hatırlatılmasının cesaret verici olduğunu söylemek için inceleyenler indinde, mazi, ümitsizliğe düşürücü, dehşet uyandırıcı hadiselerin teşhir edildiği bir salon olmaktan çıkar…"*[13]

Okuyucuma sunduğum bu kitabın yazılırken, yazarına yol gösteren bilim aklının ne olduğunun da okuyucu tarafından bilinmesini istedim.

Bu kitabın adı neden **"Aynadaki Tarih"** kondu?

Herkesin bileceği gibi, ***ayna*** bir yansıtıcıdır. **Önüne ne koyarsanız onu gösterir. Ama bir şartla, içindeki her şey aynaya bakana göre tersten görünmektedir.** Yine bir temel özelliği de, ona gösterilen her şeyin simetri bozukluğunu da aynen yansıtıyor oluşudur. Oysa, günlük yaşamımızda, ağzımızın yamukluğu, yüzümüzün çarpıklığı, göz kapaklarımızın şekilsizliği pek de yüzümüze vurulmazken, ***ayna*** hiçbir şeyi saklamadan, içindekini kusuverir. Biz de ***ayna*** karşısında, ayıplarımızı ya da eksiklerimizi kapatmak için çabalar dururuz.

Bu kitapla, Türkiye tarihini içinde saklayan ***aynanın*** derinliklerinden, kendi seçkimi çıkarmak istedim. İçinde saklı tuttuklarından bir kısmını koparıp almak çabası içine girdim. Başka bir deyişle, ***"aynanın arkasındakileri"*** önüne çıkarmaya çok uğraştım.

Tarihin insan bilimi olduğunu söyleyenlerdenim. Tabiî ki söylemeyenler de var. Ama bu insan bilimi, coğrafyadan da, dinden de, savaştan da ve daha pek çok unsurdan da kopuk değildir. ***"Tarihi yazan yapana bağlı kalmazsa, tarih bambaşka bir içerik kazanır"***

çözümlemesini yapan **büyük devrimci Mustafa Kemal**, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında liberal bir söylemle "iktisat her şeydir" diyor. Demek ki, insanımızı ve olayları anlatırken, yorumlarken gözardı edemeyeceğimiz unsurların başında ekonomi geliyor.

Zaten endüstri devrimi sonrası, dünyayı değiştiren, her şeyi allak-bullak eden, ekonomi sömürü çarkının döndürülmesi olmadı mı? **Endüstrileşmiş devletlerin kömürden demire, elmastan petrole değin yeraltı kaynaklarına sahip olma istekleri, dünyayı kana buladı. Tarih, emperyalizm adıyla bir kavram yarattı.** Amerika anakarasının keşfi, Ümit Burnu'nun dolaşılması, sömürgeciliğin kanlı tarihini yazdırmaya başladıktan sonra, Karl Marx'da emeği sömürenleri ***'aynanın arkasından'*** çıkardı teşhir etti, sömürünün tarihini düşündürttü. **Darbelere çanak tutan, darbecileri alkışlayan Liberal görünümlü faşistlerin üretimi olan "ideolojiler öldü" safsatasının** çabucak iflas etmesine tanık olduk. İdeolojiler ölmüyordu, ölenler Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi sistemleştirilmiş dünya görüşlerinin başarısız uygulamalarıydı. 21.yüzyılın dünyasında, "kapitalizmin hastalıklarını acaba Marksizm tedavi edebilir mi" arayışlarının sebebi ne ola ki? İşte **"Aynadaki Tarih"** planlı, programlı çarpıtmaları, aldatmaları da, içinden dışarı atıveriyor.

Bu kitapta okuyacaklarınızda, Osmanlı'nın parçalatılması, Cumhuriyet'in çektiği sancılar, karşı devrim girişimleri, ihtilâl ve darbeler hep bu eksen üzerine oturtuldu. Ama biz olayların sonuçlarıyla ilgilendik. Daha doğrusu, eğitim sistemimize kumanda edenler, düşünmeyi yasaklayacak müfredatları uygulattılar. Sorma, sorgulama yasaklandı. Oysa ki, **tarih,** neden-sonuç ilişkisini kurabilince anlaşılabilir ve aydınlanabilir oluyor.

Okuyanlar biliyor, çeyrek yüz yıl emek vererek yazdığım ***"Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal"*** biyografi çalışmasında, doğal olarak kitabın kapsamı nedeniyle, üzerinde gerektiği gibi duramadığım bazı olayları [örneğin, Topal Osman'ın öldürülmesi, İzmir suikastı gibi...], bu kitapta tüm ayrıntılarıyla **"aynanın içinde"** gördüm. Bu nedenle de artık çok huzurluyum.

Günümüz Türkiye'sinde bazı grupların temsilcileri, Hilâfetin kaldırılmasının doğru olmadığını, bugün bunun sıkıntılarını çok çektiğimizi söyleyip duruyorlar. Oysa, **"Aynadaki Tarih"** bu görüşün sakatlığını ortaya koyuyor. ***"Cumhuriyet tarihçileri gerçeği görmüyor,"*** **diyen büyük tarihçimiz Halil İnalcık** ne söylüyor: **yazanlar o zamanki gerçek tarihi yazmıyorlar. Meşhur Alman tarihçi Leopold von Ranke, 'Araştırdığı döneme kendisini götürebilen insan tarihçidir,' der... Yani İnönü, Atatürk dönemi belli bir grupla kurulmuştur. Hilâfet meselesi çok mühimdi, şapka 'inkılâbı' ilânı bunun yanında önemsiz kalır."**[14] Olayları, şimdi çarpıtmaya hazır bazı odaklar, tarihi de yörüngesinden saptırmaya uğraşıyorlar. **Örneğin Şeyh Sait İsyanı ve Dersim İsyanında olduğu gibi. Bu isyanlara "etnik temizlik" suçlaması yapıştırılmaya çalışılıyor**. **"Aynadaki Tarih"** bu olayları, kendi yatağından anlatıyor. Halil İnalcık'ın tespiti şudur: ***"Çok mühim bir hadise de Şeyh Sait İsyanı'dır, İngiliz tahrikiyle tabii. Bu isyan milli olmaktan çok bir irtica hareketidir; tabii gayet sert tedbirler alındı o zaman, biz farkında değildik. "***[15] Bugün de farkında olmadığımız için, **aynanın içinden** çıkaralım da önüne koyalım dedik!

Türkiye'de en çok yakındığımız, ısrarla saldırdığımız konu, askerî darbelerdir. Buna karşın işbirlikçi medyanın, siyasetçinin ve sermayedarın, borazancısı olduğu güçler adına yaptıkları darbeleri hiç görmüyoruz. Oysa ki, bunların hepsi ***"aynanın içinde tarih"*** olarak karşımızda duruyor. **Şunu görelim artık, askerî darbeler soğuk savaş döneminin ürünüdür, yeni dönemde ise 'sivil darbeciler' yüceltilmiştir. Fakat ikisinin de ortak yanı, dış dinamiklerin iteklemesiyle olmalıdır. İster sivil ister askerî olsun, akıl sağlığı yerinde olan hiç kimse darbeye taraftar olamaz.** Ancak buna karşın neden, bir türlü "demokrasi" ve "demokratikleşme" düşüncesi olgunlaşamıyor? **"Aynadaki Tarih"**, bunun yanıtını akılsızlığımıza ek olarak Anadolu topraklarının pay edilme kavgasında buldu.

24 Ocak 1980 ekonomik kararlarını hazırlayan aklın kim olduğunu bilmezsek 12 Eylül 1980 askeri darbesini çözmek için daha çok uğraşırız. Oysa neden-sonuç ilişkisini kurduğumuzda *"ayrıntının içinde saklı olan"* karşımıza atlayıveriyor. Bu kitapta okuyacağınız acı ama çıplak gerçek şudur: **Eğer 12 Eylül olmasaydı, 24 Ocak kararları uygulanamazdı. 1 Mayıs 1977 provokasyonu olmasaydı 12 Eylül'ün meşruiyetini kabullendirmek çok güç olurdu.**

Okullarımızda çağdaş düşünce sistematiği yani sorgulayıcı öğretim sistemine göre öğrenci yetiştirseydik, ***1995 Gümrük Birliği*** **antlaşması ya da sözleşmesini imzalayanlar,** ***1838 İngiliz Ticaret Antlaşmasının*** **sonuçlarını bile bile yine de imzalarlar mıydı? AB'ye girdik diyerek, gündüz gözüyle havai fişekler atarlar mıydı?** Hadi bir kez atıldı, neyse, ikinci kez atılır mıydı, işte akılsızlık dediğim budur.

1853-1856 ***Kırım Harbi,*** **Osmanlı'nın içinde bulunduğu** ***Koalisyon*** **tarafından zaferle kazanıldığı halde, Osmanlı'nın çöküşünü hazırlayan bir savaş olduğunu ders kitaplarımızda okuttuk mu? Hayır.** Ama **"Aynadaki Tarih"**te okuyacaksınız. İlber Ortaylı bir yazısında bu soruna parmak basmış ve demiş ki: "Ortaöğretimde okutulan ders kitapları, okuyanın ufkuna bir şey katmıyor." Bu yazısı kendisine hatırlatılarak sorulmuş; *"Tarih eğitimi nasıl olmalıdır? "*[16] Verdiği yanıt Türk milli eğitim sisteminin içinde bulunduğu sefil durumu gözler önüne seriyor:

"Tabii bir memlekette büyük tarih sentezleri olmayınca tarih şuuru küçük kalıyor. Popüler kitap da kolay yazılıyor. Ne zaman ki büyük tarih kitaplarımız meydana gelir, o okullara akseder. Bu olmayınca bizim ortaöğretimde, maalesef öğretmen sınıfı da çok berbat bir vaziyette bugün. Bunların çoğunun Türkçesi de iyi değil. Kötü tarih kitapları yazılıyor. ***Belli ki, o kitaplardan tarih öğrenilmiyor. Yanlış öğretiliyor.*** *Hepsinden de öte, çok aşağılık bir üslupları var. Tarih ve edebiyat okumuş bir insanın üslubu değil.* ***Maalesef, bazıları bunları para kazanmak için yazıyor. Kazanmışlar da. Ama çocuklar tarih bilgisi ve şuuru kazanamamaklar.*** *Bu açık bir şey."*

Ortaylı kendisiyle yapılan başka bir röportajda da herkesin kafasına çivi çakar gibi çakmaya devam ediyor: **"Tarih kitaplarında hem ideoloji var hem de büyük bir bilgisizlik... Bugünkü yanlış tarih anlayışından sağlıklı bir nesil çıkması, kimlik kazanılması güçtür... Hiç kimse, olmayan bir tarihi yorumlayamaz. Olmayanlar üzerine kurulu bir gelecek inşa edemez."**[17]

"Aynadaki Tarih" tarihte olmayanın peşine düşmüyor, tarihte olup da fark edilmediğine inandığının izini sürüyor. Burada ele alman konulardan birisi, ders kitaplarında çok yer verilmeyen *Kırım Harbi* ve sonuçlarıdır. İlber Ortaylı'nın *"tüm zamanların büyük âlimi"* diye adlandırdığı **Halil İnalcık** *Kırım zaferi* sonrasındaki süreci yorumlarken, ***"... 1877-78'de Osmanlı Rusya'ya bu kez tek başına savaş açtı, Balkanlar'da isyanlar çıkardı, o zaman Avrupa bize yardıma gelmedi,"*** diyor. Neden? ***"Osmanlı Devleti bu arada Avrupa bankalarından büyük borçlara girmiş bulunuyordu; saraylar yaptırarak, saraylı hanımların lüksü için israflar... Devlet o kadar borçlu hale geldi ki banka idarecileri sarayın önüne gidip gösteri yapıyorlardı; borcumuzu ödeyin diye. Rezalet... 1875'te Osmanlı devleti ilan-ı iflas etti, parayı ödeyemiyor, bugün ertelemeler yeniden borçlanmalar var ya, ona benzer; hükümet borçları ödeyemeyecek duruma geldi, rica ettiler, ertelediler. O zaman da bankalara para yatıran Avrupalılar, Batı kamuoyu bizim aleyhimize döndü. Rusya bu durumdan istifade edip Balkanlar'da, Bulgaristan'da isyanlar çıkardı ve harp açıp Yeşilköy'e kadar geldi."*** Ruslar da Yeşilköy'e kadar gelince, zorunlu olarak *Ayastefanos Antlaşması* yapıldı... ***"Evet, Batı hemen müdahale etti, durdurdu Rusları... Osmanlı'nın kaderi meselesi, dünya büyük güçler dengesinde en önemli meseleydi. Rusya İstanbul'u, Boğazlar'ı alırsa Avrupa o zaman Rusya'ya mahkûm olabilirdi Avrupa bunu önlemek için müdahale etti ve kurtardı Boğazlar'ı. Bu mesele, bugünlere kadar geliyor. "***[18] İşte bu nedenle, **"Aynadaki Tarih"** bu olayları ele aldı.

Lozan'ın değeri, önemi, Sevr [Sèvres] bilinmezse, çizilen harita görülmezse anlaşılamaz. Binlerinin sürekli olarak "Sevr bir paranoyadır" dayatmasını çözmek için, **"aynanın arkasını"** görmek zorunludur. "Ulus-devlet modeli bitti" deniyor, aynı tezi Halil İnalcık bakın nasıl karşılıyor: ***"Yok bitmedi, bitti derseniz o zaman Türkiye devletini inkâr ediyorsunuz, Sévres'i, Türkiye'nin parçalanmasını kabul ediyorsunuz."*** Neden bu tezler ortaya atılıyor?. ***"Çünkü kendisini Türk, hatta Türkiye vatandaşı hissetmiyor, bağnaz etnik bilinçlenme ortada olan bir olgu."***[19]

İsmet İnönü 30 Eylül 1969'da verdiği bir konferansı bitirirken şu değerlendirmeyi yapıyor: ***"Son fasıl olarak, Lozan Antlaşması'nın özelliğini anlatacağım. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan antlaşmaların hiçbirisi yaşamaz. Yalnız Lozan Antlaşması ayaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni antlaşmalar, dünyaya yeni meseleler ve yeni ihtilaflar çıkarmıştır. Lozan Antlaşması Türkiye için esaslı değerini ve uluslararası ilişkilerde kılavuz olacak ilkeleri taşımakta devam etmektedir. Denilebilir ki, Lozan Antlaşması, imzasından 46 sene sonra, tazeliğini muhafaza etmektedir."***[20]

Ulusal kurtuluşun önderi Gazi Mustafa Kemal, 5 Kasım 1922'de Başdelege İsmet İnönü ve arkadaşlarını Ankara tren istasyonundaki Direksiyon binası önünden uğurlar. Türk delegasyonu, Atatürk'ün deyişiyle *"Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın yıkılışını bildirir belgeyi, Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş siyasal yapıtı"* imzalamak üzere Lozan'a doğru yola çıkmıştır.

Lozan, 87. yılında da tazeliğini korumaktadır, 100. yılında da koruyacaktır. Buradan hareketle bugün, *Patrikhane ve Heybeliada Ruhban Okulu* odaklı tartışmaların çıkış noktasını **"aynanın arkasında"** aramazsak, akıntıya daha çok kürek çekeriz. **"Aynadaki Tarih"**, *Lozan, Sevr ve Patrikhane* meselesine de işte bu nedenle bakıyor.

Milad olan 12 Eylül 1980 öncesi Kahramanmaraş, Çorum katliamları yalnızca o bölgelerdeki aklını yitirmiş yerel politik grupların, durup dururken, Alevi-Sünni kırımı yapalım demeleri sonucu mu oldu acaba? ***"Barış Gönüllüleri"*** projesini ve ne yaptıklarını bilmeden, buralarda öldürülen yüzlerce insanımızın katledilme sebeplerini anlar mıyız sanıyorsunuz! ***"Barış Gönüllüleri"*** gerçeğini işleyen bir roman, bir film hatırlıyor musunuz? Ben yalnızca tek birini anımsamaktayım, Halit Refiğ'in senaryosunu yazıp yönettiği *"İki Yabancı''* filmi çekilmişti. Hepsi hepsi, birisi akademik olmak üzere iki de araştırma kitabı yayınlandı, o kadar. Aynı Halit Refiğ'in *"Yorgun Savaşçı"*sını da **devlet yaptırdı, devlet yaktı.** Bunun nedenini ve sonuçlarını **"Aynadaki Tarih"** okuyucusuyla paylaşıyor.

Lozan Barış görüşmelerinde de masadaki en önemli ve sıkıntılı konulardan ya da sorunlardan birisi olan Fener Rum Patrikhanesi'nin etkinlikleri halen devam etmektedir. Erdoğan hükümetinin açılımları kapsamında bu konu sıcaklığını korumaktadır. Bu nedenle, bu özel konu ya da sorunun Türkiye'deki en önemli uzmanlarından birisi olan Çağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Prof. Dr. Esat Arslan, emek verdiği bir makalesinin, bu kitapta yer almasına izin vermiştir. Sayfa 599 ile 641 arasında ilgiyle okuyacağınızı umuyorum. Kendisine de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Teşekkür borçlu olduğum kişileri ve nedenlerini yazmazsam borçlu kalırım.

Her kitabın yazılışı çok zorlu bir serüvendir, süreçtir. Zaman zaman insan canından usanır. Kafandakini ararsın, bulamazsın, çaresizlikten oradan oraya koşturursun. Aradığın materyal bir kitap, dergi, gazete ya da fotoğraftır, ulaşamazsın.

Bu kitap yazılırken de böylesine çok sıkıntı yaşandı. Ama güzel insanlar yardıma koştu.

Bunlardan birisi çok sayıda, kıskanılacak kitaplara imza atan Suat Parlar oldu. Hem belleği hem de arşivi güçlüdür, zengindir. Çok zor sorularıma doğru ve yol gösterici yanıtlar verdi.

Yardımcı olmak amacıyla koşturan bir başka güzel insan, bulamadığım bir kitabı çok ısrarla takip edip bularak, bana ulaştıran sahaf-kitapçı Bengi Kitabevi'nden Gürhan Öztürk idi.

Asıl unutamayacağım yardımı gazeteci **Ergin Konuksever'den** aldım. Türkiye'nin çok zengin fotoğraf arşivlerinden birisine sahip bu güzel insan hiç yüksünmeden, her zamanki gibi arşivini bana açtı. Birlikte taradık, alacaklarımı seçtim ama içine sinmedi, yeniden tek başına birkaç fotoğraf daha seçip, "Gel bunları da al," dedi.

1 Mayıs 1977 tarihinde Taksim Meydanındaki provokasyonu fotoğraflamıştı. O katliama an be an tanıklık etmişti. Bir kez daha zarflarını açtı ve dialarını hiç esirgemeden verdi. Ön kapaktaki fotoğraf ve içerdeki tarihi fotoğraflar böylece karşımıza geldi. Buna yalnızca "Sağ olunuz!" demek yeterli olabilir mi!..

Bu konuyla ilgili bir teşekkür borcum da Faruk Bayrak'a var. Çünkü kapak taslağı üzerine tartışılırken, 1 Mayıs katliamını 'ön kapağa' taşımak önerisi ondan çıktı. Ben de böylece ağabeyim **Ergin Konuksever'in** Gazeteciler Sitesi'ndeki köhne müze evini bir kez daha keyifle ziyaret ettim. Okuyucu anımsayacaktır. *Satılık Ada Kıbrıs* kitabımdaki fotoğraflar da **Konuksever'in** arşivinden derlenmiştir.

Arka kapaktaki fotoğrafın kullanılmasına izin veren *Boxer* Dergisi'ne de çok teşekkür ediyorum. *Komplo Teorileri* kitabım çıktığında röportaj yapmışlardı, bu fotoğrafları arşivlerinde saklamışlar ve şimdi de yararlanmamıza izin verdiler.

Yayınevinden Gökhan kapağı bitirmişti, onu yıktırıp yeniden yaptırdık! Her kitabımın kapakları tasarlanırken Gökhan'ın atölyesini vapur iskelesine döndürüyorum. Etrafta kimi görsem odaya sokuyorum; "Nasıl olmuş?" diye soruyorum. Gökhan da tüm olumsuz fikirleri dinlemek zorunda kalıyor. Ben olsam kızarım!

Her zamanki gibi düzeltmeleri el yazımla gönderdim. Kâmuran bunlarla başa çıktı.

Bir de Alfa'nın editörü Rana var! Uygun saat olsun olmasın arıyorum. Çünkü her zaman "bir fikrim var!" ... O da sabırla "Peki Erol Bey!" diyerek beni başından savıyor. Tabii, ertesi günü hesaba katmıyor!..

İşte her kitap bu denli yoğun çaba, sabır ve emekle, bu güzel insanların desteğiyle okuyucusuna ulaşıyor. Yazarına da yalnızca kuru bir "teşekkür etmek" kalıyor. Bunu zevkle yapıyorum.

Bu kitabın adının konuşunu da sizlerle paylaşmak istiyorum; genelde dört isim seçerim, sonra yayıneviyle paylaşırım. Onların da düşüncesini alırım. Sonuçta, editör de yayıncı da bir okuyucudur. Eğer onların içine sinmezse, benimsemezlerse, kitapçı raflarında okuyucu da dudak bükecek demektir. Bu nedenle, her zamanki gibi, seçenekleri karşılarına koydum. O gün Vedat Bayrak'ın odasında, değerli edebiyat insanımız Selim İleri vardı; hiç tereddüt etmeden, **"Aynadaki Tarih"** olsun dediler. Zaten bu isimle yayınlanmasını istiyordum, tamam dedim, okuyucu da sevecek. Umarım böyle olacak!

Anadolu toprağına gömülme isteklisi, iflah olmaz bir Türkiye sevdalısı olan yazarınızın, içinde olmaktan onur gurur duyduğum **Bahriye'nin tarihine** karşı işlenen bir 'cinayeti' ortaya çıkarma mücadelesini de son 'problemli olay' olarak okuyacaksınız. Sahtekârın birinin yaptırdığı bir mezarın **tarafımdan** yıktırılışına tanık olacaksınız. Ama orada Türkiye medyasının da *hal-ü pür melalini* göreceksiniz. İçiniz ezilerek okuyacaksınız. Dedim ya, *ayna, 'içindeki tarihi'* saklamıyor.

"Marifet iltifata bağımlıdır." İyi okumalar, efendim!

10 Şubat 2010 - Göztepe

CUMHURİYET TARİHİNİN EN ALÇAKÇA PROVOKASYONU: 1 MAYIS 1977

1 Mayıs 1977 tarihinde Taksim Meydanı'nda yapılan "İşçi Bayramı", meydandaki kalabalığa açılan ateş sonucu 34 kişinin ölümü, yüzlerce kişinin ağır yaralanmasıyla bitti. Eğer bu miting böyle kanlı bitmesiydi 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi yapılamayacaktı...

Ön kapak konusuyla başlayalım. Bugün de (2010 yılı Şubat ayı), içinde "darbe" sözcüğü geçirmeden demokratikleşme ya da demokrasi tartışması yapamıyoruz. İşin tuhaf yanı darbe dendiği zaman da hep "askeri müdahaleyi" anlıyoruz. Oysa 1989 sonrası yaratılmaya çalışılan **"yeni dünya düzeni"nde paradan para kazanan spekülatörler sivil darbelerin teşvikçisi oldular. Bunun adına da demokrasi kurma girişimi dediler** ama başına da "açıklık" diye bir kavram eklediler.

Aynı spekülatörler ve onların beslendikleri damarlar 1990 öncesi dünyasında, özellikle Latin Amerika'da, Avrupa'da ve Türkiye'de "demokrasileri" ortadan kaldırtıyor, askeri rejimler yani darbe artıklarını yönetime getiriyorlardı. Bu yabancı aktörlerin **darbeyi onaylayıp darbecileri destekledikleri ülkelerde yalnızca oranın milli ordusu değil, bazı medya grupları, bir kısım siyasi partileri de gönüllü işbirlikçiliğine soyunuyorlardı.** Her işbirlikçi haindir ve bu ihanetin en yoğun yaşandığı ülkelerin başında gelen Türkiye bu türden alçaklığın onlarcasına tanık olmuştur.

1 Mayıs 1977 provokasyonu ile ortaya çıkan komplo, **Türkiye'de "karşı devrim" sürecini başlatacak olan 12 Eylül müdahalesi**nin zemin hazırlayıcısı olmuştur.

Taksim Meydanı'nda yaşatılanlar siyasi tarihimizin en büyük dersi ve rehberi olmalıydı, ama kimse bunu görmedi ya da görmezden geldi. Cinayetler işlendi, suikastlar düzenlendi, provokasyonlara göz yumuldu, komploları açığa çıkarılmadı, önce 12 Eylül'e gelindi. Yıkım ağır oldu; binlerce aydın, entelektüel yok edilirken, ötekiler ses çıkarmadı. Önünü arkasını düşünmeden Danışma Meclisi'ne koşa koşa gidip üye oldular.

Sonuç; 12 Eylül öncesi devrim yapmak için mücadele edenlerin bir kısmı, karşı devrim yapıp Kemalist devrimleri ve laik cumhuriyeti paralamaya uğraşırken, bir kısmı da hukuk doruklarında karşı devrimi durdurmak mücadelesi içine girdiler. Bu da ancak Türkiye'de olurdu.

***

2 Mayıs 1977 tarihli *Milliyet* gazetesi birinci sayfasında manşetten şunu yazıyordu:

"Olaylara DİSK'in mitingine sızmak isteyen Maocu bir grubun ateş açması neden oldu."

Bunun sonucunda Taksim'deki miting kanlı bitecek, 34 ölü, yüzlerce yaralı olacaktı.

1 Mayıs 1977'deki "İşçi Bayramı" düzen içinde başlamıştı ve bu disiplinle de sona ermek üzereydi. DİSK Genel Başkanı yaptığı konuşmada, *"Şu anda yüz milyonlarca emekçi, sömürüsüz baskısız ve savaşsız bir dünya özlemi haykırıyor, MC'nin tüm gerici faşist güçlerin bozgunu için güçlerimizi birleştirmeliyiz,"* demiştir.

Ayrıca, NATO, CENTO'dan çıkılmasını, ikili anlaşmaların yırtılmasını istemiş ve şöyle devam etmiştir:

"MC'nin [Milliyetçi Cephe] emrindeki kiralık ölüm şebekeleri kanlı cinayetler işleyerek demokrasi savaşımının gelişimini durdur-

mak istiyorlar. Bu arada sol görünüp MC ile beraber vuranlar, bu kanlı oyunun aktörleri arasında yer alıyorlar. İşçi sınıfımızı sırtından hançerleyen, demokrasi savaşımını rayından çıkarmak isteyen bu Maocu Bozkurtlar ve benzeri maceracı, bozguncu akımlar faşist tırmanışa hizmet ediyorlar..."

DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler sanki az sonra olacakları biliyormuş gibi, bazı grupları işaret ediyordu.

Miting alanında geniş önlemler alan DİSK yöneticileri, DİSK güvenlik ekipleri kendilerini **"sosyal faşistlikle ve revizyonistlikle" suçlayan Maocuların** mitinge sızmamaları için büyük gayret sarf etmişlerdir.

Maocuların önlerinde yürüyen DEV-GENÇ topluluğu, *"Tek yol devrim, Mahir, Hüseyin, Ulaş, kurtuluşa kadar savaş"* sloganları bağırırken, arkadan gelen Kurtuluşçular da *"Kürt halkına özgürlük"* sloganını ortaya atmışlardır. Anadolu Ajansı'nın haberine göre bu grup sarı, kırmızı, yeşil renkli Kürt bayrağı açmıştır. Bunların arkasında bulunan Maocular da *"Ne Amerika ne Rusya, bağımsız Türkiye Sosyal Faşistler - Revizyonistler"* sloganları ile DİSK kordonunu kırarak miting alanına girmek istemişlerdir.

Zaten ilk kavga da burada, Saraçhanebaşı'nda çıkmıştır. Saat 19.00'a gelmektedir.

Ellerinde çeşitli çarpışmalarda ölen gençlerin portrelerini taşıyan Mao'cu grup *"Halklara özgürlük", "Zindanlar boşalsın"* gibi sloganlar atmaya başlamışlardır.

Bu ana kadar *Milliyet* adına mitingi izleyen **Örsan Öymen** ile **Ergin Konukseven**, usta gözleriyle alanı tarıyor, parmaklarıyla deklanşöre basıyordu. Kemal Türkler'in konuşmasından 45 dakika sonra atılan bir mermi işaret oldu, bir anda silahlar patlamaya başladı.

Gazeteci **Ergin Konuksever** Atatürk Kültür Merkezi önündeydi. Gümüşsuyu'nda bekleyen *Milliyet*'in minibüsüne gitmek üzereyken hemen yanındaki birisinin elindeki tabancayla ateş ettiğini dehşetle fark etti ve o kişiyi fotoğrafladı.

Silahlar patlamaya başlar başlamaz alandaki binlerce kişi paniğe kapıldı. Korkunç bir panikti bu.

Olayları Intercontinental Oteli önünde **"halklara özgürlük"** diye bağıran **Maocular başlatmış, alanda bunu bekleyen ajanlar harekete geçmiştir**.

Aşağıda bu feci olayın nedenini ve sonucunu okuyacağız.

***

Tören kazasız belasız gidiyordu. Gazeteci Coşkun Aral İstiklal Caddesi yakınındaki - okul arkadaşlarının bulunduğu- anıtın oraya geldi. Bir arkadaşının omzuna çıkıp saygı duruşunu görüntülemek üzere yer alırken olayın nasıl başladığını net olarak izleyebilecekti. Gerisini Barış Yetkin'in belgesel-yapıtından izleyelim:

"Kalabalığın işte Tarlabaşı'ndan gelen kalabalığın, diğer bir kalabalığı ciddi bir zorlamaya tabi tuttuğunu, içeriye girmek için zorladığını gördüm. Bu arada akşam saatlerine doğru, bir silah patladı. Bir tek el silah patladı. Bu sinyal gibiydi. Gariptir, silahın çektiği el bir gazete dağıtıcısına, bir militan gazete dağıtıcısına aitti. Çünkü bu olayı görüntüleyen Savaş Ay'dı. Fotoğraflarını görmüştüm... Aynı akşam fotoğrafları değerlendirdik biz beraber. Onu hatırlıyorsam Hayret dergisinde çıkmıştı."

İstanbul Cumhuriyet Savcılığı tarafından hazırlanan İddianame'deki "Olay" başlıklı kısımdan bir bölümde şunlar yazılıdır:

"[DİSK Genel Başkanı] Kemal Türkler nutkunun sonuna gelmiş, bitirmeden az önce topluluğu Devrim Şehitleri ve DİSK eski sekreteri İbrahim Güzelce anısına bir dakikalık saygı duruşuna davet etmiş, topluluğun katıldığı bu saygı duruşunun bitiminden hemen sonra bu davanın konusunu teşkil eden kanlı olaylar meydana gelmiştir.

Bu sırada saat 19.30 sularındadır.

Olay çıkarma anı çok iyi hesaplanmıştır, gerek Beşiktaş'ta gerekse Saraçhanebaşı'nda toplanan grup saat 10'dan beri ayaktadır.

Üstelik muhtemel bir provokasyon ve saldırıya karşı tetikte ve tedirgindir. Ayrıca mitingin bitti bitecek anına gelinmiştir.

Bu suretle topluluğun fiziksel gücü oldukça tükenmiş, dikkati dağılmış, dönüş hazırlığına da girişmiştir.

Alanda yüz binin üstünde bir kalabalık mevcut olup, bunun bir bölümünü taşradan gelen, İstanbul'u ve alanı tanımayan öğretmenler, işçiler ve Dernek mensupları oluşturmaktadır.

Tanık ifadelerine göre önce Abdülhakhamit Caddesi üzerinden bir el, arkasından iki el peş peşe silah atılmıştır. Bunu hemen takiben Intercontinental Oteli'nin önünden iki el silah atılmıştır. Bu kesimi kısmen Kurtuluş Grubu işgal etmektedir. Tesadüfi olamayan bu atışları ***Intercontinental Oteli'nin muhtelif kat ve bölümlerinden,*** *bu otelin yanındaki inşaat ve çiçekçi dükkânı içinden Sular İdaresine ait duvardan, Otağ restoranın bulunduğu ve duvarında Ozalit yazılı binanın çatısında Abdülhakhamit Caddesi içinden, PTT binasının üstünden Pamuk eczanesi üstünden veya civarından aynı anda başlayan seri atışlar izlemiştir.*

Şu hususu da belirtmek gerekir ki, Intercontinental Oteli ile Sular İdaresinin duvarından seri atışlar yapılmadığı yolunda ifadeler de bulunmaktadır. Ancak bu aykırı beyanların hal ve çözümü Yüksek Mahkemeye ait bir keyfiyettir.

Bir kısım uzun menzilli silahlardan atıldıkları iddia olunan mermi kurşunları *alandaki büyük topluluğun ve kürsüde konuşmasının son sözlerini söylemekte olan Kemal Türkler ile protokole dahil olanların ve kürsünün etrafını çeviren diğer kalabalığın başlarının üzerinden geçmeye başlamıştır.*

Bu durum karşısında yukarıda temas edildiği şekilde içinde bulunduğu yorgun, dalgın ve tedirgin atmosferin de etkisiyle büyük kalabalık içine düştüğü bu cehennemi kaos içinde ve can korkusu altında paniğe kapılarak silahların atıldığı, kurşunların geldiği istikametin tersine doğru kaçışmaya başlamıştır.

İşbu gözlem ve bulgular da yukarıda anılan iki çelişkili yerden ateş edildiği beyanlarına güç vermektedir.

Taksim alanında yaratılan ve kısa zamanda kıyıma dönüşen bu kararlı saldırı ve terör hareketi tanık ifadelerine göre ortalama 8-10

dakika sürmüş ama alan da bir kan denizi halini almıştır. ***8-10 dakika içinde meydana gelen bu saldırının bilânçosu 34 ölü ve 126'dan fazla yaralıdır."***

Bu büyük katliamda hayatlarını yitirenlerin sekizi kadındır. İkisi Ermeni biri de Rum kökenli vatandaştır. Bu 34 kişinin 9'u öğrenci, 7'si öğretmen, 6'sı memur, 3'ü işçi, 9'u halk kesimindendir.

Tabanca ile vurulup öldürülen 5 kişiden 4'ü (muhtemelen) kaçarken arkalarından isabet eden kurşun yarası ile ölmüşlerdir. Ötekiler ezilme ve boğulma sonucu hayatlarını yitirmiştir.

Bu tablo nasıl ortaya çıktı?

Maocu diye nitelendirilen örgütler meydana direkt girmişlerdi. **Tek el silah sesi bir parolaydı, bir şifreydi**... Birkaç saniyelik, bir insan kalabalığının çıkardığı garip seslerden sonra **bir anda makineli tüfekler konuşmaya başladı.** Meydanda korkunç bir kaçışma vardı. Kalabalık adeta bir hareketli magma gibi, bir lav tabakası gibi bir buraya bir oraya gidiyordu. Gazeteci Coşkun Aral dağılmaları gözlüyordu. Omuzuna çıktığı arkadaşı yere düşmüştü. Sonradan, vurulduğunu öğrenecekti:

"Benim taşıdığım çanta yoktu, isabet almıştı. Çantayı daha sonra parçalanmış halde buldum, hatta bir objektifim parçalanmıştı. Ve tabii bütün bunlar o şaşkınlık içinde sonradan fark ettiğim şeyler. Gelişi güzel fotoğraflar çekiyordum ama karelerimin arasında hakikaten silah çeken insanlar çoktu."

O yıllarda DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası'nda daire müdürü olan, daha sonra da 1 Mayıs davası avukatlığını yapacak olan Rasim Öz, kürsünün hemen yanındaydı ve elinde 8 mm'lik bir kamerayla toplantının filmini çekiyordu. Belgeselci Barış Yetkin'e yaşadıklarını şöyle anlattı:

"Oranın [olaylarını] *bütün olarak canlı yaşadım. Kemal Türkler konuşuyordu. Konuşmasının son paragrafına geldiğinde, o kalabalık vardı, basında da görüldü, önce Sular İdaresi'nin üstünde çelik yelekli, ellerinde uzun namlulu insanlar bulunuyordu... İlk*

ateş oradan başladı ve benim kameramdan görüntüsüyle beraber savcılığa vermiştim. Arkasından da Pamuk Eczanesi önünden yani Kazancı Yokuşu önünden, daha sonra ***Intercontinental Oteli'nden doğrudan doğruya kürsü hedef alınarak ateş ediliyordu.*** *Ben Kemal Türkler'i omuzlarından bastırarak yerde görünmez hale gelmesini sağladım, ondan sonra aşağı indik."*

***

Pamuk Eczanesinin yönünden de ateş ediliyordu. Savcılığın yaptığı soruşturma sırasında eczanenin üst katındaki bir otomobil yazıhanesinde iki adet tabanca ve mermi kovanları ele geçirilmişti. Yazıhanenin sahibi, pazar günü yazıhanesini açmadığını, silahların nasıl burada bulunduğuna akıl erdiremediğini söylüyordu.

***

Endüstri Devrimi olarak adlandırılan, buharın enerji kaynağı olarak saptanması ve ardından gemicilik sektörü ile tekstil sektörüne uygulanmasıyla başlayan makineleşme süreci insanlık tarihinin en önemli sıçrama adımlarından birisini oluşturmuştur. Fakat çalışma koşulları da o denli berbat haldedir ki, işçiler sonunda ayaklarına giydikleri ve sabo olarak adlandırılan tahta takunyalarla makineleri kırmaya başlamışlardır. Buradan da sabotaj kavramı türemiştir. Makine kırıcılarıyla başa çıkmak için idam cezaları getirilmiştir.

Cezalandırma, işçilerin yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmemiştir. Ücretleri düşüktür, sağlık sigortası yoktur, günde 14-15 saat çalıştırılmaktadırlar, yaşadıkları evler berbattır. Bu koşulların düzeltilmesi için işçi örgütlenmeleri keşfedilmiştir.

Yıl 1886, yer ABD'nin Chicago kenti. İşçiler sekiz saatlik çalışma süresinin yasalaşması ve yaygınlaşması amacıyla 1 Mayıs 1886 tarihinde bir miting düzenlerler.

Fakat toplantı öncesi işçi önderleri ile, sermayenin borazanlığını yapan *Chicago Tribüne* gibi gazeteler arasında gerginlik gittikçe tırmanır. Bu gazete aynen şöyle yazacaktır: ***"Kenti yakıp yıkacaklar öyle mi? Bunun önünü almak için gerekirse Chicago'nun her sokak lambası direği bir işçinin cesediyle süslenecektir."***

Kentte gerginlik gittikçe tırmandı. İşte bu hava içinde 1 Mayıs günü geldi. Seksen bin işçi karıları ve çocuklarıyla beraber yolları doldurup düzenli bir şekilde yürüyüşe geçti. Toplantı alanında işçi önderleri Albert Parsons ve Aigust Spies yaptıkları konuşmalarda "sekiz saatlik iş günü"nün insanca bir iş olduğunu söylediler. Miting sakin geçiyordu. Hava bozdu, şiddetli yağmur başladı ve toplantı da zorunlu olarak sona erdirildi.

Toplantı bitmişti, kalabalık dağılıyordu. Bu sırada Ulusal Muhafızlar dağılan kalabalığa ateş açtı, topluluk birbirine girdi, altı kişi öldü. Göstericiler silahlı değildi, kızgınlık ve çaresizlik içinde dağıldılar.

Olayın ayrıntısı kısaca şuydu. Yağmur nedeniyle biten toplantı ardından bir grup bir birahaneye gitmek için yola koyuldu. Önleri polis tarafından kesildi. Kısa bir tartışma oldu, bir el bombası sesi duyuldu. Ardından polis kıyasıya ateş açmaya başladı. Komplo kurulmuştu.

Bomba, Pinkerton Özel Dedektiflik Bürosu'nun ajanlarından biri tarafından atılmıştı. Pinkertonları kiralayanlar Chicago işverenleriydi.

Ertesi günü gazeteler ortalığı birbirine kattı. Onlara göre bombayı kimin attığının bir önemi yoktu. Birileri hemen asılmalıydı.

Öyle de oldu. Sendikacılar ve işçiler ABD'nin hemen her yöresinde tutuklandılar, yüz bine yakın işçi hapse tıkıldı.

Yargılamalar bir buçuk yıl sürdü. **Komployu kuranlar hiç ceza almazken, işçi önderleri idam edildi**.

***

İstanbul'da 1 Mayıs 1976 tarihinde yapılan *1 Mayıs İşçi Bayramı* yüz bine yakın emekçiyi meydana toplamıştı. Olaysız geçen bir günün ardından kalabalık neşe içinde dağıldı. Bir yıl sonrası için randevulaşıldı.

Aradan geçen bir yıl içinde ülkede pek çok faili meçhul cinayet işlendi. Üstelik bu cinayetler güpegündüz İstanbul gibi bir kentin ortasında işleniyordu ve katilleri yakalanmıyordu. Ülkede **[Adalet Partisi- Milliyetçi Hareket Partisi- Milli Selamet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi koalisyonu olan] MC [Milliyetçi Cephe Hükümetleri]** iktidardaydı.

Bu yılın bir başka özelliği de seçim yılı oluşuydu. Parlamento'dan 5 Haziran'da erken seçim kararı çıkmıştı. **Sermaye çevreleriyle sağcı basın CHP'nin iktidara gelmesini istemiyordu. Bunu da açık açık yazıp söylüyorlardı.**

Ama ülkede can güvenliği yoktu ki, seçime nasıl gidilecekti? Türkiye'nin o dönemdeki en büyük işçi sendikası olan DİSK seçimlerde Bülent Ecevit'in lideri olduğu CHP'yi destekleme kararı aldı [21 Şubat 1977].

Belgesi yok ancak, olaylar da bundan sonra tırmandırıldı.

26 Nisan'da **CHP Genel Başkanı Ecevit ve yanındakiler Niksar'da açık hava toplantısı yaparken silahlı saldırıya uğradılar.** Dört kişi yaralandı, bazı iş yerleri ve CHP'nin seçim otobüsü tahrip edildi. İçinde bulunduğu otobüste Ecevit ve beraberindekiler, yere yatarak korunabildiler. CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüpoğlu olayın AP'li Gençlik ve Spor Bakanı Ali Şevki Erek tarafından düzenlendiğini ileri sürdü. **Ecevit'in otobüsteki koltuğuna bir kurşun saplanmıştı.** İki ağır yaralı Ankara'ya gönderildi. Ecevit, **"Bu, AP ile MHP'nin birlikte hazırladıktan bir oyundur,"** dedi.

Bir gün sonra, 27 Nisan'da Bülent Ecevit'e yapılan silahlı saldırı Şiran'da da yinelendi. Saldırganlar CHP konvoyundaki birçok taşıtı kurşun yağmuruna tuttular ve sopalarla tahrip

ettiler. Çok sayıda yaralı vardı. Barış Harekâtı sonrası ABD'ye giden ve burada suikast girişimiyle karşılaşan Ecevit bunu anımsatarak, **"Bir Rum gerillanın Amerika'da başaramadığını bunlar yapmak istiyorlar,"** dedi.

Provokasyonlar dinmedi, 28 Nisan'da CHP Genel Başkanı Ecevit ile beraberindekiler gezilerinin üçüncü gününde, üçüncü kez Erzincan'da ülkücü komandoların silahlı ve taşlı saldırısına uğradı. Yedi kişi tabanca kurşunlarıyla yaralandı, 30 kadar iş yerinin camı kırıldı.

1 Mayıs 1977 yaklaşırken ülkenin politik ortamı bu tür komplolarla gerginleştirilirken, tıpkı 1 Mayıs 1886 öncesi ABD'de bazı tutucu gazetelerin yaptığı gibi sağ kesimin temsilcisi gazeteler de [*Tercüman, Hergün*] Türkiye'de kışkırtıcı, gerginliği artırıcı uydurma yanı fazla haberler ile köşe yazıları yayınlıyordu.

DİSK ise hazırlığını sürdürüyordu. Türk-İş'e bağlı Oleyis ve Yse-İş'te mitinge katılacağını duyurmuştu.

Usta gazeteci ve güvenilir kalem Nail Güreli büyük emek vererek hazırladığı **İki Bir Mayıs** adlı kitabında DİSK ve **"karşı cephenin"** durumunu anlaşılabilir bir açıklıkta yazmıştır. DİSK Merkez Tertip Komitesi bir açıklama yaparak kutlamaya katılacak kuruluşlardan saptanan slogan ve belgilerin dışına çıkılmaması ve **"1 Mayıs'ın anlamının saptırılmaması"** isteğinde bulunuyordu. DİSK ayrıca mitingle ilgili güvenlik önlemlerini de titizlikle planlıyor, bu amaçla 20 bin görevliyi eğitiyordu. DİSK görevlileri için kırmızı renkte özel giysiler yaptırılmıştı. Saraçhanebaşı'ndan ve Beşiktaş'tan yola çıkacak yürüyüş kollarında ve Taksim Alanında alınacak önlemler konusunda görevlilere krokiler üzerinde bilgi veriliyordu. Bazı görevliler için sopalar da yaptırılmıştı.

DİSK'in mitingin düzen içinde geçmesi için büyük çaba harcadığı ve **"karşı tarafa"** bir koz vermemeye dikkat ettiği görülüyordu.

Tercüman gazetesinde [30 Nisan 1977] **Ahmet Kabaklı tıpkı 1 Mayıs 1886'daki facia öncesinde olduğu gibi Amerikan gazetelerinde yazılana benzeyen bir makale kaleme almıştı:** *"Yarın 1 Mayıs... Polisle vuruşmalar muhtemeldir. Cinayetler işlenebilir, mallara ve canlara kıyabilirler..."*

Sorumluluk bilinciyle güvenlik planları yapan DİSK Cephesinde durum böyleyken "öteki cephede" durum nasıldı? Bu cephe DİSK'in çizgisinin dışında kalan "sol cephe" idi. Sol cephe kendi arasında da "fraksiyon" denen çeşitli kümelere bölünmüş, görüş ayrılıklarına düşmüştü ama, sol yelpazenin bu kanadına göre DİSK **"sosyal faşist ve revizyonist"** idi. Kısacası **"Rus Yanlısı"** idi. Marksizmin ve Leninizmin ilkelerine ihanet eden **"dönekliğin"** emrindeydi.

Bu sol cepheye bu cephenin dışındakiler tarafından verilen ad ise **"Maocu"** idi.

DİSK ve yandaş örgütlerinin dışında kalan ve **"Maocu"** diye adlandırılan sol da **"1 Mayıs"**a sahip çıkıyordu. Onlara göre, **"Uluslararası Dünya İşçi Sınıfının Birlik, Dayanışma ve Mücadele Günü"** olan 1 Mayıs'ı kutlamak DİSK'in tekelinde olamazdı. Gerçek proletaryanın temsilcisi onlardı, revizyonist, Rusya yanlısı DİSK yöneticileri değil...

Kimdi bu Maocular?

Güçlü ve legal siyasal bir örgütleri yoktu.

Çıkardıkları yayın organlarının adları ile anılıyorlardı. Bazı sendikalar ve dernekler de onlardan yanaydı. 1 Mayıs'tan çok önce kendi aralarında ikiye bölünmüşlerdi. Birinci grupta yer alan dergiler şunlardı: *Halkın Kurtuluşu- Halkın Yolu- Halkın Birliği.*

Bu üç derginin yayını doğrultusunda birleşenler *Doğu Perinçek* grubu olarak bilinen **"Proleter Devrimci Aydınlık - PDA"**dan kopanlardı. Bu **"üçlü grup"** arasında bile görüş ayrılıkları olduğu belirtiliyordu. Fakat **"1 Mayıs için"** işbirliği yapmaya karar vermişlerdi.

"Maocu" diye adlandırılan sol kesimin ikinci bölümü ise *Aydınlık* ve *Halkın Sesi* dergilerinin çevresinde kümelenmişlerdi. Üçlü grupla aralarında uzlaşmaz derin ayrılıklar vardı. Birbirlerini **"Ajan provokatör, sınıf uzlaşmacısı"** diye suçluyorlardı. Fakat ***Aydınlıkçılar*** **ortada bir komplo olduğunu sezmiş, basın toplantısıyla bu mitinge katılmayacaklarını açıklamışlardı.**

1 Mayıs 1977 sabahın erken saatlerinden itibaren Taksim Meydanı dolmaya başladı. Konuşmalar yapılıyor, halaylar çekiliyor, miting sorunsuz gidecekmiş gibi görünüyordu.

Usta gazeteci Nail Güreli'nin dönemin tanıklarından dinlediğine göre hareketlenme şöyle başlıyor:

"Taksim alanına Saraçhane'den gelen işçi grupları Tarlabaşı girişinden akmaya başlayınca, meydanda birikmiş DİSK görevlileri arasında "Maocular geliyor" lâfı ile huzursuzluk başladı. Bu arada Dev-Genç'li gruplar alana girmeye başlayınca, DİSK görevlileri önlerini kesmek için harekete geçti, ancak DİSK yetkilileri görevlilerin arasına girerek, "Onlar Maocu değil, dokunmayın. Bizim sloganları atıyorlar" dediler. Saat 19.00'da DEV-GENÇ'li grup Atatürk anıtının çevresinde kümelendi.

Tarlabaşı girişinde saat 19.10'da ellerinde "Kurtuluş" yazılı büyük bir pankart bulunan ayrıca, kızıl bayraklar üzerine Lenin, Stalin ve Marks'ın resimlerini taşıyan grup, ***"Halklara özgürlük"*** *diyerek yürümeye başladı. Yürüyen grup Intercontinental Oteli'nin çevresini bir anda sarmaya başladı. Maocu grubun arkasında yürüyen 50 kişiden ikisi,* ***"Kürtlere özgürlük"*** *diye bağırarak aniden bellerindeki tabancaları çekip Taksim alanında bulunan on binlerce insanın üzerine hedef gözetmeksizin yaylım ateşi açtı.* ***Silahların patlamasının ardından, çatılardan ve alanın dört bir yanından gerilla tipi silahlar, ölüm kusmaya başladı.****"*

Bu anlatıma yeniden geri dönmek üzere bir ara verelim, başka gazetecilerin tanıklıklarına da başvuralım.

Görgü tanıkları, **Intercontinental Oteli ile Sular İdaresi duvarından kalabalığa yaylım ateşi açıldığını söylüyor**. Olayı

yaşayanlar, **biri Anadol, biri Renault marka iki otomobilden topluluğa kıyasıya ateş edildiğini anlatıyor.**

Kim bunlar?

Bu sorunun yanıtını ararken gazeteci Uğur Mumcu [4 Mayıs 1977] sıcağı sıcağına şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Diyelim ki, Maocu denilen grup, Taksim Alanına Harbiye yönünden girdi. Ya Intercontinental Oteli ile Sular İdaresinden ateş edenler, bu binada otomatik tüfeklerle nasıl mevzilendiler? Ölenler kimlerin kurşunlarıyla öldüler? Gözaltına alınanlar kimler?

Türkiye'de bunca olayı yaratanların, bu olaya karışmadıklarını söylemek kolay mıdır? İstanbul'da eski köşklerde [Ziver Bey Köşkü] *üstlenen 'kontrgerilla' ve 'avcılar grubunun kimler oldukları bilinir mi?*

Her olayı CIA yaratmaz. CIA gelişen olaylara yön verir, bu olayları saptırır. Böylece kargaşa ortamı oluşturur. Öyle anlaşılıyor ki birtakım sorumsuz gruplar, böylesine bir ortamın yaratılmasında 'figüran' olarak seçildiler, *böyle bir kanlı olaya 'alet' edildiler.* ***Fakat olayların arkasında CIA'nın kanlı ellerini görmemek için çok saf olmak gerekir."***

Olayın içinde yaşamış, hatta ezilme tehlikesi atlatmış, İstanbul Barosu Başkanı avukat Orhan Apaydın'ın da solcu grupların rolüne dönük, gazeteci Nail Güreli'ye yapmış olduğu değerlendirme de bizim için ufuk açıcı olacaktır:

"*... Sol içindeki bazı gruplar olayı çıkarmakla suçlanmışlardır. Halbuki bu gruplar sadece maşa vazifesi görmüşler ve olayın tertipçilerinin gizlenmelerine yardımcı olmuşlardır. Muhakkak ki bu grupların içinde yer almış ajanlar da vardır."*

Bir televizyon kanalı için belgesel hazırlayan ve sonra bunu kitap olarak yayınlayan Barış Yetkin, o günün tanıklarına başvurarak 1 Mayıs 2004 tarihinde izleyiciyle buluşmak üzere, belgeselini Tv8 kanalına teslim etti.

Bu çok önemli belgeselde konuşan **bir polis, Besim Yeten şunu söylüyor**: ***"...İlk atış sesi Tarlabaşı istikametinden geldi. Onu hemen takiben Sular İdaresi'nin üstünden 20-30 kişi aniden***

***ateş etmeye başladı**. Bunu takiben halkta bir panik görüldü…"* Bir başka polis memuru Mehmet Ordu ise olayın başlangıç anını şöyle anlatıyor: *"… Ve bu silah seslerinden sonra Sular İdaresi'ne ait binanın üst kısmından da ateş edilmeye başlandı ve silah sesleri yeni Tarlabaşı Caddesi'nden de geliyordu. Silah sesleri üzerine halk paniğe kapıldı."*

Polis memurları ifadesinden de açıkça görüldüğü gibi Sular idaresi binası üzerinden ateş edilmiş. Olayın soruşturma safhasında binada görevli bekçinin de, oraya ilk ulaşan jandarmanın da verdikleri ifadelerden **Sular İdaresi binası üzerinden ateş edildiği somutlaşmıştır.**

Ateş edilen yer yalnız burası değildi ki... Asıl Inter-continental Oteli var.

Silahların alanın dört bir yanından peş peşe patlamasıyla Intercontinental Oteli önünde de bir boşluk oluştu. İnsanlar kapana sıkışmışlardı, kaçış yolu arıyorlardı. Kalabalık bir kitle de otelin içine doğru girmeye çalışıyordu ama her yerden mermiler geliyordu. Gazeteci Şükran Soner, elektrik direğinin dibine, arkası otele dönük olarak yere çökmüş, başını ellerinin altına almış korunmaya çalışıyordu. İlk dikkatini çeken şey, etrafında çok sayıda merminin asfalta saplandığı oldu. Olay anının heyecanıyla geri kalan kısmını Barış Yetkin'in belgeselinde şöyle anlatıyor:

"Yani karşılıklı bir ateş söz konusu değildi. Zaten koşanlar, boşalmalar görüyordum, kimsenin elinde silah yoktu orada. Silahlar yüksekten atılıyordu, asfalta saplanıyordu mermiler. Ve geliş yönüne de bakarak ağırlıkla mermilerin Sular İdaresi tarafından, yukarıdan ama otelin oradan… O yargıya vardım oradan ateş ediliyor diye bir yargım oldu. Bir süre sonra otelin önü hafiflediğinde, boşaldığında kalabalık hemen otele koştum… İçeri girdim… Bütün girenleri arka kapıdan çıkarıyorlardı. Bana da öyle bir işlem yapmak istedi… Direttim, gazeteciyim, kalacağım, izleyeceğim diye. Üst roofa çıktım, yine aynı şekilde orada da kavga oldu ama elinde uzun menzilli silahla camın kenarında duran, belli ki sivil bir görevli beni tanıdı.

Fotoğraf: Ergin Konuksever

Fotoğraf: Ergin Konuksever

Fotoğraf: Ergin Konuksever

Fotoğraf: Ergin Konuksever

"İzin verin" dedi, "gazeteci, kalsın, tanıyorum", dedi. Ve kaldım... Oradan yakından gözleyebildim meydanda ne olup ne bitiyor diye. O, kendisi de dahil bana izin veren kişi de zaten aşağıda da polisler, arkamı döndüğüm polisler hep sürekli insanları hedef alarak değil ama panikle kürsüye doğru kaçmakta olan, sığınmaya çalışan, orada çok sıkışmış olan kalabalığın ayağının dibine ateş ediyorlardı. Gerekçeleri de dağılmayı hızlandırmaktı. Öyle bir panik yaratma oldu. Onlar devam ettiler o atışa."

Barış Yetkin'in belgeselinde olayın soruşturmasını yapan Cumhuriyet Savcısı Muhittin Cenkdağ'ın da, Şükran Soner'in tanıklığını destekleyen yorumu ilgi çekiyor:

"Olay öyle gösteriyor ki, otelde insanlar vardı. Bunun nedeni, çünkü otelin önünde en az 20 polis görevliydi. Toplum polisi görevliydi. Bir şeyi koruyorlardı ve nitekim bu olaylar patlamadan önce, 5-10 dakika önce Dev-Genç geliyor, en ön sırada yer buluyor ve oturuyorlar. Neden ateş ediyorlar? Demek ki orada bir şey vardı ve ateş edildiğine dair geniş tanık ifadeleri var. Yani ITT Intercontinental Oteli'nde insanlar vardı. Fakat söylemediler, inkâr ettiler, haberimiz yok dediler."

Oysa, olay anında Taksim Alanı'nda bulunan ve sonradan davanın avukatı olan Rasim Öz, adı geçen belgeselde ilginç saptamalarda bulunuyor:

"Orada dört tane Amerikalı uzman bulunduğu, oradaki şahitler tarafından söylendi. Mesela onlardan biri Ali Kocaman'dır. O pencerede içeriden dışarıya kurşun deliği duruyor. Bu en azından buradan bile ateş edilmesini nasıl izah edecekti polis? Kendisinin boşalttım dediği binalardan ateş edilmiş olmasını nasıl izah edecekti? Kendisi tarafından korunmuyor sayılır. Bunun gibi daha onlarca neden vardı ortada. Bu açıkça bir tertibin içinde olduğunu açıkça gösteriyor."

Olayın kilit noktası, Intercontinental Oteli'nin 5. katındaki odaydı. *"Daha sonraları ben bunu öğrendiğim zaman 510 numaralı odanın, benim içeri girip de fotoğraf çekmeye çalıştığım odadaki polislerin bulunduğu odadan ateş edildiği sonucu ortaya çıktı soruşturmadan. Çünkü o şeyden, odanın pencerelerinde kurşun de-*

likleri bulunmuştu. Demek ki odadan ateş edilmişti, o ateşle panik yaratılmıştı. Panik yaratan polis miydi?"

Otelin beşinci ve altıncı kat pencerelerinde kurşun delikleri vardı. Olayın ertesi günü camlar üzerinde tesbit yapan otel görevlilerinden biri, kurşunların içeriden atılmış olabileceğini söylüyordu. Kurşunların dışarıdan gelmediğini kanıtlayan bir nokta da söz konusu odaların duvarlarında kurşun izi ve içerde boş kovan bulunmayışıydı.

Alana açılan ateş bilinçliydi. Kitleyi bir yönden kürsüye doğru sürüklerken öteki yönden de Kazancı Yokuşuna doğru yönlendiriyorlardı. Panik dehşetti, DİSK yöneticileri yine de kitleyi sakin olmaya çağırıyor, polisle bir çatışmaya girilmemesi için sürekli çağrılar yapıyorlardı.

O dönem İstanbul Barosu Başkanı Avukat Orhan Apaydın gazeteci Nail Güreli'ye olaydan on yıl sonra şunları söyleyecekti:

"Bence olay bazı gruplar arasında çıkan bir çatışma değildir. Belirli bir planın tatbikidir. Benim gördüğüm kadar tek bir yerden ateş edilmedi. Yüksek yerlerden havaya ve bazen halkın üzerine sıkılan kurşunlarla görkemli mitingin çil yavrusu gibi dağılması planlanmıştı.

... Duyduğum kadarıyle ilk silah Sular İdaresinin üzerinden, hemen arkasından da yüksek yerlerden atılmaya başladı. Dört bir yandan üzerimize mermilerin yağdığını hissediyordum.

Dehşet verici bomba sesleri vardı. Sonradan bunların ses bombası olduğunu öğrendik.

***Olaylar, önceden hazırlanmış bir planın belli bir anda uygulanmasıdır.** Benim görüşüme göre, **önceden belirlenmiş bir yerde saklanan bir ajan olayı başlatmak için işaret vermiştir, işaretten sonra da senkronize bir şekilde yüksek yerlerden ateş edilmeye başlandı**."*

Bu provokasyonun amacı ne olabilirdi?

Sorunun yanıtını Baro Başkanı Orhan Apaydın veriyor:

*"Bu provokasyonun iki amacı vardır. Birincisi DİSK'in ve işçi sınıfının gücünü azaltmak, İkincisi halkı paniğe uğratarak işçi sınıfının ve ilerici güçlerin 5 Haziran seçimlerindeki ağırlığını azaltmak. **Bu***

olayları kimler yararlanacaksa, ki bunlar işçi sınıfının karşısındaki sermaye sahipleridir, onlar çıkartmışlardır. Sermayenin ezilmeyeceğini, güçlü olduğunu ve kolayca ezeceğini göstermek istemişlerdir. "

Önemli tanıklardan birisi de OLEYİS Sendikası İstanbul Şubesinin Başkanı olan ve olayı Taksim'de ilk kurşunun atıldığı yerin köşesindeki sendika binasından izleyen Ali Kocaman idi. Asıl önemlisi, Ali Kocaman, 1 Mayıs katliamının düğüm noktası olan Intercontinental Oteli konusunda çok önemli bilgiler elde etmiş, bunu da soruşturma kuruluna aktarmıştı.

Nail Güreli, olaydan on yıl sonra yayınlayacağı kitabı için Ali Kocamanda yaptığı görüşmede ilginç bilgilere ulaşacaktı:

"Intercontinental'de çalışan, çok uyanık bir üyemiz vardı. Onu buldum, çağırdım sendikaya. Dedim, dünkü olaylar hakkında bildiğin nedir? Dedi ki, 'Baba, olaylar bizim oradan idare edildi' dedi. Nasıl oldu?

Şunları söyledi:

'Beşinci ve altıncı katlarda Taksim tarafına bakan kısımlara saat 10'da yetkililer geldiler, bu saatten sonra buraya kimsenin girmeyeceğini söylediler. Yani çalışanlar buraya girmeyecek. Dördüncü kata askerler geldiler, kameramanlar... Dördüncü kata onlar geldi. Ama onların yanına biz girip çıktık, hizmet için.

Şimdi gideceğiz Başkan seninle, dedi beşinci ve altıncı katta o adamların işgal ettiği odaların camlarının delik deşik olduğunu göreceksin.'

Şimdi senden ricam, dedim. Bana, 1 Mayıs Pazar günü, dün, o otelde kimler kaldı? Hangi odalar doluydu? İçerdekiler dışarıda nereyle konuştular? Dışarıdan kimlerin arandığını tespit edeceksin. Bu odaların da krokisini çizip bana vereceksin. Bu saat iki buçukta elimde olacak, dedim.

*'**Baba, dedi, beni yok ederler' dedi bana.** Bunu sen, ben Tanrı bileceğiz, dedim. Evvela sana namus sözü, bunları kimden aldığımı söylemeyeceğim, yani yetkililere de söylemeyeceğim. Güvenir bana çocuk. Peki, dedi. Saat üç buçukta bilgileri getirdi bana.*

Camları silen merdivenle yukarı terastan aşağı iniyor dıştan. Elinde kâğıda, notlar koyuyor, şu odadan, şu odadan diye...

... Şimdi o gün sordu bana içerden dışarı atılan kurşun deliği nasıl olur? Dışarıdan atılan nasıl olur? Dedim ki dışarıdan atılan kurşun dışardan genişlik yayar, içi patlatır. Oranın camları sabit camlardır, çıkmaz, açılmaz. Ve kristalize camdır. Türkiye'de yok, çok kalın cam.

Çocuk içerden bunları tesbit ediyor. Bakıyor on yedinci kattaki bazı odaların camında da içten atılma kurşun deliği var. ***Yani o gün ilgililer hangi odalarda kalmışlarsa orda kurşun yaraları var. Ama dördüncü katta hiçbir şey yok. Yani askeriyenin film çektiği o katlarda en ufak bir şey yok.*** *Ve otel görevlileri de görev yaptılar o katlarda. Diğer odaları temizlediler, filan.*

Bu dediğim yerlere, beş ve altıncı katlara gündüz saat 10'dan itibaren kimse sokulmadı. Ta ki, mesele bitinceye kadar.

Ayrıca bu çocuğu Birinci Şubeye götürdüler. Amirinin yanına gitmiş. O arada birisi girmiş içeri. ***'Sayın amirim,*** *demiş,* ***bizim plakasız Reno'nun içinden ateş edilmiş. Bu Reno'yu kullanan filan isimli bir adammış, öyle duyduk. Adam yok, arıyoruz.'***

Amir, içeri girene şöyle bir göz işareti yapmış. Ama bizimki uyanık, görmüş bunu. Öteki adam hemen bırakmış lafı, bir daha sözünü etmemiş."

Uğur Mumcu *Cumhuriyet* gazetesinde, 2 Haziran 1977'de sormuş: "*Otelin önünde Renault araba içinde sağa sola kurşun sıkan Alaattin adlı şahıs bir polis memuru mudur, yoksa bir emekli astsubay mıdır? Bunları MİT bilmez mi?"*

Araştırmacı Barış Yetkin kitabında emekli Başçavuş Alaattin adlı şahsın İstanbul Bakırköy'de izine rastladığını yazıyor.

Yine otelden ateş konusunda, Ali Kocaman yan odalardan birisinden de ateş edildiğine dair bilgiler veriyor:

"*... Şimdi şöyle diyelim. Karşıdan kurşun atıldı. O kurşunun odada bir yere çarpması lâzım. Ya da kovanın aşağı düşmesi lâzım. Bunların hiçbiri yok. Duvarların hiçbirinde en ufak bir iz yok.*

Bir de Opera tarafı var. Aynı Taksim heykelini görür gibi... Tam meydanı görmüyor o... Opera tarafını görüyor. Orda da kurşun yarası var. Kurşun delikleri en çok altıncı katta var. Altıncı kattaki Taksim'e bakan, hatırlıyorum biriki tane odada, camlarda kurşun delikleri var, fakat duvarlarda en ufak bir çizik bile yok."

Intercontinental Oteli'nin güvenlik amiri İstanbul eski Emniyet Müdür Vekili Mehmet Akzambak'tır.

Araştırmacı avukat Suat Parlar yayınladığı kitabında bazı sorular sormuştur. *1 Mayıs günü otelin 19. katında bulunan* ***Mehmet Akzambak*** *olayları görmediğini söylemiştir.* ***Akzambak'ın emniyet müdürlüğü döneminde her büyük olaydan bir gün önce izinli olması*** *ve bunun 1 Mayıs soruşturmasında bir "rastlantı olup olmadığı biçiminde kendisinden sorulma gereği duyulması ne anlama geliyor? Akzambak hangi güçlerle ilişkilidir?* Ama bunlara yanıt bulamamıştır.

Davanın Savcısı Çetin Yetkin ellerinin kollarının nasıl bağlandığını Barış Yetkin'in hazırladığı belgeselde vurguluyor:

"Ben 1 Mayıs 1977 olayının duruşması sırasında savcılık görevi yapıyordum. Yani hazırlık soruşturması başka savcılar tarafından yapılmıştı. Benim görevim ise açılmış olan davayı duruşmada izlemekti. Dediğim gibi bir soruşturma yapılmamıştır 1 Mayıs 1977 olayı ile ilgili olarak. Kesinlikle yapılmayan bir soruşturmayla dava açılmış ve gelişigüzel toplanan kişiler sanık diye mahkeme huzuruna çıkarılmıştır ki sonunda bunların tümü de beraat etti.

... Sonra asıl faillerin bulunması için mahkemeden Cumhuriyet savcılığına yazı yazılmasını istemiştim. Mahkeme bu konuda da karar almıştı. Ancak size şunu üzülerek belirteyim ki olay zaman aşımına uğrayıncaya kadar ne savcılıktan ne emniyet müdürlüğünden, herhangi bir yerden soruşturma yapıldığına dair tek bir yazı gelmemiştir, tek bir bilgi verilmemiştir ve açıkçası hiçbir soruşturma yapılmamış, iddianamede belirtilen o insanlık düşmanı asıl faillerin bulunması için hiçbir işlem yapılmamıştır. Şimdi olayın bu bir yönü. İkinci bir yönü ise olayın çok açık bir tertip olmasıdır. Bu dosya incelendiğinde birçok yönlerden belli bir şekilde ortaya çıkıyor. En kritik noktada bir işaret mahiyetinde ateş edilmesi, arkasın-

dan çepeçevre alanın çeşitli yerlerinden halkın üzerine ateş edilmesi bunun ilk kanıtlarından biri. Şimdi olay bir tertip olunca ve arkasından hiçbir soruşturma yapılmadan dava açılınca ve mahkemenin ikazına rağmen soruşturma derinleştirilip de, genişletilmedikçe bu tertibin daha bir belirgin olarak ortaya çıktığını söylemek gerekir."

Ciddi araştırmacılığıyla tanınan bir yazar olan avukat Suat Parlar kitabında ilginç bir bağlantı noktasına dikkatimizi yoğunlaştırıyor:

"Sorular aslında New York'ta yayınlanan 'The Christian Science Monitör' adlı günlük gazetede yayımlanan bir haberde düğümleniyor. Bu haberde Türkiye'de 5 Haziran 1977 seçimlerinden önce girişilen bir ihtilal teşebbüsünün son anda Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar tarafından güçlükle önlendiğinin açıklandığı belirtiliyordu. Haberde, gazetenin muhabirinin Yunanistan'a gelen yüksek kademedeki bir ilgiliye atfen Atina'dan verdiği bilgide, MHP lideri Albay Alpaslan Türkeş'in idaresinde aşırı sağcı 200 kadar subayın ihtilal teşebbüsüne giriştiği, üç generalin de bu teşebbüste yer aldıkları kaydediliyordu. Orgeneral Namık Kemal Ersun, General O.K. ile 12 Mart'ın TRT Genel Müdürü Korgeneral M.Ö.'nün adları geçiyordu. Lockheed rüşvet soruşturmasının ordu içinde sarsıntılar yarattığı bir dönemde patlayan 1 Mayıs katliamı, darbe söylentileri, Ortadoğu'da yaşanan karışıklıklar tam bir çelişkiler zembereği oluşturuyordu. 1 Mayıs katliamını bu çelişkiler zembereğini eksen alarak değerlendirmek gerekiyor. ***Ancak görünen o ki doğrudan CIA'nın devreye girdiği, Özel Harpçilerin 'sivil' uzantılarla birlikte hareket ettiği, kontrgerillanın tüm birimlerinin devreye sokulduğu bir katliamdır sözkonusu olan. Sonuç ve etkileri ise uzun vadeli planlar açısından değerlendirilmiş. Türkiye'yi 12 Eylül'e taşıyan sürecin en önemli köşe taşlarından biri olmuştur."***

1 Mayıs 1977 tarihinde Taksim Meydanı'nda yaşananlar, dünyanın başka yerlerinde de tekrarlandı. O ülkelerin 'Özel Harp' benzeri organizasyonlarıyla CIA işbirliğinden söz edildi. Ardından o ülkelerde dikta rejimleri kuruldu.

Soğuk savaş döneminin kirli iğrenç provokasyonlarından birisi olan 1 Mayıs 1977'nin hiç unutulmaması gerekiyor. Neden? Çünkü, Türkiye tarihinin en karanlık dönemlerinden birisini açacak olan 12 Eylül 1980 askerî darbesine meşruiyet sağlayacak ilk basamak olması, ibret verici, ürkütücü bir senaryodur da ondan...

KAYNAKLAR:

Nail Güreli, *İki 1 Mayıs,* Gür Yayınları, İstanbul, 1987

Çetin Yetkin, *Vatan Sağ Olsun* içinde *"Öncesi ve Sonrası İle 1 Mayıs 1977 Olayı",* Toplumsal Dönüşüm Yayınlan, İstanbul, 1997

Barış Yetkin, *Kırılma Noktası 1 Mayıs 1977 Olayı,* Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007

Uğur Mumcu, *Cumhuriyet,* 4 Mayıs 2009, içinde *Kontrgerilla Öğretileri,* bütün yazıları 8, Ankara, 2002, s.128-136

Suat Parlar, *Kontrgerilla Kıskacında Türkiye,* Mephisto Yayınları, İstanbul, 2006

Milliyet, 2 Mayıs 1977, s. 8-9 ve 11

İZMİR'İ KİM YAKTI?

Büyük yangının sorumluluğunu Türkler, Yunanlıların ya da Ermeniler'in; Yunanlılar ve Ermeniler ise, tam tersine, Türklerin üzerine yükler.
Gerçekte ise bu felâketten Türkler ve Ermeniler ortaklaşa sorumludur.

Kurtuluş Savaşı'nın, savaş meydanında bittiği son gün, Başkomutan'ın gözü önünde bir büyük provokasyon kurgulanıyordu. Yıl 1922, 9 Eylül'de Türk ordusu İzmir'e girmişti. Yunan bayrakları indirildi, üç yıl üç ay sonra Türk bayrakları asıldı, Yunan askerleri Amerikan, İngiliz gemilerine doluşup kaçıyorlardı. Mustafa Kemal "Bel Kahve"den İzmir'e bakıyordu. Ortalık, ağır bir muharebe sonrasının sessizliği içindeydi.

Bir gün sonra Gazi İzmir'e geldi... Ve, O'nun gözleri önünde bu kenti yaktılar. Büyük Komutan birilerinin başlattığı provokasyona tanıklık ediyordu. Yangın söndürülemedi çünkü bu provokasyondan yararlanmayı tasarlayan başkalarının komplosu devreye girdi.

Savaşın ağır ekonomik yıkıntısının üstüne, Osmanlı'nın en gelişmiş, en uygar kentinin harabeleri de ekleniyordu. Birileri aklınca "gâvur İzmir"in izlerini sildiriyordu.

Bu planlanmış yangınlardan, yakmalardan da ders alınmadı, çünkü her olay "aynanın içinde unutuluyordu."

26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan "Büyük Taarruz" olağanüstü bir hızla devam etmiş, İngiltere ve Yunanistan genelkurmaylarının tüm hesaplarının tersine, yığınakları allak bullak etmiş, 9 Eylül 1922 tarihinde de İzmir'de sonlanmıştır.

16 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'dan deniz yoluyla ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs'ta kurtuluşun kıvılcımını yine bir liman kentinden, Samsun'dan çakmış, kurtuluşu da yine bir liman kentinde, İzmir'de noktalamıştır.

Denizden başlayan kurtuluş adımı denizde noktalanacaktı.

Diplomat Bilal Şimşir, İngiliz arşivlerinde yaptığı araştırmasında Yunanlıların son anlarının raporlara nasıl yansıdığını saptamıştır. **Muavin Konsolos Mr. Hole**, Türk ordusunun İzmir'e girişini şöyle rapor ediyordu:

"Eylül başında, Yunanlıların savaşmayı bırakıp darmadağınık şekilde çekilmekte oldukları anlaşılınca İzmir'deki durum nazikleşmişti. İçerlerden beriye [İzmir'e] doğru gelirlerken [Yunanlılar] geçtikleri her kasabayı yakmışlardı ve vahşetler yaptıklarına dair de pek çok güvenilir tanıklık vardı. İki İngiliz demiryolu memuru, Menderes vadisini işgal eden [Yunan] kuvvetlerine yakalanmışlar ve sistematik tahribat sırasında onlara refakat etmişlerdi. Demiryolundan görülebilen her köy yakılmıştı ve kaçamayan ahali öldürülmüştü...

Boşaltma çok hızlı yapıldı ve Yunan askerleri şehre gelir gelmez gemilere doldurulup yollandılar. Gelince büyük zarar ziyan vereceklerinden korkulmuştu, ama öyle üzgün ve bitkindiler ki, onların tek arzuları, kaçıp uzaklaşmaktı.

8 Eylül akşamı askerlerin boşaltılması tamamlanmış, Yunan Yüksek Komiseriyle Yunan donanması kenti terk etmişlerdi. Halkın karamsar tahminlerine, özellikle silahsız Türk halkı için bizim himayemizi istemiş olan Müftünün tahminlerine rağmen, gece tamamen sakindi. Bir Yunan süvari tümeni [?], karışıklık yaratmaksızın Çeşme'ye doğru kentten geçmişti.

9 Eylül günü saat 11 'de, hafif Türk süvarisi İzmir'e girdi ve Konağı zaptetti. Giriş, tam disiplin içinde yapıldı, askerler o kadar intizam içindeydiler ki, bir Ermeninin önlerine attığı bir bombayla bir subayı ve bazı askerleri yaraladığı zaman bile karşılık vermediler. Kumandan, vatandaşlarına dokunulmayacağına dair Müttefik Konsoloslarına teminat verdi. Bununla beraber, 'savunmasız' Türk sivilleri, birer silah ve silah başına 200'er mermi ile sahnede göründüler."

İngiliz belgelerine göre, Türk ordusunun İzmir'e girişi, kısaca böyle olmuştu. Türk süvarileri İzmir'e çok disiplinli girmiş, saat 11 sularında Vilayet Konağına yönelmişlerdi. Bunca yıl orada eziyet gören Türkler tarafından hiçbir taşkınlık yapılmamıştı. **İngiliz raporuna göre, bazı Rum ve Ermeniler Türk askerlerine ateş açmış, hatta el bombası atmışlar,** bir subay ve bir er yaralanmasına karşın yine de Türk süvarileri disiplinlerini bozmamış, yürüyüşlerine devam etmişler.

Bezmi Nusret Kaygusuz **"Bir Roman Gibi"** adlı anı kitabında, 9 Eylül 1922 tarihine ait tanıklığını şöyle anlatır:

"9 Eylülde Bornova yolundan akan süvarilerimiz önce Şehitler semtinde görüldü. Ve bir anda İzmirlilerin çılgınca tezahüratı içinde bütün kente yayıldı. Ne çare ki, düşman [Yunanlılar] gemilere kaçarken İzmir'i de ateşe vermişti. Şehrin yarısı yandı, harabeye döndü.

Garip bir tecellidir ki, ilk yanan yer, benim validemin Ermeni mahallesinde Haliliye caddesinde 4-3 numaralı babasından kalma evi oldu. Bu evin cephesi Ermeni mahallesine, arkası İmarat ve İnşaat Şirketi'nin açtırdığı bulvara düşüyordu. Bulvar tarafında molozlar yığılmıştı. Ateş iptida [önce] bu molozlar arasından çıktı. Valide ile birlikte dürbün ile yangını seyir ediyorduk. O, ağlıyordu. Ben, kazanılan muzafferiyetin verdiği sevinç sebebi ile yanan evi katiyen düşünmüyordum. İçimdeki büyük neşe ve heyecan öyle ufak şeyleri düşünmeğe mâni idi. Bu şanlı ve muhteşem zafere bin evim feda olsun.''

Yukarıda alıntı yaptığım anıda, **Kaygusuz, İzmir yangını 9 Eylül'de başladı diyor. Oysa, İzmir'e doğru çekilirken, yolları**

üzerindeki bütün şehir, kasaba ve köyleri ateşe veren Yunanlılar, beklendiğinin ve korkulduğunun aksine, İzmir'den ayrılırken, şehri yakmadılar. Yangın, onların ayrılmasından [8 Eylül 1922] tam 5 gün sonra, 13 Eylül [günü] 1922 tarihinde başladı.

İzmir'e gelen Yunan askerleri, alelacele ya Çeşme taraflarına kaydırılıp oradan gemilere doldurulmuşlardı ya da İzmir limanında hemen gemilere doldurulmuşlardı. İzmir'e 50.000 kadar göçmen gelmiş ve bunların ancak 5.000 kadarı gemilere doldurulup gönderilebilmişti. 8 Eylül akşamı Yunanlılar bitkin halde İzmir'i neredeyse tamamen terketmişlerdi.

Araştırmacı Bilge Umar, *"Yunanlıların kentten çekilirken büyük yangını başlatmış olmadıklarını güvenilir nitelikteki bütün bilgi kaynaklarımız bize kesinlikle göstermektedir"* saptamasını tereddütsüz yapmaktadır.

O halde yangını kim çıkardı?

Bu sorunun yanıtı yıllar yılıdır arandı; ama bulunamadı.

Hiç kuşkusuz bazı varsayımlar yapılabilir. Zaten bunu yapacağız.

Asıl soru, ***"büyük felaket sonrasında kim kazandı kim kaybetti?"***dir.

İkinci soru ise, ***"yangın sonrası değişen nüfus dengesi ne sonuç verdi?"***

Gazeteci Mehmet Asım Us, *"Yunan mezaliminden sorumlu olan kimdir?"* başlıklı yazısında yangınları çıkaranlar hakkında ipucu vermektedir:

"İzmir müftüsü Rahmettullah Efendinin ve diğer İzmirli bazı muteber zatların ifadesine göre baştan başa bozgun halinde olan Yunan ordusunun İzmir'e yaklaşması şehir halkını son derece telâşa düşürmüştü. Yunan ordusunun ricat sahasında bulunan köylerin ve kasabaların yakılmakta olduğu hakkındaki haberler buna eklenince İzmir'i müthiş bir felâketten kurtarmak üzere herkes ne yapacağını şaşırmıştı.

Bu sırada şehrin belediye dairesinde hâkim Suphi Efendi'nin başkanlığında çeşitli milletlerin ruhanî reisleri ile bazı muteber eş-

raftan oluşan bir meclis toplanmıştı. Bu mecliste Yunan askerleri tarafından cephe gerilerindeki şehirlerin, kasabaların yakılmakta olduğu konuşulduğu zaman İzmir metropoliti Hristos Tomos söz alarak o günlerde İzmir'de bulunan Yunan Harbiye Nazırı Teotokis'e müracaatla cephe gerisindeki köylerin ve kasabaların yakılmakta olmasından şikâyet ettiğini ve fakat Yunan Harbiye Bakanının kendisine ***'Şehirleri ve köyleri yakan Ermenilerle Çerkezlerdir. Bunların arasına bazı başıbozuk ve çapulcu Rumlar da karışmıştır. Önlerine geçilemiyor. Yoksa tahribatı yapan Yunan ordusu değildir'*** *diye cevap verdiğini söylemesi üzerine Hristos Tomos, Ermeni piskoposu ve Ermeni havra azasından Parsin ve Nazaret Hilmi Efendiler arasında bir münakaşa geçmiştir.*

Parsin ve Nazarat Hilmi Efendiler Ermeni piskoposundan önce Hristos Tomos'a şiddetle hitap ederek ***'Metropolit Efendi ne söylüyorsunuz? Demek ki bütün Yunanlıların, Rumların yaptığı fenalıkların sorumluluğunu Ermenilere yükletmek istiyorsunuz? Öyleyse açık görüşelim'*** *demişler."*

Yunanlılarla Rumlar ve Ermenilerin Anadolu'da birlikte işledikleri cinayetlerin hezimetten sonra sorumluluğunu paylaşamamaları son derece doğaldır. Özellikle yapılan cinayetleri yalnızca Çerkez çetelerine yüklemelerine de şaşmak gerekir.

Yunanlılar Anadolu'da geçtikleri her köy, her kasaba, her kentte insanlık suçu işlemiş, yangınlar çıkarmışlardır. İş öylesine büyük felaket boyutuna ulaştı ki, Ankara, eğer Bursa'dan çekilirken Yunanlılar bu kenti de Eskişehir, Uşak, Afyon, Kütahya gibi yakarlarsa, bunun sonucuna herkesin katlanacağını dünyaya ilan etti. Bunun üzerine İngilizler devreye girdi, özellikle Yeşil Caminin zarar görmesini hiç istemediklerini net biçimde belirttiler.

Yunanlılar çekilirken gerçekten Bursa'yı yakmaya kalkışmışlar ve Rum kilisesi civarındaki 40 kadar binayı yakmışlardı. Ama muhtemelen Türk çeteleri çabuk yetiştiği ve belki biraz da Müttefik heyetten çekindikleri için kenti tamamen ateşe verememişlerdi. Bursa cephesinde de Yunan ordusu,

güneydeki Yunan askerleri gibi geçtiği yerleri yakmış, kaçamayan Türk ahaliyi katliamdan geçirmişti. Bursa cephesindeki savaş, İzmir cephesinden üç gün daha uzun sürmüştü.

Böylece Bursa yangından, yakılıp yıkılmaktan kurtulmuş oldu.

Öte yandan Yunan askerleri İzmir'e geri kaçarken, kıyıya sığınırken o kadar yorgundular ki, İzmir'de yangın çıkaracak bu kenti yakacak ne mecalleri vardı ne de zamanları.

Çünkü binlerce Yunan askeri limanda bekleyen İngiliz, Fransız, Amerikan gemilerine sığınmak için birbirlerini çiğniyorlardı.

O halde yangınları kim çıkardı?

Yine Mehmet Asım Us'un makalesine başvuralım ki, biraz olsun aydınlanalım:

"İngiliz konsolosu herkesten önce metropolit Hristos Tomos'a dönerek, 'Niçin geldiniz?' diye sormuş, Hristos Tomos da ***'İzmir için tehlike var, kenti ve ahalisini bir felaketten kurtarmak için yardımınızı ricaya geldik'*** *deyince hiddetlenerek,* ***'Yapılan bütün fenalıklara kendiniz sebep olduğunuz halde benim karşımda ne yüzle gelip yardım istiyorsunuz?'*** *demiştir. Ondan sonra heyetin öteki üyeleri ile görüşmüştür. Bunun gibi aynı heyet İtalyan konsoloshanesine müracaat ettiği zaman İtalyan konsolosu da Ermeni piskoposuna dönerek,* ***'Piskopos Efendi, kilisenizi benzin ve bomba deposu haline getirdiniz. Bir gün bu hareketinizin cezasını çekeceksiniz'*** *demiştir."*

Resmî bir heyetin katıldığı toplantıda söylenmiş bu sözler, Yunan hükümetinin ve ordusunun himayesine ve yardımına dayanarak Rum ve Ermeni azınlıklar tarafından neler yapılmış olduğunu gösteren en önemli kanıtlardandır.

Bu adı geçen Anadolu kentlerindeki **yangınlar dışında, ırzına geçilen kadınlar, öldürülen çocuklar, süngülenen hamileler, başta Fransızlar olmak üzere pek çok yabancı gözlemci tarafından da ifade edilmiştir. Yani Yunan askerlerinin işledikleri cinayetlerin üstü örtülecek gibi değildir**.

Yunanistan'ın Anadolu'yu [1919-1922] işgali konulu Oxford Üniversitesi'ne sunulan doktora tezinden, Michael Llewellyn Smith ilginç saptamalar ve değerlendirmeler yapmıştır.

"9 Eylül gecesi önce tek tük olmak üzere yağma ve adam öldürme başladı. Gece silah sesleri işitildi.

Görünüşte düzen vardı. Türk polisi devriyeleri kenti dolaşıyorlardı. Ama çok geçmeden disiplinin yüzeysel ve ana yollarda olduğu açığa çıktı. Arka sokaklarda Türk sivilleri ve daha sonra Türk birlikleri, üç yıl süreyle Yunanlılar tarafından yapılanların öcünü alıyorlardı.

O günlerin hikayesi karışıktır. Ama ***düzenin bozulma nedenlerinden birinin Türklerle Ermeniler arasındaki yok edilemeyecek nefret*** *olduğunda herkes birleşmektedir."*

Smith olayın taraflarını böylesine sınıfladıktan sonra, özellikle Ermenilerin yaptığı tahrikleri de anlatmıştır:

"Yunanlılar yılmışlardı, günlerinin geçtiğini biliyorlardı. Ermeniler daha az boyun eğiyorlardı. Silahlarını teslim etmek istemiyorlardı. Teslim olmaya ve şiddete karşı koymuşlar, bomba bile kullanmışlardı. İşte bu davranış korkunç bir cezaya davetiye çıkarmak demekti. ***19 Eylül gecesi Ermenilerin kıyımı sistemli hale dönüştü ve Türk ordusunu bile işe karıştırdı****."*

Yukarıdaki anlatımdan çıkan sonuç, Ermenilerin provokasyonu başlatmış olduğudur.

9 Eylül 1922 günü ve onu izleyen iki gün, kentin diğer bölümlerinde olağan dışı yangın olayları görülmediği halde, Ermeni mahallesinde, 30 yıllık itfaiye istatistiklerinde görülmeyen sayıda yangın çıkmış, fakat bunlar söndürülebilmişti. **13 Eylül günü aynı yerde başlatılan yangın ise söndürülemedi ve İzmir'in yarısını bir kül yığınına çevirdi**.

Yangının başlatıcıları olarak, [Bilge Umar'ın araştırmasında] itfaiye müdürünün raporundan hareketle tespitinden iz sürdüğümüzde de işaret edilen noktada Ermenileri görmekteyiz.

Büyük yangının başlangıcı konusunda en güvenilir bilgi kaynağımız, İzmir Sigortaları İtfaiyesi komutanı Greskoviç'in raporudur:

"... 12 Eylüle kadar geçen üç gün zarfında Ermeni Mahallesinden Tepecik Mahallesine kadar çıkan yangınların adedi ve bu yangınlarda müşahede ettiğim haller, itfaiyenin 30 senelik istatistik cedvelinde görülmemiş bir mâhiyet arzediyordu.

11/12 Eylül gece yarısından bir saat sonra Ermeni Mahallesinde yangın çıktığını haber verdiler. İtfaiye erleriyle yangın yerine hareket edip, Rum hastahanesini geçerken 130-150 kadar çoluk, çocuk ve kadın acı acı bağırıyorlardı. 'Ne bağırıyorsunuz?' diye sordum. 'Ermeniler bizi yaktılar. Sayes Hanı içerisinde oturuyoruz' dediler. Bunlar Rum idiler...

13 Eylül saat 10.30'da Ermeni Mahallesinde ateş görüldüğünü haber verdiler. İtfaiye ile birlikte giderken, Ermeni Kilisesinden 50 metre mesafede bir Ermeni evinin yandığını gördüm. Evin alt katından şiddetli bir ateş çıkıyordu... Etrafa yayılmaması için söndürmeye uğraşırken Ermeni Kilisesinde yangın olduğu haberini verdiler. Kiliseye gittim. Kilisenin bahçe kapısından girmek imkânsızdı. Demir parmaklıklardan atladık ve hortumu getirdik. Kilisenin binalarında ateş yoktu. Yalnız küçük bir bina civarında bahçede 200 kadar yağlı eşya balyası ile paçavralar bir yere toplanmış, üzerine de 200 tüfek ve çokça cephane konmuş idi. Ateş de bunlar arasından çıkıyordu. Aynı zamanda ateş içerisinde devamlı patlamalar oluyordu. Söndürmeye çalıştık.

Biz kilisede iken Ermeni mahallesinde, Basmane karşısında yangın olduğunu haber verdiler. İtfaiye erleriyle beraber koştum. Bir Ermeni evinden ateş çıktığını gördüm. Ateşin söndürülmesine çalışırken Soğukçeşme'de yangın olduğunu haber verdiler. İki itfaiye neferi ile beraber gittik. Ateşi söndürdüm. Tekrar Basmane'de yanan bir eve gittim. Ateş içinde bir takım sürekli patlamalar vardı ve ateş gittikçe şiddetleniyordu. Bu esnada da yine Ermeni Kilisesinin yandığını haber verdiler. Birkaç itfaiye eri ile beraber gidip su ile söndürmeye çalışırken, üç yüz metre uzakta ve arka sokakta, dirsekte bir evin yandığını haber verdiler.

Ateşleri söndürmeğe uğraşırken etrafıma baktım ve bir evden değil, Ermeni Mahallesinin her yerinden ateş çıktığını ve herhalde en az 25 yerde yangın olduğunu gördüm. Biz ateş içerisinde kaldık.

***Aynı zamanda her taraftan bana kurşun sıktılar**.*

Ateş ile abluka olduğumuzu görünce mecburi olarak daha geriye çekilerek arkamızı ateş almayan yerlere verdik ve ateşin daha gerilere yayılmaması için uğraşıyorduk. Bu esnada yangının daha gerilerden çıktığını ve bütün Ermeni Mahallesinin yandığını haber verdiler.

***Aynı zamanda ateşler içerisinde devamlı patlamalar oluyordu.** O zaman bu ateşleri su ile söndürmenin imkânsız olduğunu anladım. Derhal Mevki Kumandanı Kâzım [Özalp] Paşa'ya gittim, vaziyeti anlattım. Herhalde patlayıcı maddelerle... Ermeni mahallelerinin abluka altına alınmasını istirham ettim.*

Kâzım Paşa bir çavuş kumandasında 30 kadar istihkâm eri verdi. Bir kamyon ile yangın yerine gittik. Daha geriden komşu ve yanmayan Aya Dimitri Mahallesi evlerinin korunması için çalıştık. Maamafih duvarların zayıf olması yüzünden dinamitler yalnız delik açıyordu. Duvarlar yıkılmıyordu.

Ateşlerin devam ve çokluğundan hortumlar bozuldu ve yandı. Tulumbalar kullanılamaz bir hale geldiği halde yine ateşin söndürülmesine çalışmakta iken Peştemalcıbaşı'nda ateş çıktığını haber verdiler. Ateş şehrin her tarafını sardı. Rüzgârın devam etmesinden dolayı yangın şiddetleniyordu..."

İtfaiye müdürünün raporunda, "Ermeni Kilisesinin bahçe kapısı kilitliydi ve üstünden atlayıp hortumu getirdik" dediğine göre, **buradaki yangını dışarıdan birilerinin yani Türk unsurların çıkarmadığı anlaşılıyor**.

Sözlü tarih çalışması yapan Pelin Böke'nin konuştuğu kişilerden birisi olan Eugenie Kokini 1906 doğumlu [6 Kasım 1994 tarihinde] tanık olarak konuşmuş: *"Şimdi bunlar geliyorlardı. Tabii haber alıyorlardı. Bunlar, bu Rumlar hazırlanıyorlardı, tüfek müfek ne varsa, bütün komşular böyle, yani hazır. Onları bekliyorlardı, yani gelecek diye. Yani Kemal Paşa geliyor. Şimdi Menemen'e kadar geldiler. Bunlar palikaryalar. Üüüüüll! Bir de*

bakıyorsun sen, bizim askerler geliyor, Türkler. Ötekiler [Rumlar] nah!.. [Kaçıyorlar] Gittiler, şimdi Fransız mektep var, sörler mektebi [Karşıyaka'da], orada saklandılar. İzmir'den gelen, başladı şey [yangın]. ***Mösyö Greskoviç, onu çok iyi tanıyorum ben, bizim bir akrabaylan evliydi. O diyordu ki o yangın Ermenilerden çıktı. Çünkü o İtfaiye Müdürüydü, hem de Avusturyalı. Ve tabii koştular, ilk şeyleri şurdan bir yangın, şurdan bir yangın. Fakat yapamadılar [yetişemediler].*** *Çünkü her taraftan, her taraftan, yani bir-iki tane ev söndürmek değil, her taraftan."*

Sözlü tarih çalışmasına yanıt vermiş kişilerden birisi de 1914 doğumlu Ferdinando Stano şunu söylemiş: ***"Ermeniler Yunanlılarla birlik çalışıyordu o zaman. E gördüler Türkler başladılar inmeye Eşrefpaşa'dan İzmir'e doğru. Yangına verdiler İzmir'i..."***

Öte yandan kilisenin bahçesinde üzerine yağ dökülmüş eşyalardan söz ediliyor; bu malzemelerin kolay yanabilmesi için yağ dökülmüş demektir. Bu da daha önceden bir hazırlığın olduğunu ortaya koymaktadır. **Kilisedeki eşyaya yağ dökülerek yakıldığına göre, dışarıdan bir taşınma söz konusu değil, içerden çıkarılmış demektir**.

Ayrıca 200 kadar silah ve cephaneden de söz edilmektedir ki, bunun da, Kilisede depolanmış ya da saklanmış olan silah ve malzemenin imha edilmeye çalışıldığının kanıtı olduğu açıktır.

İngiliz gazeteci Giles Milton yangını araştırdığı kitabında, *"[13 Eylül 1922] Çarşamba sabahının henüz erken saatlerinde bile itfaiyeciler birkaç yangın çağrısı almışlardı. Şimdi saat 10.30'da Ermeni mahallesindeki Suyanı Sokağı'nda yeni bir yangın çıktığı bildirilmişti,"* demektedir.

Sözlü tarih çalışmasına yanıt verenlerden birisi 1910 doğumlu Makbule Büke şunları anlatıyor: "*Bizim askerimiz girdiğinde, Kadifekale'sine taşındık. Ekmek yok, bazlama yaptılar, un buldular. Sonra orada otururken yandı İzmir.* ***Kendileri yaktı İzmir'i, bizim askerimiz yakmadı. Sennure Hanım Teyze var***

dı, komşumuz, [ona] Frenk mahallesinde yangın çıktı dedim. Böyle şimdi bir bina yanıyor, yastıklara gaz dökmüşler, bu şekilde atıyorlar öbür bina tutuşuyor. *Böyle böyle bütün çoluk çocuk hepsi Frenk mahallesine, Ayavukla Kilisesi'ne dolmuşlar. Büyük bir kiliseydi o. Cayır cayır yandılar orada, Türklere teslim olmayacağız diye. Bir hafta yandı İzmir. Ne vakit yangın bitti, yağma ettiler Türkler. Kumaşlar böyle görüyorduk, [kadınların] çarşaflarının içinden dökülüyordu."*

Olayları yaşamış kişilerden bir son örnek daha verelim. Müzeyyen Canoler 1908 doğumlu. Hatırladıklarını 14 Ekim 1997 tarihinde şöyle anlatmış: *"Biz Katipoğlu'na giderkene dokuz yerde şey ettik yangını, dokuz yerde saydık. Başlamışlar su vermeye, bizimkiler kesmiş hortumu. Bekliyorlar çünkü askeri müdafaalar, kolları şeyli fedailer, vermiyorlar su, kesiyorlar vermiyorlar. Babaannemin yanında bir subay peyda olmuş Basmane'de. [Babaannem sormuş] 'yangın mı çıkıyor?' diye,* ***'sus valide sus, biz yakıyoruz'*** *demiş. Ondan duymuş onu [babaannem]. Evlerde bombalar patlamış. Gâvur saklanmış temellerin altına, çıkıyorlar, ekmeklerini alıyorlar, yine giriyorlar temellerin altına. Onları temizleyesiye kadar öldük. O kadar binanın, Alsancak'ın bir kısmı kaldı. Böyle çepeçevre şeye kadar Pasaport'un oraya kadar [yandı], Türk mahallesine geçmedi yangın. Günlerce, 15 gün yandı bu İzmir."*

George V savaş gemisindeki Bertram Thesiger, Giles Milton'a yangının denizden görünüşünü şöyle anlatıyor:

"Öğle sıralarında saat 1'e doğru ***Kordon'daki evlerde aynı zamanda yangın başladı.*** *Uzaktan bile görünüşü çok korkunçtu. Bir insanın düşleyemeyeceği kadar çok bağrışma vardı. Evlerin yakınında bulunan kalabalığın yangından uzaklaşmak istemeye çalışması nedeniyle, birçok insanın denize döküldüğünü sanıyorum... Birçokları da kuşkusuz sırf korkudan denize atlamışlardı. Oysa, Kordon'daki halk gerçekten tehlike içinde değildi. Evler o kadar çabuk yanıp kül oldu ki, Kordon'daki halktan herhangi birinin zarar görmediğini söylemenin doğru olduğuna inanıyorum. Sadece sakin durabilselerdi..."*

Yangın bütün gece sürdü, *Daily Mail* gazetesinin her yerde görünen Ward Price adındaki muhabiri heyecanlı bir haber göndermişti:

***"Iron Duke** savaş gemisinin güvertesinden yüz ayak yüksekliğinde ve kıvrıla kıvrıla yükselen alevleriyle yirmi yanardağdan oluşan iki mil uzunluğundaki tekdüze ateşi görüyordum. Göğü kaplayan bu ateş perdesi arkasında Yunan kiliselerinin kuleleri, camilerin kubbeleri, evlerin düz ve dört köşe çatıları gölgeler halinde seçiliyordu.*

İzmir'in bütün depoları, işyerleri, yakındaki evlerle birlikte Avrupalıların mahallesi tümüyle kızgın meşaleler gibi yandı.

Bu sarı, pembe ve kırmızı yoğun alevlerden çıkan pıhtılaşmış kapkara dumanlar göğü kaplıyordu.

... Cephane depolarının patlamaları ve yoğun bir piyade ateşi varmış gibi gürleyen mermilerin sesleri işitiliyordu.

Akkor halindeki dev balonların sürekli olarak havaya fırlatılmasını, Ege'de petrol bulunan yerlerin ateş almasını, havanın tiksindirici bir kokuyla kaplanmasını, bu arada üzerimizden ateş saçan bulutların, yanık kömürlerin ve kıvılcımların geçmesini bir kez tasarlayın, işte o zaman seyrettiğimiz büyük ve korkunç yıkımın korku veren görünüşünü seçebilirsiniz.''

M.L. Smith yukarıda sözünü ettiğim doktora tezinde şöyle bir yorumda bulunuyor:

"Ermeni, Rum ve Frenk ya da Avrupalıların mahalleleri hemen hemen tümüyle tahrip edilmişti. Sadece Türk ve Yahudi mahalleleri geriye kalmıştı. Eski kentin göze çarpan yapıtlarından Ermeni, Fransız ve Yunan kiliseleri, Splendid Palas ve İzmir Palas otelleri, Amerikan, Fransız, İngiliz, Danimarka ve Hollanda konsoloslukları, Sporting ve İzmir kulüpleri, İzmir Tiyatrosu ve Frenk mahallesinin güzel mağazaları yanıp kül olmuştu. Yangın simgesel olarak, Yunanlıların ve Ermenilerin İzmir'den atılmaları ve köklerinin sökülmeleri anlamına geliyordu."

Tüm anlatımlardan anlaşıldığı kadarıyla **yangının kibritini Ermeniler daha doğrusu fanatikler çakmış** ama Giles Milton'un araştırmasında aksini iddia edenler de var.

"*... İzmir'deki Amerikan nüfusu boşaltılmaya çalışıldığı saatlerde Reşidiye Caddesi'ndeki Ermeni Kulübünün çatısında saklanmakta olan Kirkor Bağcıyan adlı bir öğretmen, çok kaygı verici bir sahneye tanıklık ediyordu. Caddenin uzak ucunda bir bölük asker uzaktan benzin bidonlarına benzeyen bir yükü arabalardan indiriyorlardı. 'İçlerinde ne olduğunu göremedim,' diye yazmıştı, 'ama rengi ve şekli İzmir Petrol Şirketinin varillerine benziyordu. Her varil iki ya da üç Türk askerince korunuyordu ve Ermeni Piskoposluğuna doğru Reşidiye Caddesi boyunca taşınıyorlardı. Bütün bu hazırlıkların amacını anladığım zaman sırtımdan aşağı soğuk terler boşandı'...*'' Bu notları tutan kişi tahliyeyle görevli Amerikan donanmasından George Horton'du.

Bu tanığın anlattıkları fazlasıyla abartma ve düş ürünü görünüyor.

Buna benzer başka tanıklıklar da var. Çok akla yatkın değil. Peki, niçin?

Türk askerlerinin taşıdığı benzin bidonlarından söz ediyor ki, o dönemde bu materyallerin bulunmasının güçlüğü bir yana, yabancı araştırmacıların hiçbirisinin kitap ya da makalelerinde hiç sözü edilmemiştir.

Başka bir gerçek ise, kentin farklı yerlerinde itfaiyeciler yangınla savaşmıyorlardı, çünkü hortumları kesilmişti. Alevlerin kendi kendini yok etmesini beklemekten başka yapacak şeyleri yoktu. Ama zaten sertleşmiş olan rüzgârın doğrudan esmesiyle bu da çok zor görünüyordu. Gazeteci G. Milton'un araştırmasına göre, *"görgü tanıklarının öğleden hemen sonra üç ayrı yerde gördüğü yangın, saat 13.30'da olduğunda tüm Ermeni mahallesini kavuran bir hale dönüşmüştü. Garabed Haçeryan, Verkin'lerin evinin çatısından baktığında, yangının kontrolden çıkmış olduğunu düşündü. 'Haynot (İzmir'in en varsıl Ermeni mahallesi) tarafından büyük bir duman bulutu yükseliyordu' diye yazmıştı. 'Yangın iki kanattan yayılıyor... Bu iki kanat tamamıyla ayrı ve yangının aynı anda birkaç yerden kasıtlı olarak başlatıldığı çok açık.'..."*

Bir kez daha yineleyelim, tüm anlatımlardan anlaşıldığı kadarıyla yangının kibritini Ermeniler, daha doğrusu fanatikler çakmış ancak Türkler ya da oranın güvenlik ve asayişinden sorumlu olanlar neden yangın büyümeden müdahale etmemiş? Bu sorunun yanıtı önemlidir.

Gazi Mustafa Kemal'in yanından ayrılmayan, İzmir yangınını gözleriyle gören gazeteci **Falih Rıfkı Atay**'ın göz tanıklığı, sanırım, yol gösterici ya da en azından sorumlu arayışlarımıza yardımcı olur.

"Gâvur İzmir karanlıkta alev alev, gündüz tüte tüte yanıp bitti. Yangından sorumlu olanlar, o zaman bize söylendiğine göre, sadece Ermeni kundakçılar mı idi?"

Kendi sorusuna Atay, *"Bu işte **Ordu Komutanı Nureddin Paşanın** hayli marifetli olduğunu söyleyenler de çoktu"* şeklinde yanıt vermektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın tek sakallı komutanı olduğu için kendisi tarih kitaplarımızda **"Sakallı Nurettin Paşa"** olarak yer almıştır. Atatürk, 1927 yılında okuduğu ünlü ***"Söylev"***inde Nurettin Paşa'dan epey yakınmaktadır.

Nurettin Paşa, Kurtuluş Savaşı'na muhalif olan gazeteci Ali Kemal'i İstanbul'dan kaçırtıp İzmit'te halka linç ettiren, cesedini de telgraf direğine asan kişidir. Yasa tanımazlığı ve acımasızlığıyla tanınmıştır.

Bir parantez açıp, Kurtuluş Savaşı'nın komutan kadrosuna nasıl girmiş, Başkomutan Mustafa Kemal bu generalin karakterini, huyunu bilmiyor muydu, sorusuna kısa bir yanıt verelim.

General Ali İhsan [Sabis] Batı Cephesi Komutanı İsmet'in [İnönü] emirlerini hiçe sayıyordu. Bu nedenle görevinden azledildi. Bunun üzerine ordu komutanlıkları **Refet [Bele]** ve **Ali Fuat [Cebesoy]** paşalara teklif edildi. Fakat onlar da İsmet Paşa'nın kendilerinden kıdemsiz olduğunu ileri sürerek, emri altında komutanlık yapamayacaklarını, Ali Fuat daha önce zaten Batı Cephesi komutanlığı görevinde de bulundu

ğunu mazeret olarak ileterek, görev kabul etmediler. Bunun üzerine birinci ordu komutanlığına biraz da çaresizlik sonucu Nureddin Paşa getirildi. Böylece İzmir'e ilk giren ordu komutanı olmak şerefi de ona kısmet oldu. İzmir'e girdiğinde **Metropolit Hrisostomos'u adil bir mahkemede yargılatsa, Yunan işgali sırasında yaptıkları nedeniyle idama mahkum olacakken, halka teslim edilmesi emrini vererek linç ettirmekten çekinmemiştir.**

Tüm bu olayların tanığı olan Falih Rıfkı'ya göre Nureddin Paşa, "*kibirli, dar kafalı, zulüm ve ceberrut düşkünü bir kimse"* idi. Hatta *"bu yüzden bir zamanlar Millet Meclisi kendini divan-ı harbe verip mahkûm ettirmek bile istemişti. Bu kararın önüne geçmek için Mustafa Kemal'in ne kadar uğraşmış olduğunu 'Söylev'den öğreniyoruz,"* diye yazmaktadır.

Atay'ın "Çankaya"sında, "bildiklerimin doğrusunu yazmaya karar verdiğim için o zamanki notlarımdan bir sayfayı buraya aktarmak istiyorum", dedikten sonra, yangınla birleştirdiği yağmacılık olaylarından bir örnek verir:

"Yağmacılar da ateşin büyümesine yardım ettiler. En çok esef ettiğim şeylerden biri, bir fotoğrafçı dükkanını yağmaya giden subay, bütün taarruz muharebeleri boyunca çekmiş olduğu filmleri otelde bıraktığı için, bu tarihi vesikaların yanıp gitmesi olmuştur."

"İzmir'i niçin yakıyorduk?" Bu sorunun yanıtını Atay şöyle vermekte:

"Kordon konakları, oteller ve gazinolar kalırsa, azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk?

Birinci Dünya Harbinde Ermeniler tehcir olunduğu vakit, Anadolu şehir ve kasabalarının oturulabilir ne kadar mahalle ve semtleri varsa, gene bu korku ile yakmıştık. *Bu kuru kuruya tahripçilik hissinden gelme bir şey değildir.* ***Bunda bir aşağılık duygusunun da etkisi var. Bir Avrupa parçasına benzeyen her köşe, sanki Hıristiyan veya yabancı olmak, mutlak bizim olmamak kaderinde idi.*** *Bir harb daha olsa da yenilmiş olsak, İzmir'i arsalar halinde bırakmış olmak, şehrin Türklüğünü korumaya kâfi gelecek miydi?*

Koyu bir mutaassıp, öfkelendirici bir demagog olarak tanımış olduğum Nureddin Paşa olmasaydı, bu facianın sonuna kadar devam etmiyeceğini sanıyorum. Nureddin Paşa, tâ Afyon'dan beri Yunanlıların yakıp kül ettiği Türk kasabalarının enkazını ve ağlayıp çırpınan halkını görerek gelen subayların ve neferlerin affetmez hınç ve intikam hislerinden de şüphesiz kuvvet almakta idi."

Kibriti çakma emrini Nureddin Paşa vermedi ama yangın henüz başlangıç aşamasındayken ve yayılmamışken, söndürme emrini de vermedi. Hatta söndürülmemesi yönünde emir verdiği anlaşılmaktadır.

Buna göre şunu söyleyebiliriz, yangını fanatik Ermeniler başlattı ancak sorumluluk noktasında olan bazı Türkler de, söndürme yönündeki girişimleri engelleyerek yayılmasına göz yumdu.

Ermeni mahallesinden çıkan yangın, güneyden esen rüzgârın etkisiyle, kısa zamanda, rüzgârın alevleri ittiği yönde yayıldı. Arka arkaya büyük patlamalar duyuldu.

Günlerce süren yangın sona erdiği zaman Avrupa kentlerini bile kıskandıracak güzellikteki "Gâvur İzmir" hemen hemen tümüyle yok olmuştu; yangından kurtulan Punta bir yana bırakılırsa, İzmir'in, bugünkü Fevzi Paşa Caddesi ile belirlenen bir çizginin ayırdığı, doğuya ve kuzeye doğru yayılmış parçası simsiyah, korkunç ve çirkin bir harabe yığını haline gelmişti. Yüzlerce insan, alevler arasında can vermişti.

Artık "Gâvur İzmir" yoktu, sanki hiç yaşamamıştı. Bundan sonra hızla, Türk İzmir inşa edilecekti.

***

"Bir Kentin Yeniden Yapılanması" kitabının yazarı Tülay Alim Baran, **toplam 25 bin evin yandığını**, 2 bin 600 dönümlük alanın **yani kentin dörtte üçlük kısmının yok olduğunu saptamıştır**.

İzmir'in Türk müslüman unsurları dışında kalanların neredeyse tamamı gemilere doluşup giderken, kalanlar da Batı

Anadolu'nun iç kısımlarına göç ettirildiler, sonra da oralarda yitip gittiler.

Amerikan kaynakları "Hemen her gün gemilere 50 bin kişi bindirilerek kurtarıldı," demektedir. Felaketin sonrasında bir değerlendirme yapmak çok güç görünüyor. Toplam ölü sayısını kesin olarak hesaplamak zordu. Birleşik Devletler Acil Durum Komitesinden Edward Hale Bierstadt'a göre, yaklaşık olarak 100 bin kişi ölmüş ve 160 bin kişi de iç kısımlara sürülmüştü. 1924'te bu felaketi araştırdığı *Büyük İhanet* adlı çalışmasında 'Çok büyük bir ölçüde ve resmedilmesi çok korkunç bir tablo!' diye yazmıştı. Tahminler Eylül sonunda 190 bin kişinin yok olduğunu iddia ediyorlardı. Bunların ne kadarının öldüğü ve ne kadarının sürgün edildiği bilinmese de Yunan kaynakları en az 100 bin Hıristiyan'ın iç kesimlere sürgün edildiğini bildiriyor. Bunların çoğunu bir daha gören olmadı.

İzmir'de hayatta kalanların hemen hepsi de Yunanistan'a götürüldüler. Burada hayatlarına yeniden taze bir başlangıç yapmayı umuyorlardı ama ilk iyimserlikleri yerini kısa bir süre içinde acı gerçeğe bıraktı. Parasız, işsiz ve evsizdiler; çoğuna üçüncü sınıf insan muamelesi yapıldı.

ABD'nin İstanbul eski Büyükelçisi Henry Morgenthau, bir zamanlar zengin olan ailelerin şimdi 'artık araba lastiklerinden yapılmış ayakkabılar' giydiğini anlatmıştı. Elbiseleri un çuvallarından oluşmuştu ve bu da 'ihtiyaçtan doğan bir moda' olmuştu.

Rumların neredeyse tamamı İzmir'den çok küçük bir kent olan Atina'da kalırken, Ermeniler Atina'da kalamadı, onlar Amerika, Kanada ve çeşitli Avrupa ülkelerine göç ettiler, oralarda yerleştikleri birimlere İzmir'deki semtlerin adlarını vererek yaşamaya başladılar.

Yunanistan'da ise ihtilal oldu, Kral tahtını bırakıp ülkeden kaçmak zorunda kaldı. **Küçük Asya** macerasında yer alan Yunan politikacıları ve generalleri tutuklandı ve mahkeme-

ye çıkarıldı. Sekizi vatana ihanetle suçlandı; altı kişi kurşuna dizilerek ölüm cezasına çarptırıldı. Bunlar arasında **Batı Anadolu'da insanlık suçu işlenmesine seyirci kalan, İzmir'deki zamanının çoğunu kıyıdaki villasını dekore etmekle geçiren General Hatzianestis** de vardı.

Ekonomik yıkılma acaba ne zaman başladı? "Aynadaki tarih" arayışımıza Osmanlı Devleti'ne tarihten silinmeye götüren olayların yaklaşık iki yüz yıl önceki başlangıç noktasını aramayla yolumuza devam edelim.

KAYNAKLAR:

Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi,* İzmir Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, İzmir, 2002

Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz,* çeviren: Halim İnal, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978 Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974

Falih Rıfkı Atay, *Çankaya,* Bateş Yayınları, İstanbul, 1980

Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e (1921 - 1922),* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972

Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923- 1938,* Arma Yayınları, İstanbul, 2003

Giles Milton, *Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı,* çeviri: Esra Aktuğlu, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009

Pelin Böke, *İzmir 1919-1922 Tanıklıklar,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006

Mehmet Asım Us, *"Yunan Mezaliminden Sorumlu Olan Kimdir?"* içinde yer aldığı derleme: ***İzmir'den Bursa'ya,*** Halide Edib- Yakup Kadri- Falih Rıfkı- Mehmet Asım, Atlas Kitabevi, ikinci baskı, İstanbul, 1980

OSMANLI'YI ÇÖKERTEN SAVAŞ: "KIRIM HARBİ", ÇÖKERTENLER İSE "GALATA BANKERLERİ"

Kırım Savaşı zaferle sonuçlandırıldığı halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisine büyük bir darbe indirmişti.
Bu savaş, durumu zaten parlak olmayan Osmanlı hâzinesine, yaklaşık 11,2 milyon sterlinlik, büyük ve ek bir malî yük getirdi.

1853-1856 yılları arasında yapılan **Kırım Savaşı,** aslında Birinci Dünya Savaşı'nın habercisiydi. Ama asıl önemlisi, bu savaşın Osmanlı İmparatorluğu'nu çökerteceğinin farkında olanlar da vardı. Kim miydi bunlar? **Galata Bankerleri.**

23 Ekim 1853 sabahı Osmanlı topçu kuvvetleri Tuna Nehri'ndeki bir Rus filosunu topa tuttuklarında, herkes iki imparatorluk arasındaki eski anlaşmazlığın yeniden alevlendiğini düşünür. Aslında 18. yüzyıl sonundan beri, -Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri açıdan çöküşüyle ortaya çıkan- *Doğu Meselesi,* Avrupa'nın dengesini tehdit etmektedir.

Eskiden Osmanlılara bağımlı bir Türk hanlığı olan Kırım, Kraliçe 2. Katerina tarafından 1779 yılında ilhak edilmiştir. Rusya, Balkanlar'daki etkisini arttırmaya *[Osmanlı hükümetinin uyruğu Ortodoksların korunmasını talep eder]* ve Karadeniz'le Akdeniz arasındaki boğazlardan donanması için serbest geçiş hakkı elde etmeye çalışır. Bir Osmanlı-Rus savaşının ardından

(1828-1829) imzalanan Hünkâr İskelesi antlaşması, Rusların- ki hariç tüm donanmaların Boğazlardan geçişini yasaklar ve böylelikle Rusların Karadeniz'de dilediklerini yapmalarına olanak tanır.

Ama bu haklar Britanya ve Fransa'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit eder. Üstelik, Batı'nın siyasi ve entelektüel elit tabakası Rusya'yı zorba bir devlet olarak görmektedir. Rusya'ya öteden beri ılımlı yaklaşan Avusturya bile, bu ülkenin Balkanlar'da büyüyen etkisinden kaygı duyar. Ve 1841 yılında, Londra'da Avrupalı güçler ve Osmanlı İmparatorluğu *Hünkâr İskelesi* antlaşmasının Rusya'ya tanıdığı ayrıcalığı feshederler.

1850'li yılların başında, Çar I. Nikola, Rus devletinin isteklerini bir kez daha dile getirir. Öne sürülen bahane, o sırada bir Osmanlı ili olan Filistin'deki *Kutsal Yerler*'in korunması adına, Katolik ve Ortodoks din adamları arasında XVII. yüzyılda yeniden canlanan eski bir rekabettir. Aralık 1852'de, Sultan Abdülmecit, Fransa kralı 3.Napolyon'un baskısıyla Katoliklerin lehine karar verir. Ortodoks kiliselerinin koruyucusu rolüne soyunan Rus Çarı I. Nikola, Sultan'la Ortodoksların lehine yeni bir anlaşma yapmak için İstanbul'a hemen bir heyet gönderir ve buna paralel olarak Rusya'daki Britanya elçisine İstanbul'u ve Boğazlar'ı "geçici" bir Rus işgali altında tutarak İmparatorluğu parçalama yönünde bir öneri götürür.

Britanya elçisi *Kutsal Yerler* konusunda yapılacak bir düzenlemeyi destekler, ama Türkleri, sayıları on milyonu bulan Hıristiyan Ortodoks uyruklar için her türlü Rus himayesine karşı çıkmaya ikna eder. 1 Temmuz 1853'te Ruslar *[Osmanlı'ya bağımlı]* Eflak ve Boğdan prensliklerini işgal ederek mukabele ederler. Diplomatik yoldan çözüm bulunamayınca, 4 Ekim'de Fransa ve Britanya'nın desteğini teminat altına alan Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya savaş ilan eder.

Beş gün sonra, Osmanlı birlikleri Karadeniz'in doğu kıyısındaki küçük bir kaleyi alırlar. Doğu'ya odaklanmış Osman-

lı orduları deneyimsiz olsa da, Tuna cephesinde durum çok farklıdır, müşir Ömer Paşa 5 Kasım'da bu cephede General Danenberg'i yenilgiye uğratır ve 5 Ocak 1854'te Çatana, 17 Nisan'da Kalafat ve 8 Temmuz'da Yerköy muharebelerini kazanır.

Ama daha önceki savaşlardan farklı olarak, Batılı güçler bu kez araya girmeye karar verir. Sonucu belirleyen hadise, 1853 Kasım sonunda gerçekleşir: Sinop limanında, Amiral Osman Paşa komutasında Batum'a doğru giden 12 gemilik bir filo, Koramiral Nakhimof'un önderliğindeki Rus filosu tarafından yok edilir. 3 Ocak 1854'te İngiliz ve Fransız filoları Osmanlı kıyılarını korumak üzere Karadeniz'e girerler.

3. Napolyon, kendisine, "Rusya, 1812'de yapmış olduğuyla *[Napolyon'un önderliğindeki Rusya seferi sırasında],* 1854 yılında da aynı olduğunu gösterecektir" yanıtını veren I. Nikola ile nihai bir uzlaşmaya varmayı dener. Rusya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun pek yakında çökeceğini muştulayan kehanetlerin yaygınlaştığı dinsel taşkınlık dönemi başlar. 27 Şubat'ta, Paris ve Londra, Çar'a birliklerini işgal edilen prensliklerden çekmesi emrini resmi olarak bildirir. 12 Mart'ta, Fransa ve İngiltere'nin bir araya gelen orduları *[Alienor d'Aquitaine'in XII. yüzyıl sonunda tahta çıkışından beri ilk kez aynı cephededirler...]* Sultan Abdülmecid'e güvence verir ve ayın 27'sinde, İngiltere Kraliçesi Victoria ve Fransız İmparatoru seferberlik ilan ederler.

Bu büyük devletlerin yanında bu savaşa katılmaya gönüllü olan bir de küçük bir "güç" vardır. Adı Piemonta Sardunya'dır.

Henüz birleşmemiş İtalyan yarımadasının en önemli krallığıdır - ayrıca birleşmede nihai bir rol oynayacaktır. Kral II. Viktor Emanuel *[gelecekte İtalya kralı], "fikirleriyle İngiliz ve diliyle Fransız",* Pauline Bonaparte'ın vaftiz oğlu, Parlamento kadar tiyatroların da büyüsüne kapılmış, romantik ve pragmatik, büyük seyyah Cavour'u 1852 yılında başbakanlı-

ğa atar. Cavour, İtalya'nın ancak Piemonte itici bir güç olursa birleşik ve bağımsız bir krallık olabileceğine inanmıştır; son derece Katolik bir İtalya'da liberal ve laik bir düzeni oturtmaya ve krallığın ekonomisini zorla modernleştirmeye çalışır. Bir milletin büyüklüğünün dış politikasıyla belirlendiğine ikna olmuştur, 1855'te **Kırım Savaşı**'na dahil olur ve birkaç bin askerden oluşan bir ordu gönderir.

İşte sanayi çağının ilk savaşında, başroldeki bu oyuncularla, savaş sırasında ilk kez, denizde yönetmen Eisenstein'ın adını ölümsüzleştireceği zırhlılar ve karada da obüsler kullanılacaktır. Ve İngiliz Robbins'in 1742'de icat ettiği namlusu yivli tüfekler **Kırım Savaşı**'nda gerçekten operasyonel hale gelecektir.

Bu savaşın, çok geçmiş dönemlere uzandıkları için ayırt edilmelerini daha da zorlaştıran birçok siyasi, ekonomik ve dinsel nedeni vardır. Aslında hükümdarlar göz önüne alındığında, bir başka ayrıcalık taşıyan bir döneme, 16.yüzyıla kadar uzanılabilir: Muhteşem Süleyman, I. François, İngiltere'de 8. Henry ve, o denli uçsuz bucaksız olduğu için imparatorluğunda güneşin hiç batmadığı söylenen Şar İken... 16. yüzyılda kapitülasyonların imzalanışıyla terazinin ibresi ilk elde Fransa'dan yana dönüyor gibi görünse de, dinsel rekabet 17. yüzyılda yeniden canlanır ve 18. yüzyılda Ortodoks din adamlarının avantajlarının yeniden düzenlenmesine gelip dayanır.

1853 yılında, *Kutsal Yerler* çok daha büyük bir koz uğrunda bahane oluşturmaktadır. 9 Ocak 1853'te, bir İmparatorluk Şenliği sırasında, Çar Nikola İngiltere Büyükelçisi Hamilton Seymour'a gizlice Osmanlı İmparatorluğu'ndan söz eder: ***"... kollarımızda hasta bir adam var, çok hasta bir adam; şu günlerde kollarımızdan kayıp gidiverirse çok büyük bahtsızlık olur, hele ki gerekli bütün önlemler alınmadan önce..."***

Ve birkaç gün sonra, Kış Sarayı'nda düşüncesini yineler: ***"Türkiye... yavaş yavaş öyle bir çöküş içine girdi ki... her an***

ölebilir ve kollarımızda kalabilir… Eğer Osmanlı İmparatorluğu düşerse, bir daha kalkmamak üzere düşecektir…"

21 Şubat'ta Çar büyükelçiye gerçek bir paylaşım planı önerir: ***"Aslında prenslikler benim himaye ettiğim bağımsız birer devlet… Sırbistan'ın da benzeri bir yönetim biçimi olabilir, Bulgaristan'ın da öyle… Mısır'a gelince, bu bölgenin İngiltere için önemini çok iyi anlıyorum… Girit için de aynı şeyi söyleyebilirim… "***

İngiltere oyuna girmez çünkü Lord Roussel'in ifadesiyle, *"Eğer Rusları İndus kıyılarında durdurmak istemiyorsa, onları Tuna kıyılarında mutlaka durdurması gerekmektedir."* Kırım, Rus devletlerinin Çarını, Haşmetli Kraliçe'yle karşı karşıya getiren *"Büyük Oyun"*daki bir kart olacaktır...

Quai d'Orsay tarafından uyarılan 3. Napolyon 19 Mart'ta olağanüstü bir Bakanlar Kurulu toplantısı yapar. İçişleri bakanı Persigney'ye göre, ***"Avrupa'nın bağımsızlığını, Rusların İstanbul'u ele geçirmesi kadar tehdit edebilecek bir şey olamaz"*** *ve hiç kimse* ***"bu olayın önüne geçebilecek bir siyaseti eleştiremez".***

Bundan sonra Fransız temsilciyle Rus ve Osmanlı temsilcilerinin görüşmelerine sahne olur. Ancak bir anlaşma zemini bulunamaz. Böylece silahlı çatışma yani savaş kaçınılmaz hale gelir.

20 Ağustos'ta Osmanlı hükümeti savaş ilan etmeye karar verir ve Boğazlar Konvansiyonu'na uyarak müttefiklerine çağrıda bulunur. İngiliz ve Fransız filoları İstanbul'a demir atar. Nisan 1854'ten itibaren, Fransızlar ve İngilizler Çanakkale Boğazı'nın kuzeyine bir harekât üssü kurarlar.

Savaşın ilk safhası tüm ordulara mevzilenme olanağı tanır ve Rus kuvvetlerinin gerilemesiyle sonuçlanır. Karadeniz'deki Rus askeri limanı Odessa 22 Nisan'da yakılıp yıkılır. 19 Mayıs'ta, müttefik komutanların Karadeniz kıyılarında Varna'da gerçekleşen ilk buluşmasında, Ömer Paşa onları müdahil olmaya ve Varna'yı yeni operasyon üssü

olarak alıp Tuna'ya doğru geniş çaplı bir saldırıya geçmeye ikna eder.

Tarihimizdeki ünlü öykülere konu olan Silistre efsane kuşatması da bu savaşta yaşanır. Silistre kentini 10 Mart'ta kuşatmaya başlayan Rus ordusu -Musa Paşa'nın 18 bin askerine karşı 70 bin Rus askeri vardır- 23 Haziran'da kuşatmayı kaldırır ve Tuna nehrinden çekilerek müttefik orduların hedefini bir anda saptırır.

8 Eylül 1854'te, yaklaşık 30.000 Fransız, 27.000 İngiliz ve 7000 Osmanlı'yı taşıyan 356 gemi, Varna'dan Kırım'a doğru yola çıkar.

Bundan sonrası kuşatma, savunma, baskın harekâtı biçiminde çok çetin muharebelerin yaşandığı bir savaş olarak tarihe geçecektir.

Kırım Savaşı'nı yalnızca yüksek teknolojik savaş araç gereçlerinin üstünlük mücadelesi olarak görmek pek doğru olmaz.

Örnek olarak, 14 Kasım 1854'te Karadeniz'de çıkan şiddetli fırtınanın, Fransa'da Urbain ile Verrier'nin girişimiyle ilk meteoroloji ağının kurulmasına yol açtığını belirtelim. Chappe'ın 1793'te icat ettiği hava telgrafının **Kırım Savaşı** sırasında Fransızlar tarafından çokça kullanıldığını da eklemeli. İngilizler ise Karadeniz'in dibine elektrikli bir telgraf hattı döşeyerek, Bükreş ve Balıkova'yı birbirine bağlayacaktır.

Avusturya, 2 Aralık 1854'te, Piemonte-Sardunya Krallığı ise 21 Ocak 1855'te müttefiklere katılırlar.

Ama dehşet verici bir başka koalisyon iki ordugâhı da kırıp geçirir: Kolera yeniden baş göstermiştir, skorbüt, dizanteri ve tifüs askerleri katletmektedir. Onları rahatlatmak için askeri doktorlar ve hastabakıcılar akıl almaz sağlık koşullarında ve yokluk içerisinde ameliyatlar gerçekleştirip, askerlerin kol veya bacaklarını kesmek gerektiğinde basit birer kloroform kompresiyle ilk kez anestezi malzemeleri kullanacaklardır. Adı bilinmeyen bu fedakâr kahramanlar arasında, bu savaş-

tâki gerçek rolü bugün tartışmalara konu olsa da, **Florence Nightingale** önderliğindeki kadınları da unutmayalım. Savaşın dehşeti, topçu subayı olarak savunmada doğrudan yer alan Leon Tolstoy'a da esin kaynağı olacak ve ünlü ölümsüz **"Savaş ve Barış"**ı kaleme alacaktır.

Zaman öldürmek ve acıyı hissetmemek için askerler tütün içerler. Kırım Savaşı'nın beklenmedik etkisi, Avrupa'ya sigaranın Osmanlılar sayesinde gelecek olmasıdır. Batılı subaylar, Osmanlı askerlerinin tütünlerini kâğıda sardıklarını görünce, ufalanmaya uygun tütün yapraklarından vazgeçmişlerdir.

Rusya uzun bir direnmenin ardından 16 Ocak 1856 tarihinde önerilen koşulları kabul eder. Nihai barış için bir *Kongre* toplanması kararlaştırılır.

Savaş, Fransızlara 100.000, Britanyalılara 22.000, Ruslara 150-250.000, Osmanlılara da olasılıkla 100.000 askere mal olmuştur.

Kongre, 25 Şubat 1856'da Paris'te açılır. Uyuşmazlık konusu olan tüm noktalar müttefiklerin lehine çözülür. Barış anlaşması 30 Mart 1856'da imzalanır. İmza atanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümranlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini ilan ederler.

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi'ni yazarken, Kırım Harbi'nin genel sonuçlarını, taraflara sağladığı kazançlar ve zararlar olarak toparlamıştır:

Yakın sebebi Kutsal yerler problemi olan Kırım harbinde yenen ve yenilen tarafların insan kaybı pek büyüktü. Bu can kaybı yanında pek çok servet de yok olup gitmişti. Antlaşmanın Avrupa için önemi, Rusya tarafından bozulan devletlerarası dengeyi kurmak olmuştu.

Paris Antlaşması ilk bakışta Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarına uygun bir durum yarattı. Görünüşte, gelecek için Rusya tehlikesi ortadan kalktı [Böyle olmadığı kısa bir süre sonra belli olacaktı; 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı patlayacak ve Ruslar Yeşilköy'e kadar geleceklerdir.].

Durumun gerçeği yansıtmadığını Karal da kabul etmektedir; *"Paris Antlaşması tatbik değerinden mahrum maddeleri ve kötü niyetle yürütülmeye elverişli hükümleriyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için bir garanti olmaktan çok, bir sürü siyasi anlaşmazlık ve rekabetin tohumlarını taşımakta idi. Osmanlı Devleti'ne sağladığı barış devri bu sebeple kısa ömürlü oldu.*

İngiltere, Kırım Harbi'ne karışmakla, Akdeniz ve Hindistan'a giden ticaret yollarına verdiği önemi göstermiş oldu.

Fransa'nın kazançları da İngiltere'ninkiler gibi siyasî olmaktan çok ekonomik idi... Kutsal yerler problemi gerçekte Rusya'nın Boğazlar ile Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını sağlamak için ortaya atılmış bir bahaneden ibaretti". Böylece Fransa Doğu Akdeniz'e Rusya'nın yerleşmesi tehlikesinden uzaklaşmış oldu. Alan Palmer'a göre ise, *"Paris Kongresi görünürde Fransızların imparatoru için bir zaferdi. Ama onun umut ettiği gibi, yeniden düzenlenen bir Avrupa haritasına bir neo-Bonapartist biçim vermedi."*

Karal'ın yorumuna göre, *"Rusya, Kırım muharebesinde iki yıl dört müttefik devlete kafa tutmakla hatırı sayılır bir kuvvet olduğunu göstermeye muvaffak olmuştu."* Paris Kongresi Karadeniz'in tarafsızlaştırtması kararını aldı. Osmanlı İmparatorluğu, Boğazları, barış ortamı sürdüğü sürece, yabancı savaş gemilerine kapatıyordu.

Tarihçi Alan Palmer'a göre de; *Ruslar bu utanca karşın bir manevi zafer elde ettiler. II. Aleksandr 31 Mart'ta St. Petersburg'ta ilan ettiği bir manifestoyla, Tanrının inayetinin 'savaşın olmaması ilk ve başlıca hedefini' yerine getirdiğini bildirdi: "Doğu'daki bütün Hıristiyanların gelecekteki kaderleri ve hakları bundan böyle garantiye alınmıştır. Padişah bunu resmen kabul etmiştir. Ruslar! Çabalarınız ve özverileriniz boşuna olmamıştır. Büyük görev başarılmıştır." Bu manifesto bir anlamda Rus Kilisesinin, Padişahın imparatorluğu içindeki Hıristiyanlar üzerindeki tarihi koruyuculuk haklarını belgelemek için zekice bir çabasıydı.*

Türk Genelkurmay Başkanlığı bu savaşla ilgili olarak hazırladıkları kitapta ilginç bir değerlendirmeye yer vermişti.

"Türk ordusu, Avrupa kıtasında ve Anadolu'daki cephelerde düşmanla uğraştığı kadar içte de kendisine sözde bağlı olan ve öyle görünen Osmanlı Hıristiyanlarının çoğuyla da uğraşmak zorunda kalmıştır.

Nitekim Türk ordusunun ve halkının fazlasıyla bunaldığı bu Kırım Harbi'nde, Yunanlılar mensup oldukları ırkın özelliğine uyarak yine başkaldırmıştı. İşte bu çetin şartlar altında oldukça uzun süren bu savaş boyunca Türk orduları, Tuna, Kırım, Doğu Anadolu Kafkas cephelerinde yapılmış olan çeşitli muharebelerde, Ruslarla çetin bir şekilde döğüşmüşlerdir. Yapılan bu savaşlarda onbinlerce şehit kanı akıtılmış olduğu halde, müttefik Fransız, İngiliz ve Sardunya orduları yalnız Kırım Cephesi'nde çarpışmışlardır. Dünya tarihlerinde bu harbin daha çok Kırım muharebesi olarak adlandırılmasıysa, sonucun orada alınmış olmasından ve özellikle müttefiklerin yalnız Kırım'da kan dökmüş bulunmalarından ileri gelmektedir. Kaldı ki, ***bu savaşta sefer süreleri de çok farklı olup, Rusya'ya bağlaşıklarından önce harp ilan etmiş olan Osmanlı Devleti sonuna kadar tam iki yıl, beş ay, yirmi yedi gün savaşın bütün ağırlığını ve meşakkatlerini yüklenmiştir. Buna karşılık İngiliz ve Fransızlar iki yıl, dört gün ve Sardunya Krallığı ise, ancak bir yıl, iki ay, beş gün savaş halini devam ettirmişlerdir.*** *Bundan başka müttefiklere savaş süresince Türk hükümeti, Türk halkı, ev sahipliği etmiş olduğundan, memleketin birçok kışlaları harap olmuş, halk bu misafir etmenin acısını çok ağır şekilde çekmiştir.*

İşte bu açık duruma rağmen müttefiklerimiz, Kırım Muharebesinin şerefini kendilerine ayırmışlar ve ne yazık ki, bu propagandanın etkisinde kalan Avrupa tarihçileri de Kırım Harbi'nde Osmanlı ordusunu önemsiz bir kuvvet olarak görmüşlerdir. Halbuki bağlaşıkların harbe giriş tarihlerinin Osmanlılara göre daha sonraları olması dolayısiyle akıtılan Türk kanının, verilen zayiatın daha fazla bulunması ve nihayet bağlaşıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün kaynaklarından yararlandıkları halde bu gerçekler dikkate alınmamıştır. Kaldı ki bağlaşıkların harbe katılmadığı süre içinde müttefiklere Kırım yolunu açan, Tuna boylarında zafer kazanan ve

bu uğurda pek çok şehit veren Türk ordusu olmuştur. Öte yandan, Kafkas Cephesi'nde büyük zaferlerin kazanılamaması nedeni de oraya kuvvet gönderilmesine her fırsatta engel olan yine kendileri olmuştur. Buna karşılık zayıf da olsa Türk ordusunun o bölgede büyük bir Rus ordusunu muharebe sonuna kadar angaje etmesinin, kesin sonuç bölgesinde çarpışan müttefik kuvvetler için en büyük faydalar sağlamış olduğunu söylemeye lüzum bile yoktur."

Sıra, **Osmanlı'yı asıl yıkılmaya götüren, Galata Bankerleri'nden aldıkları yüksek faizli borçlarla finans dar boğazına sokan Kırım Savaşı**'nın hangi iç ve dış borçla yapıldığı gerçeğine eğilmeye geldi.

Bu konuyu mercek altına alanlardan ve *"Bu savaş, durumu zâten parlak olmayan Osmanlı hâzinesine, yaklaşık 11,2 milyon sterlinlik, büyük ve ek bir malî yük getirdi"* diyenlerden birisi olan Profesör Ali Akyıldız'ın analizlerinden yararlanabiliriz.

*"**Savaşın olağanüstü masraflarını karşılayabilmek için başvurulan yollardan birisi ve en önceliklisi iç borçlanmaydı. Zira, Sultan Abdülmecid, öteden beri dış borca sıcak bakmamaktaydı.** Osmanlı hükümeti, özellikle İngiltere ve Fransa'nın savaşa girmesinin hemen ardından, yani 1854 Mart'ının sonlarında, ortaya çıkan olağanüstü giderleri karşılayabilmek amacıyla 10 ve 20 kuruşluk faizsiz kaimeler çıkardı. Ordu kaimesi adı verilen bu kâğıt paralar sadece ordunun bulunduğu yerlerde geçerliydi. ...Bu kaimeler de İstanbul'da tedavül edenler gibi bazı bakımlardan devletin başına dert oldu. Nitekim, ortaya çıkan sorunlardan birisi, ordu kaimelerinin savaşın geçtiği alanların dışında da kullanılması ve diğeri de taşradaki bazı hazine gelirlerini ihaleyle alan mültezimlerin, ordu kaimesiyle sikke arasında oluşan değer farkları yüzünden zarara uğradıklarını iddia etmeleriydi."*

Savaşın iç olanaklarla finansmanı için başvurulan tek çare ordu kaimesi değildi. Akyıldız'ın hesaplarına göre; *"Normal kaime emisyonu bu konuda hükümetin sık sık başvurduğu enstrümanlardan birisiydi. Dolayısıyla bu dönem içerisinde savaşı finanse edebilmek adına her iki kategoride piyasaya sürülen kaimenin değeri yaklaşık olarak 1.708.540 liraya ulaşmış oluyordu."*

Hükümet kaimenin değerini de korumak zorunda olduğunu bildiğinden buna dönük bir dizi önlem almaya giderken, dış borç miktarını da azaltmayı hedefliyordu.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Hükümetin öteden beri başvurduğu iç borç kaynaklarından birisi de, **Galata Sarraflarıydı.**

Profesör Akyıldız'ın değerlendirmesine göre; ***"Galata Bankerleri, Avrupa sermaye çevreleriyle olan iyi ilişkileri sayesinde aldıkları nispeten uzun vadeli ve düşük faizli kredileri, kısa vadeli ve fakat yüksek faizli avanslara dönüştürüp hükümete vererek büyük kazançlar elde etmekteydiler.*** *Öte yandan bu kısa vadeli borçların hâzinenin derdine derman olup olmadığı hususu da tartışmalıdır. Zira,* ***bu sırada Avrupa'da yıllık faizler yüzde 4-6 arasında değişirken, Galata sarrafları çok daha kısa sürelerle hükümete açtıkları krediler için yıllık asgari yüzde 12 faiz uygulamaktaydı. Bu durumda yapılan operasyonların, hükümetin ani sıcak para ihtiyacını karşılamaktan öte bir anlamının olmadığı ortaya çıkıyor.*** *Çünkü kısa bir süre sonra, üstelik yüksek bir faizle hazine bu paraları geri ödemek durumundaydı."*

Bu konunun en güvenilir araştırmacısı Profesör Haydar Kazgan, ***Galata Bankerleri'ni*** araştırıp çok kesin bir yargıya varıyor: *"**Kırım Savaşı zaferle sonuçlandırıldığı halde, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisine büyük bir darbe indirmişti.**"*

Kazgan'ın yorumuyla devam edelim: *"Müttefiklerin tantanalı bir şekilde aileleri ile birlikte İstanbul'da aylarca kalmaları ve burada bol para harcamaları İstanbul esnafını memnun etmişti ama, vükela saray ve hatta en önemlisi azınlıkları yeni bir tüketim tarzına itmişti. **Kırım Savaşı'**na kadar İstanbul'daki Ermeni, Rum ve Musevi tüccar ve iş adamları servetlerinin çok altında bir hayat sürmekte idiler. Muhafazakârlıkları zaman zaman alay konusu bile oluyordu. Fakat **Kırım Savaşı** sırasında Fransız ve İngilizlerin yaşantısı bunları çok etkilemişti. Bu sebeple Avrupa mallarına bir hücum başlamıştı. Diğer taraftan İslam-Türk halkının faal erkek nüfusunun yüzde 75'i askere alındığından tarımda büyük bir üre-*

tim düşüşü baş göstermişti. Nitekim ***o yıllara kadar buğday ithal etmeyen Osmanlı İmparatorluğu bundan sonra hep buğday ithal etmeye devam edecektir.***

Bu ekonomik dengesizliğin yanında bir de para meselesi çıkmıştı. ***Kırım Savaşı*** *sırasında ve sonrasında İmparatorluk hudutları içinde dört tür para tedavül ediyordu. Bunların birbirine karşı değerleri her gün değiştiği için para en önemli spekülasyon ve kumar metaı haline gelmişti. Sultan 2. Mahmut zamanından kalma gümüş paralar halk tarafından tutulduğu için, hemen sahteleri dış ülkelerde yapılmış ve içeriye sokulmuştu. Yine dış ülkelerde basılarak içeriye sokulan eski beşlik ve altılık bakır paraların sahteleri tedavülde idi. Bu çoğu sahte paraların yanında İstanbul Bankası'nın 1852 yılında kapanması ile devletin hazine açıklarını kapatmak için devamlı olarak piyasaya sürmeye başladığı kaimeler vardı. Bu kaimeler banka desteğinden yoksun kalınca müthiş bir spekülasyona sebep oldular ve* ***Galata Bankerleri,*** *bu kaimelerin kurunu her an suni bir şekilde değiştirmek gücüne erişerek devlet ve halkın büyük zararları pahasına büyük kazançlar elde ettiler."*

Yine akademisyen Akyıldız'ın hesabına göre; Hükümet Galata Bankerleri *[81.215.000 liralık borç alınmıştı]* dahil içeride aldığı önlemlerle 5.129.790 liralık bir meblağ elde etmişti. Ancak bu meblağ, yine de uluslararası bir boyut kazanan ve maliyeti gün geçtikçe ağırlaşan savaşın giderlerinin yarısını bile karşılamıyordu. Dolayısıyla bu gibi kısıtlı vasıtalarla böyle yüksek bir faturanın ödenemeyeceği açıktı. Bu yüzden, dış borç seçeneği, Sultan Abdülmecid'in bütün isteksizliğine rağmen ciddi bir alternatif olarak ortaya çıktı.

Daha önce 1852 yılında hükümet bir dış borçlanma deneyimi yaşamıştı ancak bu deneyim hüsranla sonuçlanmıştı. Hatta bu borç anlaşmasının iptali için tazminat ödemek zorunda kalınmıştı. Bu nedenle savaş patladığında Avrupalı sermaye çevreleri Osmanlı'ya borç vermekte isteksizdiler. Ancak, olumlu sayılabilecek bir yan ise, borç alınacak iki ülke Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı ile birlikte Ruslara karşı koalisyon

yapmış oluşuydu. 1855 yılında bir önceki borçlanmanın kullanılmayan 2 milyon sterlinlik kısmına 3 milyon sterlin daha eklenmesiyle 5 milyon sterlinlik yeni bir borçlanma yapıldı.

Ancak borcun alınmasıyla işler tamamlanmış olmuyordu. Akyıldız'ın yorumuyla, *"İngiltere ve Fransa hükümetleri, gerek 1853 ve gerekse 1855 borçlanmalarında borçların alınış amaçlarına, yani savaş giderlerine harcanıp harcanmadığım takip etmek üzere gözetim komisyonu kurdurdu. Anlaşma gereği yapılacak harcamaların komisyonun onayından geçmesi gerekiyordu."*

Sonuç olarak *Osmanlı Hükümeti,* dış borçlanmalardan 7.150.095 sterlinin ve iç borçlanmalardan da 5.129.790 liranın hâzineye girmesini sağladı. İç ve dış borçlanmalardan da toplam meblağ 11.856.324 sterlin eder. Bu meblağ, 11,2 milyon sterlinlik savaş masraflarından biraz fazladır. Anlaşılan paranın geri kalan kısmı hâzinenin öteki rutin giderlerine harcanmış olmalıdır.

Öte yandan, *"Savaşın bu şekilde finanse edilmiş olmasıyla da iş bitmiş olmuyor"* diyor Profesör Akyıldız. Çünkü, bu büyük faturanın Osmanlı mâliyesi üzerinde yaratmış olduğu ciddi baskı, savaşın sonuçlanmasından sonra da kendini hissettirdi.

Profesör H. Kazgan'ın yorumuna göre: *"1884'ten itibaren devletin bakır, gümüş ve altın olarak bastırdığı paralar kısa zamanda ortadan kalkıyordu, bunların yerini dışarıda basılmış sahteleri almakta idi. Bunun için esnaf, tüccar ve halkın en büyük kaygusu sahteleri ile sahicisini tefrik edecek hünere bir an evvel erişmekti, lltizamatı kapatmak gibi yollara döküldüler. Böyle yoldan bol bol paralar kazanan tabaka bu tutarı muhafaza edemeyip türlü sefahat yolunda tüketti.* Haydan gelen huya gitti.

"Haydan gelen huya gitti" deyişi Cevdet Paşa'ya aittir, oysa Haydar Kazgan'a kulak kabartırsak farklı bir yorum yapmaktadır: "... *Bu son deyiş, vükela ve adamları için doğru ise de Bankerler için tam tersidir. Onlar için haydan gelen mala mülke git-*

miştir. Örneğin Avramaçi Kamando özellikle Mustafa Reşit Paşa ile olan ilişkileri ile ün yapmış olup öldüğü zaman yalnız İstanbul'da 150 parçadan fazla önemli mülk bırakmıştır."

Bundan sonra tekrar dış borçlanmalara gidilecekti. **Evet Kırım Savaşı kazanılmıştı ama borçlanma Osmanlı İmparatorluğu'nu öyle bir girdap içine sokacaktı ki, savaştan 24 yıl sonra mâliyesinin iflas ettiğini dünyaya duyurmak zorunda kalacaktı.**

KAYNAKLAR

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK, Ankara, 1983

Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri,* TEB Yayını, İstanbul, 1991

Haydar Kazgan, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, I. Cilt*, Roma Yayınları, Ankara, 2005

Saim Besbelli, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı,* Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1997

Hikmet Süer, *Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)*, Genelkurmay Başkanlığı ATAŞE Yayını, Ankara, 1986

Ali Akyıldız, *"Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmaları", Savaş'tan Barış'a: 150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856),* 22-23 Mayıs 2006, BİLDİRİLER [içinde], İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 2007, s.11-18

Alan Palmer, 1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu, Türkçesi: Meral Gaspıralı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1987

Fransız Büyükelçiliği *(Bemard Garda sunuştu), Kırım Savaşı,* [arka kapakta Kerem Topuz'a teşekkür edilmiş], Paris, 2004

OSMANLI MÂLİYESİNİN İFLÂS ETMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde Tanzimat dönemi olarak adlandırılan tarih dilimi Batı gibi olmak, Batı'ya benzemek olarak tanımlanabilir. Siyasal, hukuki, sosyal yaşamda yarattığı iddia edilen reformların dışında, aldığı borçla yaşayan, ürettiğinden daha fazlasını tüketen bir toplum yaratıldı. İngilizlerle bir ticaret antlaşması imzalandı. Ardından başkaları geldi. Bunun sonucunda da devlet iflâs etti.

1995 Gümrük Birliği Antlaşması ile 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması esas itibariyle, birbirinin neredeyse aynısıdır.

İflâsın başlangıç noktası 1838 İngiliz Ticaret Antlaşmasıdır. Bu, resmi tarihimizde Baltalimanı Antlaşması olarak kayda geçmiştir.

Bu dönemin bugünkü borçlanma yapısına (1989 yılından kitabın kaleme alındığı 2009 yılı Ekim ayına kadar ki zaman aralığından söz etmekteyiz) benzerliği ilginçtir.

Avrupa, Osmanlı Devleti'nin isteğine karşın 3. Selim zamanında borç vermedi. Doğal olarak Osmanlı devlet adamları bunun nedenlerini anlamadılar.

Kanlı bir başkaldırıyla sultanlığına son verilen 3. Selim'in yerine çocuk yaştaki 2. Mahmut padişah yapıldı. Bu padişah döneminde bir dizi ıslahat gerçekleştirildi.

Niyazi Berkes'in değerlendirmesine kulak verelim.

*"İlk ekonomik doktrin biçiminde bir görüşün sahneye çıkması, Mahmud'un ıslahatının ekonomik iflasının göründüğü zamana rastlar ve bununla sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu ilk ekonomik düşün akımı, yani liberalizm şiddetli bir İngiliz etkisi ile başladı. Bu liberalizm fikrini getiren ve daha sonra dolaylı olarak Osmanlı yazarlarının liberalizm düşününe yolu açan David Uryuhart, bir ekonomi düşünürü veya yazarı değildi. Aslında Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iyiliği ya da kalkınması ile ilgili bir kişi de değildi. Yunan bağımsızlık savaşının heyecanlandırdığı birçok Batı romantikleri gibi, o da Yunanistan'ın yardımına koşmuştu. Bu işlerin içindeyken, bu bağımsızlığın Rusya'nın işine yarayacak bir iş olacağını, bunun İngiliz ekonomisinin çıkarları için büyük bir tehlike olacağını anlamaya başladı. Bu düşüncelerde iken, merak edip geldiği İstanbul'u görünce kafasında aradığı çözümü buldu. Rusya artık İngiliz ticaret çıkarları için yararlı bir alan olmaktan çıkmıştı, halbuki Osmanlı ülkeleri bunun için ideal bir alandı. Uryuhart'ın ve onu destekleyen bazı İngiliz diplomatlarının açtığı kampanya ile Osmanlı Devleti (**1945'te Yunanistan yüzünden soğuk savaşa sokulan Türkiye** gibi) kendini buna benzer bir soğuk savaş propagandası içinde buldu.*

Fakat, 1945'te olduğu gibi o zaman da Osmanlı devlet adamları bunu memnunlukla karşıladılar."

Osmanlı devlet adamları liberalizmin ne olduğunu gerçekten anlamışlar mıydı yoksa İngiltere'nin oyununa mı gelmişlerdi? Bunun yanıtını verebilmek için önce Baltalimanı Antlaşmasını bir görelim.

1838 yılında Baltalimanı'nda dönemin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa'nın konağında İngilizlerle imzalandı. **Anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'nin savaş zamanlarında bile gümrük vergilerini artırarak ek gelir sağlama yetkisi kaldırılıyordu**.

Anlaşma öncesi Osmanlı'da ithalat ve ihracatta tek oran olan yüzde 3 gümrük vergisi alınıyordu. İthalattan alınan vergi yüzde 5'e, ihracattan alman vergi ise yüzde 12'ye çıkarıldı.

Burada ithalat vergisinin'de yüzde 3'ten 5'e çıkarılması aldatıcı olmasın. Bir süre sonra uygun zamanı kollayan Avrupalı devletler, 1861 yılında Avrupa borsalarındaki mali bunalım ve Osmanlı-Lübnan siyasi bunalımını gerekçe göstererek ithalat vergisinin yüzde 12'ye indirilmesini kabul ettirdiler. İç ticarette tüccarlar yüzde 8 oranında vergi öderken, bu anlaşma ile yabancı tüccarlar iç ticaret vergisinden muaf kalıyor; ancak yerli tüccarlar bu vergiyi ödemek durumunda bırakılıyordu.

Osmanlı devletini, İngiltere'nin bağımlı tarım ülkesi haline getirmek için, İngiliz ekonomi politik üstadlarının çabalarına bile gereksinim duyulmadı. **İngiliz diplomatları, kapitülasyonların kaldırılması gereken bir dönemde, Osmanlı devlet adamlarına, serbest ticaret doktrinini kolayca kabul ettirdiler. Osmanlı, 1838'de imzalanan ticaret antlaşmasıyla, ileri Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline geldi.** Ekonomi kendi yolunda devam edebilseydi görünüşte gelişme mümkündü ama böylece engellenmiş oldu.

Değerli hammaddelerimiz çok düşük vergiler karşılığında, ya da kaçırılarak Avrupa'ya yollanmaktadır. Dış ticaret tamamen yabancıların elinde olup yerli işbirlikçilerin yardımıyla yürütülmekte, Osmanlı zanaatlarını günden güne çıkmaza sürüklemektedir.

O günlerin Batı kapitalizmi, sistemin içsel mantığı uyarınca, elde ettiği ile yetinmektedir; bu verimli pazarı daha geniş ölçülerle sömürmek amacındadır. Sömürebileceği az sayıdaki büyük ve zengin ülkelerden birisidir, Osmanlı memleketi.

Batı'nın sömürge taleplerine bir süre göğüs geren Osmanlı Devleti, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'yla uğraşırken bir de İngilizleri gücendirmemek için, ünlü **1838 Ticaret Antlaşması**'nı imzaladı. Memleketteki **Batılılaşma** heveslerine denk düşen ve onun ekonomik alandaki uzantısı olan bu antlaşmayla, **Memleket-i Osmaniye**, kendini paylaşmak için hazır bekleyen Batı sermayesinin insafına terk ediliyordu.

Buna rağmen **1838 Antlaşması** niçin imzalandı?

İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un *"Capo d'Opera= Şaheser"* diye selamladığı antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nu serbest ticarete en ileri biçimde açmaktadır. Nitekim Palmerston, *"Ticaret ilişkilerinde Osmanlı Devleti, bütün öteki devletlerden çok serbest müsaadelerde bulunmaktadır,"* diye bizi övecektir. Gerçi daha önce de yabancılar kapitülasyonlardan yararlanmaktaydılar. İthal malları, ancak yüzde 3 gibi önemsiz bir gümrük vergisi ödemekteydi. Hattâ yüzde 3'ün Türk parası karşılığı belli yıllarda tesbit edildiğinden ve antlaşmaların imzalandıkları tarihlerden önceki yıllarda önemli fiyat yükselmeleri olduğundan, yüzde 3 gümrük vergisi, gerçekte yüzde 1-1,5'tan ibarettir. Ayrıca Avrupalılar, vergi ödemezlerdi. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda serbest ticarete önemli kayıtlar getirilmişti. İç ticaret Osmanlı tebaasına aitti. Yabancı tüccarlar iç ticarete girip yerlilerle rekabet edemezdi. Birçok malın alım-satımı, bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline verilmişti. Üretici, malım bu ruhsat sahibi kişilere satmak zorundaydı.

Gelişen kapitalizmin ve onun güçlü temsilcisi İngiltere'nin şikâyetçi olduğu birkaç konu vardır: İlki, Osmanlı topraklarında yabancı tüccarın ticaret yapmasına, daha doğrusu iç ticaret yapmasına kanunların elvermeyişidir. Yabancı tüccar malını Osmanlılara satmakta, malın ülkedeki dağılım ve satımı ise yerli tüccarın aracılığıyla yapılmaktadır. Bu durum, özellikle İngilizlerin gönüllerince Osmanlıları sömürmelerini engellemekte, onları birtakım işbirlikçilerine pay vermelerini şart koşmaktadır.

Yabancıların şikâyetçi oldukları bir diğer konu, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı **yed-i vahit=tekel** usulüdür.

Bu tekel durumu, İngiliz tüccarlarını rahatsız ediyordu. Nitekim Palmerston, 30 Kasım 1833'te İstanbul'daki sefirine yazdığı mektupta, "Tekel usulünü kaldırmaya çalışın" direktifini vermekteydi. Palmerston'a göre, *"imalatçı, mamullerini, alış fiyatlarını kendileri tesbit eden imtiyazlı kimselere satmak zorunda bırakıldıkça, Türk sanayiinin ileri gitmesi olanaksızdı".*

İngilizler, Osmanlı ticaretinde kendilerine ters gelen hükümlerin kaldırılması için 1833'ten beri, ünlü Palmerston'un aracılığıyla uğraşmaktadır. İngiliz sefiri Ponsonby **tekel** usulüne, ticaret serbestisine konmuş engellere şiddetle çatmakta, *"Türkiye'de mahsulleri vücuda getirenler, bunları fiyatlarını tesbit etmekte yegâne hâkim olan imtiyazlı kimselere satmak mecburiyetinde kaldıkça, Türk sanayiinin geriliğe mahkûm olduğunu"* savunmaktadır.

Yabancıların üçüncü büyük tutkusu, topraktır. **Gayri menkulün Osmanlı tebaasından başkasının tasarrufuna geçmesini önleyen yasaları** kaldırtmak, bu kaynağa da el atmak amacındadırlar. Yani devlet, Avrupa'nın dikkatle kaçındığı bir **"laissez passer laissez fair- bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" siyaseti izlemeli, yabancılara kendini teslim etmelidir.**

Görüldüğü gibi, 1838 Antlaşması gerçekten *"Capo d'Opera"*dır. **Türkiye artık 1929 yılına kadar, gümrük özgürlüğüne sahip olamayacaktır.** Lozan'da bile, emperyalist ülkeler, gümrük vergilerimizi dilediğimiz gibi saptama hakkımızı tanımayı reddedecekler ve hiç değilse beş yıl süreli bir tâviz sağlayacaklardır.

İşte Batı sermayesi, çökmek üzere olan bir imparatorluğun aczinden yararlanacak; çeşitli baskılar yaparak ona değişik anlaşmalar imzalatacak, fermanlar yayınlatacaktır. Onu tam bir sömürge durumuna sokarak kaçınılmaz sonuna, iflâsına yöneltecektir.

Osmanlı Devleti, sanayiini korumaktan çok, Hazine'ye gelir sağlamak amacıyla, zaman zaman gümrük vergilerini artırmak istemiştir. Ama her seferinde, Avrupa devletlerini teker teker değişikliğe razı etmek gerekmiştir. Devletler, bu müsaadeyi vermek için, karşılığında ağır ödünler koparmayı hiçbir zaman ihmal etmemişlerdi.

1838 Antlaşması kapitülasyonların yabancılara tanımış olduğu öncelikleri genişleterek onları yerli tüccarla eşit duruma getirmiş; ülke içinde de ticaret yapmak olanağı vermişti. Ancak, yerli meslektaşlarından sermaye ve bilgi olarak çok

üstün durumdaki Avrupalılar, kısa zamanda Osmanlı yurdunun o güne dek görmemiş olduğu bir talanı başlattı. Bu anlaşma İngiltere'yle 16 Ağustos 1838'de imzalanmıştı; bir eşini Fransızlar aynı yılın Kasım ayında Osmanlı Devleti'ne imzalattılar. Fransa'yı Löbek, Bremen ve Hamburg şehirleri (1 Mayıs 1839); Sardunya (2 Eylül 1839); İsveç ve Norveç (31 Ocak 1840); İspanya (2 Mart 1840); Flemenk (14 Mart 1840); Belçika (30 Nisan 1840); Prusya (22 Ekim 1840); Danimarka (1 Mayıs 1841) ve Toskana (7 Haziran 1841) izledi.

İktisat uzmanı Şevket Pamuk, *"Balta Limanı Antlaşmasını sağlıklı olarak değerlendirebilmek için uzun dönemli bir bakış açısı gerekiyor"* demektedir.

"1820'lere gelindiğinde İngiltere Sanayi Devrimi'ni tamamlamış ve Napolyon Savaşları sonucunda Fransa'yı yenerek dünya pazarlarında rakipsiz duruma gelmişti. Ancak aynı yıllarda, Sanayi Devrimi'ni yaşamakta olan diğer Avrupa ülkeleri korumacı önlemlerle İngiliz mamullerinin kendi pazarlarına girmesini engelliyorlardı. Bu durumda İngiliz ticaret ve sanayi sermayesi Avrupa dışındaki ülkelere yöneldi. ***1820'lerden 1840'lara kadarki dönemde İngiltere, Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok ülkede mümkünse yerel iktidarlarla anlaşarak, gerektiğinde ise silah gücü kullanmaktan çekinmeyerek, pek çok serbest ticaret antlaşması imzalamıştır.***

Balta Limanı Antlaşması Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaretine açılması için gerekli çerçeveyi sağlamıştır. Ancak, ***1838 Antlaşması'nın önemli yanı gümrük vergilerine ilişkin düzenlemeleri değildir. Antlaşmanın önemi, Osmanlı Devleti'nin bağımsız dış ticaret politikaları izleyebilme hakkından bir daha geri dönmemek üzere vazgeçmesinde yatmaktadır.*** *Bir kez bu tür bir antlaşma imzalandıktan sonra, gümrük vergilerini indirtmek için Avrupa ülkeleri Osmanlı yönetiminin yeni bir bunalıma sürüklenmesini beklemişlerdir."*

Bu antlaşma Osmanlı ekonomisinde çok ağır zarar yarattı. Ekonomik bağımsızlık elden gitti, ticaret yabancı egemenliği

ne geçti, ekonomik gelişme durdu, hazine gelirleri azaldı, dış borçlanma başladı.

1838 Antlaşması Türkiye'de sanayi kurulmasını son derece zorlaştırmıştır. Osmanlı devlet adamları bu antlaşmanın yürürlükte olduğu bir zamanda endüstri kurmaya çalışmanın ne kadar zor olacağını idrak edememişlerdi.

İktisatçı Cihan Dura antlaşmanın sonucunu şöyle ortaya koymaktadır: "*1838 Antlaşması ve onu izleyen antlaşmalar 25 yıl içinde dış borçlanmanın yolunu açtı. 50 yıl geçmeden devletin başına* ***Düyun-u Umumiye*** *diye bir bela musallat etti. Avrupa ticaret sermayesi, devletin vergi toplama yetkisine el koydu.* ***Tıpkı bugünkü Türkiye'de olduğu gibi. Ağır dış borçlanma, IMF ve Dünya Bankası müdahaleleri****, bütçede faiz dışı fazla!..."*

Dikkat çekici olan husus Türk Devleti'nin, Batı karşısında ekonomik olarak güçsüz kaldığı dönemlerde Batılılar sürekli olarak Türkiye'ye borç vermeleridir. Borç ödemede zorlukla karşılaşıldığında da Türkiye'ye serbest ticareti, gümrük tarifelerini, devlet tekellerinin kaldırılmasını ve özelleştirme, ulaşım-haberleşme-enerji sektörlerinin kendi kontrollerinde olmasını, azınlık haklarını, askerlik süresinin kısaltılmasını, bedelli askerliği, profesyonel askerlik hizmetini istemektedirler. Bu isteklerini de demokratikleşme adı altında sunmaktadırlar. İçeride de bu görüşlerinin taraftarlarını ve destekçilerini bulabilmektedirler.

1838 Antlaşması ile Osmanlı Devleti, bağımsız bir dış ticaret politikası uygulama hakkından, geri dönülemeyecek şekilde vazgeçmiş oldu.

Ekonomi çöktü ama daha da önemlisi siyasal bağımsızlık elden gitti.

Haklı olarak sorulacaktır: **Bellek bu denli zayıf mıdır ki 157 yıl sonra 1995 Gümrük Birliği Antlaşması imzalandı?**

KAYNAKLAR:

Cihan Dura, *Sömürgeleşen Türkiye,* İleri Yayınları, İstanbul, 2004, s.112-115

Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1987, s.199-202

Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi,* 2.Cilt, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.330

Meriç Köyatası, *Ne Olacak Bu Memleketin Hali?,* Truva Yayınları, İstanbul, 2007, s.43-47

İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1979, s.214-217

Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni,* Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, s.104-108

Şerif Mardin, *"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)",* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.618- 622

Turgut Özbay, *Lozan'dan Sevr'e Türkiye,* Anı Yayınları, Ankara, 2004, s. 72

TARİHTEN DERS ALINSAYDI 1995 GÜMRÜK BİRLİĞİ ANTLAŞMASI İMZALANIR MIYDI?

6 Mart 1995 tarihinde imzalanmış olan Gümrük Birliği Belgesi bir vesayet belgesidir... Türkiye tek yanlı olarak neden bir dizi yükümlülük altına girmişti? 1838 Baltalimanı antlaşmasını ve sonuçlarını neden arşivde unutmuştu?

1995 Gümrük Birliği Antlaşması'nı en özlü biçimde tanımlayan uzman, "hayatının Avrupa" olduğunu ifade eden Profesör Erol Manisalı olmuştur. O'na göre Gümrük Birliği Türkiye'nin Askersiz İşgali'dir.

1995 Gümrük Birliği Antlaşması'nın Türkiye'yi tek taraflı olarak hangi yükümlülükler altına soktuğunu bilemiyoruz? Ama iyi pazarlık yapılmadığı, acele edildiği de çok açık seçik ortadadır...

Bunu söyleyen uzmanların sayısı çok fazladır.

Aşağıda iktisatçıların, ekonomistlerin görüş ve yorumlarından kaynaklanan şekliyle bunun neden-sonuçlarını okuyacaksınız ama önce, bir saygın tarihçinin görüşlerine başvuralım. İlber Ortaylı, yapılan bir söyleşide 'Avrupa Birliği ve Türkiye' ilişkisinde tarihin tünelinden yürüyerek ışığa doğru çıkışın 'düşünme yöntemini' anlatmış.

Kendisiyle yapılan konuşma 9-10 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksemburg Zirvesi'nde AB'nin genişleme süreciyle alâkalı

görüşmeler neticesinde Türkiye hakkında olumsuz bir kararın çıktığı sürece denk geliyor. Burada Türkiye AB'nin birinci ve ikinci kademe genişleme sürecine dahil edilmedi. "Türkiye Günlüğü" Dergisinde Mustafa Çalık'ın yaptığı söyleşide, Ortaylı da bunun bilincinde olarak şunları söylüyor:

"[Avrupa Birliği'ne] girelim kararı çıkan ülkelerin bazılarında da referandumların olumsuz sonuçlanmasına ramak kaldı. ***Bizde idare, maaşallah halkoyuna başvurmadan her şeye tepeden karar vermeye alışıktır. Bizim yöneticilerimiz, tarihin yarın kendi haklarında ne hüküm vereceğini de kaale almazlar. Bütün kitle iletişim araçları (devlet veya özel) koro halinde 'Girelim de girelim, Avrupalıyız'*** *diye tutturdular, bu arada öbür taraftan çıkan muhalif seslere fırsat vermedikleri gibi kulaklarını da tıkıyorlar. Yani bazı soruların üstü hemen kapatılıyor Türkiye'de, hemen örtülüyor. Bu anti-demokratik davranışla (çok demokratik bir yere giriyoruz güya) pazarlık gücünüzü de kaybediyorsunuz. Tansu Çiller meydanlara çıkmış. Gümrük Birliği'ni Türk tarihinin nihai hedefi gibi, âdeta Hegelyen düşüncenin gayesi Prusya devleti gibi yahut Voltaire'in XIV. Louis yüzyılı rüyası gibi gösterip kıyameti koparıyor ve tabii ki neticede onunla birlikte, onun* ***siyasî hesapları uğruna Türkiye de pazarlık gücünü kaybediyor. Gümrük Birliği'ne dezavantajla giriyorsunuz.*** *Gümrük Birliği'ne girersin girmezsin onu tartışmıyorum; işin teknik detayları daha çok iktisatçıların işi; oraya ehven şartlarla girmek vardır, bazı yükümlülükleri tehir ederek, bazı alacak tazminatları arttırarak bugünkü duruma düşmeden girmek vardır; fakat hiçbir şekilde,* ***Gümrük Birliği sevdası uğruna, karar organlarında esamenizin geçmediği bir organizasyonun vereceği bütün malî-iktisadi kararlara daha baştan uymayı taahhüt edemezsiniz.*** *Yarın bu organizasyonlardan hangi kararların çıkacağını biliyor musunuz ki? Tabiî, işin bu kısmının iktisatçılarla da iktisatçı olup olmamakla da hiçbir alâkası yok. Sizin kendinize, kendi ülkenize, ülkenizin hükümranlık haklarına nasıl baktığınızla alâkalı... Yani öncelikle millî haysiyet, sonra da millî menfaat anlayışınızla alâkalı."*

***

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik serüveni daha Demokrat Parti döneminde başlamış, 1963 Ankara anlaşmasıyla da İsmet İnönü'nün imzasıyla resmiyet kazanmıştır. O günden bugüne dek her hükümet kendi ideolojisi doğrultusunda bu yolda yürüyüşe ya hız vermiş ya da yavaşlamıştır.

Avrupa Birliği'nin ruhunu yansıtan üçü özgürlüğü ifade eden dört temel özelliği vardır. Bunlar: Malların serbest dolaşımı, işgücünün serbest dolaşımı, Sermayenin serbest dolaşımı ve Mali yardımdır.

AB merkezlerinden yapılan açıklamalar işgücünün serbest dolaşım hakkı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına 2025 yılında bile verilmeyeceği yönündedir. Şimdilik bunu bir köşeye bırakalım, çünkü konumuz bu değil.

İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın "tam üyelik" olarak girişleri ardından Türkiye'de hem ileride Yunanistan'ın vetosuyla karşılaşma korkusu başladı hem de üye ülkelerin aldığı parasal yardımlar herkese çok cazip geldi. Bunlara ek olarak farklı tarihlerde başbakanlar Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller, eğer tek yanlı da olsa Gümrük Birliği'ne girilirse oradan nasılsa bir yolu bulunup daha kolaylıkla AB'nin "tam üyeliğine" geçilebileceğini varsaydılar.

Yılmaz ve Çiller'in kendi söylediklerine ne denli inanıp inanmadıklarını bilme olanağımız yok ancak gazetelerde ekonomi yazıları yazan Meriç Köyatası özellikle Çiller'in imzaya gönüllü oluşunu şöyle yorumluyor: *"AB'ye verilen en büyük tavizlerden biri **1995** yılında daha ortada hiçbir şey yokken Gümrük Birliği'ne imza atmaktı. Bu tavizin arkasında yatan tek neden, zamanın Başbakanı Tansu Çiller'in hiçbir hesap kitap yapmadan, **1995 seçimleri öncesinde 'en Avrupalı lider benim'** demek için attığı imza idi."*

Bu durumu yorumlarken iktisatçı Arslan Başer Kafaoğlu şunları söylüyor: *"Bu maksatla Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi'nin muhalefetine karşın Anayasa'yı da değiştirerek Gümrük*

Birliği'ne girmenin yolunu açtılar. Aslında bu çok yanlış ve Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne tek taraflı bağlamayı göze almak demekti.

Gümrük Birliği iki anlamlıdır. Buna girince; a) ***Birliğe bağlı ülkelere karşı uygulanacak gümrük ve eşanlamlı vergiler sıfırlanacak,*** *b)* ***Birlik dışındaki ülkelere (en önemlisi, ABD, Japonya ve Rusya'ya) ise Birliğin Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanacak."***

Bizde artık alışkanlık halini almış, hep yıkılışın basamaklarını tek tek hazırladıkları için Osmanlı vezirlerini taşa tutmaktayız. 1838 Antlaşmasında ya da 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayununda olduğu gibi... Ya Cumhuriyetin veziri azamları yani başbakanları onlardan farklı mı ki...

Gazete arşivlerine neler saklı, bakmak gerekiyor. Bunun için Meriç Köyatası'nın belleğine ve arşivine bir kez daha başvuruyoruz.

1995 seçimleri öncesinde Türkiye'de merkez sağda müthiş bir rekabet oluşmuştu. DYP'nin Genel Başkanı Tansu Çiller, kadın olarak giyimi, tavrı, söylemleri ile çağdaş, modern, Batılı bir lider imajı çiziyordu. Batı ve AB şampiyonluğunu kimselere bırakmak istemiyordu. Ve seçim öncesinde de CHP ile kurulan koalisyonun Başbakanı idi.

Öte yandan da ANAP'ın Genel Başkanı Mesut Yılmaz, Türkiye'nin AB üyeliği için ciddi söylemler geliştiriyor, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunu ANAP'ın yaptığını, bu nedenle Avrupalı bir Türkiye için, ANAP'ın iktidar olması gerektiğini söylüyordu.

Avrupalı olmak, esasında zenginlik ve saygınlık demekti. 1995 seçimleri öncesinde de partiler bu temayı işlediler. 1995 seçimleri öncesinde, kendisini Avrupalı lider olarak gösteren DYP Genel Başkanı ve Başbakan Tansu Çiller, o dönemde Türkiye'nin önündeki en büyük tehlikenin şeriat olduğunun altını çiziyor, yükselen Refah Partisi ve Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın da iktidara gelmek üzere olduğunu söyleyerek laik seçmeni korkutuyordu. Daha da ileri gidip ANAP'ın esasında Batılı bir parti olmadığını, Refah Partisi'nin arka bahçesi olduğunu iddia ediyor, matruşkalı seçim ilanları hazırlatı-

yordu. Bu matruşka bebeklerden Necmettin Erbakan açılıyor ve içinden ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz çıkıyordu.

İşte böyle bir siyasal ortamda, Tansu Çiller, ABD ve AB'nin de gazına gelerek, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne dahil olmasına karar verdi. Normalde AB'ye tam üyelikle yürürlüğe girmesi gereken Gümrük Birliği, daha müzakere tarihi bile alınmadan, (ki müzakere tarihi aradan dokuz yıl geçtikten sonra, 2004'te alındı) kararlaştırmıştı. .

6 Mart 1995 belgesi, ne 1963 anlaşmasının ne de 1970 protokolünün öngördüğü ekonomik, sosyal ve siyasal unsurları içermektedir. Türkiye lehine olan bütün unsurlar ayıklanmış, tam üyelik ise tamamen gündemden çıkarılmıştı. O halde Türkiye neyi imzalamıştı? İşte bu sorunun karşılığının, açık ve net verilmesi gerekir: **Türkiye kendisini tek yanlı olarak AB'ye bağımlı kılan bir anlaşmayı imzalamıştı. Türkiye'nin tam üyeliğinin sözü bile edilmemektedir.**

Türkiye Cumhuriyeti, hiçbir hesap kitap yapmadan, bir seçim öncesinde seçmene "Ben daha Avrupalıyım" deme uğruna, Meclis'te görüşülmeden Gümrük Birliği'ne tam üye olmuştur.

Avrupa Parlamentosu, Gümrük Birliği Anlaşması'nı 13 Aralık 2005 tarihinde onayladı. Seçimler 25 Aralık 1995'te yapılacaktı. Başbakan Tansu Çiller, anlaşmanın onayından sonra DYP teşkilatına haber göndermiş, tüm cadde ve meydanlarda Türk bayrakları, Avrupa Birliği bayrakları ve DYP flamaları dalgalanmış, Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği'ne tam üye olmuş gibi sunulmuştu. **Bu arada bu anlaşmanın tüm siyasi vebalini, zamanın başbakanı Tansu Çiller'e yüklemek yanlış olur. 6 Mart 1995'teki anlaşmanın bir diğer sorumlusu da o zamanki koalisyonun ortağı ve Dışişleri Bakam SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın'a aittir**. Burada bir parantez daha açalım; AKP döneminde de müzakere tarihi alındı diye, gündüz gözüne Ankara Belediye Başkanı Melih Gökçek toplam maliyetinin ne olduğunu bilemediğimiz havai fişekleri sa-

vurtturuverdi. Ne hikmetse **sağ iktidar mensupları basit köylücülük oyunlarından ve en pahalı parfümleri sürünseler bile ucuz kolonya kokusundan kurtulamıyorlar bir türlü**...

Ayrıca unutulmasın, 1995 seçimlerinden Erbakan'ın Refah Partisi birinci parti çıktı. Sonra ne oldu? En Avrupalı politikacı Tansu Çiller, şeriatçılığın odağı olduğuna sürekli vurgu yaptığı ve halkı sözüm ona çok korkuttuğu Necmettin Erbakan'ın başbakanlığını içine sindirdi.

Ülke **28 Şubat'a** da böyle sürüklendi işte!

Peki, Türkiye tek yanlı olarak neden bir dizi yükümlülük altına girmişti? *1838 Baltalimanı Antlaşmasını* ve sonuçlarını neden arşivde unutmuştu?

Öncelikle, iktisatçı **Erol Manisalı**'nın değerlendirmesiyle, Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşmasıyla tek yanlı altına girdiği yükümlülüklere bakalım.

"Türkiye, AB çıkışlı sanayi malları için anlaşma yürürlüğe girince sıfır gümrük ve fon uygulayacak ve 3. ülkelere karşı AB'nin ortak gümrük tarifesine geçecek (1995'te yüzde 6). Sıfır gümrük ve fon uygulanması normal bir yükümlülük, ancak ülkelere karşı ortak tarifeye uyum normal değildi. Çünkü Türkiye tam üye değildi ve bu tarifeyi belirleyen üst organlarda bulunmuyordu. AB örneğinde veya dünyanın başka bir yerinde kurulmuş bir gümrük birliğine bağlı olması için ***eşit statüde bir üye*** *olması gerekir. Türkiye'nin konumu ise, bir sömürge ile yöneten ülke arasında olacak türdendi. Eskiden, Avrupa ülkelerinin Afrika ve Asya'da uyguladıkları örneklerde olduğu gibi."*

1838 Anlaşmasının sonuçlarını bir kez daha anımsamak gerekiyor. Bu anlaşma, Osmanlı ekonomisinin her alanında son derecede zararlı sonuçlar doğurmuştu. Bu konu tüm ekonomi uzmanlarınca kabul edilmektedir.

1838 Serbest Ticaret Anlaşması, doğurduğu zincirleme etkilerle Avrupalıların servetine servet kattı. Peki, Osmanlı Devleti'ne, Anadolu insanına ne getirdi? Hiç! Bu anlaşmadan ders almadan imzalanmış olan *1995 Gümrük Birliği Antlaşması,* bugünkü Türkiye'ye ne kazanç sağladı?

Ekonomist Cihan Dura'nın *"Sömürgeleşen Türkiye"* adlı yapıtındaki değerlendirmesine bakıyoruz:

"1995 Gümrük Birliği Antlaşması ile 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması; esas itibariyle, birbirinin tıpa tıp aynı. *Türkiye'nin bugünkü Avrupa karşısındaki ekonomik durumu, 1800'lerin Osmanlı Devleti'nin o zamanki Avrupa karşısındaki durumundan farklı değil. Çünkü Türkiye - Cumhuriyet sayesinde- ilerledi ise, Avrupa da ilerledi. Türkiye sanayileşmede bir aşamaya geldiyse, emperyalist ülkeler de sanayi-ötesi toplum aşamasına geçti. Şu da var ki son ekonomik krizler sağlanan başarıları da silip süpürdü. Avrupa ülkeleri ile aramız daha da açıldı.*

Karşılıklı durum değişmediğine hattâ aleyhimize değiştiğine göre, 1995 Gümrük Birliği Antlaşması'nın, Türk ekonomisinde doğuracağı sonuçlar da - tarihtekinin- 1838 Ticaret Antlaşmasının aynı olacaktır. Bu hipotezin doğruluğunu destekleyen pek çok işaret şimdiden görülüyor."

Bir kez daha anımsayalım, neydi, **1838 Antlaşması'nın Osmanlı Devleti bakımından sonuçları? Ekonomik bağımsızlık yitirildi, ticaret ve sanayi yabancıların eline geçti, ekonomik gelişme durdu, hazine gelirleri kurudu, dış borçlanma başladı.**

Tarihi bir kez daha anımsamak gerekiyor. Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı devletlerin istek ve telkinleri doğrultusunda serbest ticaret antlaşmaları imzaladı. Tanzimat ve Islahat Fermaları ilan etti. Avrupalı devletlerin 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa hukukundan yararlanacak Avrupalı devlet olarak kabul etti. Osmanlı Devleti Birinci ve İkinci Meşrutiyeti ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Avrupa'ya "Size benziyoruz" deme çabalarına karşın, sürekli dış saldırılara hedef oldu. Hem savaşla yüz yüze bırakıldı hem de siyasi anlaşma masalarında parçalanması için en ağır maddelerin altına imza atması sağlandı.

Yine tarihe başvuralım ve 1853 Osmanlı-Rus, 1877-78 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan, 1911 Osmanlı-İtalyan

Trablusgarp, 1912-1913 Birinci ve İkinci Balkan, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve içinde özellikle 1915 Çanakkale savaşlarını onun belleğinden çekip çıkaralım. Çarpıcı ve ders alınması gereken husus, bu savaşların hiçbirinde savaşı başlatan taraf Osmanlı Devleti olmamıştır. Daima savaşın tarafları olarak belirtilmiş olan devletler saldırmıştır.

Sonucun ne olduğu bilindiğine göre, bu saldırıların niçin yapıldığı da ortaya çıkmaktadır. Tüm bu savaşların yapıldığı yıllar aralığı itibariyle bakıldığında Osmanlı ekonomik yapısının ve mâliyesinin artık çok zayıfladığı hatta çöktüğü dönemler olduğu da görülür.

Yukarıda kısaca sözünü ettiğim savaşları yok sayabilir misiniz? Sayamazsınız. Bunu nasıl temellendireceğimizin yolunu **İlber Ortaylı** gösteriyor: *"Efendim çok basit; tarih devam eden bir süreçtir. Hiç kimse 'Mohaç Meydan Muharebesi' ya da Balkan Savaşları beni niye ilgilendirsin ki?' diyemez. İlgilendirir hepimizi; çünkü bugün yaşadığımız ülkenin sınırları Balkan Savaşlarından ciddi biçimde etkilenmiş. Türkiye'nin bugün yaşadığı dış politika sorunlarının pek çoğu bu savaşlarla ilgili... Siz kendinizi ne kadar Osmanlı'dan ayrı düşünseniz de, dünya sizi öyle görmüyor. Redd-i miras diye bir şey olamaz."*

Yarın, tarihi yazanlar ya da yazdıklarının okunmasını isteyenler, Gümrük Birliği'nin başarısızlığını, millete ödetmiş olacağı bedeli, "Tarihin bir dilimindeydi, bu nedenle sonuçlarıyla birlikte görmezden gelelim ya da toptan reddedelim," diyemezler.

*1995 Gümrük Birliği Anlaşması'*nı en özlü biçimde tanımlayan uzman, *"hayatının Avrupa"* olduğunu ifade eden Profesör **Erol Manisalı** olmuştur. Ona göre **Gümrük Birliği Türkiye'nin Askersiz İşgali**'dir.

İktidardayken sanki oradan hiç gitmeyeceklermiş gibi 'seçilmiş padişah' edasıyla davranan Türkiye'nin politikacıları, yaptıklarını ve yapamadıklarını, acizliklerini ve ihanetlerini, tarihin yazdığını o an umursamayabilirler. Ama

unutulmamalıdır ki, işgalciler ile işgale yol açanlar, tarihin lanetli labirentinde kayıt altına almıyorlar. **İlber Ortaylı**'nın senteziyle bitirelim: **"Tarih realitedir; ondan kaçamayız."**

KAYNAKLAR:

Cihan Dura, *Sömürgeleşen Türkiye,* İleri Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2004, s.109-120

Arslan Başer Kafaoğlu, *Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih-2*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.215-216

Meriç Köyatası, *Ne Olacak Bu Memleketin Hali?*, Truva Yayınlan, İstanbul, 2007, s.173-182

İlber Ortaylı, *"Avrupa Birliği ve Türkiye",* Türkiye Günlüğü, konuşan: Mustafa Çalık, sayı: 49 (Ocak-Şubat 1998), s.32-39'dan aktaran kaynak: Mustafa Armağan, ***İlber Ortaylı İle Tarihin Sınırlarına Yolculuk,*** ö.baskı, Ufuk Kitaplan, İstanbul, 2002, s.75-90

İlber Ortaylı, "Tarihten Kaçamayız", konuşan: Mehmet Gündem, Zaman, 3-6 Ekim 1999, aktaran kaynak: Mustafa Armağan, ***İlber Ortaylı İle Tarihin Sınırlarına Yolculuk,*** 6.baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s.91-116

Erol Manisalı, *Türkiye -Avrupa İlişkilerinde "Sessiz Darbe",* Derin Yayınlan, İstanbul, 2002, s.92-137

Turgut Özbay, *Lozan'dan Sevr'e Türkiye,* Anı Yayınları, Ankara, 2004, s.71-72

VARLIK VERGİSİ CİNAYETİ

Varlık vergisi ile gayrimüslimlerin servetlerini yitirmeleri, müslüman unsurların sermayedar olmaları sağlanmıştır.
Vehbi Koç: "Bu vergi, azınlıklardan alınan servetin Müslümanlara dağıtılmasından başka bir şey değildir."

1942 yılının Kasım ayında adı **Varlık Vergisi Kanunu** olan bir yasa yürürlüğe kondu. **Sözde amacı, İkinci Dünya Savaşı sürecinde karaborsacılıktan, istifçilikten, fırsatçılıktan vurgun vuranların ellerinden bu ölçüsüz kazançlarını almaktı. Ama uygulamada asıl niyetin azınlıkların elindeki piyasanın Türk sermayesi egemenliğine geçişini sağlamak olduğu anlaşıldı. Ancak işler planlandığı gibi yürümedi. Vergi daha çok İstanbul'daki müslüman ve gayrimüslim unsurlardan alınabildi. O da adaletsiz olarak**...

Anadolu'daki büyük çiftçilerden, toprak ağalarından, feodal beylerden vergi alınamadı. Dolayısıyla İstanbul-Anadolu sermayesi çatışmasında denge Anadolu'nun niteliksiz ve burjuva olamamış sermaye sahiplerine döndürüldü. Büyük çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere azınlıklara ait arazi, fabrika, mülkler yok pahasına olarak, zaten devamlı devletten ve yoksul köylüden palazlanmış olan Anadolu tüccar ve toprak ağasına peşkeş çekildi.

Yaklaşık 16 aylık uygulamadan sonra 15 Mart 1944 tarihinde yürürlükten kaldırılan **Varlık Vergisi Yasası geride acı, ıstırap, haksızlık ve adaletsizlik ile Devlet eliyle yeni türeme niteliksiz, devletin yasalarının dışında kendi yasalarını koyan, kendine özgü ahlâk anlayışı olan bir sermaye grubu bıraktı.** Devlet o güne kadar alamadığı vergilerden vazgeçmişti. Olan vergiyi verenlere oldu. Onlar tüm servetlerini yitirdiler.

O gün bugündür tartışılır durur.

Kazananlar kim oldu?

Bir avuç büyük çiftçi, aşiret reisleri ile siyaset ve din baronları...

Kaybedenler kimdi?

İşte yazının bundan sonrası bunu anlatmaktadır.

* * *

Türkiye'nin önemli holdingi Alarko'nun ortaklarından Musevi asıllı İshak Alaton "Görüş ve Düşünceleri"ni yayınladığı kitabında, onulmaz bir yara olarak yaşatılan "Varlık Vergisi"nin yaşamlarını nasıl değiştirdiğini anlatıyor.

"Babam, hali vakti yerinde bir tüccardı. Aşirefendi Caddesi'nde iki katlı büyük mağazası olan bir pamuk ipliği ithalatçısı idi. Ankaralı olmaktan gurur duyardı. Çubuk Barajı'nda bir bayram günü, Atatürk'ün yanında birkaç dakika oturduğunu anlatırken gözleri dolardı. O günlerin tek partili politika sahnesinde görev almaya kendini hazırlıyordu. Toplumsal ilişkilere önem verirdi. CHP'nin Şişli ilçe teşkilatında ve Halkevi'nde eğitim görevlisi idi. Bu sırada sınıf atlamış, Şişhane'den Osmanbey'e taşınmıştık.

10 Kasım 1938 günü, Atatürk'ü Dolmabahçe Sarayında katafalkta görmeye götürülen Şişli Terakki'nin altıncı sınıf öğrencileri arasında ben de vardım.

1940'lı yıllarda, savaş boyunca uzun kuyruklarda bekleyip karne ile ekmek alırdık. Yokluk yılları içinde, bir de üstelik ***Varlık Vergisi felaketini yaşadık. Devlet, babamdan, bütün varlığının üç misli vergi ödemesini istedi. İş yeri ve evdeki eşyalarımız devlet tarafından haczedildi ve satıldı.*** *Ödenmeyen vergi karşılığı olarak, Aşkale'de*

sürgüne taş kırmaya gönderildi. Dokuz ay sonra, kırk bir yaşında, kalbi kırık bir ihtiyar adam olarak evine döndü. ***Güven duyduğu, hizmet ettiği, candan bağlı olduğu kendi 'devleti'nin ihanetini izah ve affedemedi.*** *İçine kapandı, bir daha sıfırdan başlamayı denemedi, dünyadan erken ayrıldı."*

Bu okuduğumuz yaşam öyküsü benzeri pek çoğunu okumak olasıdır. Son zamanlarda **Varlık Vergisi** sonrasını anlatan bir romandan uyarlanan bir film bile yapıldı. Kahramanların etnik kimliği değişmişti ama olsun!

Bu salınan verginin yıkıcı sonuçları yalnız gayrimüslim unsurlara mı yansıdı?

Verginin planlanmasında ve uygulanmasında görev almış kişilerden hayatta olan Cahit Kayra hem anılarında yazmıştı hem de 2005 yılında program yaptığım *Habertürk* televizyonunda programıma katılmıştı ve demişti ki: "Yalnızca gayrimüslimlerden değil müslüman unsurlardan da vergi alındı, ama sayılan çok az olduğu için, hırpalananlar sadece gayrimüslimlermiş gibi göründü." Anladığım kadarıyla, bu bir algıydı ancak olgu farklıdır.

Vergiden zarara uğrayanlarla ilgili olarak yapılan dürüst birkaç çalışmanın dışında, ne yazık ki ideolojik ve spekülatif amaçlı yazı ve televizyon programları, yüzeydeki gerçek ile derinlerdeki hakikatin biribirine karıştırılmasına yol açmıştır.

Durum böyle olunca ortaya çıkan sonuç maalesef "fesat yaratmak" olarak tortu bıraktı.

Nasılsa verginin mimarları ile dönemin tanıkları artık hemen hemen hayattan çekilmiş olduğu için, spekülatif anlatımlar iş yapacaktı. Piyasa kendi müşterisini nasılsa yaratıyordu!

Oysa önce verginin koyulma neden ve koşulları ortaya konulmalı, ardından uygulamanın yarattığı sosyal sorunlar örneklenmeli ve siyasi sonuçların amaç ve hedefi ile ortaya çıkan sonucun farklılığı çözülmeli.

Eğer böyle yapılmazsa, bu kez tarihi olaylar, "eğer böyle

olsaydı"ya döner, ki olaylar ve kararlar komplolar, provokasyonlar olarak kalır, ya da birisi zorunlu olarak "spekülatif tarih tezleri" yazmak zorunda kalır.

***

Atatürk ölmüş, Avrupa İkinci Dünya Savaşı'nda en tehlikeli dönemece girmişti, 1929 ekonomik krizi sonrası ülkeler bir türlü kendilerini toparlayamıyorlardı. Türkiye savaşa girmemişti ama hem **ekonomik** hem de **finans** kriziyle boğulmaktaydı.

Ünlü bir sanayici Dündar Soyer anılarında vergi kararının alındığı dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ortamı ve gözlemlerini, gözlerimizde canlandırıyor.

"İkinci Dünya Savaşı başlamış, ekonomi allak-bullak olmuştu. Fiyat artışları tutulmaz hale gelmiş, halk enflasyon ve karaborsa kasırgası altında güç günler geçirir olmuştu.

Türkiye, büyük bir ordu besliyordu. Etrafımız birbiriyle savaşan ülkelerle çevrilmişti Türkiye harpten korunmak, savaşa girmemek için çabalıyordu. Oysa gerek Mihver devletleri, İtalya ve Almanya, gerek İttifak Devletleri yani ***İngiltere, Fransa ve Amerika, bir kilit noktasında olan ve büyük bir ordusu bulunan Türkiye'nin savaşa girmesi için var güçleriyle çalışıyorlar, zaman zaman tehditlerde bile bulunuyorlardı****.*

Ama büyük bir talih eseri olarak Türkiye'nin başında, politikayı bilen, savaşı bilen "kurt" bir politikacı vardı: İsmet İnönü...

Almanlar, Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a girmişler, hudutlarımıza dayanmışlardı.

İstanbul, savaş meydanlarına çok yakın yerde olduğu ve Boğazlarda herkesin gözü bulunduğu için ülke heyecan ve endişe içindeydi. Bu korku, heyecan ve endişeden ötürü İstanbulluların bir kısmı kenti terk ediyordu. Savaş uçaklarının ani saldırılarından kentlerimizi korumak için, karartma uygulanır, pencere ve kapılar siyah kalın perdelerle kapatılırdı.

Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak 18 Ocak 1940'ta İaşe Müsteşarlığı, temel ihtiyaç maddelerinin piyasalarda istikrarlı bir biçimde bulunmasını sağlamak ve fiyatları kontrol etmek için kurulmuştu. Gaz yağı, petrol, kaput bezi, şeker, tuz gibi ***zaruri maddelerin, ithalat yapılamadığı için karaborsaya düştüğü görülüyordu.*** *Yine bir buçuk milyon insanı silah altında bulunduran ordumuzun iaşe ve ibatesini karşılamak da bu teşkilatın göreviydi.*

Ekmek, karne ile veriliyordu. Beden işçilerine mahsus ***"Ağır işçi karneleri"****de vardı. Karnesi olmayan veya kaybolan ailelerin nüfus cüzdanlarına "kaput bezi verildi, gaz yağı verildi" gibi mühürler basılırdı. Şeker de bunlardan biriydi.*

Bu maddelerin hepsi ancak çok zaruri gereksinimleri karşılayabilecek ölçüde ver ilebiliyordu.

... Savaş bütün şiddetiyle sürüyor, karaborsa da korkunç bir şekilde yaygınlaşıyordu.

Tüm gençler askerdi. *Bu nedenle kırsal alanlarda tarım çalışmaları yaşlıların ve kadınların elinde kalmış, tahıl rekoltesinde düşmeler başlamıştı. Bunlar yetmiyormuş gibi "Her an savaşa girilebilir" korkusuyla köylüler tarafından kuyularda gizli tahıl stokları yapılıyordu.* ***Temel gıda maddesi ekmeklik buğday ise Amerika'dan ithal edilerek takviye ediliyor, halkın ve Ordunun gereksinmeleri karşılanıyordu.***

Amerika'dan gemilerle parti parti ekmeklik buğday geliyordu. Buğday yüklü şilepler, İngiliz-Amerikan savaş gemilerinin koruması altında Cebelitarık'tan girerek Akdeniz'i kat eder ve limanlarımıza boşaltılırdı. Çoğu zaman şileplerin, Alman savaş uçaklarınca bombalanıp ya da denizaltıları tarafından torpillenip battığı haberlerini duyardık. Amansızca bir denizaltı savaşı hüküm sürmekteydi.

İaşe Müsteşarlığı fahiş fiyatlarla mal satmak isteyenleri önlemek ve fiyatları kontrol altında tutabilmek için teşkilatını ülke sathına yayarak il ve ilçelerde birimler oluşturdu."

Yukarıdaki anılardan da okuduğumuz üzere, **savaş, Türkiye'ye hesapların dışında çok ağır yükler getirmişti.** Yirmi milyonluk Türkiye bir milyon asker besliyordu. Nüfusun

çok büyük bir bölümü üretken olmaktan çıkmış, tüketici durumuna geçmişti.

O dönemde Maliye'nin önemli bürokratlarından **Cahit Kayra** anılarında yükselen fiyatlardan örnekler veriyor. "*Sunum ve tüketim dengesi öylesine bozulmuştu ki fiyatlar 1940'da yüzde 39,1941'de yüzde 93 artmıştı. Cumhuriyet altını savaş öncesi 10.78 lira iken 1942'de 32 liraya çıkmıştı.*"

Akademisyen **Korkut Boratav** Türkiye'de Devletçilik'i araştırırken, o dönemdeki vergilendirme anlayışını ortaya koyan bir tespitte bulunuyor: *"1942 yılının vergileri, büyük ölçüde ücretli ve maaşlılardan toplanan kazanç vergisi dahil, hemen hemen tümü ile kentli ve köylü çalışan halkın sırtına yüklenmekteydi. Bu yükü daha fazla artırmak, yani mevcut sistemin bünyesi içinde vergi oranlarını yükseltme yoluyla kamu giderlerini finanse etmek artık imkân dışı görülüyordu. Yegâne yol, mevcut vergi sisteminin ulaşamadığı ve artık büyük ölçüde savaş kazançlarını da içeren burjuvaziye ve toprak sahiplerine yönelmekti."*

Devleti yönetenler halkı ve orduyu beslemekte nasıl güçlük çekiyorsa harcamalara gerekli karşılığı bulmakta da aynı güçlükle karşı karşıya idiler. Bir "cebri-zorunlu istikraz" düşüncesi uygun bulunmadı. Bu tarihlerde İngiltere'de gelirler yüzde 98'e kadar yükselen oranlarla vergilendiriliyordu. İsviçre'de beş yıllık bir süre içinde ödenecek bir varlık vergisi uygulanıyordu. Türkiye'de de Maliye Bakanlığı "Olağanüstü Kazançlar Vergisi" yasası hazırlandı. Bu tasarı 1942 yılının Kasım ayının 11'inde yasalaştı. Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı idi.

O tarihte İstanbul Defterdarı ve verginin uygulanmasında önemli yeri olan kişi Faik Ökte idi. Kendisi bu vergi serüvenini anlatan ilginç bir kitap yayınladı. 1950 yılında yayınlanan bu kitap aslında bir savunmaydı. Cumhuriyet Halk Partisi konuyu gizli oturumlarda tartıştığı ve henüz arşivler açılmadığı için, Ökte'nin kitabı elimizdeki tek güvenilir kaynaktır. Bu nedenle temel referans kaynağımız bu olacaktır.

Önce Ökte'den bir değerlendirmeyi aktaralım: *"Savaş içinde en çok kazanç sağlayanlar, 1939'da elinde stok bulunduranlar, ithal malları karaborsaya aktaranlar, mal alıp bekletebilenler, ülkenin kaynaklarını gizlice savaşan devletlere satanlardır. Bunların hiçbiri bu yasadışı kazancı üzerinden gerektiği şekilde vergisini vermemiştir."* Fakat bunların kimler olduğu nedense isim olarak açıklanmamış.

Korkut Boratav, 1940-1945 döneminin koşullarının analizini yaparak, esas olarak savaş ekonomisi koşulları içerisinde yaşanmış olduğu tespitini yapmıştır.

Bunun sebepleri açıktı. Savaşın patlaması ile birlikte Türkiye yarı seferberlik havasına girmiş, faal nüfusun en dinamik yaş grupları içine giren önemli bir kesimini silah altına almış ve bütçesinin gittikçe artan oranlarını savunma giderlerine tahsis etmiştir.

Maliye Bakanlığı bünyesinde vergi reform çalışmaları başlamıştı. Bu çalışmalar, ana çizgileriyle kazanç vergisinin beyannameli mükellefler sayısını artırarak bu vergiyi modem bir gelir vergisine dönüştürmeyi ve olağanüstü savaş kazançlarını beyanname esasına göre tespit ederek belli oranların tamamen ve gayrimenkul satışlarında değer artışının yarısını vergilemeyi öneriyordu.

Ancak, klasik maliye anlayışının sınırlarını aşmayan bu öneriler, hükümetin üst kademelerince benimsenmedi. Bizzat Başbakan Saraçoğlu, bir kereye mahsus, tamamen takdire bağlı, itiraz yolları kapalı ve çok kısa bir ödeme süresi tanınacak, gelirden ödenmeyi imkânsız kılan ağırlıkta olacak ve belli noktalara, büyük kentlerin ticaret çevrelerine, fakat özellikle azınlıklara yöneltilecek bir olağanüstü vergi tasarlamakta idi. Varlık Vergisi, bu tasarının ürünü olmuştur.

Bu kanunun, biri gazetelerde yazılan resmi, biri de kulaktan kulağa fısıldanan özel iki gerekçesi vardı. Resmi gerekçeye göre **Varlık Vergisi** sosyal adaleti koruyucu, devlet bütçesine zengin vatandaşların da varlıkları oranında katılmasını sağlayıcı bir kanundu.

Devletin yükünü o güne dek hep dargelirli yoksul vatandaşlar taşımış, küçük bir azınlık ise milletin sırtından para kazanırken adeta sadaka kabilinden önemsiz bir vergi ile işi atlatmıştı.

Gerekli illerde kurulan özel komisyonlar, valilerin başkanlığında, parti ileri gelenlerinden ve maliye memurlarından da yardım görerek servet takdirine girişecekler, bir defaya mahsus olmak üzere, varlıklı vatandaşları uygun buldukları bir vergiye bağlayacaklardı. Belli bir süre içinde vergiyi vermeyen ya da veremeyenler, İshak Alaton'un girişteki öyküsünde anlattığı şekilde Aşkale'ye gönderilip yol yapımında çalıştırılacaklardı.

Faik Ökte'nin anılarında ilginç bir diyalog var. Başbakan ile İstanbul Defterdarı konuşuyor. Ökte genel hatları ile yasayı beğenmiştir ama "bazı çekinceleri" vardır. Başbakan merak eder, "Meselâ?" diye sorar.

Ökte, "*Benden 300 milyon isteniyor. Kanuna göre bu paranın 15 günde, nihayet bir ayda tahsili lâzım. Mükelleflerin bu müddette likid para bulamamalarından endişe ediyorum,"* diye yanıtlar.

Başbakanın canı sıkılmıştır, bulduğu çözüme göre, piyasayı mala boğacaktır, fiyatları belirleyecektir ve sonra da para akacaktır!

Ayhan Aktar araştırmasında daha kanun hazırlığı yapıldığı duyulduğunda, başka bir para pazarlığından söz etmektedir.

Milli Şef iktidarının özellikle gayrimüslimleri vergilendirmeyi hedefleyen bir kanun hazırladığı İstanbul'da duyulur. Gayrimüslimlerin cemaat temsilcilerinden oluşan bir grup, Ankara'ya Başbakan Saraçoğlu'nu ziyarete gider. Azınlık temsilcileri, Varlık Vergisi Kanunu'nun hazırlıklarından haberdar olduklarını belirterek, Başbakan'a bir öneri getirir:

Azınlık temsilcileri: *"Efendim, siz ne kadar vergi toplamayı düşünüyorsunuz?... 300 milyon mu toplamak istiyorsunuz, [yoksa] 200 milyon mu toplamak istiyorsunuz? Siz bunu bize bırakın, biz bunu [kendi aramızda] toplayalım [ve] hükümetinize verelim!"*

Başbakan Saraçoğlu: *"Biz bu teklifi nasıl kabul ederiz? Biz [modern bir] devletiz!"*

Aktar, bu ayrıntıyı Saraçoğlu'nun Özel Kalem Müdürlüğünü yapan [Büyükelçi] Fuat Bayramoğlu'ndan öğrenmiş. Saraçoğlu, böylece Osmanlı Millet Sistemi'nin işleyişini anımsatan bu öneriyi reddeder.

Kanunun antidemokratik karakteri meydanda olmakla beraber o zaman bu noktaya kimse dokunmadı. Elden geldiği kadar objektif ve eşit ölçülere vurularak uygulansaydı, savaş koşulları içinde alman o tedbiri hükümete bağışlamak yani hoşgörüyle karşılamak mümkündü.

Nadir Nadi'nin duyduğuna göre, *"... oysa kulaktan kulağa fısıldanan, hatta yüksek sesle anlatılan özel gerekçeye göre bu kanun piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi, birincisinden bekleyeceğimiz hizmeti yok edici bir ikinci amaç daha taşıyordu."*

Yani **'Bundan böyle millet azınlık zenginleri soymasın da Türk zenginleri soysun'** mu demek istiyordu bu gerekçe?

Bir vergi uygulamasında aşamalar vardır: Tahakkuk, Tahsilat, İtiraz, Temyiz... Bu sıralamayı yapan, baştan sonuna kadar **Varlık Vergisi** tasarısında yer alan maliye uzmanı Cahit Kayra'dır.

Ona göre, **Varlık Vergisi'nde tahakkuk** ve **tahsilat** vardı, ama **itiraz ve temyiz** yoktu. Tahakkuk işleri de alışılmış, denenmiş yöntemlere uymuyordu. Vergi bareminin ne olacağı, kimlerin bu baremi uygulayacağı komisyonlar tarafından saptanacaktı. Bu komisyonda devlet memurları ve CHP'nin İl Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'ye ek olarak bazı iş adamları da vardı. Örneğin, Mithat Nemli, Nuri Dağdelen, H.N. Barlo, Muhittin Alemdar, Vakıf Çamur bunlardan bazılarıydı.

Müfettişler vergilendirilecek mükelleflerin listelerini hazırladılar. Bu Üstelerde mükellefler hakkında bilgiler yazılıydı.

Ankara'da hükümet yetkilileriyle İstanbul'daki uygulayıcı kadro arasında tartışmalar sonucu bir barem belirlendi. Bu

barem mükelleflere cetvellerdeki bilgilere dayanılarak uygulanacaktı. Bununla birlikte özelliği olan grup ya da kişiler hakkında özel rakamlar ayrıca saptanıyordu.

Bu uygulamada, o zamanlar dedikodusu yapılan tutarsızlıklar ve yanlışlıkların yer almasından kaçınılamazdı.

Verginin yasalaşmasından iki ay önce, azınlık-Türk ayrımının vergi uygulamasında esas teşkil edeceği anlaşılmıştı. Daha sonra Maliye Bakanlığı, mükelleflerle ilgili bu ilk tahmin cetvellerinin dört ayrı grupta toplanmasını talep edecekti. Bu gruplar, M: Müslüman grup. G: Gayrimüslim azınlıklar, D: Dönmeler, E: Ecnebiler olarak tanımlanmıştı. Vergi uygulaması için bu gruplara farklı ölçütler uygulanmıştır.

Verginin önemli olan tarafı **itiraz ve temyiz edilememesiydi.** Kayra'nın tanıklığına göre, hepsinin Maliye hocası Fazıl Pelin, Defterdar Faik Ökte'yi azarlamış, **"Siz delisiniz,"** demiş. Daha ne desin!

Hiç kimsenin tam olarak bilmediği listeler, bir gecede, büyük bir gizlilik içinde daktiloya çekildi.

Tahakkuk işleri böylece bitti; listeler açıklandı ve büyük bir tepki ile karşılandı. Tepki her yandan geldi. İşadamları, politikacılar, profesörler... Hükümet inatçı ve kararlıydı, maliye memurları hızla çeşitli şubelere dağıtıldı. Tahsilat başladı.

Uygulamadaki keyfiliği ortaya koyan örnekler Faik Ökte'nin kitabında bolcadır. İki örnek, genel düşünceyi yansıtmaya yeterli.

Birisi: "*Taşnakların [Ermenilerin milliyetçi partisi] başıdır düşüncesiyle eski İttihatçılar Kadıköylü Asador'un vergisini 4 misline, tam 400 bin liraya çıkardılar. D grubundan oldukları için Bezmenler'in vergisi bir milyon lirayı aştı."*

İkincisi: *"Dr. Cudi Birtek'e fevkalâde M grubunda 15.000 lira vergi tahakkuk ettirmiştik. Cetvelin komisyona sevki anında Adalan'ın emriyle rakam 25 bine çevrilmiş. Komisyondan da rakam böyle çıkmış. Vaziyeti ilândan sonra öğrendim. Sebebini sor-*

dum, Adalan kulağıma 'Ağralı'nın emriyle' dedi. Adalan, Birtek'le dosttu. Evlerinde sık sık yemek yerdi. Yazın evlerinde birkaç gün kaldıkları da olurdu. Bu yükseltişin gerçek sebebini bugün bile bilmiyorum..."

Vergiler böylesine hukuksuz şekilde toplanacaktı.

Başbakan Saraçoğlu'nun Meclis'teki açıklamasına göre Varlık Vergisi başlıca üç matrahtan vergi toplayacaktır. Önem sırasına göre: **Tüccarlar, emlâk ve akar sahipleri, büyük çiftçilerdir. Savaş yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için bu varlık vergisinin en büyük yükünü bittabi onlar taşıyacaktır.**

Varlık Vergisi, esas itibariyle savaşın başından itibaren geçen zamanda elde edilen servet ve kazançlara -hatta bir ölçüde müsadere görüntüsü altında- hükümet tarafından el konmasına olanak veren bir düzenleme idi. Servet ve kazanç sahiplerine karşı hükümete böyle geniş bir yetki tanınması CHP içinde hiç kuşkusuz önemli tartışmalara ve içten içe de olsa önemli direnişlere neden olmuştu. Hükümet bu yetkiyi alırken, Başbakan Saraçoğlu, CHP Meclis Grubu'nda verginin uygulanmasıyla ilgili olarak şunları söylemekteydi: **"Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz."** Bu görüşleri bizlerle paylaşan akademisyen Cemil Koçak, değerlendirmesine şunları da ekliyor: *"Varlık Vergisinin, daha önce sözü edilen amaçlarının yanında, Saraçoğlu'nun açıkça belirttiği bir başka önemli amacı daha vardı. Verginin uygulanmasında da zaten bu farklı amaç kendini derhal kabul ettirecektir."*

Buradaki Türk vurgusunun gerçek anlamı neydi? Başbakan açıkça belirtmediği için azınlık-Türk ayrımında, Türk etnik kimliğini mi yoksa Türkiye Cumhuriyeti anayasasına göre kabul edilmiş olan vatandaşların tümünü kapsayan bir

üst kimlik tanımı mı yaptığı bir türlü anlaşılamadı. Sonuç kısmında okuyacaksınız ancak burada da değineyim. Eğer Türklük bir etnik kimlik olarak başa çekilmek istendiyse, Saraçoğlu fena halde yanılmış demektir. Çünkü akan zaman içinde piyasaya egemen olan Türk değil Kürt etnik kimliği olmuştur! Bu şimdilik burada kalsın diyeceğim ama Cemil Koçak'ın buna bir yanıtı var. En iyisi onu aktarmak...

"Varlık Vergisi, her ne kadar iç politikada ekonomik gelişmenin bir ürünü olmuşsa da, bir dış politika sorunu olarak da incelenebilir... Ancak vurgulanması gereken nokta şudur: Varlık Vergisi, esas olarak bir iç politika sorunu olarak ele alınmalıdır. Uygulama bir geleneğin devamı, bir ekonomik politika tercihidir. Bu tercih de geleneğin devamı sayılmalıdır. ***Osmanlı Devleti'nin mirası olan ekonominin yabancı azınlıkların elinde olduğu gerçeği, İttihat ve Terakki iktidarından itibaren değiştirilmek ve bazen hızlı bazen de tedrici olarak Türk-Müslüman sermayesinin azınlık sermayesinin yerini alması istenmiş ve bu, belli ölçüde de sağlanmıştır. Yani bu, devletin ekonomik politikada izlediği bir yöndür ve Cumhuriyet yıllarında da bu gelenek sürmüştür. Varlık Vergisi ile Türk piyasasına girişimcilerin yer alması sağlanmak istenmiş ve büyük ölçüde de başarılı olunmuştur.*** *Ekonominin tüm alanlarında Türk-Müslüman sermayesi gayrimüslim azınlık sermayesinin belirli ölçüde yerini almış, dahası rekabet alanını daraltmıştır. Hatta azınlık sermayesinin gayrimenkullerinin bir kısmını da eline geçirmiştir."*

Vergiyi toplamakla yükümlü olan memurlar da, yasanın yapıcıları da, araştırmacılar da kısacası hemen herkesin hemfikir olarak söylediği şudur: **Varlık Vergisi** yasası yürürlüğe sokuldu ama uygulama adaletsiz oldu. Saraçoğlu özellikle "ekaliyetten vurguncuları vuracaklarını" söylemişti. Buna karşılık, maliye teşkilatı, daha hafif ölçütler uygulanacak olmakla birlikte M grubuna da vergi tahakkuk etme yoluna gidince, milletvekilleri seçim bölgelerinde müslüman tüccardan vergi alınmasını önlemek üzere önlem almalarını valilerden istemişlerdir. Bu girişimler taşrada kısmen başarıya ulaşmış;

ancak İstanbul'da, dörtlü ayrımın farklı ölçütleri sınırı içinde kalınmak şartıyle verginin genel niteliğinin korunabildiği anlaşılmaktadır.

Varlık Vergisi Yasası Türk-azınlık ayrımını çok çıplak biçimde ortaya koymuştur. Verginin hizmet erbabı ve küçük esnafa da uygulanacağı Maliye Bakanlığı'nca kararlaştırılmış olmasına rağmen, bu gruplardan sadece azınlık olanlara karşı uygulamaya geçilmiştir.

Bu ayrımın en belirgin örneği, **çalışma zorunluluğunun sadece gayrimüslimlere uygulanmasıdır.**

Yasanın uygulanış tarzı, ne yazık ki, Nadir Nadi'nin yukarıdaki sorusunu doğrulamaktan da öteye ne hak ne hukuk ne sosyal adalet, hatta ne de ırkçılık ilkeleriyle bağdaşmayacak derecede keyfi ve totaliter bir zihniyeti açığa vurmuş oldu.

Bunu Cemil Koçak daha akademik bir dille ortaya koyuyor: *"**Varlık vergisini ödeyen yükümlüler ödemeyenlere göre sonuçta zararlı çıkmışlar ve devlet bir anlamda vergisini ödeyenleri cezalandırmış, ödemeyenlere ise bir yaptırımda bulunmamıştır. Aslında Aşkale'ye gönderilenlerin gerçekte borçlarını ödemeleri olanaksızdır. Çünkü sevk edilenlerin varlık vergisi borçları genellikle yüz bin liranın üstündeydi ve tüm borçların ödenmesi onlarca hatta yüzlerce yıl sürebilirdi. Vergi uygulanmasında, mallarını hacizden kaçırabilen ve borcunu ödemeyenler en sonunda devlet tarafından affa uğramışlar, borcunu ödeyenler ise ödedikleri ile kalmışlardır."***

Boratav'ın çok doğru koyduğu teşhisle; Saraçoğlu'nun resmî açıklamasında, öncelikle hedef alındıkları ifade edilen ticaret çevreleri, vergi uygulamasında ortaya çıkacağı gibi, tarım ürünleri üzerinde ticaret ederek zenginleşen Anadolu kökenli ticaret sermayesi değil, daha çok dışa dönük İstanbul tüccarı, özellikle azınlık grupları olacaktır.

Defterdar Faik Ökte'nin kitabında yazdıklarına göre, Başbakan Saraçoğlu'nun planına göre vergi sınırlı bir gruba uygulanacaktı ama **Maliye Bakanı Fuat Ağralı**, verginin alanını

genişletti. Saraçoğlu çaresiz kabul etti. Buna karşın yine de Varlık Vergisi büyük toprak sahiplerine ya da çiftçilere pek uygulanamamıştır.

Tasarıyı hazırlayanların tahminlerine göre, on beş gün içinde İstanbul'dan 330, İzmir'den 27, Ankara'dan 14, Adana'dan 8 milyon olmak üzere **Varlık Vergisi** devlete 380 milyon lira kadar bir gelir sağlayacaktı.

Başbakan Saraçoğlu ancak 225 milyon lira elde edildiğini sonradan açıkladı. Bu sonuçla Saraçoğlu övünüyordu.

Bu arada sadistçe davranışlar da oldu. Cahit Kayra anlatıyor: **"Arkadaşlardan biri, kendi bölgesindeki bütün altın, mücevherat satıcısı kuyumcuların tümüne haciz koydu. Bir mükellefin yaşam boyunca şiirlerini yazdığı defterler alınıp götürüldü. Mareşal Fevzi Çakmak'a büyük bir vergi konmuş olduğu anlaşıldı. Dükkânların saçtan ondüle kepenklerini yağlayan bir garibana 'Yağ Tüccarı' olarak büyük vergiler yükletildi."**

Varlık vergisinin yürürlükte kaldığı süre boyunca, sevk için kampa alınanların sayısı 2057, Aşkale'ye sevkedilenlerin sayısı ise 1400 idi. İstanbullu azınlıklar yaklaşık olarak bunların yüzde 90'ını oluşturuyordu. Bunların 21'i Aşkale'de 'borçlu olarak' öldü.

Vergi mükelleflerinin mallarının haczedilerek satılması yöntemi ile Varlık Vergisi'nin tahsilatı 1943 yılının yaz ayları boyunca devam eder. Bu arada, 8 Ağustos 1943 günü Aşkale'de çalışan yaklaşık 900 kişi yük vagonlarına konarak Eskişehir-Sivrihisar'a yollanır. Mükelleflerin çalışma yerlerinin değiştirilmesi, Eskişehir'in İstanbul'a daha yakın olduğu mantığından hareketle, yabancı diplomatlar tarafından Varlık Vergisi uygulamasında bir yumuşama olarak yorumlanır. Bu bilgiler, Ayhan Aktar tarafından İngiliz arşivlerinden aktarılmaktadır.

"Belki hükümet ilk hesaplamasına göre belli bir miktar vergi [314.920.940 lirası fiilen tahsil edilebildi] topladı fakat milletçe bir büyük zarara uğramıştık."

Nadir Nadi'ye göre; *"Bu büyük zararımız da Atatürk'ün önderliği altında kurmaya çalıştığımız 'hukuk devleti' ilkelerine bir tekme savurmuş olmamızdan ileri geliyordu."*

Vergide itiraz temyiz hakkı tanınmamıştı, ama uygulama başlayınca beklenmeyen bir yerden bu kuralın da bir ucundan delinmesi zorunluluğu doğdu. Yabancı devletlerin temsilcileri hükümete kendi uyruklularının adlarını ve vergilerini içeren listeler verdiler ve bu vergilerin indirilmesini istediler.

Azınlık olarak tanımlanan kimseler arasında yabancı uyruklu olanlar da bulunduğu düşünülmemişti. Kimi İtalyan, kimi Alman, kimi İngiliz vatandaşlığına kayıtlı bu kişiler, haksızlığa uğradıklarını ileri sürerek elçiliklerine başvurdular, korunmalarını istediler. Üç yıldan beri kıyasıya boğuşan devletler, böylece bizim **Varlık Vergisi** yüzünden, hükümete karşı tek cephe halinde birleştiler.

Saraçoğlu, bu gibi kimselerin vergisini ya büyük ölçüde indirmek ya da büsbütün silmek zorunda kaldı.

Bu müdahaleye boyun eğmek "tam bağımsızlık" ile çelişmiyor muydu? Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde Avrupalı Büyükelçilerin içişlere müdahalesinin aynısı değil miydi? Gerçeği söylemek gerekirse, hiçbir fark yoktu. Avrupalı büyük güçler, Türkiye Cumhuriyeti'nde "içişlerine karışmak" cesaretini bulabiliyorlardı. Asıl sorun, onlara bu cesareti veren koşullar nasıl oluşmuştu? Galiba buna neden olan yasanın hazırlanış şekli ile içeriği idi. Bu nedenle de Ankara'nın direnemediğini düşünebiliriz. Ya da asıl hedef bu kesim değildi, bu nedenle çok önemli olmamıştır da denebilir.

Türk uyruklu olmakla övünen Musevi, Ortodoks, Gregoryan, Katolik vatandaşlarımız mallarını mülklerini yok pahasına satar ve inim inim inlerken cebinde İngiliz, Alman, İtalyan kimliği taşıyan başkaları, yabancı olmanın verdiği üstünlük duygusunu bol bol tattılar. Selanikli vatandaşlara da azınlık işlemi uygulandı.

Sözgelimi Alman listesinde 190 yükümlünün adı vardı ve bunlara 4,5 milyon liralık vergi tahakkuk ettirilmişti. Peşinden öteki ülkelerin listeleri geldi.

Bu listeler sorununu çözmek için özel bir büro kuruldu. Cahit Kayra'yı da bu büronun belgelerini hazırlamakla görevlendirdiler. Büroya, heyete yeni alınan iki yardımcı müfettiş ile bir hesap uzmanı verdiler. Büronun sorumlusu Başmüfettiş Halil Ayan'dı. Toplam 4.000'e yakın yabancı mükellefin 80 milyon liralık vergisini incelediler; eksiltmeler sonunda bu rakam 17 milyona indirildi. Amerikan vatandaşı mükellef azdı; vergileri de yüksek değildi. En büyük indirimi İngilizler ve Almanlara yaptılar. Onların vergilerini yüzde ona indirdiler. İtalyanların vergileri sekizde bire, İstanbul'da yaşayan ve çalışan 1500 civarındaki Yunan vatandaşının vergileri yedide bire indi.

Varlık Vergisi 114.000 yükümlüden alındı; 465 milyon liralık vergi tahakkuk ettirildi; 314 milyon liralık tahsilat yapıldı; 1944 Mart ayında çıkan bir yasa ile kaldırıldı. Uygulandığı yıl piyasada fiyatlarda yüzde 25'lik bir inme görüldü. Altın fiyatlarındaki artış durdu. **Vergi geriye birçok dedikodu, acı ve ilerde canlanacak kin tohumları bıraktı.** Maliye Teftiş Heyeti de bu hengâme içinde, zaten hasta olan iki üyesini yitirdi. Tüm bu bilgiler Cahit Kayra'nın "Anılarından" alınmıştır.

***

Cumhuriyetçi Nadir Nadi haklı ve düşündürücü bir soruyla ortaya çıkan sonucu sorguluyor: **Kendi elimizle Türkiye'ye bir çeşit kapitülasyon havasını geri getirmiştik. Başbakan Saraçoğlu'nun verdiği rakamla 225 [ya da 314] milyon liraya değer miydi bu?**

Bu özel vergi salmanın sonucunda ne oldu? Akademisyen Yahya Tezel'in *"Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi"ne* başvuralım.

"Varlık Vergisi uygulaması hükümetin savaş yıllarındaki mali zorluklarına kalıcı bir çözüm getirmek ve bozulan gelir ve servet

dağılımını düzeltmekten çok, birçok yerli gayrimüslim tüccar ve sanayiciyi perişan etmeye yaradı.

Bunların varlıklarının bir bölümü vergi nedeniyle devlete aktarılırken önemli bir bölümü de Müslüman-Türk zenginlerin eline geçti. Bunlar, zengin Rum, Ermeni ve Yahudilerin panik içinde elden çıkarmak zorunda kaldıkları taşınmaz malları, fabrikaları ve ticari stokları yok pahasına satın aldılar.

Bu olayların sonucunda İstanbul'daki ticaret ve sanayi aleminin etnik yapısında belirgin bir değişme oldu.

Sadece işverenler için ayrı bir istatistik bulunmasa da, 1935 ve 1950 nüfus sayımlarının karşılaştırılması Rum, Ermeni ve Yahudilerin sanayi ve ticaretteki toplam istihdam içindeki paylarında önemli bir azalma olduğunu göstermektedir.

Ancak Varlık Vergisinin yerli gayrimüslimleri Türk iş aleminden tamamen tasfiye edemediğini, gerilemelerinin göreli olduğunu da vurgulamak gerekir.

Gayrimüslimler 1950 yılında da İstanbul'un ticaret ve sanayiinde hâlâ büyük bir yere sahiptiler. Bunlar 1950'de İstanbul'daki toplam çalışan nüfusun yüzde 17'sini oluştururken, imalat sanayi istihdamındaki payları yüzde 22 *ve ticaret ve bankacılık istihdamındaki payları yüzde 27'ydi.*

Bu oranlar, gayrimüslimlerin işçiler değil işverenler arasında daha büyük bir yere sahip oldukları dikkate alınarak yorumlanırsa, ticaret ve sanayi kapitalistleri arasındaki paylarının çok daha yüksek olduğu anlaşılır.

Sermaye el değiştirdi de ortalık yatıştı mı? Piyasalara ve topluma güven geldi mi? Kim kaybetti?

Bürokrat kökenli yönetici kadro, Varlık Vergisi ile, toplumdaki varlıklı çevrelerle ilişkilerini önemli ölçüde zedelemiş oluyordu. Bu verginin uygulanmasından bazı Türkler çok kazançlı çıkmış olsalar da, verginin estirdiği kasırga zengin Müslüman-Türkleri de ürküttü. Siyasal kadronun bugün için zengin gayrimüslimleri perişan eden bürokratik gazabı, yarın zengin Türklere de yönelebilirdi. Bu endişe, Müslüman-Türk tüccarların, sanayicilerin ve büyük arazi

sahiplerinin kafalarına ve yüreklerine bir kere girmiş oldu. Uzun dönemde ayakta kalabilmek için bu çevrelerin desteğine muhtaç olan yönetici kadro, bu keyfi güç gösterisiyle bu destekten çok şey yitirdi."

***

Bu analiz Yahya Tezel'in kitabında yer almakta. Bunun devamı olarak şunları eklemem gerekiyor. **CHP'li yöneticilerin büyük bölümü bürokrat kökenliydi ve bunların aldığı kararlar, parti içindeki siyaset ağaları ile büyük toprak sahiplerini de çok ürküttü. Bunun sonucunda çıkan parti içi isyan Demokrat Parti'yi doğurdu.**

Burada hemen bir ara ekleme yapmalıyım. **Atatürk'ün gerçekleştirmek istediği en önemli reform projesi "toprak reformu" idi ama bunu hayata geçirmeye onun da gücü yetmedi. Yüzlerce yıllık yerleşmiş oligarşiyi kıramadı.** Yaygın kanıya göre, bu nedenle, **"gözü açık gitti"** denir!

Gayrimüslim burjuvazi yok edilince, daha doğrusu ülkeden kovulunca, onları yerini "Hacıağalar" aldı. Hani eski Türk filmlerinde izlemeye doyamadığımız ünlü karakter yıldızlarının canlandırdığı o **Hacıağalar**. Ya da Atilla İlhan'ın "Kartallar Yüksekten Uçar"ındaki Sadri Alışık'ın canlandırdığı **"hacıağayı"** anımsayabiliriz. Saz, pavyon düşkünü, vıcık vıcık adamlardı bunlar. Belki hicivdi ama doğruydu. **Daha da çok Diyarbakır ve Kayseri çıkışlı Adana-Çukurova kökenliydiler. Varlık Vergisi'nin pek vurmadığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun "feodal beyleriydi", "aşiret reisleriydi", "ağalarıydı" bunlar. Malları mülkleri yok pahasına aldılar ancak, sanayi kültürü olmadığı gibi burjuva da olmadıkları için har vurulup harman savruldu.** Sistem kendi içinde mafyoslaştı. Bu da kısa bir sürede kendi ahlâkını ve kendi yasalarını yaratan ve bunları dayatan kabadayılıktan giderek mafyaya dönüştü. Kısacası **ortaya çifte ahlâk çifte yasa anlayışı çıktı**. Devletin bürokratları da milletvekilleri de bu mafyoslaşmaya uyum sağlayarak değişmeye başladı.

Varlık Vergisi'nden kendisini yukarıda anlatılan "ecnebilerle işbirliği" yaparak bir şekilde kurtarmayı başaran gayrimüslim sermayedarları, özellikle de Rum kökenli işadamlarını da 6-7 Eylül 1955 olayları kaçırttı. Daha cesur olanlarını da 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ürküttü, kaçtı gittiler.

Bunun sonucunda da İstanbul'daki Adalar bir etnik kimliğin ve dinci- etnikçi kimliğin de temsilcileri istilasına uğradı. Beyoğlu artık yalnız **Hacıağalarım** mekânı değil, aynı zamanda niteliksiz, çaresiz, özellikle uyuşturucu mafyasının gönüllü kulları olmaya hazır bir etnik kimliğin de egemenliğine geçişin ilk adımlarının atıldığı yer oldu. Her ne kadar Ayhan Aktar çalışmasında **Varlık Vergisi**'nin 'Türkleştirme politikası' olduğu iddiasındaysa da, sonuç herkesi yanılttı.

Fakat asıl şiddetli biçimde ve neredeyse köktenci olarak hem mafyanın hem de iş dünyasının bir etnik kimlikten başka bir etnik kimliğin egemenliğine geçişi, antidemokratik ve antitoplumcu, kuralsız liberal *24 Ocak kararlarının* uygulanması için yapılmış olan 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasıdır.

Özellikle bu kararlan uygulaması için seçilmiş olan **bürokrat Turgut Özal**'ın, ANAP lideri olarak kazandığı seçimle tek başına iktidar oluşu, kural tanımazlık olarak uygulanan **liberal olmayan sözde liberal kararlarla**, iki kez el değiştirtilmiştir. Çok eleştirilen hatta lanetlenen **Varlık Vergisi**'nin uygulanışında "devlet stratejisi" olduğu belirtilerek, Türkleştirilmeye çalışıldığı ile el değiştirildiği şeklinde suçlanan sermaye, hızla başka bir "etnik kimliğin" öne çıkarılışıyla bir kez daha el değiştirtilmiştir. Özel girişimcilik kılıfı altında zaten zayıf olan sosyal devlet anlayışının tamamen ortadan kaldırılmasının önü açılmıştır.

Sonuçta, çifte ahlâk çifte hukuk anlayışı doğmakla kalmamış, toplumda yasa tanımazlığın meşruiyeti onaylanmıştır. İllegal olan, çağdaş hukuk devletinde yasadışı ilan edilen ne varsa, hemen her şey legal hale getirilmiştir.

Neyi mi kastediyorum?

12 Eylül hapishanelerinden zamanla çıkan özellikle ülkücü olarak ifade ettikleri ideolojik kimliklerini ön plana çıkaran bazı unsurlar, kullanılıp kenara atılmanın intikamını alırcasına, piyasanın problemlerini ve açmazlarını kendi kurallarıyla çözmeye başlamışlardır.

Sokağın nakit para akışını kontrol eden bir **sektör** doğmuş, buradaki hukuksuzluğu ise etnik kimliklerini ve bu kimliğin temsilcisi olduğunu iddia ettikleri bir terör örgütünü [PKK'yı] öne çıkararak baskı, korku, yılgınlık aracı olarak kullanmışlardır, kullanmaya devam etmektedirler.

Bir süre sonra da **etnik kimlik-tarikat-cemaat** ilişkisi siyaset arenasına da egemen kılınacaktır.

Varlık Vergisi Kanunu tasarlanırken açık ve örtük amaçlarıyla hangi hedefe varmak istiyordu, aradan geçen yıllar ne sonuç doğurttu!

Bu verginin salındığı tarih olan 1942'den günümüze değişim hacıağalardan din baronlarına, sanayi sermayesinden kara para sermayenin egemenliğine, Türkleştirilmiş sermayeden Kürt kimliğine baskın vurgu yapılarak yeni yaratılan etnik sermayeye; sokaklardaki mafya da Karadenizliler çokluğundan abartılı etnik kimlik vurgulu Güneydoğulular çokluğuna kaydırtılmıştır.

Bu durumda da, bir sonraki bölümde, gerçek yıkımı sağlayan **24 Ocak kararlarını uygulatmak amacıyla yaptırılmış olan 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi**nin ekonomi-politik nedenlerine geçiş "farz olmuş" demektir.

KAYNAKLAR

Faik Ökte, *Varlık Faciası,* Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1950

Cahit Kayra, *38 Kuşağı,* İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002

İshak Alaton, *Görüş ve Öneriler,* Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, Ekim 2000

Dündar Soyer, *Cumhuriyet'le Adım Adım Olaylar, Anılar,* Büke Yayınları, İstanbul, 2000

Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982

Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1986

Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974

Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim, İstanbul, 2000

Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979

24 OCAK EKONOMİ KARARLARI: ASKERİ DARBE YAPILMASAYDI UYGULANAMAZDI

12 Eylül 1980 askeri darbesinin nedenleri hakkında pek çok olgu sayılabilir. Ancak ikinci sıraya konulması gereken en önemli neden 24 Ocak 1980 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel'in ilan ettiği "kararlar"dır. Neden? Çünkü, eğer totaliter bir siyasi rejim olmasaydı, bu kararlar kesinlikle uygulanamazdı.

Kıbrıs Barış Harekâtı 1974 yılında yapıldı. Türkiye'nin 1959-1960 Londra-Zürih Antlaşmalarından doğan hukuki hakkını kullanarak, yıllar boyunca öldürülen, toplu kıyıma uğratılan, ambargo altında ezdirilen Türk toplumuna özgürlüğünü geri vermek için Ada'ya askeri harekât düzenledi. Kıbrıs Türk Toplumu artık kurtulmuştu, özgürdü ama Türkiye gittikçe sıkıştırılacak, ekonomik darboğaza sokulacak, anarşinin pençesinde kıvrandırılacak ve ekonomisi çöküşün eşiğine getirilecekti.

Olan, bir türlü kuramadığı, kurmak için çok mücadele ettiği demokrasiye olacaktı. Tüm girişimler hep uzak bir bahara kalacaktı.

Aradan geçen yıllar bir konuyu açıklığa kavuşturmuştur. ***Bülent Ecevit hükümetinin*** haşhaş ekimini serbest bırakma kararı ile Kıbrıs'ta yaptığı ikinci harekât **ABD tarafından hiç bağışlanmamıştır.**

1975 sonrası ekonomik ve siyasi yıkımın arkasında bunu görmek gerekiyor.

*Barış Harekâtı'*nı yapan CHP-MSP Koalisyonu bozulmuş, ülke seçime gitmiş ama tek parti iktidarı kurulamamıştı. Türkiye'yi yıllarını, ekonomik gücünü kaybettirecek, toplumsal barışı bozduracak ve hatta demokratik siyaseti, 12 Eylül askeri darbesine boğdurmaya kadar götürecek olan "Sağ Koalisyonlar" dönemi başlayacaktı.

Ülke içinde ağır ağır terör tırmandırılırken, ASALA Ermeni Terör Örgütü de yaratılarak Türk diplomat ve dışişleri mensupları şehit edilmeye başlanacaktı. Esas "kırılma" ya da "dönüm noktası" 1 Mayıs 1977 tarihinde Taksim meydanında yaşatılan katliamdı. O olayda her şey belli olmuştu ancak **kimse doğru analizi yapacak hale değildi. "Neden-sonuç" ilişkisi kurmak bile "ideolojik" olmuştu. Bu nedenle sadece bakılıyor ama görülmüyordu.** Gören gözler de, ideolojik saplantıyla "o benden" diyerek, aklın önüne perde geriyordu.

Ekonomist Dergisi Türkiye'yi **"iflasın eşiğindeki ülke"** olarak tanımlıyor, yapılan yorum-analizde dış borçlarını ödeyemeyecek ülke haline gelindiği yazılıyordu.

İçerde de TÜSİAD'ın yayınladığı raporda durum daha farklı değildi. Bu koşullar içinde 1977 seçimine gidildi. CHP büyük başarı kazandı ancak tek başına hükümet kurabilmesi için 13 milletvekili eksik kalmıştı. Türkiye siyasi tarihinin en karanlık eylemlerinin yaşanacağı bir döneme, yeniden "Sağ Koalisyona" yönelindi. Oysaki işadamları güçlü bir *tek parti* iktidarı istiyorlardı. Bu olmadı.

Toplumun hemen tüm kesimleri CHP-AP Koalisyonu istedi ama Süleyman Demirel, bu stratejik işbirliğinin önünü anında kesti. Onun istediği "milliyetçilik" eksenli ve söylemli "milliyetçi cephe koalisyonunu" yeniden kurmaktı. İstediği gibi de oldu. Ülkeyi kaosa sürükleyecek olan faşist söylemli *Milliyetçi Cephe Hükümeti*'ni bir kez daha kurdu.

Kurulan hükümet çok ağır koşullar içeren ekonomik paket hazırladı. Adına "kemer sıkma" politikası dediler. Bu bir acı reçeteydi.

Her şeye yüksek zamlar yapılırken, karaborsa aldı yürüdü. Çalışan kesim geçim zorluğundan bunalmıştı, sendikalar grevlerle tehdite başladı.

IMF heyeti kabulü güç koşullar dayattı, heyet, bunlar kabul edilmeden ülkeden ayrılmayacağını söyledi. Başbakan Demirel ünlü **"70 cent'e muhtacız"** açıklamasını bugünlerde yaptı.

İkinci *Milliyetçi Cephe Hükümeti* yıl sonunda istifa etmek zorunda kaldı.

1977 seçiminin galibi CHP, AP'den [Adalet Partisi] istifa eden 11 milletvekiliyle 1978 yılı başında bir hükümet kurdu. Bu harekete siyasi tarihimizde *"Güneş Moteli Hükümeti"* dediler. **Bu girişim belki başka sağ partilere yakışabilirdi ancak sosyal demokrat CHP'ye yakışmamıştı.** Fakat siyaset böyle bir şeydi ve gayrı ahlaki, gayrı etik kararlar alınabiliyordu!

AP'den gelen 11 milletvekilinin 9'u kabinede kendine yer bulacaktı. Daha sonra bu bakanların bazıları yolsuzluktan yargılanıp hapse atılacaklardı.

Bir önceki hükümetten "enkaz devraldık" edebiyatı da siyasi literatürümüze yerleşmeye yine bu dönemde başlayacaktı.

Bülent Ecevit hükümet kurmuştu, iş çevrelerinin ve dışarısının da desteği alınmış görünüyordu ama hükümet programı açıklandığında hoşnut kalınmadı. Esas eleştiri noktası, **"dış finansman kurumlarıyla ilişkiye girilmeden"** yapılmış bir dizi ekonomik kararlar alınmasıydı. Vergi paketi de yetersiz ve haksız bulundu. Enflasyon yüzde 50'yi, işsizlik yüzde 20'yi aşmıştı. ABD'nin uygulattığı ekonomik ambargo da hükümetin belini kırıyordu.

Türkiye'de öncelikli olan devlet destekli sektör mü yoksa özel sektör mi sorunsalı yine bir kısırdöngüye dönüşmüştü. Bu konudaki karar ekonomik olmayıp da siyasi olunca işin

içinden çıkılamıyordu. Asıl fecisi bir yandan da anarşi tırmanıyordu.

1978 yılı da verimsiz, gereksiz tartışmalarla yitip gidecekti. Hiç kimsenin aklına, "1 Mayıs 1977'de ne oldu? Hangi senaryo prova edildi?" tartışmasını yapmak gelmiyordu. Oysa **Taksim Meydanı'nda, Türk demokrasisinin yıkılması konusunda verilmiş bir kararın gösterisi yapılmıştı.**

Ecevit KİT'lere daha çok kaynak aktardıkça, iç ve dış çevrelerin hoşnutsuzluğu da o denli artıyordu. Hükümeti asıl sıkıştıran döviz darboğazı olmuştu. Bu, bir türlü aşılamıyordu. TÜSİAD'la çatışma başlamıştı. Çünkü Ecevit'in eylem ve söylemleri kuşku yaratmaya başlamıştı. Kafalarda bir acaba sorusu doğmuştu. **Ülke sosyalist bloka mı kaydırılmak isteniyordu?**

Kimisine göre Bülent Ecevit 4 Kasım 1978 tarihinde CHP'nin *7. Olağanüstü Kurultayı*'nda talihsiz bir konuşma yaptı. Daha doğrusu **"ülke sıkıştırılırsa, parti sıkıştırılırsa duvarın ötesine geçmekten"** söz etti. Bu, CHP'nin içinde bile siyasi bir mesaj olarak yorumlandı. Haliyle iş çevreleri de başta ABD olmak üzere içinde bulunulan Batı'da da tepki kuşkuya dönük oldu.

IMF dahil olmak üzere uluslararası finans kredi kuruluşları Türkiye'nin komünist blokuyla ya da anlayışıyla işbirliği veya ilişkiye geçmesini çok tehlikeli bulduğunu açıkça ilan ediyordu.

Bir NATO ülkesi ve stratejik önemi büyük olan Türkiye eksen mi kaydıracaktı? Acaba mı?

Gerçi Ecevit konuşmasının siyasi değil ekonomik kapsamlı bir vurgulama olduğunu söyleyecekti ama kimseyi pek inandıramayacaktı. ABD'de Jimmy Carter yönetimi de iyimser konuşuyor ama ambargoyu kaldırmıyordu.

Bu arada rafineri gibi bazı tesisler devletleştiriliyor, bu da ciddi rahatsızlık yaratıyordu. Türkiye'nin tam 220 bankaya borcu olduğu da bu dönemde açıklandı.

Çözümün dışarıda değil içeride olduğu konusunda hemen herkes aynı düşünceyi paylaşıyordu ama bu nasıl olacaktı? Çözüm önerileri çatışma halindeydi. İç ve dış ekonomi aktörleri IMF'nin yeşil ışık yakması konusunda ısrarcıydılar. Hükümet ise IMF cephesinden her seferinde ağırlaştırılarak dayatılan koşulları geri çeviriyordu. Gittikçe çıkmaza saplanılıyordu.

Unutulmaz 1979 kışı bu koşullarda karşılandı. Evlerde ısınacak yakıt bulunamıyor, otobüsler için mazot temin edilemiyor, elektrik kesinti ve kısıntıları halkı canından bezdiriyor, yoklar listesine margarin-sıvı yağ- ampul- deterjan- hatta kahve-röntgen filmi gibi akla ne gelirse eklendikçe ekleniyordu. Karaborsa başa çıkılamaz hale gelmişti. Tüp gaz bulunamadığından evlerde sıcak havalarda bile soba yakılarak yemek pişiriliyordu. Döviz darboğazı nedeniyle ilaç bile ithal edilemiyordu. Bunlar bir yana, anarşi hızla tırmanıyordu. *Kahramanmaraş katliamı* bu döneme denk getirildi.

Artık Ecevit Hükümeti'nin gideceği belli olmuştu. Ama nasıl?

Yurtdışında da çözüm arayışları oldu. Örneğin Guadalupe'ta bir zirve yapıldı. Türkiye'ye yardım konuşuldu, karar da alındı ama IMF'nin koşullarının kabulü şartına bağlandı. Ecevit bunu kesinlikle kabul etmedi. Görüşmeler ve ilişkiler çıkmaza girdi.

Bu ortamda hem ABD'de hem de içerde Süleyman Demirel'in başlattığı yıpratıcı muhalefet söylemleri CHP'yi altından kalkamayacağı bir duruma soktu.

Demirel'in verdiği bir gözdağı hep konuşulacaktı; **"Bunların gidişi Allende gidişi, sonları aynı mı olur bilemem"** diyecekti. Bu bir temenni miydi yoksa uyarı mıydı, belli olmadı.

Şilili lider sosyalist Ailende devletleştirme konusunda ödünsüz davranınca uluslararası dev şirket **ITT'nin desteklediği bir CIA operasyonu** sonucu öldürülmüştü. Demirel işte bunu anımsatıyordu. Belki o tarihte AP lideri Süleyman

Demirel'e çok kızıldı ama uyarısında haklılık payı vardı. Çünkü **1 Mayıs 1977 katliamında sıkılan polis ya da ajan mermileri ITT'nin Taksim'deki Intercontinental Oteli'nden atılmıştı.** Öyküsünü okuduğumuzda kurulan komplonun boyutunu bir kez daha anlayacağız.

Ülkede sıkıyönetim de ilan edilmişti. Aslında geleceğe dönük olarak bu en önemli işaretti.

Hükümet kendi içinde de çatlamaya başladı.

Artık dönülmez yola girildiğini 1 Şubat 1979 tarihindeki *Milliyet* gazetesinin genel yayın yönetmeni **Abdi İpekçi suikasti** göstermişti. Bu cinayet tekerleğin kırıldığını içeriye dışarıya anlatıyordu.

ABD, Ecevit'e güvenini yitirdiğini artık açıkça söylüyordu. Batı dünyası ile ipler kopmuş görünüyordu. Ya da birileri kopartılmış olduğu algısını topluma yerleştirmeyi başarmıştı.

İçerideki ekonomik zorluklar, yokluklar ve yoksunluklar sonucu Ecevit, karşısında çok direndiği IMF'nin kabul edilemez koşullarına boyun eğecek ve 11 Haziran 1979 tarihinde tüm koşulların altına imza atacaktı. Ancak yine de ne krediler gelecek ne de düzelme olacaktı.

En kızgın muhaliflerin merkezi haline gelen **TÜSİAD Mayıs ve Haziran ayı başında verdiği gazete ilanlarıyla** [13 Mayıs 1979-13 Haziran 1979 arası 4 ilan verdi] **güya hükümeti aslında Ecevit'i hedef alarak öyle bir yıpratacaktı ki, CHP bundan sonra uzunca bir süre kendine gelemeyecekti.**

Bu ilanların açtığı yol, belki iş adamları o zaman farkında değildi ama askeri darbeye sağlam bir zemin hazırlamıştır. Asıl önemlisi de hem bu ilanlar hem de 1978 yılında yayınladıkları durum değerlendirme raporu, tartışma konusu olan 24 Ocak 1980 kararlarının zemini olmuştur.

İlanları veren TÜSİAD'ı mahkemeye vereceğini söyleyen Başbakan Ecevit'e karşılık en veciz saptamayı yapan kişi yine her zamanki gibi **Süleyman Demirel** olmuş ve **"Bu ilanlar Ecevit Hükümetinin cenaze ilanlarıdır"** demiştir. Evet, ay-

nen böyleydi. Bu ilanlar hükümeti düşürmeye mi dönüktü yoksa iyi niyetli uyarı amaçlı mıydı, doğrusu pek çözülemediği gibi içeriği siyasi miydi ekonomik miydi bu da pek açıklığa kavuşmadı. TÜSİAD'la DİSK de karşı karşıya geldi. Çatışma büyüdü. Sendikalar da karşı ilanlar verdi.

Yalnız bir gerçek varsa Ecevit Hükümeti tepetaklak gitti.

Senato yenileme seçimleri ile boş milletvekillikleri için yapılan seçim, CHP'nin 16 Ekim 1979 tarihinde iktidardan çekilmesiyle sonuçlandı.

Gazetecilerin ustalarından Cüneyt Arcayürek Süleyman Demirel'e 1983 yılında sormuş:

"24 Ocak kararlarının ana hedefinde ne vardı?.."

Bu soruyu sormasının nedenini de açıklıyor Arcayürek. *"Demirel, 1978-79 yıllarında iktidar olan Ecevit'in uyguladığı politikalar yüzünden halkın ana gereksinim maddeleri bulamadığını, "yoklar"ın, anarşi kadar halkı canından bezdirdiğini muhalefet günlerinde her "vesile" ile vurgulamıştı. Özellikle büyük kentlerde başlayan yağ, benzin, mazot, şeker, sigara kuyrukları AP önderinin bu vurgulamalarına -siyasal- haklılık da kazandırıyordu."*

1979'da iktidara yeniden gelmesi olasılığının güçlendiği bir gün Arcayürek'e, "Halka, bu 'yoklukları' kaldıracağımızı o kadar söyledik ve vaat ettik ki, iktidara gelirsek ilk işimiz bu vaadimizi yerine getirmek olacak... bir de başaramazsak?.." demişti.

14 Ekim seçimlerinin CHP aleyhinde sonuç vermesinin önemli nedenlerinin başında "halkın her gün çektiği ekonomik sıkıntılar" geliyordu.

Süleyman Demirel azınlık hükümeti kurmak için girişimlerine başladı. O dönemde Cumhurbaşkanı deniz kuvvetleri eski komutanı ve Türkiye'nin Moskova eski büyükelçisi Fahri Korutürk'tü. TÜSİAD'ın Yönetim Kurulu Başkanı Feyyaz Berker, Sanayi Odaları Başkanı Sakıp Sabancı'ydı.

Araya bir küçük girme yapalım; *24 Ocak kararları* sonrası adını çok sıkça duyacağımız Turgut Özal ise Metal Sanayi-

cileri Sendikası Genel Başkanı'ydı. O da açıklama yapıyordu ama sendika adına değil kendi adına söylediğini özellikle belirtiyordu. İlanların haklı uyarılar olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini ifade ederken, **Türkiye'nin çıkmazdan kurtulamayacağını** hiç sakınmadan söylüyordu. Ona göre Ecevit duygusal davranmamalıydı, yani sendikaların uyarılarından değil ilanlardan gerekli dersi çıkarmalıydı. Türkiye siyasetindeki aktörlerin hele Ecevit gibi yalnızlaşmayı felsefe edinmiş birisi için en olanaksızı öneriyordu. Gerçi yıllar sonra Turgut Özal'ın kendisi de her olumlu öneriye kulak tıkayacaktı!

Süleyman Demirel azınlık hükümetini açıkladı [12 Kasım 1979]. Hükümet programı aslında TÜSİAD'ın önerileri gözönünde bulundurulmuş, yayınlanan raporlardan esinlenilmiş bir program izlenimi vermekle kalmıyor onu birebir yansıtıyordu.

Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal ile Süleyman Demirel buluşması Güniz Sokak'taki evde hemen yapıldı. Özal, Başbakan'a bir rapor sundu. Bu rapor TÜSİAD'ın 10 Ocak 1978 tarihinde kamuyla paylaştığı *"Görüş ve Önerileri"*ydi.

Ülkede anarşi hızla tırmanmıştı, Alevi-Sünni çatışması da doruğa ulaşmıştı.

Aslında sürpriz olmayan ama nedense yine de böyle karşılanan iki muhtıra peş peşe geldi. Birisi işadamı Vehbi Koç'tan, ötekisi de Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'den.

Hangisi daha çok yankı yaptı? İlginçtir, Vehbi Koç'unki.

Genelkurmay'ın 27 Aralık'taki mektubu, başbakanın yeni yılı zehir olmasın diye Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından 2 Ocak 1980 tarihinde duyuruldu. **Darbe yapacaklarını açıkça yazmışlardı ama siyasi parti liderleri üstlerine bile alınmadılar.**

Vehbi Koç TRT ekranında şunu söylüyordu: *"İktidara gelen partiler, ekonomik güçlüklerle meşgul olacakları yerde, birbirleriyle mücadeleden vakit bulamadıkları için banknot matbaasını çalıştırmayı en kolay yol olarak seçmişlerdir."*

Vehbi Bey'in uyarısı TSK'nın mektubundan daha çok tartışıldı. Farklı tepkiler geldi. Yalnızca CHP ve sol görüşlüler değil iş dünyasının bazı kesimleri de Koç'un öneri ve değerlendirmelerini sakıncalı bulduklarını belirttiler.

Tüm siyaset dünyası TSK'nın mektubuna karşı görme ve duyma özürlüsü haline gelmişti. Oysa iç dinamikler yatağında akıyor, sokaklardaki cinayetler her geçen gün artıyordu. Görünmez eller tetikteydi. Binlerce gencecik çocuk toprağa düşüyordu.

Çok eleştirilecek olan *24 Ocak ekonomik ve siyasi kararları* bu ortamda açıklandı. İlk anda Türkiye'nin geleceğinde oynayacağı köklü dönüşümsüz rol görülmedi. Bu arada, TÜSİAD'ın başkanlığına Ali Koçman getirildi, bundan sonraki kararlara dönük olumlu açıklamaları o yapacaktı.

Emekçi dünyası yani işçiler ve sendikalar ile CHP ise şiddetli karşıtlıklarını yüksek sesle bağırıyorlardı.

Kararların tamamı emekçilerin ve az gelirlilerin aleyhineydi. "Peki bu acımasızlık neden?" diye soruyorlardı.

Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden yalnızca iki gün önce Erzurum'da bir konuşma yapıyor, aldıkları kararların haklılığını, doğruluğunu savunuyordu:

"1978 ve 1979 yıllarında Türkiye'nin çok büyük sıkıntılara düştüğünü, bu sıkıntıların halkımız tarafından acı bir şekilde yaşandığım" ifade ederek konuşmasına başlayan Turgut Özal, *"sıkıntıların esas itibariyle ekonominin bilinçsizce idaresinden kaynaklandığını, enflasyonun hiçbir devrede görülmeyen bir şekilde bu yıllarda artış gösterdiğini, karaborsa ve haksız kazançların çok yüksek boyutlara ulaştığım, maalesef yokluk ve kıtlıkların da dayanılmaz ölçülere ulaştığını"* belirtiyordu.

1979 yılı sonuna doğru ekonomik bunalımın bir patlamaya yaklaştığını, bu patlamanın kısmi seçimlerin sonucu önlendiğini ifade eden Özal, ekonomik programın 24 Ocak'ta yürürlüğe konduğunu, bu programın kısa vadede yoklukları,

kuyrukları, karaborsayı ve haksız kazançları kaldırmayı hedef tuttuğunu, halkımızı büyük sıkıntılara düşüren enflasyon hızındaki artışın bir program içerisinde frenlemeyi gaye edindiğini" anlatıyordu.

Neydi *24 Ocak kararları?*

Bir bakıma IMF'nin her zaman üzerinde durduğu birtakım konular, Ankara tarafından tek taraflı olarak çözüme kavuşturuluyordu. Her seferinde IMF ile pazarlık konusu edilen şeyler otomatiğe bağlanıyordu. Standart bir IMF reçetesi vardı: Paranın değerini düşür, yatırımları kıs, ücretleri ve istihdamı dondur, sübvansiyonu kaldır.

24 Ocak kararları ise, ülke ekonomisinin tercihlerini daha kapsamlı bir biçimde bu temel üzerine oturtuyordu. Para değeri, gerçekçi kur perdesi arkasında günlük ayarlamalara tabi tutulacaktı. Böylece birkaç ayda bir yapılan büyük rakamlar yerine günlük kurlarla kamuoyunun tepkisi asgariye çekilmiş olacaktı. Kemer sıkma politikası sürdürülecek, yeni istihdam yerine, atıl kadrolar harekete geçirilecekti. Erken emeklilik yolu ile devletin üzerindeki personel yükü hafifletilecekti.

Yeniden para basılmayacak, ancak tasarruf eğilimini artırmak için faizler yükseltilecekti. Yatırımlar sınırlandırılacak, ihracata dayalı bir sanayi modeli benimsenecekti. Bunun için de yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerekiyordu. Yabancı sermayeye güven vermek, bu nedenle de mevzuatta değişiklikler yapmak gerekiyordu.

Fiyatlar serbest bırakılacak, sübvansiyon kaldırılacaktı. Fiatların arz-talep dengesi içinde, Avrupa piyasasına göre tanzimi öngörülüyordu. [Bu Türkiye'de oraya göre daha ucuz olan ne varsa zam yapılması demekti]. İşçi ücretlerine zam yapılmayacaktı.

Devletin sırtında kambur olarak görülen KİT'ler ya satılacak ya da ürünlerine zamlar yapılacaktı. Vergiler artırılacaktı. Dış borçlanmaya gidilmeli, aynı zamanda tahviller çıkartılarak iç borçlanmaya da gidilmeliydi.

Bunlar acı reçeteydi. Bu kararların uygulanabilmesi için totaliter bir siyasi rejim gerekliydi. Demokrasi içinde bunlar hayata geçirilemezdi.

Bunu doğrulayan kanıtlar çok açıktır. Turgut Özal ile Generaller arasındaki bir görüşmeyi ilk kez Emin Çölaşan *"24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası"* adlı önemli araştırmasında yazıyordu:

"... İlk brifing, Genelkurmay Başkanlığında 8 Ocak Salı günü yapıldı. Turgut Özal, yaklaşık üç saat süren brifinge, Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı Hasan Celal Güzel'i, DPT Koordinasyon Başkanı Mahir Barutçu'yu, Hazine Genel Sekreteri Kaya Erdem'i ve o günlerde Ankara'ya yeni gelmiş olan Hüsnü Doğan'ı [teyzesinin oğlu koca kafa Hüsnü!] götürdü.

Kararların açıklanışından bir gün sonra 25 Ocak'ta, Amerikan Dolan 47 liradan 70 liraya yükseltildi. Zamlar art arda açıklandı. Petrol ürünlerine, kömüre, demir-çelik ürünlerine, çimentoya, kâğıda yüksek oranlı zamlar yapılmıştı. Kısacası şaşkınlığın egemen olduğu sokağa bomba düşmüştü.

Salonda, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren Paşa ile birlikte Kuvvet Komutanları ve sayıları 30 dolaylarında olan general ve amiral vardı. Ayrıca konuyla ilgili bazı kurmaylar da salonda yerlerini almışlardı."

Turgut Özal o brifingte askerlere 12 Mart 1971 askeri muhtırasının verildiği dönemde askerlerin yaptığı yanlışlıkları, alınan ekonomik kararların uygulanmasındaki hatalar dahil hemen her konudan dert yanmış. İşçi ücretlerinin yüksekliğinden, toplu sözleşmelerden yakınmış. KİT zararları ortadan kaldırılmalı demiş. İhracatın artırılması için gerekli radikal önlemlerden söz etmiş. Enflasyonu yüksek ücretlere bağlamış. IMF'nin desteğinin de şart olduğunu belirtmekden edememiş. Bayram tatillerinin de çok uzun olduğunu, çalışma sürelerinin yeniden arttırılmasını, cumartesi günlerinin eskisi gibi çalışma günü olması gerektiğini de eklemiş.

Özal anlattıkça coşuyor, coştukça anlatıyordu. Askerlerin kendisini büyük ilgiyle dinlediklerini fark etmişti. Daha sonra, liberal ekonominin yararlarından söz etti ve kendisinin her türlü müdahaleciliğe karşı olduğunu belirterek, "Karaborsacılığı, halen uygulanan çift fiyat sistemini ne yaparsanız yapın, polisiye tedbirlerle önleyemezsiniz. Bunu yapmaya kalkışırsanız, bu olayı daha da arttırırsınız. Bunun çözüm yolu, alınacak ekonomik önlemlerden geçer," dedi. Emin Çölaşan devamını şöyle getiriyor:

Komutanlar Özal'ı büyük bir ilgiyle dinlediler, sorular sordular. Özal bunlara tek tek cevap verdi. Kentleşme, nüfus artışı, KİT'lerin durumu, toplu sözleşmeler, ücret artışları, enerji sorunu, yatırımların durumu, fiyat ve ücretlerin dondurulması, ödemeler dengesi, dünyadaki ekonomik durum gibi konularda çok sayıda soru ortaya atıldı. Genelkurmay Başkanı Evren özellikle çift fiyat uygulaması konusuyla ilgili sorular sordu.

Brifingden sonra, Genelkurmay Başkanı Evren'in odasında çay içildi. Evren orada şöyle dedi:

"Bize ekonomik konuları ve ekonomik durumu çok açıkça anlattınız. Hatta bana kalırsa, beklemediğimiz kadar açık anlattınız. İlk defa burada bu kadar açık oldu. Çok teşekkür ederiz. Aslında bu konuların radyo ve televizyonda da halka böyle anlatılması gerekir. Çok faydalı olur..."

Komutanlar da memnun olduklarına göre sorun kalmamıştı. Ancak, Turgut Özal kendisini Genelkurmay'da neden anlatmak gereği duymuştu? Bunun yanıtı ne olabilirdi?

Anılarda bunun cevabı sisli puslu bulunmaktadır. Mehmet Barlas'a yazdırmış olduğu anılarında Turgut Özal'a sorulan soru ve alınan karşılık şu olmuş:

"Barlas: *24 Ocak Kararlarını, neden daha önce almadınız? Madem durum o kadar ciddiydi... neden hemen, Demirel Başbakan olur olmaz, bu kararlar alınmadı?*

Özal: Bunun sebebi, askerlerin o zamanki Cumhurbaşkanı Korutürk'e verdikleri mektuptur. Kenan Paşa da anlat-

mıştı bunu bana. Askerler mektubu Korutürk'e veriyorlar. O da başbakan yılbaşını sıkıntılı geçirmesin diye, hemen iletmiyor... Bu mektup verilince, Süleyman Bey 'Bunun adresi kim?' diye endişelere kapıldı. O yüzden de *24 Ocak Kararları* için gerekli her şey hazır olduğu halde, bir türlü karar verilemedi.

Ben bu mektup üzerine, Süleyman Bey'le iki kere görüştüm... Bir tanesinde görüşmemizde Korkut da (Özal) vardı. Ben zaten o devrede, yeni ev tutulana kadar Korkut'un evinde kalıyordum.

O konuşmada, Süleyman Bey, şöyle şöyle diyerek, mektup hadisesini anlattı. Ben kendisine aynen şunu söyledim:

'Ben sizin yerinizde olsam, bu mektubu verenleri hemen emekliye sevk ederim'

Süleyman Bey ne bir şey söyledi, ne bir reaksiyon gösterdi.

İkinci bir konu vardı... Bundan sonra baktık hiçbir iş yürümüyor. Onun üzerine Süleyman Bey'e teklif ettim:

'Eğer müsaade ederseniz, ben Genelkurmay'a gideyim, Türkiye'nin durumunu anlatayım!.'

Haydar Saltık, Genelkurmay İkinci Başkanıydı. Ona telefon ettik. Onlardan randevu aldık... Türk ekonomisinin durumunu anlattım...

Tam üç saat ne olmuş ne oluyor, tedbirler alınmazsa iş nereye gider, hepsini anlattım. Sıkıntılarımızın temellerini izah ettim. Zannediyorum çok tesir etti. Arkasından *24 Ocak Kararları'nı* aldık. Yani korku kalmadı, problem çözüldü. Öbür taraf da tatmin oldu, demek istiyorum. Bu arada, başbakanın kafasında bir şey varsa, o da kalktı.

Sonra, *24 Ocak Kararları* uygulanırken, bir kere daha gittim Genelkurmay'a... Bu defa alınan kararları anlattık."

İlginç; Turgut Özal Başbakan'a bu askerleri hemen emekli et, diyor, sonra da onların karargâhına gidip, ilk iş olarak Türkiye'nin ekonomik durumunu anlatıyor, hadi çok iyi niyetle buna bilgilendirme diyelim. Ancak, *24 Ocak Kararları'*nın

açıklanışı sonrası da gidip alınan kararları anlatmak zorunluluğu duyuyor. Her ikisinde de Genelkurmay'a gidip anlatmak isteyen Özal'ın kendisi. Yani askerler ona gel, bize anlat falan demiyor. Soru şu: Neden Özal, askerlere bilgi vermek, onların ilgisini uyandırıp, desteğini almak istiyor? Madem Demirel'e, bu komutanları emekliye sevk et demiş...

Yoksa burada başka bir **"güç unsuru"** her iki tarafın buluşmasını sağlayacak "aklı" vermiş midir? Bunun yanıtını iki tarafın da anılarında bulmak olanaksız. Ama, yıllar sonra düşündüğümüzde bu buluşmanın, dolaylı ya da dolaysız bir direktifle yapılmış olduğunu düşünmeden edemiyoruz.

Askerler Turgut Özal'ın 1977 seçimlerinde MSP'den İzmir adayı olan "takunyalı kardeşlerden" birisi olduğunu ve Nakşibendi tarikatı müridi olduğunu da biliyorlar. Ama ne hikmetse, herkesi kodese tıkarlarken ona yol veriyorlar. O da, 12 Eylül darbesinin en karanlık günlerinde, aranan ve yakalanan Nur Cemaati'nin imamı ve akıl hocası, önderi Fethullah Gülen'i tutuklanmışken serbest bıraktırıyor. Bu engelleyici gücün kaynağı ne ola ki? Astığı astık kestiği kestik askerler çaresiz kalıyor. Her neyse, bu sorunun cevabı başka kitaplarda verilmiştir. Belki konudan biraz uzaklaşmak olacak ama ***Kenan Evren'in Anıları 5. ciltte*** anlatılan ve öznesi Turgut Özal'ın geçmişiyle ilişkili olan bir konuşmayı okumalıyız. Özal ile Evren arasındaki olaylı konuşma 5 Ocak 1984 tarihinde olmuş:

"*... Seçimlerden bir hayli zaman evvel Adıyaman ilinde bulunan Nakşibendi Şeyhlerinden Şeyh Raşit Erol'un kendisine her gün gelen çok miktarda vatandaşa muska yazdığı, ayağını veya vücudunu yıkadığı suları gelenlere içirmek suretiyle sigarayı, içkiyi bıraktırdığı, böylece sözde bazı hastaları iyi ettiği anlaşılınca mahallin Sıkıyönetim Komutanı kanuni yetkisine dayanarak bu şeyhi il dışına çıkarmış ve zannediyorum beş sene süreyle Çanakkale'nin Bozcaada ilçesinde ikamete memur etmişti.*

Şeyh Raşit halen Bozcaada'da idi. Özal adı geçen şeyhten bahisle, mümkünse bunun cezasının kaldırılması ricasında bulundu.

Ben, ***'Olmaz böyle şey. Sıkıyönetim Komutanı'nın verdiği bir cezayı ben kaldırmam. Kaldı ki Şeyh olarak geçinen bu kişi üfürükçülük yapıyor ve bu yüzden dünyanın parasını kazanıyormuş. Üfürükçülük kanunen de dinen de yasaklanmıştır'*** *deyince Özal, 'Hiç olmazsa Bozcaada'dan Çanakkale'ye alınsın. Hasta imiş' şeklinde ricada bulundu. Ben bunu da reddettim ve* ***'Sayın Özal, bu gibi şeylerin üzerinde durmayın'*** *diye konuyu kapattım.*

Özal'ın dindar olduğunu ve geçmişte seçimlerde MSP'den İzmir'den aday olduğunu biliyordum. *Hatta bu yüzden parti kurmak için bize gelip müsaade istediğinde,* **'Müsaade ederim, ama eğer partiye MHP ve MSP tandanslıları doldu-racak olursan, bunlara müsaade etmeyeceğimi, veto edeceğimi bilesin'** demiştim.

Daha seçimi kazanıp Başbakan olur olmaz yaptığı bu teklif midemi bulandırmıştı. Kendi kendime **'Galiba Özal'a bu müsaadeyi vermekle hata işledik'** *dedim. Ama olan olmuştu. İnsanların iç dünyası tam anlamıyla anlaşılamıyor ki... Karı-koca medeni görülmüştü. Amerika'da bulunmuş, Başbakanlık Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı yapmış ve Demirel'in sağ kolu bir kişi...*

İnşallah ileride başımıza gaileler çıkarmaz, dedim.

O tarihte Özal'ın bu tarikata mensup olduğunu da bilmiyordum. Bilseydim müsaadeyi vermezdim."

Allah Allah! Kenan Evren devlet başkanı, genelkurmay başkanı, damadı Erkan Gürvit MİT'te daire başkanı ve daha başka güçlerin de sahibi ama Evren, Özal'la ilgili istihbarat alamamış.

Kaldığımız yerden sürdürelim.

Kısacası liberal olduğunu söyleyen Turgut Özal *24 Ocak Kararları* öncesinde ve sonrasında askerlere iki kez brifing vermiştir. Hatta üç kez olduğunu kendisi anılarında söylüyor.

Ekonomi yazarı Osman Ulagay *24 Ocak Kararları* açıklandıktan sonraki piyasanın şaşkınlığını *"12 Eylül Piyangosu"*

başlığı altında yorumlarken, TÜSİAD üyelerinin tepkisini şöyle tespit ediyor:

"Aynı gün Sheraton Oteli'nde yapılmakta olan TÜSİAD genel kurulunda ise oldukça farklı bir hava esiyor. TÜSİAD'ın ağır topları, bir şoku ya da şaşkınlığı değil, amacına ulaşmış insanların rahatlığını yaşıyorlar. TÜSİAD'ın iki yıldır savunduğu ***çıkış yolu*** *senaryosuyla TÜSİAD üyesi Turgut Özal'ın Süleyman Demirel'e aldırttığı kararlar arasında öyle benzerlikler var ki, TÜSİAD'ın bunu alkışlamaması olanaksız. Hemen herkes memnun mutlu görünüyor."*

Turgut Özal, kararlar açıklandıktan sonra 30 Ocak 1980 tarihinde askerlere yine brifing vermeyi kendisi teklif eder. Tüm komuta kademesi de onu dinler.

Orada, DİSK'ten, grevlerden çok dert yanar. **Hatta Türkiye'yi toplu sözleşme düzeninden başka bir şey yıkamaz diye de iddiasını ortaya koyar. Alınan Kararlar'ın uygulanabilmesi için önerdiği siyasi rejim modeli bir totaliter modeldir.** Anılarında kendisi anlatıyor ki, Asker mesajı almıştır. Gözleminin doğruluğunu, *12 Eylül* müdahalesinde, ilk yapılan eylem, DİSK'in yönetici ve üyelerinin hızla tutuklanması ve yıllarca hapiste kalışları göstermiştir.

Gazeteci Osman Ulagay yaptığı basın taramasında muhalefetin de bu modeli yani Latin Amerika ülkelerinde yaratılan "totaliter" modeli fark ettiklerini saptamıştır. Derlemesinden *[Kim Kazandı Kim Kaybetti]* takip ediyoruz.

1978-1979 yıllarındaki başbakanlığı sırasında TÜSİAD ve IMF ile yıldızı pek barışmayan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise, *"24 Ocak Kararlarına"* ateş püskürüyor, 28 Ocak günü düzenlediği basın toplantısında şöyle konuşuyordu:

"Bundan böyle Türk ekonomisinin ve toplumunun yönetimini ve yönlendirmesini bazı büyük sermaye çevreleri üstlenmiş olacaktır. Bu, kimi Güney Amerika ülkelerinde bile iflas etmiş bir düzendir ve şimdi Türkiye'ye ithal edilmektedir. Bu yola gidilirken Türkiye'nin toplumsal bunalımlar içinde kıvranan bir demokratik

ülke olduğu, böyle bir ülkede o tür bir düzenin nasıl gerilimlere ve sorunlara yol açabileceği unutulmuş görünüyor."

Ana muhalefet lideri Ecevit, ***"Bir Truva atı biçiminde" Türkiye'ye getirilen yeni ekonomik modelin demokrasi yok edilmeden uygulanamayacağı iddiasını sürekli tekrarlıyor, "Şimdi izlenmekte olan ekonomik ve sosyal politikalar bir dikta rejimine oturmadan uygulanamaz. O nedenle hükümetin dikta rejimi oturtma çabası içinde olduğu kaygısını taşıyorum,"*** diyordu.

Başbakan Süleyman Demirel ise eleştirileri yanıtlarken şunları söylüyor:

"Dünyanın hangi memleketi bu duruma düşse alınacak kararlar bunlardır... onun için sevimli olmadığını bildiğimiz, ama ülkeyi karanlık ufuklardan aydınlık ufuklara götürecek olan çareleri aramayı ve onları uygulamaya koymayı milletimize vatan borcu saydık."

Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden yalnızca iki gün önce (10 Eylül 1980) Erzurum'da bir konuşma yaptığını yukarıda belirtmiştik, aldıkları kararların haklılığını, doğruluğunu savunuyordu. O da Demirel gibi yapılanları *"... vatan borcu sayıyordu."* Konuşmasını gazeteci Cüneyt Arcayürek'in yapıtından (Açıklıyor-9) [12 Eylül'e Doğru] aktarıyorum:

Türkiye'nin ekonomik meselelerinin, özellikle 1978-1979 yıllarından iyice karmaşık hale getirildiğini ve bunların halli için 3-4 sene ciddiyetle yeni ekonomik programın uygulanmasını asgari şart olarak gören Özal, 24 Ocak'tan bu tarafa yedi ayı geçen devre içinde alınan neticeleri şu şekilde özetliyordu:

1- Yoklukların başında petrole geçen seneye göre fiyat artışından dolayı iki misli döviz ödenmesine rağmen, 1979 ve 1978'de olan petrol kuyrukları olmamaktadır. Bu herhalde küçümsenecek bir başarı değildir. Geçen sene Kasım ayı itibariyle petrol stokları hemen hemen yok mertebesindeyken bugün 1 milyon ton üzerinde stok mevcuttur.

2- *Bütün yokluklar ve kuyruklar kaldırılmıştır. Yokluklar ve kuyruklar konusunda çok kısa zamanda fevkalade iyi bir netice alınmıştır.*

3- Enflasyon hızı dünyada hiçbir yerde görülmemiş bir tarzda aşağı çekilmiştir. Aylık enflasyon hızı ortalama yüzde 8'lerden, yüzde 2'nin altına düşürülmüştür. Bu hadise bu mevzuyu çok iyi bilen dış ihtisas kuruluşları tarafından büyük takdirle karşılanmaktadır.

Dış ekonomik ilişkilerde çok iyi bir netice elde edilmiş olup, Türkiye'ye gerek yeni kredi gerekse borç ertelemeleri şeklinde 3,5 milyar doları bu sene kullanılabilecek 7 milyar dolarlık bir imkân sağlanmıştır.

Bu yıl çok iyi bir mahsul yılı idrak edilen memleketimizde kalkınmamızın en büyük dayanağı çiftçilerimiz emeklerinin karşılığını memnun olarak almaktadırlar.

4- Son yıllarda kaybolan tasarruf etme hassası yeniden canlandırılmıştır. İsraf ve spekülatif hareketlerin önlenmesinde iyi neticeler alınmıştır. Bütün bu elde edilen iyi neticelere rağmen işin başında olduğumuzu, ekonomiyi rayına oturtmakta ciddi başarı sağladığımızı söyleyebiliriz. Türk ekonomisinin tam manasıyla ayağa kaldırılması aynı şekilde üç-dört yıllık gayrete ihtiyaç göstermektedir. Bu gayretlerin içerisinde ve başında parlamentomuzdan geçmesi icap eden mali istikrar ve vergi kanunları vardır. Maalesef uzun zamandır parlamentodan çıkamayan bu kanunlar ile ücretle çalışanların durumu düzeltilecek, vergi vermeyen kesimler vergilendirilecek, vergi kaçakları önlenecek ve vergide adalet sağlanacaktır.

Yatırımların hızlandırılması, petrol ve diğer sahalarda Türkiye'nin muhtaç olduğu yabancı sermaye yatırımlarının getirilmesi, bu suretle yeni iş sahalarının açılması ve Türkiye'nin daha yukarı bir seviyede yatırımları için kredi alması Türkiye'de bir an evvel politik istikrarın teminine bağlıdır. Bu da ancak erken bir seçim veya zamanı oldukça yaklaşan genel seçimlerden sonra temin edileceğe benzemektedir.

Kısa zamanda bu güzel neticelerin elde edilmesinde milletimizin bütün dünya milletlerine örnek olacak tarzdaki büyük sabır, metanet ve anlayışına borçluyuz. Bugün elde edilen ve küçümsenmeyecek başarının asıl sahibi büyük ve vefalı milletimizdir.

Bugün memleketimizin her köşesinde ekonominin gözle görülür ve elle tutulur tarzda iyiye gittiği hemen herkes tarafından [politik ve maksatlı eleştiriler hariç olmak üzere] kabul edilmektedir.

Geçen sene umudunu yitiren halkımız bu sene geleceğine artık güvenle bakabilmektedir. Türkiye ekonomik bakımdan iyiye giden bir dönüm noktasına gelmiştir. Üzüntüyle söylemek icap ederse, yakın tarihimizde görüldüğü gibi Türkiye'mizin iyi giden durumunun önüne gene taş konulmak istenmektedir.

Bu durum milletimizin gözünden kaçmıyor. Taş koymak isteyenler bu hareketlerinde maazallah muvaffak olurlarsa Türkiye önümüzdeki aylarda daha iyiye gitme yolunda ciddi mesafeler alacaktır. Bu hakikatleri bütün çıplaklığıyla söylemek benim için bir vatan borcudur."

Ekonomi yazarı Osman Ulagay tartışmaların çok sıcak olduğu günlerde, *24 Ocak Kararlarının* çeşitli toplum kesimlerinde doğuracağı tepkileri özetledikten sonra Cumhuriyet'te [11 Şubat 1980] bir durum tespiti yapmış. O yazıya bir göz atalım:

"Bu örnekleri ve ekonomik tedbir paketinden zarar görecek toplum katmanlarını kolaylıkla çoğaltmak mümkündür. Kazançlı çıkacak olanlar ise demokratik bir iktidarı ayakta tutamayacak kadar küçük bir azınlık olacaktır.

Konuya bu gerçeklerin ışığında bakıldığında ortaya çıkan seçenekler şunlardır: Ya hükümet, toplumun çeşitli kesimlerinden gelecek siyasal baskılara boyun eğecek ve paket'ten ödün vermek zorunda kalacak ve böylece kendi içinde tutarlı olan bu paketin başarı şansını azaltacaktır; ya paketi ödünsüz uygulamaya çalışacak ve kısa sürede demokratik süreç içinde iktidardan uzaklaştırılacaktır; ya da dışta ve içte kimi etkili güçler ağırlıklarını bu paketin arkasına koyacaklar ve mutlaka uygulanması için her türlü yön-

teme başvuracaklardır. Bu son seçeneğin ne tür bir siyasal rejimi gerektireceği ise herkesi düşündürmelidir."

Bir gazeteci bu saptamayı yapıyorsa, o dönemdeki politikacıların, işadamlarının, akademisyenlerin yapmamış olması olası mıdır?

Arşivleri, konuyla ilgili yazılan kitapları karıştırdığımızda yüzlerce yazı ve uyarıyla karşılaşıyoruz.

Toplumun hemen tüm kesimlerinin tepkisini çeken, hoş karşılanmayan Kararların uygulanabilmesi için Türkiye'de demokrasinin askıya alınması ve tek sesli bir yönetimin işe el koyması zorunluydu. Bu ekonomik programın uygulanabilmesi ve başarıya ulaşılması için dış kredi desteğini, yabancı kaynak girişini sağlayacak olanağın yaratılması gerekliydi. Bu da ancak sorunsuz ve sürdürülebilir güvenlikli bir ortam istiyordu. Yüksek faiz politikasının yürütüleceği, kamu harcamalarının en aza indirileceği, sendikaların olmadığı, grev tehdidinin ortadan kalktığı, zamların ve ücret eksiltmelerinin yapılabildiği bir ortamın istendiği açıkça ortadaydı. Bu söylenen koşulları ancak demokrasi dışı bir siyasi yönetim sağlayabilirdi. **Bu Kararları hangi siyasi parti uygulasaydı muhakkak ilk seçimde çok ağır bir yenilgiye uğratılırdı. Demokratik kurallar içinde politikacı bu Kararları uygulayamazdı.**

Muhafazakâr kesimin, kimilerine göre de 'dinci kesimin' önemli yazarlarından Abdurrahman Dilipak 1988 yılında *"24 Ocak ve Ötesi"* hakkında bakın neler yazıyor:

"*... 1970 sonrası Latin Amerika IMF'ye karşı sesler yükselirken, aynı dönemde Türkiye, IMF'nin gönlünü ferahlatan tek örnekti... 1980'lere gelindiğinde, Latin Amerika ülkeleri, borç faizleri şöyle dursun, ana parayı da ödemeyi reddediyor, faizlerin silinmesi, ana paranın ödenmesi için yeniden faizsiz uzun vadeli borç verilmesini şart koşuyordu. Türkiye'de ise durum tam tersine idi.*

... Kamu harcamalarını kısmak gerekli idi ve vergilerin artırılması zorunlu idi... Başka türlü bütçeyi denklemek mümkün değil

di. O zaman gelsindi KÎT ürünlerine ve yazılsındı vergiler... yeni vergiler icad etmeli idi. FON'lar kurmalı idi. Olmazsa KİT'ler satılmalı, baraj, köprü, yol ne varsa satılmalı idi... ama bütün bunlara rağmen yine de bütçe denkleşmiyordu. Dış borçlar yapılmalı idi ve tahviller çıkartılarak iç borçlanmaya gidilmeliydi.

Acı reçete idi bunlar ama, başka çare yoktu. Rasyonalist bir programdı bu. Alternatifi ise yoktu."

Bu acı reçeteyi uygulamada gönüllü olan, toplumsal yıkıcılığını hiç düşünmeyen 12 Eylül Yönetiminin lideri Orgeneral Kenan Evren'in 16 Eylül 1980 tarihinde yaptığı basın toplantısında ekonomiyle ilgili söylediklerini bir kez daha anımsamak gerekiyor:

"Türk ekonomisinin büyük sıkıntılar içinde olduğu, enflasyonun arttığı, sanayimizin tam işleyememesi nedeniyle üretimde düşüşler ve istikrarsızlık olduğu bilinmektedir. Memleketimizi düştüğü bu ekonomik bunalımdan kurtarmak, halkımızın sıkıntılarını hafifletmek, ekonomik gelişmeyi sağlayarak artan işgücüne yeni iş sahaları açmak amacıyla uygulanan istikrar programı yürütülecektir. Ekonominin tabii kanunlar içinde çalışması kolaylaştırılarak sosyal amaçlara bir an evvel ulaşılacaktır.

Türkiye'nin uyguladığı ekonomik istikrar programının OECD ülkeleri ve milletlerarası ekonomi ve finans kuruluşlarınca desteklenmesi sağlanacaktır.

Ülkemizin kısa sürede ekonomik bunalımdan çıkması için gerekli yasal düzenlemeler süratle ele alınacaktır. Bunların çözümlenmesinde, alınacak bütün ekonomik tedbirlerin üzerinde milletimizin ferden ve bütün olarak göstereceği sabır, metanet ve fedakârlık başlıca güvencemiz olacaktır."

Orgeneral Evren *24 Ocak Kararlar*'ını uygulayacaklarını, adını koymadan açıkça belirtiyordu. Askeri yönetimin ekonomi politikası belli olmuştu. Bedeli ne olursa olsun uygulayacaklardı. Anlaşılan, onlar için ortaya çıkacak sonucun yıkıcılığı önemli değildi ya da bu hiç öngörülemiyordu.

24 Ocak Kararları ülkeyi düzlüğe çıkarmış mıydı?

Özal *"1982'de yüzler gülecek"* dedi. Erdem Finansman Başkanı Mazhar Demiralp herkesi uyaran bir öngörüde bulundu: *"1982'de Banka ve Bankerler arasında seri iflaslar olacak."* Ama kimse umursamadı. Oysa bankerlerde seri halde iflaslar oldu. İstanbul, Ankara ve İzmir'de 60 banker tasfiye isteminde bulundu. Batan bankerlerin kurbanlarının paralarını en az 8 ay sonra alabilecekleri açıklandı.

Bu yıkıma karşın Turgut Özal *"Türk mucizesi 1983'te olacak"* sözleriyle manşet oluyordu. 55 bin ortağı olan Hastaş iflas etti. Hisarbank, Odibank'ı ele geçirdi. Banker Kastelli İsviçre'ye kaçtı. Kastelli olayının devlete zararı 84 milyar lira olarak açıklandı. Bazı bankalar da iflasın eşiğine geldi ve bankaları kurtarmak için piyasaya sürülen para 52 milyarı buldu. Tüm bu tablonun ortaya çıkmasına sebep olan Özal istifa etti. Yeni Maliye Bakanı, **Adnan Başer Kafaoğlu**, **"Özal'dan ağır bir miras aldım"** dedi. Kafaoğlu, **"Önlemler almazsak bankalar batar"** açıklamasıyla dikkat çekti. Bu süreçte faiz anarşisi başlamıştı. Öte yandan devletten 115 milyar yardım alan banka-banker ve şirketlerin hepsi de aile kuruluşlarıydı. **Özal ekonomisi sistemi çok kısa sürede iflas etmişti.**

24 Ocak Kararlarının uygulanması sonucunda **1982 yılında Banker faciası ortaya çıkınca başarısızlığın baş kişisi Turgut Özal işin içinden çıkamayıp her şeyi bırakıp kaçtı. Askeri yönetim kendisine hiçbir şey yapmadı.** Anılarında kendisi anlatıyor ki, kimse kendisine nereye gidiyorsun bile dememiş.

Bu durum, baştan beri her şeyin bir senaryonun parçası olduğunu ortaya koyuyor. Yani askerin darbe yapması, 24 Ocak kararlarına sahip çıkılması, bu senaryoyu uygulaması için Turgut Özal'ın görevlendirilmesi, onu işin başında göreve getiren Süleyman Demirel ve tüm kadroyu tutuklarken Özal'a alan açılması, ardından da ekonominin çökmesine, bankerlerde akıl almaz paraların batmasına rağmen, Özal'dan hiç hesap sorulmamasına bakarak başka türlüsünü düşünmek "saflık ötesi" olur.

Ekonomist Yakup Kepenek, *"12 Eylül'ün ekonomi politiğini" analiz ederken, "24 Ocak uygulaması sırasında, gelir bölüşümü, emeğiyle geçinenler, kentsel ve kırsal küçük üreticiler zararına olabildiğince bozulmuştur. Gelir bölüşümünün giderek bozulması, eşitsiz duruma gelmesi, bununla amaçlanan yatırımların artmaması olgusu bir yana, kendi içinde, toplumsal sorunlar yaratacak niteliktedir. Gelir bölüşümünün giderek eşitsiz konuma gelmesi her şeyden önce, toplumsal barışın nesnel temelini yok eder. Değişik toplum kesimlerinin barış içinde etkinliklerini sürdürmelerini engeller. Gerçekte, 24 Ocak ekonomi politikalarının demokratik bir ortamda uygulanamamasının, demokratik süreçlerle bağdaşmamasının gerçek nedeni bu noktadır. 24 Ocak anlayışında, insan değeri, insan emeğinin değeri gibi kavramlar bulunmamaktadır,"* içeriğindeki değerlendirmesiyle **24 Ocak Kararlarının** neden demokratik bir ortamda uygulanamayacağını ortaya koymuş olmaktadır.

"24 Ocak Kararlarının faturası korkunç oldu..." sonucuna varan Abdurrahman Dilipak'ın ***Kararlar'dan*** sekiz yıl sonrasında gözlem ve yorumu dikkat çekiyor:

"Banker faciası *ile milyarlar uçup gitti. Yüzde 120'yi bulan faiz piyasayı altüst etmişti.* ***Kastelli Olayı*** *ile ipler kopma noktasına gelmişti. Özal'ın pişkinliği ile bu badire de atlatıldı. Eski bankerlerden birkaçı dışında hepsi kurtulmanın yollarını bulmuşlardı.* ***Küçük suçlular hapishanelerde işkence görürlerken, Karamehmetler, Kastelliler, hayali ihracattan sanık yüzlerce kişinin itibarı yeniden iade edildi ve aklandılar.*** *Korkunç vurgunlar oldu.* ***Bir anda İsviçre bankalarındaki kara para çığ gibi büyüdü. İçerdeki karapara da korkunç boyutlara yükseldi. Devlet karaparayı aklamak için sırdaş hesabı açtı.***

Güney Kore olacaktık. Beş yıl sonra düze çıkacaktık, enflasyon yüzde 10'lara inecekti. Bunların hiçbiri olmadı. ***Yüksek faiz maliyet enflasyonunu getirdi. Bankalar, şirketler, holdingler krize girdi.*** *Kimi battı, kimi kurtarıldı.* ***Sahte iflaslar sonucu vergi kaçırıldı.*** *Krediler ödenmedi.* ***Sonuçta tüm bunlar halkın sırtına yüklendi.***

Şok tedavisi fayda vermemişti. 24 Ocak ülkeyi kurtaramamıştı ama, 24 Ocak'ı kim kurtaracaktı? 24 Ocak'ı kurtarmak gerekli idi. Çünkü 24 Ocak kurtarılamaz ise, onunla kader birliği etmiş kadroların da kurtarılması güç olacaktı. 24 Ocak adına yapılan şeylerin hesabını kim verecekti? Onun için 24 Ocak hedefine ulaşmak zorunda ve tüm alternatifler yok edilmek zorunda idi."

Daha ortada *12 Eylül* müdahalesi yok ama generaller çoktan karar vermişler, hatta Kenan Evren'in anılarından öğrenebildiğimiz kadarıyla ve başdanışman Orgeneral Bedrettin Demirel'in de anılarında açıkladığı kadarıyla **1979 yılında darbe yapacaklarmış fakat "sokağın henüz daha olgunlaşmadığına kanaat etmişler"de bu yüzden 1980 yılma bırakmışlar. Acaba bunun nedeni *24 Ocak Kararlarının* henüz alınmamış olması olabilir mi?**

Bunu söylememin nedeni, **darbenin en güçlü ismi Orgeneral Haydar Saltık**'ın gazeteci Hasan Cemal'e daha mayıs ayında yapmış olduğu değerlendirmedir. Cemal'in de *12 Eylül Günlüğü*'nde *"Tank Sesiyle Uyanmak"* adlı kitabında 22 Mayıs 1980 tarihinde "Saltık Paşa'nın **24 Ocak modelini** benimsediğini kendi ağzından duymuştum... **24 Ocak kararlarının** alternatifsizliğinden söz etmişti... Öngörülen sistemin mantığının tutarlı, ancak yetersiz olduğunu, ciddiyetle uygulanması gerektiğini vurgulamıştı," içeriğinde yazmış olduklarıdır.

Askerlerin önüne gelen herkese **24 Ocak Kararlarıyla** önerilen modelin, kendileri açısından ideal olduğunu ve iktidarı ele geçirdiklerinde bunu tereddütsüz uygulayacaklarını anlatmış olmaları, Turgut Özal açısından büyük şans olmuş.

12 Eylül olmuş, peş peşe MGK bildirileri yayınlanıyor. Bunlardan 16 numaralı olanında ekonomik durumla ilgili karar kamuoyuyla paylaşılmıştır: ***"Milli Güvenlik Konseyinin kararı: Ülkemizin ekonomik durumunu düzenlemek ve daha iyiye götürmek maksadıyla yürürlüğe konulan ekonomik programla yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasına devam edilecektir."***

Özal yaklaşık bir yıl sonra, Danışma Meclisi'nde bütçe görüşmeleri sırasında bir soruyu yanıtlarken şöyle diyecekti:

"12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık. *Anarşi yükseliyordu. İkinci neden de vergi kanunları Meclisten geçmiyordu. Çok şayanı şükrandır ki, vergi reformu yapılmıştır, bunlar olmasaydı bütçeyi denkleştiremezdik."*

Gelelim tezimizin asıl referans kaynak ve dayanağına. TÜSİAD'ın ilk on yıl (1970-1980) arası icraatlarını anlatan iki cilt kitaptan birisinin yazarı olan Mehmet Altun [Ortak Aklı Ararken, s.256-258 arasında] imzalısında şunlar yazılıdır:

"TÜSÎAD tarafından 24 Ocak paketine dair ilk elden yapılan açıklama, 10 yıllık Feyyaz Berker döneminin ardından kısa süre önce dernek başkanlığına seçilen Ali Koçman'dan geldi. Yeni kararların her kesime ağırlık getirdiğini söyleyen Koçman, örgütünün görüşünü "Hükümetlere, bizlere düşen görev, yükün vatandaşlar arasında adil dağıtılmasının sağlanmasıdır" şeklinde özetliyordu.

Kararlar hakkındaki kapsamlı değerlendirme ise sonbahar aylarında yapılacaktı. TÜSİAD'ın 1980 değerlendirme raporunun içinde yapılan 24 Ocak değerlendirmesinde, bu kararların Türkiye'nin 1974 petrol krizinden bu yana karşılaştığı ve devamlı olarak çözemeyip ertelediği sorunlara yönelik "cesur ve bilimsel" bir yaklaşım getirdiği ifade ediliyor, Türk ekonomisi tarihinde ilk kez bir hükümetin gerçek anlamda "piyasa ekonomisi"nden söz ettiğine işaret ediliyordu. Böylece "piyasa ekonomisi" deyimi, ilk kez 24 Ocak kararları ile literatürümüze "bilinçli bir şekilde" girmiş oluyordu.

Rapora göre, Türkiye'de o güne kadar serbest piyasa kurallarına tam riayet edildiğini söylemek güçtü. Devlet, KÎT yatırımları yoluyla üretime ve KİT fiyatları yoluyla da tüketici fiyatlarına sürekli müdahale ediyor, bu müdahale çoğu zaman politik amaçlarla yapıldığından kaynak dağılımı rasyonel bir şekilde gerçekleştirilemiyordu. Örneğin destekleme fiyatları tümüyle politik amaçlara alet edildiğinden, ekonomide çok büyük israflar oluşuyordu. Ülkenin geri kalmasındaki en büyük nedenlerden biri de, bu savurganlık havası ve kaynakların yanlış mecralara akıtılmasıydı.

Bütçe açıkları ve özellikle dış ticaret açığının yıllar içinde giderek büyümesi, ekonominin en kronik sorunlarından biriydi. Türkiye'nin ödemeler dengesi sorunu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan yanlış sanayileşme politikalarının bir sonucuydu. Sanayileşme stratejisi olarak benimsenen ithal ikamesi politikası ülkeyi ağır, masraflı, üstelik ithalata dönük bir sanayi yapısına götürmüştü. Yapılan kaynak israfı nedeniyle kalkınma hızı yavaşlamış, çok sermaye gerektiren teknolojik yapı nedeniyle işsizlik artmış, içe dönük sanayi yapısı nedeniyle de kurulan sanayiler döviz getirecek yerde döviz götürmüşlerdi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı ülkeler iç ekonomide piyasa koşullarını, dış ekonomik ilişkilerde de paralarının dış konvertibilitelerini tesis etmeye çalışırken ülkemiz yanlış sanayileşme stratejisi nedeniyle bu konularda hiçbir somut ilerleme kaydedememişti. Bu nedenle ihracat yapmaktan aciz, içe dönük, yüksek maliyetli bir sanayi yapısı ortaya çıkmıştı. Yıllardan beri giderek kronikleşen sorunlar, artık yapısal bir değişiklik gerekliliğini tüm açıklığıyla ortaya koymuştu. Hükümet 24 Ocak kararlarıyla piyasa ekonomisini yürürlüğe koyacağını belirtmek suretiyle, sorunların çözümü için önemli bir adım atmış oluyordu.

TUSİAD raporuna göre, sorunların çözümü için ekonominin piyasa koşullarına göre hızla organize edilmesi ve üretim faktörlerinin mobilize edilmesi büyük önem taşıyordu. Ülkenin geleceği bir ölçüde böyle bir düzen değişikliğinin daha fazla geciktirilmemesine bağlıydı. Ancak yıllardan beri son derece ağır, karışık ve düzensiz bir devlet müdahalesi ile yürütülen ekonominin 6-7 ay gibi bir süre içinde piyasa koşullarına uyum sağlamasını ve aksamadan yürümesini beklemek fazlaca iyimserlik olurdu. Yeni düzende üretici, tüketici, bankacı, yatırımcı, tasarruf sahibi, tüm kesimlerin piyasa ekonomisine ne oranda intibak edebileceğine bağlıydı ve sorun burada düğümleniyordu.

TÜSİAD'ın bu raporunun yayınlanmasından sadece iki gün sonra gerçekleşecek olan 12 Eylül askeri müdahalesi, bu programın ve yeni ekonomik yönelimlerin uygulanması için gereken siyasi zemini de hazırlayacaktı."

"Türkiye'ye 24 Ocak'ı dayatanlar, 12 Eylül'le bütünleşmişler; uyguladıkları programın alternatifsiz olduğunu uzun süre savunabilmişlerdir. ***Güçlerini dış egemen çevrelerden aldıkları için, içerdeki ittifaklarını da kurmaları kolaylaşmıştır."*** Bu görüşler İlhan Selçuk'a aittir.

Tavukçuluk sektörünün tanınmış ismi Reha Tanör'ün kitabında yazdığına göre, sanayici Ersin Faralyalı şunu söylemiş ve işi özetlemiş: **"Bu, serbest piyasa ekonomisi değildir. Bal gibi müdahalecidir. Ama istediğine..."**

İşadamı ve **İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı İbrahim Bodur**, ***"24 Ocak kararlarının başarıya ulaşmasında en büyük pay 12 Eylül yönetimine aittir****, bu yönetim kararların başarısını iki kat arttırmıştır"* dedi.

Bundan daha açık ne söylenebilir? Eğer *12 Eylül 1980 askeri darbesi* olmasaydı, yani Latin Amerika ülkelerindeki totaliter siyasi rejim modeli uygulanmasaydı 24 Ocak 1980 "ekonomik kararları" uygulanamazdı.

O halde tezimizi sonlandıralım. 12 Eylül darbesi niçin yaptırılmıştır?

1. **Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşünü sağlamak için**.
2. **24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının uygulatılması için**.
3. **Türk-İslam Sentezini devlet anlayışı olarak yeşertecek kadroların, devlet yönetimine yerleştirilmesi için**.
4. **Kemalist ideolojinin, Kemalist devrimlerle elde edilmiş tüm kazanımların ve kuramların yıkılıp gitmesi için**.
5. **Orduda 1978 nasıplı, üniversite ders programlarına göre yetiştirilmiş, özgür düşünceli, sorgulayan, şekli değil öz disiplini içselleştirmenin esas olduğunu söyleyen ve bunu da uygulatan, silahlı kuvvetler bünyesinde "anarşist unsur haline gelmiş" görünen genç**

subayların, yani eski tip subayların yönetmekte zorluk çektikleri "teğmenlerin" ordudan ihracı için.

Tüm bunlar başarıldı mı? Hiç tartışmasız, evet. Üstelik de "cuntanın" işlettirdiği cinayetlere ortak olan halkın onayıyla.

Anarşik eylemler, binlerce insanın öldürülmesi, bir siyasi parti gençlik örgütünün bu işler için kullanılması, halkın dikkatini başka yöne çekmek, yani *akıl oyunlarını* okumasını, kurulan *komploları* çözemeyip, çaresizlikten kıvranması içindi. **Eğer binlerce ölüm olmasaydı, halk, askeri darbeyi bu denli sıcak karşılar, bağrına basar mıydı acaba?**

Her zaman askerini bağrına basan halk, askeri darbeyi hiçbir zaman onaylamadı. Onaylamış gibi göründü.

Eğer onaylamış olsaydı, her askeri darbe sonrası, silah zoruyla iktidardan indirilenler aynı halk tarafından daha da ezici oy çokluğuyla iktidara taşınır mıydı?

24 Ocak kararları gibi halkın büyük çoğunluğunu ezen, dar gelirliği mahveden ekonomik kararların mimarı olan kişiyi yani Turgut Özal'ı, aynı halk başbakan ve cumhurbaşkanı yaptı. Bunun açıklamasını **matematik akılla** yapmak mümkün değildir, ama yorumunu, analizini, hiç kuşkusuz sosyologlar ve toplumbilimciler yapmıştır.

İfade sahibini aklamak amacıyla söylemiyorum, çünkü **akan kanın, öldürülen binlerce gencin baş sorumlusu olduğunu tarihin bildiği Süleyman Demirel**'in bir sözüne de kulak tıkamayalım... **"11 Eylül gecesine kadar akan kan ne oldu da 13 Eylül sabahı kesildi!"**

Bunu Demirel'in söyleme hakkı var mı yok mu, bu ayrı bir tartışma konusu.

Birinci bölümde de, 12 Eylül askeri müdahalesinin ilk eylemsel basamak ve bahanesi olan 1 Mayıs 1977 tarihindeki büyük provokasyona büyüteç tutmuştuk.

Tamam, 24 Ocak Kararlarını uygulatabilmek için askeri bir rejim gerekiyordu ama bunu getirtecek ortam nasıl sağlanacaktı? Doğrusu, böyle bir ortam, yani koşullar üretilmeliydi.

KAYNAKLAR:

Feyyaz Berker- Güngör Uras, *Fikir Üreten Fabrika TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970-1980*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008

Mehmet Altun, *Ortak Aklı Ararken TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970- 1980,* Doğan Kitap, İstanbul, 2008

Hasan Cemal, *12 Eylül Günlüğü Tank Sesiyle Uyanmak,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986

Emin Çölaşan, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1983

Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları,* Sabah Kitapları, İstanbul, 1994

Cüneyt Arcayürek, *Açıklıyor-9,12 Eylül'e Doğru Koşar Adım,* Bilgi yayınevi, Ankara, 1986

Abdurrahman Dilipak, *Yağmalanan Ülke Türkiye,* Beyan Yayınları, İstanbul, 1988

Osman Ulagay, *Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987

Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları, cilt:5,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991

Ender Arol, *Özal'a Laf Söyletmem Arkadaş,* Say Yayınlan, İstanbul, 1989

Yakup Kepenek, *12 Eylül'ün Ekonomi Politiği ve Sosyal Demokrasi,* V Yayınları, Ankara, 1987

Reha Tanör, *Ekonominin Adı Var,* Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988

SEVR BİR PARANOYADIR!

Sevr Antlaşması, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalatılması değildir. Etnik ve millet olarak da Türk varlığının yok edilmesi, dağıtılması anlamını taşımaktadır. Sevr Antlaşması'nın temel felsefesi budur.

Ünlü haber ajansı United Telegraph Roma temsilciliği, İtalya'da Büyük Millet Meclisi Temsilcisi Aydın Milletvekili Cami Bey aracılığıyla ve Antalya üzerinden, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya 24 Aralık 1920 tarihinde 11 soru göndermiştir.

Bu sorulara 16 Ocak 1921 tarihinde cevap verildi. Bu soruların üçüncüsü şudur: *"Sevres Antlaşması'nın değiştirilmesi hakkında Türk milliyetçilerinin arzuları nedir? Söz konusu antlaşmada ne gibi değişiklikler yapılması düşünülmektedir?"*

Mustafa Kemal'in yanıtı şöyle olmuştur: **"Siyasi, adli, iktisadi ve mali bağımsızlığımızı yok etmeye ve sonucunda yaşama hakkımızı ortadan kaldırmaya yönelmiş Sevr Antlaşması bizce yoktur. Bağımsızlığımızın ve egemenliğimizin gereklerini sağlayacak bir barış isteğimizdir."**

Sevr Antlaşması kadar gazete köşe yazarları ya da akademisyenler arasında tartışması bu denli şiddetli yapılan bir siyasal antlaşma daha yoktur. Kimine göre hiç unutulmaması zorunlu olan ve İngiltere'nin yüzüne çarpılması gereken bir

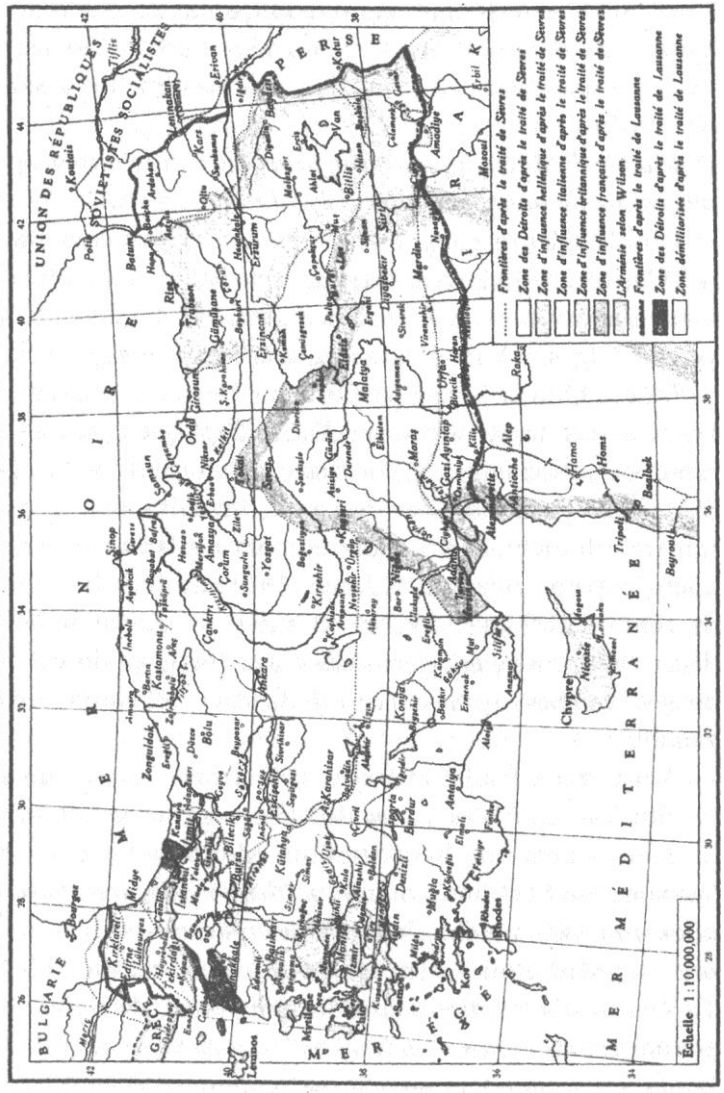

utanç belgesidir; kimisine göre Sevr'i sürekli anımsatmak bir paranoyadır. Acaba neden?

Bu sorunun yanıtı için öncelikle 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmış olan Mondros silah bırakışma antlaşmasının

7.inci maddesini bilmek gerekiyor. Çünkü 25 maddelik bu antlaşma metninin stratejik tek maddesi budur. Kısacası yalnızca bu maddeyi yazıp ötekileri kaleme almamış olsalardı da olurdu.

Madde 7: Müttefikler kendi güvenliklerini tehdit ettiği gerekçesi ile herhangi bir bölgeyi işgal edebilecektir.

Görüldüğü gibi galip devletler bu maddeye dayanarak, istedikleri an istedikleri yerleri işgal etme hakkına sahiptiler. Bu maddenin yorumunda o denli ileri gittiler ki, İngilizler İzmir'i ve Ege Bölgesini Yunanlılara işgal ettirmekten de çekinmedi.

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti açısından son veren antlaşma Mondros'tur. Ancak Bağlaşık Devletler bununla da yetinmediler. 19-26 Nisan 1920 tarihinde İtalya'nın San Remo kentinde bir toplantı düzenleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi aralarında paylaştılar. Anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'na 10 Mayıs 1920 tarihinde bildirilmiştir. Hatta, TBMM'ce de kabul edilmesi için girişimde bulundular. Bunu da yeterli görmediler, asıl çöküş ya da yok ediş belgesi olan Sevr Antlaşmasını 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalattılar.

Araştırmacı Turgut Özbay'ın çok isabetli bir saptamasıyla, *Tanzimat ve Islahat Fermanları* Osmanlı'nın kendi arzusu ile Batı'ya benzeme hareketleridir. **Mondros** ve **Sevr** Antlaşmaları ise Batı'nın Osmanlı'ya ***"Sen istedin ama Avrupalı olamadın. Ben şimdi, silah ve siyasi gücümle seni Avrupalı yapacağım diretmeleridir. Sen Avrupalı olamazsın, Avrupalı Türkiye'de olacak diretmeleridir. Sen ülkeni, devletini yönetemiyorsun; seni ben yöneteceğim"*** iddiası ve uygulamasıdır. **Bugün savunulan küresel düzen kavramının Osmanlı'ya zorla uygulanmasıdır.** [1 Ocak 1876'da Fransız Dışişleri Bakanı Duc Decazes ***"Türkiye vesayet altındadır"*** diyordu. Üç yıl sonra Lord Derby aynı düşünceyi ifade ederek şunları ekliyordu: ***Türkiye'nin içişlerinde hedef olduğu devamlı denetim, bu memleketin bağımsızlığını hemen hemen hiçe indirmiştir.]***

Osmanlı'nın devlet ve ülkesi ile ilgili görüşlerini açıkça ifade ediyorlardı. Zamanı geldikçe de bu görüşler adım adım uygulanmaya konulmuştur.

Sevr Antlaşması 22 Temmuz 1920 tarihinde sarayda toplanan 50 kişiye yakın Kabine Üyesi, asker, sivil ve din adamının katıldığı bir toplantıda tartışılmıştır. 433 maddeden oluşan bu antlaşmanın daha doğrusu çöküş belgesinin kabulüne karar verilmiştir. Antlaşmanın başlangıç ve sonunda adları yazılan ve kendi ülkeleri tarafından yetkili kılman kişiler tarafından mühürlenmiş ve imzalanmıştır.

Çok saygı duyulan, cumhuriyetin önemli bürokratlarından **Cahit Kayra** ***"Sevr Dosyası"*** adlı yapıtında diyor ki: *"Bağdatlı Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beylerden oluşan üç kişilik Osmanlı heyeti 10 Ağustos 1920'de antlaşmayı Sevr'de, namlı porselen fabrikasının çinili salonunda imzaladı.*

Türkiye düşmanlarının ve Saltanat temsilcilerinin 10 Ağustos 1920'de Fransa'da Paris'in banliyösündeki ***Sevr*** *kentinde imzaladıkları bu antlaşma, aslında bir* ***doktrin belgesidir.*** *Eskilerde şanlı, buna karşın daima cahil ellerde yönetilen bir imparatorluğun zaman içinde giderek gizli bir süper sömürge haline geldikten sonra* ***[iç ve dış düşmanların elinde]*** *nasıl parçalanıp yutulacağı ve bir ulusun yeryüzünden nasıl kaldırılmasına, yok edilmesine çalışılacağı bu* ***doktrin belgesinde*** *sergilenmektedir."*

Bu antlaşmanın bazı hükümlerine dikkatli bakmak değil göz atmak bile, Sevr'in nasıl bir ihanet belgesi olduğunu anlamaya yeter. Örneğin sınırlara ilişkin maddelerde (madde 27- 35 arasında) şunlar yazılıdır:

"a. Tüm Arabistan ile birlikte, Irak, Ürdün, Filistin, İngiltere'ye; tüm Suriye ile birlikte Güneydoğu Anadolu bölgesi (Urfa, Mardin, Gaziantep, Kahramanmaraş), Fransa'ya bırakılacak; güney sınırı, Mardin, Urfa, Gaziantep ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçecek. Antalya başta olmak üzere, Akdeniz bölgesi İtalya'ya bırakılacak; Silifke, Ulukışla, Niğde, Aksaray, Akşehir, Afyon, Tavşanlı ve Balıkesir, İtalyan

nüfuz bölgesi; Diyarbakır, Harput, Sivas, Fransız nüfuz bölgesi olarak tespit edildi.

b. Büyükçekmece gölüne kadar uzanan Trakya bölgesinin batısında kalan topraklar ile birlikte, İmroz (Gökçeada), Bozcaada ve Ege Bölgesi (Salihli, Akhisar, İzmir, Ödemiş, Tire, Söke, Afyonkarahisar, Kütahya) Yunanistan'a bırakılacaktır. Ege bölgesi resmen Osmanlı egemenliğinde bırakılmasına rağmen Osmanlı Devleti yönetim yetkisini Yunanistan'a devredecek. Bölgede yerel bir Meclis kurulacak.

c. Doğu Anadolu'da sınırları, ABD Başkanı Wilson'un saptayacağı bağımsız bir Ermenistan, ayrıca, bu anlaşmanın uygulamaya giriş tarihinden bir yıl sonra da yine Doğu Anadolu'da bir Kürt devleti kurulacaktır.

d. İstanbul merkez olmak üzere, İzmit, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'yi de kapsayan Boğazlar Bölgesinde Türkiye'nin de katılacağı bağımsız bir yönetim oluşturulacak ve kendine özgü bir bayrağı olacak, bu yönetim parasal işlerini İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da üye olduğu bir komisyon aracılığı ile yönetecektir.

e. İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalacak, Padişah anlaşma hükümlerine uyduğu sürece İstanbul'da oturmasına izin verilecektir.

Sevr Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs dahil Anadolu dışındaki topraklarının da paylaşımı ile ilgili hükümleri içermekteydi.

Yukarıda okuduklarımız sınırlarla ilgili bir toparlamaydı. Madde 36-139 arasında yazılmış olan **siyasi hükümleri** okuduğumuzda da, **Sevr**'in ne denli ağır bir sözleşme olduğu ortaya çıkmaktadır.

Buradan çok değil üç ana madde toparlaması yapmak bile yeterlidir. Örneğin;

a. Türkiye, **Sevr** Antlaşmasına uyduğu müddetçe İstanbul Türklerin elinde kalacak, aksi takdirde Türklerin kontrolünden alınacaktır.

b. Boğazlar, ayrı bayrağı, bütçesi ve teşkilatı olan bir komisyonun yönetimine girecek ve bu bölgedeki Osmanlı jandarması, müttefik işgal kuvvetlerine bağlanacaktır.

c. **Sevr antlaşmasının uygulamaya konulmasından bir yıl sonra, doğudaki Kürtler ayrı bir devlet kurmak isterlerse, Türkiye buna razı olacaktır**.

d. Antlaşmanın 88-93'ncü maddeleri kapsamında, **ABD Başkanı'nın öncülüğünde, Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis illerini de içine alacak şekilde bir Ermenistan Devleti kurulacaktı**...

Azınlıklarla ilgili maddeler ise 140-151 arasındadır. **Sevr Antlaşması** azınlıklar konusunda ayrıntılı ve bağlayıcı hükümler getirmektedir. Özeti de şudur:

a. Osmanlı uyruğunda bulunan herhangi birisi istediği bir **İşgalci devletin** uyruğuna geçebilecektir.

b. Azınlıklar, her derecede okul veya sosyal, dinî ve buna benzer kuruluşlar meydana getirmekte serbesttir. Osmanlı hükümeti bunlara karışamayacaktır. İtilaf devletleri bunun sağlanması için Osmanlı hükümeti dışında her türlü önlemi almakta serbesttir.

Antlaşmanın ilgili maddeleri Osmanlı'nın savaş yılları içinde *terörist bir ülke* olarak hareket ettiğini vurgulamakta ve antlaşmayı Osmanlı temsilcilerine de imzalattırmak suretiyle soykırım yapıldığını saptamaktadır. Bu antlaşma ile **azınlıklar için çoklu-hukuk kuralı da kabul edilmiş olmaktadır. Müttefik ülkelerin kendi topraklarında kabul edilmeyen haklar Türkiye topraklarında uygulamaya geçirilmektedir.**

Kapitülasyonlar konusuna gelince de, kapitülasyonlardan yararlanmakta tüm İtilaf devletleri uyruklulara açık olacaktı...

Sevr Antlaşması'nın bir bakıma en ağır hükümleri Türkiye'nin malî denetimine ilişkin olanı Malî Hükümler bölümündedir. Malî kısıtlamalar ve Maliye Komisyonu, yürütülen sürecin sonunda varılan aşamayı göstermesi bakımından önemlidir. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğunun, Galata Bankerleri ile başlayan ve Osmanlı Bankası ve en sonunda Mu-

harrem Kararnamesi ve Düyunu Umumiye İdaresine ulaşan **'akılsızca borçlanma'** sürecidir. Bu yorum ve saptama maliye konusunda Cumhuriyet'in ilk kuşağı olarak yetişmiş önemli bir uzman olan Cahit Kayra'ya aittir.

Bu antlaşmanın mühürlü, tasdikli aslı Fransa Cumhuriyet arşivinde bulunmaktadır. İmzacı devletlere de onaylı bir suretinin verilmesi karar altına alınmıştır. Ancak Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Misak-ı Milli'yi (Ulusal Andı) Ocak 1920'de kabul etmesi üzerine İngilizler tarafından basılmış ve dağıtılmıştı. Meclis, 11 Nisan 1920 tarihinde de Padişah tarafından hukuken dağıtılmıştı. Bu nedenle de Osmanlı Anayasası'nın 55.Maddesi gereğince Meclis-i Mebusan'da kabul edilmesi gereken söz konusu Antlaşmanın Meclis-i Mebusan'da tasdiki mümkün olmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi de Kazım Karabekir Paşa anlaşmanın imzalanmasına karar verenler ve anlaşmayı imzalayanlar ile ilgili, 17 Ağustos 1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanı sıfatıyla TBMM'ne gönderdiği telgrafta çok ağır ithamda bulunmuştur.

Bu telgrafta şunlar yazılıdır:

"Vatansız, vicdansız üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatanla alâkası olmayan birkaç kişi namına sulh muahedesini *(barış antlaşmasını)* imza ettiklerini ajansta gördük. Mücadelei milliyemizde *(milli mücadelemizde)* daha büyük bir azim ve imanla devamı tekiden ahdettiğimizi *(sağlamlaştırdığımıza yemin ettiğimizi)* arzeylerim. İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Şurayı Saltanatta Türkiye'nin hayatı mevcudiyetini *(yaşamını, geleceğini)* söndüren bu zalim muahedenin *(antlaşmanın)* imza edilmesine, karar ve rey veren esamileri *(adları)* malûm eşhasın *(kişilerin)* ve muahedenameye vazı imza edenlerin *(imza koyanların)* ihaneti vataniye ile itham, olunmasını ve haklarında hükmü giyabi verilmesini, bu vatansızların isimlerinin her yerde lanetle yad edilmesinin ilan ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim."

Bu teklif, TBMM'de görüşülmüş ve 19 Ağustos 1920 tarihinde kabul edilmiştir. **Sevr Antlaşmasını** imza edenler ile anlaşmanın kabulü için yapılan tartışmalarda olumlu oy veren Saltanat Meclisi üyeleri vatan haini olarak kabul edilmiştir. **Sevr Antlaşması** ise kabul edilmemiştir. İşin özü budur.

"Komplo Teorilerinin" düşünme sisteminden hareket edelim ve temel soruyu soralım: Sevr imzalansaydı kim kazanacak, kim kaybedecekti?

Türkiye Anadolu'nun küçük bir parçasına sıkıştırılacaktı. Bu parça, Anadolu'nun orta kısmıdır ve yeraltı yerüstü kaynakları bakımından en yoksunluk içinde olan coğrafya parçasıdır. Böyle bir Türkiye Ortadoğu coğrafyasında yaratılmış olan etnik sorunlarla karmakarışık hale getirilmiş ülkeler sisteminin bir parçası olacaktı. Ordusu olmayan her ülke gibi savunma gücü hiç yoktu. Ekonomik gücü ve mâliyesi İtilaf devletlerinin denetimi ve kullanım iznine bağlı olacaktı. Türklerin kaybedeceği tartışmasız ortada olduğuna göre, kim kazanacaktı acaba?

Bunun yanıtını da Cahit Kayra versin:

"*Batılılar... En başta Anglosaksonlar ve bunun peşinden bu antlaşmadan en kazançlı çıkacak olan Yunanistan olmak üzere Batılı ülkeler...*

Araplar... Osmanlı İmparatorluğu'ndan ***[ve Hilafet aldatmacasından]*** *ayrılıp kendi devletlerini kuracak Arap toplulukları...*

Yerli ihanet odakları... Türkiye'nin elden gitmesi pahasına varlıklarını sürdürmeyi amaçlayan Saray, Sultan-Halife ve yöresi... Bazı karanlık vicdanlı askerler... Onlarla işbirliği yapan gericiler, din tüccarları, şeyhülislam, müftü ve mollalar, şeyhler, mürşitler... Bunların teşvikleri ve tahrikleri ve Anglosaksonların parası, Yunanistan'ın yardımı ile yurdun dört bir yanında başkaldıran, ***[Türkiye'yi kurtarmak isteyen Ulusal Güçleri arkadan vurarak kendi dalını kesmeye kalkışan]*** *bilinçsiz, cahil eşkıya..."*

Bugün, Türkiye'de **bazı solcu eskilerinin, muhafazakârların, hilafetçilerin, 2.Cumhuriyetçilerin ve sahte Atatürkçülerin**, ulus devlete karşı olan aydın kırıklarının Sevr Antlaş-

ması yoktur dedikleri konu budur. **Sevr Antlaşması** vardır. Ancak, uygulanmaya konulmamıştır. Acaba niçin böyle bir tavır içinde bulunuyorlar? Batı yandaşları bu savunmaları ile **Sevr Antlaşması**'nın felsefesini toplumdan gizlemek istiyorlar. Unutturmak istiyorlar. Oysa, **Sevr Antlaşması** sadece devlet olarak değil, millet olarak da Türk milletinin varlığının yok edilmesidir. **Sevr Antlaşması**'nın **uygulanmamış olması, bu anlaşmanın imzalanmadığı anlamına gelmez. Sevr'i yazanların ve altına imza atan Avrupa devletlerinin Türkiye ve Türk milleti hakkında düşündüklerini ortadan kaldırmaz. Bu antlaşmanın Osmanlı'ya dayatıldığı ve Osmanlı temsilcileri tarafından imzalandığı gerçeğini de ortadan kaldırmaz.**

Yüzyılın başından beri sürdürdüğü *Batılılaşma* hedefini gerçekleştirme yolunda, Avrupa Topluluğu ile 1963 yılında Ankara Antlaşması ile ilk anlaşmayı imzalayan Türkiye, çıktığı uzun yolda, AB kurumlarının çeşitli tarihlerde yayınladığı karar ve raporları ile AB yetkililerinin, Lozan öncesi Sevr koşullarına dönüşü hedefleyen beyanları ile karşı karşıya kalmıştır.

Avrupa Parlamentosu'nun, 6 Ekim 2004 ve 15 Aralık 2004 tarihli Türkiye ilerleme raporlarında çarpıcı biçimde okunmaktadır. Ayrıca, araştırmacı A. Öner Pehlivanlıoğlu'nun saptamasıyla, Fransız Parlamenter *Jacques Toubon* Ermeni soykırımı iddialarını gündeme getirerek, *bu konuda Avrupa Parlamentosunun aldığı karar olduğunu* hatırlatmıştır. Bununla da yetinmemiş, *"Türkiye'nin AB'ye üye olabilmek için Ermeni soykırımını tanıması gerektiğini"* savunmuştur. Bunlarla da yetinmeyen *Toubon, "Türkiye'nin Sevr Antlaşmasını kabul etmesi gerektiğini talep"* ettiğini de, *Milliyet* gazetesi 25 Şubat 2005 tarihli sayısında yazmıştır.

"Türkiye, Türklere bırakılamayacak kadar önemlidir" diyebilen Avrupalı ya da Batılı bazı şahsiyetler acaba bununla neyi anlatmaktadırlar?

Söyledikleri şudur: **Türkiye önemlidir, bu ülkenin topraklan üzerinde yaşayan ve devlete adını veren Türk milletinin ama özellikle de Türk halkının önemi yoktur.**

Bu özlü ifade Sevr'in tam da ruhuna ve felsefesine uygundur. Tüm bu anlatılanlara karşın hâlâ Sevr bir paranoyadır deniyorsa, işte bunu söyleyen kişiler ve söylemleri, Türkiye'ye karşı kurulan klasik bir "komplo" örneğidir.

Sevr'i Osmanlı hükümetinin imzalamasını, **Mustafa Kemal** şu görüşle karşılar: ***"İnsaf ve acıma dilenmekle ulus işleri, devlet işleri görülemez. Ulusun ve devletin şeref ve bağımsızlığı sağlanamaz. İnsaf ve acıma dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk ulusu, Türkiye'nin gelecekteki çocukları bunu bir an bile unutmamalıdır."***

Sevr'i tarihin çöplüğüne atacak olan Lozan Barış Antlaşmasıdır. Lozan'ın önem ve anlamını değerlendirebilmek için Sevr'in koşullarını bilmek gerekiyor ki Lozan yücelsin.

Sevr ile **Lozan** arasına bir farklı konu sıkıştırdık. İlk bakışta aralarında bağ yokmuş gibi görünen bir aktörün portresini okuyalım. Siz buna geçiş kapısı da diyebilirsiniz.

KAYNAKLAR:

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 10 (1920-1921), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003

Cahit Kayra, *Sevr Dosyası,* Boyut Kitapları, İstanbul, 1997

Seha L. Meray- Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri,* A.Ü.S.B.F. yayınları, Nu: 409, A.Ü. Basımevi, Ankara,1977

Turgut Özbay, *Lozan'dan Sevr'e Türkiye,* Anı Yayınları, Ankara, 2004, s.66-74

A. Öner Pehlivanoğlu, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s.64-71

İbrahim Sadi Öztürk, *Türklüğün İdam Fermanı Sevr Antlaşması Tam Metin, 433 Madde Mondros ve Lozan ekleriyle,* Fark Yayınları, Ankara,2007

PADİŞAH VAHİDETTİN BİR HAİN (Mİ)DİR?

10 Ocak 1919 tarihinde Amiral Arthur Calthrope İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour'a gönderdiği özel mektupta, Mehmet Vahidettin ile görüşüldüğünü ve Vahidettin'in 'Pro-English olduğunu' söylediğini bildirmektedir. Bu tarihte - Amiral Calthorpe'dan Lord Balfour'a gönderilen- bir mektupta, Mehmet Vahidettin ile 1919 yılı ocak ayında yaptığı bir özel görüşmede kendisine *'Ben sizin istediğiniz kişileri tutuklatıp cezalandırırım. Ama devrim olur, tahtımı elimden alır, beni öldürürler'* dediği açıklanmaktadır. Mehmet Vahidettin böylece bir soru açmış ve kendisine güvence verilmesini istemiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde *Mondros Ateşkes Anlaşması* imzalanmış, ertesi gün *İttihat ve Terakki* iktidarının üç önemli lideri **Enver, Talat ve Cemal Paşalar bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk etmişler.** Kısa bir süre sonra İngilizlerin İstanbul'u işgali başlamış. İşte bugünlerde Sultan Vahidettin, Ali Fuat Türkgeldi'ye şöyle yakınıyordu:

"Ecnebiler pek bi-aman! Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir, bir ben bilirim. Bizi tazyik ile Meclis-i Mebusanı dağıttırdılar. Fikirlerini, ihsas değil, adeta açıktan açığa ibraz ediyorlar. Ben meşruti bir hükümdar olduğum halde, güya mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana müracaat ediyorlar. 'Karşımızda müracaat edecek kuvvet olarak yal-

nız sizi tanırız ve sizi pak addederiz' diyorlar. Yani 'sözlerimizi isga etmezseniz sizi de tanımayız' demek istiyorlar. İstiklalimizi kurtarmak için bizzarure bu hallere tahammül ediliyor. Diğer taraftan bir şey için kendilerine müracaat edilince, 'henüz münasebat-ı siyasiyemiz iade olunmadı; buradaki memurlarımız askeri memurlardır' diye cevap veriyorlar."

Burada ilginç mi yoksa iç acıtıcı bir durum mu var, demek daha doğru olur, bilemiyorum, ancak egemenliği mutlak bir Padişahın yakınmasını anlamak çok güç. **Gerçeği söylemek gerekirse, bu konuşma tam bir teslimiyeti anlatıyor.**

Daha Mustafa Kemal ve bir grup dava arkadaşı İstanbul'da temaslarını sürdürüp kurtuluş yolları ararken, 10 Ocak 1919 tarihinde Amiral Arthur Calthrope İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour'a gönderdiği özel mektupta, Mehmet Vahidettin ile görüşüldüğünü ve Vahidettin'in **'Pro-English olduğunu'** söylediğini bildirmektedir. Bu tarihte - Amiral Calthorpe'dan Lord Balfour'a gönderilen- bir mektupta, Mehmet Vahidettin ile 1919 yılı ocak ayında yaptığı bir özel görüşmede kendisine *'Ben sizin istediğiniz kişileri tutuklatıp cezalandırırım. Ama devrim olur, tahtımı elimden alır, beni öldürürler'* dediği açıklanmaktadır. Padişah böylece bir soru açmış ve kendisine güvence verilmesini istemiştir.

İngiltere Kraliyet Hükümeti kendisinin halifeliğini sürdürmesini destekleyecek midir? Bu konuda kendisine ne gibi güvenceler verilecektir?

Osmanlı Devleti, ateşkesten Sevr Antlaşması'na giden yolda ilk adımı böyle atmaktadır. **Devletin başı olan Padişah-Halife daha başlangıçta İngiliz gemilerinin ve İngiliz askerlerinin gölgesi altında kendi statüsünün sürdürülmesini sağlama almaya çalışmaktadır.**

Mustafa Kemal 1927 yılında Meclis'te altı günde okuduğu Söylev'ine, **"1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Genel durum ve görünüş"** başlığı ile başlamıştır:

"Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu topluluk, Genel Savaş'ta

yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir Ateşkes (mütareke) Anlaşması imzalanmış. Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca, ulus yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve yurdu Genel Savaşa sürükleyenler, kendi başlarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. ***Padişah ve Halife olan Vahidettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça yollar araştırmakta.*** *Damat Ferit Paşanın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş."*

Daha Kurtuluş Savaşı başlamamış, hemen herkes gelecekten umutsuzken, kimileri bazı kurtuluş yolları tasarlamaktaydı. Üç türlü karar ortaya atılmıştı. Birincisi, **İngiltere'nin koruyuculuğunu** istemek. İkincisi, **ABD'nin güdümünü** istemek. Üçüncüsü de, **bölgesel kurtuluş yollarıyla** ilgilidir. Yine Mustafa Kemal'in değerlendirmesine göz atıyoruz: *"Ben bu kararların hiçbirini yerinde bulmadım. Çünkü bu kararların dayandığı bütün kanıtlar ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o günlerde, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkesi bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir* ***ata yurdu*** *kalmıştı. Son olarak, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktaydı.* ***Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi kavramını yitirmiş birtakım anlamsız sözlerdi."***

İstanbul'da işgaller, tutuklamalar, yargılamalar sürerken, Senato (Ayan Meclisi) üyelerinden bir grup 2 Şubat'ta Padişah'ı ziyaret ederek bir Saltanat Şurası toplanmasını istemişlerdi. Padişah grubu soğuk karşılamış, böyle bir şuranın anayasaya karşıt olduğunu öne sürmüştü. İngilizlerin ülkedeki işgalleri hızla sürerken Damat Ferit başkanlığındaki hükümet de kurulmuştu.

O sıralarda Padişahla entrika çevirenlerden biri olan İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi yetkililerinden ve baş tercüman

Andrew Ryan, daha sonra yayımladığı anılarında, Padişahla Damat Ferit'in her türlü araca başvurarak, muzaffer Bağlaşık Devletler'e karşı uzlaşıcı bir politika izlemekle hem Osmanlı hanedanını hem de İttihat ve Terakki'nin yıkmış olduğu devletin yıkıntısından ne kurtarılabilirse onu kurtarmaya çalıştıklarını ve Padişahın, 'öteki selefleri gibi iyi bir Türk olduğunu' iddia eder. Ryan'ın bu görüşlerini o sıralarda İngiliz Yüksek Komiserliği mensuplarından Harry Luke de şöyle doğrulamaktadır:

"... *Padişahla Damat Ferit... Mustafa Kemal ve yandaşlarından daha az gerçek yurtsever değillerdi; ama, Türkiye'nin çıkarlarının, bırakışmaya bağlılık göstermek ve Bağlaşık Devletlerle işbirliği yapmakla en iyi biçimde sağlanabileceğine inanıyorlardı.'*

Her ne kadar özellikle Ryan'ın Padişah'ı yanlış şekilde yönlendirdiği yargısı yaygın kabul görmüşse de, önemli olan husus Vahidettin'in bağımsızlık ya da kurtuluş savaşıyla kurtuluş düşüncesi değil, İngilizlere sığınılarak selamete çıkılacağına inanmış oluşudur. Bu konuda, önemli etkenlerden birisi **Vahidettin'in İttihat ve Terakki'ye karşı olan nefreti** ama aynı zamanda korkusudur da.

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmışlar, Ege bölgesini işgale hazırlanıyorlardı, Fransızlar ve İtalyanların Anadolu'daki işgallleri iyice yayılmıştı. İzmir'in işgaliyle Padişah'ın İngilizlerin koruyuculuğuna sığınmada umutları kırılmış olsa gerek.

Mustafa Kemal 1927 yılında Meclis'te okuduğu Söylev'inde, **"genel duruma dar bir çerçeveden bakış"** başlığı altında da şunları söylüyordu: *"Düşman devletler Osmanlı Devleti'ne ve ülkesine maddesel ve tinsel bakımdan saldırmışlar; yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler.* ***Padişah ve Halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı durumda.*** *Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan ulus, karanlık ve belirsizlik içinde, olup bitecekleri bekliyor. Felâketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başla-*

yanlar, bulundukları çevreye ve olaylardan etkilenebilme güçlerine göre kurtuluş çaresi saydıkları yollara başvuruyorlar... ordu, adı var, kendi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, Genel Savaşın bunca sıkıntı ve güçlükleriyle yorgun, yurdun parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumunun kıyısında kafaları, çıkar yol, kurtuluş yolu aramakta...

Burada, pek önemli olan bir noktayı da belirtmeli ve açıklamalıyım. Ulus ve ordu, Padişah ve Halifenin ***hayınlığından*** *haberli olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten bağlı ve uysal. Ulus ve ordu, kurtuluş yolu düşünürken bu atadan gelen alışkanlık dolayısıyle kendinden önce yüce halifeliğin ve padişahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavramaya yetenekli değil... Bu inançla bağdaşmaz görüş ve düşüncelerini açığa vuracakların vay haline! Hemen dinsiz, vatansız, hayın, istenmez oluyor."*

Mustafa Kemal 1927 yılında Meclis'te okuduğu Söylev'inde, **yurtiçinde ve İstanbul'da ulusal varlığa düşman kuruluşlar başlığıyla ayrılıkçılığı amaç edinen ve işgalcilerle işbirliği yapmaya devam eden kuruluşları özellikle İngiliz Muhipler (Dostları) Cemiyeti'ni anlatırken,** ***"Bu addan İngilizleri sevenlerin kurdukları bir dernek anlaşılmasın"***, demektedir. Mustafa Kemal, *"Bence,"* diye devam ediyor, ***"Bu derneği kuranlar, kendi varlıklarını ve çıkarlarını sevenler ve kendi varlıklarıyle çıkarlarının dokunulmazlık çaresini Llyod George Hükümeti aracılığıyle İngiliz desteğini sağlamakta arayanlardır.*** *Bu mutsuzların, İngiltere Devleti'nin, bütünüyle, bir Osmanlı Devleti bırakmak ve korumak isteğinde olup olamayacağını bir kez düşünüp düşünmedikleri üzerinde durmak gerekir."*

İngiliz Dostları Derneği ile Padişah Vahidettin arasındaki ilginç ilişkiyi de açığa çıkarıyor: ***"Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve Yeryüzü Halifesi sanını taşıyan Vahidettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) olan Ali Kemâl,***

Âdil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. *Dernekte İngiliz ulusundan kimi serüvenciler de vardı. Örneğin Rahip Frew gibi. Yapılan işlerden ve işlemlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Frew idi."*

Bu derneğin iki görünüşü ve niteliği vardı. Biri dış görünüşü ve uygarca girişimlerle İngiliz desteğini istemeye ve sağlamaya yönelen niteliği idi. Ötekisi, gizli yönü idi. Asıl çalışma bu yöndeydi. Yurtiçinde örgütler kurarak ayaklanma ve başkaldırmalara yol açmak, ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak gibi **hayınca girişimler**, derneğin bu gizli kolunca yönetilmekteydi. **Sait Molla'nın, derneğin açık girişimlerinde olduğu gibi gizli işlerinde de ondan daha çok rol oynadığı görülmüştür.**

Ciddiyeti ve güvenilirliği ile bilinen akademisyen Salahi Sonyel'in yorumuyla Türkiye'yi kurtarma çabaları şöyle şekilleniyordu: "Bu sıralarda, yurdu kurtarma çabalarında Osmanlı öğeleri görüş ayrılıkları göstermişti. Daha çok *Hürriyet ve İtilaf Partisi'*yle *İngiliz Muhipler Cemiyeti'*ne güvenen Padişah'la Sadrazam'ın çevresinde toplananlar, Türkiye'yi İngiliz himayesine vermekle kurtarabileceklerine inanıyorlardı. Çeşitli görüşlerin bazıları, 26 Mayıs'ta Padişahın iradesiyle *Yıldız Sarayında* toplanan *Saltanat Şurası'*nda yansıtılmıştı. Padişah, Saltanat Şurası'nı 26 Mayıs'ta bir söylevle açmış; toplantının amacını açıkladıktan sonra başkanlığı Ferit'e bırakarak çekilmişti. Ali Fuat Türkgeldi'nin anlattığına göre, bu sıralarda duygulanmış olan Vahidettin, toplantıdan ayrılırken ağlıyor; *'karılar gibi ağlıyorum'* diyordu. Ancak bu Şura hiçbir karar almadan dağılmış; durumda hiçbir değişiklik olmamıştı.

Mustafa Kemal, CHP'nin kurultayında okuduğu *Söylev*'inde bağımsızlık ve ölüm arasındaki tercihi ortaya koyarken şunu söylüyordu: *"Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşa-*

ğılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir yönetici getirmeleri hiç düşünülemez.

Oysa, Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir.

Öyleyse ya bağımsızlık, ya ölüm!''

Hiç kuşkusuz bu parola o dönemde pek çok yurtseverin dilindeydi. Ancak, hükümet ve saray çevresinden, özellikle de Padişah ve başbakandan bunun duyulduğuna dair herhangi bir kanıt ne birincil kaynak olan anılarda ne de arşivdeki belgelerde görülmüştür.

Bu nedenle olsa gerek ki, Mustafa Kemal Osmanlı hanedanı ve saltanatın sürdürülmesiyle ilgili olarak şu yorumu yapmıştır: ***"Osmanlı soyunu ve hanedan ile saltanatını sürdürmeğe çalışmak, elbette Türk ulusuna karşı en büyük kötülüğü yapmaktı. Çünkü ulus, her türlü özveriye başvurarak bağımsızlığını sağlasa da, padişahlık sürüp giderse, bu bağımsızlık güvenli sayılmazdı. Artık yurtla, ulusla hiçbir vicdan ve düşünce bağı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve ulus bağımsızlığının ve onurunun koruyucusu durumunda bulundurulması nasıl uygun görülebilirdi?***

Halifeliğe gelince, bunun bilim ve tekniğin ışığa boğduğu gerçek uygarlık dünyasında gülünç sayılmaktan başka bir durumu kalmış mıydı?"

Salahi R. Sonyel'in arşivlerden aktardığı belgelere göre İngilizler; ***Halifelik, varlığını sürdürecekse, Halifenin dünyevi gücünün İngiltere'den başka herhangi bir devletin denetimine geçmesine izin vermemek İngiltere'nin başlıca politikası olmalıdır,*** içeriğinde gizli resmi yazışmalar yapıyordu. İngiliz Dostları Derneği de Padişah'a andıç sunarak, İngiliz yanlısı siyaset güdülmesini öneriyorlardı.

Padişah tarafından tek dayanağın İngiltere olduğu şeklindeki açıklamaları yapıladursun, **İngiltere ise Türkleri ve saltanatı İstanbul'dan çıkarma kararı vermişti** ancak uygulama zemini oluşturamıyordu. **Vahidettin bu amacı öğrenince bu**

kez dayanak olarak ABD'ye yanaştı. Ama buradan da eli boş çıktı. Hatta 26 Aralık 1919 tarihinde Amerikan yardım kurulu başkanı Binbaşı Davis Arnold'a 3. dereceden Osmani nişanı bile verildi.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonra yaptıklarına karşı geliştirdiği hareketlerin analizini yapan Türk ve yabancı pek çok araştırmacı Padişah Vahidettin'in **'ihanet ettiği'** sonucuna varmaktadır. Bunlardan birisi de ***Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*** adlı kitabın yazarı, **Paul Gentizon**'dur: *"...Bu bedbaht adam, zaten aylardan beri İngiltere'nin elinde oyuncaktan başka bir şey değildi.* ***Millî Hareket muzaffer olur da kendisi tahtını kaybeder korkusu ile onu tamamen İngiliz subayı Harrington'un iradesine bırakmaktan çekinmedi.*** *Harrington, sadece Büyük Britanya birliklerinin başkomutanı değil, aynı zamanda İstanbul'u işgal eden birliklerin de başı idi.* ***Bu davranış, memleketine karşı işlenmiş tam bir ihanetti...****General Harrington, (Osmanlı'nın) tasfiyeye giden (bir) ağır işi yönetmekte idi. Bu nedenle de, memleketlerinin kurtuluşu için Anadolu'da savaşan milliyetçilere açıktan açığa karşı idi. 16 Mart 1920 günü, İstanbul'da yurtsever milletvekilleri, ayan üyeleri ile Ankara'ya sempati gösteren gazetecilerin tutuklanmalarını emretti ve onları Malta zindanlarına sürdürdü. Bir yandan da Kurtuluş Savaşının başarılacağına inanmayan, millî amaca ihanet eden kişileri destekledi. Sultan bu kişiler arasındaydı. Bu sırada İngiliz dretnot filosu Boğaz'da, Yıldız Sarayının çok yakınında demir atmış bekliyordu. Herhangi bir ayaklanmaya olanak yoktu. Ama Türklerin, memleketlerini kurtarmak için savaşmakta oldukları bir sırada,* ***Osmanlı hanedanının bir temsilcisi, memlekete düşman olan bir general ile el ele verebilir mi? Ne yazık ki bu, gerçekleşmişti.*** *O haftada birkaç kez General Harrington'u kabul ediyor, aralarından su sızmıyordu. Böylece, Büyük Britanya, müminlerin emiri Mehmet Vahidettin'in şahsında saltanat sürüyordu...****Sultanın ihaneti bununla bitmedi. Vatanın düşmanıyla elbirliği yapmakla yetinmeyen Vahidettin, bu vatanı kurtarmak için savaşa atıl-***

mış olan kardeşlerine karşı ayrı bir savaş düzenledi... Halife olarak Mustafa Kemal ve generallerinin davranışlarını kanun dışı ilan etti ve kendilerini mahkûm eden fetva çıkardı. Bu belgeyi Yunan uçaklarıyla Türk siperlerinin üzerlerine attırdı...*Mustafa Kemal'i tutuklamak için adamlar görevlendirdi... Tahtını kaybetmekten korktuğu için memleketinin çöküntüsüne rıza gösterdi. Bu nedenledir ki yabancılarla ve düşmanlarla anlaşmayı kabul etti. Sonunda da milletinin gözünden silindi."*

İngiltere istihbarat raporlarının ortaya koyduğuna göre, Başbakan Damat Ferit, İngilizlerin ve Padişahın izniyle, ulusal akımı ezmek için çeşitli bölgelerde Kürtlerle entrika çevirmeye başlamış ve 18 Nisan'da çıkardığı bir emirle, Süleyman Şefik Paşa'nın komutası altında, ulusal güçlere karşı harekete geçecek **Kuvayı İnzibatiye'yi kurmuştu**. Öte yandan, İstanbul'da **Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanlığı altında toplanan askeri mahkeme 11 Mayıs'ta Mustafa Kemal ve en yakın arkadaşlarını (Kâzım Karabekir dışında) yokluklarında ölüme mahkum etmiş; 24 Mayıs'ta Padişah ölüm kararını onaylamış; Damat Ferit de bir genelgeyle bunu kamuya duyurmuştu.**

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr antlaşması sonrası Padişahla yaptıkları görüşmeleri İngiltere'ye şifreleyen İstanbul'daki komiserler raporlarında Vahidettin'in tutumu hakkında ilginç bilgiler aktarıyorlardı. Bu raporlar da Londra'da yetkililerce yorumlanıyordu. Bunlardan birisi olan Francis Osborne bir rapora yaptığı eklemeyi Salahi Sonyel'in araştırmasından aktaralım: ***"Padişah, (Anadolu'ya) bir elinde beyaz bayrak taşıyacak yatıştırıcı bir kurul yerine, elinde sopa taşıyacak bastırıcı bir kurulun gönderilmesini istiyor. Ancak, var olan sopa Yunan ordusudur*** *ve bu da çok pahalıya mal olur. Belki, bu sopayı kullanmayı dilemesek bile onu elimizde sallayabiliriz.* ***Padişah ulusçu önderleri affetmeyi istemiyor ve onların erke geçmelerinden korkuyor;*** *ancak, onun korkusunu gerçekleştirecek belirti yoktur. Ulusçular direnişlerinden vazgeçme-*

ye hazırsalar, onlar, hiç olmazsa kısa bir süre için ortadan kaybolabilirler. Bunu yapmazlarsa onları ortadan silmek için Türk güçlerini Avrupalı subayların denetimi altında hazırlamalıyız.''

1921 yılı başında Londra'da yapılacak toplantıya hem İstanbul hem de Ankara'dan heyet davet edilmişti. Ama hemen şunu belirtmeliyim, Konferans öncesinde, Bekir Sami başkanlığındaki Kemalist kuruluyla Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul kurulu, aralarındaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakarak birleşmişlerdi ve bu da özellikle İngilizleri hüsrana uğratmıştı.

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold 24 Ekim 1922'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli yazıya, *Yeni Gün* gazetesinin 1 Ekim 1922 günkü sayısında yayımlanmış olan yazıdan Salâhi Sonyel şu pasajı aktarmıştı:

"Türk ulusunun utkusu, hain Padişahı, taht ve tacını bırakmaya zorlamıştır. Konstantin'den sonra devirmiş olduğumuz Padişah, İngilizlerce ülke dışına çıkarılmak üzeredir Mehmet VI adı altında padişahlığa başlamış olduğu günden bu yana ulusuna ihanet etmiş; İngilizler ve Yunanlılarla işbirliği yapmış; şimdi de görevinden çekilmiştir... cehenneme gitsin!"

Mustafa Kemal, 17 Kasım 1922 tarihinde yurdu terk eden son Osmanlı padişahı için şunları söylüyordu:

"O zaman, egemenliği atadan oğula geçirmek gibi yanlış bir yöntem sonucu olarak büyük bir makam, gösterişli bir şan kazanabilmiş bir alçağın, onuru ile yüksek olan soylu bir ulusu nasıl utandıracak bir duruma düşürebileceği kendiliğinden anlaşılır.

Gerçekten, neden ve nasıl olursa olsun, Vahidettin gibi özgürlüğünü ve canını kendi ulusu için tehlikede görebilecek kertede aşağılık bir yaratığın bir dakika bile olsa, bir ulusun başında bulunduğunu düşünmek ne acıklıdır. Şuna kıvanabilirsiniz ki, bu alçak, alçaklığını, atalarından kalma padişahlık makamından Türk ulusunca atıldıktan sonra tamamlamış bulunuyor. Türk ulusunun bu öncelikli davranışı elbette övülmeye değer...

Beceriksiz, aşağılık, duygu ve anlayıştan yoksun yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancının kanadı altına sığınabilir; ama böyle bir yaratığın, bütün Müslümanların halifesi kimliği taşıdığını söylemek kuşkusuz uygun düşmez. Böyle bir görüşün doğru olabilmesi, her şeyden önce, bütün Müslüman toplumlarının tutsak olmaları koşuluna bağlıdır. Oysa dünyada gerçek böyle midir?.. Biz Türkler bütün tarihimiz boyunca özgürlüğe ve bağımsızlığa bayrak olmuş bir ulusuz... Değersiz yaşamlarını iki buçuk gün daha alçakçasına sürükleyebilmek için her türlü düşkünlüğü sakıncasız bulan halifeler oyununu da sahneden kaldırabileceğimizi gösterdik. Böylece devletlerin, ulusların birbiriyle olan ilişkilerinde kişilerin, özellikle kendi devletlerinin ve ulusunun çıkarının bozulmasına da olsa kişisel durumlarından ve canlarından başka bir şey düşünmeyecek aşağılık kişilerin önemi de olmayacağı yolundaki herkesçe bilinen gerçeği bir kez daha doğruladık...

Uluslararası ilişkilerde mankenlerden yararlanma yönteminin beğenildiği bir döneme son vermek, uygar dünyanın içten gelen bir dileği olmalıdır."

Padişah Vahidettin'in yurtdışına çıkışı, İngilizler'e sığınışı onun işgalcilerle ne denli içli dışlı olduğunu ortaya koymaktadır ve bunun bağışlanması da söz konusu değildir ama asıl ihaneti yıllar sonra öğrenilecektir.

Sakarya Muharebesi kazanılmış, hem Yunanlılara hem de İngilizlere büyük bir darbe indirilmiştir. Ama *"Büyük Taarruz"* için daha çok olanağa, hazırlığa ve zamana gereksinme vardır. 1922 yılı şubat ayına gelindiğinde Avrupa'da Ankara Hükümetine yönelik kararlar alınmak üzere toplantı yapılacağı haberleri alınmaktadır.

Ankara'da Bakanlar Kurulu Dışişleri Bakanının (Yusuf Kemal Tengirşenk) yanında birkaç uzman ile Paris'e ve Londra'ya gidip gerekli görülen kişi ve kurumlarla görüşerek ve gazetelerden uygun olanlara hakkımızda yazı yazdırarak,

BMM'nin tezini Avrupa kamuoyuna anlatmalarının uygun olduğuna karar verdi.

Bu stratejik seyahat kararı Meclis'ten onay alınmasından, gidilecek güzergâha kadar sorun yaratmıştır. Yusuf Kemal İstanbul üzerinden gitmeyi planlarken Mustafa Kemal Beyrut rotasından gidilmesinin daha uygun olacağını söylemiştir. Bunun nedeni de Heyet'in İstanbul'da padişahla bir anlaşmaya varma kuşkusuydu. Dışişleri Bakanı'nın Mustafa Kemal'i böyle bir ihtimal olmadığı, Ankara'nın vereceği talimatlara göre hareket edeceği konusunda inandırmasıyla İstanbul'a uğrayarak endişeler ortadan kalktı.

Meclis'in 4 Şubat 1922 tarihindeki oturumunda Avrupa seyahatine onay çıktı. Böylece 7 Şubat 1922'de hukuk uzmanı Münir, Dışişleri Bakanlığı Siyasî Daire Müdürü Yusuf Hikmet (Bayur), Özel Kalem Müdürü Ferit, Kâtip Kemal'den oluşan ve İstanbul'da kâtip Hamit'in de katılacağı kurul, Avrupa temasları için Ankara'dan hareket etti. Demiryolları işgal altında olduğu için otomobillerle gidiliyordu. Batı Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Binbaşı Tevfik de heyete yolda katıldı. 15 Şubat'ta İstanbul'a geldiler.

Büyük Millet Meclisi yönetimi, kurulun *Bağlaşık devletlerin* başkentlerine gidebilmesi için önceden İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiserleri aracılığıyla ilgili yönetimlere başvurmuştu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, kurulun Londra'ya gidebilmesi için gerekli izni verirken, BMM yönetimi aşın dilekler öne sürerse, İstanbul yönetimini kullanır umuduyla, bu yönetimi ihmal etmiyor; ne vakit dilerse Londra'ya ayrı bir kurul gönderebileceğini, Yüksek Komiser Sir H. Rumbold aracılığıyla Sadrazam Tevfik Paşa'ya ivedilikle bildiriyordu.

Yusuf Kemal İstanbul yönetimiyle anlaşabileceği umuduyla İstanbul'a gelmişti ama ilişkiler hiç de umduğu gibi olmadı. Anılarında bu hayal kırıklığını şöyle yazıyor:

"Bir gün akşamüzeri Ahmet İzzet Paşa [konakladığı] Akil Muhtar Bey'in evine geldi: *Haydi seni padişah bekliyor!*

dedi. *Siz padişahın huzuruna çıkmak teşrifatını kaldırdınız mı? Ben bu kıyafetle nasıl huzura çıkarım?* dedim. Canım bir çaresini buluruz diyerek o civarda oturan Aynî Zade Tahsin Bey'in evine haber gönderdi. Redingotunu istedi. Getirdiler, giydim. Saraya gittik. Tevfik Paşa da orada idi. Bizi beklediği anlaşılıyordu. Üçümüz beraber Vahidettin'in bulunduğu odaya girdik. Bir koltukta oturuyordu. İşareti üzerine ben de karşısındaki koltuğa oturdum. Paşalar ayakta duruyorlardı. Padişahın gözleri kapalıydı. Bir şey söylemiyordu. Ben, *İcra Vekillerinden aldığım talimata dayanarak Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafı şahanelerinden Büyük Millet Meclisinin tanınmasını istiyor,* dedim. Vahidettin gözlerini açmadı ve hiçbir cevap vermedi. Biraz bekledikten sonra kalktım, müsaade istedim. Paşalarla beraber dışarı çıktık. Karşıdaki odaya girdiğimiz zaman, *Paşalar yaptığınız iyi mi oldu? Millete böyle mi hizmet edilir?* diye söylendim."

Tevfik ve İzzet Paşalarca aldatılan Yusuf Kemal, bir arzuhalci (dilekçi) gibi Padişahın huzuruna çıkarılıyor, çok güç bir durumda kalıyordu. Daha sonra Yusuf Kemal'in, *yanılgılarını görebilmesi için gözlüğe gereksindiğini* öne sürdüğü Vahidettin, Kemalistlerden nefret ediyor; Yusuf Kemal'in öne sürdüğü önerilere kulaklarını tıkıyordu.

Mustafa Kemal bu davranış karşısında duyduğu hiddetini, öfkesini şöyle dile getirir: *"Baylar, Ahmet İzzet Paşa, ekmeğiyle yetiştiği Türk ulusunun içinde kalarak ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahidettin'in kulu olmaktan üstün görememişti. Dürrîzade Esseyit Abdullah'ın fetvasına bağlı kalıp, padişahın buyruğu dışına çıkmakla suçlanmaktan ve dinsel cezalara çarpıtılmaktan çekindi. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka ustalıkları da olmuştur..."*

Meclis'in gizli görüşmelerinde bazı milletvekilleri, Yusuf Kemal'in 20 Şubat'ta Padişahla görüşmesini sert biçimde kınadılar ve Hükümet'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesini istediler. Padişah'ın yurda yaptığı kötülükler anlatıldı. **Dışişle-**

ri Bakan vekili Celal (Bayar), Padişah'la görüşme için Yusuf Kemal'e Hükümet'in yetki verdiğini, fakat, İzzet ve Tevfik Paşa'nın Yusuf Kemal'i oyuna getirerek görüşmeyi Padişah'ın istediği gibi gösterdiklerini, Padişah'ın ise görüşme sırasında isteğin Yusuf Kemal Bey'den geldiği yolunda söz sarfettiğini ve Meclis'i tanımayı reddettiğini anlattı. Hükümet güvenoyuna gitmek zorunda kaldı. Ancak çoğunluk sağlanamadığından oylama ertelendi.

Rumbold'un raporuna (7.3.1922) göre Mustafa Kemal Fransız Bouillon'a, **"Padişah Vahidettin'in ülkesine ihanet ettiğini"** söylemiştir. Mustafa Kemal daha mart ayında teşhisini koymuştur. Tevfik Paşa da en az Vahidettin kadar ihanet içindeydi. Yüksek Komiser Rumbold'la gizli bir görüşme yaparak, *"Sevr Antlaşması'nda yapılacak herhangi bir sınır değişikliği önerisi İzzet Paşaya yapılmalıdır. Bu, Yusuf Kemal'e yapılırsa Kemalistler yeni istekler ileri sürebilirler"* dedi. İstanbul Hükümeti'nin dışişleri bakanı İzzet Paşa da Padişah'ın emriyle, Yusuf Kemal'in arkasından Avrupa başkentlerine ziyarete gitti. Yusuf Kemal 16 ve 18 Mart'ta Lord Curzon'la görüşürken, İzzet Paşa da 16 ve 19 Mart'ta görüşüyordu. Böylece İngilizler aradaki ikilikten yararlanma ümidi beslediler.

Tüm bunlar yetmiyormuş gibi Padişah, Yusuf Kemal'in çantasından bir ajanına çaldırttığı 6 gizli belgenin fotokopisini İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdi. Belgeler arasında Yusuf Kemal'e verilen talimat, Fransızların silah cephane yardımı yapması için onların inandırılması daha doğrusu kandırılması, demir madenlerinin işletilmesi konusunda Ruslarla Fransızlar arasında yapılabilecek pazarlık ve sağlanacak ek para artışı, İsmet Paşa'nın Yusuf Kemal'den Batılılara karşı dikkatli olmasını isteyen mektubu da vardı.

1.3.1922 tarihli İngiliz istihbarat raporu şunu anlatıyor: **Padişah, Kemalistlerden o kadar nefret ediyordu ki, İngiliz istihbaratına bakılacak olursa, kendi ajanlarını harekete geçiriyor ve Yusuf Kemâl'in kâtibi Kemal Bey'in kayın pe-**

derinin evinde bulunan valizini, kâtibin yokluğunda açtırarak, içindeki gizli belgelerin fotoğraflarını çektiriyor ve bir mabeyinciyle ivedilikle İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'a gönderiyordu. Rumbold da bu belgeleri gizli yazıyla 7.3.1922 tarihinde Lord Curzon'a havale ediyordu.

Ankara hükümeti dışişleri bakanı Londra'da Lord Curzon karşısına gelince, tüm gizli bilgilerin karşı tarafça öğrenildiğinden habersiz, tüm tezleri karşı tarafça çürütülüyordu. Sonuçta haklı davalarını savunamadılar. Dolayısıyla Türk heyeti hiçbir olumlu sonuç alamadan Ankara'ya döndü. Ancak hiçbir zaman bu belgelerin nasıl olup da Curzon'un masasına geldiğini, daha da önemlisi bunların fotoğraflarının Vahidettin tarafından çektirilip Londra'ya uçurulduğunu öğrenemediler.

"Vahidettin hain midir, değil midir?" sorusu pek çok kez sorulmuş, birçok kişi tarafından üzerinde tartışılmıştır. Bunlardan birisi de Uğur Mumcu'dur. Onun değerlendirmesine kulak kabartalım:

İşgalci ordularla işbirliği yapana, dünyanın neresinde olursa olsun "hain" denir. İkinci Dünya Savaşı'nda Fransız Mareşali Petain, Başbakan Laval, işgalci Almanlarla işbirliği yaptıkları için haindir, Norveç Başbakanı Quinsling yine Hitler orduları ile işbirliği yaptığı için haindir ve Afganistan'da Babrak Karmal, işgalci Sovyet birlikleri ile işbirliği yaptığı için haindir. Tarih, bunlara başka sıfat bulamadı! Bulamıyor!

Peki ya Vahidettin? O ne?.. Elbette hain ve işbirlikçi, İngiliz savaş gemisi ile yurdunu terk edecek kadar hain ve alçak değil mi?.. Elbette alçak, elbette haindir.

Çok karışık bir tarihsel süreçte padişahlık yapan Vahidettin'i "hain" olarak tanımlamak, bana çok üzücü geliyor ama "işbirlikçi", tarihin her döneminde hain olarak adlandırılmıştır.

KAYNAKLAR:

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev, cilt: 1-2,* TDK Yayım, Ankara,

Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* TTK Basımevi, Ankara, 1984

Cahit Kayra, *Sevr Dosyası,* Boyut Yayınlan, İstanbul, 1997, s.34 ve s.129

Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu,* çev. Fethi Ülkü, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1983, s.20-22

Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, cilt 2,* TTK Yayını, Ankara, 1983, s:220,388 no'lu dipnot, s.221

Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahidettin ve Kurtuluş Savaşı,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2007

Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, AÜ Yayını, Ankara, 1978

Gothard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c: l, TTK, Ankara 1970, s:176

Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, cilt:4, TTK, Ankara 1996, s: 306-307

Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde,* Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.241

Uğur Mumcu, Cumhuriyet, 8 Temmuz 1981'den aktaran kaynak: *Uğur Mumcu, Uyan Gazi Kemal,* 4.baskı, um: ağ Yayınlan, Ankara, 2007, s. 168

Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,* Aykaç Kitabe- vi, İstanbul, 1967

Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, Alfa Yayınlan, İstanbul, 2008.

LOZAN'I YOK SAYSAK HERKES RAHATLAR

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan onlarca siyasal antlaşmanın tamamı geçerliğini yitirmişken bir tek ayakta kalan "antlaşma" Lozan Barış Antlaşmasıdır. Ancak bugün Batı'nın pek çok merkezinde bu antlaşmanın varlığından rahatsızlık en üst düzeye çıkmıştır. İçerde ve dışarıda bu antlaşmanın yok sayılması için verilen uğraşılar dinmek bilmemektedir. Acaba neden? İçe sindirilsin ya da sindirilmesin, Lozan'da tescil edilen Türkiye Cumhuriyeti devletinin varlığı ile Türk milletinin ortaya çıktığı gerçeğidir.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde Lozan kentindeki Mont Benon gazinosunda görkemli bir törenle açıldı. Konferans'a katılacak Türk heyetine, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ile birlikte altı milletvekilinin imzaladığı 14 maddelik bir teklif verilmişti. Direktifte; *"Doğu sınırı için; Ermeni yurdunun bahis konusu edilmemesi, aksi takdirde müzakerelerin kesilmesi, Irak sınırı için; Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarının ülke sınırları içinde bırakılması, Suriye sınırı için; Fırat Yolu Musul ilinin güneyi sınır hattı olarak kabul edilmesi, adalar için, kıyılarımıza yakın adaların mutlak Türkiye'de kalması, Trakya sınırı için; 1913 sınırının elde edilmesi ve plebisit yapılması isteniyordu. Bunlara ek olarak, Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı askerlerin bulunmaması hatırlatılıyordu. Direktifte ayrıca, kapitülasyonların*

asla kabul edilmemesi, bunun için zorlama yapılırsa görüşmelerin derhal kesilmesi, azınlıklar konusunda karşılıklı değişimin esas alınması, Düyun-u Umumiye'nin tasfiyesi, ordu ve donanma ile ilgili hiçbir sınırlama kabul edilmemesi, Türkiye'deki yabancı kurumların Türk yasalarına tabi olmaları" da isteniyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonlarında artık hakim olan anlayış, çokuluslu imparatorlukların ömrünü doldurmuş olduğudur. Bu anlamda geriye kalan imparatorlukların tasfiye süreci hızla başlatılacaktır. Bu süre zarfında doğru yolu bulup "kaderlerini tayin edebilenler" ulus olarak önce uluslararası antlaşmalarla devrin güçlü devlerine, sonra da Milletler Cemiyeti adı altında kurulan organizasyona tescillerini yaptıracaklardır. Uluslaşamamış olanlar ise adeta "kadastro ve tapu" işlemine maruz kalacaklardır.

Konferansı izlemiş olan gazeteci Ali Naci Karacan yazdığı kitabında her sahneyi o günün canlılığıyla anlatmaktadır. Oradan alacağımız bir bölüm "karşı tarafın" genel zihniyetini ortaya koyacak bir örnektir.

"Konferans başlayalı bir ay olmuştu. Bu bir ay içinde henüz hiçbir mesele halledilmemişti. Meseleler yalnız yoklanıyordu. Her dokunulan dâvanın sarplığı anlaşıldıktan ve bir çeşit tartısı alındıktan sonra bir kenara konması âdet haline gelmişti.

Türkiye'nin Avrupa sınırları, Adalar, Boğazlar ve bu arada özel konuşma ve görüşmelerde temas edilen Musul maddelerinden sonra sıra azınlıklar meselesine geldi. Azınlıklar meselesi koyu Hıristiyan olan Lord Curzon için önemli bir propaganda konusu idi. Bakanlıklar arasında özellikle Yunanlıları ilgilendiren, diğerlerine kahramanlık fırsatı veren ve hele Amerika'nın özel karakterine ve insancıllık dâvalarına pek uygun gelen azınlıklar işi, Lord Curzon'a göre, eğer konferans kesilecekse, bu kesinti için mükemmel bir bahane de olabilirdi. Avrupa sınırında Balkanlar, Boğazlar ve Musul meselesinde İngilizler, kapitülasyonlar, borçlar, imtiyazlar, dâvalarında İtalyanlar ve Fransızlar tatmin edilemez de konferansın kapanması tercih edilirse toplantıyı, azınlıklardan dolayı dağılmaya sevk etmek

Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk ve A.B.D. delegelerinden bir grubun hatıra fotoğrafı. Oturanlar, soldan sağa; Hasan Saka, İsmet (İnönü) Paşa, Joseph Grew, Dr. Rıza Nur.

بایرام ایچنده بر بایرام : بو گون درت سنه در بکله دیکمز گونده یاشایورز

عسکرلك و سیاست ساحه سنده کی عظیم جدالمزك معظم نتیجه سنی ساعت بشده ۱۰۱ پاره طوپ بزه اعلان ایده جکدر

Hâkimiyeti Milliye gazetesi 25 Temmuz 1923 günkü baskısında "Bayram içinde bayram" başlığıyla Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı haberini veriyor.

dünya kamuoyu bakımından daha elverişli bir siyaset idi. Zira İngiltere ve müttefiklerin o tarihte takibettikleri menfaatler adına bir savaş çıkarmak, savaştan bezmiş Avrupa'yı kandırmak çok güç bir durumdu. Onun için Lozan'da görüşülen işlerin bütün ağırlık merkezini getirip Hıristiyan âlemine heyecan verici bir mesele etrafında toplamak ve azınlıklar işini konferansın anahtarı haline koymak herkesin hesabına uygun gelmekte idi."

Sevr Antlaşması dahil olmak üzere devrin anlaşmalarına yansıyan bu zihniyet, Lozan'da en temel tartışmayı oluşturmuştur. Sevr ile Lozan arasındaki en önemli fark ise yukarıda belirtilen anlayış farklılığındadır. **Sevr diğer tüm anlaşmalar gibi dayatmacı bir zihniyetin ürünü olarak en erken geçerliğini yitiren anlaşma olurken, Lozan kendi kaderini elinde tutabilme yetisine sahip olan bir devletin uluslararası ortamdaki tescil belgesi olacaktır.** İmzalandığı dönemden günümüze hâlâ geçerliliğini koruyan **Lozan Barış Antlaşması**, bu yönüyle nasıl güçlü bir toplumsal mutabakat belgesi olduğunu da göstermiştir. Aynı dönemde imzalanan diğer tüm anlaşmalar ise zamanla geçerliliğini yitirmiştir.

Lozan Konferansı hakkında Gazi Mustafa Kemal ünlü **Söylev**'inde şu durum tespitini yapmıştır: ***"Lozan Barış Konferansında görüşülen sorunlar, yalnız üç-dört yıllık dönem ile sınırlı değildi. Konferansta yüzyıllık hesaplar görülmekteydi. Bu denli eski, bu denli karışık, bu denli bulaşık hesapların içinden çıkmak kuşkusuz pek kolay olmayacaktı. Osmanlı Devleti, 'Eski Antlaşmalar' adı altında birtakım ayrıcalık haklarının tutsağı idi. Hıristiyan halkın birçok ayrıcalıkları vardı. Osmanlı Devleti'nin kendi ülkesinde bulunan yabancıları yargılama hakkı yoktu; kendi uyruklarından aldığı vergiyi yabancılardan alması daha önceki düzenlemeler nedeniyle önlenmişti; devletin varlığını kemiren ve kendi siyasi sınırları içinde yaşamakta olan topluluklara karşı önlemler alması men edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin 'Eski Antlaşmalar' nedeniyle içinde bulunduğu şartlar; devleti Türk***

ulusunun insanca yaşamasını sağlayacak tedbirleri almasını engellemekteydi. Devleti yönetenler, gösteriş içinde yaşamak bahasına, ülkenin ve ulusun tüm kaynaklarını kuruttuktan başka, ulusun her türlü gelirini karşılık göstererek ve devletin onurunu, şerefini ayaklar altına alarak birçok borçlara girmişlerdi.

Devlet, borçlarının faizlerini bile ödeyemez duruma getirilmişti. Osmanlı Devleti diğer ulusların gözünde iflas etmişti. Mirasçısı olduğumuz, Osmanlı Devleti'nin dünya gözünde hiçbir değeri, onuru ve erdemi kalmamıştı. Osmanlı Devleti'nin uluslararası hakları elinden alınmış, sanki vesayet altında bulunan bir ülke görünümündeydi."

Azınlıklar konusunun konuşulduğu ikinci gün Lord Curzon özellikle Ermenilerden söz ederek hem hakarete varan ağır sözler söylüyor hem de Ankara'yı o günkü adıyla Milletler Cemiyeti'ne *(Birleşmiş Milletler)* girmemesi nedeniyle suçlayıcı ithamlarda bulunuyordu.

Lord Curzon, *"Bu koca memlekette Ermeniler için bir parça yer yok mu?"* diye sordu. Sonra kontrol meselesine geçti. *"Türkler Cemiyeti Akvam'ın kendi içişlerine müdahalesinden korkuyorlar. Mösyö Barere ve ben burada iki milleti temsil ediyoruz ki bu milletlerin tebaası arasında milyonlarca azınlıklar vardır. Biz Cemiyeti Akvam'ın müdahalesinden korkmuyoruz.* ***Çünkü bizim ellerimiz temizdir."***

Curzon'un o günkü oturumda yaptığı konuşma oldukça uzundur. Ancak buradaki kısa alıntı yaptığım cümlesi altından kalkılır gibi değildi. İsmet Paşa o gün yanıt vermedi. Ertesi günü bekledi.

Curzon'un *"Biz Cemiyeti Akvam'a girmekten korkmuyoruz. Çünkü ellerimiz temizdir"* sözüne, **"Bizim ellerimiz bilhassa temizdir!"** şeklinde verdiği karşılık, büyük etki yarattı.

Gazeteci A.N. Karacan'ın tanıklığına göre, İsmet Paşa Lord Curzon'u tam anlamıyla tuşa getirmişti. İsmet Paşa gözlerini Curzon'un gözlerine dikerek bağırdı:

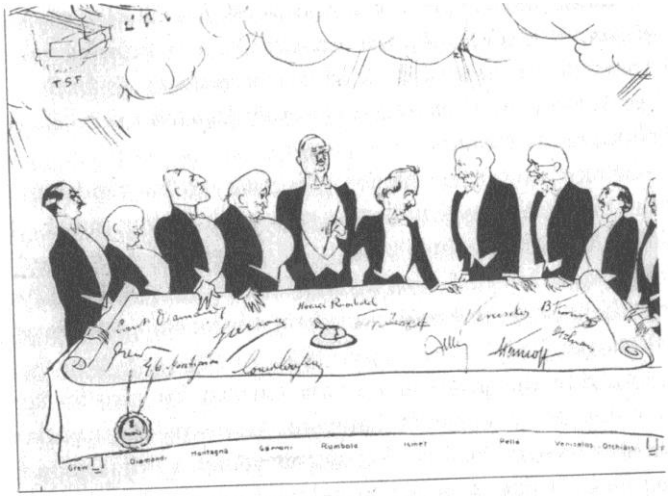

Karikatürist Derso ve Kelin'ın Antlaşma'yı imzalayanları gösteren karikatürü.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı haberi (Tevhid-i Efkâr gazetesi, 25 Temmuz 1993)

"Ecnebi istilâsı yüzünden yakılıp yıkılan memleketlerinde çalışan Türk elleri bilhassa temizdir. *Bu eller hiçbir memlekete ne tecavüz ne onu istilâ ne de tahrib etmemişlerdir. Korkmaksızın, diğer herhangi ellerle mukayese olunmağa lâyıktırlar ve bu iddiada bulunmağa da haklıdırlar!"*

İsmet Paşa'nın bir bomba gibi patlayan bu cümlelerinin nasıl bir ilgi ve heyecan havası yarattığını tahmin etmek güç değildir. Sözlerini şöyle bitirdi: *"Tekrar ediyorum: Türkiye barıştan sonra Milletler Cemiyetine girecektir. Müslüman olmayan azınlıklara ise ancak Avrupa devletlerinin kabul ettiği esaslara göre hak tanıyacağız."*

İngiltere delegasyonu başkanı Curzon bu çıkıştan sonra yumuşamak zorunda kalmıştır. Görüşmeler yapılırken, Türkiye-İsviçre Dostluk Derneği bir yemek verdi. Orada İsmet Paşa Türklerin neyin peşinde olduklarını, kovaladıkları dâvalarının ne olduğunu çıplak biçimde ortaya koymuştur. Kendi cümleleriyle söylediği şudur:

"Millî ayaklanmamızın katî ve mesut neticesinden sonra istiklâlimizi müdafaa uğrunda katlandığımız nihayetsiz fedakârlıklara ve memleketimizin sahne olduğu munzam tahribata rağmen sulh (barış) şartlarımız tarihimizin en karanlık günlerinde bahsedilen terki imkânsız asgari şartların tamamiyle aynıdır. Ahvalin bize müsait görünmesinden istifade ederek aşırı veya haksız isteklerde bulunmaya kalkmadık. İlk istediğimiz şey, Türklerin ezici bir çoğunlukla doldurdukları topraklarımızın mülki bütünlüğüdür. Bu noktada her ne şekil, isim ve bahane altında olursa olsun zerre kadar fedakârlığa muvafakat edemeyiz. Türkiye'de kalmış ekalliyetlere Avrupa'da son zamanlarda imzalanan antlaşmalardaki bütün faydaları tatbik etmeye hazırız. Başkaca istisnai tedbirler kabulü hâkimiyet (egemenlik) hakkımıza kabul edilemeyecek surette halel getirir. Muhtelif unsurların hayat şartlarını bozar ve devlet içinde devlet teşkilatı vücuda getirmek suretiyle Türk hükümetinin nüfuzunu azaltır. Hiçbir Türk hükümeti bu gibi müdahaleleri kabul edemez. Saltanatın kaldırılması, Türklerin yüzyılın icaplarına uygun bir varlık temin

etmek için eskiden beri köklemiş ve köhne engellerden kurtulmak hususunda besledikleri kesin azmin inkâr edilmez delilidir.

Türk milleti siyasî, adlî, iktisadi, hukuki münasebetleri uluslararası kaidelere ve mukabelebilmisil esasına göre katî surette tayine azmetmiştir. Hiç kimse bu taleplerin aşırı olduğunu ve bu istekleri ileri sürmeye hakkımız olmadığını iddia edemez. Bunlar, bütün dünya kavimlerinin itiraf ve tecrübeleriyle sabit olduğu gibi bir milletin varlığı ve inkişafı için vazgeçilmesi imkânı olmayan şartlardır..."

Lozan tartışmaları son derece gergin bir ortamda yapılıyordu. Boğazların statüsü konusu gündeme geldiğinde de hava birdenbire elektriklendi. Boğazlar ve Ege adaları Türkiye için stratejik konumdaydı ve İsmet Paşa haklı olarak bu konuyu ısrarla masaya getiriyordu.

Ancak Lord Curzon, ***"Üç kez söyledim, bugün dördüncü, fakat son olarak tekrar ediyorum; bu adaları Yunanlılardan almayız!"*** diyordu.

Ege adaları yüzlerce yıl Osmanlı'nın egemenliğinde kaldıktan sonra, 1922 Osmanlı-İtalyan orduları arasındaki Trablusgarp muharebeleri sonrası İtalyanların denetimine geçmiş, onlar da bu adaları Yunanistan'ın egemenliğine terk etmişlerdi.

İsmet Paşa haklı olarak soruyordu: Yunanistan, Karadeniz'e kıyısı olan bir devlet olmadığı halde neden Boğazlar Komisyonunda temsilci bulunduruyor? Bu soruya Curzon'un verebileceği kabul edilebilir bir açıklama yoktu ama yine de talep haklı görülmüyordu. Türk heyeti de ayak diretiyordu.

Asıl fırtına mali ve ekonomik sorunlar ile Musul konusunda koptu. İsmet Paşa, Musul'un Türkler'de kalmasında çok ısrarcıydı. Lozan'daki tartışmaların akışı kapitülasyonların kaldırılmasına sıra gelince fırtına yerini tsunamiye bırakacağını gösteriyordu.

Müttefikler Türkiye'deki yabancılar kolonisi nedeniyle kapitülasyonların kalması konusunda çok hırçınlaşınca İsmet Paşa tarihi kanıtlar ışığında bir konuşma yaptı ve dedi ki:

"... Her ecnebi kolonisi olan memleketlerde, meselâ Yunanistan'da kapitülasyon yoktur. Orada ve bizden ayrılarak kurulmuş diğer devletlerde tatbik edilmeyen ve devletler hukuku esaslarına aykırı olan doğal olmayan bir şeklin bize uygulanmasında hiçbir adalet kokusu duymuyoruz."

İsmet Paşa'nın çok net, eğip bükmeden söylediği şuydu: Türkiye de bağımsız bir devlettir ve öteki devletler gibi eşit koşullarda muamele görmek istemektedir. Eğer bunu içinize sindirip kabul ederseniz barış olur, yoksa olmaz. **Zaten asıl düğüm noktası burasıydı. Türkiye'yi kendileriyle eşit olarak görmüyorlardı.** Türk tarafı haklı olarak bir soru soruyordu: Biz bunun için mi dört yıl kan döktük?

İsmet Paşa bir ara çok bunalmıştı. 23 Aralık 1922 tarihinde Ankara'ya bir telgraf gönderdi (Telgraf No: 130).

"Azınlıklar alt komisyonunda fevkalede zorluk çıkardılar. Cemiyet-i Akvam tarafından bir elçi atanması meselesini bir başka şekil altına sokmak istediler. Ermeni kadın ve çocukların iadesi meselesini tekrar mevzu bahis ettiler. Gayrimüslimlerin askerlikten istisnaları için türlü türlü şekiller düşündüler. Hepsini reddettik."

Aynı gün Başbakan Rauf, İsmet Paşa'ya cevaben bir telgraf gönderdi:

"Vaziyet hakkındaki 23 Aralık tarihli telgrafınız üzerine durum, İzmir'de Fevzi, Rumeli çevresinde Refet Paşa'larla İstanbul'da Adnan Bey'e bildirildi... Kahraman ordumuz her ihtimale karşı hazırdır."

Konferans'ta taraflar görüşlerinde ısrar ediyordu. Bu nedenle **iki buçuk ay süren tartışmalar bir sonuca ulaşmadan kesintiye uğradı**.

Telgrafların şifresinin kırılarak okunduğunu bilen Rauf'un ki blöf müydü, değil miydi? Pek bilinmez ama Lozan'da masada bulunan yedi devletle bir kez daha savaşıp savaşamayacağını en iyi bilen kişi hiç kuşkusuz İsmet Paşa'ydı. O, barışın kaçınılmaz olarak yapılmasını ancak her ne pahasına olursa olsun imzalanmaması gerektiğini de en

iyi bilen kişiydi. Evet barış antlaşması imzalanacaktı ama Ankara'dan Gazi Paşa'nın verdiği emir direktifler doğrultusunda olarak...

Sevr'i Osmanlı hükümetinin imzalamasını, Mustafa Kemal, "İnsaf ve acıma dilenmekle ulus işleri, devlet işleri görülemez. Ulusun ve devletin şeref ve bağımsızlığı sağlanamaz. İnsaf ve acıma dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk ulusu, Türkiye'nin gelecekteki çocukları bunu bir an bile unutmamalıdırlar," diyerek anlatır. Bu ifade aslında Lozan Barış görüşmelerinde Türk tarafının alacağı tutumu da bizlere açıklamaktadır.

4 Şubat 1923 tarihinde artık görüşmelerin bir sonuca ulaşmayacağı belli olmuştu. İsmet Paşa çevresini saran gazetecilerin *"Ne oldu Paşam?"* sorusuna karşılık olarak şunu söylüyordu: **"Ne olacak, hiç... Esaret altına girmeyi kabul etmedik."**

Lozan'dan ayrılan Türk heyeti ancak 16 Şubat'ta İstanbul'a gelebildi. Sonra Ankara'ya geçildi, **Meclis'te liderliğini Başbakan Rauf Orbay'ın yaptığı çok güçlü bir muhalefet oluşmuştu.** Bu milletvekillerine durumu anlatmak en az Lozan'dakilerle boğuşmak kadar güç oldu.

Lozan'ın ikinci evresine geçmeden önce aradaki boşluktan yararlanarak hem Ankara'nın hem de Lozan'daki heyetin yaşadığı güçlüklerin birisinden söz edilmezse olmaz. Bu konu telgrafların İngilizlerce ele geçirilmesi, yani şifrelerinin kırılmasıdır.

17 Aralık 1922'de Lozan'daki 'Heyet-i Murrahhası Riyaseti'ne gönderilen 'çok gizli' ibareli 'Tel No: 124', Gazi Mustafa Kemal'in imzasını taşımaktadır:

"Şifrelerimizden birinin İngilizlerce elde edildiği veya hallolunduğu hakkında bir haber alındığı Dersaadet'te Refet Paşa tarafından bildirilmiştir. Yeni şifre ekte gönderilmiştir."

Lozan'dan ise İsmet Paşa'nın 6 Ocak 1923'te 'Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderdiği 'Tel No: 190' iletişim güçlüğünü, daha doğrusu güvenilmezliğini ortaya koymaktadır:

"Köstence yoluyla yollanan telgraflar hem geç geliyor hem çözülemiyor. Telgrafların yine Eastern kablosuyla gönderilmesini rica ederim."

Seçim yapılmış İkinci Meclis yeni yasama dönemine girmişti. Sonunda Lozan Konferansı 23 Nisan 1923 tarihinde ikinci kez toplandı. İkinci Lozan süreci başlarken durum karışık ve belirsizliğini sürdürüyordu. İngiliz heyetine Sir Horace Rumbold başkanlık edecekti.

İsmet Paşa Lozan'a ikinci kez gidişinde de aynı sorunla karşılaşmıştır. 29 Mayıs 1923 tarihli telgrafında da şifrelerin çözülmesi konusunu dile getiriyordu:

"Fransız gazeteleri Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatından feragat edebileceğimiz hakkında hükümetle yaptığımız görüşmelerden bahsettiler. Bunun nasıl olduğunu tahmin edemiyoruz. Şifrelerimizi çözmeyi başarmaları mümkündür. 61 numaralı şifreyle arz ettiğim gibi her hafta değiştirilmek üzere bir şifre parola listesinin düzenlenip gönderilmesini rica ederim."

Lozan'ın ikinci turunda en hararetli ve ısrarcı tartışmalar kapitülasyonlar konusunda oldu. Çünkü bu **ticari ve adli ayrıcalıkların devam etmesi demek, Türkiye'nin savaş meydanlarında kazandığı bağımsızlığının hiçbir anlam ifade etmediği demekti.** Kısacası o halde niçin savaşılmıştı?

Yeni şifreler yollanır ancak sorun çözülemez. 20 Haziran 1923 tarihinde Başbakan Rauf, İsmet Paşa'ya durumu anlatan bir telgraf yollar:

"Tedkik ettim. Burada hata yoktur. Telgrafları yolda karıştırıyorlar. Dikkat ediyoruz. Açılmadığı bildirilen telgrafname tekrar edildi. Parolası 87878'dir."

Eksik telgraflar, ulaşamayanlar, gecikenler, yanlış veya noksan basılan sözcükler... Bazen birkaç saat, bazen bütün bir gece boyunca telgraf başında, Lozan'dan veya Ankara'dan gelecek haberlerin beklenmesi, hem Başbakan'ı hem de Dışişleri Bakanı'nı gerginleştirdi. Rauf Bey, İsmet Paşa'yı kendi başına buyruk hareket etmekle suçladı. İsmet Paşa da Başbakan'ı

yanıtları geciktirmekle suçladı. Ancak gerçek sorumlu telgraf hatlarını kontrol altında tutanlardaydı. Yani masaya barış antlaşması imzalamak amacıyla oturmuş olanlarda. Ankara ve Lozan arasında tam elli kez telgrafların bir kez daha tellenmesini rica ettiler.

Yunanistan'ın Anadolu'yu işgali sonucu ortaya çıkan zararın karşılanması amacıyla yapılan görüşmeler Türk ve Yunan heyetlerini çok zorladı. Sonunda Türk heyeti "Karaağaç'ı aldı, tazminattan vazgeçti". Yunanlılar savaş sırasında el koydukları gemileri de geri vereceklerdi. Böylece sorun çözülmüş oldu. Artık öteki katılımcılar da barışın olabileceğini söylemeye başladılar, yani barış umudu arttı.

Görüşme trafiği tarafların masaya getirdiği koşullardan karşılıklı ödünlerle barış metni 17 Temmuz'da son kez masaya yatırıldı.

Türk heyeti tüm dünyaya şunu kabul ettirdiler: Artık tarih sahnesinde Türk milleti adıyla bir millet vardır. Bu milletin özgürlük, bağımsızlık, egemenlik haklarına en az öteki bağımsız devletlerin milletleri kadar sahiptirler.

Lozan Konferansı 24 Temmuz 1923'te sona erdi. 143 maddelik 'Lozan Barış Antlaşması' ile boyuna bağlı 15 Sözleşme, Protokol ve Beyanname o gün imzalandı.

Tüm yabancı medya Türk tarafının büyük bir siyasal başarı gösterdiğini yazdılar. Ama **en özlü ve yalın ifadeler Yunan basınından geldi: "Türkler Mondros Anlaşmasını yırttılar ve müttefikleri hezimete uğrattılar."**

Lozan'daki İngiltere Heyeti'nin en önemli üyesi Sir Andrew Ryan da o günü, çok sonraları şöyle anlatacaktı:

"Bizim için çok büyük şeref taşmayan antlaşmayı ülkemize götürdük. En eğlenceli yorumu, Daily Express'in karikatüründe gördük: 'Önemsiz Kadın' başlığı altında, kederli bir dişi ilahe, bir kafes taşıyordu. İçindeki barış güvercini, bol gözyaşları akıtmaktaydı. Yine de beş yıllık Mütareke'den sonra barışa varılmıştı.''

24 Temmuz 1923 tarihinde barış antlaşmasının imzalandığı gün masadaki dizilişe bakmak aslında Lozan'ın neden Türk tarafı için bir başarı karşı taraf için hezimet olduğunu ortaya koyar.

Gazeteci A. N. Karacan masanın fotoğrafını çekmiş, önümüze koymuştur. Bir tarafta Türkiye ve karşısında yedi devletin delegeleri... Başta İngiltere, yanında Fransa, onun yanında silinmiş gibi Yunanistan [Venizelos], Romanya, Belçika... Sağ tarafa bakınca tek başına Türkiye, sol tarafa bakınca bütün dünya!

İlk imzayı İsmet Paşa attı. 'Jacket a taille'nın sol iç cebinden **Gazi'nin kendisine verdiği altın kalemi çıkardı.** Karşısında oturan yedi ülkenin delegasyon başkanlarına dikkatlice baktı ve imzaladı. **Bu ilk imza öteki devletler tarafından Türkiye'ye duyulan bir saygının, diplomatik mücadelenin galibi olarak da Türkiye'nin kabul edildiğinin bir ifadesiydi.**

İsmet Paşa yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olan barış antlaşmasının imzalandığı Rimini Sarayı'ndan çıkarken gazetecilere şunu söylüyordu: ***"İmtihanı verdik, çıkıyoruz."***

Lozan, hezimet miydi yoksa zafer miydi? O bir diplomasi zaferidir. Ama ne hezimettir ne de zafer. Sevr'de ne yazılmış, hangi harita çizilmişse Türklerin, hepsini yırtıp çöpe attığı barış antlaşmasının adıdır. Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde yalnızlıktan kurtuluşunun adıdır. Türkiye'nin bir kez daha tutsak edilemeyeceğinin özellikle İngiltere tarafından anlaşılmasının kanıtıdır.

ABD Merkezi İstihbarat Ajansı **CIA'nın Türkiye'deki şefi Paul Henze**'nin 1983 tarihli raporunda yer alan; *"Türkiye'nin Yeni Dünya Düzeni içindeki yeri 'Ilımlı İslamdır'* ***Türkiye Kemalizm'i bırakmalıdır.*** *Batının çıkarı, Türkiye'nin Batı ile ılımlı İslam yoluyla bütünleşmesidir.* ***Atatürk ilkeleri, Yeni dünya düzeni ile ölmüştür. Aydınların İmam Hatip Liseleriyle ilgili endişeleri yersizdir,"*** sözleri Türkiye'de de çok taraftar bulmuştur.

Alman Doğu Enstitüsü Müdürü Uda Steinbach'ın, 15 Eylül 1998'deki konuşmasından bölüm aktaran Cumhuriyet'te 25 Eylül 1998'de Öztin Akgüç şunu yazıyordu: *"Sorun, Atatürk'ün bir Paşa fermanıyla yarattığı yapay ürün Türk Devleti ve Türk ulusudur. Sorun, Kemalizm ve Kemalizm'in ulusçuluk, laiklik ilkeleridir. O nedenle önce laik Türkiye masaya yatırılıp Kemalizm'den uzaklaştırılmalıdır"* ifadeleri ile Türk devleti ve ulusuna bakışını sergilemiştir. **Steinbach'ın açıklamaları, kaynağını Lozan'dan alan Kemalist devrimleri ve kazanmalarını hedef almaktadır.**

Aynı şekilde AB'nin İlerleme Raporlarında ortaya koydukları ile ABD'nin Ortadoğu Bölgesindeki politikaları da örtüşme içindedir. Söylenen de çok çıplaktır, Sevr'de belirlenmiş olan koşullar uygulanmalıdır.

İşte bu nedenle Lozan'da imzalanan belgeleri en iyisi mi yırtalım gitsin!

KAYNAKLAR:

Ali Naci Karacan, *Lozan,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971

İsmet İnönü, *Hatıralar,* cilt:2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987

Levent Ürer, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları,* Derin Yayınları, İstanbul, 2003

A. Öner Pehlivanoğlu, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği,* Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005

Turgut Özbay, *Lozan'dan Sevr'e Türkiye,* Anı Yayınları, Ankara, 2004

Teoman Alpaslan, *Sevr ve Lozan'ın Ortak Hükümleri,* Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2008

A. Hilmi Hacaloğlu, *Telgraflardaki Lozan,* **Popüler Tarih Dergisi** [içinde], Ağustos 2000, Sayı:3, s.54-56 arası

Orhan Koloğlu, *İngiliz Dışişlerinin Gözüyle: Lozan'da Türkler,*

Popüler Tarih Dergisi [içinde], Temmuz 2003, Sayı:35, s.73

Mehmet Özel, *70. Yıldönümünde Lozan,* Kültür Bakanlığı, Ankara, 2003

HİLAFET KALDIRILMASAYDI TÜRKİYE BATI DÜNYASININ EN ÇEKİNDİĞİ MÜSLÜMAN ÜLKE OLURDU!

Kurtuluş Savaşı bitmişti. Padişah ailesi ve en yakınlarıyla birlikte yurtdışına çıkarıldı. Bu karara hemen hemen itiraz olmadı. Halife yurtdışına çıkarılınca tepkiler sert oldu. O günden bugüne de zaman zaman tartışmalar sürdü. Kimisi hâlâ Halife kalsa iyi olurdu, kalmalıydı, dedi. Hilafet olsaydı Türkiye İslam dünyasının lideri olurdu!..

Birinci Tarih Kongresi 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara Halkevi'nde toplanmıştı. Kongre sonunda katılımcılara Marmara Köşkü'nde bir çay ziyafeti verilmişti. Atatürk'ün çevresini saranlar gelişigüzel sorular soruyorlardı. Bir öğretmen şöyle bir soru yöneltti:

"Paşam! Din lüzumlu bir şey midir? Hilafetin kaldırılması iyi mi olmuştur?"

Atatürk bu soruya gayet sakin bir tavırla hemen şu yanıtı verdi:

"Evet din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah'la kul arasındaki bağlılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî çıkar temin eden kimseler, menfur kimselerdir. İşte biz bu vaziyete muhalifiz ve buna

müsaade etmiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir.

Dinle Hilafeti birbirinden ayırt etmek lâzımdır. Birincisi ne kadar faydalı ise İkincisi o kadar lüzumsuz bir hâl almıştır. Hilafeti kaldırdığımız günden bugüne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, Müslüman dünyasının halifesiz de yürüyeceğine ve şimdi de yürümekte olduğuna en güzel örnek değil midir?"

***

Saltanat kaldırılmış ama henüz daha cumhuriyet ilan edilmemiş, Lozan görüşmeleri tüm sıkıntısıyla sürüyor, Meclis ikinci yasama dönemi seçimlerine hazırlanıyorken, Gazi Mustafa Kemal, 14 Ocak 1923 günü, halk ile temas etmek, memleketin içinde bulunduğu havanın içine girmek kararı ile batı illerinde bir gezintiye çıkmıştı. Anadolu ihtilalinin lideri, Avrupa tarihinde görülmedik şekliyle sınıfa dayalı olmayan büyük devrimlerine başlamış, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini siyasi partiye çevirmeye karar vermişti; barış olunca cemiyetin teşkilatı siyasi parti haline gelecekti. Mustafa Kemal, halk ile teması bu nedenle faydalı ve gerekli görüyordu.

Mustafa Kemal, tarihi gezisine çıktığının ertesi günü, 15 Ocak 1923 günü, halifeliğin kaldırılmayışından cesaret alan gerici takımı karşı propagandaya başladı. Hatta bir broşür bile bastırıp Meclis'te dağıttılar. **Grubun başını Afyon Milletvekili Hoca Şükrü çekiyordu**. Bunlara göre halifeliğin hak ve görevlerini Meclis kaldıramazdı. **"Halife Meclis'in, Meclis Halifenindir,"** diyorlardı. Gazi Eskişehir'e geldiğinde hasta olan annesinin İzmir'den ölüm haberini aldı. Halka bir şey hissettirmedi. Ulusal egemenliğine verdiği önemi bir kez daha ortaya koyarken, ***"Geçmişteki kötülüklerin, milleti hiçbir zaman temsil etmeyen hükümet şekil ve tarzlarından doğ-***

duğunu, üç yıllık mücadelemizdeki başarının gerçek sebepleri ise, devlet idaresini milletin kendi eline almasından ibaret bulunduğunu" söylüyordu. 16 Ocak 1923'te İzmit'e geldiğinde Hoca Şükrü'nün broşürü de eline ulaştı. Yaşanan sıkıntıların tarihsel kökenlerini ortaya koymak adına ara verip, kısa bir analiz yapalım.

Osmanlı toprak sistemi sermaye birikimine izin vermediğinden Batı tarihinde gördüğümüz burjuva sınıfı ortaya çıkamadı. Bu sınıfın yokluğu yenileşme, aydınlanma, demokrasi, bireyin özgürlüğü, ulus devlet, milliyetçilik, seküler ya da laik düşünce sistemi ve hatta endüstri devriminin yapılamayışına neden oldu. Osmanlı'da mülk hemen hemen yoktu, padişah dahil güçlünün varlığa el koyması üzerine vakıflaşmaya gidildi ancak bu daha çok eldeki varlığı korumak yoluna giden bir hileli durumdu. **Her ne kadar Osmanlı klasik bir şeriat ya da teokratik sistemin egemen olduğu bir yönetsel mimari yapıya sahip değilse de, yine de yüzyıllar boyunca referans kaynağı kutsalın olduğu bir hukuk ve siyasal yapı ile sosyal yaşam tarzı, yönetim anlayışına egemen oldu.** Mustafa Kemal'in aydın ve entelektüel din alimi adalet bakanı Seyyid Bey'in Meclis görüşmelerinde açıkça ortaya koyduğu gibi İslamiyette insanlar hakkında kutsallık yoktur. İslam dini Peygambere bile kutsallık vermemiştir. İslamiyette öyle Hıristiyanlıkta olduğu gibi ruhbanlık, yani din adamları yönetimi yoktur. Aynı şekilde İslamiyette ne dini örgütlenme ne de idari örgütlenme vardır. İslam şeriatı, dini örgüt kurmadığı gibi, yönetim örgütünü de İslam ümmetine bırakmıştır. Karşı propagandalardan birisi ve en etkili görüneni **"Halife olmazsa Cuma namazı olmaz"** hatta **"Emir'ül -Hac olmaz"** safsatası boyutuna getirilmişti. Bunun yanlışlığını Meclis'te kanıtlayan yine Seyyit Bey olacaktır.

Padişah Üçüncü Selim'den itibaren yenileşme, reform, Avrupa'ya benzeme çabaları başladıysa da kökleşmiş geleneksel yapı, eğitimsizliğin getirdiği olumsuzluklar ve din

kurallarının egemenliği ile endüstri devrimini yaratmış Avrupa'nın başat ülkelerinin kapitalist sınıfının yarattığı emperyalizm yani sömürgecilik anlayışı, artık İmparatorlukların yıkılıp, yerlerine ulus devletlerin kurulması gerektiğini dayattı. Bu, ekonomi tarihinin bir gerçeği ve zorunluluğuydu. Büyük aktörlerin desteklediği, daha 1820-1821 yılında Mora köylü isyanıyla başlatılan ve Balkanların parçalanmasına yol açan milliyetçilik akımları daha doğrusu mikro milliyetçilik çıkışları, Osmanlı'nın içine sokulmuş olduğu *Kırım Harbi (1853-1856)* sonrası borçlanması ve faiz batağı 1875 yılına gelindiğinde devletin moratoryum yani iflasının ilanını getirdi. **1880 yılında kurulan *Düyunu Umumiye* ülkenin tüm gelirlerine el koyulduğunun, artık bağımsız bir devletin olmayışının ispatıydı.** Ardından *Birinci Dünya Savaşı* ve **Arap coğrafyasındaki müslüman unsurların İngilizlerle maddi çıkar karşılığı yapmış olduğu işbirliği sonucu, Halifenin ordusunu arkadan vurması**, **hilâfet makamının dinsel ve siyasi gücünün olmadığını açıkça ortaya sermişti.** Üstüne üstlük işgal İstanbul'unda *halife padişahın* İngiliz kışkırtması ya da esaretin kaçınılmaz sonucu gibi nedenler öne sürülse de her ne olursa olsun, çeşitli dernekler ve askeri kuvvetlerle Anadolu hareketine karşı hareketleri örgütlemesi ve parasal destek sağlaması, **Yunan ordusuna 'halife ordusu' denmesi,** cihad çağrısına hiçbir müslüman halkın cevap vermeyişi, artık bu makamın işlevsizliği yanı sıra anlamsızlığını da kanıtlamıştı. **Halifenin müslüman coğrafyanın işgalcileriyle işbirlikçi kimliğine** karşın bu kurumun birdenbire kaldırılamayacağı da Meclis görüşmelerinde kendini göstermişti.

Cumhuriyetin ilanından sonra, cumhuriyete ve milli egemenlik ilkesine gölge düşürebilecek, cumhuriyetin ilânından memnun olmayanların siyasal ihtiraslarına âlet olabilecek bir mahiyet göstermesi bakımından, Mustafa Kemal *halifeliği* rejim açısından zararlı görmekteydi. O, "kişisel saltanatın kaldırılmasından sonra, başka bir unvan altında aynı mahiyette bir

makamdan ibaret kalması gereken *halifeliğin* de kaldırılmış olduğunu kabul ediyor", bunun için uygun zaman ve fırsat bekliyordu.

Mustafa Kemal her ne kadar İstanbul hükümetinde başbakanlığa talip olanların kimliğini açığa çıkarırken, **"bağrında yetiştirerek başının üstüne dek çıkaracağı adamların kanındaki, buluncundaki öz mayayı çok iyi incelemeye dikkat etmekten, hiçbir zaman geri kalmasın!"** cümlesiyle ulusuna verdiği öğütte söyledikleri halife için de geçerliydi. Çünkü **Halife** kendi durumunu olayların gerçekliği içinde görememiş, bir Sultan ve siyasi güç sahibi gibi davranmaya başlamıştı. *Halifeliğin* kaldırılışının mantığını doğru anlamak gerekiyor ki Türkiye'yi laikleştiren yasaların arkasındaki akıl ve cumhuriyet tarihindeki karşı duruşlar çözülebilsin.

Halifelik sözlük anlamı olarak halef olmak demektir. Kur'an'a göre Muhammed'den önce gelen peygamberlerin hepsi adaleti uygulamada, doğruluğun sağlanmasında ve asılsız ve çürük şeylerin ortadan kaldırılmasında Allahın halefidir. *Halifeye* müslümanların imamı denir. **Halife** ve imam kavramlarında kutsallık yoktur. Uzmanlara göre *hilâfet* meselesi dini olmaktan çok dünyevi ve siyasal bir konudur. Doğrudan doğruya milletin kendi işidir. *Halifelik* öyle zannedildiği gibi dinin asli sorunlarından değildir. Siyasal bir sorundur. Zamana, örf ve âdete göre değişir. Zamanın gereklerine bağlıdır. Onun için İslam Peygamberi halifelik konusunda birkaç hadis söylemiş ama halifelik meseleleri hakkında hiç hadis ifade etmemiştir. *Halifelik* işini ümmetine bırakmıştır. Osmanlı padişahlarının halifeliği gerçek olan değil ikinci tür olan *şekli halifeliktir*. Çünkü millet tarafından seçilmemişler, tıpkı Emevi ve Abbasi halifeleri gibi kendiliklerinden halifelikleri ilan edilmiştir. **Osmanlı padişahlarının halifelikleri ise İslam dünyasınca dini açıdan kabul edilmemiştir. Gerçek halifelik peygamberden sonra gelen dört halifeyle sonlanmıştır.**

***Halifelik,* İslâm çokuluslu luğunun bir sembolüydü. Ancak, Türk halkı, inançları bakımından müslüman olmakla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nda yalnız Türk gücüne dayanarak savaşmış ve başarıya ulaşmıştı.**

Fakat, **Atatürk'ü halifeliğin kaldırılması konusunda zorlayan en güçlü etken, halifelik varoldukça Türkiye'de yapmayı düşündüğü sosyal ve laik devrimlere olanak bulunamayacağı düşüncesiydi.** Artık, işin daha fazla beklemeye tahammülü de kalmamıştı.

Halifeliğin kaldırılması olayı ise, öbür devrim olaylarında da olduğu gibi, Atatürk'ün büyük gayreti ile gerçekleşmiştir. Yurtiçinde çabalarına başladığı andan beri Türkiye'yi laik bir devlet haline getirmeyi düşünen ve ülkeyi Batı devletler ailesi içinde, onların düzeyinde tutmak isteyen Gazi, *halifeliğin* kaldırılması için en uygun zamanı seçmekte büyük özen göstermiştir. Ancak, şurası da bir gerçektir ki **Türklerin Halifeliği** kaldırmış olması, yalnız ulusal planda doğrudur. Yani Türkler, Halifeliğe artık gereksinmeleri kalmadığı, hatta varlığından kendileri için zarar gördüklerinden bu örgütü yapıları dışına çıkarmışlardır. Yoksa, *halifeliği* Müslüman dünyasına bir duyuruyla ortadan kaldırmış değillerdir. *Halifelik,* başlangıcından beri Türkler için ulusal bir örgüt olmamıştır.

Birinci Meclis'te aynı düşünceyi paylaşmayanlar da bulunmaktaydı. Saltanatın kaldırılışı görüşmelerinde *İkinci Grup* lideri **Hüseyin Avni (Ulaş)** 26 arkadaşı ile birlikte bir önerge hazırlamıştı. Bunun altıncı maddesi şunu söylüyordu: *"Halifelik, Türkiye devletine ve Osmanoğulları'na ait olup, Halifeliğe Meclis tarafından, sonra babadan evlata kalmak üzere, bu ailenin bilgice ve ahlakça en yetişkin ve en iyi olanı, katılımcı sayısının üçte iki çoğunluğu oyu ile seçilir. Hilâfetin dayanağı Türkiye devletidir."* Bu önergenin, veraset yolu ile Halifeliğe bir hükümdarlık vasfı tanıyan ve ilerisi için açık kapı bırakan karakteri açıkça sırıtmakta idi.

Mustafa Kemal'in Meclis'teki oylama öncesi Komisyon'da yaptığı müdahaleyi yukarıda okumuştuk. Saltanatın kaldırılışından sonra yaklaşık iki yıl içinde olayların gelişimi laik düşünce sisteminin egemen olduğu, çağdaş bir devlet ve toplumsal yapının halifelik kurumu yaşadığı sürece kurulamayacağını, yaşatılamayacağını ortaya koymuş ve bu nedenle de artık bunun kaldırılması gerektiği kararını vermişti.

Gazi daha önce belirtildiği gibi insanlık tarihinin önemli askeri strateji dehalarından birisi olduğunu bu sorunun çözümünde de göstermiştir. Halifeliğin sonunu getiren düşünce sistematiğini izleyelim. Mustafa Kemal, 1923 Ocak ayındaki Batı Anadolu gezisinde kurulmakta olan yeni cumhuriyetin ilkelerini medyayla tartışmıştır. Bu seyahatin nedenini kendisi açıklıyor: **"Padişahlığın kaldırılışı, halifelik makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından görüşmek, ruh durumunu ve düşünce eğilimini bir daha incelemek önemliydi.**

Bundan başka, meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bir siyasal parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış sağlanacak olursa, derneğimiz örgütlerinin siyasal partiye çevrilmesini gerekli görüyordum. Bu konuda da halkla karşı karşıya gelip görüşmeyi uygun ve yararlı buluyordum. Utkudan sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu amaçlarla, Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere 14 Ocak 1923 günü Ankara'dan ayrıldım."

Eskişehir'den başlayarak İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı uygun yerlerde toplayarak uzun söyleşiler yaptı. Ona diledikleri gibi serbest sorular sormalarını halktan istedi. Sorulan sorulara yanıt olmak üzere, altı-yedi saat süren konuşmalar yaptı.

Halk en çok, Lozan Konferansı ve sonucu, ulusal egemenlik ve halifelik makamı, bunların durumları ve ilişkileri; bir

de kurmak istediğini öğrendikleri siyasal parti konusunda sorular soruyordu.

Lozan'daki görüşme maratonunu açıkça anlatıyor, halkın kaygılarını dağıtıp umut veriyordu. Olumsuz propagandaların etkisiyle kaygıların yoğunlaştığı bir başka konu halifeliğin durumuydu. ***Söylevinde*** bu konudaki sıkıntıyı milletvekillerine aktarırken bir din bilimcisi gibi konuyu anlatmıştır. **Hoca Şükrü'nün başını çektiği muhalifleri** hedef alarak, şunu söylüyordu:

"... Bu denli çok bilgisiz, dünya durum ve gerçekleriyle bu denli ilgisiz olan Şükrü Hoca ve benzerlerinin ulusumuzu aldatmak için 'Müslümanlık Kuralları' diye yayımladıkları uydurmaların, gerçekten yeniden anlatılacak bir değeri yoktur. Ama bunca, **yüzyıllarda olduğu gibi, bugün de ulusların bilgisizliğinden ve bağnazlığından yararlanarak bin bir türlü siyasal ve kişisel amaç ve çıkar sağlamak için dini araç olarak kullanmaya kalkışanların içeride ve dışarıda bulunuşu bizi bu konuda söz söylemekten, ne yazık ki, şimdilik alıkoyamıyor. İnsanlıkta din duygu ve bilgisi, her türlü boş inanlardan sıyrılarak gerçek bilim ve teknik ışığıyla arınıp olgunlaşıncaya değin, din oyunu oyuncularına her yerde rastlanacaktır."**

Mustafa Kemal, Eskişehir durağında halkla konuşmasında yeni hükümetin şeklini açıklarken, "*Bizim bugünkü kuvvetimizin ruhu ve aslı, yeni şeklimizdedir. Arzu buyurursanız biraz açıklıyayım: Biz bugün doğrudan doğruya milletin ruhuna, vicdanına, eğilimlerine uygun olan maddi ve esaslı noktalara dayanıyoruz. Hükümetimiz bir kişinin görüşüne bağımlı olmaktan uzaktır. Hükümetimiz kişisel görüşlerin oluşturulmasına alet olmamaktadır,"* diyordu.

Aynı gezide yeni Türkiye'nin siyaseti de ortaya konuyordu: *"İzlenmesi akla uygun olan siyaset, milletin doğal yetenekleri ve ihtiyaçlarıyla uyumlu olanıdır.* ***Bizim için ne İslam Birliği ve ne de Turancılık, akılcı bir siyasetçilik olamaz inancındayım.***

Artık Türkiye'nin devlet siyaseti, milli sınırları içinde egemenliğine dayanarak bağımsız yaşamaktır. Bugünkü milli hükümetimizin hareket ilkesi budur."

Hükümetin şekil ve niteliğini açıklarken de anayasanın yorumunu yapıp egemenliğin neden kayıtsız şartsız millete ait olması gerektiğini bıkıp usanmadan anlatmaya devam etmiştir.

"Egemenliğine sahip olmayan bir insan veya bir toplumsal kurul hiçbir zaman iradesini kullanamaz! Egemenliğini herhangi birisine bırakan bir insan kendi iradesinin kullanılacağından ve uygulanacağından emin olamaz. Bunun için insanlar, milletler kendi iradelerini, kendi vicdanlarının eğilimini yerine getirmek ve uygulamak isterlerse, egemenliklerini elbette ellerinde tutmak zorundadırlar. Şimdiye kadar milletimizin başına gelen bütün felaketler kendi talihini ve kaderini başka birisinin eline terk etmesinden doğmuştur."

En yakın örnek olarak da *Birinci Dünya Savaşı*'na girişimizi ve bu savaşın cephelerdeki yönetim başarısızlığını anlatmıştır. Ateşkes döneminde işgal faciasının yorumunu yaparken, ***"...millet egemenliğine sahip değildi ve millet egemenliğini gasp edenler milletin iradesini değil, kendi iradelerini uyguluyorlardı. Düşmanla beraber hareket ediyorlardı!"*** sözlerini Eskişehir-İzmit Konuşmalarında (1923) söyleyen de Mustafa Kemal'di.

Atanmış Halife Abdülmecit, Gazi'nin kişi saltanatı konusundaki düşüncelerini izlemediğinden olsa gerek **padişah gibi davranıyordu.** Oysa Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmalarında "Bu kadar acı tecrübeler geçiren millet artık namus ve hayatını korumaya karar vermiştir. Bundan sonra egemenliğini bir kişiye vermesi kesinlikle mümkün olmayacaktır," diyen kararlı bir liderdi.

Meclisteki gericilerin çalışmalarından duyduğu rahatsızlıkla Hilafet makamına bakışını yine Eskişehir-İzmit konuşmasında basına ilk kez açıklıyordu:

"Millet, saltanatı kendi üzerine aldıktan sonra bütün Müslümanları kapsayan bir Hilafet makamı vardır. Bu Hilafet makamının

varlığı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin olumlu ve değişmez yetkisi bir çelişki oluşturmaz mı? Bu sorunu iki açıdan inceleyebiliriz: Birisi siyasi ve İdarî, diğeri bilimsel ve dini açıdan.

Bilimsel ve dini görüşe gelince, bizim hükümetimizin şekli şeriat hükümleri ve dinin tanımladığı içeriktedir. Halife yahut Hilafet makamı yalnız Türkiye Devletine ve Türkiye İslam halkına ayrılmış bir makam olsaydı, o zaman var olan şekilde bunun ifade biçimini düşünebilirdik. Fakat böyle değildir. Bu makam, bütün İslam dünyasını kapsayan bir makamdır. Buna göre o makama yalnız Türkiye halkının görev ve yetki vermesi, gücü ve yetkisi dışındadır. Halife Hazretlerine şu veya bu koşullarda bir görev verirsek, acaba onu yerine getirebilir mi?

İslam dünyasına bir bakalım: Fas, Tunus, Cezayir, Trablus, Mısır, Hint ve bütün bu memleketlerde yaşayan dindaşlarımız vicdan özgürlüğüne ve bağımsızlığına sahip değillerdir ki, herhangi bir makamın gerçekleştirilmesini emredeceği konuları yerine getirebilsinler. Bunun için önce onları esaretten kurtarmak gerekir. Yani İngiltere, Fransa, İtalya vb. devletlere savaş açmak ve bu savaşlarda başarılı olmak gerekir. Fakat iş bu kadarla da bitmez! Başarılı olduktan sonra da bu İslam kavimlerinin Hilafet makamına bağlılığı kabul etmeleri veya zorla bağlanmaları gerekir.

Dünyada egemen olan idare yöntemi milli esaslara dayanan yöntemdir. İslam dünyasından İran ve Afganistan devletlerini düşünün! Bunlar ki bağımsızdırlar, acaba bu bağımsızlığı kabul ederler mi?

Onlara Cuma namazında hutbe okuyacak kişiyi Halife seçecek derseniz, onu asla kabul etmezler! Çünkü içişlerine müdahale sayarlar. Bütün dünyaya zorla kabul ettirilmek zorunluluğu olan bir sorun için Türkiye halkını görevlendirmek maddeten mümkün olmadığı gibi, doğru da değildir. Allah böyle bir şeyi bu milletten istememiştir ve istemez de...Dolay ısıyla Halifeye yetki ve görev vermek milli egemenliğe darbe vurmak demek olan bir anlayışı kabul etmektir.

Bütün İslam dünyası tamamen özgür ve bağımsız olduğu zaman bu sorun nasıl çözülmesi gerekecekse, öylece çözülür efendim. Halifeye yetki vermek çabasıyla Türkiye egemenliğini zedeleyecek bir tarza ne din ve ne şeriat izin verir!"

Meclis'teki tartışmalarda bazı din bilginlerinin de referans vereceklerine tanık olacağımız Peygamber'in hilafet hakkındaki görüşünü Eskişehir'de halka anlatmıştır.

İzmit'e geçmiş, burada da İstanbul medyasının sorularını yanıtlamıştır. Dönemin ünlü gazetecileri Yakup Kadri, İsmail Müştak, Suphi Nuri, Ahmet Emin, Velid Ebuziyya, Falih Rıfkı, Kılınçzade Hakkı, Halide Edip ve eşi Adnan oradadır. Pek çok konu hakkında sorular yöneltilir. Söz döner dolaşır halifelik meselesine gelir.

"Çok istenirdi ki, bu sorunu tartışmak barış zamanına kalsın... Mademki olumsuz bir hareket vardır, bunun karşısında yer almak zorunluluğu vardır. Ya onların iddiası doğrudur ya bizim yaptığımız!

Yaptığımız ve sürdürmek istediğimiz şeylerin siyaseten, fennen, ilmen, dinen bu memleket ve milletin hayatı ve refahı ve mutluluğu açısından doğru olup olmadığını inceleyelim!.. Biz bu sorunu siyasi olarak çözmüşüzdür. Dolayısıyla siyasi olarak çözülmüş şekli budur: Dünya yüzünde bağımsız ve yeni bir Türkiye devleti vardır ve devleti kuran milletin bir Türkiye cumhuriyeti vardır. Milletin, memleketin tek gerçek temsilcisi bu meclistir. Türkiye devletinin başkanı da vardır. Bu şekil hükmidir, bilimseldir. Özellikle devletin bağımsızlığını en iyi koruyacak bir şekildir ve özellikle milli egemenliği gerçekleştirecek bir şekildir. Türkiye Devleti başka bir makam tanımaz ve aslında başka bir makam yoktur. Bir defa bu son sözümü kanıtlamak için hatırıma gelen sırayı izleyeceğim... Birinci yön tarihtir. Eğer Hilafet demek, bütün İslam dünyasını kapsayan bir yönetim noktası demekse, tarihte bu, hiçbir zaman gerçekleşmemiştir ve gerçekleşmedi... İşlerden sorumlu sıfatında bulunan insanlardan kurulu bir şûra, adalet içinde ve şeriatın istediği derecede hükümet eder. Bizim hükümetimiz tamamen bu esasları içerebilir, buna göre

başkaca Halife söz konusu olamaz. Bu, böyle olduğu halde, Türkiye Büyük Millet Meclisi kendinden başka bir halife-i müslimin seçti ve bir hilafet makamı doğdu... Halife, İslam dünyası üzerinde bizim vereceğimiz görev ve yetkiyi uygulamak zorundadır. Uygulayamazsa zaten anlamı yoktur... Görev vermek Türkiye Devletinin görevinin üstünde bir şey olur. Ancak İslam dünyası özgür ve bağımsız koşullarda biraraya gelir, kabul ederlerse, o zaman toplanır ve Halifenin durumunu saptar. Dolayısıyla bizce yapılacak bir şey kalmamıştır... ***Bu devletin Halife ile ilgi ve ilişkisi yoktur. Gerçeği ifade etmek gerekirse, yapmak istediğimiz devrimi parçalamak gerekmiştir. İkiye ayırdıktan sonra önce birincisini sonra İkincisini..."***

Ankara'daki hükümet şekline göre bir Hilafet makamının olamayacağını anayasadaki yazılı maddelere göre de kanıtlamıştır. Halifenin durum ve konumunu aslında açıkça ortaya koyan bir değerlendirme yapılmış, sorun devrim karşıtı harekete dönüşmeden neşter vurulmuştur. Buna karşın bir gazeteciden yanıtı çok güç verilecek bir soru gelir: *"Paşa Hazretleri, yeni hükümetin dini olacak mı?"* **Gazi'nin yanıtı:** ***"Vardır efendim; İslam dinidir. İslam dini düşünce özgürlüğüne sahiptir,"*** şeklinde olur.

Bu sorunun kendisinde yarattığı sıkıntıyı 1927 yılında Söylev'inde dile getirmiştir: *"İlk anayasayı hazırlayanlara ben başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz yasa ile* ***din buyrukları*** *teriminin bir ilişkisi olmadığını anlatmaya çok çalıştık; ama bu terimden, kendi sanılarınca bambaşka bir anlam çıkaranları kandıramadık."*

Anayasanın ikinci maddesinin başında, *"Türkiye Devletinin dini, İslam dinidir,"* cümlesi yazılıydı. Bu cümle daha Anayasaya geçmeden çok önce, İzmit'te İstanbul ve İzmit gazetecileriyle yaptığı yukarıda belirtilen görüşmede kritik soruyla karşılaşmıştı: *"Açık söyliyeyim ki, bu soruyla karşılaşmayı hiç istemiyordum. Çünkü, pek kısa olması gereken karşılığın o günkü koşullara göre ağzımdan çıkmasını daha istemiyordum. Çünkü, uyrukları*

arasında çeşitli dinlerden toplulukları bulunan ve her dinden olanlar için adaletli ve eşit işlemler yapmak ve mahkemelerinde adaleti, kendi uyruğuna ve yabancılara eşit olarak uygulamakla yükümlü olan bir hükümet, din ve düşünce özgürlüğüne saygı göstermek zorundadır. Hükümetin bu doğal niteliğini, ikircil anlam çıkmasına yol açacak nitelikte sınırlamak elbette doğru değildi.

Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir, *dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle yapılacak resmi işlerde, Türk dilinin kullanılması gereğini herkes olağan sayar. Ama* ***Türkiye devletinin dini, İslam dinidir*** *cümlesi, böyle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bunun, elbette açıklanması ve yorumlanması gerekir."*

Mustafa Kemal, gazetecinin sorusuna karşı verdiği yanıtı ve tepkisini şöyle anlatıyor: ***"Hükümetin dini olamaz!"*** *diyemedim; tersini söyledim.* ***"Vardır efendim, İslam dinidir"*** *dedim. Ama hemen* ***'İslam dininde düşünce özgürlüğü vardır'*** *diye sözlerimi açıklamak ve yorumlamak gereğini duydum... Demek istedim ki hükümet, düşünce ve inançlara saygı göstermekle bağımlı ve yükümlüdür."*

Kendi ifadesiyle, gazeteci, verdiği karşılığı elbette akla yatkın bulmadı ki yeniden şöyle bir soru sordu: "Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?"

Atatürk Söylevi'nde, ***"Olacak mı, olmayacak mı bilmem! dedim. İşi kapatmak istedim; ama kapatamadım,"*** diyor.

O konuşmanın devamı şöyle gelişmişti: ***"Bugün mevcut yasalarda tersine bir şey yoktur. Millet dinsiz değildir. Dindardır ve dini, İslam dinidir. Yani komünistlik gibi dini reddedecek ortada bir meslek yoktur."***

Hüseyin Cahit'in (Yalçın) Tanin'de yazdığı bir makalede *"Hükümetin dinsiz"* olduğu görüşü aktarılırken, Mustafa Kemal, ***"Hükümet dinsizdir demek, halk topluluğuna hükümete hücum edin demektir" karşılığını verdikten sonra, bu tanının yanlışlığını, "maddi demeli, cismani demeli ve bu kelimeler varken dinsiz dememeli"***, şeklinde düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir.

"Laik hükümet" teriminden dinsizlik anlamı çıkarmak isteyeceklere karşı bir önlem olarak Anayasadaki gereksiz görülen kimi terimlere yer verilmesinin gerekçesini şöyle anlatıyor:

"...Anlamı ve kavramı artık herkesçe iyiden iyiye anlaşılmış olan devlet ve hükümet terimlerini ve millet meclislerinin görevlerini din ve din kuralları kılığına sokarak, kimler ve niçin aldatılacaktır?

Gerçek bu olmakla, o gün İzmit'te, bu konuda gazetecilerle daha çok konuşmayı uygun bulmadım.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da, yeni Anayasa yapılırken, "layik hükümet" teriminden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek amacıyle, yasanın ikinci maddesini anlamsız kılan bir terimin konulmasına göz yumulmuştur.

Anayasanın ikinci ve yirmi altıncı maddelerinde gereksiz görünen ve yeni Türkiye Devleti ile cumhuriyet yönetiminin ilerici niteliği ile bağdaşmayan terimler, devrim ve cumhuriyet yönetimi bakımından, o zaman için sakınca görülmeyen ödünlerdir.

Ulus, Anayasamızdan bu gereksiz terimleri ilk elverişli zamanlarda kaldırmalıdır!"

Bu konuşmanın yapılmış olduğu tarih 1927 yılıdır. Yani Gazi Mustafa Kemal ünlü Söylevi'nde yer vermiştir. Cumhuriyet kurulalı henüz üç yıl olmuş. **Mustafa Kemal gelecekte olması gereken düzenlemeden söz açıyor. Oysa cumhuriyetin seksen altıncı yılında hükümet, Anayasaya laikliğe aykırı olmasına karşın bir siyasal simge olan baş örtüsü çeşidi türbanın bağlanma şeklini tanımlayarak madde yazıyor.**

Devrimlere, inşasında ve korunmasında tehditlerle de olsa özen gösterilen dönemden, şeriatçı değil ama dini terim ve simgeleri rehber alarak iktidara gelen bir partinin hükümetine gelineceğini cumhuriyetin ilk kurucuları tahmin edebilirler miydi? Bu kadarını hayal edemese bile bazı öngörüleri vardı: *"**Her yeni devrimin karşı tarafı olacaktır. Bu beklenmelidir.** Bu, olmaz değildir. Hemen gerçekleşmesi yakın bir şeydir, her açıdan*

geçerlidir. Kamuoyunu onların yalan yanlış yorumlarına kaptırmayarak aydınlatmak gerekir."

İşin en can yakıcı yanı da, Avrupa tarihinde hiçbir ülkede özellikle laik ya da seküler düşünce sistemini koordinat merkezi alan devrimler geriye çevrilmemiş, tam tersi ileri doğru evrilmiştir.

İzmit'te **irticâ**ya karşı önlemleri anlatırken büyük bir inançla 'ciğerden' şunları söylüyordu: *"Açık söylemek gerekir ki bu milletin, Türkiye halkının üç buçuk yıla sığdırdığı şey, çok büyük ve çok yoğundur. Bunu hazmetmek için kuvvetli mideler, kuvvetli kafalar gerek.*

Hayatın felsefesi, tarihin tuhaf tecellisi şudur ki her iyi, her güzel, her yararlı şey karşısında onu yok edecek bir kuvvet belirir, bizim dilimizde buna gericilik (irtica) derler. *İyi bir şey yaptınız mı biliniz ki, bunu yok etmek için karşınıza muhalif, gerici bir kuvvet çıkacaktır. Bunun için yapmadan önce çıkacak kara kuvvetin yok edilmesi önlemini de almış olmak gerektir!"*

Mustafa Kemal'in bu içerikte konuşma yapmasının nedeni bazı İstanbul gazetecilerinin yazılarıyla halifeliğe getirilmiş olan kişinin davranışlarıydı. **Millî Mücadele, Cumhuriyetin İlanı ve Hilafetin kaldırılması olayları birbiriyle bağlantılı, birbirinin devamı ve sonuç olarak birbirini tamamlayan önemli oluşumlardı.** Bu olayların (en geniş anlamıyla) ulusal bağımsızlıkçı, özgürlükçü, devrimci ve sonuçta laik karakteriyle kökleri Osmanlı İmparatorluğu'nun derinliklerinden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla "milli mücadele ve hilafetin kaldırılması sürecinde" meydana gelen çatışmaların özü, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşanan ve dışarıdan da kışkırtılan "çağdaşlaşma-taassup çatışmasının" bir devamı niteliğindeydi. **Nitekim işgalci güçler mütareke döneminde "taassupla işbirliği" yapıyor, Hilafet kökenli dinsel kanat, tam bağımsızlıkçı güçlere karşı harekete geçiyordu.** Sıcak savaş silahlı çatışma şeklinde ortaya çıkan bu durum, milli mücadelenin bitiminde şekil değiştiriyor, bu kez "cumhuriyetçi-

meşrutiyetçi" kamplaşmasına dönüşüyordu. Bu kamplaşma beraberinde "hilafet sorununu" getiriyor, siyasal zıtlaşma giderek sertleşiyor, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına kadar uzanıyordu. Böylece "Lütfi Fikri Davası" ve "Gazeteciler Davası" diye adlandırılan ünlü davalar gündeme geliyordu.

Siyasal güç merkezi Ankara'ydı ama halifenin dinsel ve siyasal niteliği nedeniyle İstanbul hâlâ bir iktidar merkezi olarak görünüyordu. Kimler için? İngilizlerle birlikte Meclis'teki muhalefet koalisyonu için. Bunlar üç ana grupta toplanıyordu: Hilafetçi ve teokratik rejim yanlısı olanlar, *Yeşil Orducular, lştirakiyuncular ve Türkiye Komünist Partisi* mensupları ile mecliste sayıları kırka ulaşan *İttihatçılar*. Bunlara yurtdışındaki *İttihatçıları* da kattığınızda ortaya güçlü ve ürkütücü bir tablo çıkıyor. Muhalefete karşı Mustafa Kemal'in gücü herhangi bir siyasi odaktan gelmiyordu, peki nereden geliyordu? Savaş meydanlarında birlikte zaferler kazandığı ordu mensuplarından geliyordu. Saltanatın kaldırılışı ve halifenin tayin ediliş sürecinde Gazi Mustafa Kemal ordunun başkomutanıydı ve meclisin başkanıydı. Muhalifler koalisyonu bu unvanların yarattığı etkinin ve siyasal gücün gerçek boyutunun öyle görünüyor ki farkında değillerdi ya da küçümsüyorlardı.

Abdülmecit Efendi; imzasının üstünde, "Müslümanların halifesi ve *Mekke ile Medine'nin Kulu* sanını koyabileceği; Cuma selamlığında halifelere özgü kaftan giyebileceği ve Fatih'inkine benzer bir sarık sarınabileceği ve bunun uygun olacağı" düşüncesini ileri sürmüştü. Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildiride ise, Vahidettin için bir şey söylemek istememiş; ayrıca bildiri İstanbul gazetelerinde yayımlanırken Türkçesi ile birlikte Arapça çevirisinin de yayımlatılmasını istemiş. İsteklerinden bazıları Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiş olmasına karşın, Abdülmecit "Han" sanını kullanmakta ısrarlı olduğu gibi, "Peygamberin Halifesi" unvanını da yeğlemişti. Tüm bunlar tepki çekiyordu. Kısacası halife ve yandaşları hata yapıyorlardı.

Halife Ankara'da tutulamaz mıydı? Eğer böyle olsaydı sorunlar çözülmüş olmaz mıydı? Yanıtı tek bir sözcüktür: Hayır. Padişah halifenin İngilizlerle işbirliğini yaşamış olan Mustafa Kemal halifelikten kaynaklanan güçle iç isyanlarda yaşadıklarını da göz önünde bulundurunca, yeni halifenin Ankara'da bulundurulmasıyla Meclis üzerinde yaratacağı etkinin boyutlarını tahmin etmiştir. Dolayısıyla stratejik bir kararla saltanattan ayrılmış hilafetin İstanbul'da oturtulmasının kendisine kolay kolay zarar veremeyeceğini hesaplamıştır. Aynı zamanda da onu işlevsiz kılarak hataya zorlamıştır. **En büyük hata da muhaliflerin kışkırtmasıyla birlikte kendinde güç varolduğu sanısına kapılan Abdülmecit Efendi'nin dinsel gücüne siyasal güç ekleme gayreti içine girmesiydi. Kısacası kendisinin sembolik bir halife olduğunu ya fark etmiyordu ya da kabullenmiyordu.** Kendisini cesaretlendirenler aslında çok ortalığa çıkmayan eski İttihatçı kadroydu.

Halifenin resmi seçilişi 24 Kasım 1922'dir. Oysa 22 Kasım 1922'de Dolmabahçe'de İstanbul'un ileri gelenleri kendisini ziyaret etmiş, bağlılıklarını sunmuşlardır. Aralarında Refet Paşa da vardır. Bir konuşma yapar ancak onun konuşması Ankara'nın yeni ruhuyla bağdaşmamaktadır. *"Büyük halifemiz", "Efendimiz", "Kalbimiz Allah korkusu ve halife muhabbetiyle dolu olarak"* gibi sözcük ve cümleler "beklenen" biatin sınırını aşıp adeta "kul" olmaya dönüşüyordu. Bu ifadeler, "Benim damarımda halifenin nimetinin zerreleri dolaşıyor. Bu nedenle halifeye maddeten ve manen bağlıyım," şeklinde düşünen Rauf Bey'le, bu fikirleri paylaşan ve "aynı fikirdeyim" diyen Refet Bey'e normal geliyordu ama, İstanbul'daki halifeyi "alternatif bir iktidar ortağı" haline getirmesi bakımından da büyük tehlike taşıyordu. Nitekim adeta, ***"Ben Mustafa Kemal gibi düşünmüyor ve halife korkusu ile Allah korkusunu bir tutuyorum,"*** **diyen Refet Paşa**, bu tür düşünen ve davranışlar içinde bulunan bir grupla birlikte, "dramla" sonuçlanacak bir kervanın yolcuları arasına katılıyordu.

İzmit basın toplantısında mevcut durumun düzeltilerek sorunun çözülebileceği kendisine anımsatılınca verdiği yanıt şudur: "[Var olan Hilafet durumu] **Düzeltilmiştir. Düzeltilmeyen bir şey kalmamıştır. Bizce sorun çözülmüştür. Kendisi uğraşmazsa ve kendisinden yarar sağlamayı düşünenler yerinden kıpırdamazsa bizce sorun çözülmüştür. Ve illâ -Havace Şükrü Efendi ve bunun gibi havacelerin- isteklerini yerine getirmek isteyenlerin yapacakları çalışma derhal sorunu daha kesin çözdürür."**

Bir gün sonra yine İzmit'te halkla yaptığı konuşmada sözü Halifeye getirir: **"Hilafet makamının varlığı milletçe zararların nedeni olarak görülmemektedir; neden olmadıkça! Fakat şu da kesinlikle bilinmelidir ki, herhangi bir şekilde sakınca görüldüğü gün, bütün teori biter. Orada operasyon ve uygulama başlar."**

Operasyondan kastettiği, cumhuriyetin ilanı üzerine halifeye yaptırılmak istenen rol ve halife için yapılan yayındır. Cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da kimi kişiler ve kimi gazeteciler, Halifeye de toplumda etkili bir eylem yaptırmak çabasına girdiler. Halifenin görevden çekildiği ya da çekileceği üzerine gazetelerde söylentiler, yalanlamalar yayımlandı. Ortalığa yayılanların bir yalanlama ile söndürülemeyeceği de anlaşıldı. Görünen gerçeğe göre, Cumhuriyetin ilanıyla bir halifelik sorunu ortaya çıkmıştı. Gazetelerde yazılanlarda dikkat çeken nokta, Müslümanların istemediği sürece Halifenin görevden çekilemeyeceği vurgusuydu.

Gazeteci Lütfi Fikri *Tanin* gazetesinde (10 Kasım 1923 tarihli) şunu yazıyordu: *"Şaşarak ve üzülerek görülüyor ki, bugün halifeliğe saldırmak isteyenler, dışarıdan kimseler, Türkü çekemeyen Müslüman uluslar değildir; biz, Türkler kendimiz, kendi elimizle bu hâzinenin elimizden temelli çıkarılmasıyle sonuçlanabilecek girişimlerde bulunuyoruz."*

L. Fikri'nin *Tanin*'de yayımlanan açık mektubundaki görüşünü, ertesi gün *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın)

destekledi: *"Halifelik bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devletinin Müslümanlık dünyası içinde hiç önemi kalmayacağını, Avrupa siyasası karşısında da en küçük ve değersiz bir hükümet durumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir yetenek gerekmez. Ulusseverlik bu mudur? Gönlünde gerçek ulusçuluk duygusu olan her Türk, halifeliğe dört elle sarılmak zorundadır."*

Yayınlarda Mustafa Kemal'in sağlığının bozuk olduğu da sıkça belirtiliyordu. Ayrıca yurtdışına kaçmış olan Enver Paşa'nın halife damadı olduğu ve İslam Birliği için çalıştığı da vurgulanıyordu.

Kısacası söylenen şuydu: Cumhuriyet olsun ama halifeyle birlikte olsun. Bu model egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu laik cumhuriyet modeli değildi.

Bu yazılardan çıkan sonuca göre, Osmanoğulları soyundan birisinin devletin başında olduğu meşrutiyet rejiminin uygulanması öneriliyordu. Muhalefet kadrosunda yalnızca saltanat isteklileri değil, çeşitli etnik kimliklerin temsilcileri ve şeriat özlemcileri de vardı. Bunlar kendilerine lider olmasa bile düşüncelerini açıklayıp savunacak kişi olarak Rauf Orbay'ı seçmişlerdi. Kalabalık bir grupla onu İstanbul'dan Ankara'ya uğurladılar. Konuşmaları ve ilişkileri dikkatle izlenen Rauf burada bir grup milletvekiliyle birlikte hareket ediyordu.

Kozlar 22 Kasım 1923 tarihinde parti meclisinde paylaşıldı. Daha önce **Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'ya,** *"Cumhuriyetin ilanını önleyebilirsen yurda büyük yardımlarda bulunmuş olursun,"* **diyen Rauf,** *"Bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa o da yapılan iştir,"* diyordu ancak karşı olduğu durumun cumhuriyetin ilanı mı yoksa cumhuriyetin ilan ediliş biçimi mi olduğuna açıklık getirmiyordu. Toplantıda Başbakan İsmet Paşa ile kapıştılar. **Rauf, yanıldığını ve cumhuriyetçi olduğunu açıkça söylemişti ama Mustafa Kemal'i pek inandıramamıştı.**

İsmet Paşa etkili bir konuşma yaptı, bir yerde şunu söyledi: ***"Tarihin herhangi bir döneminde, bir halife, bu ülkenin alın***

yazısına karışmayı aklından geçirse, hiç kuşku yok, o kafayı koparacağız!"

Rauf yeniden uzun bir savunma yapıp yeni bir parti kuracağını açıkladıktan sonra tartışmadan çekildi, İstanbul'a döndü. *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit ise gerçekte iki tarafın arasını açmaya çalışıyor ama Rauf, Kazım Karabekir ve Refet Bele'yi de kendisiyle aynı görüşte oldukları sanısını yaratan yazılarına devam ediyordu. Diyordu ki: *"Fakat ne yapmalı? Başka memleketlere benzemeyiz ki saltanat hanedanını yurtdışına çıkarmayı düşünelim. Çünkü bizde bir hilafet var ve hilafet de eski saltanat hanedanındadır."* Ankara olan biteni bir süre izlemekle yetindi. Fakat Londra kaynaklı bir mektup bir anda operasyona geçilmesini hızlandırdı.

Türkiye'deki hilafet tartışmalarına Batı basını da ilgi duymaktadır. Daha Cumhuriyetin ilan edildiği gün Fransız gazeteci Maurice Pernot bir demeç koparmayı başarır. *"Kendi kendime karşımda bir Türk mü yoksa bir Slav mı mevcut olduğunu düşündüm. Yavaş yavaş evvela bilerek kapalı duran bu çehre canlandı, sesteki titreşimler değişti…"* izlenimiyle birlikte, dini mesele karşısında aldığı tavır ve hareketi bizzat tarif etmesini ister.

Mustafa Kemal: *"Aldığımız bütün tedbirler bir cümle ile özetlenebilir: Milli hakimiyeti ilan ettik. Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk hükümeti az çok cumhuriyettir. Bu bizim hakkımızdır, fenalık nerede? Kökenlerimizi hatırlayınız.* ***Tarihimizin en mesut devresi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır.*** *Bir Türk padişahı hilafeti her nasılsa kendisine mal etmek için nüfuzunu, itibarını, servetini kullandı. Bu, sırf bir tesadüf eseridir.* ***Peygamberimiz, talebelerine dünya milletlerine İslamiyeti kabul ettirmelerini emretti; bu milletlerin hükümeti başına geçmelerini emretmedi. Peygamberin zihninden asla böyle bir fikir geçmemiştir.*** *Hilafet demek, idare, hükümet demektir. Hakikaten vazifesini yapmak, bütün Müslüman milletlerini idare etmek isteyen bir halife, buna nasıl muvaffak olur? İtiraf ederim ki, bu şerait dahilinde beni halife tayin etseler, derhal istifamı verirdim.*

Fakat tarihe gelelim, hakikatleri inceleyelim. Araplar Bağdat'ta bir hilafet tesis ettiler, fakat Kurtuba'da bir hilafet daha vücuda getirdiler. ***Ne Acemler ne Afganlar ne Afrika Müslümanları, İstanbul halifesini asla tanımadılar.*** *Bütün İslam milletleri üzerinde ulvi ruhani vazifesini yerine getiren yegâne halife fikri, hakikatten değil, kitaplardan çıkmış bir fikirdir. Halife, hiçbir zaman Roma'daki Papanın Katolikler üzerindeki kuvvet ve iktidarını gösterememiştir.*

Son ıslahatımızın sebep olduğu eleştiriler, hakiki olmayan, vehmedilmiş bir fikirden, İslam Birliği fikrinden ilham almaktadır. Bu fikir asla hakikat olmamıştır.

Biz, halifeyi eski ve muhterem bir ananeye hürmeten yerinde bıraktık. Halifeye hürmetimiz vardır; gerek kendi gerek ailesinin ihtiyaçlarını temin ediyoruz. İlave edeyim ki, İslam aleminde Türkler halifenin maddi ihtiyaçlarını fiilen temin eden yegâne millettir. ***Dünya çapında bir hilafeti destekleyenler, şimdiye kadar her türlü iştirakten kaçınmışlardır. O halde, ne iddia ediyorlar? Yalnız Türkler bu müessesenin yüküne tahammül etsinler ve yine yalnız onlar halifenin kâkimane nüfuzuna riayet etsinler...*** *Bu iddia aşırıdır."*

Fransız gazeteci din konusunda bir soruyla devam eder, buna verilen yanıt, o günden bugüne zaman zaman kendi içerik ve kapsamından saptırılarak yorumlanır. Önce soruyu okuyalım: *"Şu halde yeni Türkiye'nin siyasetinde dine aykırı hiçbir eğilim ve mahiyet olmayacak demek?"* ve yanıt şöyle gelir: **"Siyasetimizi dine aykırı olmak şöyle dursun, din bakımından eksik bile hissediyoruz."** M.Pernot daha ayrıntılı anlatmasını ister. O da sürdürür: **"Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, öyle inanıyorum. Akla uygun olmayan, ilerlemeye engel hiçbir şey ihtiva etmiyor. Halbuki, Türkiye'ye bağımsızlığını veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, suni, batıl inançlardan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu âcizler, sırası gelince aydınlanacaklardır. Onlar eğer aydınlığa yaklaşa-**

mazlarsa, kendilerini mahv ve mahkûm etmişler demektir. Onları kurtaracağız."

Bu yanıt, Gazi Mustafa Kemal'i dinsizlikle, müslümanlığa saygısızlıkla, onları inançlarını yaşamalarını engelleyen ve ibadetlerini yasaklamakla yalan yere suçlayanlara ve bugün de aynı sözleri yineleyenlere verilecek, onların suçlamalarını çürütecek en önemli kanıttır. Yirmi birinci yüzyıl Türkiyesinde bile laikliği cehalet ve bilgisizlik nedeniyle ya da kasıtlı olarak, tanrıtanımazlık ve dinsizlik diye tanımlamaya ve tarikat ile cemaatlerde anlatanlara aslında verilmiş en sert karşılıktır.

Niyazi Berkes'in yorumuna kulak verelim; Atatürk öncesi Mustafa Kemal'in, saltanat ve hilafete karşı savaştığını açıklaması bugün bile çok kişiyi şaşırtmaktadır. Öyle olduğu halde, sultan-halife ve çevresi onun başlangıçtaki bu tutumuna karşı ta baştan kuşkulu davranmışlardı. Mustafa Kemal'in ulusal bağımsızlık yanını seçmesi, onların gözünde 'ulusal bağımsızlık' adı altında radikal bir devrim sonucunu düşünmekte olduğu kuşkusunu veriyordu. Bugün bile ulusal bağımsızlık ilkesinde direnenlere kuşkulu gözlerle bakılır. Hilafet-saltanat üzerine Müttefik devletler bir karar vermeden, onların vereceği karar ne olursa olsun Kemalist çözüme değil, dış destek çözümüne dayanmayı yeğ görüyordu. O çevredekilerin çoğunun umudu Hilafet yanına dayanılarak o kolonici devletlerin yönetimi altındaki Müslüman halkın halifeliğine bağlanmak daha yararlı olacaktı. Ne var ki, Hindistan'daki Hilafet akımının sahteliği; Arap dünyasında Türk halifeliğine karşıtlık, Batı devletlerine karşı kuşku içine düşmüş olmaları; İngiltere ile Fransa'nın savaş sonrası iç politikalarındaki çatışıklıklar; Amerika Birleşik Devletleri'nde Wilson'un dış siyasasına karşın Kongre'nin olumsuz tutumu gibi olaylar o umudun gerçekleşemeyeceğini gösteriyordu. Mustafa Kemal bütün bu olumsuz koşulların hepsini izliyor ve doğru bir biçimde değerlendirebiliyordu. Onun, bütün bu koşulları ve

sağlayacakları olanakları önceden görebilmiş olması, çok geçmeden kazanacağı ünün temelleri olmuştur.

Hilafet tartışmalarının şiddetlendiği günlerde İngiliz yönetiminin güdümünde hareket eden Hint Müslümanlarının arasından İsmailiye mezhebi lideri Ağa Han ve Emir Ali'den bir mektup gelir. Türkiye'deki bu tartışmalar, Halifeliğin egemen olduğu varsayılan tüm İslam dünyasındaki pek çok müslüman ülkede egemen olan İngiltere'yi yakından ilgilendiriyordu. Bu nedenle müdahale etme gereği duydular. Ayrıca Fransa da konuyla ve tartışmalarla yakından ilgiliydi. İngiltere Hilafeti Hicaz Emirliği'ne verdirmeye uğraşırken Fransa Fas kralını aday gösteriyordu. Bu koşullarda Ağa Han ve Emir Ali birlikte yazıp imzaladıkları 24 Kasım 1923 tarihli bir mektubu *Tanin* gazetesine göre hem başbakan İsmet'e hem de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e gönderdiler.

İşin tuhafı bu mektup henüz adresine ulaşmamışken, 5 Aralık 1923 günü *Tanin* ve *İkdam* gazetelerinde, 6 Aralık 1923 günü *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayınlanıyordu. Hilafeti "imamlık" olarak kabul eden Ağa Han, bunun kalması gerektiğini öğütlüyordu. Bu durum Ankara'da müthiş bir öfke yarattı. Hemen İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilerek hem gazetecilerin hem de bazı muhalif unsurların vatana ihanetle yargılanmaları amacıyla Meclis'te 8 Aralık 1923 günü bir gizli oturum yapıldı.

Başbakan İsmet konuşmasında hilafet konusunda Türkiye'nin içişlerine karışan İngiliz tertiplerini açıkça ortaya koydu. Eski Başbakan Rauf, İngilizlerin mezhep ayrılığını kışkırtarak Türkiye'yi ikiye bölebileceğini anlattıktan sonra, İstiklal Mahkemesi kurulmasının ve İstanbul'a gönderilmesinin yanlış olacağını çünkü bu mahkemenin bir "ihtilal mahkemesi" olduğunu özellikle belirtiyor ve buna karşı olduğunu söylüyordu. Açıkça Mustafa Kemal ve bu önergeyi Meclis'e getiren başbakan İsmet'i ihtilalcilikle itham ediyordu.

Meclis yapılan şiddetli tartışmaların ardından İstiklal Mahkemesinin kurulmasına karar verdi. Üyeleri de hemen seçtiler, mahkeme heyeti de aynı gece yaptığı toplantıda gazetelerin sahipleri ve üç yazıişleri müdürünü de tevkif kararı aldı. Aynı zamanda **"Meşrutiyeti cumhuriyete tercih ederim" diyen Baro Başkanı Lütfi Fikri** de tutuklanıyordu.

Gazeteciler davası 3 Ocak 1924 tarihinde tümünün beratlarıyla sonuçlanırken, Lütfi Fikri beş yıla mahkum edildi, o da yaklaşık kırk beş gün sonra çıkarılan bir özel yasayla affedildi. Ancak bu beraat kararları Başbakan İsmet (İnönü) ile mahkeme başkanı İhsan'ın (Eryavuz) arasını açacaktı.

Bu yargılama ve beraat ardından İstiklal Mahkemesi başkanı İhsan (Eryavuz) Mustafa Kemal'le İstanbullu gazetecileri İzmir'de buluşturmak üzere izin ister ve olumlu karşılanır. Kılıç Ali anılarında bu telgrafın öyküsünü anlatıyor:

"Meşhur Hintli Ağa Han, Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılan hilafeti, övücü bir mektubu yayımlanmak üzere İstanbul'daki gazetelere göndermişti. Bu mektubu önce hiçbir gazete yayımlamadı. Yalnız Hüseyin Cahit Bey, bir gün bu mektubu Tanin gazetesinde yayınladı. Ertesi gün İkdam ve Tasviri Efkâr gazeteleri ondan alıntı yaparak mektuba sayfalarında yer verdiler. İsmet Paşa hükümeti bunu açık bir vatana ihanet kabul etti ve Meclis'in yalnız bu sorunu incelemek ve sorumlularını yargılamak üzere İstiklal Mahkemesi oluşturulmasını önerdi.

Meclis bu öneriyi kabul ederek, Topçu İhsanın başkanlığında, Refik (Konya), Asaf (Bursa), Cevdet (Kütahya) ve Başsavcı olarak da Vasıf (Saruhan) Beylerden oluşan bir İstiklal Mahkemesi oluşturdu. Mahkemenin Ankara'dan İstanbul'a uğurlayıcıları arasında ben de vardım. İstasyonda İsmet Paşa ile İhsan Bey'in yanında duruyordum. İsmet Paşa, İhsan Bey'in koluna girdi ve 'İhsan, bu yayının hilafet için bir olay çıkarmak amacıyla kasten yapıldığına şüphe etme. Haydutların defterlerinin mutlak dürülmesi lazım' dedi. İhsan Bey de, 'Paşam, dendiği gibi bu adamların vatana ihanetlerine kanaat verici bir sonuç alırsam, herhalde gerekeni yapacağıma şüphe etmezsiniz' cevabını verdi.

Mahkeme heyeti İstanbul'a gitti ve Hüseyin Cahit'i yargılamaya başladı. Mektuptan başka bir delil olmadığı ve Hüseyin Cahit Bey'in sadece bu nedenle mahkûm edilemeyeceğine kanaat getirdi. Bu kanaat İsmet Paşa'yı çok sinirlendirmişti. Fuat (Bulca)'yı İstanbul'a göndererek sanıkların mutlaka cezalandırılması gerektiğini bildirdi. Fakat mahkeme, sonuçta Hüseyin Cahit Bey'in ve diğer sanıkların beraatine karar verdi." Hilafetin kaldırılması sürecinin ne denli sancılı olduğunu kanıtlayan bir önemli anıydı.

Gazi, yıllardır kurguladığı devlet sistemini gerçekleştirme zamanının geldiğini görünce, Ordu ve Kolordu komutanlarını, büyük bir harp oyunu dolayısiyle 4-22 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de biraraya getirdi. Başbakan İsmet ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da yanındaydı. Bu toplantıda, Halifeliğin, Şer'iyye ve Evkaf Bakanlığının kaldırılmalarını, Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasını, Genelkurmay Başkanlığının da Bakanlar Kurulu dışında kalmasını ve öğretim kurumlarının birleştirilmesini kararlaştırdılar.

Meclis'in ikinci devre ikinci toplanma yılı açış konuşmasında orduyu siyasetten uzak tutmak kararlılığını yineledikten sonra, din ve siyaset ilişkisi üzerinde de durur: ***"Bunun gibi, mensup olmakla rahat ve mesut bulunduğumuz İslam dinini, yüzyıllardan beri olageldiği üzere bir siyaset aracı olmaktan kurtarmak ve yüceltmek elzem olduğu gerçeğini gözlemliyoruz. Mukaddes ve ilahi olan itikatlarımızı ve vicdaniyatlarımızı muğlak ve değişken olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara tecelli sahnesi olan siyasetten ve siyasetin bütün uzuvlarından bir an önce ve kesinlikle kurtarmak, milletin dünyevi ve uhrevi saadetinin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle İslam dininin yüce fikirleri tecelli eder."***

Türkiye'yi laikleştiren Meclis görüşmelerinin tarihi 3 Mart 1924'tür. Rize Milletvekili Ekrem Bey uzun bir konuşma yapar, söyledikleri çok dikkat çekicidir: *".... Milletimin sayesinde yaşadıkları halde onu uşak gibi kullanan bu saltanat devrildiği halde garip olan şurasıdır ki, hâlâ biz gözümüzün önünde bu ailenin*

hilâfet kisvesi altında aynı gösterişli hayatı sürmesine razı olmak ve tahammül etmek saflığını gösteriyoruz. Bir gün gelecek, gelecekte bugünün tarihini yazan tarihçiler, Anadolu'da Türk, bağımsızlığını kazanmak için boğaz boğaza gelirken, İstanbul'da onun düşmanı ile dans eden bu hanedan aileyi derhal kovmadığımızdan dolayı hayret edeceklerdir. Tarih bize gösterir ki bu şahıslar her zaman bu tahta bütün kuvvetleriyle sarılmışlar ve onu elde etmek için gereğinde Türk milletinin boğaz boğaza gelmesini istemişlerdir."

Devletin çağdaş dünyadan geri kalışını, halkın yoksulluk ve sefaletinin ana kaynağının padişahlar olduğunu örnekleriyle anlatan milletvekiline büyük destek gelmiştir. Bazı muhalif milletvekilleri 1 Kasım 1923 tarihli kabul edilen önergedeki koşullara uyulmasını isterler. Tartışma büyür. Avrupa tarihinden verilen örneklerde, orada yapılan ihtilal ve devrimlerden sonra ruhban özelliği taşıyan kişi ve kuramların siyasi yönetimin aktörleri olarak uzaklaştırılmaları sağlanırken dökülen kandan söz edilir ve bu deneyimin Türkiye'de de yaşanması mı isteniyor diye sorular sorulur. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey'in çıkışı bugünkü Türkiye'yi de yansıtması bakımından çok dikkat çekicidir: *"Bendeniz ılımlı liberal ve bununla birlikte aşırı bir İslâm Birliği taraftarıyım. Tarihin bu büyüklüğünü kendi milletimde görmek isterim. Benim amacım budur. Bunun içindir ki, memleketimin iç ve dış politikası adına, halifeliğin kaldırılmasını kabul ederek, bugünkü vaziyette bu dehşet verici kuvveti düşmanların ya da diğer hükümetlerin kucağına atmayalım."*

"Kuvvet nerede?" sorusuyla, jurnalcilikten, saraya damat olunmasına dek muhalefetin en ağır örneği değerlendirmesine kadar işi kişiselleştiren belden aşağı vuruşlar duyulur. Cumhuriyet, ulusal egemenlik, yenilik, tüm bunların Meclisten çıkarılarak halka dayatmak değil, tersine halktan bu taleplerin duyulması gerektiği içeriğindeki sert muhalefet devam ederek seçimin yenilenmesi, alınan kararların halk oyuna götürülmesi bile istendi. Görüntüye göre egemenliğin meclise

mi yoksa millete mi ait olduğu konusunda çok yoğun tartışmalar yaşandı. Zeki Bey Halk Partisine mensup olmayan tek üyedir, o nedenle de çok müdahaleyle karşılaşır.

Afyonkarahisar milletvekili İzzet Ulvi'nin uyarısı bir ders gibidir: *"Halifelik hükümdarlıktan, hükümetten ayrı bir şey değildir... **Eğer biz, Cumhuriyeti ilan ettikten sonra böyle bir ünvan niteliğinde olan halifeliği bırakacak olursak (varlığına izin verirsek), birgün mutlaka saltanata gidecektir. Çünkü tarihte hükümetsiz halife yoktur.** (El- Mütevekkil Alallah) Mısır Memlüklerinin eli altında iken, sonunda halifeliği başkasına vermekten başka çare kalmadığını anladı. Eğer iktidarı olsaydı saltanat kuracaktı. **Onun için şu kanun çok iyidir. Hatta bunun zamanı bile geçmiştir. Halifeliğin kaldırılması, hanedanın istisnasız sınır dışına çıkarılması ileride kan dökülmemesi için, milletin selâmeti adına en adaletli, en şefkatli bir işlemdir.** (Kadınların sesleri) Hepsini de hepsini de!"*

Tartışmalarda ortaya konulan önemli ayrıntı, halifeliğin kaldırılmadığı, halifeliğin makamının kaldırıldığıydı. Meclis görüşmelerinden çıkan sonuca göre, cumhuriyetin ilanına kadar halifelerin durumu ve halifelik hiç tartışma konusu yapılmamış ya da yapılamamış, oysa cumhuriyetin ilanı sonrası Meclis'te oluşan özgür tartışma ortamı bu dini konu ve kurumun dokunulmaz olmadığını, tartışma konusu yapılabileceğini ortaya koymuştur. Manisa Milletvekili Vasıf cumhuriyetin temelinin nasıl sağlamlaştırılabileceğini anlatırken öneride bulunuyor: *"Dünyada bütün medeni milletlerin, medeni varlıkların yalın bir gerçek olarak kabul ettiği esaslardan en önemlisi... **Cumhuriyeti ilan eden bir milletin kendi varlığını kurtarmak için saltanat iddia edilecek hiçbir kuvvete meydan bırakmamaktır.** Cumhuriyeti ilan eden bir milletin en yüksek görevi, kendi vatanı için, kendi varlığı için kabul edeceği en büyük esas kendi varlığına tehlike doğurabilecek ikiliklere meydan vermemek, saltanata duyulan şiddetli arzulara meydan bırakmamaktır. Millet düşüncesinin endişeden uzak olması için, daima sultanlığa sembol olabilecek olan bütün kurumlan yıkmak gerekir. Ancak o zaman Cumhuriyet ta-*

mam olabilir ve o zaman ancak Cumhuriyetin temeli sağlam olabilir."

İzmir Milletvekili Adalet Bakanı Seyyit Bey'in yorumu: *"İslam dünyasında daha şimdiye kadar böyle bir inkılâp (devrim) meydana gelmemiştir. Değil İslam dünyasında, belki de yerküresinde meydana gelen devrimlerin en büyüğü, en önemlisidir."*

Yaptığı çok uzun konuşmasında İslam tarihini tüm kaynaklarıyla ortaya koyan Seyyit Bey'i Meclis soluksuz dinlemişti:

"***Efendiler, halk bu gerçekleri anlamazmış, bilmezmiş. Anlatalım, bildirelim, görevimizdir. Halk anlamamış, bilmemiş ise suç onların değil, anlatamayanlarındır, bildirmeyenlerdedir.*** *Bundan sonra anlatalım, uyaralım, doğru yolu gösterelim, aydınlatalım ve bu zavallı ülkeyi artık yürütelim. Halifelik, halifelik diye çökmüş gitmişiz. Perişan olmuşuz. Ne malımız, ne canımız, ne mülkümüz kalmış. Bütün ülke yoksulluk içinde kalmış. Bu mu halifeliğin güzellikleri efendiler!... Artık yürüyelim, dirilelim. Bütün uygarlık dünyası almış yürümüş, ilerleme yolunda dev adımlarla gidiyor. Biz bunların arkasında boynu bükük yetim gibi bakıp bakıp da "geçti kervan, kaldık dağlar başında" mı diyelim? Doğrusu insan üzülüyor. Ne yalan söyleyeyim aynı zamanda insana hiddet de geliyor. Ne acayip şey! İslam dini bu kadar yüksek ve ilerlemeyi seven bir din olsun da biz Müslümanlar, milletler ve toplumlar içinde en geride kalalım."*

Son olarak Başbakan **İsmet Paşa konuşur**: ***"Türkiye cumhuriyetinde halifelik makamı bulunmasa da, İslamın gereklerinin yürütülmesinde bütün hükümler ve işlemler tamam olacaktır, hiçbir eksik bulunmayacaktır. Gerçek de bundan ibarettir. Zaten dört yıldan beri Türkiye'de İslamiyet, halifelik makamının hiçbir ilgisi, etkisi, sözünün geçerliliği olmaksızın hükümlerini yürütüyor. Gerçek bundan ibarettir... Halife bütün etkisiyle, bütün vasıtaları ile, son ana kadar milletin hayatı ve selâmeti, varlığı aleyhine ayak diredi. Savaşımlarımızda başarımız; halifelik makamının, Türk milletinin bağımsızlığı ve yazgısı üzerinde herhangi bir rol oynayamayacağı, oynamadığı düşüncesini fiilî ve maddî olarak ger-***

çekleştiren bir sonuçtur... Türkiye'nin dış politikasını huzurunuzda sorumlu dışişleri bakanı üstüne almaktadır. Bunun dışında Türkiye'nin dış politikası üzerinde etkili ve nüfuzlu herhangi bir makam Türkiye'de düşünmüyoruz. Şimdiye kadar düşünmemiştik, sonuna kadar düşünmeyeceğiz... Zaten halifelik makamının kaldırılmasını teklif eden konuşmacılar da 'şimdiye kadar, binbir zorluklara dayanılarak kazanılan deneyimler Türkiye'yi içten ve dıştan iki başlı olmaktan kurtaramadı' temeline dayanıyorlar. Türkiye'nin yönetimini, iç ve dış bütün politikalarda yönetimini istikrarlı ve kesin bir bağımsızlık temeli üzerine kuran anlayış, aynı zamanda iki başlılığa tahammül edemez."

Başbakanın konuşması kurtuluş savaşında askerlere biz padişah ve halifeyi kurtaracağız propagandası üzerine kurulmadığını da bir kez daha Meclis'in karşısına getirmiştir. **"İstanbul hilâfetin merkezi olduğu için Türkiye'de bırakılmıştır"** tezini de yanıtlayan Başbakan, **"İstanbul işgal altında değil miydi?"** sorusunu haklı olarak sormuştur. Sevr'i de gündeme getirip bunun ne anlama geldiğini de anlatmıştır.

Sonuçta 3 Mart 1924 tarihli oturumda kabul edilen birinci madde ile halifeyi görevden aldılar. Halifelik makamının gerçek yerinin Yüksek Meclis olduğunu, orada halifelik makamı denilen bir sandalyenin ödünç bulunduğunu o madde ile sağlamlaştırdılar. **Yasanın ikinci maddesinde de "Görevden alınmış halife ve yıkılmış Osmanlı saltanatı ailesinin erkek, kadın tüm üyeleri ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti'nde oturmak hakkından sonsuza kadar yasaklanmışlardır. Bu aileye mensup kadınlardan doğmuş kimseler de bu madde hükmüne tâbidirler" hükmü kondu.** Madde bu şekilde kabul edilmiştir. Hanedan mensupları on gün içinde apar topar ülke dışına çıkarılmıştır.

Böylece karşı devrimcilerin arkasına sığınabilecekleri, istismar edebilecekleri, iki başlılığa yol açan Osmanlı'dan kalan son siyasi makam da kapatılmış oluyordu.

Mustafa Kemal, Hilafetin kaldırılması hakkında yazar Raymond Colrat'a Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sanıyla bir demeç verir. Yazara, saltanat zamanında uzun bir süre işe yaramamış olan, yüzyıllar boyu zayıf kalmış, kullanılmayacak hale gelmiş ve sadece Sultan İkinci Abdülhamit'in becerisi sayesinde imparatorluğun gelişmesine değil, fakat Yıldız Köşkü'nün karanlık emellerinin gerçekleşmesine hizmet etmiş bir kurumu kaldırma sebeplerini açıklamak istemiştir:

"Halkın, vazifelerini anlaması ve milletin gücünün farkına varmasını sağlamaktan başka bir niyetim hiçbir zaman olmadı. Bütün göreneklere karşı mücadele ettim ve milli ananelerine dayalı, sultanın mutlakıyeti ve teokrasinin yalanlan dışında bir vatanın yeniden oluşması için mücadele ettim.

Avrupa'da, Türk'ü gelişmenin düşmanı olan bir inancın gereklilikleri altında ezilmiş olarak görme alışkanlığı vardır. Onu yanlış tanımaktadırlar. Özellikle de gücünün sadece inancından ve mutsuzluğunun sebebi olan bir güce olan saygısından kaynaklandığını düşünmek büyük bir hatadır. Sultan, otoritesini uzun zamandır halkın yararına uygulamıyordu. Halife, Tanrı'nın elçisi olduğu bahanesiyle insanları küçümsüyordu.

Hilafet Türkiye'yi yüceltmemiştir; hatta onun hiçbir zaman itibarını yükselttiği söylenemez.

Bu müessese kökeninde ve ilkelerinde yanlıştır. Onun sayesinde millet kandırılmaktaydı. O geçmişten gelen bir masaldı, halkın acısının dindirildiği bir efsaneydi. Onun sayesinde memleketin talepleri susturulmaktaydı. Hayır! Hilafet hiçbir zaman halkın gerçek ihtiyaçlarına cevap vermemiştir.

Sultanların Arap hükümdarlıklarından aldıkları halife unvanına sahip oldukları günden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü hızlanmıştır.

Zaten 80 milyon insanı ilgilendiren bir yönetimin erdemine kim inanırdı ki? Müslüman halklar dünyaya ya-

yılmışlardır; gerçekten tek bir yönetime tabi olacak kadar yakın, birleşmiş değillerdir.

Mısır'da düzenlenecek olan ve çeşitli Müslüman memleketlerin temsilcilerinin bir halife seçecekleri bir kongreden söz edilmektedir. Geçerliliğini yitirmiş bu şerefi kabul etmek için aptal olmak lazım.

O halde, hilafet ve halifeleri geçmişin gölgesinde uyumaya bırakalım. İslam Birliği akımı sadece bir ütopyadır. Müslüman memleketler kendi mevcudiyetlerini temin etmekte yeterince zorlanmaktadırlar. Artık Haçlı Seferleri yoktur. Her kuvvetin özel menfaatlarını dikkate alamayacak kadar teorik, etkin olmayacak kadar kapsamlı bir siyasi-dini koalisyondan sadece yoksulluk ve sıkıntı elde edeceklerini anladıkları gün, Avrupalılar için geçmişte olduğu gibi, bizim için de milliyetçilik zamanı gelmiştir.

Bize gelince, kısır bir müesseseyle ilgili kısır tartışmalar bizi yolumuzdan döndüremezdi; çok fazla reform bizi beklemekteydi."

İzmit'te halka söylediklerine de kulak kabartırsak bir devrimcide yüzyıllar aşsa bile olması gereken milletine inanç kararlılığına tanık oluruz: **"Bütün millet emin ve içi rahat olsun ki bugünkü devrimi yapanlar ve onu sonuna kadar götürmeye karar verenler, karşılarına çıkacak olumsuz kuvvetleri, çıktığı noktada ezebilecek güce, yeteneğe ve önleme sahiptirler. Dolayısıyla tekrar kesinlikle belirtirim ki, milletin egemenliği sonsuzdur. Onu bozacak ve ona zarar verebilecek kuvvet yoktur ve olamaz."**

Eskişehir seyahatinde bir soruya verdiği karşılıkta, "...Fransızlar, büyük devrimde başarılı olabilmek için hemen yüzyıl çalışmıştır. Biz ise devrimimizin üçüncü yılındayız. **Kimse iddia edemez ki, bu devrim de terslikle karşılaşmayacaktır ve bunu her zaman olabilir görmek ihtiyatlı bir hareket olur. Bu üç yılın akıttığı kanların sona ermesi için tepkileri, doğduğu yerde boğmak gerekmektedir,"** derken, devrimlerden

ödün verilmeyeceğini, bu devrimlerin aleyhinde çalışacak ya da onları rayından çıkarmaya çalışacak olanlarla karşılaşılırsa çok sert karşılık verileceğini, verilmesi gerektiğini kesin bir dille ifade ediyordu.

KAYNAKLAR:

Atatürk, *Söylev,* cilt:2, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1974, s.524

Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt:16 (1924), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993

Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt:16 (1924), alıntı yapılan kaynak: Raymond Colrat, Le Drame Egyptien, Paris 1926'dan fotokopisiyle birlikte aktaran.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, c.13, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s.237-241

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt:14 (1922-1923), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004

Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), İzmit Basın Toplantısı 16/17 Ocak 1923,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993

Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), 'İzmit Halkla Yaptığı Konuşma 18 Ocak 1923'* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993

Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu,* İşbankası Yayını, İstanbul, 1975

Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, (1924-1928),* Turhan Kitabevi, Ankara, t.y.

Murat Çulcu, *Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası,* cilt: 1 ve cilt: 2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1992

Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler,* Adam Yayınları, İstanbul, 1982, s. 148

Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,* derleyen: Hulusi Turgut, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005

Ali Kılıç, *Kılıç Ali'nin Hatıraları Atatürk'ün Hususiyetleri,* Sel Yayınlan, İstanbul, 1955

Reşat Genç, *Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar,* AKDTYK Yayını, Ankara, 1998

Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal,* Alfa Yayınlan, İstanbul, 2008

MUSUL KAYBEDİLDİ, ÇÜNKÜ İNGİLİZLER ÖYLE İSTEDİ

Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa, Musul'da bir plebisit [halk oylaması] yapılmasını, Musul'un geleceğinin bu halkoylaması ile belirlenmesini istemiş, bu öneriye İngiliz delegasyonu başkanı Lord Curzon "Kürtler plebisitin ne anlama geldiğini bilmezler" gerekçesiyle karşı çıkmıştı.
Lozan sonrası Türkiye Musul'u istedi. Sonra ne mi oldu?
'Nasturi' ve 'Şeyh Sait' ayaklanmaları baş göstermiş; bu ayaklanmalar sonunda Türkiye, Musul'u İngiliz Mandaterliğindeki Irak'a bırakmak zorunda kalmıştı.

Lozan görüşmelerinin çok çetin, mücadeleli geçtiği hemen tüm anılardan okunabilir. 1923 yılı ocak ayının sonuna yaklaşılırken *Sınırlar, Boğazlar* sorunu ve bunların içinde İngilizlerin ısrarla en çok ilgilendikleri *Musul* konusuydu. *Musul sorunu* Konferans'ta birkaç kez masaya geldi. Mütareke olduğu zaman İngilizler Musul'a girmemişlerdi. Mütareke günlerinde, ateşkes hükümleri Türkiye'nin oradaki komutanına tebliğ edilmiş, fakat İngiliz komutana bildirilmemiş gibi davrandılar. İngilizler birtakım bahanelerle askerî harekâtı devam ettirdiler ve Türk askerleri mütareke emrini almış oldukları için bir çatışma yapılmaksızın, İngilizler, Musul'un işgalini bir

oldubitti halinde gerçekleştirmişlerdi. Türkiye o süreçte, *mütareke olduğu anda işgal olunmamış bir yeri işgal ettiniz, hakkınız yoktur,* diyerek protesto etti. Ama bir sonuç alamadı.

Mondros ateşkes hükümlerine bile aykırı olarak işgal edilen Musul, Lozan'da tartışmalara konu oldu. Ancak bir sonuca ulaşılamadı.

***

Ortadoğu, 16 Mayıs 1916 günlü "Sykes-Picot" anlaşması ile İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmış, 24 Nisan 1920 günü "San Remo Anlaşması" ile de Ürdün, Irak ve Filistin İngiltere, Lübnan ve Suriye Fransız mandasına bırakılmıştı.

10 Ağustos 1920 tarihli "Sevres Anlaşması" ile de Ortadoğu'daki Osmanlı egemenliğine son verilmiş, Musul ve Kerkük petrol kaynaklarını da içine alan bölgede 'özerk Kürt devleti' kurulması kararlaştırılmıştı.

O tarihte, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklan arasında bulunan Arap yarımadasında **Mekke Şerifi Hüseyin**, İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Henry McMohon'dan aldığı destekle ayaklanarak "Hicaz Krallığı'nı" kurmuştu. Şerif Hüseyin'in Krallığı da çok sürmemiş, **Şerif Hüseyin, Necd Sultanı Abdülaziz'e yenik düşünce bugünkü Suudi Krallığı'nın oluşumuna yol açan süreç başlamıştı.**

Açılan bu süreç içinde 1933 ve 1936 yıllarında yapılan anlaşmalarla Amerika, Suudi petrollerinde söz sahibi olmuştur.

Amerika, İran'daysa petrol savaşı vermiştir. İran'da petrol yatakları ilk kez d'Arcy adındaki bir Kanadalı mühendis tarafından bulunmuş, İran Şahı Nasrettin'den "imtiyaz hakkı" alan Kanadalı mühendis bu hakkını İngiltere'ye devredince "Anglo Persian" petrol şirketi kurulmuştu. Aynı yıllarda Almanya da "Deutsche Bank" aracılığı ile "Europaeische Petroleum Union" adlı bir şirket kuruyor, bu şirkete Osmanlı İmparatorluğu'nu ortak alıyordu.

Bu şirketin adı "Türkisch Petroleum"du. Bu şirketin yüzde elli oranındaki payı İngilizler'in "Anglo Persian" şirketi tarafından satın alınmıştı. İngilizler bu iş için Erzurumlu bir Ermeni'yi kullanmışlardı. Bu Ermeni'nin adı Sarkis, soyadı da Gülbenkyan'dı.

"Türkisch Petroleum" şirketindeki Alman ortaklık payları, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin tek yanlı kararı ile İngiltere'nin eline geçti. İngilizler, "Irak Petroleum" adlı bir şirket kurarak bu şirketin yüzde 5'lik pay senetlerini Gülbenkyan'a verdiler.

Musul ve Kerkük petrolleri üzerindeki pazarlıklar, Lozan Konferansı'nda da yapılmıştı. Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa, tartışmalar sırasında Musul konusunda "plebisit" yapılmasını önermiş, İngiliz delegasyonu başkanı **Lord Curzon "Kürtlerin plebisitin anlamını bile bilmediklerini" ileri sürerek bu öneriyi reddetmişti.**

İngiliz ve Fransızların Musul petrollerine ilişkin düzenlemelerinden Amerika Birleşik Devletleri hiç de hoşnut kalmamıştı. Washington, İngiltere'ye sert notalarla, Mezopotamya'daki petrole ilişkin düzenlemeleri savundukları "açık kapı" ilkesine aykırı olduğunu bildirecektir. Bu arada Chester'in kurmuş olduğu şirket, savaşta önce sözleşmesi yapılmış olan imtiyazını yeniden yürürlüğe koymak üzere devreye girecekti. Öte yandan, Amerikan firmaları olan Standart Oil ve Anglo-Amerikan İkinci Abdülhamit'in varislerini bularak ilga edilen Türkisch Petroleum Company'nin hisseleri üzerinde milletlerarası meseleler yaratmayı deneyecekti. Tahminlere göre, o zamanın rakamları ile İkinci Abdülhamit'in Musul'daki emlâkinden senelik yirmi milyon İngiliz sterlinine yaklaşan bir gelir elde edilebilirdi. İşte, varisler ikna edilip, bu hisseler şirketlerce satın alınabilirse, Amerikalılar Musul petrolleri üzerine -dolaylı da olsa- hak iddia edebilirlerdi. Yalnız, hukuki bir dayanaklarının mevcut olabilmesi için *Musul petrol yataklarının* bulunduğu toprağın - ve tabii bunun

işletilme hakkının- hâlâ İkinci Abdülhamit'in şahsî servetinin temerküz edildiği Hazine-i Hassa'da hıfzedilmiş olması gerekiyordu. Oysa ki, bilindiği gibi, *1908 İhtilâli*'nden sonra Padişah, bir yoruma göre, "milletine karşı bir cemile ve alicenaplık göstererek, Hazine-i Hassa'ya ait olan ve içinde Musul emlâkinin de olduğu bazı mal ve gelirleri Maliye Hâzinesi'ne devretmişti. Şimdi, Amerikan şirketleri bu devir teslimin 'yasal' olmadığını iddia edip, emlâkin hâlâ İkinci Abdülhamit'te dolayısıyla da varislerinin mülkiyetinde kalması gerektiğini" ileri sürdüler. İddialarına dayanak olarak da söz konusu *devrin* belgelenemeyeceğini; belgelense bile İkinci Abdülhamit'in ihtilâlcilere böyle bir harekete baskı altında mecbur tutulduğunu savunacaklardır.

Gelişmeler başta İngilizler [ve Fransızlar] olmak üzere **Musul petrolünü paylaşan** şirketleri telaşlandıracak, onlar da iddiaların gerçekliğini araştırmaya başlayacaklardır. Eğer İkinci Abdülhamit'in varislerinin iddiaları doğruysa, bu İngiliz mandası Irak Devleti'ne çok önemli bir bütçe kaynağından mahrum olmasına yol açabilirdi. İşte, bu mesele üzerinde duran bu muhtıra, Dışişleri Bakanlığı'na Osmanlı Türkiye'sinden ayrılan topraklardan tazminat istenmeyeceği hükmünü ihtiva eden Sevres'in 240. maddesinin Lozan Antlaşması'nda muhafaza edilmesini tavsiye ediyordu. Aksi takdirde, İngiltere, İkinci Abdülhamit'in varislerinden o toprakları satın almalıydı. Ama, cârî fiatlarla değil de, alındığı günün râyiciyle...

Bu arada Sömürgeler Bakanlığı Irak'ta araştırma yaptırmıştı. Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, İkinci Abdülhamit'in Musul'daki emlâkinin Hassa'da değil de Maliye'de kayıtlı olduğunu sandığını, fakat bu konuda, ellerinde belge bulunmadığı için, kesin bir kanaat arz edemeyeceğini bildirmişti. Bu arada ölmüş padişahın dişçisi ve İkinci Abdülhamit'in varislerinin "sözcüsü" olduğu anlaşılan diş doktoru Sami Günzberg, İstanbul'da Ryan'a giderek, Albay Edwards'in Yüzbaşı Bennet ile Amerikalılar'la ilişkisi olduğunu söylemiş

ve Majestelerinin Hükümetinin *Musul petrolleri* siyasetinin ne olduğunu sormuştu. Ryan, kendisine cevaben, "petrolün" Mezopotamya idaresinin bir iç sorunu olduğunu ve Londra'nın ne Bennet ne de Edwards'la iş yaptığım anlatacaktı.

İngiliz istihbaratına bakılırsa John Godolphin Bennet 1897 doğumluydu. Annesi Amerikalıydı. Azılı bir komünist olarak sicili vardı. Bir ara Kürtleri Türklere karşı kışkırtma faaliyetlerinde bulunduğu da söylenen bu maceraperest, savaşta Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusası'na muhbirlik yapmıştı. Albay M. Edwards, 21 Eylül 1919'da teşhis edilmişti. Bennet'in aksine muhafazakârdı. Tanınmış romancı Rudyard Kipling'in de üyesi olduğu komünizmle mücadeleyi hedef almış "Hürriyet Ligi"nin de kurucularındandı. *İkinci Meşrutiyet*'te gelmiş, Kâmil Paşa sedâretinde Maadin Nezareti'nde müfettişliğe tayin olmuş; fakat İttihatçıların dönüşü ile görevlerinden azledilmişti. Her ikisi de 1923 yılında Sultan İkinci Abdülhamit'in varislerinin Musul'daki emlâki meselesini takip ediyorlardı.

1 Şubat'ta Curzon'a yazan Churchill, *"Amerikalılar dışlandığı sürece Musul Petrolleri meselesi çözümlenemez,"* diyordu.

***

İsmet İnönü anılarında Lord Curzon'la aralarında geçen özel bir konuşmayı anlatırken, yarı şaka yarı ciddi kendisine nasıl sataşıldığını, gözdağı verildiğini çarpıcı biçimde anlatmaktadır.

"Muzaffer General! Sen çok manevraya alışmışsın. Bağırmaya çok alışmışsın."

Kendisine, bunları neden dolayı söylüyorsun, diye sorunca Curzon'un yanıtı, *"Ama düşündüklerini sana yaptırmayacağım, görürsün yaptırmayacağım,"* oluyor.

Curzon sonuna kadar direnecek ama diplomasi savaşını zamanla acemiliğini üstünden atan İsmet Paşa kazanacak.

Ancak, tıpkı savaş meydanlarında olduğu gibi bazı hasarlar da alacak. Hem Lozan görüşmeleri sürecinde hem de sonraki yıllarda bu nedenle de çok eleştirilecektir.

Boğazlar sorununu Ruslarla uzlaşılarak bir noktaya getirmeyi başaran Türk heyeti, "Kapitülasyonlar" ve "Azınlıklar konusunda" direnince Curzon'a ateş püskürttürecektir.

Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda *Musul Sorunu* gündeme gelecektir. Bu oturumda İsmet Paşa, etnoğrafik, siyasi tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri açılardan İngilizler'in tezinin ne kadar dayanaksız olduğunu uzun bir açıklamayla Curzon'a ve öteki temsilcilere iletti. İsmet Paşa, ilkin, **Musul Vilayetinin nüfus çoğunluğunu Türklerle Kürtlerin oluşturduğunu,** ikinci olarak da **İngiliz kaynaklarına dayanarak, Kürtlerin Turan kökenli ya da Türklerle aynı soydan geldiklerini** kaydedecektir. Üçüncü olarak, İsmet Paşa, **Kürtlerin mukadderatlarını Türkiye ile birleştirdiklerini** ifade edecektir.

Araştırmasında Mim Kemal Öke sorularla konuyu derinleştirir, "Zaten, bunu İngiliz birlikleriyle çatışarak ispat etmemiş midirler? İngiliz uçak filoları onları yıldırmak için seferber olmamış mıdırlar? Üstelik, kullanılan ad ne olursa olsun (mandayı kastediyor), gerçekte bir sömürge olacak ülkede, yabancı bir devletin uyruğu durumuna geçmeyi hangi Kürt kabullenebilir?"

İngiltere'nin Musul'da halkın kendi kaderini tayin edecek bir halkoyuna karşı çıktığını hatırlatan İsmet Paşa, Curzon'u daha da zor durumda bırakmak üzere oturumda aynen şunları söyledi:

"Kurtaracağına söz verdiği Irak halkını İngiliz Hükümeti bir an önce özgür ve her türlü işgalden arınmış olarak bıraksa ve memleketlerinin kaderine ilişkin olarak tam bir bağımsızlık içinde oy vermelerine izin verse idi, herhangi bir işgali, korumayı ya da mandayı isteyecek tek bir kimse bulunamazdı; çünkü bugün uluslar, kendi kaderlerini etki

li olarak kendileri saptamak istemekte, hiçbir koruyucu ya da kılavuz aramamaktadırlar. Bütün uluslar, 'koruma' ya da 'uygarlık yolunda kılavuz', vb. gibi sözlerin, boyunduruk altına alıcıların elinde, fethedilmiş halkları siyasal ve ekonomik bakımdan yutmak için kullanılan araçlardan başka bir şey olmadığını anlamış bulunmaktadırlar."

Musul konusu birkaç kez görüşüldü.

İngiliz Başbakanı Bonar Law, Türklerle müzakerelerin çıkmaza doğru sürüklendiğini görünce, belki biraz da panikle, Ticaret Bakanı Llyod Greame'i Lozan'a apar topar gönderecektir. Greame, Curzon'a Türkler'i teskin etmek üzere kabinenin Türkish Petroleum Şirketi'nin Irak Hükümeti'ne geçen yüzde 20'lik hissesini Türklere devretmeye karar verdiğini belirtir. Belki, bu taviz karşılığında Türkler, Irak'ın Musul üzerindeki egemenliğini tanırlar.

Bu arada Lozan'daki Türk Heyeti'nden Ahmed Rüstem Bey ve iki arkadaşı, Musul petrolleri konusunda pazarlık yapmak üzere Londra'ya gönderileceklerdir. Bu zatlar, biri Sir W. Watson Rutherford ve diğeri de Yüzbaşı Bennet'le- Vahidettin'le görüşen arabulucu olan İngiliz parlamenterler temas kuracaklardır. Asıl amaçları Hükümete ulaşmaktır. **'Musul üzerindeki Türk hakimiyetini tanısın, petrol sizin'** tarzında bir yaklaşımla geldiklerini etrafa yayarlar.

Ahmed Rüstem Bey hakkında Dışişlerine bilgi veren İngiliz istihbaratı, bu zatın aslında Alfred Bilinski adlı bir Polonya muhaciri olduğunu, fanatikliği ve delişmenliği ile tanındığını ve 'fena halde İngiliz düşmanlığı' beslediğini kaydedecektir.

Londra'ya hem petrol tavizleri vererek *Musul sorununda* Hükümeti sıkıştıracak Türk yanlısı çıkar grupları yaratmak, hem de kamuoyunu etkilemek için gelmiştir. Ancak, Curzon, başkentinde cereyan eden gelişmeleri derhal öğrenecek ve Dışişleri'ne oldukça kızgın bir üslupla kaleme aldığı bir mektupta her iki tarafın da kendisinin Lozan'da Musul'u Ankara'ya teslim edeceği varsayımı ile hareket ettiğini; halbu-

ki gerçekte böyle bir niyeti olmadığını bildirecektir. Bu konuda ne Türklere ne de onların Londra'da devşirdiği çıkarcılara cesaret verilmelidir. Curzon'un bu ikazı üzerine Londra'daki arkadaşları Ahmed Rüstem Bey'e randevu vermediler.

Sonra karşılıklı bir dizi oyunlar sahnelendi. Ama önünde sonunda İngilizlerin dediği oluyordu.

Yazmış olduğu önemli araştırmasında Mim Kemal Öke İngilizlerin uyguladığı stratejinin adını koymuştur. İngilizlerin *"Musul petrolleri siyaseti"* aşağı yukarı belli olmuştur ve *"Açık Kapı"* ilkesiyle kısaca özetlenebilir. **Önceleri Musul'a ve dolayısıyla petrole yalnız başına sahip çıkabileceğini düşünen Londra, petrol pazarlıklarının milletlerarası boyut kazanması ve ABD, Fransa gibi devletlerin "tekelci" yaklaşımda ısrar ettiği takdirde kendisine karşı [dolayısıyle Türklere yakın] bir tavır almalarından korkması ile *Musul petrolünü* isteyene açmaya mecbur kalacaktı.** İngilizler sonunda, petrol imtiyazlarını dağıtmakla *Musul meselesinde* taraftar toplayabileceğini anlamıştı. Aslında bu tavrı geliştirmesinde onlara Türkler örnek teşkil etmişler; başka bir deyişle Ahmed Rüstem'in Londra'yı ziyaretinden sonra Ankara'nın yelkeninden rüzgarını çalmışlardı. Eylül 1924'te Türkish Petroleum ve Amerikan Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na davet edilerek görüşmeler başlayacaktı.

Tarafların biraraya gelişlerinde ortaya bir de Gülbenkyan sorunu çıktı. Yukarıda anlattığımız araya sokulmuş olan Ermeni kökenli şahsiyet... Bu kişi aldatılacağını anlamakta gecikmedi. Amerikalılar, İngilizler ve Fransızlar mücadele etmeye başladı, sonunda Gülbenkyan'a yüzde 5 hisse vermekle sorunu çözdüler.

Mustafa Kemal 26 Aralık 1922'de, Lozan'daki İsmet Paşa'ya bir şifreli tel gönderdi: **"... Meclis'te bazı cereyanlara karşı daima tetikte ve takipçi bulunmak mecburiyeti beni çok üzüyor. Bir tarafa ayrılamıyorum. Halifeye saltanat hukuku vermek hevesinde bulunan mürtecilerin için**

için teşebbüsleri beni çok [asabileştiriyor] sinirlendiriyor".

Bu telgraftan yaptığım kısa bir alıntı şunu ortaya koyuyor; Lozan'da Musul'u kaybettiler diye yeri göğü inleten dinci muhafazakârlar, o dönemde Meclis'te çok başka projelerin peşindeymiş.

İstanbullu gazetecilerle 16/17 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te bir toplantı yapan Mustafa Kemal kendisine sorulan soruya verdiği karşılıkta şunu söylüyordu:

"Musul vilayeti milli sınırımız içindedir. Bu milli sınır tabirini ben bulmuştum. Mütarekeye esas olacak her halde bir sınırımız olmalıdır. Bu sınır ne olabilirdi? Bu meselede süngülerimizin bulunduğu mahalli sınır yapmak hatırıma geldi. Wilson prensiplerinden de ilham almış olarak İskenderun'dan başlayan ve Musul'u da kendi arazimiz içinde bırakan sınıra milli sınır dedim. Hakikaten o zaman Musul'un güneyinde bir ordumuz vardı. Fakat biraz sonra bir İngiliz kumandanı gelmiş ve İhsan Paşa'yı aldatarak orada oturmuş. Musul bizim için çok kıymetlidir; birincisi, civarında sonsuz servet teşkil eden petrol kaynaklan vardır. İkincisi, bunun kadar mühim olan Kürtlük meselesidir.

İngilizler orada bir Kürt hükümeti teşkil etmek istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde bu fikir bizim sınırımız dahilindeki Kürtlere de sirayet edebilir. Bu fikre engel olmak üzere sınırı güneyden geçirmek lazımdır. Bununla beraber, Musul'u almamakla muharebeye devam mı edeceğiz? Hatta sîzlere soruyorum: Her şey oldubitti, Musul için harbe devam makul bir şey midir? Biliyorsunuz ki, Yunanlılar Anadolu'ya çıktı, hatta Sakarya'ya kadar geldi. Onları atmak için, genel arzuyu birleştirmek için düştüğümüz müşkülat büyüktür. Bir tarihte Yunanlıların İzmir'de kalmasıyla barışa intikal etmeyi arzu edenler çoğalmıştı. Demek istemiyorum ki, Musul'u harben almak mümkün değildir. Musul'u almak gayet kolaydır ve o cephedeki kuvvetlerimiz tamamıyla hazır ve harekâta amadedir.

Bununla beraber ben şimdi kendi özel görüşümü söylüyorum. Meclis'in şu veya bu noktadaki fikrini bittabi henüz bilmiyorum..."

İngilizlerle çözüme ulaşılamadı. Onun üzerine, Musul sorununu barış antlaşmasının imzasından sonra, önce bir yıl içinde, sonra dokuz ay süresince iki ülke arasında konuşulacak ve anlaşma yapılamazsa Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine başvurulacaktır, şeklinde bir çözüm yoluna bağladılar. Bu hava içinde ocak ayının sonuna gelindi. Bazı emarelerden seziliyordu ise de, ocak ayının sonunda açığa çıktı ki, alt komisyonlarda biriken, o zamana kadar bir karara varılamamış olan tartışmalarla beraber bir antlaşma projesi meydana getirmişlerdir.

Bu proje şubat ayında Türk tarafına iletildi, ancak kabul edilecek gibi değildi. Derhal iade edildi, tabii Curzon çok kızdı. Hiçbir sonuca ulaşamadan da toplantıyı terk edip ülkesine döndü.

20 Ocak 1923'te *Musul meselesi* yeniden TBMM gizli celselerinde tartışılır. Oturumda ilk konuşmayı Başbakan Rauf [Orbay] yapar. Misak-ı Milli'ye bağlı olduklarını ve Musul'u ***"icabında kuvvetle almak için her türlü istihzârâtta bulunduklarım"*** kaydedecektir. Aynı celsede Başbakan, Musul'un, Türkiye için ekonomik potansiyelinden daha çok, stratejik konumu dolayısıyla önemli olduğunu belirtir.

Sekiz gün sonra **'ikinci gruba' mensup Trabzon Milletvekillerinden Ali Şükrü**, askerî tedbire başvurulduğu takdirde, Türkiye'nin yeni bir savaşı göze alıp alamayacağını soracaktır. Aslında Ali Şükrü'nün merak ettiği, bir savaş halinde Yunanlıların da bu fırsatı vesile bilip Batı Trakya'dan saldırıya geçebilecekleri olasılığının mevcut olup olmadığıydı. Ya, savaşla beraber Büyük Güçler, Türkiye'yi ekonomik bir ablukaya alırlarsa, buna karşı Türk mâliyesi dayanabilir miydi? Ali Şükrü'nün sorgulamasına cevaben Başbakan Rauf da meseleyi Meclis'e getirdiklerini ve hükümet olarak millet

vekillerinden kendilerini yönlendirmelerini beklediklerini söyleyecektir. Ancak, Başbakan sorunun toprak ya da *petrol meselesi* olmadığını, fakat doğrudan Türkiye'nin güvenliğini hatırlatacaktır. İngiltere'nin hedefinin aslında Türkiye'ye karşı Musul'u bir **"ateş ocağı"** haline dönüştürmek olduğunu ekler. Musul'un Türkler'in elinden alınacağı söylentileri kamuoyunu da meşgul etmeye başlamıştır. Nitekim, basını yatıştırmak bakımından Mustafa Kemal, 30 Ocak'ta İzmir gazetecilerinin sorularına şu açıklamayı yapacaktır: **"Musul vilayeti Türkiye devletinin milli sınırı dahilindedir, buralarını anavatandan koparıp şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyeti Akvam ile bu meselenin münasebeti yoktur."**

Lozan'dan dönen İsmet Paşa, 21 Şubat'ta [1923] TBMM'ndedir. Konu Musul'a gelince, İsmet Paşa, Curzon'un isteği doğrultusunda bu meseleyi genel heyete açmadan aralarında tartışmalarını kabul ettiğini söyleyecektir. İsmet Paşa, konferansın kesilmesini de Musul meselesindeki çıkmaza yoruyordu.

Mustafa Kemal şunu söyleyecekti: **"Misak-ı Milli, şu hat, bu hat diye hiçbir vakitte sınır çizmemiştir..."**

Muhalif gruptan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni uzunca bir konuşma yaparak Meclis'in dikkatini önemli noktalara çekmeye çalışacaktır. İngiliz dostluğuna inananların aldanacağını ve ülkeye bilmeyerek hiyânet edeceklerini belirten Hüseyin Avni, Milletler Cemiyeti'nin de **"İngiliz uşaklarından"** oluştuğunu iddia edecektir. İngilizler'in, Musul Meselesi'ni Cemiyet'e havale etmeye çalışmaları, ona göre, **"bir şâki tuzağı'dır. "İngilizlerden Mısır'ı aldınız, Kıbrıs'ı aldınız mı efendiler? Musul'u bugün sana vermeyen, ne için yarın versin? Gayesi orada bir Kürt Hükümeti teşkil edip, senin memleketini parçalayıp, sonuçta bir Ermenistan teşkil etmek değil midir?"** Bu soruları soran Hüseyin Avni, **"Bir yıl sonra Milletler Cemiyeti vermem derse savaşacağız"** diye

rek hükümetin milleti aldatmamasını rica eder. Konuşmasının devamında Mustafa Kemal Paşa'ya seslenir: **"Paşa! Ordunun başına otur, başka işin yoktur. Mukaddes tanıdığın işi ben de tanıyorum, ben de seninle beraber çömez olarak çalışayım. Fakat Başkumandanlık görevini yerine getir ve sınırlara bayrağını çek; bayrağını, süngünü [İngiliz'in] gırtlağına daya."**

Bu konuşmanın Meclis'te ne derece şiddetle alkışlandığını tahmin etmek güç değil. Tartışmalar günlerce devam eder. Edirne milletvekili Şerefin değerlendirmesi çok dikkat çekicidir: "Eğer ekonomi alanında bağımsızlığımızı sağlayacaksa Musul'u da, Karaağaç'ı da versinler. Maliye alanında tutsaklığımıza son versin, Başbakan Rauf'un elini öpeyim [antlaşmayı] imzalasınlar."

6 Mart tarihli oturumda **Erzurum Milletvekili Mustafa Durak** konuşur: **"Erzurum'u, Kars'ı nasıl mühim görüyorsam, Musul'u o kadar önemli görüyorum."** İş uzatılırsa bölgede İngiliz parasıyla ve propagandasıyla önü alınamayacak olumsuzluklar ortaya çıkacağına da dikkati çeker.

Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya bir Kürt olarak, "Bir insanı ikiye bölmek ya da herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değilse, Musul'u Türkiye'den ayırmak mümkün değildir," diyor ve geleceklerini Ankara ile birleştirdiklerini kayıtlara geçirtiyordu. Konuşmasını sürdüren Mustafa Durak şöyle devam eder:

"Arkadaşlar, Kürtler'e Sevr paçavrası ile çok verdiler. Fakat Kürtler korktular. Kürtler yanan kardeşlerini gördüğü için çekildi. Yanaşmadılar, arkadaşlar. Fakat bugün Musul'da alladı pulladı, bugün bir kukla yarattı. Kürdü kukla ile yıkmak istiyorlar, arkadaşlar. Oyalayıcı, o göz boyayıcı kuklayı yaratmışlar, aldatıyorlar, İngilizlerin altını, o kuklanın mevcudiyeti çok iş görecektir, arkadaşlar. Ben Musul'u istemiyorum. Musul'u atıyorum. Musul'u kime verirlerse versinler, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü almakla

Türk'ün, Kürdün birliği onunla temin edilir. Ben Musul'u terk ettim, petrolü terk ettim. Fakat, Türkiye'nin en mühim bir parçasına yapılan aşıdan Türkiye'yi kurtarmak istiyorum. Arkadaşlar tekrar ediyorum... Rica ederim. Bu siyasetin cereyanına meydan vermeyiniz!"

Bu konuyla ilgili olarak konuşan milletvekilleri İngiltere'nin kurdurduğu kukla devletin tehlikesine dikkati çeken konuşmalarını sürdürdüler.

Lozan'ın ikinci devresi açıldığında Musul konusunda tartışmalar dinmedi. Lozan'da ileri bir tarihe bırakılan *Musul Sorununa* bir çözüm bulmak amacıyla 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da eski Bahriye Nezareti binasında İngiltere ile görüşmelere başlandı. Türk heyetine Meclis başkanı ve İstanbul Milletvekili Fethi [Okyar], İngiliz heyetine de Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox başkanlık ediyordu.

Fethi Bey Musul Vilayeti halkının üçte ikisinin Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu etnik ve coğrafi nedenlerden dolayı Süleymaniye Kerkük ve Musul kentlerinin Türkiye'ye verilmesi gerektiğini, Türkiye'nin bu konuda tatmin edilmesine karşılık petrollerde ortaklık tanınabileceğini anlattı.

İngilizler kendilerine göre *Musul Sorunu*'nu halletmişlerdi. Bu nedenle Türkiye'ye Musul'u vermek bir yana Hakkari'yi istemeye başlamışlardı. Görüşmelerde bir yere varılamayacağı anlaşılınca konferans çalışmalarına 5 Haziran 1924'te son verildi. *Musul Sorunu*'nun çözümünde Lozan Anlaşmasının 3. maddesinin 2. fıkrasına göre Milletler Cemiyeti'ne bırakıldı.

Milletler Cemiyeti'nde konu görüşülmeye başlandı. Ankara'ya heyet de gönderildi. Ardından Musul'a gidildi.

Komisyon raporunu 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sundu. Bu rapora göre, Musul Vilayeti'nde çoğunluğu sayıları 500 bin kadar olan Kürtlerin oluşturduğunu, iktisadi olarak da bölgenin Irak'a bağlanması gerektiğini; siyasal sonuç olarak da, Irak'taki manda yönetimi 1928'de sona ereceği için bu yönetimin 25 yıl uzatılmasının ve Musul

Vilayetindeki Kürtlere yönetsel ve kültürel özerklik verilmesi kaydıyla Musul'un Irak'a bırakılması, bu iki hususa uyulmadığı takdirde Türkiye'ye bırakılmasının uygun olacağı belirtiliyordu. Milletler Cemiyeti Musul Vilayetini, Türkiye ve Irak arasında bölüşülmesine karar verirse Küçük Zap çizgisinin sınır olabileceğini, İngiltere'nin Hakkari üzerindeki iddialarını ise kabul etmiyordu.

Komisyon Raporu, Milletler Cemiyeti Meclisinde 3 Eylül'de görüşülmeye başlandı. İngiltere Sömürgeler Bakanı Amery 1928'de sona erecek İngiltere-Irak Antlaşmasının iki tarafın isteği üzerine daha uzun süreli bir anlaşmayla yenilenebileceğini; Musul'un Irak'a bırakılması için Kürtlere tanınması istenen haklara Irak'ın zaten uyduğunu söyledi.

Lozan Konferansı sürecinde Türkiye'nin bazı sınır değişiklikleriyle Musul sorununu çözebileceği hep ileri sürülegelmiştir. İddiaya göre Musul ilinin tümü üzerindeki taleplerinden vazgeçmeyişi uzlaşmayı olanaksızlaştırmıştır. Bu tezi ileri sürenler, **Musul konusu konuşulurken ve çözülmeye çalışılırken, Kürt etnikliği baskın olan iki isyanla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan birisi *Nasturi*, ötekisi de hilafetin kaldırılışını bahane eden *Şeyh Sait* isyanıdır. Bu iki isyan Musul'da ağırlıklı olan Kürt nüfusu nedeniyle Türkiye'nin bölge üzerindeki iddialarını da zayıflatmıştı**.

O günlerde **"Nasturi Ayaklanması"** başlamıştı. **Şeyh Sait Ayaklanması**nı, 9 Ağustos 1925 günü **"Raçkotan Ayaklanması"** izledi, bu ayaklanmayı 16 Mayıs 1926 günü **"I. Ağrı Ayaklanması"**...

Türkiye bu ayaklanmaları bastırdı, ancak Musul'dan da vazgeçmek zorunda kaldı. 5 Haziran 1926 tarihli anlaşma ile Musul petrolleri İngilizlere terk edildi.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nde alınan karara itiraz ettiyse de sonuç alamadı. 5 Haziran 1926 tarihinde yapılan anlaşmayla da Cemiyet'in kararını kabul etti. Bu anlaşmaya göre Brüksel'de saptanan sınır Türkiye lehine yapılan küçük değiş-

şiklikleri içerecekti. Ayrıca Irak Hükümeti Musul üzerindeki haklarından vazgeçecek olan Türkiye'ye 25 yıl süreyle petrol gelirlerinin yüzde 10'unu verecekti. Fakat Türkiye, daha sonra 500 bin İngiliz sterlini karşılığında bu paydan da vazgeçmiş ve Musul dosyası böylece 500 bin İngiliz sterlinine kapanmıştır.

Misâk-ı Millî sınırları içerisinde bir Türk vilayeti olarak kabul edilen, Musul vilâyetinin terk edilmesi olayı basında çeşitli tartışmalara neden oldu. Türk milletinin kolay kolay kabul edemeyeceği bir sonuç olan bu hadiseyi değerlendiren dönemin Türkiye Cumhuriyeti **Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras)**, 7 Kasım 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Musul Meselesi konusunda Türkiye'nin yaptığı fedakârlıklardan bahsederken şunları söyledi: *"Yakın şarkta başlıca hürmeti temsil eden Türkiye Cumhuriyeti, en esaslı mihveri medeni milletlerin siyaseti arasında bir intizam unsuru ve terakki olarak çalışmakta olduğundan dünyanın ve yakın şarkın sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti adına Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için yegane problem olan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık."*

Yıllar sonra Cumhuriyet döneminin ünlü dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 12 Ekim 1970 tarihinde yaptığı bir ziyarette ilginç bir açıklama yapıyordu: *"Türkiye, Musul'u Irak'a terkederken, İngiltere ile arasının açık olması karşısında başka ülkelerin Türkiye'yle ilişkilerini geliştirmekten duydukları endişeyi gidermek istediği gibi; Musul'u Irak'a verip, bu ülkeyi memnun bırakarak ileride onunla bir konfederasyon yapmayı da düşünmüştür. Fakat, Irak'ta bu işi gerçekleştirecek* ***'Türk yanlısı devlet adamları suikaste'*** *uğradılar."*

ABD ve İngiltere'nin Irak'a yaptığı ortak askeri harekât ardından Saddam'ın idamı sonrasında, Irak'ın kuzeyinde kurdurulan Kürt devleti, bilindik büyük petrol şirketlerine Musul ve Kerkük'ün petrollerini verdi.

***

Petrol yatağı Musul ve Kerkük'ün elden kayıp gitmesinin yarattığı travmayı, milletvekillerinin 'isyanını' anlamak mümkün. Galiba Ankara'nın içine sindiremediği olay, Şeyh Sait isyanı olsa gerektir. Bundan sonraki kısım bu isyanın ayrıntılarını anlatacak. Ancak olaya bir giriş gerekiyor. Öncelikle iç isyanların genel karakterleri analize muhtaç. Genelkurmay'ın kendi arşivindeki belgelerde yayınladığı kaynaktan yola çıkarak, iç isyanları yaratan ortamı anlayabilmek için başka kaynakların yardımıyla bir "ön değerlendirme" yapalım.

Genelkurmayın yayınladığı kitaba göre[1] **Kurtuluş Savaşı boyunca 24 iç isyan meydana gelmiştir. Bu isyanların iç ve dış nedenleri vardır. O günün içine ABD'nin dahil olduğu müttefik güçleri olarak tanımlanabilecek devletlerin çıkarları bu isyanlarda önemli bir rol oynamıştır. Bu devletlere Yunanistan'ın, Bulgaristan'ın, Ermenilerin çıkarları ile Kürtçülük akımları da eklendiğinde, mücadele edilen tehlikenin ne denli dev boyutta olduğu kendiliğinden görülüyor zaten.**

Kurtuluş Savaşı, Türk ulusunun bir ölüm kalım savaşıdır. Bu savaşta, büyük önem taşıyan topyekûn savaşmayı görmek şöyle dursun, her tepesini bir kale kabul ederek vatanı kurtarmaya çalışanların karşısına dikilenleri ve hatta geriden vuranları görmek mümkündür.

Öteden beri, "Din mahvoluyor, İslamiyetin mahvına yürünüyor, dinin yaşatılması ve korunması için Allah tarafından bizler memur edildik" denilmiş, böylece zavallı halk, en can alacak yönünden aldatılmıştır. Bütün felaketlerimiz aynı silahın kullanılması sonucu olmuştur.[2]

En yakın ve dikkate değer olaylardan örneğin, Arnavutluk ayaklanmasında, 31 Mart Olayı'nda kullanılmış araç ve kışkırtmaların aynı olduğu görülmektedir. O zamanlarda da "Şeriat, din mahvolmuştur. Ey ahali kalkınız..." diye zavallı kimseler aldatılmış ve aleyhte harekete geçirilmiştir.

Düşmanlar, emellerine erişmek için sahip oldukları kuvvetleri kullanmaktan çok, keşfettikleri bu etkili araçla Türk ulusunu birbiriyle çarpıştırmışlardır. Özellikle İngiltere, Avrupa'ya **"Osmanlı ulusunda birlik ve dayanışma yoktur. Bunlar birbirleriyle çarpışmaktadırlar. Kendi kendilerini idare edemezler; bunların başına idare edecek bir müdür lâzımdır"** görüşünü kabul ettirmek için fırsat kollamakta ve hatta bazı devletlere önerilerde bulunmaktadır.[3]

İngilizlerin bu maksatlarını açığa vurması bakımından Mareşal Fevzi Çakmak'ın 27 Nisan 1920'de Ankara'ya geldiği gün, yol yorgunluğu geçmeden Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı şu konuşma tarihi bir önem taşır:

"... İngilizlerin istediği, Kuva-yı Milliye'nin red ve suçlandırılması idi. Biz de Kuva-yı Milliye'nin haksız işgallerden ve Yunanlıların İzmir ve Aydın'daki zulümlerinden doğduğunu ve bu haklı savunmayı reddetmenin ulusumuza karşı bir hıyanet teşkil edeceğini, bunu yapamıyacağımızı söylüyorduk... Nihayet İngilizler, Salih Paşa hükümetini, Bablâli'den süngü ile atmağa karar vermişlerdi... Diledikleri yolda bir hükümeti getirip, kendilerinden bir İngiliz erinin bile burnu kanamaksızın, bir savaşla bizi bize kırdırmak istiyorlardı... Malûmunuz olan hattı hümayunlar ve fetvalar, İslâmî birbirine düşürmek için, 1400 senelik İslam tarihinde misli görülmemiş bir İngiliz arabozuculuğunun acı bir belgesidir.

İngilizler bize açıkça söylediler, "Biz dilediğimiz yolda yani en ağır şartları imzalayacak bir hükümeti bulup getireceğiz..." dediler. Bu tarihte İngilizlerin düzenledikleri planın esas hatları, önce ulusu iç ayrılıklara düşürmek ve bölmek idi. Gerçekten, iç ayrılıklarla ulusun bütünü ile çökeceğini ve tüm memleketin bir-iki ay içerisinde kölelik zincirine vurulacağını ümit ediyorlardı..."[4]

Bu dış etkenin o günlerde İngiltere olduğu Meclis'te açıkça ortaya konmuş. Bugün de değişen bir durumun olmadığı,

İngiltere'nin rolünü ABD'nin aldığı, AB'nin de tıpkı Fevzi Çakmak'ın değerlendirmesinde olduğu gibi davrandıkları meydandadır.

Batı Anadolu'da, Nazilli'de, Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenleri, millî toplum içinde en itibarlı kimseler olup, görünüşte Kuvayı Milliyeci, gerçekte Millî mücadelenin karşısında idiler. Geniş arazi ve mülk sahibi bu kimseler, Millî Mücadeleyi zararlı görmüşler, İngiliz Generali Humprey ile gizlice temaslarda bulunarak "kayıtsız şartsız İngiliz işgal ve idaresini, Yunan işgaline tercih ettiklerini..." ifadeden kaçınmamışlardı. Bunların bir kısmı, İstanbul'daki Damat Ferit Hükümeti ile devamlı haberleşmekte idiler. Silahına sarılmış bulunan millî mücadele taraftarlarını veya bunları destekleyenleri gizlice haber vermekten ve kara çalmak yoluyla suçlu ve zor durumlara sokmaktan geri kalmıyorlardı.[5]

Ayrıca, Mustafa Kemal'in tüm devrim hamlelerine karşı yapılan muhalefet ve halkı kışkırtma girişimlerinde hep bu kesimin temsilcilerini görmekteyiz.

İngilizlerin kışkırtmaları ile Güneydoğu Anadolu'da özellikle Cerablus, Nizip bucaklarında, Diyarbakır bölgesinde, Urfa ve Antep dolaylarında yapılan Kürtçülük tahrikleri de 6'ncı Ordu ve daha sonra 13 ncü kolordu tarafından önlenmişti.[6] Lozan'da çözdürülmemiş, sonraya bırakılmış Musul sorunu çözümü gündeme geldiğinde Ankara "Kürtçülük ve irtica" bahaneli Şeyh Sait İsyanı ile sarsılacaktı.

Musul sorununun görüşülmekte olduğu sırada, Türkiye'nin bu bölgedeki haklarında ısrarı üzerine İngilizler tarafından çıkarılmış isyanlardan biridir. İngilizler onda Nasturileri ve Kürtleri kışkırttılar.

İsyanın bölgesi güney sınırındaki Çal-Oramar-Çölemerik güneyi- Beytüşşebab'ın hemen doğusu ve Habur suyu içindeki alandır. Ayaklanma, 1924 Eylülünün başında patlak verdi. O isyanda kullanılan slogan *"Bağımsız (müstakil) Kurdistan"* idi.[7] Bu isyan 16 günde bastırıldı (12 Eylül'de başlayan

harekât 28 Eylül'de sona erdi). Şeyh Sait'in adı ilk kez burada geçti ama tutuklanmadı.

Mustafa Kemal 22 Ocak 1923 tarihinde Bursa'da *Şark Sineması*'nda halkla konuşurken 'irticayı ve devrimleri yerleştirme sürecini' şöyle tanımlıyordu:

"Milletimiz, üç buçuk senelik bir zamana sığdırılması olanağı olmayan çok büyük bir inkılabın (devrimin) etkeni olmuştur. Hakikaten yüzyıllardan beri tabi olmaya alıştığımız bir idare şeklinin dışına çıkarak dünyada benzeri bulunmayan bir devlet kurduk. Fakat bu yeniliğin mutlaka bir karşı hareketi icap ettireceğini hatırımızdan çıkarmamak lazımdır.

Bu harekete özel tabiriyle "irtica" derler. Yaptığımız işlere ve aldığımız neticelere göre, bu gibi irticalar her zaman beklenebilir. **Kan ile yapılan inkılaplar** (devrimler) **daha sağlam olur, kansız inkılap** (devrim) **ebedileştirilemez** (sonsuzlaştırılamaz). Fakat **biz bu inkılaba** (devrime) **ulaşmak için lüzumu kadar kan döktük. Bu kanlarımız, yalnız muharebe meydanlarında değil, aynı zamanda memleketin dahilinde de döküldü.** Biliyorsunuz ki, Hendek'te, Bolu'da, Konya'da, Yozgat'ta ve sair mahallelimizde birçok isyanlar meydana geldi. Ve bunların hepsi bastırıldı. Temenni edilir ki, bu dökülen kanlar yeterli olsun ve bundan sonra kan dökülmesin. Mesut inkılabımızın aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve uyarmak, aydınlara düşen milli vazifelerin en mühimi ve en birincisidir."[8]

Ankara, Musul'da çözüm diye bastırdıkça **İngilizlerin oyuncağı olan Kürt beyleri, yine İngilizlerin desteğiyle Nakşibendi tarikatının önde gelenlerinden Şeyh Sait önderliğinde ayaklandılar.**

13 Şubat 1925 tarihinde 350 atlı ile Genç ilçe merkezine doğru yola koyulan isyancıların hedefi Diyarbakır'dır. Şeyh Sait kuvvetleri Diyarbakır'a saldırarak Türk kuvvetlerine kayıplar verdirirler ama Nisan'ın ikinci haftasından itibaren Türk Ordusu duruma hakim olur. Şeyh Sait, İran'a kaçmak üzereyken yakalanır.[9]

Şeyh Sait İsyanı, geniş ve yaygın bir ayaklanmadır ve bundan sonraki Kürt isyanlarının da başlangıcı olmuştur. Hem irticai hem de bölücü bir ayaklanmadır. Yalnız din ve şeriat gereklerinin uygulanmasının sağlanması için çıkmadığı, başlangıç ve gelişmesi sırasında verilen emir ve görevlerden esir alman asker ve subaylara "düşman askeri", ayaklanmaya katılmayan Kürt aşiretlerine de *"melun"* veya *"Türk"* denmesi, **Şeyh Sait'e ait belgelerin üzerinde "Kürdistan Harbiye Nezareti", "Kürdistan Reisi"** veya **"Hükümeti" başlıklarının kullanılmış olması olayın hiç de basit olmadığını göstermektedir.** Şeriatçıları ve Kürtçüleri Türk Devleti'ne karşı birleştirecek ve bundan sonra da hiç ayırmayacak olan geleneğin başlangıç noktasıdır aslında.[10]

İsyanın karakterine teşhis konulurken **Rauf Orbay'ın anılarında** şu analiz yapılmaktadır:

"Olay, Türkiye Cumhuriyeti'nde devrimlere tepki olarak başlayan bir harekettir. Şeyh Sait ayaklanması, ***halkın 'din elden gidiyor' kandırmacası ile kışkırtılmasıydı. Gerçekte ise Şeyh Sait'in bağımsız bir devlet kurma gayesini taşıdığı anlaşılmaktadır.*** *Sonradan elde edilen belgeler ile ayaklananların üzerinde bulunan yabancı silah ve askerî malzeme, dışarıdan yardım alındığını,* ***hareketin İngiliz Hükümeti'nin kışkırtması ve malzeme sağlaması sayesinde gerçekleştiğini ortaya koymuştur****."*[11]

Başbakan Fethi Okyar önceleri isyanı hafife alır. Mustafa Kemal ise daha ciddiyetle üzerinde durur ve sertlik yanlısıdır. Başbakanlığa İsmet İnönü'yü getirir. Yeni hükümet sert önlemleri uygulamaya koyar. Bir sonraki bölümde konuyu inceden inceye işlemeye başlayıp hem bu sert önlemleri hem nedenlerini hem de sonuçlarını "aynanın arkasından" çıkarmaya çalışalım.

DİPNOTLAR:

1 Hamdi Ertuna, Türk İstiklal Harbi, Vl. cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar [1919-1921], Genkur Basımevi, Ankara, 1974, s.40-295

2 Hamdi Ertuna, Türk İstiklal Harbi, Vl. cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar [1919-1921], s.25

3 Hamdi Ertuna, Türk İstiklal Harbi, Vl. cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar [1919-1921], s.25

4 Yunus Nadi, Birinci Büyük Millet Meclisi, s.54'ten aktaran kaynak: Hamdi Ertuna, Türk İstiklal Harbi, Vl. cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar [1919-1921], s.32

5 Hamdi Ertuna, Türk İstiklal Harbi, Vl. cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar [1919-1921], s.32

6 Hamdi Ertuna, Türk İstiklal Harbi, Vl. cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar [1919-1921], s.32

7 Metin Toker, Şeyh Sait ve İsyanı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s.43

8 Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt:14 [1922-1923], s.367

9 Serap Yeşiltuna, Atatürk ve Kürtler, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s.22

10 Serap Yeşiltuna, Atatürk ve Kürtler, s.22

11 Erol Şadi, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", Tercüman, 21 Ekim 1986'dan aktaran kaynak Yaşar Kalafat, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Boğaziçi Yayınları, Ankara,1992, s.181

KAYNAKLAR:

Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt:14, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.269-270

Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt:15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.45

İsmet İnönü, *İnönü'nün Anıları,* cilt:2, Bilgi Yayınevi, Ankara,

Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi [1918-1926]*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991

Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi,* AKDTYK Yayını, Ankara, 2003

H. Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı,* Arba Yayınları, İstanbul, 1995

Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* AÜ Yayınları, No. 412, Ankara, 1978, [dipnot] s.321

Uğur Mumcu, *Cumhuriyet,* 7 Ekim 1992'den aktaran

Uğur Mumcu, *Türk Memet Nöbete,* um: ag yayınları, Ankara, 2004, s.227-228

İNGİLİZ PARASIYLA YAPILAN ŞEYH SAİT İSYANI

İngiliz yardımının sağlanıp sağlanmadığı belirgin değildir. Ancak Musul meseleleriyle ilgili görüşmeler ister istemez bu isyanın İngiltere tarafından büyük ölçüde teşvik edildiğini göstermektedir. İngilizler'e göre, Cibranlı Halit Bey isyan başlamadan önce, Urmiye'de Rus Başkonsolosu Savasu ile görüşmüş, olumsuz cevap almıştır.

Ortadoğu petrollerinin keşfinden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Kürt unsurlar, öncelikli olarak petrole şiddetle bağımlı olan, endüstri devrimini tamamlamış devletlerce isyana teşvik edilmişlerdir. Bu devletlerin başında İngiltere ve Fransa'yı görmekteyiz.

Kurtuluş Savaşı sırasında ve ardından kurulan Cumhuriyet döneminde de durumda pek değişiklik olmamış, petrolün olduğu topraklarda işgalin yerini, petrole giden güzergâhların kontrolü ile, Lozan'da çözüme kavuşturulamamış bazı toprak talepleri almıştır.

Bu isyanların görünürdeki kılıfları din, şeriat istemidir. Oysa derindeki neden ise Kürtçülüktür.

"Devrimler ve Tepkiler"ri ortaya çıkarmaya çalışan Mahmut Goloğlu yol gösterici bir değerlendirme yapıyor:

"*... Nüfuzun kötüye kullanılması ve yolsuzluk dedikoduları, diktaya gidiş söylentileri henüz süregelmekte iken,* ***İslam dininin***

en bağnaz ve tutucu olanlarını içinde toplamış olan Nakşibendi tarikatı*nın en çok etkili olduğu Doğu Bölgesi'nde, hükümetin dinsizleştiği, milletin dinsizliğe götürüldüğü, dinin kaldırılmak istendiği, dinin yitirilmekte olduğu, bunu önlemek gerektiği gibi söylenti ve propagandalarla 'devrim tepkilerinin' belki de en büyüğü denebilecek olan ayaklanma başladı."*

Etnik ayrımcılığa dayalı örgütlenmeler Şeyh Sait isyanından çok önce, yaklaşık 20-25 yıl öncesinden başlamıştır. Bunlardan **Azadî ve Hevî "Kürt Talebe Cemiyeti"**, **Kürt Neşir ve Maarif Cemiyeti**, **Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti**, **Kürdistan Cemiyeti**, **Kürt İstiklal Komitesi**, **Kürt Teavün Cemiyeti**, **Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti**, **Hoybun gibileri Şeyh Sait olayının Kürtçü boyutunu hazırlamışlardır.**

1 Kasım 1924 tarihinde kurulan **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı zamanla ele geçiren gruplar arasında, bu muhalefet partisini Kürt bağımsızlığını sağlamak için basamak yapmaya çalışan Şeyh Abdülkadir ile birlikte Kürt Teali Cemiyeti mensupları da vardı. Öte yandan bu Cemiyet Damat Ferit kabinesinin büyük Ermenistan projesine şiddetle muhalefet ediyordu.**

Ancak **Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile özerk bir Kürdistan'ın kurulması konusunda anlaşma yapmaktan geri durmuyorlardı.**

Kürt Teali Cemiyeti, Cumhuriyetin ilanından önce dağılmış olmasına karşın, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı yılı içinde illegal Kürt İstiklâl Komitesi'ni oluşturdu. Komitenin amacı Kürdistan bağımsızlığını sağlamaktı. Komitede Seyyid Abdülkadir, Cibranlı Halit, Hacı Musa, eski Milletvekili Yusuf Ziya vardı. Sonradan bunlara Şeyh Sait de katıldı.

İsyandan önce, istihbarat elemanları ayaklanmanın İstanbul'daki tertipçilerini fena halde yanıltan ve onları mahkeme aşamasında çok zor durumda bırakacak olan bir ilişki kuruldu.

1924 yılının sonunda ve Mart 1925'te, yani isyandan önce *Kürt İstiklâl Komitesi* adına Büyük Britanya Dışişleri Bakan-

lığı Doğu Cephesi memurlarından sandığı Mr. Templeto'ya Palu'lu Sadi'nin götürdüğü teklife göre;

- İngilizler *Kürt Emirliği*'nin kurulmasını destekleyecekler ve çevre ülkelerden korunmasını sağlayacaklardı.
- İsyan 1926 ilkbaharında başlayacak isyanın ilk hedefi Diyarbakır olacak ve Musul hududunda İngilizler'le temas edilecekti.
- Kürt emaretine Akdeniz'de bir çıkış noktası verilecekti.
- Emaret'in başına Seyyid Abdulkadir getirilecek ve onun kuracağı kabineye müdahale edilmeyecekti.
- **Musul sınırındaki İngilizler'le temas edildiğinde İngilizler gerekli silah ve para yardımını yapacaklardı. Yardımın ilk taksidi 250.000 altın olacaktır.** Buna göre *Kürt İstiklâl Komitesinin* birinci safhasını tamamladığı isyanın bu aşamasından sonra İngilizler'in fiili yardımı başlayacaktır.

Oysa gerçekte Mr. Templeto diye bir İngiliz yoktu. Bu kişi Türk polisinin bir elemanıydı. Ancak **Seyyid Abdulkadir'in hem tüm planı hem de İngilizlerle işbirliği öğrenilmişti.**

Akademisyen Yaşar Kalafat'ın yorumuyla, Şeyh Sait dinî hareketinden İngilizler'in, Musul meselesi, Hilâfet ve Saltanat yanlıların iç politika konularından yararlanmak istemeleri gibi, Kürt şovenizm ya da rejiyonalizminden yana olanlar da kendi ideolojileri doğrultusunda yararlanmak istemişlerdir. Bu üç çevrenin de Şeyh Sait olayından önce başlatılmış politik girişim ve eylemleri vardı. Şeyh Sait olayı onlar için, siyasî çıkarları bakımından kullanılmaya uygun bir bahane olmuştur.

Şeyh Sait ayaklanmasında rol oynayan önemli bir örgüt vardı: Azadî.

Kurtuluş Savaşı'nın utkuyla bitirilişi ardından İstanbul'daki Kürtçü örgütlerin tamamen ortadan kalktığı sanılmıştı. Ama 1923 yılı mayıs ayında merkezi Erzurum'da olan bir örgütlenmenin ortaya çıktığı fark edilecekti.

Azadî (Kürdistan İstiklali Cemiyeti) adını taşıyan bu örgütün çekirdek kadrosunu eski Hamidiye Alayları subayları ile Türk ordusunda görevli bazı doğulu subaylar oluşturmaktaydı. Azadî'nin örgütlenme yapısı, beş kişilik gizli gruplar şeklindeydi; örgüt üyeleri birbirlerini parola isimleriyle tanıyordu. İlişkiler gizli yollardan daha yüksek bir heyet üyesinin aracılığıyla sağlanıyordu.

Azadî'nin liderleri Cibran aşireti ağalarından Miralay Halit Bey'le Bitlis Beylerinden Yusuf Ziya idi. Halit Bey, İkinci Abdülhamit'in Hamidiye Alayları için kurduğu 'aşiret mekteplerine' devam etmişti. Bu yüzden militan liderlerin çoğundan büyük saygı görüyordu. Düzenli orduda albaydı. Öteki liderlerden daha milliyetçiydi, bu da aldığı eğitime bağlanıyordu.

Yusuf Ziya Bey ise Bitlis'te büyük nüfuzu olan biriydi. TBMM'ne Bitlis Milletvekili seçilmişti. Böylece sıkça seyahat edebiliyor ve kuşku uyandırmadan pek çok kişiyle ilişki kurabiliyordu.

Cibranlı Halit Bey, *Kürt Teali Cemiyeti* Başkanı Abdülkadir ve Bitlis milletvekili olarak TBMM'ne bulunan Yusuf Ziya'yla birlikte, Kürt meselesini Milletler Cemiyeti'ne götürmek istiyordu.

Cemiyet için ilk hazırlıkları bir grup subay yaptı. Daha sonra Doğu Anadolu'daki nüfuzlu şahıslar kazanılmaya çalışıldı. O sırada 1923 Meclisi için seçimler olduğundan Ziya, seçim kampanyası görüntüsü altında bu işi kolayca yapabiliyordu.

Azadî Cemiyeti 1924 yılında ilk kongresini yaptı. Katılanlar arasında, Halit Bey'in akrabası olan ve Diyarbakır'ın doğusunda yaşayan Zazalar arasında büyük nüfuz sahibi olduğu için davet edilen Şeyh Sait de vardı.

Şeyh Sait, 1865 yılında Palu'da, Şeyh Mahmûd Feyzî'nin oğlu olarak dünyaya gelmişti. Dedesi Şeyh Ali Efendi, Malatya, Elazığ, Erzurum, Diyarbakır, Bingöl, Muş illerini içine

alan bölgenin Nakşibendi Tarikatı'nın postnişiydi. Aynı zamanda bu bölgedeki medreselerin de yöneticisiydi.

Şeyh Sait'in kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan Nakşibendiliğin bölgedeki tarihi çok eskilere dayanıyor. Nakşibendiliğin Kürtler arasında yayılması ise ünlü Nakşi Şeyhi Mevlâna Halid'le başlıyor. Mevlâna Halid'in Süleymaniye'ye bağlı Karadağ'da yerleşik bir Kürt aşireti olan Mikailîlere mensup olması, bu yayılmanın başlıca nedeni. Mevlâna Halid, döneminin ünlü ilim merkezlerinden yetişiyor. Hindistan'ın Delhi kentinde bulunan ve dönemin ünlü siması Şah Abdullah'ın yanına gidiyor ve Kürdistan'a onun halifesi olarak dönüyor. Eskiden Kadiri olan birçok şeyh onun tekkesine bağlanıyor. Kısa bir zaman diliminde tüm bölgeye yayılıyor. Anadolu'da, yarıdan fazlası Kürt olan 60 tane halifesi oluyor. Bağdat'taki "Tekke-i Halidiye"nin meşhur halifesi Mevlâna Halid'e bağlı olan tekkelerden biri de, Şeyh Sait'in dedesi Palulu Şeyh Ali Septî'nin tekkesi oluyor. [Şeyh Ali'nin babası Mele Kasım'dı. Mele Kasım, Mele Heyder'ın oğluydu; Mele Heyder ise Hacı Hüseyin'in oğluydu. Hacı Hüseyin'in babası ise Seyyid Hâşim'di. Seyyid Hâşim'i 1639 yılında IV. Murad idam ettirmiş ve Bismil Çılsütun Köyü'ndeki medresesini de yakıp yıktırmıştı.]

Şeyh Ali Septî, tasavvuf riyâzetini Şam'da tamamlamış, Bismil'in Çılsütun Köyü'nden Harput'a geçerek irşat görevine başlamış, ardından Palu'ya yerleşmiş bir şahsiyetti. Şeyh Ali'nin, Muhammed Nesih, Mahmud Feyzi, Haşan Zeki ve Hüseyin Teqi isminde dört oğlu oluyor. Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşen ikinci oğlu Şeyh Mahmûd'un yedi erkek çocuğu oluyor.

Şeyh Sait, dedesi Şeyh Ali ve babası Şeyh Mahmud tarafından, tasavvuf halkalarını yönetmek için yetiştiriliyor. Tekkeler, döneminin popüler halk müesseseleri olarak görev yapıyor. Toplumda saygınlığı olan postnişin, sadece dini meselelerle ilgili değil; sosyal, ekonomik, siyasal tüm mevzularda halkın başvurduğu bir temsilci görevini görüyor.

Şeyh Sait, çevredeki ülkeleri görmüş, yabancı dillerden Arapça, Farsça, Türkçe'yi çok iyi bilen, maddi durumu iyi, döneminin aydını bir Kürt şahsiyetiydi. Kürt klasik medreselerinden yetişmişti; dini ilimler eğitiminin yanı sıra sosyal, siyasi ve edebi sanatlarda öğrenim görmüş, matematik, astronomi, mantık, felsefe, bedîyyât gibi alanlarla ilgilenmişti.

Şeyh Sait, sosyal, siyasal ve ekonomik olarak büyük bir aileden geliyordu; toplum içindeki saygınlığı yüksekti, otoritesi vardı. Ayrıca ona bağlı olan çok sayıda aşiret de bulunuyordu.

Azadî'nin yöneticileri, işte bu nedenlerden dolayı Şeyh Sait'i aralarında görmek istiyorlardı. Bu amaçla 1924 yazının sonunda, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya ve Miralay Halit Bey, Hınıs'a Şeyh Sait'in yanına gitti.

Yusuf Ziya Bey, görüşmede Azâdî'yi anlattı ve Kürtlerin yok sayıldığını, bunun dinen de doğru olmadığını, Ankara Hükümeti'ne karşı başkaldırıdan başka çare kalmadığını söyledi.

Şeyh Sait'den ruhani lider olunması isteniyordu. Bu istek kabul edildi ve kendi çevresini örgütlemeye başladı.

Şeyh Sait, çekingen olanları, Ankara hükümetinin politikasını şiddetle eleştirerek Kürt bağımsızlığı uğruna savaşmaları gerektiğine ikna etti.

1923-1924 kışında, örgüt önderleri Palu'da yaptıkları toplantıda hareketi hızlandırmaya karar verdiler.

Bu kongrede iki önemli karar alındı:

Birisi; Mayıs 1925, isyan tarihi olarak belirlendi.

Doğu Anadolu'daki bütün aşiretlerin katılacağı bir isyan yapılacak ve bunu takiben bağımsızlık ilân edilecekti. İsyan çok titizlikle planlanacak ve herkes kendisinden beklenen şeyler konusunda tam bilgi almış olacaktı.

İkincisi; Dış yardımın, gerekli olduğu herkesçe kabul ediliyordu.

Yardım yapması beklenen devletler arasında Suriye'deki Fransızlar, Irak'taki İngilizler ve Ruslar düşünülüyordu. An-

cak bazı aşiret reisleri ve Hamidiye Alayı'nda görev yapan subaylar Ruslar'ı düşman bildikleri ve kendilerini Türkler'e daha yakın hissettikleri için son ihtimali hesaba bile katmak istemiyorlardı.

1924 sonbaharında Yusuf Ziya, İstanbul'a giderek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın üyeleriyle görüştü.

Görüştüğü kişiler arasında Mustafa Kemal'in muhalifleri ağırlıktaydı. Görüşmesini bitirdikten sonra Erzurum'a geçen Yusuf Ziya, oradan orduda görevli kardeşi Mülâzım Rıza'ya bir telgraf çekti. Erzurum'daki tümende Azâdî örgütü üyesi çok sayıda subay ve asker bulunmaktaydı.

Yusuf Ziya'nın çektiği ve işlerin yolunda gittiği, örgütlenmenin yakında tamamlanacağı ve başkaldırıya az kaldığım şifreli olarak açıklayan telgraf, Mülâzım Rıza ve adamları tarafından, *"... başkaldırının başlatılmasına.."* olarak yanlış algılandı. Bu nedenle Mülâzım Rıza, tümende bulunan Azâdî örgütü üyesi subay arkadaşlarından tümen kurmay subayı İhsan Nuri ve subay arkadaşları Rasim, Hurşid, Tevfik Cemil ile beraber komuta ettikleri askerlerle dağa geçerek isyanı başlattı.

Bu isyan haberine rağmen bölgenin başka bir yerinde herhangi bir başkaldırı olmadığı gibi, isyan hazırlıkları içinde olan civar aşiretlerde de bir kımıldama olmadı. Dağda isyan halinde kalan İhsan Nuri ve arkadaşları, bir savaş olmadığı için, komutalarındaki askeri terhis ederek, Suriye üzerinden Güney Kürdistan'a (Kuzey Irak) geçti.

İşte ne olduysa bu gelişmeyle oldu. Ankara Hükümeti, bu faaliyetlerden haberdar olmuştu. Bir isyanın yaşanacağını dair, Hormek aşiret reislerinin Ankara'ya gönderdiği bilgi notları doğru çıkmıştı.

1924 yılının sonbaharında bölgedeki deprem dolayısiyle Erzurum'a giden Mustafa Kemal, buradaki gelişmeleri ilk ağızdan dinlemiş ve Ankara dönüşü, Azadî örgütünün ileri gelenlerinden olan Yusuf Ziya ile Cibranlı Halit Bey'in de aralarında bulunduğu Kürt liderlerin yakalanmasını emretmişti.

1924 yılı Ekim ayında, Yusuf Ziya Bey'le Hacı Musa Bey ve yirmi kadar arkadaşı tutuklandı.

Bu ani gelişme üzerine toplanan örgüt üyeleri, Azadî'nin yönetimine yeni bazı isimlerin seçilmesi kararını alıp, ruhani lider Şeyh Sait'i Cemiyet başkanlığına seçti. Azadî'nin yeni yönetimi, genel başkaldırının başlatılması ve cezaevindeki siyasi Kürt önderlerinin kurtarılması kararını aldı.

İddiaya göre, yine Şeyh Sait bazı aşiret reislerini Ermenilerle aynı kaderi paylaşmaktansa, inanmayanlardan yardım almanın daha iyi olacağına inandırdı. Gürcistan'a bir temsilci gönderildi. **Sovyetler, Kürtler'in durumunu anladıklarını, fakat yardım edecek durumda olmadıklarını bildirdiler. Yine de çıkacak isyanın bastırılmasında Türkler'e yardım etmeyeceklerine söz verdiler.**

Daha sonra İngilizler'le temas kuruldu. İngiliz yardımının sağlanıp sağlanmadığı belirgin değildir. Ancak Musul meseleleriyle ilgili görüşmeler ister istemez bu isyanın İngiltere tarafından büyük ölçüde teşvik edildiğini göstermektedir. İngilizler'e göre, Cibranlı Halit Bey isyan başlamadan önce, Urmiye'de Rus Başkonsolosu Savasu ile görüşmüş, olumsuz cevap almıştır.

Şeyh Sait, bu arada bölücülük çalışmalarının da içerisinde bulundu. 1924 Eylül'ünde patlak veren ve ordu birliklerince bastırılan **Nasturi İsyanında rol oynadıysa da, delil yetersizliğinden hakkında bir işlem yapılamadı.** Uzun süredir süren bağımsız Kürdistan kurma çalışmalarında liderlik görevlerini yüklenenlerden biriydi. Oğullarıyla birlikte, çevredeki otoritesinin de gücüyle, hazırlıkları tamamlamaya çalışıyor ve İstanbul'daki grubun dış destek sağlama çalışmalarından bir sonuç elde edilmesini bekliyordu.

Şeyh Sait, Genç'teki posta ve telgraf dairesinden, Ankara Hükümeti ve askeri erkânla, arkadaşlarının tahkikatı üzerine haberleşiyor ama bir sonuç alamıyordu. Bu arada Bitlis'te başlayan askeri mahkeme, Şeyh Sait'e de "şahit" olarak mahkeme

ye gitmesi için çağrıda bulunmuştu. Ancak Şeyh, "sağlık durumunu ve yaşlılığını" gerekçe göstererek çağrıyı reddetmişti.

Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, 1924'ün Kasım ayında Kürt liderleri ve diğer bazı kimselerle, başkaldırının başlatılması ve gerekli önlemlerin alınması için ittifak etmek üzere Diyarbakır ve Halep'e gitti. Yapılan toplantılarda, çoğunluğu Türkiye'den olmak üzere Irak ve Suriye'den Kürt şahsiyetler de bulundular. Türkiye Kürdistanı'nın durumu ayrıntılarıyla tartışıldı. **Toplantıya katılanlar, Kürt halkının ulusal haklarının elde edilmesinin ancak silahlı bir başkaldırıyla mümkün olacağı üzerinde görüş birliğine vardılar.** Aynı zamanda, Türkiye Kürdistan'ındaki başkaldırının başlangıç tarihinin 21 Mart 1925 Nevroz gününde olması üzerine karar aldılar.

Toplantıda ayrıca başkaldırının yönetimi de seçildi. Ardından Ali Rıza, 15 Kasım 1924'te İstanbul'a giderek tanınmış Kürt şahsiyeti Seyyid Abdülkadir'le görüştü. Bu görüşmede, Ali Rıza'ya, 1925 **başkaldırısına İslami bir görünüm verilmesi durumunda kendisinin de var gücüyle harekete katılacağını** aktardı. Ayrıca bölgede dağıtılmak üzere Mustafa Kemal'in aleyhinde yazılmış bildiriler verdi.

1925 yılının ocak ayının ilk günlerinde Tekman'a bağlı Kırıkhan Köyü'nde yapılan toplantının ana konusu Ali Rıza'nın yaptığı bu görüşmelerin değerlendirilmesiydi.

Şeyh Sait, bu sırada bölgeyi il il, ilçe ilçe dolaşarak destek topluyordu. Şeyh, ocak ayının ortalarına doğru, bölgenin ileri gelenlerinden oluşan büyük bir grupla beraber Lice ve Hani'yi ziyaret etti. 5 Şubat 1925'te, yüz silahlı adamı ve bir grup ileri gelenle birlikte Hani'den Piran'a geçip kardeşi Abdürrahim'in misafiri oldu.

Şeyh Sait Ayaklanması, 13 Şubat 1925 tarihinde patladı. Palu'daki dedesinin mezarını ziyaret için Hınıs'tan yola çıkan Şeyh, o zaman Elazığ'a bağlı olan Eğil bucağının Piran köyünde bir süre dinlenmek için bir eve yerleşti. Yanındaki adamlarından bazıları hakkında tutuklama emirleri bulun-

duğunu söyleyerek bu kişileri yakalamak için köye gelen bir jandarma müfrezesinin üzerine ateş açılması, isyanı başlatan kıvılcım oldu.

Şeyh Sait İsyanı patladığında Başbakan Ali Fethi [Okyar] idi. İçişleri Bakanı da Tekirdağ Milletvekili Cemil Bey (Uybadın) idi.

İçişleri Bakanı TBMM'de, *"Genç [Bingöl] vilayetinde Şeyh Sait namında bir eşkıyanın türemiş olduğu ve avenesi ile birlikte yağmaya koyulmuş bulundukları, ancak hükümetin aldığı tedbirler, verdiği emirlerle pek az zaman içinde yok edileceği…"* şeklinde açıklamada bulunuyordu.

Ankara'dakiler, özellikle Başbakan ***"Kürdistan'da isyan olmuş!…"*** diyerek, küçümseyerek hayretlerini dile getirirlerken, olayların gerçeği ise çok farklıydı.

Ayaklanmanın sebebi ve zavallı halkın kandırılması konusuna gelince, ayaklananların elinde yakalanan belgelere ve öldürülenlerin üzerlerinde çıkan bir mektuba göre, güya Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti o bölgede sekiz yüz kişinin öldürülmesine emir vermiş, Şeyh Sait de bunların içinde imiş. Bundan kurtulmak için de, zaten yapılması gizlice niyet edilmiş ve hazırlanmış olan ayaklanmayı bir an önce yapmak gerekmiş. **Ayaklanmanın amacı, şeriatı sağlamakmış. Bu savı öne süren kişi önemli araştırmacılardan Mahmut Goloğlu'dur.**

Mahkeme aşamasında bazı ifadelerden isyanın erken başlatıldığı ortaya çıktı.

Şeyh Sait yakalandıktan sonra Savcı kendisine, *"Olay yalnızca bundan ibaret değil ki,"* dedikten sonra, *"… günlerle, aylarla devam eden, vatanın önemli ve büyük bir parçasında yüzlerce kişinin başında kumandan idiniz. Bu isyana Piran'daki zabıta olayı yeter bir sebep olabilir mi?"*

Şeyh bu soruya, kendisinin isyanın içinde olmadığını söyleyip, ***"Onlar çoktu ve silahları da vardı. Beni dinlemiyorlardı ki…"*** savunmasını yapmıştır.

Savcı da "Siz onları dinlemeyip Hınıs'a geri dönebilirdiniz, böyle yapmayıp, onların başına geçip "Emîr-ül-Mücahidîn" unvanını alıp, onlara emir, kumandan oldunuz," dedi.

"Onlar beni zorladılar. Ben de kaderim olarak onların içinde bulundum. Ben bu işin ne önünde, ne de ardındayım. Herkes gibi içindeyim Savcı Bey..." karşılığını aldı.

Bir özerk Kürdistan kurmak yönündeki gerçek niyetlerini "Din elden gidiyor", "Türkiye saltanatsız ve hilâfetsiz olamaz" gibi sloganların ardına gizleyen asiler, ellerinde yeşil bayraklar ve Kur'an'lar olduğu halde isyanı genişletme harekâtına girişerek Darahini'yi (Genç) ele geçirdiler.

20 Şubat'ta Palu düştü. Ertesi gün, hareketi bastırmakla görevlendirilen iki süvari alayının asilerce esir edilmesinden sonra, Elazığ yolu açılmış oluyordu. Birkaç gün sonra kentte büyük bir yağma başladı.

İsyancıların bu başarıları, 7/8 Mart 1925'te Diyarbakır'ı kuşatmalarına kadar sürdü. **Diyarbakır'a gerçekte olmayan bir Kürt devletinin başkenti gözüyle bakıldığından** asilerce büyük önem taşıyor ve ele geçirilmesi gerekiyordu. Ancak kentteki askerî birliklerin, halkın da yardımıyla yaptıkları savunma sonucu, tutunamayacaklarını anlayan isyancılar bölgeden çekildiler. Şeyh, ilk yenilgisini böylece almış oluyordu.

Mahkemeye sunulan bildirilerde Diyarbakır saldırısına kadar Emir-ül-Mücâhidîn (Mücahitlerin Emîri) unvanı yerine Hâdim-ül-Mücâhidîn unvanı kullandığı görüldü.

İsyancılar geniş bir alana yayılırken Ankara'daki Hükümet isyanı, dar bir alanda ve sıradan irticaî bir kıyam ve isyan olarak kabul etmekte bir sakınca görmemişti. Belki de yeterli iletişimi kuramamak nedeniyle olgu böyle bir algıya dönüşmüştür.

Oysaki Darahini ve Çapakçur, Hani, Lice, Kiği, Palo ve Elazığ ile Maden, Osmaniye gibi birçok kasaba, kent ve ilçeler asilerin ellerine geçmişti.

Başbakan Ali Fethi [Okyar] olayın başlangıcından tam on bir gün sonra işin ciddiyetini anlamış göründü. Ancak Hükümetteki bazı Bakanlar durumu hâlâ hafife alıyorlardı.

Fethi Bey, Doğu'daki askerî birliklerin isyanı bastırmak için yeterli güce sahip olduğuna inanıyor, ek birtakım önlemler alınmasına karşı çıkıyordu. Bundan ötürü de sert bastırma önlemlerinin gerekliliğini savunanlarca şiddetli biçimde eleştiriliyordu.

O zamanın muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ise daha gevşek ve daha dikkatli hareketle yetinilmesi taraflısı idiler.

İsyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmişti. Buna karşın isyan yayılıyordu.

Heybeliada'da hastalığı nedeniyle dinlenmekte olan İsmet Paşa başbakanlığa getirildi.

Yeni Hükümet Meclis'ten *"Takrir-i Sükûn Kanunu"* olarak adlandırılan bir dizi önlem için yetki istedi.

Bu yasadan kuşku duyan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi milletvekilleri şiddetle muhalefet etmeye başladı.

Nasturi isyanı, Musul sorununun görüşülmekte olduğu sırada, Türkiye'nin bu bölgedeki haklarımızda ısrarımız üzerine İngilizler tarafından çıkarılmış isyanlardan birisidir.

İngilizler bu isyanda Nasturiler'i ve Kürtler'i kışkırttılar. 1924 yılı Eylül ayının başında patlak veren isyanda kullanılan slogan ***"Müstakil Kürdistan"*** idi.

Bu nedenle, İngiliz belgelerinden Şeyh Sait olayını izlemek ilginç olacaktır. Bunlardan birisine bakalım.

İngiliz yetkililerin verdiği raporların 31 Mart 1925 tarihli olanında şunu okumaktayız:

"Doğu'daki ayaklanmaya gelince, durumun resmî bildiride açıklandığı gibi olmadığına dair bazı göstergeler var. Urfa'da, kuzeydoğu Varto'da ve Diyarbakır'ın kuzeydoğusundaki Silvan'da çatışmalar oluyor. Asilerin çok sayıda hükümet yanlısını öldürdükleri anlaşılıyor. Gazetelere göre, Malazgirt ayaklananların elinde, Muş

ve Bitlis arasındaki telgraf hattı kesildi. İtalyan meslekdaşım Tiflis'teki konsolosluk ajanından aldığı bir telgrafta ayaklanmanın Erzurum ve Van'a da sıçradığını öğrenmiş. Rus birlikleri de Türklere yardım için sınıra gönderilmiş.

Bunlar doğruluğu belirlenemeyen söylentiler. Ciddî olanı, Ankara'da çıkan yarı resmî nitelikteki 'Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan makale. Yazı, bölgede barışın sağlanmamış olduğundan yakınıyor. Gazeteye göre 'Asiler, Diyarbakır ve Siverek arasında canlılık gösteriyorlar. Muş ve Varto'da güçlü bir propaganda yürütüyorlar. Dersim, dinî liderler yoluyla etkilenmeye çalışılıyor. Bu durumun ne biçimde gelişeceği henüz belirsiz. Cumhuriyet ayaklanmayı bastırmak için her türlü önlemi almış durumda, bunu başaracak da... Ancak hastalığın kökünü kazıyacak idari ve sosyal reformların gerçekleştirilmesi ihmal edilmemeli... Hükümetin bu yolda planlar hazırladığı da kuşkusuz...

Bu makale hükümetin onayı olmaksızın yayınlanmazdı. Bu bakımdan oldukça önem taşıyor.

Ayaklanmanın ciddiyetinden kuşkum yok. Olaylar daha şimdiden Türk devleti üzerinde etkisini duyurmaya başladı. Bastırma hareketi için, 10 milyon liralık ödenek ayrıldı, böylece bütçe açığı da 30 milyona yükseldi. Demiryolu yapımı gibi ivedi kamu yatırımlarının durdurulduğunu duyuyorum. Eğer ayaklanma kısa zamanda önlenemezse harcamaların çok daha artacağı muhakkak. Ayrıca Hâkimiyet-i Milliye'deki önerilen reformlar daha da fazla ödemeyi gerektirecek."

Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı [Ahmet Süreyya Orge- evren] isyanın asıl çerçevesini şöyle çiziyor: "... **İç bünyesi, ruhu ve tertipçilerinin maksat ve gayesi bakımından ise tastamam bir Kürt milliyetçiliği, Kürt devleti ve hükûmetçiliği olmaktan başka bir şey değildi!"**

Daha sonra yayınlanan anı ve belgelere göre Cumhurbaşkanı Gazi ile Başbakan Ali Fethi arasında olayların bastırılması konusunda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Kazım Karabekir'in başını çektiği muhalefet de Başbakanla aynı görüşteydi.

2 Mart 1925 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti meclisinde yapılan görüşmelerde Başbakan Ali Fethi hırpalanıyordu. Bunun üzerine kürsüye çıktı ve *"Anlıyorum ki, arkadaşlarım isyana karşı hükümetimin almış bulunduğu önlemleri yeter görmiyerek daha geniş, daha şiddetli tedbirler alınmasını istiyorlar. Ben olayın lüzum gösterdiği önlemler alınmış ve bu tedbirler isyanı bastırmak için yeterlidir düşüncesindeyim. Daha şiddetli önlemlerle elimi kana sürmek istemiyorum. Ve sîzlerin şahsen itimatlarınızı kaybetmiş olduğum kanaatiyle Başbakanlıktan çekiliyorum,"* içeriğinde kısa bir konuşma yaptı.

Bu istifanın ardından İsmet İnönü 3 Mart 1925 tarihinde başbakanlığa atandı, ertesi günü de hükümetin programı okundu. İçişleri bakanı değişmemişti.

3 Mart 1925 tarihinde İngiltere Büyükelçisi, elemanlarından Binbaşı Harenc'in ilginç bilgiler içeren raporunu Londra'ya gönderiyordu. Hem bu rapor hem de Fransız yetkilinin raporu Uğur Mumcu'nun araştırmasında kendisine yer bulmuş:

*"**Şeyh Sait Ayaklanması, dinci, milliyetçi ve Cumhuriyet karşıtıdır.** Bu etkenlerden hangisinin sonucu etkileyeceği şimdiden kestirilemez.*

Şu anda Halep'te sürgünde yaşayan İkinci Abdülhamit'in oğullarından Selim Efendi'nin Kürtler tarafından ayaklanmanın başı olarak ya da gelecekteki Kürdistan'ın kralı olarak kabul edildiği söyleniyor."

Aynı günlerde Fransa'nın Bağdat'taki Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda şu satırlar göze çarpıyordu:

"Ayaklanmacılara silahlar İtalya'dan gelecekti. Kürt hareketi, Berlin'de Cumhuriyet karşıtı Türkler, Mısırlı ve Hintli eylemciler tarafından desteklendi. ***Cenevre'de toplanan bazı bilgiler İtalya ve İngiltere'nin ayaklanmanın hazırlandığından önceden haberi olduğunu gösteriyor****...*

... Kürt Ayaklanması, kendiliğinden birdenbire meydana çıkmadı. Kürdistan dağları yabancıların kışkırtması ve desteği ile ayak-

landı. Ayaklanma işareti İstanbul'daki Kürt yanlısı çevrelerden geldi. ***Bu bölgede ortaya çıkan olaylar, İngilizlerin uğradıkları yenilgiden sonra hiç affedemedikleri Mustafa Kemal'e ve Ankara'daki Meclis'e karşı yürüttükleri siyasetin bir parçasıdır****.*

Haritaya baktığımızda Harput, Diyarbakır, Muş ve Bitlis'in oluşturduğu dörtgenin Musul'un kuzeybatısında ve şubat ayında kesin çözüme bağlanması gereken Musul'da Irak'ın kuzey sınırı Zaho ve Ahmediye'nin batısındadır.

Kürt ayaklanması bundan daha iyi koşullarda patlak vermezdi. Ayaklanma, Türklerin Musul üzerindeki iddialarını araştıran Komisyonda Türklerin kendi topraklarındaki Kürtler arasında bile huzuru sağlayamayacağını gösterecekti."

TBMM'deki görüşmelerden isyana karşı önlemlerin çok şiddetli olacağı anlaşılmıştı.

Meclis'e sunulduğu sırada da sonradan da çok eleştirilecek olan *Takrir-i Sükûn* ve *Hıyânet-i Vataniye Kanunu* çıkarıldı.

Muhaliflerden Feridun Fikri (Düşünsel), *"Şüphe üzerine kanun olmaz…"* diyordu.

Kâzım Karabekir, olağanüstü mahkemelerin varlığına karşı çıkıyor ve ***"Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için şeref değildir,"*** şeklinde düşüncesini çok açık ortaya koyuyordu. ***"Bizim endişemiz,"*** diyordu, ***"böyle her yere çekilen, istenen biçime sokulabilecek yasayla özgürlüklerin kısılmasıdır. Bu yasanın kabulüyle basın özgürlüğü tümüyle kısıtlanacaktır."***

Karabekir, konuşmasını şöyle noktalıyordu:

"İsmet Paşa Hazretlerine şunu bildiririm ki, yirminci yüzyılda kuşku ve kuruntularla millet yönetilemez!"

Rauf Orbay ise konuya daha teknik ama köktenci yaklaşıyor ve *"Bu kanun Anayasa'ya aykırıdır…"* diyerek Başbakan dahil herkesi uyarıyordu.

Avni Doğan (Bozok milletvekili) iktidar adına konuştu: *"Bu, milleti sükûna ve huzura götürmek içindir. Ve adı üzerinde 'Takrir-i Sükûn Kanunu dur…* ***Bu, namussuzların, fesatçıların, memlekete kundak sokmak isteyenlerin korkacağı bir kanundur.*** *Telâşa lüzum görmüyorum…"*

Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) günümüzde de çok tartışılan, dikkat çekici bir konunun altını çiziyordu: ***"Dünyada hangi memleket, hangi devlet idaresinde kesin ve mutlak bir hürriyet vardır? Türk cumhuriyeti mutlak bir hürriyetle cumhuriyeti imhaya nasıl göz yumabilir!..."***

Muhalefetin sataşmalarına karşılık verirken Adalet Bakanı şunu söylüyordu:

"Efendiler! Hükümet hapsetmiyor ve hükmetmiyor. Suçluya mahkemenin kapısını gösteriyor. En medenî, en gelişmiş ülkelerde bile bundan başka ne yapılabilir efendiler?..

Koca bir vatanın doğu kısmı, baştan başa irtica ateşi içinde yanarken Feridun Fikri Bey'e soruyorum. Asilerin karşılarına anarşizm hürriyetiyle mi çıkacağız?.. Ve böyle çıkmaya hakkımız var mıdır?"

Rauf Orbay, ***"Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun gerekli değildir,"*** diyerek ısrarını sürdürürken Başbakan İsmet Paşa çok sert yanıt veriyordu:

"... Şimdi, muhalif bir vaziyet alan arkadaşlarımın söylemek lâzım geldiği zaman söz söylememeleri bir mânâyı haizdir.

Cumhuriyetin tehlikede olmadığı konusunda kendisiyle aynı düşüncedeyim. Benim yorumuma göre, bir olayı doğru gören ve olaya göre önlem alan bir cumhuriyet, hiç tehlikede olur mu?... Biz cumhuriyet evlatları cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı?.."

Kısacası Başbakan'a göre **"Evlatları Cumhuriyet'i tehlikeye atamazdı."**

Yasa, Halk Fırkası grubundan 79'a karşı 82 oyla geçebilmişti. Bu tartışmalardan sonra hava değişmişti. TBMM'ndeki oylamada 122 kabul, 22 red oyu kullanıldı. Üç gün sonra da Şark İstiklal Mahkemesi savcı ve yargıçları seçiliyordu.

24 Ocak 1992 tarihinde alçakça bir suikaste kurban giden gazeteci Uğur Mumcu, 'yeni bir devir açılıyordu' diye yazar ve şöyle devam eder: **"Şark Cephesinde Kürt-Nakşi Ayak-**

lanması" yaşanıyordu. **"Garp Cephesinde de yeni şeyler"** vardı. Batı Cephesinin eski komutanı Başbakan olarak şimdi de Doğu Cephesinde düzeni sağlayacaktı.

6 Mart 1925 tarihinde, İstanbul'da yayınlanan *Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Sebilur-reşâd, Orak Çekiç, Aydınlık* gazeteleri ile Trabzon'da *İstikbal,* Adana'da *Sayha* gazeteleri kapatılmıştır.

*"İstanbul'da ve taşrada bazı gazetelerin neden kapatıldığı hakkında Rüştü Paşanın makul sorusuna İçişleri Bakanının **'sorma'** yanıtı"* verdiğini [12 Mart 1925] Günlüğü'ne yazan kişi Kâzım Karabekir'dir.

İsyancılarla çatışmalar devam ederken 7 Nisan'da Meclis'e bir önerge verildi. Bunun karşılığı olarak Başbakan İsmet Paşa bir konuşma yaptı, durumu bir kez daha açıkladı:

"Şarkta Silvan ve Beşiri birliklerimizin hâkimiyetindedir. Hani, Lice, Piran gibi Şeyh Sait'in başlıca faaliyet bölgeleri işgalimiz altındadır. Elazığ'dan gönderilen birliklerimiz Palu'yu almışlardır. Çapakçur'u almak üzeredirler.

Asiler, şehirler civarında tecrübe ettikleri talihlerini, mağlup olduktan sonra, başka bir sahada tecrübe ediyorlar. Kendilerince müstahkem zannettikleri dağlara çekilmişlerdir. Davalarından vazgeçmemişlerdir, teşkilatlarını muhafaza ediyorlar. Fakat er geç bu dağların kendilerine mezar olacağını anlayacaklardır.

Harekât bitmiştir gibi bir söz söyleyecek durumda değilim. Dağlardaki asileri birer birer bulup tepeleyeceğiz. Bunu tamamlayacağız.

Henüz devam eden ve ne vakit biteceği malûm olmayan harekâttan sonra bu bölgede, irticaa ve dine dayanan karışıklıklara istidadı olan diğer bölgelerde birtakım tedbirler alacağız. Bu tedbirler Meclis'e arzedilecektir.

Arza mecburum ki Cumhuriyet evlatları Cumhuriyetin tehlikede olduğunu gördükleri anda katiyetle, süratle ve şuurla hareket etmişlerdir.

Askeri tedbirler devam ediyor. Bastırma ve temizliğin sonunu bekleyerek ondan sonra alacağımız tedbirler hakkında Yüksek Meclisinize maruzatta bulunmak için vakit yoktur. Müsaade ederseniz bu tedbirleri de bir-iki gün zarfında arzedeceğim."

İsmet Paşa'nın isyan hakkında Meclis'e verdiği bilgi ile isyanın askeri başı Şeyh Sait'in hükümet kuvvetleri tarafından esir edilmesi arasında fazla zaman geçmedi. Konuşmanın yapıldığı 7 Nisan günü, olayın sonu zaten belli olmuştu. Asiler çepeçevre kuşatılmışlardı ve bütün kaçış yolları kapatılmıştı. Ya vuruşarak öleceklerdi ya da teslim olacaklardı.

Gazeteci Metin Toker bu isyan hakkındaki araştırma kitabında İsmet Paşa'nın damadı olmasından yararlanarak da özlü değerlendirmeler yapmaktadır.

Şeyh Sait'in tutsak alınma sürecini şöyle anlatır:

Nisanın ilk yarısı tamamlanırken asiler hemen tümüyle Genç dağlarının eteklerine sürülmüşlerdi ve orada son direnme denemesini yapıyorlardı. Çok şeyh, askeriyle birlikte teslim olmuş ya da hükümet kuvvetlerine sığınmıştı. Zaten bozgunların başlamasıyla birlikte bunların kendi aralarında da kavgalar, çekişmeler patlak vermişti. **En büyük hırgür konuları, Türklük ile Kürtlük ve Alevilik ile Sünnilik davalarıydı.** Şimdi herkes herkesi suçluyor, isyana kalkışmanın nedeni diye gösterilenler lanetleniyordu. Hükümet kuvvetleri sertlikten çekinmiyorlar, Şeyh Sait'e uymuş ve melânet yapmış olanlara karşı merhametsiz davranıyorlardı. Bunlar, marifetlerinin hesabını ödüyorlardı.

İki taraf arasındaki son önemli çatışma sekiz saat süren bir muharebe halinde geçti. Sırtını Genç dağlarına vermiş asiler savunma için elverişli koşullara sahiptiler, ama hükümet kuvvetleri işi kesinlikle bitirmek kararındaydılar. Nitekim sekiz saatin sonunda zafer onlardan yana oldu. Şeyh Sait için artık yeni bir cephe kurmak olanağı da kalmamıştı. Tek çare, kaçabildiği yere kadar kaçmaktı. Askeri dağılmıştı. Tümden terk edilmişti.

Kendisiyle beraber savaşmış olan birtakım şeyhler, Şeyh Abdullah, Kasım Bey, İsmail Bey, Reşit Efendi, Kargapazarlı Mehmet Ağa, Hacı Halit, bunların oğulları, akrabaları, hizmetkârları Menaşküt'te bulunuyordu. Şeyh Sait de yanına birkaç hizmetkâr aldı ve oraya geçti. Orada Şeyh Sait'in başkanlığında bir "Harp meclisi" kuruldu. Meclis, yapılacak bir şeyin olup olmadığını inceledi. Hayır, bir şey yoktu. Hatta, isyan bölgesinde barınmak olanağı da kalmamıştı. Her taraf asker doluydu.

O zaman isyancıların gözü Muşlu Nuh Bey'e dikildi. Eğer onun yanına varabilirse başlarını sokacak bir yer bulabileceklerini düşünüyorlardı. Şeyh Sait, kendi ifadesine göre, oradan da güneye ya da İran'a kaçmayı hesaplıyordu. Muşlu Nuh Bey'in yanına ise, Varto yönünde çekilerek gidebileceklerdi. Orada durumu tekrar gözden geçirecekler, herhalde sınırı aşmak için yeni önlemler alacaklardı.

Fakat en sonda onu da gözleri tutmadı. Bir gecelerini Girdas'ta geçirdiler. Ertesi akşam Çıpan köyünde yattılar. Korku içindeydiler. Sabahleyin bir tepenin üzerinde buluştular. Yeniden durumu görüşüp tartıştılar. Şeyh Sait, duruşması sırasında kararlarını şöyle açıklayacaktır:

'Müzakere neticesinde Nuh Bey'in yanına gitmekten vazgeçerek Varto'da Osman Nuri (Koptagel) Paşa'ya teslim olmaya karar verdik. Vakta ki Abdurrahman Paşa Köprüsü'ne geldik, yalnız benim kalbimde bir fikir uyandı. Kendi kendime, binnefs kaçayım, teslim olmayım dedim. Kasım Bey ve kardeşi Reşit Bey razı olmadılar. Köprübaşından Osman Nuri Paşa'ya bir tezkere yazdılar. Teslim olacağımızı bildirdiler.'

Şeyh Sait'in grubundan yazılan tezkere üzerine asker ve Çarburuhlu milisler geldiler, isyanın başını da teslim aldılar. Önce kendilerini Çarburuh'a götürdüler, oradan Varto merkezine teslim ettiler.

Metin Toker'e göre, Şeyh Sait'in bütün derdi, üzerindeki paraydı. Bu para işi mahkemede Şeyh Sait'e çok dil döktürecek, ölürken bile 'paracıklarım da paracıklarım' diyecektir.

Nitekim, teslim olmalarını anlatırken isyanın lideri şöyle devam etmektedir:

'Tüfeklerimizi teslim aldılar. Eşya ve hayvanlarımızı da beraber, Çarburuh'a götürdüler. Eşyalarımız ve kemerimle hurçta mevcut ve miktarı 4 bin 500 liradan ibaret olan param da orada, askerin yanında kaldı. Param madeni paraydı."

Yani altınmış.

Nuri Paşa gerçekten bunları almış ve zapta geçirerek Diyarbakır'da İstiklâl Mahkemesi'ne bildirmişti.

Şeyh Sait'in, öteki liderlerle birlikte teslim alındığı tarih 14 Nisan'ı 15 Nisan'a bağlayan gecedir. **Şeyhi ihbar eden bacanağı Kasım Bey'dir**.

Şeyh Sait'in torunu Abdülmelik Fırat'ın yaşam öyküsünü kaleme alan Ferzende Kaya, aşiretlerin saf değiştirmeleri ve ihbar edenleri yazarken, bunu ihanet olarak adlandırmıştır.

Bir köylü hareketi olarak başlayan başkaldırı, örgütlenmediği için askeri disiplin ve stratejiden yoksun olmanın sorunlarıyla boğuşurken, bazı aşiretler saf değiştirmişti. Batılılar, ellerinde bulunan tren hattını hükümetin emrine vererek, hükümet güçlerinin Diyarbakır'a ulaşmasını sağlamıştı. Eğitimli, disiplinli, düzenli Türk ordusu genel taarruza geçince, başkaldırı çözülmenin ilk sinyallerini vermişti.

Tarihler 6 Nisan'ı gösterdiğinde, hükümet güçleri Palu'ya gelmiş, buradan Göynük üzerine yürüyorlardı. Çapakçur da hükümet güçlerinin eline geçmişti. Şeyh Sait, üç yüz kadar atlıyla Solhan'a doğru çekilmişti. Başkaldıranlar Osman ve Kâzım Paşa'ya bağlı iki büyük birliğin arasında sıkışmıştı. Bu andan sonra büyük çözülme ve ihanetler yaşandı.

Şeyh Sait, başkaldırı bölgesinden ayrılıp doğuya doğru çekilirken, **iki akrabası, bacanağı Binbaşı Kasım [Ataç] ile damadı Şeyh Abdullah tarafından tuzağa düşürülüp yakalatıldı. Binbaşı Kasım, hareketin en başından beri aralarındaki hükümet ajanıydı. Azadî'nin ilk kuruluşunu, Miralay Halit Bey'in faaliyetlerini hükümete hep Binbaşı Kasım bildirmişti.** Mustafa Kemal'in Erzurum ziyaretinde kendisine çıkıp

bizzat rapor sunmuş ve Miralay Halit Bey ve arkadaşlarının yakalanması gerektiğini anlatmıştı. Şeyh Sait'in damadı Şeyh Abdullah ise hem korktuğu hem de kandırıldığı için saf değiştirmişti.

Binbaşı Kasım, Şeyh Sait'i 15 Nisan 1925 günü nasıl yakaladığını, Cibranlı Halit Bey'i ve *"Kürt İstiklal Cemiyeti"*ni nasıl ele verdiğini anlatmıştır. Onun itirafına göre Şeyh'i Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde yakalamıştır ve teslim etmiştir.

Binbaşı Kasım'ın Şeyh Sait'i yakalattığı biliniyordu. Şeyh Sait'in bacanağı ve Cibranlı Halit Bey'in kayınbiraderi Binbaşı Kasım, 13 Ocak 1945 tarihinde Söke Kaymakamına [Kazım Atakul] açıklamıştır.

Yukarıda da yazıldığı gibi, Kasım'ın ayaklanma ile ilgili ihbarı, 1924 yılında Erzurum'da Mustafa Kemal'e yaptığı, bu *Kürt İstiklal Cemiyeti* hakkındaki soruşturmanın bu tarihten sonra başladığını bugüne kadar bilen insan sayısı çok azdı diye yazan kişi Uğur Mumcu'dur.

Biz İngiliz belgelerine bir kez daha dikkat kesilelim.

15 Nisan 1925 tarihli İngiliz belgesinde yazılanlar:

"İki haftadan beri, Doğuda asilere karşı yürütülen harekâtta bir dizi başarılar kazanıldı. Ankara'da resmî çevrelere gelen haberlere göre, bütün mevziler ardarda hükümet kuvvetlerinin eline geçti. Bu raporların doğruluğundan kuşku duymuyorum. Çünkü ellerinde ulaşım olanakları bulunmayanlar, düzenli kuvvetler karşısında pek uzun süre dayanamazlar. Bu nedenle hükümet kuvvetlerinin istenilen kent ve kasabaları kolaylıkla geri alması düşünülebilir. Şimdi ilginç soru şu:

'Asiler bundan sonra gerilla savaşını sürdürebilecek mi?'

Eğer bunu yapabilirlerse hükümet üzerinde etkileri ne olabilir? Bu konuda elimde kesin bilgiler yok. Ancak bazı gazeteler birkaç kez gerilla savaşından söz ettiler. İsmet Paşa da Meclis'te yaptığı konuşmada harekâtın sona ermediğini, çatışmaların dağlara doğru kaymasını beklediğini söyledi."

Böylece Ankara kısa süreliğine rahat bir nefes almış görünüyordu. Bu tutuklamanın olduğu gün Ankara'da son bildiri-

yayınlanmıştı. Artık ayaklanma bölgesinde askerî harekâtın tamamlandığı açıklanmıştı. Sadece orada kalmış isyancıların toparlanacağı bildiriliyordu.

İsyancıları 19. Alay Diyarbakır'a getirmişti. Hepsi at üstünde ve yanlarında bir de süvari vardı. Diyarbakır'da onlarla ilk konuşmayı Kolordu Komutanı Mürsel [Bakü] Paşa yaptı.

Mürsel Paşa odasında isyanın başı Şeyh Sait'e sordu:

"Yorgun musunuz, yolculuğunuz nasıl geçti?"

Şeyh'in yanıtı yumuşaktı:

"Sefer zahmettir."

Acaba Şeyh'in yakalanışı İngiltere'ye nasıl bildirilmişti? Yankılan ne olmuştu? İngiliz belgelerinden 22 Nisan 1925 tarihli olanında, olayların, artık doğal akışına girdiğini okuyoruz:

"Ayaklanmanın lideri Şeyh Sait ile bazı şeyhler yakalanarak Varto'ya getirildiler. Bildirildiğine göre, Şeyh Sait doğum yeri olan Hınıs'ta askerî mahkemeye çıkarılacak, daha sonra İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere Diyarbakır'a gönderilecek. Yargılama sonucu idam edileceği kesin.

Şeyh Sait'in yakalanması hükümet tarafından ayaklanmanın kritik döneminin atlatılmasının bir işareti olarak görülüyor. Ayrıca bundan böyle harekât hakkında resmî bildiri yayınlanmayacağı da açıklandı. Olayların doğal akışı izlediği anlaşılıyor.

Silvan çevresinde çeteler dağıldı... Her tarafta şeyhler ve köylüler hükümete bağlılıklarını bildiriyorlar. Normal hayata geri dönülüyor. Bir gazeteye göre, kısa sürede bölgedeki askerî birlikler geri çekilecek. Bu son noktayı kuşku ile karşılıyorum.

Baskı politikasının sürdürüleceği İsmet Paşanın dün Türk Ocaklarında yaptığı konuşmadan açıkça anlaşılıyor. İsmet Paşa şöyle konuştu:

Biz açıkça milliyetçiyiz. Milliyetçilik bizi birleştiren tek nedendir. Türk çoğunluğunun yanında diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur. Her ne pahasına olursa olsun, ülkemizde yaşayanları, Türkleştirecek, Türklere ve Türkçülüğe karşı çıkanları yok edeceğiz. Vatana hizmet etmek isteyenlerin her şeyden önce Türk ve Türkçü olmalarını istiyoruz. Dinî hareketlere

karşı ilgi göstermediğimizi söylüyorlar. Dinî alet olarak kullanmaya kalkanları ezeceğiz."

26 Mayıs sabahı isyancıların yargılanmasına başlandı. Savcı Süreyya Bey (Örgeevren) onları şöyle suçluyordu:

"Şeyh Sait yüzlerce ve binlerce askerin, halkın, Müslümanların can ve mallarını alan ayaklanmayı yönetmiştir. İnatçı bir mezhep izleyicisi ve vatan hainidir."

Şeyh Sait ise kendisini şöyle tanımlıyordu:

"Çocukluğumda medresede Şafi'ye (bir mezhep) bilgileri aldım. Şeriat hükümlerine göre, şeriat yozlaştırılırsa ayaklanma gerekir. Alın yazım beni bu ayaklanmanın içine soktu. Sebilürreşat ve Tevhidi Efkâr gazetelerini okudukça dinsizlere karşı nefretim daha da artıyordu. Şeriat uğruna ölürsek, öteki dünyaya dinsiz gitmeyeceğimiz inancı içindeydik."

Savcı söz aldı:

"Şeyh Sait ve arkadaşlarının ifadelerinden onların ayaklanmalarında bazı gazetelerin ve yazarların etkisi olduğu ileri sürülüyor. Onların da yargılanmaları gerekir."

Savcının bu isteği kabul edilerek 6 gazete kapatılacak, 10'a yakın gazeteci Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi karşısına çıkarılacaktı.

Gazetelerin yayınları hakkında olumsuz düşünce belirten yalnız Savcı değildi. İstiklâl Mahkemesi'nin 1 Haziran 1925 tarihindeki oturumunda yargıç üyelerden birisi olan Ali Saip bir sanığa sordu:

"Şeyh Sait sana ne dedi?"

"Şeriat kalmamış, din kalmamış, nikâh yok. Milletvekilleri arasında anlaşmazlık var, dedi."

Yargıç üye Ali Saip bu kez Şeyh Sait'e sordu:

"Bunları nereden biliyorsun?"

"Basından... Yanımıza gelen eşraftan ve milletvekillerinden..."

"Hangi gazetelerden?"

"Sebil-ür Reşat'tan ve Tevhid-i Efkâr'dan... Bir kez okudum ki, Kılıçzade Hakkı Bey, Peygamberimiz aleyhin

de konuşmuş. Müftü dava etmiş, kazanmış. Sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi onu affetmiş. Okurduk. Kız okullarında İslâmiyet'e uymayan olaylar oluyormuş... Kızlar piyano çalıyorlar, erkekler keman çalıyorlar, sabahlara kadar birarada konuşuyorlarmış... Masonluk, laiklik bizi çok üzüyordu."

Ali Saip sormaya devam etti:

"Ben üç nedenden ayaklandım, dedin. Biri dini törelerin kaldırılması, diğeri basında yazılanlar, üçüncüsü de muhalefetin sence beğenilen tutumu. Bunları açıklar mısın?"

"Sebil-ür Reşat'ta şeriata karşı olan durumlar hep yazılıyordu. Derdik ki 'yalan ise, nasıl yazar, nasıl söyler.' O halde doğrudur ki yazmak cesaretini gösteriyor. Zaten Sebil-ür Reşat hep başka gazetelerde çıkan haberler üzerine yazardı. Bizi Tevhid-i Efkâr da etkiliyordu. Bu gazeteleri yabancılar da okuyorlardı. Yalan yazmazlar diye inanıyordum."

Şeyh Sait konuşmasını şöyle tamamlamıştı:

"Derahani Belediye Başkanı bana hem CHP'nin hem de İlerici Cumhuriyet Partisi'nin (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) programını vermişti. Bunları inceledim, İkincisini beğendim. Çünkü içki içmeyi, fuhuşu yasaklayacağız demesi hoşumuza gitmişti. Bir de 'dini inançlara saygılıyız' diyorlardı."

Şeyh Sait'in Kâzım Karabekir'in lideri olduğu Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay'ın da içinde yer aldığı Terakkiperver Partisini böylesine övmesi, bir süredir parti çevresinde dolaşan kuşkuları daha da derinleştirecekti. İlk çok partili denemeyi başarısızlığa uğratacak en önemli unsurlardan birisi olacaktı.

Gazeteleri suçlayan başkaları da vardı.

İstanbul'daki elebaşı Seyyid Abdülkadir ve oğlu Seyyid Mehmet suçlarını kabul etmediler ve Kör Sadi'yi yalan söylemekle suçladılar. **Palulu Kör Sadi ise, İngiliz ajanı zannettikleri Türk istihbarat görevlisiyle yaptıkları pazarlıkları açık açık anlattı.** Duruşmalarda en dikkati çeken ifade ise Bitlisli genç gazeteci Kemal Fevzi'nin idi. Şöyle diyordu:

"En büyük sorumluluk payının, İstanbul basınına düştüğü konusunda kuşku duyulmamalıdır. Uygar toplamlarda, basın özgürlüğünün en son aşamasına ulaştığı demokratik ülkelerde basın, hükümete karşı kesinlikle bu kadar doludizgin gitmemiştir. Ben İstanbul basınından daha hafif yazılar yazdım. İstanbul basını dışa karşı ülkemizde fikir özgürlüğü olduğunu en canlı örnekleriyle göstermek için hükümeti gelişigüzel eleştirmekten ve içerde cahil ve kör bir topluluğu hain emellerine âlet etmek isteyenlere fırsat vermekten başka bir şey yapmamıştır."

Gazeteci Kemal Fevzi'nin bu ifadesi, Gazi'nin İstanbul basınına karşı ne denli toleranslı olduğunu ortaya koymaktadır. Hiç kuşkusuz bu 'demokrasi'nin varlığını anlatmaz ama çok sert üsluba karşın, basın özgürlüğüne karşı da hassas olunduğunu gösterir.

İngiliz belgeleri içinde 2 Haziran ve 9 Haziran 1925 tarihli olanlarına ard arda bakıldığında ilginç saptamalarla karşılaşılmaktadır.

"Şimdi bütün dikkatler birkaç gün önce Diyarbakır'da yargıç önüne çıkarılan Şeyh Sait üzerine toplandı.

Şeyh Sait alaya alınabilecek, kaba, yarı-budala bir kişi olarak tanıtılıyor. Güçlü bir din duygusuyla hareket edebilecek kadar basit bir adam... ***Hükümetin tutumunun İslâmiyeti tehdit ettiğini görmüş, buna karşı ayaklanmayı ve savaşmayı görev bilmiş."***

İngiliz Büyükelçisi Lindsay, 9 Haziran tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na ilginç bir rapor vermişti. Büyükelçinin İngiliz ve Rus ajanlarından bahsettiği rapor şöyleydi:

"Gazeteler Seyyid Abdülkadir ve arkadaşlarının mahkûmiyetine yol açan etkenler konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler yayınladılar. Buna göre, Seyyid Abdülkadir'in Kör Sadi adlı ajanı, Türk polisi için çalışan, ancak İngiliz Hükümetinin adamı pozundaki Tampling ile ilişki kurmuş. Tampling Kör Sadi'den kendisini ele veren öneriler almış.

Anladığım kadarıyla, Tampling daha önce İstanbul'da müttefik polisiyle birlikte çalışmış, sonra buradan ayrılarak Hulusi adlı bir

kişiyle ortak olarak özel dedektiflik yapmaya başlamıştır. Zaman zaman başka yabancılar adına da çalışan bu kişilere İngiltere yetkililerinin de güvenmedikleri, ancak bazen sahte banknot konusunda olduğu gibi, Sir A. Block tarafından görev verildiği anlaşılmaktadır. Mutlaka bu kişiler Türk polisiyle ilişki halindedir."

Büyükelçi haklıydı. Bu kişiler Türk polisiyle işbirliği içindeydiler. Zaten onlar İstanbul Emniyeti'ne mensup personeldi. Metin Toker'in adını koyduğu şekliyle, James Bond hikâyesi gibiydi.

İstiklâl Mahkemesindeki yargılamaya bir kısa ara verip bu ilginç polisiye öyküye geçelim.

Seyyid Abdulkadir, Vanlıdır ve Kürt Teali Cemiyeti'nin fiili başkanıdır. Bu cemiyet, önce bağımsız bir Kürdistan devlet amacını gerçekleştirmek için kurulmuştur.

Kürtçülük akımının su yüzünde çalışmaya başlaması, İkinci Abdülhamit'in izlediği politikanın sonucudur. Bütün yeteneği "idare-i maslahat" olan ve sorunların esasına asla girmeyip kuvvetler arasında denge kurarak düzeni sürdürmeye çalışan Abdülhamit, Rusya'ya sırtını dayamış Hıristiyan Ermeni azınlığa karşı, doğuda, sırtını İngiltere'ye vermiş Müslüman Kürt azınlığını çıkarmıştır.

Bu politikanın gereği olarak Kürt aşiretlerine "müsamaha" gösterilmiş ve onların beyleri vezirlikler, paşalıklar almışlardır. Böylece Abdülhamit, liderlerini tahtına bağlayarak Kürtçülüğü uyuttuğunu düşünüyordu. Halbuki bunların çocukları ileri tahsil görmek olanağına kavuşmuşlar, Batı ile temasa geçmişler, bir Kürt milliyetçiliği ideolojisini yaratmışlardır.

Sultan İkinci Abdülhamit onlar konusunda da kendilerini elinde rehin bulundurduğu inanandaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul Hükümeti, doğudaki Kürt aşiretlerini milis alayları olarak kullanmak zorunda kaldı.

Ermeniler örgütlenmişler ve orduyu arkadan vurmaya başlamışlardı. Ulaştırma hatlarını korumak için yeter miktarda düzenli kıta yoktu.

Kürtler, Ermenilere düşman olduklarından bu görev onlara verildi. **Kürtler buldukları Ermenileri kesiyorlar, Ermeniler de Kürtlere aman vermemeye çalışıyorlardı. Sorun, kendi aralarında, Türkiye'nin doğusunun Ermenistan elinde mi, yoksa Kürdistan elinde mi kalacağı kavgasıydı.** Bu görüşlerin sahibi Metin Toker'dir.

Seyyid Abdülkadir Rusya'dan çok Amerika'ya güvenen Ermenilerden öykünerek, bağımsız Kürt devleti kurabileceklerini düşünen Kürt hareketini örgütleyen Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanlığını yapıyordu.

Bu cemiyet İngilizlerle temasa geçmiş, onlardan yardım istemiştir. Bu arayış sırasında büyük bir tesadüfle de olsa, Türk istihbaratının ağına düşmüşlerdir. Yukarıda İngiliz diplomatın sözünü ettiği kişi ve olayın nedeni de budur.

Sultan Abdülhamit Kürt hareketi önderi Seyyid Abdülkadir'e İstanbul Caddebostan'da bir büyük köşk vermişti. Bu türlü rüşvetlerle kişileri suskun kılacağını düşünmüştür.

Seyyid Abdülkadir, İngiliz ajanı zannıyla bir Türk ajanla [Belediye Zabıtalarından adı Nizamettin] ilişki kurmuş, onunla anlaşmalar yapmıştır. Bu görüşmelere aracılık eden de İstanbul Polis Müdürlüğü İngilizce tercümanı Mustafa Necip Emre'dir.

İlk temas isyandan beş ay önce Gizli Kürt Komitesinin üyelerinden Palulu Kör Sadi aracılığı ile olmuştur. Bu ilişki Seyyid Abdülkadir'e kadar uzanmış. Nizamettin kendisini İngiltere Hariciye Nezareti Umur-u Şarkiye Müdürü Mr. Templen olarak tanıtmıştır.

Bu görüşmelerden **İstanbul Polis Müdürü Ekrem Baydar**'ın anında haberi olmakta, o da tüm istihbaratı hemen Ankara'ya aktarmaktadır. Dolayısıyla **Kürtçülük hareketinin lider kadrosunun İstanbul ayağının tüm hareketi kontrol altına alınmıştır.**

Buradaki şahıslar Diyarbakır İstiklal Mahkemesine gizlice götürülmüştür. Buradaki ifadelerden öğrenildiğine göre, İstanbul'daki Kürt Emirliğini kuracak liderler ayaklanmayı

1926 yılı ilkbaharında başlatmayı tasarlamışlar. Ancak, yukarıda anlatıldığı gibi Şeyh Sait'in yersiz korkusu acele edilmesine neden olmuş.

İstanbul'daki İngiltere konsolosluğu yetkilileri durumdan haberdar olmuşlarsa da, iş işten geçmişti. Bu nedenle Seyyid Abdulkadir ve adamlarını zamanında uyaramadılar.

Şeyh Sait'in sorgusu sürüyordu. Başkan Mazhar Müfit (Kansu) sordu:

"İslâmiyetin yozlaştırıldığını ileri sürüyorsunuz. Ayaklanma gerekliydi diyorsunuz. Sizler pek çok insan öldürdünüz, bu günah değil mi?"

Şeyh Sait bunun günah olduğunu kabul etti.

Kolordu Komutanı Mürsel [Bakü] Paşa da ona sordu:

"Din kalktı diyorsun. Namazını kılmıyor muydun, camilerde ezan okunmuyor muydu?"

Şeyh Sait ayaklanmaya kaderinin kendisini sürüklediğini öne sürmüştü. Ama ele geçen mektuplarda onun birçok şeyhi ayaklandırmaya özendirdiği belgeleniyordu.

Mahkeme duruşmaları halka açık yapıldı. Yerli yabancı çok sayıda gazeteci duruşmaları izledi. Görülen ilk dava Seyyid Abdulkadir ve adamları hakkındaydı. Duruşmaların sonunda başta Abdulkadir olmak üzere, 6 kişi idama mahkum oldu. İnfaz Diyarbakır'daki Ulucami'nin önünde 27 Mayıs 1925 tarihinde yapıldı.

Önce Bitlisli Kemal Fevzi, arkasından Hacı Ahti asıldılar. Kemal Fevzi, suçsuz olduğunu söyledi. Avukat Hacı Ahti, ***"Yaşasın Kürtlük mefkuresi, yaşasın Kürdistan!"*** diye bağırdı.

Seyyid Abdülkadir idam sehpasında, ***"Beni asmakla Kürtlük gayretlerini diriltiyorsunuz. Kürtlerle Arapların birleşmesine sebep oluyorsunuz,"*** dedi.

Oğlu Seyyid Mehmet, ***"Peygamber sülalesine bu reva görülür mü? Başınıza iç açtınız,"*** diye konuştu.

Kör Sadi, ***"İdam kararını minnet ve şükranla kabul ediyorum. Hepimiz idam cezasına müstehakız. Çünkü vatana***

ihanet ettik. Allah Türk milletinin ve memleketinin saadetini ebedi etsin, başka sözüm yok," diyordu.

İstanbul'daki *"Kürdistan Teali Cemiyeti"* başkanı asılmıştı. 15 Nisan günü de Erzurum'daki *"Kürt İstiklal Cemiyeti"* lideri Cibranlı Miralay Halit Bey Bitlis'te kurşuna dizilmişti.

Şeyh Sait, Cibranlı Halit Bey'in kurşuna dizilmesinden bir gün sonra yakalanmıştı; davası da Seyyid Abdülkadir ve arkadaşlarının asılmalarından bir gün önce başlıyordu.

20 Haziran 1925 tarihinde *Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Sebilur-reşâd, Toksöz* sahipleri Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi.

Savcı Süreyya Bey 27 Haziran günü iddianamesini okudu ve Şeyh Sait ile 50'den fazla kişinin idamını istedi. Öğleden sonra da sanıkların son savunmalarına geçildi. **Şeyh Sait suçsuzluğunu öne sürüyor ve serbest bırakılmasını istiyordu. Ama diğer arkadaşları öyle konuşmuyorlardı. Kendilerinin ayaklanmaya onun tarafından sürüklendiğini hatta tehdit bile edildiklerini söylüyorlardı.**

Son savunmalarından sonra Mazhar Müfit kararı açıkladı ve şöyle konuştu:

"Cumhuriyet hükümetinin kararlı ve kesin tutumu, Cumhuriyet ordusunun öldürücü vurucu gücü karşısında ayaklanmanız, irticanız yok edildi. Hepiniz yakalandınız ve hesap vermek üzere adaletin karşısına çıkarıldınız.

Döktüğünüz kanların, söndürdüğünüz ocakların cezasını adalet karşısında idam sehpalarında hayatınızla ödeyerek hesap vereceksiniz."

Şeyh Sait asılacaktı. 28 Haziran'ı 29 Haziran'a bağlayan gece idam edildi. O gece teslim olduğu gün kendisinden alınan para ve eşyanın çocuklarına verilmesini istedi. On çocuğu vardı. Beşi kız, beşi oğlan. İdam cezasına çarptırılan toplam isyancı sayısı 49'du.

İdam edilmeden önce bir gazetecinin defterine, *"Allah ve din uğruna ölüyorum. İdam edilmeme üzgün değilim,"* diye yazdı.

Şeyh'in torunu Abdülmelik Fırat'ın yazdığına göre, ***"Bu değersiz dallarda beni asmanıza pervam yoktur. Hiç şüphe yok ki, mücadelem Allah, din ve milletim içindir,"*** diyordu. Sehpanın altında Kürtçe olarak söylediği son sözleri ise, ***"Fani hayatımın sona erdiği şu anda, milletim için kurban edildiğimden dolayı pişmanlık duymuyorum. Yeter ki, torunlarımız bizi düşmanlarımızın önünde mahcup bırakmasınlar,"*** olmuştu.

Kazım Karabekir *"Günlüğü"*ne 29 Haziran günü şunları not etmiş:

"Askeri yeni serpuşlar kabul edildiğini gazeteler yazıyor. Genç Hıristiyanlar Cemiyeti bundan sonra Türk-Amerikan Kulübü ismini almış! Sebebi, Türkiye hükümeti dini propagandayı menettiğinden perde değiştirmiş.

Şark İstiklâl Mahkemesi Şeyh Sait ve 44 adamının idamına ve mıntıkasındaki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermiştir.

Avrupa'daki Kürtler, Cemiyet-i Akvam'a [Birleşmiş Milletler] beyanname vererek şikâyet etmişler. Türklerden ayrılacaklarını namussuzca söylemişler."

Hem Kürtçü hem de irticai taleplerin öne çıktığı isyan sonucunda idamlar ve cezalandırmalarla ayaklanma sonlandırıldı. Belki Şeyh Sait'in İngilizlerin plan ve kışkırtmalarından haberi olmayabilir ancak duruşmalarda ortaya çıktığı gibi, İstanbul'da Seyyid Abdulkadir İngilizlerle isyanın patlatılmasını tasarlamıştır.

İngiliz Büyükelçisi Lindsay basında ve resmi bildirilerde Kürt ayaklanmasının İngiltere'ye bağlanmasından rahatsızlık duyduğunu belirtip, 27 Şubat 1925 tarihli telgrafında iddiaları kabul etmiyordu:

"... Ayaklanmayı hazırlayanların İngiliz yetkililerden yardım sağlama girişimlerinin karşılıksız kaldığı ve yardım isteklerinin geri çevrildiğini kendisine (Türk Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Nusret'e) bildirdim.

Türk yetkilileri, tutukluların sorgularında bu gerçekleri hiç kuşkusuz anlayacaklardır."

Uğur Mumcu, 'bu gizli yazışmadan açıkça anlaşılıyordu'; diyor, 'ayaklanmayı hazırlayanlar, İngilizlere başvurmuşlardı. Ancak bu başvuru reddedilmişti.'

Kürt örgütleri; dernekler, partiler, gazete ve dergilerin yayını yasaklanmıştır. Kürtlerin en önemli siyasal/kültürel kurumu olan *Kürt Teali Cemiyeti* kapatılmıştır. Eski üyeleri, yöneticileri çeşitli soruşturmalara tabi tutulmuş, bazıları ülke dışına çıkmıştır. 1925'teki *Takrir-i Sükûn Kanunu* ile *Kürt Teali Cemiyeti* üyelikleri bulunan kadrolar tümüyle şiddet yöntemleriyle yok edilmek istenmiştir. Birçoğu İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış, çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Önderlerinden tesbit edilenler idama gönderilmiştir. Aynı zamanda ***Takrir-i Sükun*** **dönemi "her türlü muhalefet"in de sonu olmuştur.** Bu değerlendirmeyi yapan araştırmacı İsmail Göldaş'tır.

"Şeyh Sait Olayı, yıllarca geri kalmışlığın acısını çıkarmak, insanca bir yaşama özlemi ile çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için yapılan hızlı devrim aşamalarına karşı en büyük, en önemli, en korkulu tepki idi. İrtica temeline dayanarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, başarıya ulaşması halinde sonucu, sadece bir geriye dönüş akımı yaratmakla kalmayıp Türkiye'nin parçalanmasını, yeniden yabancı işgaller altına girmesini, belki de bağımsızlığın tamamen yitirilmesini gerektirebilirdi." Bu değerlendirmeyi yapan yazar Mahmut Goloğlu'dur.

Asıl büyük deprem *Terakkiperver Cumhuriyet Partisi* kapatıldığında yaşandı. İstanbul basınının, *İstiklal Mahkemeleri'*nce susturulmasından ve gazetecilerin mahkum edilmesinden sonra, Parti [TCH] 3 Haziran'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı.

Partinin lideri Kâzım Karabekir partisinin kapatılışını nasıl karşılamıştı? Tepkisi ne olmuştu? Bu soruların yanıtını verecek kaynak Karabekir'in *Günlükleri'*dir.

"3 Haziran 1925... Öğleden sonra toplantı yaptık. Ne garip, Ankara'da hükümet de bugün toplantı ile kulüplerimizin kapatılmasına karar vermiş! Saat 4'te anladık [öğrendik]."

Bu kadar kısa yazılmış. Bir siyasi parti kapatılıyor ama onun lideri bunu bu denli soğukkanlılıkla karşılayabiliyor.

Yine Karabekir'in *Günlükleri'*nden Hükümet'in ağustos ayında da gazeteleri kapatmak, gazetecileri tutuklamak gibi sert önlemler almaya devam ettiğini okumaktayız.

"Vatan gazetesi de kapatılmış. Halkı devrimlere karşı tahrik, devletin iç ve dış güvenliğini ihlal, isyanı övmek ile maznun olarak Vatan sahibi Ahmet Emin, başyazarlarından Ahmet Şükrü, İleri ve Son Telgraf yazarlarından Suphi Nuri, İstiklâl gazetesi sahibi İsmail Müştak, Adana'daki Sayha gazetesi başyazarı Gündüz Nadir Beyler tutuklanmışlar. Elazığ İstiklâl Mahkemesine gönderilecekmiş... 11 Ağustos 1925"

Gazete haberlerine göre bu kadar gazetenin kapatılması, sahip ve yazarların tutuklanmasının nedeni, istihbarat amaçlı yararlanılan polis Nizamettin'in Mister Templeton adıyla yaptıklarının yayınlanmasıymış.

Kesin olarak hesaplanamadı ama isyan sırasında 8758 ev harap oldu, 15 bin 206 kişi öldü. Fakat olaylar sıra sıra darağaçlarına karşın durmadı, ardından başkaları geldi.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kapatılmasından sonra, Hükümet, gazeteleri ve muhalefeti suçlayıp susturacak önlemler yaratırken, **Ali Fuat Cebesoy "Siyasi anılarında", "İsyanı başta İngilizler olmak üzere, Kürt Teali Cemiyeti, Vahidettin'in reisliği altındaki Tarikat-ı İslâhiye mensupları hazırlamışlardı. İsyanda ne muhalefetin ne de matbuatın suçu vardı,"** yorumunu yapmaktadır.

İsmet İnönü anılarında Şeyh Sait isyanına ayırdığı kısımda şunları söylüyor:

"Saltanat 1922'de kaldırılmış, 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş. 1924'te hilafetin ilgası, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, tedrisatın birleştirilmesi hakkında kanunlar takibe konmuş. Cumhuriyet henüz bir yılını yeni doldurmuş. Memleketin her tarafında irtica alabildiğine tahrik ediliyor. Memleketin bir köşesinde silahlı bir irtica ayaklanması başlamış, hadise süratle yayılıyor. Bütün bu şartlar içinde Takriri Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri gibi

radikal tedbirlere müracaat etmeden Cumhuriyeti, yeni rejimi korumak mümkün müdür? Terakkiperver Fırka erkânına Mecliste bunları anlatmaya çalıştık.

Düşünülmeli ki, bu 1925 yılında, İngilizlerle münasebetlerimiz henüz daha düzelmemiştir. Musul meselesi kesin neticeye varamamıştır. Geçici bir sınır çizilmiş ve taraflar birbirinden ayrılmıştır. Ama netice belli değil ve ihtilatların neler doğuracağı bilinmiyor...

Şeyh Sait, harekât esnasında dini kurtarmak davasını açıktan ortaya atmış bulunuyor. "Hilafet kalkmıştır, din tehlikededir. Dini kurtarmak lazımdır." Davaları bu. Şeyh Sait, isyan hareketini, böylece bütün memlekete milli bir hareket olarak değil, bir din hareketi olarak gösteriyor. *Her tarafı harekete geçirmek sevdasındadır. Aldığımız tedbirlerin ve askeri tertiplerin, bütün memlekete yönelik olması için ilk icraata geçtiğimiz zamanki düşüncelerimizin isabetli olduğu anlaşılmaya başlandı.*

... Şeyh Sait isyanı, Kürtlerin genel ortak tutumundan ayrılan bir işarettir. Bununla beraber bu isyanın sebepleri arasında, Doğu Anadolu'daki sosyal meseleler üzerinde düşünmek icap eder. Doğu'da şeyh hâkimiyeti ve herkesin kendine göre bir nüfuz mıntıkası, bir hâkimiyet bölgesi meselesi vardır. Öteden beri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri devam eden bu vaziyet, tahrikin ve cüretin temeli olabilir. Söylediğim tehlikeler ortadan kalktıktan sonra, şeyhlik menfaatleri ile din konusunda memlekette açılmış olan geniş propaganda bunları tahrik etmiştir. Osmanlı idaresi şeyhlerin gözünde, nihayet bir uzlaşma idaresidir. Bu defa da şeyhler Osmanlı Devleti'nin tabiatında olan bu istidadı değerlendirmek istemiş olabilirler."

Karabekir *Günlükleri'*nde [1 Kasım 1925] **"Cumhurbaşkanı nutuk okudu. Kürt isyanını irtica diye telaffuz etti,"** diye yazmış. Anlaşılan Gazi, stratejik bir tercih yapmış!

Şeyh Sait İsyanı sonunda medrese, tekke, türbe, zaviyelerin kapatılması kararı da alındı. Ve en önemlisi **"şapka devrimi"** yapıldı.

Bu bölgede "isyanlar" hiç durmadı. Devletin şiddetli uygulamalarıyla bastırılmaya çalışıldıysa da dinmedi. 12 yıl

sonra bir daha isyan başgösterdi. Tarihe **"Dersim İsyanı"** olarak geçti. Sonraki bölümde bu isyanı neden-sonucuyla "aynanın içinde" arayacağız.

KAYNAKLAR:

Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906- 1948),* 2.Cilt, YKY, İstanbul, 2009

Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar,* Cilt:2, Temel Yayınları, İstanbul, 2002

Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi,* Temel Yayınevi, İstanbul, 2007

Metin Toker, *Şeyh Sait İsyanı,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994

Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925,* Tekin Yayınevi, 3. basım, İstanbul,1992

Hamdi Ertuna, *Türk İstiklal Harbi, VI. cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar [1919-1921],* Genkur Basımevi, Ankara, 1974

Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar,* Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992

Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930, Devrimler ve Tepkileri,* İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007

İsmail Göldaş, *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri,* Belge Yayınları, İstanbul, 1997

Ferzende Kaya, *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat'ın Yaşam öyküsü,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2005

Yakın Tarihimiz Dergisi, *Milliyet Gazetesi Tflrih ve Kültür Eki* yayın tarihi yok (1982 yılı olabilir), *Şeyh Sait İsyanı,* yazarı belli değil- Gazete'nin kendi derlemesi, sayfa: 441-447 arası

İsmet İnönü, *Hatıralar,* Bilgi Yayınevi, 2. Kitap, Ankara, 1987

DERSİM İSYANI SONUCU DEVLET YÜZYILLARCA SONRA BÖLGEYE GİREBİLDİ

Atatürk, Hatay'ın sınırlara dahil edilmesi için askeri tehdit dahil olmak üzere Fransızlarla mücadele ederken, Dersim'de Seyyid Rıza liderliğinde bir isyan başlatıldı. Mart 1937'de başlayan isyanın Eylül sonuna doğru bitirildiği sanıldı. Ama 1938 yılında da devam etti. Bu isyan sonrası, devletin yüzyıllardır giremediği Dersim'e 'Cumhuriyet' girmiş oldu.

14 Kasım 2009 tarihinde TBMM'de "Kürt açılımı" tartışmaya açılmaya çalışılırken, CHP Milletvekili Onur Öymen bir konuşma yaptı, ortalık karıştı.

İktidarın dağdaki militanları indirmek için PKK'ye uygulamaya çalıştığı yöntemin yanlışlığını ortaya koyarken söylediği şuydu: ***"Değerli arkadaşlarım 'analar ağlamasın' diyorlar. Maalesef, bu ülkenin anaları çok ağladı. Çok şehit verdik. Tarihimiz boyunca çok şehit verdik.***

Çanakkale savaşında 200 bin şehidimiz var. Hepsinin anası ağladı. Bir kişi çıkıp da 'Analar ağlamasın. Biz şu Yunanlılarla anlaşalım dedi mi?

Şeyh Sait isyanında analar ağlamadı mı? Dersim isyanında analar ağlamadı mı? Bir tek kişi Türkiye'de çıkıp da 'Analar ağlamasın diye, bu mücadeleyi durduralım' dedi mi? Dünyada diyen var mı?

Amerika'da bir saat içinde 3 bin kişiyi öldürdü teröristler. Bir Amerikalı devlet adamı çıkıp da 'Aman analar ağlamasın. Şu teröristlerle uzlaşalım' dedi mi? İlk siz (AKP yöneticileri) diyorsunuz. Niçin? Çünkü terörle mücadele cesaretiniz yok.

Sizden önceki bütün hükümetlerin gösterdiği cesareti siz gösteremiyorsunuz."

Öymen'in konuşmasında "Dersim katliamı övgüsü" yoktu. Ama CHP karşıtları bir anda metni okumadan ahkâm kesmeye başladılar. Onlara göre, Onur Öymen, "Dersim katliamını övmüştü!.." Aslında söylemeye çalıştığının ana fikri şuydu: **Analar ağlamasın diye terörizmle mücadele durdurulamaz.**

Bu sözler, CHP'li milletvekilinin 1937 yılındaki isyanda devletin uygulamış olduğu yöntemi, bugün de taklit ederek, terörle ve teröristlerle mücadele edilmesini istiyormuş şeklinde yorumlandı. Tabiî kızılca kıyamet koptu.

İktidara mensup kimi milletvekillerince katliam olarak adlandırılan olayın yaşandığı Dersim'de neler olmuştu?

Osmanlı döneminde başlayan aşiret ayaklanmalarının sonuncusu 1937 ve 1938 yılları arasında bugün Tunceli olarak bildiğimiz Dersim'de yaşanır. İddiaya göre 1938'de Dersim'de yaşananlar bir isyanın bastırılmasının ötesinde, sivil halka karşı uygulanan bir katliamdır.

Her zaman ve her isyan bastırılmasında görüleceği gibi, olaya müdahaleyle görevlendirilen kişilerin normal yöntemler dışına çıkışlarına bir örnektir. Durum böyle olunca, **bugün hiç kimse oradaki isyanın üzerinde durmuyor, halka yapılanları ön plana çıkarmayı tercih ediyor.**

Yine hiç kimse oradaki, toprak sahibi olmanın zorluğu ve adaletsizliği üzerinde durmuyor. **Ağa, bey, şeyh, şıh diye adlandırılan egemenlerin etkinliklerini ve bölge insanına yaptığı zulüm ve haksızlıkları da hatırlamıyor.** Bugün de değişen çok fazla bir şeyin olmadığını görmek istemiyor.

O tarihte Dersim'de yaşayanların etnik dağılımına bakalım ve sonrasıyla mukayese etmeye çalışalım. Tarih Kurumu

Arşivindeki [tarihsiz] Jandarma raporunda nüfus durumu şöyle saptanmış:

Dersim'in nüfus vaziyetini iyice kavrayabilmek için 1891 tabı tarihli Vitali Genet'in "Asya Türkiyesi" isimli idare coğrafyasında tesbit ettiği ve kendi mütalâasına nazaran en doğru kaynaklardan alındığı kayıt olunan nüfus miktarı... Dersim sancağında 15460 müslüman, 27830 Kızılbaş ki cem'an, 43263 Türk nüfusuna nispetle, 12 bin Kürt ve 8170 Ermeni nüfusu mevcutmuş. Bu sayılara göre Türkler her iki unsura göre oldukça fazla görünüyor.

Vitali Genet nüfus ayrımı yaparken Türk dememiş **müslüman** demiştir. Bunun nedeni, o dönemde **Osmanlı Devleti bir ulus-devlet olmadığı için millet kavramı yoktu, kimlik belirtilirken dini inanca göre ayrım ya da tanımlama yapılırdı.** Örneğin, İkinci Mahmut, ben tebamdan Müslümanı Cami'de, Hıristiyanı Kilise'de, Musevi'yi Havra'da görmek isterim demiştir. Bunun içerdiği vurgu açıktır: Sokakta kimse etnik ayrımcılık yapmayacak ve etnikliğini baskın unsur olarak öne çıkarmayacak. Ancak insanların dinleri gittikleri mabetlerde dikkat çekecek.

Profesör İlber Ortaylı'nın serinkanlı söylediklerine kulak kabartalım: *"Belli bir etnik gruba değil ama inanç grubuna direnmenin, kendisine millet denen zümreyi oluşturduğunu görürüz. Slav dili konuşan Bulgarlar, Makedonlar, Arnavutça konuşan Hıristiyan Ortodoks Arnavutlar (ama İşkodra'nın Katolik Arnavutlarıyla çoğunluğu oluşturan Müslüman Arnavutlar değil) ve daha garibi Orta Anadolu'daki Hıristiyan Türkler, Filistin ve Suriye'de Hıristiyan Araplar da Helenlerle birlikte Rum Ortodoks milletini oluşturur.*

Üç ayrı mezhebe tabii Ermeniler ise üç ayrı milleti oluşturur: Ermeni, Katolik ve Protestan. Bunun pek suni olduğunu da söyleyemeyiz. Katolik Ermeni ile Ortodoks Ermeni'nin yaşamı da birbirleriyle olan ilişkileri de konuştukları dilin aynılığına rağmen birbirinden uzaktı.

20'nci yüzyıl boyu birbiriyle karşı karşıya gelen ve mücadeleleri yavaş yavaş şiddetlenen Müslüman Arnavut, Türk, Arap ve Kürt o vakte kadar 'Elhamdülillah Müslümanız' deyişiyle bir arada giderlerdi. Bugün doğudaki ari kavim yani Kürtler artık ayrı bir kimlik güdüyor.

İki unsurun bir arada yaşaması için millet sistemini önerenlere karşılık ne var? Kürt siyasi kuruluşları bazen telaffuz ediyor, bazen susuyor ama federasyon istedikleri belli. Oysa ***federasyonlar 1918'de Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarıyla birlikte tarihe gömülmüştür. Bu sistemin bir daha dirilme ihtimali olmadığı da Sovyet Rusya ve Yugoslavya'nın tek partiye dayalı totaliter yönetiminin aniden göçmesiyle anlaşılmıştır.***

Osmanlı millet sistemi, dini grupların kendi dini hukukları çerçevesinde yaşamasını öngörür.

Bütün sorun aslında millet sisteminin sınıflamasına girmeyecek Kürtler için hukuki alanda gereken düzenlemelerin yapılmasıdır. *Bundan fazla taleplerin realist olmayacağı açıktır."*

Tarihçilerin kutbu olarak bilinen Profesör Halil İnalcık, **"Bu sorun Osmanlı sistemi içinde çözülemez,"** dedi.

Araştırmayı yapan Vitali Genet, Sultan İkinci Abdülhamit zamanında yaşamıştır. Hiç kuşkusuz o dönemde Avrupa'nın büyük güçleri, artık etnik kimlikleri ayrımcılık amaçlı olarak ifade ettirmeye başlanmıştı.

"Asya Türkleri" kitabının yazarı Genet, Dersim nüfusunu Müslüman, Kürt, Kızılbaş, Gregoryan ve Protestan Ermeni olarak kayıt altına almıştır. Bu türden bir ayrım yapılmasının nedenini kendisi açıklamadığı için anlamak güçtür. Eğer dini bir tasnife dayanmış olsaydı Kürtleri ayrıca vurgulamasına gerek yoktu. Çünkü o dönemde Kürtler ya Kızılbaş ya da Şafii mezheplerine mensuptular.

Genet'in kitabında Kürtler ve Ermeniler ayrımını yapmış olması anlaşılabiliyor. Müslüman Kızılbaşlar içinde Kürtler bulunmuş olsaydı yazarın bu grubu Kürt nüfusu içine katacağı da açıktır.

1925 yılında yayınlanan bir kitaptan [Naşit Hakkı Uluğ, *Dersim ve Derebeyi, Diyarıbekir, 1925*] hem Dersim coğrafyası hem de nüfusu hakkında bilgiler şöyle aktarılmış:

"Munzur Suyu, Dersim'i ikiye böler. Mazgirt ve Nazimiye'ye Doğu Dersim, Hozat, Çemişgezek, Çarsarıcak -Pertek- ve Ovacık taraflarına Batı Dersim derler

Pertek'i ve Çemişgezek'i Dersim'den saymak yanlıştır. Onlar, Dersim kavramının ifade ettiği manadan uzaktır. İdari bir bölünmede Dersim'in içinde kalmaları, Fırat'ın çevrelediği sınırın dahiline düşmeleri onları da Dersim'den saydırır. Fakat Dersim ile oldum olası alakaları onun bir avı gibi avucunun içine girmiş olmalarıdır. Pertek, Çemişgezek ve Mazgirt en kalabalık taraftır. Ovacık, Nazimiye ve Hozat sırasıyla tenha kısımlardır. Bu arazi içinde 647 mevki vardır. Fakat Dersim'de kasaba hayatı yaşayan altı merkezden geri kalan yerler sekizer, onar evlik birer köyden ibarettir.

Bununla beraber toprak boş değildir. Nüfus yoğunluğu Hozat'ın boş kısımları hariç tutulursa Orta Anadolu tipindedir. Konya ve Erzurum'dan kalabalıktır. Gümüşhane'nin hemen aynıdır. Kilometre başına 11 insan düşer.

Altı merkezde yaşayan yedi bin kadar nüfusla, kendi başlarına yaşayan 11 bin kadar Pertek ve Çemişgezek köylüsünü, ayrıca 65 bin nüfuslu Dersim'de 47 bin insanın aşiret rejimi yaşadığı gözükür."

1929 yılında İbrahim Tali müfettiş olarak görevle bölgeye gönderilir ve bir rapor hazırlatılır. Temmuz ayında Dersim baştan başa dolaşılarak, çiftçinin durumu görülür. O araştırma sırasında tarım kesimi büyük bir çekirge istilasına uğramış, geçim zorluğu içinde olunduğu hatta açlıkla karşı karşıya kalındığı saptanmış.

Bu rapordan bir bölümde Dersim'de çiftçiliğe ancak bir yüzyıl önce başlandığı belirtilmiştir. Ama ekim zorlukları nedeniyle yeniden çobanlığa geri dönülmenin tercih edildiği ifade edilmiştir. *"Dersimli'nin çoban hayatından uzaklaşamaması başlıca derdidir. Bu dert Dersim'i bugün silahlandırmıştır. Dersimli*

atadan kalma davarcılık yolunun kendisini azçok aç bırakmadığını görerek ona bütün varlığıyle sarılmış vaziyettedir. ***Dersimli davarını muhasımlarının tecavüzlerinden korumak için silahlanmıştır.***

Dersim'de çiftçiliğin kök salmağa başladığı devirde de toprak kavgaları başlamış, bu da silahlanmaya bir sebep olmuştur. *Dersimli'nin çiftçiliğe doğru ağır yürümesinin bir sebebi de muhasımlarının tecavüzü korkusu ile davarlarını uzak yaylalara sevk edemeyerek oturduğu yer civarında otlatmağa ve dolayısıyle tarla olacak araziyi bir mer'a olarak kullanmağa mecbur kalmasıdır. Bu mecburiyet Dersimli'yi çiftçi yapmak için çözülecek en mühim düğümdür.*

Dersim'in dağlık akşamındaki çiftçilik ekseriyetle darı ziraatıdır. Buğday unu ve ekmeği yalnız ağalara ve rüesaya münhasır gibi olduğundan bu kısımlarda buğday ziraatı sınırlıdır. Toprak derdi Dersim'de de vardır. Mesela Pülümür'ün ziraata uygun arazisinin tamamı Şah Hüseyin ailesine aittir. Dersim'in diğer kazalarında da ekilecek toprak ekseriya bir ağanın veya aşiret reisinin ya da seyidindir. Bu yüzdendir ki asıl Dersimli bu alanda gelişememiştir."

Yoksul köylü yani aşiret her şeyi ile ağanın ve seyidin kölesi ve esiri olmuştur. Bu, Dersim'de çiftçiliğin gelişmesine engel en önemli unsur olarak görülmektedir.

Müfettiş İbrahim Tali 1929 yılındaki Dersim araştırmasında Hozat-Ovacık yolu üzerinde rastladığı çocuk ve köylüler ile arasında geçen konuşmayı anlatmaktadır.

Bu raporda yazdığına göre, *"Karaoğlan köyü civarında yoluma çıkan çıplak ve sefil ve belki dededen kalma paçavra halindeki elbiseli Dersim çocuklarına söylediklerini ve aldığı karşılığı şöyle yazıyor:*

Bu dağ başlarında ne için böyle aç ve sefil kaldıklarını, Cumhuriyet hükümetinin kendilerine Elâziz ovasında toprak, çift, tohum, ev ve her şey verdiğini ve bu maksatla halkla temas etmek üzere buraya geldiğimi söyleyince, yaşlı erkeklerden biri aşiret reisinin bulunduğu tarafa sanki duyacakmış gibi korkarak baktıktan sonra pek yavaşça;

'Efendim biliyoruz. Hükümetimiz bizi kurtarmak istiyor biz gelmek, çift ve çoluk çocuk sahibi olmak isteriz'

Reisin bulunduğu tarafı gözü ile göstererek,

'Şunlar işidirlerse bizi öldürürler',

Şeklinde cevap vermiş ve asıl emek sahibi Dersimli'nin derdini ortaya koymuştur."

1929 tarihli rapordan öğreniyoruz ki, Hükümet dağdaki, mezradaki Dersimlilerin 160 ailesini ikna yoluyla ovaya indirmeye razı etmiş.

1931 yılında tahmin edilen nüfus Elaziz sınırları içindeki dört kasabadaki 60 bin kişi de dahil olmak üzere 150 bin kişidir.

Cumhuriyet'in 1923 yılında ilanından sonra, siyasal ve sosyal devrimler süreci başlamıştı. Öncü devrimler her neyse de sosyal yaşam alanlarındaki devrimlere müthiş bir direnç olmaya başlamıştı.

Gazi, bunları bir şekilde aşarken, **Musul ve Kerkük ile Hatay'ı sınırlar içine katma mücadelesi verirken, 1925 -1926'da Nasturi ve Şeyh Sait İsyanı ile 1937'de Dersim İsyanı ortaya çıktı**.

Bunlar, kimisine göre Kürt etnik kimlikli isyanlar olarak tanımlanırken, kimisine göre de İngiliz ve Fransız parasıyla yaptırılmış isyanlardır.

Durum böyle olunca da toplumun farklı kesimlerinde çatışma kaçınılmaz olmuştur, olmaya devam etmektedir.

Doğusu Bingöl, kuzeyi Erzincan, batısı Malatya ve güneyi Elazığ'la çevrili bölgenin adı Dersim, Kürtçülük yapan ve aynı zamanda teokratik taleple ortaya çıkan bazı liderlerin 1930'larda pilot bölge olarak seçtiği yer görüntüsündedir.

Bugün Dersim İsyanı olarak bildiğimiz isyan da 1938 yılında yeni Türk devletinin her türlü önleme çabalarına, her türlü caydırıcı girişimlerine ve her türlü karşı hazırlığına rağmen Kürtçüler tarafından başlatılmış Kürtlerce yoğun biçimde desteklenmesiyle, büyük bir alana yayılması planlanmıştır.

1930 yılındaki Ağrı Ayaklanmasının şiddetle bastırılmasına ve alınan her türlü önleme karşın 1930'larda Kürtçülük devam etmiştir. Dağlarda eşkıyalık, sınırlarda kaçakçılık da sürmektedir. Özellikle Dersim bölgesinde halk, komşu ülkelerdeki ajanlarla ve çete mensuplarıyla irtibata geçerek kaçakçılık yoluyla silahlanmıştır.

Atatürk, isyan kokusu almaktadır ve bu nedenle İnönü, Fevzi Çakmak gibi yakınındaki isimleri bu isyanı önlemek için görevlendirir. İnönü 1935 yılında çıktığı Şark Seyahati'nin ardından, Dersim'in ciddi karışıklıkların yaşandığı bir bölge haline geldiğini saptar ve bölgenin ıslahı için bir program önerir.

Çeşitli dönemlerde devletin resmî olarak hazırlattığı raporlardan öğrenmekteyiz ki: *Dersimliler'in Cumhuriyet yıllarına kadar sahip oldukları silahlı kuvvetlerinin kaynağı Birinci Dünya Savaşı'nda gaspettikleri silahlar olup, ayrıca bundan sonraki zamanlarda Dersimliler'e yaptırılan, sırtta cephane nakliyatından el koydukları mermiler olmuş ve bu durum Dersim'i bir silah deposu haline getirmişti.*

Dersimliler'in geleneksel olarak alışık oldukları çapulculuk ve soygunculuk olayları daha kırıcı bir hal almıştı.

1916'da Rus taarruzu devam ederken hükümet, Dersim'de bir tedibat yapılmasına karar vermiş ve bu işe Galatalı Şevket Bey komutasındaki 13 ncü Tümen memur edilmişti. Nisan 1916 başında başlayan harekât Nisan sonunda sona erdirilerek Dersim asilerine bir hayli zayiat verdirilmiş ve Dersim'de geçici de olsa bir sükûn sağlanmıştı.

Cumhuriyet döneminde de Dersim'de kıpırdanışlar devam edince, hükümetler bölgede çeşitli imar ve yeniden yapılandırma programları uygulamaya koymuş, Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda özellikle Şeyh Sait ayaklanmasından sonra, diğer doğu illeri ile beraber Dersim de önemle dikkate alınmış ve kesin 'ıslahat' esaslarının tespiti için incelenmesine başlanmıştı. Bunun için ilk olarak bir Genel Müfettişlik teşkil edilir.

Dersim'de yaptırılan bu inceleme, 1 nci Genel Müfettişliğin kuruluşundan önce ve sonra olmak üzere iki kısma ayrılır.

Cumhuriyet idaresinin Kürt meselesini çözmek yönünde attığı önemli bir adım da Umum Müfettişlik uygulamasıdır. İstiklal Mahkemelerinin çalışma süresinin dolmasının ardından bu kez mevcut idari tedbirlerin devam ettirilmesi ve Kürtçülükle mücadelenin aynı hızla devam ettirilebilmesi için 25 Haziran 1927'de Genel [Umum] Müfettişlik Teşkiline Dair kanun kabul edilir.

Umum Müfettişler Atatürk'ün en yakın ve güvendiği çalışma arkadaşları içinden seçilmişler ve uzun yıllar Atatürk'le birlikte mücadele eden isimlerdir **[**Burada günümüz yorumcularından birisinin ortaya attığı bir soruyu önemsemek gerekir mi bilemiyorum ama görmezden gelemeyeceğimi düşünüyorum. Ahmet Altan: "Atatürk faşist miydi?" Kürt barışını engellemek için Dersim katliamında Atatürk'ün kanlı önlemlerinin arkasına sığınan CHP'nin bu soruyu sorması da artık kaçınılmaz hale geliyor (*Taraf,* 17 Kasım 2009)**]**.

Dersim İsyanı döneminde Erzincan, Tunceli, Elazığ ve Bingöl illerini kapsayan Dördüncü Umum Müfettişlik kurulmuştur. Serap Yeşiltuna'nın kitabında Kürtçülüğü toplumsal yapıdan kazımak için özel bir kurum olarak oluşturulan Umum Müfettişliklerin kuruluş ve çalışma ilkeleri bütün ayrıntılarıyla veriliyor ve günümüz açısından Kürtçülükle mücadelenin yasal ve idari boyutlarının olması gerektiği konusunda önemli bir örnek oluşturabileceği öne sürülmektedir.

Dördüncü Umum Müfettişi ve Koçgiri İsyanı'nı bastıran Nurettin Paşa'nın oğlu olan Abdullah Alpdoğan Paşa'nın 7-22 Aralık 1936 tarihinde toplanan Umum Müfettişler toplantısına sunduğu rapordaki şu sözler Cumhuriyet idaresinin Kürt meselesine yaklaşımını özetler niteliktedir:

"... Türkçe bilmeyen çocuklara bu mekteplerde Türkçe öğretiliyor. Türk duygusu aşılanıyor. Tunceli içerisinde dilini unutmuş Türk soyundan insanların kasaba ve nahiyeleriyle civarına iskanları

düşünülüyor… Toplu bir Türk camiası hususa getirecek bu hususta hazırlıkyıyız."

Genel Müfettişliğin kuruluşundan önce 1926 yılında İçişleri Bakanlığı, önce Elazığ'daki Mülkiye Müfettişlerine, ardından o sıralar Diyarbakır Valisi bulunan Cemal Bardakçı'ya bizzat Dersim içinde dolaşarak yakından temaslar neticesinde oluşacak izlenimlerini bildirmesini görev olarak vermişti. Bunlardan Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, 2 Şubat 1926'da İçişleri Bakanlığı'na sunduğu raporunda özetle şunları yazmıştı:

"Yaptığım temasların bende oluşturduğu izlenime göre, Dersim gittikçe Kürtleşiyor, ülküleşiyor [Kürt mikro milliyetçiliği derinleşiyor] ***ve dolayısiyle tehlike büyüyor.***

Hükümeti senelerden beri meşgul etmekte bulunan ***Dersim meselesi****, eski idarenin seyyiat mirasından başka bir şey değildir.*

Yeni Hükümetin bazen âdil davranış, bazen zayıf ve bazen de sebepsiz ve neticesiz şiddet gösterme gibi dengesiz ve faydasız politikası Dersim'i daimî bir hercümerç yuvası haline getirmiştir. Sivil ve asker büyüklerin ıslahat ve tedibat gibi zıd fikir ve düşünceleri, müstereddit ve tehdit etmek iktidarında olmayan eski idare merkezlerini devamlı surette işgal etmiştir.

Dersim, Cumhuriyet Hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selâmeti bakımından mutlaka lâzımdır.

Aşiretlerin durumları ve silahları hakkında verilen bilgi tevsik ve teyit ihtiyacından uzaktır. Bu konuda alınan malumat gerçeğin tam kendisidir. Son derece zeki, kurnaz ve hileci olan bu halk, Hükümetin zayıf veya kuvvetli olduğuna göre mütecaviz veya itaatlidir.

Okul açmak, yol yapmak, refah sebeplerini sağlayacak fabrikalar kurmak, kendilerini meşgul etmeye yarayan çeşitli sanayi işleri sağlamak, özet olarak yurt sahibi yapmak veya uygarlaştırmak suretiyle ıslaha çalışmak hayalden başka bir şey değildir.

Cehaletin, geçim darlığının, iç ve dış aldatmaların, Kürtlük eğilimlerinin, son irtica hareketini tedibden doğan intikam hislerinin,

dinî ve İçtimaî devrimler vesilesi ile kara kuvvetlerin uyandırdığı kötü telkinlerin etkisi altında bulunan avam halk; reis, şeyh, bey ve ağanın esir ve oyuncağıdır. Şekavet, bunların kışkırtması ile olmaktadır.

Üç-beş şahıs müstesna, ağalar ve reisler de dahil bütün Dersimliler son derece fakirlik ve zaruret içinde çırpınmaktadırlar. Soygunculuk hareketlerinin sebebi, yaşamak hissi ve endişesidir.

Dört yüz yıldan beri Dersim'e hükümet nüfuzu girmemiş, bilimsel anlam ve kapsamı ile bir otorite kurulamamıştır.

***Her Dersimli, hayatını, malını korumak kaygusu ile silahlı bulunmak zorunluluğunda kalmıştır**.*

Bu raporda bölgede yapılması gereken iyileştirmenin nasıl yapılması gerektiği konusunda düşünceler de üretilmiştir.

İsmet İnönü'nün 1935 yılında hazırladığı rapordaki önerdiği program hazırlık, silahsızlanma ve gerekirse iskân olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Dersim ili için özel bir yönetim biçimi getirilecek, memurlardan hiçbiri yerli halktan olmayacaktır. Valilik bir kolordu karargâhı gibi çalışacak, asayiş, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır. Adliye yöntemi basit, hususi ve kesin olacaktır. Bu plan gizli olacaktır.

Dersim İsyanı, **Osmanlı Dönemi'nde yurtluk ve ocaklık olarak özerk bir yönetime sahip olan aşiretlerin tek otoriteye bağlanmaya karşı çıkışının sonuçlarından biridir, denebilir**.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla özerkliğini kaybeden bölgede aşiretler, askerlik ve vergi yükümlülüklerine itiraz ederler. Yani bir vatandaşın yerine getirmesi zorunlu olan yükümlülüklerden kaçarlar. Bu da Devlet tarafından kabul edilemez bir eylemdir.

İnönü'nün raporu ve önerilerinden sonra atılan ilk adımlardan biri, 25 Aralık 1935 tarihinde "2884 sayılı Tunceli Vilayeti İdaresi" hakkında bir yasa çıkarılır. Bu yasaya göre bölgeye askeri bir vali atanmasına karar verilir.

Bu bölgede bazı aşiretler hükümetin yanında, bazıları da Kürt beylerinin yanında tavır aldığı için bölgeyi kontrol et-

mek, ağaların zorbalığına karşı cahil halkı korumak gerekmiştir. Tunceli Kanunu isyan etmek istemeyen halkı bir anlamda bu baskı ortamından uzaklaştırmaya çalışan bir olağanüstü hal yasasıdır.

Tunceli Kanunlarının uygulanmasında ilkin, Dersim'e hâkim olmak esası dikkate alındığı için Kahmut, Sin, Karaoğlan, Amutka, Danzik, Haydaran gibi bucak merkezlerinde birer karakol kurulması ve binalarının inşaasına başlanmıştı.

Bu iş, çok uzun zamandan beri hükümet memur ve nüfuzu görmeyen aşiret reisi ve ağalarının hoşuna gitmemiş ve özellikle Kalan'da yeni bir ilçe teşkili, bunların kuşkularını büsbütün artırmıştı. Bu arada Suriye'den Tunceli bölgesine giren bazı Ermenilerin **Koçgirili Ali Şir**'in etrafta yaptığı olumsuz propagandanın halk üzerindeki etkisi de büyüktü. Bu durum dolayısiyle Yukarı Abbas Uşağı Reisi Seyyid Rıza; Haydaran, Demenan, Yusufan, Kureyşan aşiretlerine adamlar göndermek suretiyle bunların hükümet aleyhine ittifakını sağlamış oldu.

1935 yılına gelindiğinde Tunceli'de hâlâ devlet otoritesi kurulamamıştı ve aşiret düzeni ve hukuku egemendi.

Tunceli tarihi üzerine araştırma yapan hemen tüm yazarların ortak yargısına göre, burada yüzyıllar boyunca hiç devlet otoritesi egemen olamadı.

Cumhuriyet kurulduğunda da bu durumun devam etmesi için yoğun çaba harcandı. Ama bölgede yüzlerce yıldır egemen olan, yoksul halkı soyan ağa, bey, aşiret reisi hatta seyyid unvanlı kişiler devletin otorite sağlama girişimlerine karşı çıktı.

Bölgede devlet otoritesinin kurulabilmesi için yollar, köprüler, okullar yapılması gerekiyordu. Cumhuriyet yönetimi 1930 sonrası bu kurumları yapmak ve yaygınlaştırmak için çok uğraşmıştır. Ama bölgenin yüzyıllardır ekonomisine egemen olan aşiret unsurları buna direnmeye başlamıştır, çünkü kendi otoriteleri kırılacaktı. İsyanlarda bu husus nedense bazılarınca gözardı edilir.

Tunceli Kanununun en çok tartışılan maddeleri, Korkomutana idam cezalarını onama ve uygulama yetkisi veren maddelerdir. Bunun Anayasa'ya aykırı olduğunu iddia eden Muğla milletvekilinin itirazına karşı Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz burada olağanüstü bir durum olduğunu söyler ve bu olağanüstülüğü de şöyle ifade eder:

"*... Evet, orada muharebe yoktur. Top sesleri işitilmiyor. Fakat hükümeti tanımayan, yalnız aşiret reislerini tanıyan bir zümre vardır. Medeni bir memlekette en büyük kuvvet hükümettir, devlettir. Bunun yerine büyük kuvvet olarak aşiret reisini veya ağayı tanımak ne demektir! Bu hukuki anlamda anormal bir vaziyettir. O halde böyle vaziyetlerde ne yapılabilir? Anayasa fevkalade ahvali göz önüne almış ve yapılabilecek şeyleri göstermiştir.*"

Hükümet bu olağanüstülüğü kabul ediyor ve çok ciddi bir ayaklanma çıkmadan, yani "silah sesleri henüz duyulmadan önce" otoriteyi güçlendirmeye çalışıyordu.

Naşit Hakkı Uluğ 1939 yılında yayınlanan *"Tunceli Medeniyete Açılıyor"* kitabında şöyle diyor [sözcükler değiştirilmemiştir e.m.]: *"Halka karşı gösterilen kurtarıcı alaka ve geçim yolları yaratan tedbirler, hükümetin nüfuzunu her gün bir kat daha artırıyor. Suçlular, cezalarını affettirmek için takım takım hükümet dairelerine koşuyorlardı. Kahmut'ta ve Şin'de karakolların açıldığını, yolların durmadan ilerlediğini ve böylelikle Dersim eşkıyalığının sonunun geldiğini, artık halkı bir köle gibi kullanamayacaklarını gören ağalar, son defa bir talih tecrübesi daha yapmak istediler. Halkı karakollar ve köprüler aleyhine tahrik ederek bunları yıktırmak istediler. Dersimli, büyük hareketlere çoğunlukla Martın 22. sabahı başlar. Bugün, Dersimli için kutsaldır, ilkbaharın birinci günüdür; bu, güneşe tapılan devirlerden kalma insanların bir devamıdır. Dersim işte böyle bir günde azmayı tercih eder, bundan bir meymenet umar. Ağaların tahrikine uyan Dersimliler 21-22 Mart 1937 gecesi Kahmut köprüsünü yaktılar ve karakola tecavüze başladılar. Bunun arkasından Seyyit Rıza şakisi de 26 Nisan 1937'de Şin karakoluna tecavüz etti."*

Bölge halkının devletin yanında yer almaya başlamasından rahatsız olan ve işlevlerini yitirmeye başlayan ağa, bey, şeyh ve seyyid gibi yerel çıkar ve baskı grupları, halkı devletten ve Türklükten uzaklaştırmanın yollarını aramaya başlar.

Bu yerel güçlerin otoritesini kırmak için N. H. Uluğ'un da işaret ettiği geniş kapsamlı bir ıslah projesi başlatılır. Tunceli'de kışla, okul, köprü ve yol inşaatına başlanır. Bu inşaatlarda sadece Tuncelililer çalıştırılır, komşu illerdeki yatılı okullara Tuncelili çocuklar yerleştirilir. Silah toplatılır, yer yer bölge karakolları kurulur. Bu uygulamalar Dersimli ağaları ve seyyidleri tedirgin etmeye başlar; çünkü bu kez gelişin kalıcı olduğu görülmektedir. Çünkü **devletin Dersim'in içine yerleşmesinin sonucu, aşiret rejiminin çöküşü demektir.**

Yaklaşık 6000 kişinin ayaklandığı 1937'deki olaylarda Harçik Köprüsü'nün yıkılması, telefon hatlarının kesilmesi, bölge askeriyesine düzenlenen saldırı ile bütün askerlerin öldürülmesi, otoriteye ait mekanların yakılması ile olaylar tırmanır. Bölgede güvenliğin sağlanamayışı ve hükümet otoritesinin kaybedilmesi sebebiyle askeri harekât başlatılır.

Burada şu saptamayı yapmak gerekiyor: Bölgenin insanlarını kaba güçle sindirmiş ağa, bey, şeyh, seyyid gibi egemen güçler ile yapılan mücadelenin meşruluğu ve yasallığı konusunda Cumhuriyet yönetimi haklıdır.

Tartışılması gereken isyan bastırılırken uygulanan yöntemin şiddet ve şeklidir. Kullanılan orantısız güç sonucu ortaya çıkan, özellikle kadın ve çocuklara yönelmiş olan şiddettir. Bugün, bazı çevrelerce, isyanın bastırılması yöntemine katliam damgasının vurulmasına yol açmıştır.

Yine Naşit H. Uluğ'a göre, *"Yürütülen imar ve medenileştirme çalışmalarının bu suretle önüne geçilmek istendiği görülünce 1937 harekâtına lüzum hissedildi. Ana kuvvetler toplanıncaya kadar küçük kıtaları ezdirip de eşkıyayı şımartmamak için Kahmut tarafındaki kuvvetler Mazgirt'e, Şin tarafındaki kuvvetler de Beyazdağ'a alındı.*

Doğudan alınan kuvvetlere Ankara'dan Muhafız Alayı da katıldı ve bu kuvvetlere Nazımiye-Keçiseken-Sin-Karaoğlan hattına süratle varmak vazifesi verildi. ***Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak beraberinde Asbaşkan Orgeneral Asım Gündüz*** *ve kurmayları olduğu halde Dersime giderek harekâtı takip ettiler."*

Binlerce askerle bölgedeki dağları aşamayan **General Abdullah Alpdoğan** bir hava saldırısı yapılmasını ister. Bölgeye havadan saldırı da yapılır.

Bu operasyon kararı öncesinde isyancı Dersimlilerin lideri **Seyyid Rıza** ile [DTP'li Emine Ayna: "Kürt halkı önderi Abdullah Öcalan bugünün Seyyid Rıza'sıdır (Fırat News Agency, 19 Kasım 2009, Muş'taki yaptığı konuşmadan)] General Abdullah Alpdoğan Elazığ'da bir görüşme yaparlar.

Görüşme sonrasında Seyyid Rıza, isyanın elebaşılarından **Nuri Dersimi**'ye, "Alpdoğan'ın fikirlerinin pek fena olduğuna kanaat getirdiğini ve bu sebeple mukavemetten başka bir çare kalmadığını, Türk ordularının Dersimlilerle başa çıkamayacaklarını" belirtir. General Alpdoğan'a ise "Tunceli Kanunun kaldırılması gerektiğini söyler".

Bu öneriye Alpdoğan'ın karşılığı çok nettir. Jandarma alayını ve 9. Fırka'yı Dersim sınırlarına yığmak ve Diyarbakır'dan her sabah onar uçak getirterek Dersim üzerinde uçurmak!

Bundan sonra artık uzlaşma yollarının tıkandığı anlaşılmıştır. Dördüncü Umumi Müfettişlik teyakkuzdadır ve 5 bin jandarma ile bir uçak bölüğü bu işe ayrılır; 17.Tümen de kuvvetlendirilmiştir. Ülke içi harekâtta yer almak üzere yetiştirilen pilot **Sabiha Gökçen**'in anılarında şunlar yazılıdır:

1937 yılı ilkbaharında bir sabah görev uçuşundan döndüğümde bölük arkadaşlarımda sevinçli bir heyecan gördüm. Bunun nedenini sorduğumda hiçbiri kesin bir yanıt vermedi. Ancak tüm konuşmalardan ve faaliyetlerden önemli bir şeylerin olduğunu anlamak mümkündü.

'... Dersim'de! Burada küçük bir başkaldırma varmış. Bunu bastırmak için kat'i emir aldık.'

Görünüşe bakılırsa beni Dersim harekâtının dışında tutuyorlardı. Uçağıma atlayıp doğruca Ankara'ya gittim. Beni o saatte ve heyecanlı bir şekilde gören Paşa [Atatürk] durumu hemen anlamıştı. Oturmamı işaret ederek:

'Niçin geldiğini biliyorum Gökçen' dedi. 'Ama bu harekât içi boş bir silahı şakağa dayayıp tetiği çekmeğe benzemez!.'

'Madem ki bu kadar istiyorsun ben sana izin veriyorum. Ama Maraşel Çakmak'a da bir kez sormamız lazım. Bu bir askerî harekâttır. Eğer o müsaade ederse gidersin. Yalnız şunu unutma, sen bir kızsın. Alacağın görev oldukça çetin. Aldatılmış bir eşkıya çetesiyle karşı karşıya kalacaksın. Onların da ellerinde birtakım silahlar var. Uçağın arıza yapacak olursa mecburi inişe geçecek ve sonunda onlara teslim olacaksın. Bunun ne demek olduğunu başına gelmedikçe bilemezsin... Bu takdirde ne yapacağını düşündün mü?'

... Sözlerim Atatürk'ü çok duygulandırmıştı:

'O halde ben sana kendi kullandığım tabancayı vereyim Gökçen.' dedi. 'Çünkü sen onunla daha iyi nişan alabiliyorsun!'

Ve daima yanında taşıdığı, İstanbul'da Florya denizköşkünde şakağıma dayattığı Simitvesson'u uzatarak şunları söyledi:

'Bu kez içi doludur dikkatli ol. Umarım kötü bir durumla karşılaşmazsın. Fakat herhangi bir zamanda senin şeref ve haysiyetine dokunacak bir olayla, bir durumla karşılaştığında hiç tereddüt etmeden bu silahı ya karşındakine karşı ya da kendi beynine boşaltmaktan asla çekinme!'

Atatürk, Dersim'e gidebilmem için Fevzi Çakmak'la temas ederek yazılı bir izin belgesi almıştı. O zamanlar uçaklar örneğin Eskişehir'den Elazığ'a gidebilmek için iki defa benzin ikmali yapıyorlardı. İlk ikmal Ankara, İkincisi de Kayseri'de oluyordu.

1 Mayıs 1937 günü Elazığ Vertetik alanına indik. Karargâhımız orası idi. Harekâtı Diyarbakır Alay Komutanı Feyzi Uçaner idare ediyordu. Bizim bölüğümüz takviye için istenmişti.

O gece geç saatlere kadar Dersim'deki olaylar üzerinde duruldu. Üst rütbeli subayların hepsi aynı kanıda idiler: ***'Bu ayaklanmayı çok küçük bir topluluk kendi çıkarları için yapmışlardı... Ulusumuzu bölmek, bu arada henüz yeni yeni kendine gelmekte olan genç Türkiye'yi yeniden büyük bir tehlikenin içine atarak parçalanmanın yollarını aramak, yabancı devletlerle işbirliği yaparak kendi kötü ve çirkin emellerine erişmek!'***

Buna hiç kimse uzak kalamazdı kuşkusuz. ***Ulusal Kurtuluş Savaşı gibi bir tarih destanı yazan, bu uğurda hiçbir özveriden çekinmeyen, kendi topraklarının sınırlarını kanı ile çizen bir ulusu*** *bölmeye, onu yeniden bir serüvene sürüklemeye hiçbir güç yetmeyecekti.*

Biz, tek bir vücut olarak, Türküm diyen bir yüce birlik olarak savaşmamış mıydık düşmanla? Peki, şimdi neden oluyordu bu ayaklanmalar? Niçin Dersim'de aldatılmış zavallı bir grup silahlanarak anlamsız birtakım hareketlere yöneliyordu? Gerçekten de çıkar düşüncesi dışında bu soruya anlamlı bir yanıt verebilmek mümkün değildi. Su uyur düşman uyumaz derlerdi ya, doğru bir sözdü bu.

Düşman içerde ve dışarda uyumuyordu. Atatürk ayaklanmanın kesin olarak ve en kısa zamanda bastırılmasını, yapanların da en ağır biçimde cezalandırılmalarını emretmişti. Onun ülkeyi ve ulusu bölenlere, kendi çıkarları için Türkiye'nin huzurunu kaçıranlara karşı asla hoşgörüsü yoktu. Savaş meydanlarından gelmişti Mustafa Kemal...

O gün bana verilen görev oldukça önemli bir keşifti. Ayaklananların bulundukları yerleri, arazi durumunu en kısa süre içinde saptayarak geri dönecektim.

Dersim harekâtı bir ay kadar sürdü. Hava harekâtı bitmişti. Orada yapılan bir törenden sonra Ankara'ya döndüm. Meydana indiğim zaman Atatürk, hemşiresi [kız kardeşi Makbule] *ile beni karşıladı. Beni alnımdan ve yanaklarımdan öperek şunları söyledi:*

'Seninle iftihar ediyorum Gökçen! Yalnız ben değil, bu olayı çok yakından izleyen bütün bir Türk ulusu iftihar ediyor. Genç kızlarımızın neler yapabileceklerini bir kez daha

bütün dünyaya ispat ettiğin için övünsen yeridir. Bilinmelidir ki, herhangi bir ayaklanma değil, en büyük ayaklanmalar, en büyük istila planları memleketimizi ve ulusumuzu bölemeyecektir. Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türk ulusunun mutluluğuna kastedenler hüsrana uğrayacaklar, hareketlerinin cezasını en ağır şekilde ödeyeceklerdir. Gelecek kuşaklara bugünleri en ince ayrıntılarına kadar anlatacak, içerdeki ve dışardaki düşmanlarımızın neler yapabileceklerini, nelere tevessül edebileceklerini anlatacak, öğreteceğiz. Biz asker bir ulusuz. Yedisinden yetmişine, kadınından erkeğine asker yaratılmış bir ulus... Ancak bizim askerlik anlayışımız asla emperyalist düşüncenin yarattığı bir anlayış değildir. Biz başkalarının topraklarında, başka ülkelerin insanlarının mutluluklarında gözü olan bir topluluk değiliz. Aksine, her ulusun müreffeh ve barış içinde yaşamasından yanayız. Bunun için de barışı destekleriz. Askerlik anlayışımız kendi ülkemizi korumak, kötü emeller besleyenlere karşı her zaman hazır durmak, hazır bulunmak felsefesi ile bağdaşmaktadır. Bir zamanlar savaş alanlarında söylediğim söz, her zaman geçerli olacaktır: Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. Bu satıh bütün bir memlekettir. Barış amacı ile asker olan bir ulusun dünyadaki yeri barış bayrağının yanıdır. Bizim ne bir başkasının bir karış toprağında gözümüz vardır, ne de bir başkasına verecek bir karış toprağımız. Bunu şu vesile ile bir kez daha dünyaya duyurmak isterim. Türkiye bu topraklar üzerinde yaşayan bütün insanlarımızla bir bütündür. Bu bütüne uzanacak eller ister içerden gelsin ister dışardan, kırılmaya, kahrolmaya mahkûmdur...'

Sabiha Gökçen'in anlattıkları bu kadarla bitmiyor. Bir dergiye [Nokta Dergisi, 28 Haziran 1987] verdiği röportajda da şunları söylemiş:

"Keşif yapılıyordu, ordunun da istihbaratı vardı. Biliniyordu bu kötü kişilerin nerede olduğu. Çoluk çocuk olan yerleri doğrudan

tahrip etmek insanlık dışı olurdu. Böyle bir şey olmamıştır. Ufak bir azınlığın ayaklanması neticesinde bu harekâta gerek duyulmuştur ve kısa zamanda önlendi. Pek mühimsememek lazım aslında bunu. Evvela yerden birtakım hareketler yapıldı. Sonra havadan. [Atatürk'ün bakış açısı] ufak bir ayaklanmayı bastırmaktı. Nihayet oradaki insanlar da bizim insanlarımızdı. Ama her zaman bu gibi haller olabiliyor her yerde. Yaşadıkları yerler iptidai (ilkel) idi, konut denecek halleri yoktu. Onları daha iyi bir yaşama kavuşturmak için başka yerlere yerleştirdiler. Atatürk'ün gayesi buydu. Daha insanca yaşamalarını istiyordu Atatürk."

Hava Kuvvetleri komutanlığı yapmış, **12 Mart 1971 tarihindeki muhtıranın imzacılarından Muhsin Batur** anılarında Harp Okulu stajındayken Dersim harekâtında görevlendirilişlerini kısaca ama gizli ipuçlarıyla anlatmaktadır:

"Günlerden bir gün Alayımıza emir geldi. Tren yolu ile Elazığ'a intikal edilecek, bir süre orada eğitim gördükten sonra o zamanlar Dersim denilen bölgeye gideceğiz. Tren yolculuğumuz 40 kişinin paylaştığı yük vagonlarında pek ilkel ve zor koşullar altında gerçekleşti. Elazığ'ın biraz uzağında Harput'un eteklerinde çadırlı ordugâh kurduk ve bir müddet sonra ilk durak Pertek olmak üzere harekete geçtik ve iki ayı aşkın bir süre özel görev yaptık. Okuyucularımdan özür diliyor ve yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan vazgeçiyorum."

Batur'un anılarında anlatmaktan kaçındığı, sıkıntılı bir operasyon yapılmış olduğu anlaşılıyor.

Sabiha Gökçen'in ve Muhsin Batur'un anılarında anlatılmayan askerî harekâtı Genelkurmay kaynaklarından aşağıda okuyacağız, ama bundan önce **Nuri Dersimi**'nin anlattıklarına göz atmalı: *..Başta Seyyid Rıza olduğu halde Absane Jorin, Ferhadan, Karabalyan aşiretleriyle Bextiyar, Yusufan, Demenan, Heyderan ve kısmen de Kalan aşiretleri kuvvetli ve sıkı bir ittifak yapmıştı."*

Hükümet Kürt müteahhitlere 1936 yılında Dersim'de jandarma karakolu ve köprüler yaptırmaya başladı. 1937 yılının kış mevsiminde inşaatlara ara verildi.

Nuri Dersimi'nin aktardığına göre, mart ayında silah toplamak için Yusufan aşiretine gönderilen bazı askerlerin bir kıza tecavüzüyle olaylar ateşlendi.

Bundan sonrasında Genelkurmay kaynaklarına göre isyanın gelişimi şöyledir:

İlk olay Pah bucağı ile Kahmut bucağını birbirine bağlayan Harçik (Darboğaz) deresi üzerindeki tahta köprünün 20/21 Mart 1937 gecesi saat 23.00 sıralarında Demenan ve Haydaranlılar tarafından yıkılması ve köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattının tahrip edilmesiyle başladı.

Bunun üzerine bölgede bulunan ve çevre illerde konuşlanmış olan Jandarma taburları Tunceli'ne yönlendirildi.

Tunceli'nde varolan egemen güçlerin bölge halkı üzerinde olumsuz ve başkaldırıya dönük propagandayla başlayacağını değerlendiren Hükümet, 500 jandarma ve bir uçak bölüğünü bölgeye giriş için hazırladı.

Bir yandan askerî önlemler alınırken bir yandan da mülki makamlar haber alma faaliyetlerini güçlendirdiler.

Bu arada asilerin zaman zaman bazı karakollara ateş baskınları oldu. Bu tecavüzler oradaki müfrezelerin karşı ateşleri ile püskürtüldü.

Mevcut karakollar güçlendirilirken, Hozat ilçesinde, Askisor, Pakire, Derviş Cemal köylerinde ve Mazkir'in Türüşmek bucağına bağlı Hiç köyünde yeni karakollar açıldı.

Bu arada köprüyü tahrip ve Sin bucağına baskın olayı ile ayaklanmış olan Demenan, Haydaran, Yusufan, Yukarı Abbas Uşağı aşiretleri kendilerine müttefik sağlamak için çaba harcamaktaydı.

Zaman zaman karakollara baskın yapılıyordu. Bölgeden sorumlu olan 4 ncü Genel Müfettişlik **[**harekâtın komutanlığına **General Abdullah Alpdoğan** getirilmişti**]** de istihbarat toplamaya ve gerekli önlemleri almaya çalışıyordu.

Hemen hemen her gün eşkıyanın birkaç karakola baskın yapacağı haberleri almıyordu. Birkaç kez Elazığ'da bulunan

uçak bölüğünce; eşkiyanın [devlet böyle tanımlıyor] toplandığı yerler, özellikle bu **ayaklanmayı görünürde perde arkasından yönettiği bilinen Seyyid Rıza'nın evi ve civarı havadan bombalandı** [**Bu 15 uçaklık bir filonun bombardımanıydı e.m.**].

Her gün biraz daha şiddetini artıran kaynaşmaya rağmen ciddi bir çatışma olmamıştı.

26 Nisan'da Sin bucağının Hozat'la irtibatının dağ yolu ile yapılmasını sağlamak maksadı ile açılan ve mevcudu 36 sabit jandarmadan ibaret olan Askisor karakolu saat 20.00'den itibaren 100 kadar eşkıya tarafından kuşatıldı. Alınan haberlere göre, bu gece eşkıya gruplar halinde Sin ve Kahmut bölgelerine baskın yapacaklardı.

Gece çok şiddetli çatışmalar yapıldı. Ertesi gün de çatışma sürdü. Öğleden sonra jandarmaya takviye birlik geldi. Yusufan Aşireti Reisi Kamer'in yardımıyla zayiatsız geri çekilme başarıldı. İsyancılar da gittikçe kalabalıklaşıyordu.

Alman istihbarata göre, Dersimliler'in Kahmut ve Sin olayını genelleştirmeye çalıştıkları, Mazkirt ve Pertek Köprülerini yakmaya karar verdikleri öğrenilmişti.

28 Nisan gecesi isyancılar [eşkiya] 1000 kişiye ulaşmıştı. Bu arada Yusufanlılar'ın tamamen isyana katıldıkları anlaşıldı.

Mayıs 1937 gecesi saldırılar başladı, 3 Mayıs'ta Genelkurmay Başkanlığı bir emir yayınlayarak, saldırılara karşı yalnızca savunmada kalmanın ve karşı taarruz yapılmayışının devlet otoritesini sarsıcı bir durum olduğunu belirtti.

Bu doğrultuda olmak üzere askerî hazırlıklar tamamlanırken, **Bakanlar Kurulundan da tenkil harekâtına dair karar çıkartıldı.**

Toplanan kuvvetlerle Nazimiye-Keçizeken-Aşağı Bor-Sin- Karaoğlan hattına kadar şiddetli ve etkili bir taarruz hareketine başlanacaktı. **Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak** ve Atatürk'ün de oluru alınmıştı.

Bölge halkının da isyana karışmaması için uçaklarla bildiri atılıyordu.

"Cumhuriyet Hükümeti sizi şefkat ve merhamet kucağına almak, sizi mesut etmek istiyor. İçinizde bunu anlamayanlar çoktur ki, ona hürmetsizlik ediyor, veyahut içinizde bazıları şahsî menfaatları için sizi kurban vermek istiyor.

Cumhuriyet Hükümeti bu gereği bildiği içindir ki, sîzlere son ihtarını yapıyor. Onun size son şartları şudur; sizi ayaklandırmaya çalışan zavallıları Cumhuriyet Hükümetine teslim ediniz veyahut onlar kendileri teslim olmalılar. Bu takdirde cümleniz masum kalacaksınız. Teslim edilenler veya kendiliğinden teslim olanlar bile Cumhuriyetin adil muamelesinden başka hiçbir şey görmeyeceklerdir. Bu suretle siz kıymetli vatandaşlarımızdan hiçbirinin burnu kanamayacaktır. Aksi takdirde yani dediklerimizi yapmazsanız her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Cumhuriyetin kahredici orduları tarafından mahvedileceksiniz. Cumhuriyet Hükümetinin bu son şefkat ve merhametini bildiren bildirisini 24 saat çoluk çocuğunuzla beraber okuyun, düşünün ve çabuk cevap verin. Yoksa hiç istemediğiniz halde sizi mahvedecek olan kuvvetler harekete geçeceklerdir. Devlete itaat gerektir."

Uçaklardan atılan bildiri buydu. Henüz isyana katılmayanları caydıracağı düşünülmüştü.

Başbakan İsmet İnönü 19 Haziran'da, yanında Doktor Refik Saydam'ın da olduğu bir heyetle Elazığ'a gitmiş ve o gün Dersim'in içine girmişti. Ertesi günü Kızıldağ'a çıkan İnönü imar ve medenileştirme çalışmalarını görmüş ve yerinde direktifler vermişti.

Başbakan İsmet İnönü Tunceli olayları hakkında Millet Meclisi'nde yaptığı açıklamalarda şunları söyler:

"Hükümet iki seneden beri Tunceli bölgesinde özel ıslahat programı takip etmektedir. Bu program bu bölgeyi medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve özel hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma ayrıntılarını içermektedir. Bunu, şimdiye kadar orada kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk almış bazı reisler iyi karşılamadılar. Islahat programına mukavemet ve muhalefet etmek istediler. Bu, bizim özel askeri tedbirler almamızı icap ettirdi. Orada şunu dü-

şündük: Mukavemet eden ve hükümet programına muhalefet eden bölgede ne yapmalıyız? Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri, orada hükümetin bir emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet toplayarak o bölgede ciddi cezalandırmalar yapmak ve bırakmak... Biz buna 'sel seferleri' dedik. Ve memleketin bir tarafında bir hadise çıkınca onun üzerinden kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda çıkmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz muhalefet edenlerin mukavemetlerini bertaraf ettikten sonra, kendi programımızın - hiçbir şey olmamış gibi- takip olunmasını esaslı vazifeden saydık...

Tunceli'de ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler ara görmeksizin devam etmektedir. Yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz, karakol yapıyoruz. Biriki ay müddetle bu işlere ara gelmiş olan yerlerde tekrar bu işlere başladık.

Oralardaki vatandaşların işitmelerini isterim ki, Cumhuriyet hükümeti oraya ıslah programını süs olarak, heves olarak götürmedi. Zorluklara uğrasa da yaz ve kış bu programı biz orada uygulayacağız!"

Harekât emrine göre hedeflere yürüyüş başladı. Çatışmalar, kuşatmalar, yarma harekâtları devam ederek 18 Ağustos 1937'ye kadar gelindi.

Tunceli harekâtının hedefi, muhalefet ve şekavetin başlıca müşevvik ve mürettiplerinden olan altı aşiret reisi idi. Bunlardan dördü daha önce yakalanarak adliyeye teslim edilmiş, Seyyid Rıza ile Bahtiyar Aşireti Reisi Şahin'in peşine düşülmüştü.

Ağustos'ta, **isyanın önemli önderlerinden Bahtiyarlı Şahan, Pırço oğlu Hıdır tarafından öldürüldü, kafası kesildi ve Hozat'a götürülüp kumandana teslim edildi. Bu olay, Kürt aşiretleri arasındaki çekişmenin hangi boyutlarda olduğunu gösteren bir örnek olay olması bakımından önemlidir. Bu iç çekişmeyi gösteren bir başka örnek ise, isyanın lideri Seyyid Rıza'nın kardeşinin oğlu** (Rehber- iki taraflı çalışan casus) **Rayver, yine isyanın önemli liderlerinden birisi olan Alişer**

ve karısını öldürüp, başlarını keserek komutanlığa teslim etti.

Takip müfrezesinin 26 Ağustos 1937'de yaptıkları baskında Şahin ile amcası Alişan saklandıkları yerlerde ayrı ayrı imha edildiler. Seyyid Rıza'nın ikinci karısı, büyük oğlu ve üç torununun da aralarında bulunduğu aşiret mensupları öldürüldü.

Nuri Dersimi'nin anlattığına göre; *"Seyyid Rıza'nın oğullarından Hüseyin Resik tayyare şarapneliyle yaralanmıştı. Askerî istihbarat bunu öğrendi ve Seyyid Rıza'nın küçük karısına küstü ve bu teklifi kabul edip oğlunu tedavi için istihbarata teslim etti. Ama Hüseyin tedavi yerine işkenceli sorguya alındı, sonra da babasıyla birlikte idam edildi."*

Doğaldır ki, bundan sonraki hedef Seyyid Rıza ve avenesinin yakalanması idi. Bu maksatla devam eden harekâtta bir yandan bölgedeki bütün silahların toplanması işine devam ediliyor, bir yandan da asıl hedefin ele geçirilmesi için yeni tertipler alınıyordu. 9 Eylül 1937'de, çeşitli kaynaklardan alınan haberlere göre Yukarı Abbas Uşağı Aşireti Reisi Seyyid Rıza'nın Dojikbaba dağı güneyindeki mağaralarda bulunduğu öğrenilmiş ve yakalanması için yeni bir tarama harekâtı hazırlanmıştı.

Dönemin Malatya Emniyet Müdürü İhsan Sabri Çağlayangil'in 1987'de Bursa'da Kemal Kılıçdaroğlu'na verdiği röportajda bölge halkının ileri gelenlerinden biriyle yapılan görüşmeden söz eder. Abdullah Paşa ile yapılan konuşmayı şöyle anlatıyor: *"3 kişi dışında bize ismini verdiklerinizi teslim etmeye karar verdik. Ancak siz burada bir harekât yapıyorsunuz. Bu harekât gelir geçer. Buraları yine Kürt ağalarına kalır. O zaman bize zulüm ederler. Bizi kurtaramazsınız. Bütün Dersim'e hakim olsanız oraya devlet otoritesi girebilse bize zaten zulüm edemezler. Ama orada, siz yoksunuz. Kudret din adamlarında, şeyhlerde. Din büyükleri onlar. Biz onlara uymaya mecburuz," der. Abdullah Paşa, "Şimdiye kadar böyleydi,"* diye yapılacakları anlatsa da kabul edilmez.

İhsan Sabri Çağlayangil anlatmaya devam eder: *"Kabul etmediler. Geri dönüldü. Bunlar mağaralara iltica etmişlerdi.* ***Ordu zehirli gaz kullandı. Mağaraların kapısının içinden. Bunları fare gibi zehirledi. Kanlı bir harekât oldu. Dersim davası da bitti. Hükümet otoritesi de köye ve Dersim'e girdi."***

Albay Bahri alayı ile harekât yapacak olan birlikler hazırlıkla meşgul oldukları sırada Seyyid Rıza'nın 10 Eylül günü saat 22.00'de silahsız olarak iki arkadaşı ile birlikte Erzincan jandarmasına teslim olduğu 5 nci Jandarma Bölük Komutanlığından, Genel Müfettişliğe bildirildi ve bunun üzerine bu maksatla tertiplenen harekâttan vazgeçildi ve şimdiye kadar olduğu üzere tarama harekâtına devam edildi.

General Alpdoğan başarısından ötürü yoğun tebrikler almıştır. O da 12 Eylül 1937'de bir durum raporu yayınlıyordu:

1. Seyyid Rıza Erzincan hükümetinde nezaret altında bulunuyordu. Elazığ'a getirilip Tunceli mahkemesinde yargılaması yapılacaktır. Seyit Rıza'nın itaatsizlik müttefiki olan altı aşiret reisinden daha önce birisi öldürülmüş, dördü de Elazığ'a getirilip hapsedilmişti.

2. Tunceli'de bugüne kadar toplanan silah miktarı 2737'yi bulmuştur.

Yapılan tedip harekâtı bu kadarla sona ermiş demekti. Ancak silahların toplanmasına devam edildi. Tunceli, Elazığ ve Bingöl'den toplanan tüfek sayısı 4991 oldu.

Nuri Dersimi'ye göre, *"... Ordu Kumandanı, Erzincan Valisi aracılığıyla Seyyid Rıza'ya haber gönderdi; ateşkes ilan ettiğini, başka harekât yapılmayacağını, verilen zararları tazmine hükümetin razı olduğunu"* söyleyerek kandırdı.

Babası bu harekâtta irtibat subayı olarak görev yapan gazeteci Mine Kırıkkanat şunları yazıyordu: ***"Cumhuriyet hükümetinin Tunceli tedip harekâtında yaptığı ve tartışılması gereken büyük hata, 4 Mart 1937'de aldığı gizli bir kararla, ordudan isyanın örnek olacak bir şiddetle bastırılmasını is-***

temesidir. Dersim'de ayaklanmaya orantısız, gaddarlık ölçüsünde bir şiddet kullanılmıştır ve benim babam, irtibatla görevli olduğu için kimseyi öldürmek zorunda kalmadığı bu savaşta gördüklerini, ağlamadan anlatamadı hiç."

İhsan Sabri Çağlayangil anılarında, Atatürk olayla ilgileniyor ve ilgililere kesin talimat veriyor: "Bu meseleyi kökünden hallediniz," diyor.

"...Ceza İnfaz Kanunu, her asılanın ayrı bir yerde asılmasını, asılanların biribirini görmemesini emrediyordu. Bu şartı da yerine getirmeye çalıştık. Her meydana dört sehpa kurduk. Vali, bir de çingene cellât buldu. Gece 12.00'de hapishaneye gittik. Farlarla çevreyi aydınlattık. Mahkemenin 72 sanığı var. Sanıkları aldık. Mahkemeye götürdük. Çingene de geldi. Adam başına on lira istedi, 'Peki' dedik. Sanıklar Türkçe bilmiyor. Mahkeme kararı açıklandı. Yedi kişi ölüm cezasına çarptırılmış, sanıklardan bazıları beraat etmiş, bazıları da çeşitli hapis cezaları almıştı.

Biz Seyyid Rızayı aldık. Otomobilde, benimle Polis Müdürü İbrahim'in arasına oturdu. Seyyid Rıza, sehpaları görünce durumu anladı. ***'Asacaksınız,'*** *dedi ve bana döndü:* ***'Sen Ankara'dan beni asmak için mi geldin?'*** *Bakıştık. İlk kez idam edilecek bir insanla yüz yüze geliyordum. Bana güldü. Savcı, namaz kılıp kılmayacığını sordu. İstemedi. Son sözünü sorduk.* ***'Kırk liram ve saatim var. Oğluma verirsiniz,'*** *dedi.*

Bu sırada Fındık Hafız asılıyordu. Asarken iki kez ip koptu. Ben, Fındık Hafız asılırken Seyyid Rıza görmesin diye pencerenin önünde durdum. Fındık Hafız'ın idamı bitti. Seyyid Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyyid Rıza, meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti. ***'Evlâdı Kerbelayıh (Kerbelanın evladıyım). Bihatayıh (Günahsızım). Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir,'*** *dedi."*

İdam edilirken bu sözleri söyleyen Seyyid Rıza temmuz ayında İngilizlere bir mektup yazıyordu.

Dersim isyanının lideri Seyyid Rıza'nın isyan sırasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 30 Temmuz 1937 ta-

rihli mektup, Kürt etnik kimlikli isyanlarının işbirlikçi karakterlerinin en açık delillerinden biridir:

"Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığına,

Yıllardır, Türk Hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışıyor ve bu amaçla halkı eziyor, Kürtçe yayınları ve gazeteleri yasaklıyor, anadilini konuşan insanlara işkence ediyor ve sistematik olarak insanları Kürdistan'ın bereketli topraklarından söküp Anadolu'nun çorak bölgelerine göçe zorluyor ve birçoğu oralarda telef oluyor. Türk Hükümeti son olarak, hükümetle yapılan anlaşma gereği, bu işkencelerin dışında tutulan Dersim'e de girmeye çalıştı. Bu olay karşısında Kürtler, uzak sürgün yollarında yok olmaktansa, 1930'da Ağrı Dağında, Zilan Vadisinde ve Beyazıt'ta yaptıkları gibi, kendilerini savunmak üzere silaha sarıldılar. Üç aydan beri ülkemi, acımasız bir savaş kırıp geçiriyor. Savaş araçları bakımından eşitsizliğe rağmen ve bombardıman uçaklarının yangın bombaları, zehirli gaz bombaları atmalarına rağmen, ben ve arkadaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık. Direncimiz karşısında Türk uçakları köyleri bombalıyor, ateşe veriyor, savunmasız kadın ve çocukları öldürüyor ve böylelikle Türk Hükümeti, başarısızlığının intikamını tüm Kürdistan'da işkence yaparak almak istiyor. Hapisler, ağzına kadar masum Kürtlerle doludur. Aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor veya Türkiye'nin ücra köşelerine sürgüne gönderiliyor. Ülkelerinde bulunan 3 milyon Kürt, barış içinde yaşamak, özgür, kendi ırkını, dilini, geleceğini, kültürünü ve uygarlığını korumak istiyor; benim sesimle ekselanslarınızdan maruz bulunduğu zulüm ve adaletsizliğe son vermek için, Kürt halkını hükümetinizin yüksek ahlakî etkisinden yararlandırmanızı diliyor. Sayın Bakan, en derin saygılarımızı sunmaktan onur duyarım.

Seyyid Rıza Dersim Başkomutanı"

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği, İngiltere'nin müdahalesini istediği belgeyi Dersim Başkomutanı olarak imzalamış oluşu, bölgede ayrı bir özerk yönetim ve onun da ordusu ya da silahlı gücü olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bir üniter ve ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ben-

zerleri gibi olan devletlerin gösterdiği tepkiyi göstermesi doğaldır. İsyancılara karşı askerî operasyon yapacaktır.

19 Ekim 1937'de Genelkurmay Başkanlığı, Tunceli harekâtından alınan sonucu yeterli gördüğü ve kış mevsimi de başlamış olduğu için birliklerin 22 Ekim 1937'den itibaren garnizonlarına dönmelerini emretti.

Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'na bir yazı göndererek harekâta katılan personeli ödüllendirmesini istedi: *"Şehit olan bir subayın ailesine ve yaralanan dört subayımızın kendilerine 1000'er lira ikramiye verilmesi Milli Savunma Bakanlığı'ndan rica olunur..."*

***

Dersim Ayaklanmasına karşı geliştirilen önlemler, bizzat Atatürk tarafından uygulanmıştır ve kendisi harekâtta olan biten her şeyden saati saatine haberdardır. Zaten olmaması da mümkün değildir. Hatay meselesi, Dersim Ayaklanmasından sonra patlak vermiştir. Yani **Hatay'a çete reisi olarak gitmeyi planlayan ve tüm dünyaya meydan okuyarak Adana-Mersin seyahatine çıkan Atatürk,** elbette Dersim İsyanı sırasında sürecin içindedir. Üstelik manevi kızı Sabiha Gökçen'i de bu harekâtta görevlendirmiştir.

Dersim'de gerçekleşen soykırım değil, bastırılmış ayaklanmadır. Ayaklanmalara karşı bir devletin yapacakları tüm insanlık tarihi boyunca bellidir. Yani **ya devlet başa ya kuzgun leşe** olacaktı. Burada kabul edilemez olan kadınlara ve çocuklara karşı yapılan öldürmeler ve kimsesiz kalan çocukların Batı'daki ailelere evlat olarak verilmeleridir. Yıllar sonra karşılaşan yaşlanmış kardeşlerin birisi Sünni ötekisi Alevi olmuştur! Kabul edilemez olan bu bölünme, parçalanmadır.

1937 yılının son aylarında Atatürk, yanında Celal Bayar'la birlikte bir Doğu seyahati yapmıştır. Bu seyahatinde Dersim'e de uğrayan Atatürk, Singeç suyu üzerinde yapılan büyük bir

beton köprüyü açmış ve Murat Suyu üzerinde yapılması kararlaştırılan köprünün yerini incelemişti.

Atatürk, ulus devleti korumanın ne olduğunu 1921'de de, 1938'de de çok iyi bilmektedir. **İnsanlık tarihinin ilk antiemperyalist savaşını yapmış olan Başkomutan emperyalistlerin taşeronlarına nasıl cevap vermek gerekiyorsa her isyanın ardından onu yapmıştır. Bunun adı soykırım değil, devrimi ve cumhuriyeti korumaktır. Dersim harekâtının nedeni birilerinin "Kürt, Alevi ya da Kızılbaş olması" değil yalnızca isyancı olmasıdır!**

1937 Dersim İsyanında İsmet İnönü Başbakan'dır. Bütün öteki Kürt isyanları gibi Dersim İsyanı da emperyalistlerin kışkırtma ve desteğiyle başlamıştır. Nasıl Şeyh Sait isyanı Musul-Kerkük meselesinin görüşüldüğü bir dönemde İngilizler için bir koz olduysa, Dersim İsyanı da Hatay meselesinin tartışıldığı bir dönemde Fransızlar tarafından kullanılmıştır. Nitekim, isyancıların üzerinden Fransız ordusuna ait silahlar çıkmıştır. Elebaşılarından Nuri Dersimi de isyan bastırılınca Fransız mandası altındaki Suriye'ye kaçmış ve Fransız Hükümeti'nin koruması altında yaşamıştır.

CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan Celal Bayar, Karultay'da [29 Haziran 1938] hükümetin iç ve dış politikasını açıkladı.

"... *Dersim meselesi*

Bu senenin dahili işleri noktayi nazarından size ehemmiyetle bahsetmeye değer bir mevzu vardır. O da Dersim meselesidir. Dersim'de bir ıslahat programımız vardır. Bu program yürümektedir. Yol, köprü, karakol ve mektep inşası suretiyle. Geçen sene Askerî harekât yapıldı. Bu, bütün teferruatıyla herkesin malumudur. Bu sene içinde bu programa göre askeri harekâtın yürümesi lazımdır. Geçen seneye nazaran burada bu sene, daha fazla kuvvetlerimiz toplanmıştır, birkaç yerde de ufak tefek müsademeler olmuştur. Dersim için tatbik etmekte olduğumuz programın icabı olarak bu meseleyi sureti kafiyede halletmek ve Dersim denilen işi sureti katiyede tasfiye etmek için alacağımız bir tedbir daha vardır.

Yakında ordumuz Dersim havalisinde manevralar yapacaktır. Bu münasebetle ordu, Dersim için vazife alacak ve umumi bir tarama hareketiyle tedip kuvvetlerine müzahir olaraktan bu meseleyi kökünden söküp atacaktır.

Arkadaşlar, Dersimliler ne istiyor? Dersimli Ortaçağa ait bir zihniyetle orada oturup şekavet yapmak istiyor. Mal çalacağız, ilişmeyeceksiniz diyor. Adam öldüreceğim, kanuni takibat yapmayacaksınız, diyor. Silahla gezeceğim, müsamaha edeceksiniz, diyor. Vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim, imtiyazlı bir insan olarak hepinizin muvacehesinde dolaşacağım, diyor. Bilinmesi lazım gelen bir hakikat vardır ki, Cumhuriyet böyle bir vatandaş tanımıyor. Cumhuriyet külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi ve seyyam muameleye tabi insanlardan mürekkeptir. Bu hakikat anlaşılıncaya kadar, kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır."

1938 yılında Celal Bayar Başbakan'dır. **Dersim'de bir kez daha isyan patlak vermiştir. Yine askerî harekât yapılmıştır.**

Yıllar sonra Bayar bir gazeteciye [Kurtul Altuğ, *Tercüman*, 17 Eylül 1986] şunları söyleyecektir:

"Şimdi, Mareşal, Genel Kurmay Başkanı, ben başbakanım. Atatürk malum. Üçümüz Dersim'de yapılan büyük ordu manevralarındayız. Manevranın da sonuna gelmek üzereyiz. Üçümüz bir arada 'Ordunun emniyeti bakımından strateji ne olmalıdır?', onu görüşüyoruz. İkisi de Birinci Dünya Savaşı'nda muharebe etmişler. Ben daha çok izleyiciyim.

Malumatları geniş... Oradaki her şeyi biliyorlar. Hatta şahsen casusları bile biliyorlar. Dersim'in o halde kalırsa her zaman ordunun emniyeti bakımından tehlikeli olacağını görüşüyorlardı...

O sırada biz konuşurken, Dersimlilerin jandarma karakollarımızdan üç-dört tanesini bastıkları haberi geldi.

Atatürk'le göz göze geldik. Birbirimizi anlıyorduk. Atatürk benim yüzüme baktı. ***'Ne olacak?'*** *dedi.*

Anlıyorum, orada emniyet tesis edilecek. Ne olursa olsun bana hitap edecekler. Hükümet reisi benim. 'Anlıyorum efendim, bana hitap edişinizin manasını' dedim.

*Atatürk, **'Sorumluluğu üzerime alıyorum, vuracağız Dersim'i'** dedi ve vurduk..."*

Sosyolog İsmail Beşikçi (sokakta olduğu belirtilen olayları doğru mu yanlış mı diye sorgulamadan yazdığı) *Tunceli Kanunu [1935]* konulu kitabında, Nuri Dersimi'nin *Kürdistan Tarihinde Dersim* kitabında yazılanlardan hareketle "Nazi katliamları benzeri" bir yargıya varıyor:

"*... Tunceli Kanununun en büyük sonuçlarından biri, Dersim direnmesidir. Kanun, 1937 ve 1938 yıllarında Dersim de son derece keyfi bir şekilde uygulanmıştır.*

Dersim, muhteva, nitelik olarak, Nazi katliamları da dahil olmak üzere, dünyada eşine az rastlanan jenosit (soykırım) olaylarından biridir. Ana karnındaki çocukların, emzikteki çocukların katledilmesi, katliamların özellikle çocukları hedef alması, çocukların kafalarının kesilmesi ve kılıçlara takılması, bu jenosidin en önemli özelliğidir. Genç kızların, kadınların mağaralara doldurulup zehirli gazlarla boğulmaları, mağaralarda yakılmaları ikinci derecedeki olaylardır. Ne var ki uluslararası denge Nazi rejiminin deşifre edilip kalmasını gerektirmiştir. Gerçekten İkinci Dünya Savaşının sonunda gerek Churchill, gerek Roosevelt, gerek Stalin, Nazi eylemlerinin deşifre edilmesinde müşterek gayret sarfetmişlerdir. Fakat Kemalizmin, Kürdistan'daki jenosit eylemlerinin gizli kalmasında ise, uluslararası denge açısından yarar görülmüştür. Çünkü Kürdistan uluslararası bir sömürgedir. Kemalistler Kürdistan'ı dünyanın en büyük emperyalist ve sömürgeci devletleri ile ortak politik, ideolojik ve askeri eylemlerde bulunarak sömürgeleştirmişlerdir. Bu konuda sadece Türk devletinin değil, başka birçok devletin politikası üst üste çakışmaktadır. Böyle olunca Kürdistan üzerinde yürütülen eylemlerin gizli kalması da normal sayılmalıdır. Türk-İngiliz-Fransız, Irak-İran-Suriye... ittifakı başta Kürt ulusuna karşıdır. Temel amaç ortak sömürge Kürdistan'ı iyice denetlemektir."

Çok zorlama bir yorum olmuş izlenimi alınmaktadır. Birincisi Kürdistan neresi? İkincisi Kürt ulusu mu yoksa Kürt

halkı mı? Üçüncü ve devamındaki sorulara gelince, **neden Şeyh Sait İsyanında İngilizler parayla bölgede isyan çıkartırken, Dersim İsyanında Kemalistlerle işbirliği yapsın? Fransa Hatay meselesinde Ankara'yı çok zorlarken neden aynı tarihlerde ortaya çıkan Dersim meselesinde işbirliğine gitsin?**

İsmet Paşa 1935 yılında hazırladığı ve Atatürk'e sunduğu Kürt Raporu'nda mevcut duruma açıklık getirmiş:

"*... Dersim Kürtlerine karşı vaktiyle set olan Türk köyleri dağılıp zayıflayarak ve Ermeniler tamamen kalkarak Dersimlilerin istilasına karşı meydan tamamen boş kalmıştır.*

... Bu köyler ve marabalar Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için menzil ve yatak rolü yapmaktadırlar. Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir."

Raporunda İsmet Paşa Dersim'de yapılması gereken ıslah planlarını çok ayrıntılı olarak yazmıştır.

Akademisyen Nurşen Mazıcı *Celal Bayar (1937-1939)* adlı araştırma kitabında Tunceli Kanunu sonrası bölgede yapılan propagandayı ortaya koyuyor:

"Bu yasanın *yürürlüğe girmesinden itibaren, Tunceli'de aşiret, ağalık, şeyhlik ve seyyitlik yönetiminin yıkılarak, bu geleneksel kurumların egemenliğine son verilmeye çalışılmıştır. Merkezi otoritenin Tunceli'de gittikçe güç kazanması üzerine aşiretler arasında çatışmalar başlamıştır.* ***Bunlardan en kayda değer olanı, Seyyit Rıza önderliğinde yapılan hükümet karşıtı propagandadır. Bu propagandaya göre, aşiret kadınlarının namusu tehlikededir. Bunlar gündüzleri kocalarının, geceleri 'karakol efradının' malı olacaktır.*** *Hükümetin yaptırdığı karakollar yakında bu bölgeden sürülecek olan aşiretlere posta mevki olmak içindir. Köylerden bütün halk bir yere toplanacak, evlerin içine tıkılacak, bu evlerin önünde birer polis bekleyecektir. Ekmek ve odun 'vesikayla' verilecektir. Halkın bütün kazandığı elinden alınacaktır."*

Bu propagandada ileri sürülen olayların bir teki bile yaşanmamıştır.

İsmet İnönü anılarında, Dersim'de [aşiret] reisler[in]in kısmen mezhep kışkırtmalarından yararlanarak sürekli bir huzursuzluk yarattıklarını, sorunun aslında kültürel ve ekonomik sorun olduğunu, darlık içinde olan halkın geçimini dışarıda aradığını, Dersim halkının görgülü ve çoğunun İstanbul'da yetiştiğini ama dışarıdan yerlerine döndüklerinde kabile reislerinin, dini başkanların, yani şeyhlerin etkisi ve kışkırtmalarıyla yüz yüze geldiklerini söylüyor. Ve ekliyor: *"... Dersim sorununu sonunda demiryolu çözdü. Bölgenin güneyinden, kuzeyinden demiryoluna kavuşturulmasından sonra memleketin herhangi bir yerinde olacak bir asayişsizlik hareketiyle Dersim'de olacak asayişsizlik hareketinin hiçbir farkı kalmadı. Ben 1937'de Başbakanlıktan ayrılıncaya kadar Dersim doğal yaşam koşullarına kavuşturulmuştur."*

Dersim İsyanı kesinlikle bir halk hareketi ya da ilerici bir ayaklanma değildir. İsyanın lideri Seyyid Rıza, Dersimli bir aşiret reisidir. Ve Atatürk Dersim'deki aşiret yapısını ortadan kaldırmak istediği için ayaklanmıştır. Seyyid de bir isim değil, Peygamber soyundan gelen Şeyh anlamında yerel bir unvandır.

Kısacası Dersim İsyanı, bir derebeyinin, bir dini liderin, bir tarikat şeyhinin, bir aşiret reisinin Cumhuriyet'e karşı ayaklanmasından başka bir şey değildir. Devlet görevlilerinin isyanı bastırma sürecinde uyguladıkları yöntemin, kadın ve çocuklara dönük yapılanları da bağışlanamaz.

O sırada Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda Fransızlarla yoğun bir mücadele yapılmaktaydı. Bu stratejik konu da göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKLAR:

Dersim, *Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu,* 3.basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000

Reşat Halli, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar [1924-1938],* Genelkurmay Harp Dairesi Yayını, Ankara, 1972

İhsan Sabri Çağlayangil, *Kader Bizi Una Değil Üne İtti,* Hazırlayan: Tanju Cılızoğlu, Büke Yayınevi, İstanbul, 2000

Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009

Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007

Faik Bulut, *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları,* Yön Yayınevi, İstanbul, 1991

Celal Bayar, *Şark Raporu,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006

İsmet İnönü, *Hatıralar,* cilt:2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987

Saygı Öztürk, *İsmet Paşanın Kürt Raporu,* Doğan Kitap, İstanbul, 2007

Sabiha Gökçen, *Atatürk'le Bir Ömür,* anıları kaleme alan: Oktay Verel, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994

Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası",* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985

Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler,* İleri Yayınları, İstanbul, 2007

Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar [1937-1939],* Der Yayınları, İstanbul, 1996

İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi,* Belge Yayınları, İstanbul, 1990

Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi,* Eylem Yayınları, İstanbul, 1979

Mine Kırıkkanat, *Vatan* Gazetesi, 18 Kasım 2009

İlber Ortaylı, *"Kürtler için hukuki değil, kültürel düzenleme gerek",* Milliyet, 22 Kasım 2009

NTV Tarih Dergisi, Sayı: ll, Aralık 2009 içinde [Masis Kürkçügil imzalı yazı ve çerçeve içi yazısı]

Türk Solu Dergisi, Sayı.159, 29 Ekim 2007, içinde [İnan Kahramanoğlu imzalı yazı]

Türk Solu Dergisi, sayı:213, 24 Kasım 2008, içinde [Serap Yeşiltuna imzalı yazı]

Türk Solu Dergisi, sayı:261, 23 Kasım 2009, içinde [Özgür Erdem imzalı yazı]

Vatan Gazetesi, 21 Kasım 2009 [çerçeve içindeki yazı]

BİR CİNAYET VE MUHALEFETİN SİNDİRİLMESİ: TOPAL OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Meclis'te İkinci Grup adıyla bir muhalefet oluştu. Lozan'ın hesabı soruluyordu. En etkili isim Ali Şükrü Bey'di. Topal Osman Ağa'nın, onu öldürdüğü öne sürüldü. Bu cinayetin arkasında Gazi'nin olduğu kulaktan kulağa konuşuldu. Ama, Meclis yenilendi; Lozan imzalandı, Cumhuriyet ilan edildi.

"Ya istiklâl ya ölüm!" Mustafa Kemal'in daha 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında gördüğü durum üzerine kurtuluş için verdiği karardır. Bu kararlılık kongrelere de yansımıştır.

Doğu illerini kapsayan Erzurum ve tüm ulusu kapsayan Sivas Kongreleri ardından, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanması karar altına alınmıştı. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hemen ertesi günü Trakya başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yörelerinde *Kuvay-ı Millîye* hareketinin basamağı olan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri* kurulmaya başlanmıştı. Halk, haklarının savunulmasını meşru görüyordu.

Meclis'e hem İstanbul'daki Meclis-i Mebusan üyelerinden kaçıp gelebilenler hem de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin seçtiği temsilciler katıldı. Bu Meclis'te Mustafa Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturmuştu.

"Birinci TBMM'nin düşünce yapısı" üzerine çok önemli bir araştırma yapmış olan İhsan Güneş'in değerlendirmesinde, Meclis'teki muhalif grupların oluşması ve ilk düşünce çatışması şöyle yer alır: "**Meclisteki muhafazakâr İttihatçı-İslamcı kişiler, devrimci milletvekillerini veya hükümetin meclise getirdiği toplumsal devrimlere yönelik yasalara karşı çıkarak mevcut düzeni sürdürmeye çalışmışlardır.** Köktenci değişimler yaratmak amacıyla mecliste sol düşünce tabanına oturan grup ve partilerin kurulması bunları korkutmuştur. **Halkçılık programının tartışılması sırasında ortaya çıkan görüşler sonucunda tutucu milletvekilleri, Osmanlı düzeninin değiştirileceği ve cumhuriyet rejimine geçileceği endişesine kapılmışlardır."**

"Ülkedeki var olan düşünce akımları meclise de girmeye başlamış ve bu düşünce akımları doğrultusunda siyasi programlar oluşturulmaya başlanmıştı" saptamasını yapan Güneş'in araştırmasından alıntıyla devam ediyorum: "TBMM çalışmalara başladıktan sonra art arda yeni yasalar çıkarmaya başlamıştı. Yasalar meclis gündemine geldikçe milletvekillerinin birbirlerini tanımaları da kolaylaşıyordu. 1920 yazından itibaren görülmeye başlayan gruplaşmalar, meclisin açıldığı sırada gösterdi*ği 'bir inkılap partisinin vecd ve heyecanını' yitirmiştir."*

Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: **Meclisi oluşturan milletvekilleri vatanın kurtarılması konusunda aynı düşüncededir. Ancak, bunun dışında kalan hemen tüm konu ve sorunların tartışılması ve çözümünde bırakın benzer düşünmeyi, tam tersine uzlaşmazlığı ve çatışmayı görüyoruz. Özellikle Başkumandanlık Yasası ile İstiklal Mahkemeleri ve Lozan konusundaki tartışmalar bu karşıtlığı çok açıkça ortaya koymaktadır.**

Mustafa Kemal'in kurdurduğu gruba muhalif olarak bazı milletvekillerince **İkinci Grup** oluşturulmuştur. Nurşen Mazıcı *"Atatürk Döneminde Muhalefet"* adlı çalışmasında, "İkinci Grup diye isimlendirilen bu grup üyeleri arasında gerek yaş gerekse

meslek bakımından bir türdeşliğe rastlanmamaktaydı. Ancak dikkati çeken özellik, bu grubun üyeleri arasında Ankara temsilcilerinin bulunmayışı idi" saptamasını yapmıştır.

"Birinci Meclis'te Muhalefet" konusunda çok önemli bir araştırmayı yapmış olan Ahmet Demirel, Meclis'te çatışmanın tarafları olan Birinci ve İkinci Grup'un kavgasını tanımlarken, alışılagelinmiş olan "laik-devrimci ilerici-şeriatçı saltanat yanlısı -dinci gerici" ikiliğine dayandırılmaması gerektiğini, "kişi egemenliğine karşı anayasalcılık sorunu" ekseninde soruna bakılmasının doğruyu bulmak açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Türk devrim tarihi konusunda çalışan hemen tüm araştırmacıların kabul ettikleri gibi, **Türkiye demokrasi tarihinin en demokratik meclisi olan Birinci Meclis, çoğulcu bir yapıya sahiptir. Tek kişi hakimiyetini de şiddetle reddetmiştir.** Zaten karşı çıkışın ve bir milletvekili cinayetiyle sonuçlanmasının temel nedeni budur. **Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in** [muhalif gazete *Tan*'ın basıldığı Ali Şükrü Matbaasının da sahibi] **Topal Osman tarafından öldürüldüğü sanılarak** başlatılan tartışmaların, ilk başlangıcını yani "karşı çıkışı", Şebnem Duran "Mustafa Kemal'e karşı çıkanlarla" ilgili yaptığı akademik çalışmasında ortaya koymaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Müdafaa-i Hukuk Grubu, çalışmaların başarılı olmasında çok yardımcı olmuş; ancak muhalefet yapanlar artınca, görüş ayrılıkları ve disiplinsizlik başlayarak bazı kişiler grubu yıkmaya çalışmış, fakat başarılı olamamışlardır. Nitekim bu olayların sonucunda Meclis'te ikinci grup oluşmuş ve bu grup aslında her konuda muhalefet yapsa da özde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ayrılmadıklarını, onun belirlediği amaçların takipçisi olduklarını savunmuşlardır. Onlar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından seçildiklerini öne sürerek, kendilerine "Müdafaa-i Hukuk İkinci Grubu" adını vermişlerdir.

İkinci Grup'ta birinci derecede faaliyet gösterip, grubun kışkırtıcılığını yapan etkin üyeler: **Rauf (Orbay) Bey, Kara Vasıf Bey, Erzurum Mebusları Celâlettin Arif ve Hüseyin (Ulaş) Beyler, Mersin Milletvekili Salâhattin (Köseoğlu) Bey, Lâzistan Milletvekili Ziya Hurşit ve Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'dir. Özellikle Rauf Bey,** İkinci Grubu çok aşırı davranışlara sürüklemiş ve bu işin sonu darağacında bile bitse İkinci Grup'tan ayrılmayacağını, ayrılırsa alçak olduğunu ifade etmiştir. Bu grubun on altı maddeden oluşan nizamnamesinde, "Aşırı tutuculuğu hoş görmemek, yenilik adı altında millî ahlaka aykırı taklit düşüncelerle mücadele etmek, dinin gelişmeye engel olmayacağı düşüncesinden hareketle gelişmeyi halkın dini ve millî ihtiyaçları çerçevesinde sağlamak" gibi maddeler vardır.

Meclisteki gruplar arasındaki çekişmede zaman zaman şaşırtıcı ilişkileri ortaya koyan Nurşen Mazıcı, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, ilkesiyle kurulmuş olmasına karşın, mecliste egemenlik sözcüğünün anlam olarak yeterince kavranamadığı görülmekteydi. Meclis'in kuruluşunun üzerinden iki yıl geçmesine karşın, ilk başlarda daha esnek görünen bu yapı, gruplaşmaların ve kötüye kullanmaların yoğunlaşması sonucu, milletvekilleri üzerinde bile birtakım kısıtlamalar yoluna gitme gereği görmüştü," şeklindeki olumsuzluk içeren değerlendirmesini yapabilmektedir.

İhsan Güneş'in bulgularına göre, Meclis çalışmalarının gruplara dayanarak daha düzenli bir hale geleceği sanılmıştı. Ancak bu sanı gerçekleşmedi. Gruplar arasındaki mücadele kaygı verici hale geldi. Grupların bu olumsuz tavrından rahatsız olan milletvekilleri de kendi aralarında toplanıp yeni bir grup kurarak, meclis çalışmalarını daha düzenli bir şekle sokmaya yöneldiler. Bu yeni gelişimi, Refet Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya yansıttılar. Mustafa Kemal Paşa doğrudan doğruya bu soruna müdahale etmek kararını aldı.

Mustafa Kemal Paşa "inkılapçı zihniyete sahip" milletvekilleriyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında Meclis içinde büyük bir grup kurmaya karar verdi. 10 Mayıs 1921 tarihinde TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında kitlesel bir meclis grubu kuruldu. Bu grubun üye sayısı 261'e kadar çıktı.

Bu grubun kuruluş amacı çok maddeli olarak açıklanmış olup, iki maddelik de bir program yayınlanmıştır.

Böyle bir grubun kurulması ve bazı kişilerin grup dışında bırakılması yanlış anlamalara yol açmış, grubun amacının hilafet ve saltanat şeklini cumhuriyetçiliğe dönüştüreceği kaygısı uyanmıştır.

Grup dışında kalan Hüseyin Avni Bey (Erzurum) Meclis Başkanlığı'na verdiği bir önergede "tüm ulusun ve meclisin benimseyip kendisine kutsal erek olarak gördüğü ilkelerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kendisine "tüzük olarak" alınmasını eleştirdi. Zira, o böyle bir grubun kurulmasıyla sanki kutsal amaca karşı bir grubun varlığı izleniminin verildiğini, bu izlenimin ortadan kaldırılması için meclisin bir açıklama yayınlamasının uygun olacağını belirtti.

"Tek Parti Yönetiminin Kurulması" sürecini araştırmış olan Mete Tunçay'ın vardığı sonuca göre, 1922 Temmuz'unda Mecliste İkinci Grup (İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu) meydana getirmiştir. Esas amacı Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olan İkinci Grup, Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üçüncü uzatılışında resmen oluşmuş kabul edilmekle birlikte, bu tür muhalefetin çok daha eskilere dayandığı bellidir. Hatta, grup olarak oluşmasının hazırlıkları bile daha önce yapılmış olabilir.

Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasıyla meclis bir yanda liberaller öte yanda muhafazakârlar olmak üzere ikiye ayrılmış, Müdafaa-i Hukuk Grubu liberallerin siyasi organizasyonu olmuştur.

Ahmet Demirel'in çalışmasına göz atarsak, sonuç olarak şu söylenebilir: "Resmi tarih ve İslâmi çevreler Birinci ve İkinci Grupları analitik olarak birbirleriyle tamamen aynı doğrultuda değerlendirmektedir. Her iki anlayışa göre de **Birinci Grup 'Osmanlı düzenini yıkıp, yerine laik bir devlet kuran ilericilerin', İkinci Grup ise 'Osmanlı düzenine, saltanat ve hilafet kurumlarına sıkıca bağlı muhafazakârların'** grubuydu. Değerlendirme böyle olunca, **resmi yaklaşım Birinci Grup'a**, **İslami çevreler ise İkinci Grup'a sahip çıkmıştır."**

Kılıç Ali'nin anılarına göre ***"Mustafa Kemal'e Meclis'te muhalefet"*** şöyle anlatılıyor:

*"**Kazım Karabekir Paşa'nın da Mustafa Kemal Paşa'ya karşıymış gibi bir tavır takınması**, öte yandan Rauf ve Kara Vasıf Beylerin gayrimemnun ve çekingen tavırları hepimizi haklı olarak üzmeye başlamıştı. Ulusal mücadelenin henüz başlangıç devresinde, ileri gelenlerden sayılabilecek kişiler arasındaki anlaşmazlıklar, ayrılma belirtileri elbette ki hoş değildi ve davaya zarar verebilirdi.*

Biz bu kaygıların etkisi altındayken, Batı Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey (İnönü) Ankara'ya gelmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın konuğu olmuştu. Arkadaşım İhsan (Eryavuz) Bey'le konuştum. İsmet Bey'i ziyaret etmek, günün olayları konusunda kendisiyle görüşme yapmak istedik. Kalktık, gittik, İsmet Bey banyodaydı. Geldiğimizi haber verdiler. Hemen banyodan çıktı. Üzerinde ıslak bir banyo bornozu olduğu halde bizi kabul etti. Bir yanına İhsanı, bir yanına beni aldı; banyonun hemen kapısında bir kanepeye oturduk.

Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasındaki anlaşmazlığın giderek derinleşmekte olduğunu, Rauf ve Kara Vasıf Beylerin de bu eğilimde görünmelerinin doğuracağı sonuçlardan ürktüğümüzü söyledik. Arkadaşım İhsan Bey'den, İsmet Bey özellikle şu ricada bulundu:

"... Ben orduyu, sizler de arkadaşlarınızla Meclis'i tuttukça, bunların bir önemi yoktur. Davayı behemehal yürüteceğiz."

İsmet Paşa, daha sonra Yavuz-Havuz davasından suçlu olmadığı halde, iki yıl hapse attıracağı ilk deniz bakanı İhsan (Eryavuz) Bey'den, Kazım Karabekir ile aralarını bulmasında yardım istiyordu. **Demek ki, mecliste yalnızca İkinci Grup olarak adlandırılacak olan oluşuma dahil olan milletvekilleri değil Kazım Paşa gibi kurtuluş savaşının en önemli aktörüyle de anlaşmazlık söz konusuydu.**

İmparatorluğun çöküşünü gören, ülkenin işgalini yaşayan kişiler, içinde yaşadıkları ortamın olumsuzluğuna karşın birleşmeleri gerekirken bunun tam tersini yapıyorlardı. Birbirlerine kenetlenmeleri beklenirdi. Kılıç Ali anılarında böyle olamadığını söylüyor:

"Fakat maalesef böyle olmadı. Kara Vasıf ve Çolak Selahattin Beylerle arkadaşlarının oluşturdukları İkinci Grup, kısa sürede tam anlamıyla bir muhalefet grubu haline geldi. Rauf Bey'in bu gruba sempati duyduğu gözden kaçmıyordu. Kâzım Karabekir Paşa gibi vatanın tehlikeli günlerinde Mustafa Kemal Paşa'ya katılmış olan bir kumandanın gurubu tahrik ediliyor, kendisi her fırsatta körüklenerek aleyhtarlığa sürükleniyordu.

Oysa o günlerde, özellikle de Meclis'te birlik isteniyordu. Gazi'nin çevresinde tek amaç için toplanan, en büyük fedakârlıklara katlanmış olan milletin, uğradığı felaketten yakasını kurtarabilmesi için birliğe ihtiyacı vardı. Yurtseverliklerinden hiç kuşku duyulmayan bu insanların, ülkenin en tehlikeli günlerinde bu birliğe önem vermemeleri bir iç acısı halini almaktaydı. ***Bunlar muhalefette o kadar ileri gidiyorlardı ki, Mustafa Kemal'in milletvekilliğini bile düşürmek istiyorlardı****.*

Büyük Millet Meclisi'nde 2 Aralık 1922 Cuma günü, Milletvekili Seçim Kanunu görüşülüyordu. Bu sırada 14. maddenin değiştirilmesi için İkinci Grup tarafından bir önerge verildi. Buna göre 14. madde şu şekle sokulmak isteniyordu: ***Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerel halktan olmak veya milletvekili seçileceği seçim bölgesi içinde bulunmak şarttır. Göç ederek gelenlerden Türk ve Kürtler,***

oturma tarihlerinden itibaren beş yıl geçmişse seçilebilirler. Diğer bütün unsurların Türkiye'de doğmuş evlatları bu haktan yararlanabilirler.

Maddenin değiştirilmesinde hedefin doğrudan doğruya Gazi olduğu belliydi. Bu değişiklik önergesi Gazi'yi vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak amacına yönelikti. Çünkü Gazi'nin doğduğu Selanik, maalesef bugünkü sınırlar dışındaydı ve kendisi askerlik ve vatan görevi peşindeyken, bir seçim bölgesinde beş yıl oturmak şöyle dursun, uzun bir süre bir yerde rahat etmek, dinlenmek fırsatını bile bulamamıştı.

Bu önerge Meclis'te soğuk duş etkisi yaratmış ve bütün arkadaşları üzmüştü. Gazi, gerek maddenin okunmasını gerekse görüşülmesini büyük bir üzüntüyle izledikten sonra kürsüye geldi ve şunları söyledi:

'Eğer düşmanlar amaçlarından tamamen başarılı olmuş olsalardı, Allah korusun, bu önergeye imza koyan efendilerin bile memleketleri sınır dışında kalabilirdi. Şimdi bu efendilerin istedikleri şartlara sahip bulunmuyorsam, beş yıl sürekli bir yerde oturmamış, bir yerde yerleşmemiş isem, vatana yaptığım hizmet yüzündendir. Yabancı düşmanlar bana kastetmek suretiyle ülkemdeki hizmetlerinden beni ayırmaya çalışabilirler. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime gelmezdi ki Yüce Meclis'te velevki üç-beş kişi bile olsa, aynı düşüncede bulunsun.'

Mustafa Kemal Paşa, önerge sahiplerine dönerek sözlerini şöyle bitirdi:

'Bilmek istiyorum ki, bu efendiler, seçim bölgeleri halkının düşünce ve duygularına ciddi olarak tercüman oluyorlar mı?'

[Erzurum milletvekili] Hüseyin Avni Bey ve arkadaşları türlü yorumlara kalkıştılar ve görüşmelerin yeterli olduğu fikrini ortaya attılar. Görüşmeler sonunda Meclis, önergeyi üzüntü ve ıstıraplar içinde reddetti.

Bu olay ülkede büyük tepkilere yol açtı. Destek telgraf ve mektupları yağdı. Meclis'te Tesanüt Grubu gibi başka ılımlı

gruplar da kuruldu. Ama Kılıç Ali'nin anılarından anlaşıldığı kadarıyla birlik-beraberlik kurulamıyordu.

"Biz bu ayrılıkları memleket davasını zaafa uğratabilecek nitelikte ve tehlikeli görüyor, aradaki anlaşmazlığın kalkması için çalışmayı görev biliyor ve ona göre hareket ediyorduk. Bu amaçla Rauf Bey'e başvurarak ricada bulunduk, yarar sağlamadı. Kara Vasıf ile görüştük, dilimizin döndüğü kadar birlik gereğinden söz ettik, etkisi olmadı."

Tüm bu tartışmaları milletvekilleri dışında yakından izleten, dinleyen, gözlemleyen birileri daha vardı. Bunların başında **Mustafa Kemal'in yakın korumalığını yapan, onun yanında Kurtuluş Savaşı'na cepheye adamlarını süren, şehitler vermiş Giresunlu Topal Osman Ağa** gelmekteydi. Olan bitenden ıstırap duymaması olanaksızdı.

Bu gelişmelerin, çekişmelerin çatışmaların sonunda ne oldu?

İkinci Grup, ileri gelenlerinden Trabzon milletvekili bahriye yüzbaşısı Ali Şükrü Bey'in Meclis Muhafız Birliği komutanı Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesiyle önemli bir darbe yemiştir.

29 Mart 1923 Perşembe günkü TBMM Zabıt Ceridesi'ndeki konuşmalardan Ali Şükrü Bey'in 27 Salı günü kaybolduğu anlaşılıyor. Hükümet, cinayeti 2 Nisan Pazartesi günü Meclis'te açıklamıştır.

Bundan sonra da kızılca kıyamet kopmuştur. O gün bugündür bazı çevreler cinayetin ardında Mustafa Kemal'in izini sürmektedirler.

Mustafa Kemal İzmir'de evlenip Ankara'ya ilk döndüğü günün gecesi, Lozan'daki görüşmelerin birinci turuna ara verilmesinden, daha doğrusu kesintiye uğramasından yararlanarak, dönen İsmet Paşa ve Başbakan Rauf Bey ile birlikte Fethi (Okyar) Bey de Çankaya Köşkü'nde konuktur.

İsmet Paşa görüşmelerin iktisadi sorunlar yüzünden kesildiğini söylemektedir. Ancak Fethi'nin de ifade ettiği gibi, Meclis'te kimse bunun üzerinde durmamaktadır.

Rauf sıkıntıyı çıplaklığıyla ortaya koyar. Asıl tartışılan konu *Musul meselesidir*. Çünkü **"Meclis'te Musul'u düşmana satıyorlar"** diye bağırıyorlardı. **Bu grubun başını da İkinci Grup'a mensup Ali Şükrü çekiyordu.**

Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki gerginlik ve anlaşmazlık giderilecek gibi değildi. Mustafa Kemal'in çabaları da boşa gidiyordu. Öte yandan Meclis kaynıyordu. Yine ortamı yumuşatma çabası içinde olan Rauf Bey'di.

Çünkü **Lozan'da karşılaşılan tek sorun Musul değildi. Türk Heyetinin karşısına 600 yıllık bir hesap çıkarılmıştı. Batı Trakya'daki Türkler, İstanbul'daki Patrikhane, Hıristiyan azınlıkların hakları, gümrüklerdeki kapitülasyonlar... Başını İngiltere'nin çektiği işgalcilerin ayak direttikleri konu kapitülasyonlardı. Bu iktisadi ayrıcalıkları sürdürmek istiyorlardı. Fakat Meclis'teki muhalefet işin bu yanını pek dinlemeye niyetli değildi.**

Meclis'te 21-27 Şubat 1923 tarihleri arasında muhalifler İsmet Paşa'nın gelerek hesap vermesi konusunda çok ısrarcı oldular. O da geldi ama Lozan'da yapılan pazarlıkları anlatmadı, çünkü Gazi kürsüye çıktı. Söylediği şuydu; İsmet Paşa dışişleri bakanı olarak bakanlar kuruluna karşı sorumludur. Meclise karşı ise bakanlar kurulu hesap vermek zorundadır. Bu nedenle İsmet Paşa gereken yere hesap vermiştir.

Bu anda Ali Şükrü'nün oturduğu yerden ayağa _ kalkıp bağırdığı görülür. Suçlama ağırdır, *"Mehmetçiğin süngüsüyle kazandığı zafer Lozan'da heba edilmiştir"* diye bağırmaktadır. Devam eder, *"Bu murahhas heyetinin barış meseleleri üzerinde sözleri olamaz efendiler... Artık bunların vazifeleri bitmiştir."*

Musul'un dışta bırakılması Meclis kararı ile olmalıdır diyen milletvekillerinden İzmit milletvekili Sırrı Bey, *Misak-ı Milli'den fedakarlık yapan bir hükümetin meclisten güvenoyu istemesi gerektiğini' söyledi. Bu söz, meclisteki havayı birden değiştirdi. Söz isteyen Erzurum milletvekili Hüseyin Avni, 'Bir teklifim var, Misak'ı Milli'den zerrece fedakarlık yapılırsa Bakanlar Kurulu*

ve Meclis kendi ve Ulusun namusu için gitmelidir!' Bu sözler yenilir yutulur cinsten değildi.

Mecliste hırçın tartışmalar devam ederken, Mustafa Kemal söz istedi: *'Benim bildiğime göre, ortalama bir zemin üzerinde itilaf devletlerinden yine barış istemektir. Ancak bu ortalama zemin, birtakım önemli noktaları içine alıyor... Bir şey vardı ki o da sınır sorunudur. Şimdi delegasyon, Bakanlar Kurulu'yla birlikte kararını vermiş bulunuyor. O kararla toprak sorununda birtakım değişik biçimler benimseyerek ve bunun içeriğinde kimilerini çıkarıp atarak, üst yanını imza ederek barışa ulaşmak. Musul sorununun çözümünü, savaşa girmemek üzere bir yıl sonraya bırakmak demek, ondan vazgeçmek demek değildir'* dedi.

Meclis'teki İkinci Grubun Mustafa Kemal'i hedef alması, Giresun'a dönmüş olan Topal Osman Ağa'nın yeniden Ankara'ya acilen çağrılmasını gerekli kıldı. 3 Mart 1923 öğleden sonraki oturumda konuşan İsmet Paşa'ya, Ali Şükrü Bey, ***"Lozan'da Musul konusunda vermiş olduğunuz projeyi söyleyiniz!"*** diye bağırdı. Görüşmeler 4 Mart 1923'e ertelendi.

Başbakan Rauf (Orbay) ise, *"Musul üzerinde kesinlikle her ne olursa olsun onu alacağız düşüncesinde diretirsek ancak, ordu ile alınabilir. Şundan ki bunun siyasetle alınamayacağını delegelerimiz inanmışlardır. Bize açıkladıklarında biz de inanmışızdır... Bugün askerî davranışlara kalkışmadan Musul alınamaz,"* diyerek kendi görüşünü özetledi.

Görüşmeler sırasında Trabzon milletvekili, Hafız Mehmet söz alarak, *"Hükümetimiz sorumluluk almıyor. Öyleyse orada senin ne işin var? Bakanlar Kurulumuz hiçbir sorun üzerine hiçbir sorumluluk almayacaksa, meclisin buyruğunu olduğu gibi yapacaksa bir Bakanlar Kurulunun ne gereği var? Bunlara güvenimiz yoksa düşürelim. Yerine güvene sahip bir Bakanlar Kurulu getirelim,"* önerisinde bulundu.

Kürsüye çıkan Edirne milletvekili Şeref Bey, *"Delegasyon Musul'u vermekle ya da geriye bırakmakla maliye ve iktisat sorunlarında bizim özgür ve bağımsız olacağımıza inanıyorsa, versin.*

Ben Hüseyin Rauf Bey'in ellerini öperim. İmza etsinler. Eğer zavallı Mehmetçiğin yurdunda özgür ve bağımsız bir Türkiye yaratacaklarsa Musul'u veririz," dedi.

5 Mart 1923 tarihli görüşmelerde, *"Musul'u satıyorlar, eğer biz susarsak ulusa karşı biz sorumlu oluruz,"* gibi düşünceler haykırıldı.

Ali Şükrü'nün iddiası şuydu: Lozan'daki delegasyon Hükümet'ten aldığı direktifin dışında kendisi kararlar alıp görüşmeleri sürdürüyordu.

Mustafa Kemal'i en kızdıran tavır da bu oldu, karşılığı da sert oldu. Kendi hayallerini anlatıp, Meclis'i meşgul ettiğini yüksek sesle ifade ediyordu. Tartışmanın dozu Ali Şükrü'nün, Mustafa Kemal'in son sözü söylemiş olmasına karşın, *"Ben de söyleyeceğim"* diye bağırmasıyla son kademeye ulaştı.

Mustafa Kemal buna öfkelendi; *"Bir haftadır söylüyorsunuz, ülkeyi zarara sokuyorsunuz"* diyerek elleri ceplerinde, kızgın, kürsüden indi. Bu sırada salonda her iki grubun sözcüleri birbirlerine veryansın ediyor, ötekiler de çevresini almış, onları dinliyordu. Meclis'in bu fırtınalı, gürültülü havasında Mustafa Kemal'in Ali Şükrü Bey'e bağırdığı duyuldu:

"Ülkeyi zarara sokuyorsunuz, amacınız nedir?"

Bunun üzerine Ali Şükrü de aynı yüksek, hırçın sesle başkomutana karşılık verdi: *"Kimseyi suçlamaya hakkınız yoktur."*

Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa, kargaşayı bastırmak amacıyla bağırdı: *"Meclis her zaman görevini korur. Şimdi de vardır. Susunuz, herkes yerine otursun."*

"Açık söylüyoruz. Belirsiz değildir. Susmayacağız," diye cevap verenler hâlâ olumlu ve açık bir şey söyleyemiyor, imalı sözlerine devam ediyorlardı.

Ali Şükrü'nün sesi daha yüksek çıkıyordu: ***"Kişi güvenliği yok mudur?"***

Anlaşılan Ali Fuat Paşa'nın canına tak etmiş ki, Meclis'in celse açmaya kapatmaya yarayan çanı tartışan grupların or-

tasına fırlattı. Koca çanın çıkardığı gürültü bir anda sessizlik yarattı, böylece görüşmeleri erteleme şansı doğdu.

Buna karşın **Ali Şükrü ile Mustafa Kemal'in atışmaları devam ediyordu. Kimi kaynaklar birbirine saldırdılar, milletvekilleri araya girdi demektedir.**

Hem o günün Meclis'teki bazı kişilerin karakter ve davranışlarındaki samimiyetsizliği hem de Mustafa Kemal'in Ali Şükrü Bey hakkındaki gerçek düşüncelerini bize yansıtan bir buluşmayı Meclis Matbaa Müdürü Feridun Kandemir anlatır. Recep Peker'le Ali Şükrü, Kandemir'in odasında konuşmaktadırlar.

Büyük Millet Meclisi matbaasını kurup da müdürlüğüne tayin edilişimden bir süre sonra meclis zabıtlarım basmak göreviyle gece gündüz çalıştığımız sırada, zabıtlardaki kendi konuşmalarında içeriğine dokunmamak, yalnız cümleleri düzeltmek koşuluyla düzeltmeler yapmak hakları olan bütün milletvekilleri gibi, bir gün Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey de matbaaya gelmiş ve gelir gelmez de pürheyecan sormuştu:

'Mustafa Kemal Paşa benim bugünkü ifadelerime dokundu mu?'

'Hayır dedim, ne münasebet? O zaten kendi sözlerinden başkasına el sürmez, bakmaz bile.

Durdu, düşündü gözlüğünü düzelterek göz gezdirdi:

'Ne bileyim birader! Öyle fesad kumkumaları var ki... İnsanı çileden çıkarıyorlar' dedikten sonra, Antalya Milletvekili Rasih Hoca'yla aralarında geçen bir konuşmayı aktarmış. Kandemir'in ifadesiyle, Ali Şükrü bu konuşmayı şöyle aktarmış:

"Sen bugün hakikaten güzel konuştun, davanın tam can alacak noktasına bastın, amma neye yarar? Zabıtlara geçmeyecek ki... birinden duydum. Paşa kızmış, hepsini silmiş," *dedi. 'Beynimden vurulmuşa döndüm. Evvela hakkı yok... Sonra da...'*

Kandemir sözünü kesmiş ve devamında:

"Gördünüz mü, böyle bir şey mevzuu bahis değil. Sizi boşu boşuna üzmüşler amma böyle bir şey olmıyacağını da bilmeli idiniz. Bugüne kadar hangi ifadenize dokunan oldu?" demiş.

Ali Şükrü birdenbire değişmiş, yumuşayıp sakinleşmiş:

"Haklısın, dedi. Fakat bilmezsin meclisteki havayı... Öyleleri var ki onu ona çekiştirmeden mütemadiyen fitne ve fesad yapmadan rahat edemiyorlar. Yoksa ben paşayı bilirim. Benim dobra dobra konuşmalarıma, hatta bazan ölçüyü aşarak çok şiddetli tenkitler yapışıma hiç kızmaz; tam tersine kaç defa kızacağını tahmin ettiğim halde omuzumu okşayarak, ***'Aferin Ali Şükrü!... Çok isabetli mütalaalarda bulundun'*** *diye takdir ve iltifatlarda bulunmuştur. Amma gel gör ki etrafına sokulmak istiyenlerin yapmadıkları yok... Hiçbirine yüz vermediği halde yine ona mensupmuş gibi davranarak fesat karıştırmak istiyorlar. Rahat vermiyorlar, sanki Paşayı benden fazla seviyorlar. Halbuki kendi çıkarlarından başka şey düşündükleri yok... Memleket davasının farkında değiller... İşleri güçleri yalan dolan... Bereket versin, dediğim gibi Paşa böylelerini semtine bile uğratmıyor. Ne mal olduklarını biliyor..."*

Kandemir'in tanıklığına göre, Ali Şükrü içini dökerken odaya Meclis Başkatibi Recep Bey (Peker) girmiş.

"Ne o Şükrü Bey yine ne var?" diye sormuş.

"Senin yaka silktiğin bu mahluklar, benim de başımın derdi. Paşa da bunlardan bizar... Fakat ne yaparsın? Bir kere gelmişler, atılamaz ki... Sen aldırma bizim gibi yap, ne derlerse ha hi de dudak büküp geç... Bunların önemi yok... Kuru kalabalık... Sen işine bak!"

Deyince Ali Şükrü Bey köpürmüş.

"Atılamaz ki ne demek Recep Bey? Kanun müsait değilse bile bunları birer bahane ile daire intihabiyelerine veya cepheye filan göndermek de mümkün değil mi? Hem harcırah ve yevmiye alacağız diye göbek atarak giderler... Defedin buradan şunları... Cahillikleri yetmiyormuş gibi ukalalıkları var. Elaman yahu? Bizi birbirimize verecekler..."

Recep Bey onu yatıştırmaya çalışmış.

"Sen merak etme! Hiçbir şey yapamazlar... Onların ne mal olduğunu biliyoruz. Cürümleri kadar yer yakarlar... Bu kervanı biz el ele vererek yürüteceğiz... Sen ona bak!"

Sonra da konuşmanın seyrini çevirmek için, Ali Şükrü'nün kusursuz İngilizcesiyle dünya basınını, özellikle İngilizlerin *Times* gazetesini okuduğunu bildiğinden sormuş: "Sahi ne var ne yok dünyada, yeni haberler var mı?"

Olan biteni anlattıktan sonra Ali Şükrü matbaadan ayrılmış. Kandemir, konuğun arkasından, onunla ilgili düşüncelerini anlatırken, Mustafa Kemal'in de aslında kendisinden hoşlandığını söyler:

"Çok temiz, merd ve vatanperver bir arkadaş... Yalnız sinirli... Coştu mu kabına sığamıyor... Tuhaf değil mi, Paşa da bu halini beğeniyor, içinden geleni pervasızca bağırışı, samimiyeti... Kaç defa ağzından işittim; ***'Herkes Şükrü Bey gibi düşüncelerini böyle pervasızca söylese kimseden şüphe edilemezdi'*** *dediğini. Hakikaten öyle amma gel de sen bunu kafasızlara anlat! Herifler evet efendimciliğe alışmışlar. Herkesin de öyle olmasını istiyorlar. Olmadı mı vay hain vay küfürü hazır.*

Geçenlerde bana bile yaptılar..."

Feridun Kandemir'in anlattığı bu olaylar insanı hayrete düşürmeli mi, acaba! Lozan görüşmeleri çıkmaza girmiş, Meclis çalkalanıyor, ülkenin geleceği ne olacak belli değil, milletvekillerinin konuştukları konuların sığlığı ve küçük çıkarcılıkları bitmiyor. Bu anlatılanlar aslında Mustafa Kemal'in lider olarak büyüklüğünü ve o Meclis'teki eşsizliğini bir kez daha ortaya koyuyor. Ayrıca, konumuz açısından ilginç olanı da Ali Şükrü Bey hakkındaki düşüncelerinin çok olumlu oluşudur.

Meclis'te, Lozan'la ilgili sert tartışmalar sonrasında Mustafa Kemal, 14 Mart 1923'te yurt gezisine çıktı. 15 Mart'ta Adana'ya vardı. 17'sinde Mersin, 18'inde Tarsus, 20'sinde Konya, 24'ünde Kütahya'ya gelerek, aynı gün Ankara'ya döndü. İşte Ankara'ya döndüğü gün, Osman Ağa da Ankara'ya gelmiş ve olup bitenleri öğrenmeye çalışıyordu.

Giresunlu Osman Ağa'nın yaşamını araştıran en kapsamlı çalışmayı yapan akademisyen Süleyman Beyoğlu'nun yapıtında (yayım tarihi: Ağustos 2009), artık her şeyden elini eteğini çekeceğini öğrenmekteyiz.

"Osman Ağa, Rize'deki okul açılışından henüz Giresun'a dönmüşken Ankara'dan bir telgraf almıştır. 13 Mart 1923 tarihinde bu telgrafla, Yarbay Osman Ağa tekrar Ankara'ya çağrılmaktadır. Osman Ağa yol hazırlıklarına başlar. Onu götürecek vapur Trabzon'dan Giresun'a gelir. Mehmet Şakir, Hacı Mehmet oğlu Cemal, Gümüş Reisoğlu İbrahim, Kalpakçıoğlu Harun Gemiler Çekeği mahallesinden iskeleye inerler. Osman Ağa ve arkadaşları iskeleye geldikten sonra, Osman Ağa burada kısa bir konuşma yapar. Onun bu konuşmasından yorgun ve Ankara'ya gitmekte gönülsüz olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Osman Ağa, 47. Alayın bulunduğu Salihli'ye gitmeyi tasarlamıştır. Ancak bu telgraf onu Ankara'ya gitmeye mecbur eder. Olayın şahidi M.Ş. Sarıbayraktaroğlu, Osman Ağa'nın konuşmasındaki son sözlerini şöyle nakletmektedir: ***'Benim vazifem artık bitti, gidip hepsini teslim edip geleceğim, artık her şey bitmiştir.'***

Osman Ağa, bir kısmı muhafızlarından bir kısmı ise cepheden izinli gelen askerlerden kurulu 50 kişilik maiyetiyle vapura binerek İstanbul'a gider. Sirkecideki Paris Oteli'nde birkaç gün kaldıktan sonra Haydarpaşa'dan trenle Ankara'ya geçer. Bu hareketli yolculuk sırasında, ayağından kaynaklanan acısı dayanılmaz boyutlara ulaşınca Osman Ağa Cebeci Hastanesi'nde ameliyata alınır."

Şükrü Bey'in kardeşi deniz yarbay Şevket (Doruker), Başbakan Rauf (Orbay) Bey'i ziyarete gelir. Kapıdan girer girmez, bir hıçkırıkla, "Beyefendi, ağabeyim kayıp..." diye ağlamaya başladı ve ağabeyi Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in üç gündür, yani 27 Mart Salı günü akşamından beri eve gelmediğini söyledi. Soruşturmuşlar, araştırmışlar, bulamamışlar. En son Karaoğlan Çarşısı'nda, köşedeki Kuyulu Kahvede otururken, yanına gelen Giresunlu Topal diye bilinen Osman Ağa'nın Muhafız Bölük Kumandanı Mustafa

Kaptan ile beraber, kalkmış... Birlikte gitmişler. Ondan sonra gören olmamış.

Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilen 100 Giresunlu erden biri olan Bölük Komutanı Muharrem Çavuş'un daha sonra yayınlanmak üzere oğlu Adnan Kıroğlu'na not ettirdiği anılarına göre ise olay şöyle gelişmiştir [S. Beyoğlu, *Giresunlu Osman Ağa*, 271]:

"Ağadayı (Osman Ağa) Ankara'ya gelir gelmez Samanpazarı'ndaki evine gelmiş ve Mustafa Kaptan'ı çağırarak havadis almıştır. Mustafa Kaptan Meclis'te İkinci Grup ve Ali Şükrü Bey'in muhalefetinden bahsedince, Ağadayı 'Ben Ali Şükrü Bey'i ikna ederim, böyle çarpışık işlerden vazgeçer...' demiştir. Giresun'dan yeni geldiği günlerden birinde Ağadayı yine Mustafa Kaptan'ı yanına çağırır ve uzun zamandır görüşemedikleri Ali Şükrü Bey'i sohbet için eve getirmesini söyler. Mustafa Kaptan Ali Şükrü Bey'i hep gittiği Kuyulu Kahve'de bulur ve üst kata çıkarlar. Dış kapıda iki nöbetçi vardır. Sonra evin önüne bir at arabası gelir ve arabadan iki aba zıpkalı iner. Arabayı yarın teslim ederiz diyerek arabacıyı gönderirler ve ondan sonra evde heyecanlı bir faaliyet başlar. O günden sonra Ali Şükrü Bey ortalarda gözükmez."

Başbakan Rauf, Şevket Bey'e otur, dedi ve derhal gereken emirleri vererek aratmaya başladı. Aynı zamanda, Osman Ağa'nın adamıyla kahveden gittiği için, bu ağayı da aratıyordu. Fakat Şükrü Bey gibi, o da meydanda yoktu. Şükrü Bey bazen ata biner, halkla temas için köylere giderdi. Acaba yine öyle mi yaptı diye, aratmayı köylere kadar genişletti. Hiçbir yerde yoktu. Ankara Valisi Abdülkadir Bey jandarma kumandanı, polis müdürü, bütün zabıta kuvvetleri seferber olduğu hâlde, hatta kendi arabasını da arama işlerine verdiği hâlde, iz bile bulunamıyordu.

Bundan sonrasını Başbakan Rauf Orbay siyasi anılarında şöyle anlatıyor:

"Meclise gittim, bilhassa Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, kendisine has hitabet edasıyla sesini alabildiğine yükselterek, ***'Ey millet kâbesi, sana da mı taarruz? Ali Şükrü Bey iki***

günden beri kayıptır da hükümet bulamıyor. Evet, azametli, şerefli bir tarihin sahibi bir milletin vekili kayboluyor da hükümet bulamıyor... Böyle hükümet olmaz... Ali Şükrü'ye tecavüz eden, milletin namusuna tecavüz etmiştir. Böyle namussuzlar yaşamamalı, kahrolmalı,' *diye bar bar bağırıyor. Muhalif arkadaşları da* ***'Kahrolsunlar, böyleleri yaşatılmaz'*** *nidalarıyla onu yüreklendiriyorlardı."*

Anılarında *'hemen kürsüye çıktım',* diyor ve başbakan olarak teminat veriyor. Olay muhakkak çözülecektir. **İkinci Grup milletvekilleri daha önce işlenmiş bir cinayeti hatırlatırlar. Trabzon'un Kayıkçı Kâhyası Yahya Reis'in katillerinin, Meclis araştırma komisyonuna rağmen bulunamayışı örnek gösterilir.** Başbakan meseleyi aydınlatacağız diyordu ama bazı milletvekilleri ona inanmamak gerektiğini yüksek sesle bağırıyorlardı. Hatta bazıları hükümetin güvenoyu almak için Meclis'e başvurmasını istiyordu.

Muhalefet fırsatı değerlendirip Meclis'i ayağa kaldırmıştı. Başbakan ise bu olayda muhalefetin bir kenara bırakılmasını istiyordu.

Sinop Milletvekili Hakkı Hami, *"Meclise güven yok mudur?"* diye bağırdı.

"Dokunulmazlık istiyoruz! Mücadele etmeliyiz," diye şiddetle bağıranlar vardı. Fakat açık bir suçlamada bulunamıyorlardı.

Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, bu imalı sözlere ve suçlamalara dayanamayarak ayağa kalktı. Konuşmacılardan birine şöyle bağırdı:

"Sus canım. Açık söyle de anlayalım. Böyle açık olmayan sözlerden kimse bir şey anlayamaz ve hiç kimse de bunu kabul etmez."

Adalet Bakanı Rıfat Bey de muhaliflerin isteklerini onaylıyordu:

"Sorumlular kim olursa olsun meydana çıkarılsın, cezalandırılsın!"

Meclis'te olan biteni dinlemekte olan Kılıç Ali, anılarında şöyle anlatmaktadır:

"Hayrettir ki, konuşmacılar bu şekilde acı acı bağırırlarken, bir aralık dinleyici locasında Topal Osman Ağa gözüme ilişti. Manzarayı seyrediyor ve konuşmacıları dinliyordu. Hatırıma hiçbir şey gelmedi. Hatta oturum kapandığında bahçede Osman Ağa'ya rastladım.

***'Hayrola Ağa, ne var ne yok?'** dedim. Bana hiçbir şey söylemedi. Aksine, o bana bir şey sormak istiyor gibiydi. Yalnız her zamankinin aksine biraz heyecanlıydı. Bu heyecanının nedenini iş ortaya çıktıktan sonra öğrenecektim."*

Olay üzerine heyecan ve kuşkular devam ederken 31 Mart'ta durum biraz daha aydınlanır. Ali Şükrü Bey'in, salı günü akşamüzeri saat 4'ten sonra Merkez Kıraathanesine geldiği, orada arkadaşlarıyla kahve ve nargile içtiği, daha sonra Mustafa Kaptan'la kahveden ayrıldığı, biraz sonra döneceğini söylediği netleşir.

Dönemin önemli şahsiyetlerin Kazım Karabekir'in *Günlüğü*'nde ayrıntı olmamakla birlikte, dönemin telaşını anlamak ve olayı ne zaman öğrendiğini bilmek bakımından önemlidir:

"1 Nisan 1923 Pazar

9.30 Ankara'ya [Kütahya ve Eskişehir'den geliyorlar] vardık. Rauf Bey ve Kazım Paşa [Özalp] istasyona geldi. Rauf bey nezdinde Millet Meclisinin yeni seçimi hakkında görüştük. ***Ali Şükrü Bey kaybolmuş. Giresunlu Osman Ağa'dan biliniyormuş.***

Grupta seçimin yenilenmesi kararı ve ilk teklifi İsmet Paşa yaptı. Lozan Konferansı üyeleri bunu görmek istiyorlarmış. Meclise 120 imza ile önerge verildi. Müttefikan [oybirliği] ile kabul edildi.

Ankara Valisi Abdülkadir (Mümtaz, sonradan asılan) idi. ***Muhalifler Gazi'ye tevkif müzekkeresi çıkartmaya teşebbüs ettiler.***

2 Nisan 1923

Sabah saat 07.00'de Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa Yaver Nazmi'ye şu malumatı veriyor:

Bugün saat 06.00'da Çankaya'da Gazi'nin köşkü civarında muhafız taburuyla Osman Ağa arasında çatışma (müsademe) başladı. Osman Ağa on kadar maiyeti maktul düşmüş [ölmüş]. Gazi Latife Hanımla istasyonda, Rauf Bey'de imiş. ***"İsmet ve Karabekir Paşa da gelsinler"*** *demiş. Gittik görüştük. Benim yanımda Muhafız Taburu Kumandanı İsmail Bey'e,* ***"Taburundan emin misin, daireyi delik deşik ettiler. Osman Ağa taburuna iltihak etmesinler,"*** *dedi. O da* ***eminim,*** *dedi.*

Öğleden sonra Şeriye Bakanı Vehbi Efendi'ye ziyaret ettim. Hutbelerin Türkçe olmasından korkuyor. Hamdullah Suphi gibiler hutbeye çıkacak, namazda da Türkçe okunsun diyecekler.

Anlaşılan o ki, cinayet Şeriye Bakanı'nı hiç ilgilendirmiyor. Onun derdi ve telaşı hutbeler Türkçe okunacak ama namazın Türkçe olmasını nasıl önlesek?

Kılıç Ali, Osman Ağa ile Ali Şükrü arasındaki ilişkiyi anlatırken, dikkat çekici bazı noktaların üzerinde durmaktadır:

"Osman Ağa Ankara'ya ilk geldiğinde, Ali Şükrü Bey şiddetle onun aleyhindeydi. İşlediği cinayetleri sayıp dökerdi. Hatta bu cinayetten sonra, Mustafa Kaptanın yargılanması sırasında, Ali Şükrü Beyle Osman Ağa arasında eskiden beri sürüp gelen kişisel bir düşmanlığın varlığından bile söz edilmişti. Fakat Sakarya Muharebesi'nden sonra Ali Şükrü Bey'in birdenbire Osman Ağa'nın lehine döndüğünü ve birlikte gezdiklerini gördük. Ali Şükrü Bey bu kez de toplantılarda ve her yerde Osman Ağanın kahramanlıklarından, milli hizmetlerinden övgüyle söz eder dururdu. Araları o kadar iyileşmişti ki, Osman Ağa'nın cephede kumanda ettiği Giresun Alayı'nın eksik levazım ve donanımının tamamlanması için Milli Savunma Bakanlığı nezdinde çalışmış ve alaya levazım göndertmeyi de başarmıştı. ***Cepheden geldiği vakit Osman Ağa Ali Şükrü Bey'i, Ali Şükrü Bey de Osman Ağa'yı arar, birlikte oturur ve gezerlerdi."***

Mustafa Kaptan'ın verdiği ifadede, "Trabzon'daki Kayıkçılar Reisi Yahya Kâhya'yı Osman Ağa'nın öldürdüğünü şurada burada söylediğini duyan ağanın teşvik ve tertibiyle Ali

Şükrü Bey'i Kuyulu Kahveden dostça alıp, *'Ayağından kurşunu çıkardılar, haydi kalk gidelim. Yatıyor, sizi çok sever, bir ziyaret edip hatırını sorarsınız'*, diye evine götürdüğünü ve orda yatakta bulunan ağanın karşısında oturup ikram edilen kahveyi içerken, arkasından ani bir hareketle üstüne abanılarak boğulduğunu" itiraf edişi üzerine, olay tamamıyla aydınlanmıştı.

İçki içmeyen ve düzenli bir hayat süren, matbaaya (*Tan* gazetesi matbaası) her gün belirli bir saatte uğrayan Ali Şükrü Bey'den ertesi sabaha kadar haber alınamaması üzerine harekete geçilmiş, Çarşamba günü bir arkadaşında kalabileceği düşüncesi ile beklenmiş, Perşembe'den itibaren araştırma başlatılmış, Ali Şükrü Bey'i en son gören Mustafa Kaptan'ın sorgulanması üzerine şüpheli görülen Giresunlu Osman Ağa'nın ifadesine başvurulmuştur.

Mustafa Kaptan, Ali Şükrü Bey ile birlikte olduğunu ilk anda inkâr etmiş, Osman Ağa'nın olaydan haberi olmadığını belirtmiştir. Mustafa Kaptan'ın sorgulanmasından sonra zabıta memurları Osman Ağa'nın evine de gitmişlerdir. Osman Ağa beklenenin aksine güvenlik kuvvetlerini gayet nazik ve kendisinden emin bir şekilde karşılamıştır. İlk anda hiçbir ize rastlamayan soruşturmacılar, dikkatli inceleyince minderin üzerinde yeni dökülmüş kahve lekeleri ve kırık sandalye parçalarına rastlamışlardır. Bu gözlemleri yaptıktan sonra Osman Ağa'nın evinden çıkmışlar ve civardaki bir eve giderek soruşturmaya devam etmişlerdir.

Ev sahibesi yapılan sorgulamada iki gece önce boğuk sesler ve feryatlar işittiğini ifade etmiştir.

Süleyman Beyoğlu'nun tespitiyle, *"Cinayetin işlendiği evde oturan Ermeni dönmesi Terzi Mahir'in eşi ile kız kardeşi Ali Şükrü Bey'i eve getiren Mustafa Çavuş ile yüzleştirilmiştir. Terzi'nin karısı mahkemedeki ifadesinde, Ali Şükrü Bey ile Osman Ağa'nın üst kata çıktıklarını, önce güzel güzel konuştuklarını sonra Ağa'nın bağırmaya başladığını ve **'Vatan! Vatan!'** dediğini ardından da bir gürültü olup sandalyenin yuvarlandığını söyler. Hâkimin 'Ali Şük-*

rü Bey'i boğuyorlar mıydı' sorusu üzerine kadın başını sallar. Mustafa Kaptan mahkemede 'Bu kadın yalan söylüyor' diye itiraz eder. Diğer kadının ifadesine göre ise üst katta gürültüler koptuktan sonra ince bir feryat ve ***'Ağa yetiş, durdur şunları, kıymayın bana, öldürüyorlar'*** *sesleri işitilmiştir. Kadınlar Osman Ağa'nın sesini duymamışlar, bir ara merdivenlerden indiğine tanık olmuşlardır"*, şeklindeki bu tanıklığa itibar edilirse, Osman Ağa öldürmeye katılmamış ancak seyirci kalmış.

Bu şüpheli bulgular, Osman Ağa ve Mustafa Kaptan hakkında tutuklama kararı almaya yeterli görülmüştür. Bu karar gereğince Mustafa Kaptan hemen tutuklanmışsa da Osman Ağa bulunamamıştır. Hakkında tutuklama kararı verilen Osman Ağa kayıplara karışmıştır. Osman Ağa'nın ortada görünmemesi ve tanıkların ifadeleri, Ali Şükrü Bey'i öldürme olasılığını artırmıştır. Bu arada Osman Ağa'yı Ankara'da bulamayan merkez komutanı Rauf Bey görevden alınır.

Ali Şükrü Bey'i bulmakla görevlendirilen jandarma subayı Mülazım Kemal Bey'in, 1 Nisan'da Mühye köyünün doğusunda, Dikmen Deresi'nin tam başlangıcında, umulmadık bir mahalde cesedi bulur.

Ali Şükrü Bey'in cesedinin bir süvarinin haberiyle Mühye Köyü yakınlarında bulunduğu, arama çalışmaları sırasında görülen bir araba izinin takip edilmesiyle cesede ulaşıldığı açıklanır.

Ceset üzerinde yapılan incelemede boğazında kalın bir ip izi, başının sağ tarafında bıçak yarası, sol eline sıkışmış, daha sonra anlaşıldığı üzere Osman Ağa'nın evinde bulunan kırık ve zedelenmiş hasır sandalyeden kaim bir hasır parçasının bulunduğu, palto ve ceketinde de kahve lekelerinin olduğu ifade edilir.

Ali Şükrü Bey'in yeleğinin cebinden dört onluk, bir de köprü fişi çıkmıştır.

Yapılan soruşturmada Ali Şükrü Bey'in kaybolduğu gün **Osman Ağa'nın evinde davetli olduğu, ancak yarım saat geç**

kaldığı için Mustafa Kaptan'ın kendisini aramaya çıktığı, Merkez Kıraathanesi'nde Ali Şükrü Bey'i bulduğu ve beraberce eve gittikleri anlaşılır.

Osman Ağa'nın evi araştırıldığında ve evde kalanlar sorgulandığında kırık sandalye ve minder üzerinde kahve lekeleri, Ali Şükrü Bey'in paltosu ve ceketindeki kahve izleri ve elindeki hasır parçaları birbirini doğrulamaktadır.

Osman Ağa'nın evinde kahve ikram edilen Ali Şükrü Bey'e bazı kişiler saldırarak, onu bir iple boğmak istemişler, Ali Şükrü Bey kendini savunmaya çalışmış, boğuşma sırasında sandalye kırılmıştır.

Komşuları o gece Osman Ağa'nın evindeki gürültüyü duymuşlar, evde sadece kadınlar bulunduğu için korkup başka evlere kaçmışlardır. Ertesi gün Osman Ağa kadınları çağırarak birkaç asker eve sarhoş geldikleri için onları dövdüğünü söylemiştir. Osman Ağa cinayetten sonra birkaç gün ortalıkta dolaşmış, Meclis'te olayın tartışıldığı gün geç vakit ortadan kaybolmuştur.

Mustafa Kemal olayı nasıl öğrenmişti?

Rauf Orbay siyasi anılarında, bir başbakan olarak öğrendiklerini anlatırken verdiği ayrıntılarda şunu söylüyor:

"Akşamüstü, meclisteki odamda çalışırken, bu haberi bana getirdiler. Hemen Çankaya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bir tezkere yazdım. 'Ben istasyona gidiyorum, yemekten sonra gelip, sizinle görüşeceğim' dedim. Fakat istasyondaki dairede yemek yerken, bir de baktım, Mustafa Kemal Paşa, Lâtife Hanım'la beraber otomobille geldi. Karşıladım ve olup bitenleri anlattım. Dikkatle dinledikten sonra:

'Şimdi ne düşünüyorsunuz?' dedi.

'Bir şey düşündüğüm yok. Topal Osman'ı yakalamak lâzım. Çankaya'nın arkasında, Ayrancı tarafında Papazınbağı denen yerde bulunduğu zannediliyor.'

'Nasıl yakalatacaksın?'

'Meclis Muhafız Kıtası ile...'

Bu sözüm üzerine, Mustafa Kemal Paşa endişeli bir tavır takındı:

'Meclis Muhafaza Kıtasında, Topal Osman'la gelmiş Karadenizliler var. Bunlar birbirlerine ateş etmezlerse ne sen ne ben ne Ankara... Bir şey kalmaz, deyince bir an düşündüm. Ankara'da bu Muhafız Kıtasından başka asker denebilecek bir şey yoktu. Jandarmaların çoğu bile cephede bulunuyordu. Şu hâlde ne yapacaktık? Cinayet işlediği tahakkuk eden bir insanın, Ankara sokaklarında kollarını sallaya sallaya gezmesine göz yummak!... Bu benim harcım değildi. Sonra bir de Meclis vardı. Kırk sekiz saattir bulun, adaleti yerine getirin, diye feryat eden bir Meclis ...' Bütün bunları düşünerek, Mustafa Kemal Paşa'ya:

'Suçluyu yakalatmak mutlak lâzım... Eğer Başkumandan sıfatıyla ve herhangi bir mülâhaza ile sizce buna lüzum görülmüyorsa, benim yarın bunu Meclise anlatmam icap edecektir dedim.'

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Hakkı'yı [Tekçe] çağırttı.

"Bir gece yarısı evimdeyken telefon çaldı. Atatürk beni arıyordu. 'Çabuk giyin ve yola çık! Ben şimdi Çankaya'dan istasyon binasına iniyorum. Oraya gel!'

General Tekçe anlatmaya devam ediyor:

"Hemen giyindim ve istasyon binasına gittim. Durumu bana anlattı. Osman Ağa'nın hükümete karşı isyankâr bir tavır takındığını, Ali Şükrü Bey'i öldürttüğünü, derhal taburu toplayıp kendisini tenkil etmem vazifesini verdi ve ***'Ölü veya diri, behemehal Topal Osman'ı hükümete teslim edeceksin!'*** *dedi."*

Komutan gelince, Mustafa Kemal Osman Ağa'yı yakalamak için nereden, ne suretle hücum edilmesi gerektiğini, krokisini çizerek, kendisine anlattı ve tabur hareket etti.

Tabur hareket ederken, bir asılsız iddiadan söz etmeliyiz.

"Topal Osman Ağa" araştırmasında [s.594-595] Teoman Alpaslan, *Hürriyet* gazetesinin 4 Haziran 2006 tarihli Pazar Eki'nde yapılan bir röportajı dikkatimize sunuyor. Gazeteci Sefa Kaplan'ın, yazar İpek Çalışlarda yaptığı röportajında

'Topal Osman Çankaya'yı Kuşatınca Latife Hanım, Mustafa Kemal'in Kılığına Girdi' *başlığıyla şu iddialar yayınlandı; 'Beklenen oldu. Topal Osman çetesi, Çankaya'yı kuşattı.'... 'Milli Mücadele'nin lideri tehdit altındaydı. Kısa bir tartışma yaşandı. Önemli olan Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamıydı. Ona bir şey olursa zaten hiçbiri hayatta kalamazdı. Dışardakilerle pazarlık başladı. Adet olduğu üzere, 'kadınlar ve çocuklar önden çıksın' dediler. Plan şuydu: Mustafa Kemal Paşa kılık değiştirerek kadınlar ve çocuklarla birlikte dışarı çıkacaktı. Fakat evin içinde de binlerinin kalması gerekiyordu. Latife muhafızlarla birlikte evde kalmaktan yanaydı. 'Ben onları oyalarım' diyordu. Mustafa Kemal Paşa şiddetle itiraz etti. Ancak Latife'nin inadını bilirdi. Vecihe [Latife'nin kız kardeşi] bir çarşaf buldu getirdi. Mustafa Kemal çarşafı giydi, baldızı Vecihe ve hizmetkâr kadınlarla birlikte dışarı çıktı.*

Latife de bu arada onun kalpağını kafasına takmıştı. Erlerden birine, 'Mutfaktaki portakal sandıklarından birini getir' dedi. Sandıkları pencerelerin önüne dizdiler. Evde ışıklar yanıyor ve bahçeden bakıldığında içerdekiler fark ediliyordu. Boyunun kısalığı dışarıdan fark edilmemeliydi. Latife, portakal sandıkları üzerinde bir ileri, bir geri yürüyor, dışarıdan gelen habercilerle iletilen mesajları evde Mustafa Kemal varmış gibi alıp, cevap veriyordu. Ölüm tehdidi altında çeteyi oyalamayı sürdürüyordu. O sırada, Mustafa Kemal, Topal Osman'a karşı yürütülecek harekâtı planlıyordu. Sonunda Topal Osman'ın adamları eve kurşun yağdırmaya başladılar. Ardından eve girdiler. Mustafa Kemal'in gittiğini anlayınca çılgına dönüp, ne buldularsa parçaladılar. Onların aradığı Mustafa Kemal'di. Ama ellerinden kaçırmışlardı. O sırada Topal Osman çetesi muhafız taburu tarafından sarıldı. Latife'ye zarar vermeye zamanları kalmamıştı.'

Yukarıda anlatılanların kaynağı olarak Vecihe Uşaklıgil gösterilmiş. Buradaki yanlışların neresi düzeltilecek ki!

Çünkü, bir kez köşkün kuşatılması gündüz olmuş, bu sırada çoktan Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Ankara garındaki Direksiyon Binasına varmışlardı. İkincisi, **gündüz**

evdeki ışıkları yakmaya ne gerek vardı? Üçüncüsü, **'portakal sandıklarından birisini getir' diyor, ancak portakal sandıklarının üzerinde yürüyor!** Dördüncüsü, **Mustafa Kemal'i koruyan muhafız askerler zaten Osman Ağa'nın çetesine mensuptu. Beşincisi, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi sırasında Padişah tarafından resmi görevinden alınması sonrasında Erzurum'dan karayolu ile Sivas'a gelirken bile kılık değiştirmemiş iken, Atatürk'ün 'çarşaf giyerek kılık değiştirdiğini' ileri sürmek ve hatta düşünmek bile son derece çirkin bir iftiradır.** Altıncısı, muhafız taburunun Osman Ağa çetesini sardığı sırada, Latife Hanım köşkte yoktu. [Yazar Teoman Alpaslan'ın dedesi Köşk'te muhafızmış, kurşuna dizilmekten son anda kurtulmuş; ne olup bittiğini anlatmış]

Mustafa Kemal'e muhalif olmak demek yalan uydurmak demek değildir. Ancak ne yazık ki günümüzde de düşmanlık devam ediyor.

Kılıç Ali'yi, Başbakan Rauf Orbay'ı ve başkalarını bir yana bıraksak bile, olayın doğrusu birkaç satırla da olsa Kazım Karabekir'in "Günlükleri"nde yazılmıştır.

Osman Ağa'nın üstüne varılacağını sezince, yukardan fırlayıp, hücum ettiği Çankaya Köşkünde kimseyi bulamayınca, kapıyı kırıp, paltoları filan parçalayarak, ortalığı karmakarışık ettiği haber alınınca, oraya yakın oturmakta olan Fethi Bey ve eşi için endişeye düştüler. Sabırsızlık içinde beklenirken Çankaya civarından silah sesleri gelmeye başladı.

Bu sesler Başbakan Rauf Orbay'ı çok tedirgin etmiştir:

"Ben sabırsız ve heyecanla istasyon platformunda bir aşağı, bir yukarı gidip gelerek durumun alacağı şekli beklerken, Fethi (Okyar) Bey aklıma geldi. O da Çankaya'da, Mustafa Kemal Paşa'nın köşküne yakın bir yerde oturuyordu.

'Ya Fethi Bey'in hanımını dağa kaldırmaya kalkarlarsa ne yaparım?' diye Fethi Bey'e haber gönderdim. O da 'Hanım hasta, çıkamam, gelemem,' diye cevap gönderdi. Silah seslerini duyunca;

'Hah... Osman Ağa'yı çevirdiler/ diye ferahladım, geniş bir nefes aldım."

General Tekçe çatışma ve sonrasını şöyle anlatıyor: *"Tabur Topal Osman'ın bulunduğu papazın köşkünü ve Çankaya bölgesini kuşatmaya başladı. Çevirme hareketimiz devam ederken ve çember daralırken Topal Osman'ın müfrezesinden üzerimize ateş edildi. Bir erim şehit oldu. Bunun üzerine çarpışmaya başladık. Şafak attığı zaman hâlâ vuruşuyorduk. Öğleden evvel çatışma bitti. Topal Osman'ın kuvvetleri bertaraf edilmişti. Topal Osman da yaylım ateşinde vurulmuştu. Kalanları topladım, ölüleri de orada gömdürdüm. Teslim aldıklarımı istasyona getirdim ve Atatürk'e arz ettim.* ***'Teslim aldıklarını derhal terhis et ve memleketlerine gönder'*** *dedi. Bu mesele de böylece kapandı."*

General Tekçe'den farklı olarak öne sürülen tez de bulunmaktadır. Teoman Alpaslan'ın araştırmasında yazılanlar çok dikkat çekici: *"On sekiz saatlik çarpışma sonunda, 2 Nisan 1923 Salı günü öğleye doğru Topal Osman yaralı olarak yakalandı. Yakalandıktan sonra da 'konuşmasın ve doğruyu söylemesin diye' başı kesilip öldürüldü. Çarpışmada ölen diğer on iki Giresun uşağı ile birlikte, öldürüldükleri yere gömüldüler."*

Meclis tatmin olmuş değildi. Topal Osman'ın öldürülüp öldürülmediğine inanmak istiyordu. Bunun üzerine ceset gömüldüğü yerden çıkarıldı ve Meclis'in önünde ayağından baş aşağı asılarak teşhir edildi. Çünkü başı kesilmişti.

Ali Şükrü Bey cinayetinde kuşkular giderilemediği Ziya Hurşit'in verdiği önergede kendisini göstermiştir. Osman Ağa'nın adamı Mustafa Kaptan'ın rütbeli şahıs olmasına itirazlar yükselir.

Ali Şükrü Bey iple boğulmuştu, öldüren ve öldürten kişi belli olmuştu ancak o gün ve o günden bugüne bazı çevreler, cinayetin ardında Mustafa Kemal'in izini aramışlardır. Yüksek sesle olmasa da bu dile getirilmiştir. Yakın dönem araştırmacılarından Cemal Şener, bu tezin savunucularından birisi olarak, kaynak aldığı Mahir İz'in anılarından; *"... Ar*

tık Osman Ağa'nın çetesine lüzum kalmamıştı. Fakat kimse buna ses çıkarmaya cesaret edemiyordu…" yargısıdır. Ve devamla da şu görüşleri sığmak yapıyor: *"…Galiba 'bir taşla iki kuş vurulsun' diye Ali Şükrü Bey'in izale-i vücudu Topal Osman'a havale edildi."* Her ne kadar, dayanak noktası bu anılarsa da çok zorlama bir tez olduğu ortadadır. Cemal Şener'in Rıza Nur'un "Hatıratında" yazdığı tutarsızlıklarını da ciddiye almış olması ilginçtir.

Gözardı edilemeyecek kaynakların birisinde, bu dedikoduların ortaya çıkışıyla ilgili Falih Rıfkı Atay *Çankaya*'sında şunları yazıyor:

"Mecliste sert tartışmalar oluyordu. Bir defasında Trabzon Milletvekili Ali Şükrü kürsüde konuşan Mustafa Kemal'e ağır sözler söyledi. Birbirlerinin üstüne yürüdüler. Bu olaya çok sinirlenen Topal Osman bir adamını yollayarak Ali Şükrü'yü konuşmak üzere Çankaya tarafından evine çağırır ve karşısındaki iskemleye oturur oturmaz boğdurur. ***Vak'a çok önemli idi. Boğduran Mustafa Kemal'in evini bekleyen erler O'nun adamları. Düşmanlar cinayeti Mustafa Kemal'den biliyorlardı."***

Atay da burada yanılıyor, çünkü, Ali Şükrü Bey'i boğduranın Topal Osman Ağa olmadığı sorgu tanıklığında ortaya konuyor. Bunu Meclis'in resmi bildirisinde de Ali Şükrü Bey'den söz ederken "Topal Osman tarafından öldürüldüğü sanılan" diyor. Mustafa Kemal Paşa'yı bu cinayetle ilişkilendirmek için iddiaların ciddi kanıtlarla desteklenmesi gerekir. Yoksa söylenenler dedikodudan öte gitmez. Gerçek katil ve eğer varsa azmettiricisi kimdir? Bu sorunun yanıtı ne yazık ki, bugün de karşılıksız kalmıştır.

Kılıç Ali de bu olay nedeniyle yapılan gizli suçlamaları anlatırken, "... *Meclisteki muhaliflerden bazılarının açıklamalarında ve kulaklara fısıldadıkları dedikodularda dillerinin altında bir şey vardı. Fakat bunu açığa vurmaya cesaret edemiyorlardı. Çünkü bunların kanıtları olmayan birtakım dedikodulardan ibaret olduğunu kendileri de biliyorlardı,"* diyor ve geçmişte olan bir tartış

mayı ortaya koyarak, *"Onlar şunu ima etmek istiyorlardı"* diye ekliyor:

"*... Yunan ordusu Eskişehir-Afyon hattına çekilmiş; Sakarya'dan sonra bir yıla yakın bir süre taarruz için hazırlıklara geçmişti. İşte o sırada İkinci Grup arasında bir dedikodu başlamıştı.* ***'Bu ülkenin mevcut ordudan daha güçlüsünü çıkarmaya artık takati yoktur. Bu mevcut kuvvetle de Mustafa Kemal düşmanı topraklarımızdan atamayacaktır. Millet bu orduyu, bu yükü daha ne kadar taşıyacaktır? Dolayısıyla bir yol bulunup bu sorun halledilmeli'*** *diyen milletvekilleri vardı.* ***Ali Şükrü Bey gibi yurtsever bilinen bir kişi de maalesef bu zihniyetin temsilcileri arasındaydı. Hatta bu zihniyeti savunmak amacıyla bir gün kürsüde İngiliz İmparatorluğu'nun büyüklüğünden söz ederek bazı İngiliz dergilerinin yazdıklarını okumuştu. Meclis'in moralinin bozulduğunu gören İhsan (Eryavuz) Bey'in müdahalesi, işi dövüşmeye kadar götürmüştü****.*

Ali Şükrü Bey'le İhsan Bey arasında bu olayın meydana geldiği günün akşamı, Gazi Paşa, Keçiören'deki evime gelmiş ve yemeği arkadaşlarıyla birlikte bizde yemişti. Sıcak yaz günü olduğu için sofra bahçede kurulmuştu. Konu komşu çevreden gelerek candan sevdikleri Gazi'yi yakından görebilmek için bahçenin etrafında toplanmışlardı.

Sofrada her zaman olduğu gibi açık ve samimi sohbetler oluyordu. Bir ara konuşmalar o gün Meclis'te meydana gelen olaya intikal etti. Hazır bulunan milletvekilleri, ***Ali Şükrü Bey'in kürsüden Meclis'in moralini bozduğunu ve yanlış bir zihniyetin savunuculuğunu yaptığını belirtmeye çalıştılar.*** *Gazi, Ali Şükrü Bey'in konuşmasını hiç beğenmemişti. Hatta, çok üzülmüş, 'Böyle konuşan insanlar gerçekten dövülmeye layıktırlar' demiş ve bu konu üzerinde uzun uzadıya durmuştu.*

Bütün bu konuşmalar, Gazi'yi görmek için çevrede toplanan konu komşunun, sofradaki arkadaşların önünde yapılıyordu. İşte bazı muhalif milletvekillerinin dilleri altında sakladıkları bakla buydu. Güya Gazi'nin, 'Gerçekten dövülmeye layıktırlar' sözü, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi için verilen bir emirmiş..."

Bu olayda açıkça belirtilmesi gereken nokta, Ali Şükrü Bey'i Topal Osman'ın öldürmediğidir. "Topal Osman Ağa" adlı hacimli bir araştırma yapmış olan Teoman Alpaslan'ın iddiası, **Ali Şükrü'yü asıl öldüren kişinin General İsmail Hakkı Tekçe olduğudur. Çünkü, General Tekçe kendi anlatımıyla, Enver Paşa'nın adamı olan kayıkçılar kahyası Yahya Kahya'yı da o öldürmüştür, demektedir.**

İsmail Hakkı Tekçe, Osman Ağa'yı suçsuz olduğu halde öldürmüş ya da öldürtmüş olabilir mi? Çünkü bunu savunan tezler de var. Alpaslan, tezini Uğur Mumcu'nun *"Kazım Karabekir anlatıyor"* adlı çalışmasına gönderme yaparak, şu güçlü argümanlarla savunmaktadır: Kazım Karabekir Paşa'nın aktardığı Mustafa Kemal Paşa'nın 'taburundan emin misin?' sorusu akıllara, Osman Ağa'nın cinayeti işleyeni bildiği ve suçsuz olduğu şüphesini getirmektedir. Çünkü, çarpışma 1 Nisan öğleden sonra, ertesi gün öğleye kadar, Osman Ağa ve yanındaki fedailerinin cephaneleri bitene kadar devam etmiştir. Bu süre ise yaklaşık 18 saattir. İsmail Hakkı Tekçe, Osman Ağa'nın cephane durumunu bildiğine göre, önceden her şeyi planlamış olmalıdır ki kesin olarak cevap vermektedir. Yılların komutanı Mustafa Kemal ise endişe etmektedir. Bu çelişki nasıl açıklanabilir?

Çünkü, işin içinde İsmail Hakkı Tekçe'nin de olduğu bu sorudan ortaya çıkmaktadır. **Mustafa Kemal, Osman Ağa'nın suçsuz olduğunu bildiği için mutlaka karşı koyacağından emindir. Bu nedenle 'taburundan emin misin?' diye sormaktadır. Yoksa Osman Ağa için neden 'katledildiği zannedilen' ifadesini kullansın? Doğrudan katil olması gerekmez miydi? Kazım Karabekir'in bu tarihi açıklaması, Osman Ağa'nın İsmail Hakkı Tekçe'nin oyununa geldiğini de göstermektedir.** İsmail Hakkı Tekçe, Osman Ağa'yı kurmuş, ona güven vermiş ve öldürmüştür. Yoksa, o zamanlar Papazın Bağı denilen, şimdiki Ankara'nın Bağlar semtinde, 18 saat çarpışacak ne vardı?

Ayrıca, İsmet İnönü'nün anılarında yer verdiği görüşler, bu tezi güçlendirecek niteliktedir: *"...Nihayet Atatürk, silah kullanarak, bu meselenin muhafız kıtası içinde hallolunmasına emir verdi. Çankaya civarında kanlı bir müsademe oldu. Karadenizli muhafız kıtaatı mukavemet etti. İsmail Hakkı Bey'in nizami kuvvetleri mukavemeti kırdı. Hepsi dağıldı.* ***Osman Ağa ağır surette yaralandı.*** *Müsademede birçok kişi öldü ve mesele bu tarzda kapandı."*

Eğer İsmet İnönü bu kısmı yazarken bellek zayıflığından ya da özensizlikten kaynaklanmamışsa, yani gerçeği ifade ediyorsa [İnönü de bellek zayıflığı olmadığı açıktır], yaralı ama sağ ele geçirilen Osman Ağa, tanık olduğu bir gerçeği açıklamaması için öldürülmüş demektir.

Osman Ağa hakkında araştırmaların en ciddisini yapmış olan Süleyman Beyoğlu, doğru olduğunu düşündüğü ve önemsediği bir tanıklığı [Osman Ağa müfrezesindeki Muharrem Çavuş] çalışmasında kaynak gösteriyor: *"... Uzun süren çatışma esnasında Ağadayı* ***'ateşe devam, vurasıya atmayın, bunlar Muhafız alayı askerleridir'*** *diye seslenir. Ağadayı da topuğundan vurulmuştur. Bir zaman sonra Ağadayı* ***'onlar da bizden birbirimizi kırmayalım teslim olalım'*** *der ve ateş kesilir. Silahların bırakıldığı sırada askerlerden biri Ağadayı'nın üzerine yürür ve* ***'Millet Meclisinden adam kaybetmek nasıl oluyormuş. Gör bakalım'*** *diyerek bir el ateş eder. Kurşun Ağadayı'nın kasığına isabet eder. İsmail Hakkı Bey gelir,* ***'Ağayı köşke götürün yarasını sarın'*** *ve 'Giresun uşaklarını da Talimhane Meydanına çekin der. Ağadayı köşkten sedyeyle çıkarıldığı sırada Giresun uşaklarını görür ve* ***'uşaklar ben bu yaradan ölmem, ölsem de ne çıkar, yeter ki vatan selamete çıksın'*** *der. Ağadayı'nın götürüldüğü ağaçlıklar arasından bir el silah sesi gelir. Sedye içinde vurulmuştur."*

Şu tanımlamada İsmail Hakkı Tekçe'ye aittir: ***"Topal Osman Ağa vatanperver bir insandı."***

Akademisyen Beyoğlu da hemen pek çok araştırmacı gibi, Osman Ağa'nın Ali Şükrü Bey'i öldürttüğü iddiasının yeterli kanıtlara dayanmamakla birlikte mantıklı da görünmediğini,

nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın da "Osman Ağa'nın katlettiği zannedilen" ifadesiyle bu konuda kesin bir kanaate yarılamadığım ifade etmektedir. **Osman Ağa gibi usta bir teşkilatçı, sorumlu tutulacak ilk kişi olacağını bildiği bir cinayeti, adeta herkesin gözü önünde ve bu kadar kanıt bırakarak işlemiş olabilir mi? Ceseti, kolayca bulunabilecek Çankaya yakınlarındaki bir yere gömdürür mü? Eğer cinayet gerçekten Osman Ağa'nın evinde işlenmişse, Ali Şükrü Bey'in paltosu ve ayakkabılarının üstünde olduğu belirtildiğine göre, ceset sonradan mı giydirilmişti?**

Kafaları karıştıran bir husus da Mustafa Kaptan'ın serbest bırakılmasıdır. **Haklı olarak sorulan soru şudur: Ortada bir cinayet varsa, Kaptan'ın da yardım ve yataklıktan yargılanması gerekmez miydi?** Demek ki gerekli görülmemiş!

Bu olayda Osman Ağa'nın suçlanması Ali Şükrü Bey'in son olarak Osman Ağa'nın evine götürülmesi ve cesedin elinde eve ait hasır parçalarının bulunması nedeniyledir. Oysa Ali Şükrü Bey'i Osman Ağa'nın evine götüren Mustafa Kaptan ve diğerleri beraat ederek mahkeme sonunda memleketlerine gönderilmişlerdir.

Son olarak; Atatürk'ün emriyle, Giresun Kalesi'nin en yüksek noktasına, 1925 yılında mezarının yapılması, Gazi Milis Yarbay Osman Ağa'nın Atatürk'ün yanındaki 'değerini ve önemini' göstermektedir. Çünkü, bu anıt mezar, Afyon Zafertepe'ye Atatürk'ün emri ile yaptırılan Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı'ndan sonra yapılan anıt mezardır. Afyon'daki, Sakarya'daki ve Çanakkale'deki tüm şehitlikler Osman Ağa'nın Giresun Kalesi'nin en yüksek yerine Atatürk'ün emir ve izniyle mezarının naklinden sonra yapılmıştır.

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi Birinci ve İkinci Grup arasındaki anlaşmazlığın giderilmesini daha da olanaksız kılar. Bu tartışmaların içinde Büyük Millet Meclisi 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı alır ve kendisini dağıtır. **Seçimin sonucunda, artık İkinci Gruba mensup milletvekillerinden hemen**

hemen kimse yoktur. İkinci Meclis çok büyük ölçüde Mustafa Kemal'in listesini yaptığı milletvekillerinden kurulur. Böylece, Lozan'ın onaylanması da Cumhuriyetin ilanı da sosyal yaşam alanını ilgilendiren devrimler de dikensiz gül bahçesi olmasa da ağır muhalefetten kurtulunarak gerçekleştirilecektir.

KAYNAKLAR:

Ali Fuad Cebesoy, *Ali Fuad Cebesoy'un Siyasi Hatıraları,* Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957

Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, derleyen: Hulûsi Turgut, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005

Ahmet Kekeç (yayma hazırlayan), *Ali Şükrü Bey Cinayeti*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1994

Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup,* İletişim Yayınları, İstanbul,1994

Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar,* Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005

Feridun Kandemir, *Hatıra ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, 1965

Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948),* 2.Cilt, YKY, İstanbul, 2009

İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987

Süleyman Beyoğlu, *Millî Mücadelenin Kahramanı Giresunlu Osman Ağa,* Bengi Yayınları, İstanbul, 2009

Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919- 1926),* Dilmen Kitabevi, İstanbul, 1984

S. Şebnem Duran, *Nutuk'ta Mustafa Kemal'e Karşı Çıkanlar ve Mustafa Kemal'in Onlara Cevabı*, Alp Yayınevi, İstanbul, 2007

Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981

İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),* İş Bankası Yayını, İstanbul, 1997

Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor,* Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990

Teoman Alpaslan, *Topal Osman Ağa,* Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2007

Kadir Mısıroğlu, *Ali Şükrü Bey,* Sebil Yayınevi, İstanbul, 1978

Hasan Pulur, *Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor, Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000

Cemal Şener, *Topal Osman Olayı,* Ant Yayınları, İstanbul, 1992

SUİKAST: İZMİR'DE KURULAN KOMPLO PAŞALAR'I TASFİYE ETTİRDİ

İzmir suikastı girişimi hakkında hâlâ bazı tereddüt ve dedikodular olmaktadır. Bu suikast düşünce aşamasında mı kalmıştır, yoksa bir eylem midir?
İster düşünme ister eylem olsun; sonucu itibariyle muhalefetin temizlenmesine yol açan şiddete dönük bir komplodur!

Ziya Hurşit, Mustafa Kemal'in çabasıyla Meclis'te yer alabilmiş bir milletvekiliydi. Bir ara İstiklal Mahkemesinde görev de yapmıştı. Kendisini karşılıksız desteklediği bilinen Mustafa Kemal ile Ziya Hurşit arasındaki konuşma kısa sürdü.

Ziya Hurşit Bey, uzun zaman beraber çalışmış değil miydik? Bir gaye uğruna çalışmadık mı? Nedir bu suikast? Hem de şebekenin elebaşısı, ruhu imişiniz, öyle mi?"

Ziya Hurşit'in yanıtı kesik kesik ve kısa oldu:

"Öyle, doğrudur. Suikast yapmaya geldim. Ama başaramadık."

Mustafa Kemal'in karşılığında düş kırıklığı, gözlerinde inanamazlık gizlidir: **"Sizden bunu beklemezdim."**

Aldığı yanıtta pişmanlık yoktu.

"Dünya beklenmedik şeylerle doludur, Paşam. Ne yapayım ki, karşınızda bu vaziyette suçlu olarak bulunuyorum, ne diyebilirim?"

Bu konuşmanın sebebi neydi?

İzmir'de yapılması planlanan bir suikast girişiminin ortaya çıkarılmasıydı.

***

Ziya Hurşit, Birinci Meclis'te Rize milletvekiliydi. 33 yaşını doldurmadığı halde Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıcında gösterdiği yararlılıklar nedeniyle Meclis'e girmiş bir deniz subayıydı.

Mustafa Kemal onun girgin ve atak karakterinden hoşlanırdı. Ancak İlk Meclis'in son döneminde **'İkinci grup'** olarak nitelenen muhalefete katılmıştı. Bu grup **daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin özü olacaktı**.

Ziya Hurşit'in Mustafa Kemal'e karşı eskilere dayanan bir kini olduğu anlatılırdı. Mustafa Kemal Sakarya Savaşı'nı kazandıktan sonra Ankara'ya döndüğü zaman Millet Meclisi'nin balkonunda milletvekilleri tarafından sevgiyle karşılanmıştı. Ziya Hurşit ise, Meclis salonunda Mustafa Kemal aleyhinde konuşuyordu. O tarihte, daha sonra "ikinci grup" kuracak milletvekillerinin bir kısmı da Ziya Hurşit gibi yapmışlardı.

Anlatılanlara göre, daha önce de Mustafa Kemal'i Meclis'te öldürmeyi düşünmüştü. Yabancılar locasına girecek, o tarihte zaman zaman Rus ve Ukrayna elçilerinin Meclis görüşmelerini dinledikleri bu localardan sık sık Meclis kürsüsüne çıkan Mustafa Kemal'e bomba atacaktı.

Mustafa Kemal daha sonraları Anadolu Klübü adını alacak olan yerde arkadaşlarıyla toplanırdı. Ziya Hurşit, burada da günlerce pusu kurmuş ve Mustafa Kemal'i öldürmeyi planlamıştı. Ama hiçbir gün bu tasarılarını gerçekleştirememişti. Çünkü, Ankara'dan kolayca kaçabileceğini düşünmüyordu. Bu nedenle Gazi'ye son suikastini İzmir'de yapmayı kararlaştırmıştı.

Ziya Hurşit, İkinci Meclis'e milletvekili olarak seçilememişti. Bu da kinini daha da artırmıştı. Ankara'da ve İstanbul'da kendisine yoldaş aramaya başlamıştı. Kısa sürede de buldu.

1926 yılında İstanbul'da **eski İttihatçı Kara Kemal**'in çevresinde suikast planları hazırlanmaya başlandı.

***

7 Mayıs 1926 tarihinde Mustafa Kemal Ankara'dan ayrılmış, önce Eskişehir'e, ardından Afyon'a gitmişti. Daha sonra Adana, Tarsus, Mersin ve Silifke'ye hareket etmiş, Marmara bölgesine dönerek Bursa ve Mudanya'da bir süre dinlenmişti. Daha sonra Balıkesir'e ve İzmir'e geçecekti.

14 Haziran'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Balıkesir'deydi. İzmir yolculuğuna hazırlanıyordu. Fakat o hazırlıklarla meşgulken kendisine bir yıldırım telgrafı uzatıldı.

Telgrafı yollayan **İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa**'ydı. Kısaca şöyle yazılmıştı:

"İzmir'de size karşı hazırlanan bir suikast ortaya çıkarılmıştır. Suçluların bir kısmı yakalandı. Gezinizi veya İzmir'e gelişinizi bir süre ertelemeniz yararlı olacaktır."

Mustafa Kemal telgrafı okuduktan sonra hemen karar verdi. Başbakan İsmet Paşa'nın kesinlikle Ankara'dan ayrılmaması gerekiyordu. Kendisi ise derhal İzmir'e gitmeliydi.

Ayrıntıları henüz Cumhurbaşkanı tarafından da bilinmeyen bu olay ne idi?

14 Haziran 1926 tarihinde **Motorcu Giritli Şevki**, İzmir Emniyet Müdürlüğü'nde, **"Gazi Paşa, Kemeraltı Caddesi'nden geçerken vurulacak,"** demişti.

İhbar derhal **İzmir Valisi Kâzım [Dirik] Paşa**'ya bildirildi. Kimse önce ihbarı ciddiye almamıştı ama Giritli Şevki açıklamalarını sürdürüyordu.

Eski milletvekillerinden **Ziya Hurşit**, **Laz İsmail**, **Gürcü Yusuf**, **Çopur Hilmi**, **Sarı Efe Edip** ile önce kendi evinde ve daha sonra da **Tikveşli İdris** isimli kişinin bahçesinde buluşmuşlardı. İşin daha ilginç yanı **"aslında suikastın Ankara'da yapılacakken ertelendiğini ve bundan Rauf Bey ile Kâzım Karabekir Paşa'nın da haberdar olduğunu"** bildirmişti.

Ziya Hurşit, Mustafa Kemal, Kemeraltı Caddesi'nden geçerken, Gaffarzade Oteli'nin altındaki berber Nuri'nin dükkanında pusu kurup, yanında bulundurduğu bombaları Mustafa Kemal'in otomobiline atacak ve etrafa da birkaç kurşun sıkacaktı. Bu sırada çıkacak kargaşadan yararlanılarak Çopur Hilmi'nin getirdiği otomobile binilecek ve Karşıyaka'ya geçilecekti. Buradan Giritli Şevki'nin motoruyla Sakız Adası'na gidilecekti.

Plan hiç de karmaşık değildi. Son derece basitti. Ancak suikastçilerden Giritli Şevki, Mustafa Kemal'in İzmir'e 16 Haziran günü geleceğini öğrenmişti. Mustafa Kemal'in İzmir'e o gün gelmeyişi nedeniyle Şevki polisin durumu öğrendiği kuşkusuna düştü.

Üstelik Sarı Efe de o gün İstanbul'a dönmüştü. Giritli Şevki iyice korktu. Bu nedenle emniyet müdürlüğüne gitti ve iki gün önce kahvehanede yaptıkları toplantıyı ayrıntılarıyla anlattı.

Önce kimse ona inanmadı. İhbarı değerlendiren polis bir yandan belirlenen sanıkların hızlı bir şekilde yakalanmalarına çalışırken, olaya el koyan İzmir Savcıları Hasan ve Ekmel Beyler de yakalananların sorgularını sürdürüp delilleri toplayarak olayı aydınlatmak için aralıksız olarak çalışıyorlardı. Zaten kovuşturmayı genel çizgileriyle Balıkesir'den telgrafla sağlanan bilgileri değerlendirerek, Gazi bizzat yönetip koordine ediyor ve kendisi de her türlü gelişmeden anında haberdar oluyordu.

Yapılan baskın, yakalama ve sorgularla olay, 15 Haziran 1926 günü sabaha karşı oldukça aydınlanmış gibiydi.

Gaffarzade Oteline baskın yapıldı. Ziya Hurşit yatağında uyurken, suikastte kullanılacak silah ve bombalarla yakalandı. Aynı saatte hemen o civarda bulunan Ragıp Paşa Oteli'nde de öteki suikastçılardan Laz İsmail ile Gürcü Yusuf gözaltına alındılar.

Yine yapılan bir başka baskında da, suikastın öteki tetikçisi Çopur Hilmi, kardeşi berber Nuri'nin Karşıyaka'daki

evinde ele geçirildi. Suikast planını uygulamaya koyduktan sonra, olayla ilgilerini saklayabilmek için *Mahmut Şevket Paşa* vapuruyla İstanbul'a hareket eden Sarı Efe Edip ile Saruhan (Manisa) Milletvekili Abidin Bey İstanbul'da bir süre izlendikten sonra yakalanarak İzmir'e gönderildiler.

Yakalandıklarında alınan ilk ifadelerinde suikast hazırlığı tüm ayrıntısıyla itiraf edildi.

Ziya Hurşit'in anlattıkları ilginçti. Suikastı İzmit milletvekili Şükrü Bey ve Ankara eski valisi Abdülkadir ile birlikte düzenlediklerini, aynı şeyi geçen kış Ankara'da gerçekleştirmek istediyseler de kardeşi Faik'in engellemesiyle uygulayamadıklarını anlattıktan sonra, Kemeraltı Caddesi'ndeki karakolun yanında Gazi'yi öldürmeyi planladıklarını söyledi.

Ötekiler de bildiklerini saklamadan anlattılar.

Gürcü Yusuf'un geçen kış Ziya Hurşit ve Laz İsmail ile Ankara'ya Gazi Paşa'ya suikast için gittiklerini, ancak Ziya Hurşit'in kardeşi Faik'in kendilerine engel olduğunu söyledi. Ve bu kez de aynı şeyi İzmir'de yapacaklarını itiraf etti. Suikast kararının İzmit milletvekili Şükrü Bey'in Şişli'deki evinde yapılan bir toplantıda verildiğini ve silahları da kendilerine Şükrü Bey'in sağladığını, Gazi Paşa'ya berber Nuri'nin dükkanından saldıracaklarını kabul ediyordu.

Laz İsmail ise ifadesinde, Ankara'da ve şimdi de İzmir'de Gazi Paşa'yı öldürme girişiminde bulunmak istediklerini, olaya Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi'nin katıldığını söyledi.

Sarı Efe Edip de, suikastçılarla birlikte olduğunu kabul edip, bu girişime Terakkiperver Cumhuriyet Partisi genel yönetim kurulunca karar verildiğini ifade etti.

Bu ifade muhalefet partisini işin içine sokuyordu ve çok ciddi olarak suçlanmasına neden olacaktı.

Yazının girişinde Mustafa Kemal'le konuşmasını okuduğumuz ve mahkeme sonucunda idam edilecek olan Ziya Hurşit'in

kardeşi Faik [Günday] Bey'in 1956 yılında anlattıklarını bir kez daha okumak, olayın berraklaşması bakımından önemlidir:

"Tarihe İzmir suikastı adıyla geçen olay, girişim ve plan olarak ilk kez Ankara'da ortaya çıkmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra, Çocuk Sarayı'nın karşısında bulunan bir ev, parti kulübü yapılmıştır. Fırkanın 29 milletvekili vardı. Genellikle bu kulüpte toplanırlar, poker, briç gibi oyunlarla zaman geçirirlerdi. Fırka mensuplarından Cafer Tayyar Paşa, Hâlet Halis, Feridun Fikret beyler ve ben, kulüpte kiraladığımız odalarda kalırdık. Bir gün kardeşim Ziya Hurşit, İstanbul'dan Ankara'ya geldi.

Bir sabah pek erken saatlerde beni uyandırdılar. Rauf Bey'i karşımda görünce hayret ettim. 'Hayrola Rauf Bey, ne var?' diye sordum. 'Kalk, kalk! Mustafa Kemal'e suikast yapacaklar, sen yatıyorsun. Eskişehir Milletvekili Ayıcı Arif, Çankaya'daki evine, otomobille bir adam götürmüş...Mustafa Kemal Paşa bugün kente inerken, orada suikast yapacaklarmış. Sen Arif'in evine git, suikaste mani ol...' Bunu nasıl haber aldıklarını sordum. Dedi ki: 'Gece Sabit Bey'le Şükrü Bey, Hergele Meydanı'ndaki evlerinde rakı içerlerken, Şükrü Bey sarhoş olmuş. Sabit Bey onun halinden şüphelenmiş. Biraz daha deşince her şeyi öğrenmiş. Sabah karanlığında bana geldi, durumu anlattı, ben de sana geldim. Hadi kalk, Arif'in evine git, bu vaziyeti önle...' Bunun üzerine kendisine, 'Ben günahkâr değilim; yanan bir ateşe kendimi atacak kadar deli de değilim. Burası hükümet merkezidir, bu durumu derhal hükümete ihbar etmek lâzımdır,' dedim. Rauf Bey, 'Senin kardeşin de işin içinde...' dedi. Şaşkına dönmüştüm, derhal yatağımdan kalktım, elimi yüzümü yıkamadan elbiselerimi giydim. 'Hadi Şükrü'nün evine gidelim' dedim."

Faik Günday, Şükrü Bey'i kendi evinde ve ayrıca aradıkları bir başka evde bulamadıklarını, yolda Sağıroğlu ve Sabit Bey'e de rastladıklarını, sürekli Arif'in evine gitmesi için ısrar

edildiğini ve kendisinin kabul etmediğini, oldukça sinirli bir halde, münakaşa yapa yapa yürürlerken Karaoğlan Çarşısında kardeşi Ziya Hurşit'le karşılaştığını, hemen önünü keserek, onu şiddetli bir dille sorguya çektiğini söyledikten sonra şöyle devam ediyor:

"Kardeşim sakin sakin yüzüme bakıyordu. 'İlahi ağabey, bu gibi boş şeylerle niçin rahatını bozdun da sabahın bu saatinde yollara düştün. Biz buradayız, hükümet orada... Seni rahatsız edecek ne var?..' O kadar sakin, o kadar heyecansız konuşuyordu ki, doğrusu daha fazla bir şey söyleyemedim. Onun bakımından içim biraz serinlemiş gibiydi, bununla beraber işin yine de peşini bırakmadım. Yanımdakilere, 'Ben Arif'in evine gidiyorum,' dedim, bir otomobile atladım... Hava yağmurluydu. Çamurlar içinde bata çıka Çankaya'ya doğru ilerliyordum. Arif'in evinden beni görmüşler ve demişler ki, 'Bu gelen Ziya Hurşit'in ağabeysidir. Davranışı ciddî... Bu iş bozuldu. Hemen Arif, evine götürdüğü Laz İsmail'i, 'Faik Bey seni görmesin' diyerek saklamış, kendisi de ortadan kaybolmuş. Kapıyı çaldım ve Arifi sordum. 'Yağmur yağdığı için bağını çapalatmaya gitti, şimdi gelir, siz buyurun' dediler ve beni üst katta bir odaya aldılar. Bir de ne göreyim, sabahın erken saatlerinden beri aradığımız İzmit milletvekili Şükrü Bey orada değil miydi?

'Siz' dedim, 'Parti arkadaşlarınızın, mâsum insanların hayatlarıyla oynuyorsunuz. Terakkiperver adında fırka değil, kendi tasavvurunuzca komite kurmuşsunuz; Ankara'daki arkadaşlarınızın durumları neredeyse bu sabah hükümetin dikkatine çarpmış, şu anda tutuklamalara başlandığını zannediyorum. Sizi kurtarmak için kellemi koltuğuma aldım, buraya kadar geldim, siz inkâr ediyorsunuz. Babıâli baskınındaki başarınıza güvenerek, burada da aynı şeyleri yapmak istiyorsunuz. Şükrü, unutma ki sehpalar kurulmuştur.'

Benim bu heyecanlı ve sert konuşmam karşısında, 'Canım efendim, size ve arkadaşlara ne oluyor?.. Birisi çıkar da Mus-

tafa Kemal'i vururs a size ne sanki?...' dedi ve nihayet suikast teşebbüsünü itiraf etti. Tam bu sırada Arif de içeriye girmişti. Suikast davasını inkâra lüzum görmeden esasa girdi, yapraklar açılmadan suikast yapılamayacağını, hem arkadaşların hatırı için bu işi 15 gün sonraya tehir edeceklerini çekinmeden söyledi.

Zaman epeyce ilerlemişti, ben doğru meclise geldim. Arkadaşlardan bir kısmına durumu olduğu gibi anlattım, şu teklifte bulundum: 'Derhal grubu toplantıya çağıralım, önce Terakkiperver Fırka'nın lağvı kararını alalım; bu karan Meclis Başkanlığı'na, başbakanlığa, İçişleri Bakanlığı'na ve basına yazılı olarak bildirelim, sonra da suikast girişimini, uygun bir dille hükümete ihbar edelim...' Tekliflerimde çok ciddi surette ısrar ediyordum, liderler beni teskin etmeye çalışıyorlardı."

Faik Günday, "Bu suikast girişimine dair sonradan şunları öğrendim," diyerek anlatmaya devam ediyor:

"Terakkiperver Fırka'nın içindeki adamlarıyla anlaşan İttihat ve Terakki kodamanlarının amacının, Mustafa Kemal Paşa'yı safdışı etmek suretiyle, iktidarı elde etmek olduğu gerçektir. Bu yoldan emellerine kavuşamayınca, suikast girişimi hazırlıklarına girişmişlerdir. İzmit milletvekili Şükrü ve eski Ankara Valisi Abdülkadir, bu girişime önayak olmuşlardı. Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u alan Şükrü ve kardeşim Ziya Hurşit, suikast yapmak için Ankara'ya gelmişlerdi."

İzmir'den önce Ankara'da yapılması istenen suikast böylece yalnızca planlama aşamasında kalmış. Ancak planlayıcıları işin peşini bırakmamışlar.

Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği yapmış olan **Hasan Rıza Soyak** ile Gazi arasında geçen konuşmada arkadaşlarına kırgınlığını anlatmıştır.

"Atatürk, Ankara ve İzmir'deki suikast tertip ve teşebbüslerinin ayrıntısını öğrendiği zaman, en çok Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi dürüst ve mert tanıdığı arkadaşlarının bu hususta gösterdikleri büyük kayıtsızlığa üzülmüştü. Gayet haklı olarak, **'Bu arkadaşların,**

öğrendiklerini, herkesten evvel, şahsen ve hususi surette, bana haber vermeleri, beni ikaz etmeleri, arkadaşlık, mertlik, hatta sadece insanlık icabı idi sanırım' *diyordu."*

Olayın aydınlanması ve suikast sanıklarının büyük bir bölümünün yakalanarak girişimin bastırılmasından sonra gerekli güvenlik sağlanmış olduğundan, artık Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir gezisini tamamlaması için hiçbir engel kalmamış bulunuyordu. Nitekim 15 Haziran 1926 tarihinde orduevini ziyaret ettikten sonra Balıkesir'den ayrılarak daha önceki programına göre iki gün gecikmeyle 16 Haziran 1926 tarihinde İzmir'e geldi.

Henüz olaydan habersiz olan İzmirliler, kurtarıcılarını o güne kadar görülmemiş bir coşku ve sevgiyle karşıladılar. Bütün binalar bayraklarla donatılmış, yollar taklarla süslenmiş ve halk büyük bir sel gibi akın akın onu karşılamak için istasyona yığılmıştı.

Bu sırada başkent Ankara'da Hükümet yapmış bulunduğu olağanüstü toplantısından sonra, gerekli önlemleri almakla meşguldü. **Başbakan İsmet Paşa**, 17 Haziran 1926 tarihinde, Ankara İstiklal Mahkemesi başkanı ile üye ve savcılarına olayı intikal ettirmiş ve onların derhal İzmir'e gitmelerini sağlamak için özel bir tren hazırlanmasını emretmişti. Aynı gün bu özel trenin bir vagonunda toplanan İstiklal Mahkemesi ise olayda ilgileri bulunması olasılığını göz önüne alarak bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırka üyelerinin konutlarının aranması ve tutuklanmalarına karar verdikten sonra İzmir'e hareket etmişti.

Bu arada Gazi, İzmir'de kaldığı Naim Palas Oteli'nde, bir yandan kovuşturmanın gelişmelerini izleyip olayları değerlendirirken, diğer yandan da **suikast düzenleyicilerinin başı olduğu anlaşılan Ziya Hurşit**'le iki ayrı görüşme yapıyordu.

Ondan, suikastın, daha önce Ankara'da yapılacağını, suikastı kendisiyle birlikte Şükrü ve Abdülkadir'in düzenlediklerini saklamadan anlattı. Bu ikili konuşmada, olayla ilgisi

olmayan suçsuz kişilerin adını da söyleyerek geçici de olsa ortamı biraz olsun rahatlattı. Bu kişilerden, Kazım Karabekir, Refet ve Rauf beylerle kendi arasının iyi olmadığını ve Hafız Mehmet, Çolak Selahattin ve Canik Emin'in olayda katılımlarının bulunmadığını beyan ediyordu.

Hükümet suikast girişimini 18 Haziran 1926 tarihinde açıkladı ve hem medyada hem de halkta çok şiddetli bir tepki ortaya çıktı.

Cumhurbaşkanı, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte şunları söyleyecekti:

"Sonuçsuz bırakılan suikast girişimi dolayısıyla derneklerden, subaylardan, milletvekillerinden, bütün arkadaş ve yurttaşlardan aldığım içten üzüntülerini içeren mektup ve telgraflardan dolayı pek duygulandım. Ve hepsine minnettarım. ***Girişimlerinin benim şahsımdan çok, kutsal Cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelerimize yönelik olduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle genel olarak açıklanan duygularla, Cumhuriyet ilkelerimize olan çok güçlü bağlılığın ne derece tükenmez olduğuna bir kez daha inandım.*** *Temeli büyük Türk ulusunun ve onun kahraman evlatlarından toplanmış büyük ordumuzun vicdanında, akıl ve bilincinde kurulmuş olan Cumhuriyetimizin ve ulusumuzun ruhundan esinlenmiş ilkelerimizin, bir vücudun ortadan kaldırılması ile yok edilebileceğini sananlar çok zayıf beyinli zavallılardır. Bu gibi zavallıların, Cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde hak ettikleri işlemlerle karşılaşmaktan başka kazançları olamaz.* ***Benim değersiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti güven ve mutluluğunu taşıyan ilkeleriyle uygarlık yolunda duraksamadan yürümeye devam edecektir."***

Gazeteler suikast girişimine lanetler yağdırıyordu. Gazi gibi İzmirliler de bu öldürme girişiminin, daha birkaç yıl önce işgalcilerden kurtarılmış bu kentte yapılmış olmasından büyük üzüntü duymuşlardı. **Hem gazeteler hem de halk suçluların linç edilmelerini istemeye başladılar. Bunu engelleyen, halkı yatıştırıcı konuşmayı yapan yine Mustafa Kemal oldu.**

Kılıç Ali o akşamı şöyle anımsıyor:

"İzmirliler büyük bir galeyan içindeydi. Halkı sakinleştirmek güç oluyordu. Sanıkların İzmirliler tarafından linç edilmesinden korkuluyordu. Hatta tutuklanan İlerici Parti ileri gelenlerinin linç edilmeleri için girişimlere bile geçilmişti.

Gazi bu haberleri Naim Palas Oteli'nde öğrenmişti. Sofra başındaydı. Sofraları otelin altındaki holde kurulmuştu. Bazı kişiler, Mustafa Kemal'in içki içtiğini halktan saklamak için kapı ve pencerelerdeki perdeleri kapattırmışlardı. Mustafa Kemal bunu öğrenince öfkelendi:

'Ulusumdan saklı hiçbir iş yapmam. Hemen perdeleri açın' *demişti. Perdeler açılınca, İzmirlilerin Mustafa Kemal'e gösterdikleri bağlılık unutulmayacak bir görünümdü. Halk çılgın gibiydi. Mustafa Kemal hemen kapının önüne çıktı, halkı selamladı ve şu konuşmayı yaptı..."*

Söyledikleriyle halkı rahatlatıyordu: **"Beni öldürürlerse yurttaşlarımın intikamımı alacaklarından kuşkum yok. Ben ölürsem temiz ulusumuzun birlikte yürüdüğümüz yoldan asla ayrılmayacağına inanıyorum. Ve bunun için de çok rahatım. Düşmanlarımız düşünebildikleri iğrenç çarelere istedikleri kadar başvursunlar, onların son çırpınışları bizim devrim ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini üzüntüye, zaman zaman ulusu acıya düşüren akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet Hükümetinin demir pençesi ve Yüce İstiklâl Mahkemesi'nin adalet dağıtan eli duruma tümüyle egemen bulunuyor. Sayın halkıma onların âdil kararlarını sabırla ve sakin bir şekilde beklemelerini öneririm."**

Ve sanıkların linç edilmesini önleyen konuşmasını şöyle bitiriyordu: **"Yaşasın ulusumuz!.. Yaşasın devrimlerimiz!"**

İstiklal Mahkemesi'nin daha Ankara'dan ayrılmadan vermiş olduğu kararlar gereği, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ileri gelenlerinin ve bu partiye mensup milletvekillerinin tutuklanmalarına devam ediliyor ve tutuklananlar İzmir'e gruplar halinde gönderiliyordu.

Ne var ki, **Başbakanla İstiklâl Mahkemesi arasında sürtüşme çıktı. Olay, halkın sevdiği Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi paşaların tutuklanmasının istenmesiyle** patlamıştı.

Ankara'da tutuklanan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi eski başkanı **Kâzım Karabekir tutuklanınca**, **Başbakan İsmet Paşa** Bakanlar Kurulunda konuşmuş, **"Bu meseleyi anlamıyorum, inanmıyorum,"** demişti. Milli Mücadele'nin en önemli kahraman aktörlerinden ve çok eski arkadaşı **Karabekir'in suç işlemeyeceği kanaatiyle serbest bırakılmasını sağladı.** Bu durumu Emniyet Müdürlüğü İstiklâl Mahkemesine bildirdi. Öte yandan İçişleri Bakanı da durumdan Cumhurbaşkanı'nı bilgilendiriyordu.

İstiklal Mahkemesi verdiği kararların tartışılamayacağını ve derhal yerine getirilmesi gerektiğini Emniyet Müdürlüğüne yazarak Kâzım Karabekir'in yeniden tutuklanması emrini verdi. Pek çok araştırmada yazıldığına göre, bir adım daha atarak Başbakan İsmet Paşa'nın da tutuklanması talimatını vermekte tereddüt etmedi.

Ortaya şaşkınlık yaratan, tuhaf, çelişkili bir durum çıkmıştı. Halk kime inanacağını ve ne düşünmesi gerektiğine şaşırmıştı.

Mahkeme üyesi Kılıç Ali anılarında, "*Mahkeme ile Başbakan arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlığa, Gazi'nin fena halde canı sıkılmıştı. Bilgi almak için beni çağırdı. İzmir Naim Palas Oteli'nde banyodan henüz çıkmıştı. Olayı kendisine anlattım. Özel Kalem Müdürü Hayati Bey'e hemen emir verdi. O zaman telefon olmadığı için,* ***telgraf makinesi başında, hareket tarzının İstiklal Mahkemeleri Kanunu'na aykırı olduğuna dair İsmet Paşa'yı uyardı.*** *İstiklal Mahkemesi ile arasındaki gerginliğe son verilmesi için hemen İzmir'e gelerek İstiklal Mahkemesi heyetiyle görüşmesini tavsiye etti,"* diye yazıyor.

İsmet İnönü anılarında bu duruma açıklık getirmektedir:

"Kâzım Karabekir'in serbest bırakılması üzerine, İstiklal Mahkemesinin beni tevkif ettirmeye kalkıştığı söylenmiştir,

yazılmıştır. Bunun aslı yoktur. Tamamıyla uydurmadır. Ben, o esnada kararlıyım. Davadan çok endişe etmiş, kesin bir vaziyet almış durumdayım."

Ancak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya vereceği bir yanıt, durumu yeni bir evreye sokacaktı.

"Kazım Karabekir Paşa, Fuat Paşa ve benzerlerinin kamuoyunda suçlu olduklarını kabul etmek gerekir. Genel tutuklama, zamanında değil biraz geç başlamıştır. Oldubitti ile bu kararı geri aldırıp tutukluları serbest bırakmaktan büyük hata olamaz... Bana güveneceğinize bütün kalbimle inanarak gözlerinden öperim..."

Bu söylem açıkça, "Tutuklamaların önüne geçmeyin" demekti. Ama İsmet Paşa da suçsuzluklarına inandığı paşalar hakkında pek pes etmek niyetinde değildi.

Falih Rıfkı Atay'ın ünlü *"Çankaya"*sında yazdıklarına göz atalım:

"Muhalefet hareketine liderlik eden kimler varsa, hepsi tutuklananlar arasında idi. Bunlardan Şükrü Bey'le birkaç arkadaşından başkasının suikastçı olabileceğine inanılmıyordu. Muhakemeye adalet mi, umumi bir tasfiye fikri mi hakim olacaktı? Genç devrimin cinayetle lekelenmemesini isteyenlerin büyük kaygısı bu idi."

Kâzım Karabekir *" Günlükleri"*nde olayı gazeteden öğrendiğini yazmaktadır.

Bu günlükten adım adım izleyelim.

"18 Haziran 1926

İzmir'de Gazi'ye suikast hazırlandığını *Hakimiyet-i Milliye,* resmi tebliğ olarak yazıyor.

Bu suikastı tertip ve icra edenler, harici ve dahili milletin canına suikast ediyorlar. Eğer hükümet malumatı var iken -Kürtlük meselesi gibi- bu vaziyete kadar ses çıkarmadıysa, memlekete ve hükümete hâlen ve tarihen ne fenalık geleceğini takdir etmeliler. Kaç kişi ve kimler henüz bilinemiyor. Fakat silahlar, bombalar... Keratalar harp cephesine, ihtimal bu kadar gayretle girmediniz."

Yukarıda yazılanlara dikkat ettiğimizde Karabekir'in iç huzuruyla safça yazdıklarından, olayın kendisi dışında planlandığını, suikast girişimiyle ilgisi olmadığını hemen anlayabiliriz.

Karabekir devam ediyor:

"19 Haziran 1926

[saat] 11.30'da Ankara Valisinin otomobili ile Polis Müdürü Dilaver eve geldi. İsmet Paşa benimle görüşmek istiyormuş. Hazırlandım, 12.30'da giderken yolda iki otomobil ile müteakiben karşılaştık. İkincisinde bir polis vardı. Ne istediğini sordum. İsmet Paşa, ihtiyaç kalmadı, rahatsız olmasınlar demiş! Döndüm eve geldim."

Ertesi günü yani 20 Haziran 1926 tarihli *Günlük*'te suikastın kendi partisine karşı yapılmış olduğunu değerlendiriyor.

"İsmet Paşa, *İstanbul* treniyle İzmir'e gitmiş.

Hakimiyet-i Milliye'de Falih Rıfkı, namussuzca yine partiye saldırarak şöyle diyor: *'İşte bizim dünkü eş dostların oynadığı fırkacılık [particilik] oyununun sonucu: Geçen yıl Şeyh Sait olayı; bu sene başlarında, Şükrü Efendinin ismini işittiğimiz taklîb-i hükümet ve suikast macerası!'*

Namussuz herif, Kürt meselesinden, parti teşekkülünden aylarca önce hükümet haberdar iken, isyan bölgesindeki valilere bile haber vermediği sabit iken, bunu nasıl hâlâ partiye atfediyorsun. Şükrü Bey şu veya bu fikirde ise, muayyen bir program etrafında toplanan insanları nasıl lekeliyorsun. Suikast, partiye [Terakkiperver Cumhuriyet Partisi] karşı olduğu anlaşılıyor."

Karabekir'in bu yazdıklarından çıkan sonuca göre *İzmir suikast girişimi* partisine karşı kurulmuş bir komployduğu.

Anılarında yazdığına göre İsmet Paşa, İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşüp belli bir konuda mutabık kaldılar. Anılarında şunu yazıyor:

"Terakkiperver Fırka'nın başında bulunanların bu işle doğrudan ilgileri bulunduğuna, tertipçi olduklarına inan-

mıyorum. Bunların görecekleri muamelenin adalet üzerinde olmasını ve bir gayret mahsulü olmamasını kesin olarak isterim."

Başbakan hukukun içinde hareket edilmesini, olaya göre yasa yaratılmamasını, halen yürürlükte olanlar çerçevesinde hareket edilmesini ve en önemlisi de Cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere hiç kimsenin müdahaleci olmamasını istemiştir. İsmet Paşa'nın bu olayda gösterdiği tavır ve tepkiler hukuka saygı bağlamında takdire değerdir.

Başbakan düşüncelerini, sonrası için sakıncaları anlatınca, Cumhurbaşkanıyla aynı görüşte birleştiler ve Mustafa Kemal de **"söz verdi"**. İsmet Paşa ***"Rauf [Orbay] Beyin, suikast olayını sezmiş olabileceğini kabul edebilirim, ama kendisinin böyle bir tertip içinde bulunduğunu hiçbir zaman kabul etmemişimdir,"*** demiş ve sonuna kadar da bu düşüncesini sürdürmüştür. Zaten Mahkeme sonuçlanınca haklı çıkacaktır.

Kâzım Karabekir'in gözaltına alınışı 22 Haziran'da oldu. İzmir'e götürülüp tutuklanışı 26 Haziran'dır.

Rauf Orbay yurtdışında olduğu için tutuklanamadı. Gıyabında yargılanması başlatıldı.

Mustafa Kemal'in Harp Okulu'ndan en yakın can arkadaşı, sürgünde bile Suriye'de birlikte olan, ilk Batı Cephesi Komutanlığı'na getirdiği kişi olan **Ali Fuat [Cebesoy] da İstanbul'da tutuklanarak İzmir'e gönderildi.**

Kendisini önce bir otomobile bindiren bazı şahısların öğleden akşama kadar gezdirdikten sonra Ayasofya'daki tutukevine götürüp teslim ettiklerini söyleyen Ali Fuat Paşa birkaç saat kaldıktan sonra *Gülcemal Vapuru*'na bindirilerek 24 Haziran'da İzmir'e gitmek üzere hareket ettiklerini ve üç günlük bir yolculuktan sonra İzmir'e vardıklarını anlatmaktadır.

Ali Fuat [Cebesoy] *Siyasi Hatıraları*'nda İstanbul'da tutuklanışını anlatıyor:

"Karanlık tamamiyle basmıştı. Açık bir polis otomobili ile meçhul bir yöne doğru gidiyorduk. Sağıma, soluma, ön tarafa birkaç

sivil memur oturmuştu. Beni nereye götürüyorlardı, bilmiyordum. Gittiğimiz yönün Topkapı'ya doğru olduğunu tahmin ettim. Yollar ıssızdı. Otomobilde oturanlar ağızlarını açmıyorlardı. Bu hususta kesin emir almışa benziyorlardı.

Karanlığın içinde hızla ilerlerken, öğleden sonra 13.30'dan otomobile bindiğim ana kadar devam eden sorgulamanın sinirlerimi adamakıllı bozan yorgunluğundan kurtulduğuma da memnun oluyordum.

Polis Müdürü Ekrem Bey'in ***beni bir takım asılsız ifşaata zorlamak için sorduğu garip sorulara*** *çok müteessir olmuştum.* ***Ekrem Bey'in rütbe ve mevkiimi hiçe sayar bir tavır takmışı****, canımı çok sıkmıştı. Şimdiyse yine onun emri ile meçhul bir yöne götürülürken, bu oldukça saygısız bulduğum muameleden kurtulmanın rahatlığı içindeydim. En ufak bir endişe bile duymuyordum.*

Yalnız merak ediyordum... Biraz evvel Topkapı surlarından geçmiş, Florya istikametinde ilerlemeğe başlamıştık. Bu seyahate hiçbir anlam verilemezdi. Olsa olsa beni korkutmak, sinirlerimi bozmak için başvurulmuş bir yöntem olabilirdi. Güldüm. Anlaşılan bu sessizliği bozmak için benim konuşmam lâzımdı...

'Efendiler, dedim. Müdürünüz beni size yanlış anlatmış. Ben sizin bu hareketlerinizden hiç fütur getirmem... Tam tersine bu gezinti sinirlerim üzerinde bir hayli iyi etki yaptı. Size boşuna zaman geçirdiğinizi haber vereyim. Bu oyuna bir son verin de nereye gideceksek artık oraya gidelim.'

Otomobildeki memurlar benim bu sözlerim üzerine utandılar mı, yoksa gezintiyi yeterli mi gördüler, pek iyi bilmiyorum. Fakat aralarında oldukça yavaş sesle fısıltılar başladı. Bir tanesi, benim de duyabileceğim sesle:

'Yanlış gidiyoruz...' dedi ve biraz sonra geri döndük.

Beni Ayasofya'daki tutukevine götürdüler ve oraya teslim ettiler. Bir memur, 'Paşa Hazretleri, eşyanızı Üsküdar'dan ben getirdim. Lütfen bakar mısınız, bir eksiğiniz var mı?' dedi.

Baktım, yatağım, çantam, her şeyim olduğu gibi getirilmişti.

'Çok teşekkür ederim...' dedim, elini sıktım.

Sultanahmet'teki tutukevinde birkaç saat kaldım. Beni bir otomobile bindirip, rıhtıma bağlı bulunan Gülcemal Vapuruna götürdüler. İkinci mevki, büyücek bir kamaranın kapısını açarak, 'Buyurun!' dediler.

Sabah saatin altısı idi. Gemi rıhtımdan ayrılıyordu."

Gülcemal ağır ağır rıhtımdan uzaklaşıyordu.

Harbiye'nin ilk sınıfından itibaren tanıdığı arkadaşı Mustafa Kemal'i bir gün öldürmeye teşebbüs etmekle suçlanacağını düşünse ya da birileri ona söyleseydi, herhalde gülüp geçemezdi bile. Oysa şimdi sonunun ne olacağını bilemediği bir 'meçhule' gidiyordu.

Mustafa Kemal'i öldürmeyi düşünmek... Bu olacak bir şey değildi!

Üç günlük bir yolculuktan sonra İzmir'e vardılar.

Ali Fuat Paşa, bu üç günlük yolculuk sırasında 1925 yılındaki siyasi olaylarla suikast girişimini düşünmüş ve bazı sonuçlara varmıştır.

1925 yılının son günlerinde Erzincan Milletvekili Sabit Bey'in Rauf Bey'e, bir suikast girişiminin yapılabileceğini, bu işin içinde İzmir milletvekili Şükrü ve Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey'lerin de yer almış olabileceklerini haber vermiştir. Ancak olayla ilgili olabilecek kişiler olayı inkâr edince Rauf Bey, Sabit Bey'den *"ortada böyle bir şey varsa hükümete haber vermesini"* istemiştir.

Rauf Bey ile Ali Fuat ve Refet Paşalar yaptıkları durum değerlendirmesi sonunda Genel Sekreter Ali Fuat Paşa'nın, parti idare heyeti üyelerinden olan Şükrü ve Sabit Beyler ile görüşmesi kararlaştırılmıştır.

Ertesi gün yapılan görüşmede Ali Fuat Paşa parti üyesi hiçbir arkadaşın değil Gazi Mustafa Kemal'e, herhangi bir kişiye karşı suikaste alet olamayacağını, bir şeyden kuşkulanır ve buna kanaat getirilirse derhal hükümete haber vermek gerektiğini söylemiştir. Bundan sonra adı geçen kişilerden hiçbir ses seda çıkmamıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin çok sayıda üyeleriyle, paşaların tutuklanmasına giden sürecin Ankara'da yapılan toplantı ve görüşmeleri ortaya koyan ayrıntıları Ali Fuat Cebesoy anlatıyor:

Hacıbayram civarında tuttuğumuz bir evde İlerici Parti'ye mensup İstanbul milletvekillerinden Hüseyin Rauf, Dr. Adnan Adıvar ve eşi Halide Edip Hanım, Refet Paşa, ben ve Halk Partisinden arkadaşımız İstanbul Milletvekili Hamdi Bey oturuyorduk.

Arkadaşlarımızdan diğer bir grup, İstanbul milletvekili İsmail Canbolat, Erzincan Milletvekili Sabit, Tokat Milletvekili Bekir Sami, İzmit milletvekili Şükrü Beyler kentin ortasındaki bir eve yerleşmişlerdi. Bu civarda parti merkezi olan bir binada da Ordu Milletvekili Faik, Dersim Milletvekili Feridun Fikri, Sivas Milletvekili Halis Turgut Beylerle açıkta kalmış bazı milletvekili arkadaşlar oturuyorlardı.

Şimdi kesin tarihini pek iyi anımsayamıyorum. 1925 yılının ilk günlerindeydik, sabahleyin kalktıktan sonra Hamdi Bey'in birinci kattaki odasına indim. Hamdi Bey, Rauf Bey'in erkenden dışarıya çıktığını, giderken de benimle Refet Paşa'nın muhakkak kendisini beklememizi tembih ettiğini söyledi.

Biraz sonra Refet Paşa geldi ve Rauf Bey'i beklemeye başladık. Öğleye doğru yorgun ve üzgün, Rauf Bey çıkageldi. Bize her şeyi olduğu gibi anlattı. Önce sabahleyin erken, Sabit Bey'in kendisini uyandırdığını hikâye etti. Erzincan milletvekili olan Sabit Bey, Meşrutiyet döneminde valiliklerde bulunmuş, Parti idare heyetinde çalışan bir arkadaşımızdır. O sabah erken gelip Rauf Bey'i uyandırmış ve telaşla şunları anlatmış: Gece Şükrü Bey'le yalnız kalmışlar, bir taraftan da sohbet ederlerken, Şükrü Bey bir suikast tertibinin gizlice hazırlanmakta olduğunu söz arasında çıtlatmış, bu işte Ziya Hurşit'in de ilgisi olduğunu sözlerine eklemiş. Şükrü Bey'den ayrılıp odasına çekilen Sabit Bey'in gözüne uyku girmemiş.

Rauf Bey'i uyandırıp olanı, biteni nakletmiş. Bundan sonrasını gayet yorgun ve üzgün bir halle Rauf Bey şöyle anlattı:

"Aklıma derhal Faik ve Şükrü beylerden durumu öğrenmek geldi, doğruca parti merkezine gittim. Faik Bey yatağından henüz kalkmamıştı. Sabit Bey'in anlattıklarını söyledikten sonra kardeşi Ziya Hurşit'in ne sebeple Ankara'ya geldiğini sordum. Faik Bey, Ziya'nın Millî Savunma Bakanı Recep Bey'le bir askerlik sorununu bizzat halletmek için geldiğini söyledi. Hadi kalk, giyin de, vakit kaybetmeden Şükrü Bey'in evine gidelim dedim. Beraberce çıktık, Şükrü Bey evde yoktu.

Meclis'e doğru giderken, yolda Ziya Hurşit'e rastladık. Faik Bey'e sen kardeşinle görüş, Meclis'e gel, neticeyi bana bildir dedim.

Onları yalnız bırakıp Meclis'e gittim. Faik Bey biraz sonra geldi. Çok heyecanlıydı. 'Aman Beyefendi bizi mahvedecektin, bu işin gerçekle bir ilişiği yok' dedi.

Anlattığına göre kardeşi durumu öğrenir öğrenmez, 'Ağabey işittiğine inanıyorsan, beni de bir alçak zannediyorsan hiçbir şey sormadan kalk git, hükümete haber ver. Benden böyle hainane bir girişim nasıl beklersin? Ankara'ya gelişimin biricik sebebi Recep Bey'le askerlik işini halletmektir,' demiş.

Faik Bey'den öğrenecek başka bir şey yoktu. Tam o sırada Sabit Bey'le karşılaştım, sabahtan beri olup biten olayları anlattım. "Senin şüphelerin neye dayanıyor, bir delilin var mı?" dedim. "Yooo... Sadece kuşkulandım," dedi. Eğer ortada bir girişim olduğuna inanıyorsan git, hükümete haber ver, dedim. Ayrıldık.

Meclisin gardrobunda Şükrü Bey'e rastladım, bir kenara çekerek, "Bu nasıl şeydir, Sabit Bey kimden ve neden kuşkulanıyor?" diye sordum. Şükrü Bey hiç telâş etmeden, "O sarhoş ve abtalın sözlerini ciddiye mi alıyorsunuz? Nasıl olur da benim bir suikast işine karışabileceğimi düşünüyorsunuz?" cevabını verdi. İşte sabahtan beri bu işlerle uğraşıyorum. Şimdi durumu bir de kendi aramızda görüşüp bir karara varalım.

Rauf Bey konuşmasını bitirince Refet Paşa ile ben göz göze bakıştık, düşüncelerimi şöyle özetledim:

'Bu tür işleri şaka olarak nasıl konuşurlar? Meşrutiyet devrinde eksik olmayan anarşik girişimler bu devirde de başlayacak olursa

yazık değil mi, kurtuluş uğruna verdiğimiz şehitlerin ruhları bizi tazip etmez mi? Hayır böyle şey olamaz, bu söylentilerde ufacık bir gerçek payı görüyorsak derhal hükümete haber vermeliyiz,"

Refet Paşa da fikrini söyledi, 'Sabit ve Şükrü Beyler' dedi. 'Valiliklerde bakanlıklarda bulunmuş, parti hatlarında tecrübe görmüş, uygar, görevlerini bilir kimselerdir. Bu suikast hazırlığına kanaat getirmişlerse bunu Rauf Bey'e değil, doğrudan doğruya hükümete haber vermeleri lâzım gelirdi...'

İkimizi de dinledikten sonra Rauf Bey, 'Aklıma daha bazı şeyler geliyor' dedi. 'Sabit, Şükrü ve Faik beyler partimizin idare heyeti üyesidirler. Ali Fuat Paşa'nın genel sekreter olarak onlara bir daha amacımızı anlatması ve her davranışlarında ciddî olmalarını söylemesi yerinde olur. Refet Paşa, Şükrü Bey'i daha eskiden tanıdığı için kendisine özel olarak aynı önerilerde bulunursa fena olmaz düşüncesindeyim. Partimize ileride bir suç isnat edilmemesi için kabul ederseniz, Ali Fuat Paşa, idare heyetinde, genel sekreter olarak bu konuları gündeme alsın, sonuçtan parti üyelerini haberdar etsin. Parti merkez binasına yabancı sokulmaması, arkadaşlar arasında bu gibi sözlerin şakasının bile yapılmaması, herhangi bir girişimden haberdar olanların yerinin parti değil, hükümet olduğunun hatırlatılmasının uygun olacağını zannediyorum...'

Rauf Bey'in tekliflerinin yerinde olduğunu söyledim, yarın yönetim kurulunun toplantı günüdür, orada bunları görüşüp bir anlaşmaya varırız, dedim. Olay hakkında üçümüz arasındaki konuşma bundan ibaretti. Yemeğimizi yedikten sonra Meclis'e gittik, orada Şükrü ve Sabit Beylerle görüştüm, Rauf Bey'e söylediklerini bana da tekrar ettiler. Partimizde hiçbir arkadaşın değil Mustafa Kemal Paşa gibi büyük bir devlet başkanına, herhangi bir kişiye karşı suikaste âlet olamayacaklarını, bir şeyden şüphelenir ve buna kanaat getirirsek derhal hükümete haber vermek lazım geldiğini söyledim. Ertesi gün Parti idare heyeti toplandığı zaman Rauf Bey'le bir gün evvel kararlaştırdıklarımızı üyelerin hepsi kabul etti. Bundan sonra ne Sabit ne de Faik Beylerden ses seda çıkmadı. Ben de kendilerine artık bir şey sormadım.

***

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Haziran 1926 tarihli beyannamesini okuduğunda ise çok heyecanlandığını ifade eden **Ali Fuat Paşa'ya göre Türkiye'nin gücü, milletin Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanmasından ileri geliyordu. Bu birlik bozulduğu takdirde her dakika tehlike altında kalınacaktı.**

İzmir'e gelen İsmet Paşa'nın 23 Haziran 1926 tarihinde gazetecilere verdiği demeçte Terakkiperver Partililer'i töhmet altında bırakıcı ifadelere yer vermesi Ali Fuat Paşa tarafından hoş karşılanmamakta ve hükümet başkanının tarafsız olması ve İstiklâl Mahkemesi'nce yapılan milletvekillerin dokunulmazlığı kaldırılmadan tutuklanmaları ile ilgili haksızlığın önüne geçmesini istemektedir. Ancak bu haklı istek, Başbakan'ın değil Meclis Başkanı Kâzım [Özalp] Paşa'nın tasarrufunda olan bir konuydu. Ne yazık ki Meclis Başkanı bunu yapmamıştır.

Fahrettin Altay anılarında 24 Haziran gününde şöyle bir not düşmüş:

"*... Akşam Atatürk'ün sofrasında toplandık. Biraz neşeli idi, muhtelif bahisler, tarihten misaller konuşuldu. Başbakan'a biraz fazlaca iltifatta bulundu ve şunları söyledi:*

'Çocuklar ben ölürsem İsmet'in etrafında toplanmalısınız haa... Fevzi Paşa'nın ancak reyinden [oyundan- bilgisinden] istifade edebilirsiniz...'

Gece Atatürk'ün bu sözlerini not defterime kaydettim."

Kazım Karabekir'in İzmir'e getirildiği gün, 26 Haziran 1926'da duruşmalara başlandı. İstiklâl Mahkemesi İzmir Milli Sinema salonunda açık sorgulamaya başlıyordu.

Savcı Necip Ali, suikast olayının kimlerce ve ne zaman ve nasıl planlandığını, sanıkların ifadelerine de dayanarak okudu. Bu iddianameye göre **"Suikast hareket ve faaliyetlerinin şahsen değil, Şükrü ve Abdülkadir Beyler'in mensup oldukları bir siyasi zümrenin nam ve hesabına olduğunu"**

açıklanıyordu ki bu ise doğrudan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yöneltilmiş bir itham, hatta ağır bir suçlama idi. Aslında bu iddianame, milletvekillerinden Şükrü, Arif [Ayıcı], Abidin, Rasim, Ziya Hurşid, İsmail, Yusuf, Sarı Edip, Hilmi, Nimet, Naci, İdris, Bahaeddin, Emin ve Abdülkadir Beyler'e ait bulunmakta, tutuklu öteki Terakkiperver milletvekilleri hakkındaki tahkikat devam ettiğinden bunların kendilerine ilişkin iddianame ile gelecek celselerde mahkemeye sevkedilecekleri bildirilmekteydi.

Mahkeme devam ederken, ortalık allak bullak iken, aralarında Fahrettin [Altay] Paşa'nın da bulunduğu bir grup 30 Haziran'da Gazi ve Başbakan ile Çeşme'ye gitti, denize girildi, gece de bir ziyafet verildi. Ertesi gün de futbol maçı seyredildi.

Mahkemeye çıkarılana kadar Kâzım Karabekir hapishanede tarih kitapları okumakla zaman geçirdi. 3 Temmuz 1926 tarihinde duruşmaya çıkarıldı. *"Günlüğü*"nde o güne ait yazılanlar:

"Mahkemeye götürüldük. Otomobil ile, muhafız komiserle. Bizim parti yönetimi, bazı üyeler, Cavit, Milletvekili Hilmi. Savcı, iddianamesini okudu. Hayret! Neler olmuş ve biz tertip etmişiz! Tertip heyeti (örgüt) diye topladıkları bu insanlar, burada ilk bir araya geliyor!

Pek garibime geldi. İftira mı? Bu kadarına nasıl cesaret olunur. Evvela hayretle kızdım, sonra da güleceğim geldi!"

Öğleden sonra Mustafa Kemal'in ve İsmet Paşa'nın bulundukları Çeşme'ye gidenlerden birisi de Falih Rıfkı Atay'dır.

"Mustafa Kemal, küçük bir köşkte oturuyordu. Haber verdiler. Beni yanına çağırdı. Talat Paşa'nın eski yaveri Abdulkadir'le görüşüyordu.

'Ne var, ne yok?' diye sordu.

İzmir'e uğrayarak geldiğimi söyledim. İstiklal Mahkemesinde gördüklerimi anlattım. Ve 'Paşam, bir adalet mahkemesi ya da siyasî bir rejim de yalnız kendi selametini düşünür. Ben ikisini de anlıyorum. Ali Bey'in ne yapmak istediğini anlıyamadım,' dedim.

Ve o günkü celseden bazı örnekler verdim.

Mustafa Kemal'in benim açıklamalarımdan neler sezindiğini bilmiyorum. O akşam Çeşme'nin otelinde bir suare vardı. İstiklal Mahkemecileri de köşkte yemeğe davetli imişler. Gelince üst kata çıktılar. Onlar, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa konuşmağa daldılar.

... Konuşma uzun sürdü. Meğer bu bir tartışma imiş. Mustafa Kemal birtakım tenkidlerde bulunmuş. Arada benim adımı da ağzından kaçırmış."

Bu tarihe kadar sorgusu yapılanlar, suikast işinin ilk planda yer aldıkları sabit görüldüğünden, ikinci planda yer alan grup olarak görülen Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Refet ve Rüştü Paşalar ile Cavit Bey'in şahsında İttihat ve Terakki yargılanacaktı.

Savcı Necip Ali, Cumhurbaşkanı'na suikast yaparak Hükümeti devirmek için girişimde bulunan Ziya Hurşit ve arkadaşlarını bu suça yönelten, para ve silah sağlayan kapatılmış Terakkiperver Fırka'ya mensup milletvekillerin, başlangıçta parmakları ve yapılmasında bilgileri bulunduğunun soruşturma ile anlaşıldığını ve suikastın yapılacağı sırada bütün delillerle suçüstü tutuklanmış olduklarını ileri sürerek cezalandırılmalarını istemiştir.

Sabit Bey ve Rüştü Paşa'dan sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın sorgusuna başlandı. Başkan Ali Bey'in kendisine niçin muhalefete geçtiği sorusuna karşılık olarak şunu söylüyordu:

"Buna sebep, sonradan aramıza giren inkılap kurtları olmuştur!"

Paşa, bu cevabı verirken isim açıklamak istememişti. Mahkeme Heyeti ısrar etti:

"İfadeleriniz tarihi bir belge olacaktır. Lütfen isim veriniz."

Kâzım Karabekir, şunları söyledi:

"Her inkılapta [devrimde], ilk zamanlar birlikte çalışanlar, amaca ulaşıldıktan sonra, araya giren tufeyliler yüzünden parçalanırlar. Lozan barışına kadar çalışan arkadaşlar

arasında o tarihten sonra bir ayrılık başladı. İlk ayrılık Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında oldu. Aramıza öyle çehreler karıştı ki ne Gazi, ne de İsmet Paşa için eski arkadaşları eski yola sevketmek imkânı kalmadı. Her gün üzerimize saldırıldı. Sanki en cahil softalardan daha tutucu imişiz gibi. Gazetelerde aleyhimize yazılmayan kalmadı."

Çeşme'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu savunmasına çok kızmış ve mahkeme üyelerini Çeşme'ye çağırmıştır ve onları bu konuşmaya izin verdikleri için sert bir şekilde azarlamıştır.

6 Temmuz'da eski İttihatçılar'dan Cavid Bey'in [maliye eski bakanı] sorgusuna başlandı. Aynı gün İstiklal Mahkemesi'nin çalışmaları *İzmir suikastı* davası ve İttihatçılar davası olmak üzere ikiye ayrıldı. Cavid Bey ve arkadaşlarının 7 Temmuz'da Ankara'ya yollanacakları bildirildi.

Mahkeme savunmaları ve yazılan anılar, bazı kişiler tarafından Ankara ve İzmir'de suikast hazırlığı ve girişimi yapıldığını ortaya koymuştur. Bunun gizlenecek bir yanı yoktur. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın bazı komutanları ile Terakkiperver Fırka'nın üyelerini cinayet girişimine dahil etmeye çalışmak bu mahkemeyi zedelemiştir. Asıl intikamcılık eski İttihatçılara dönük olmuştur. Hemen tüm araştırmacıların suçsuz olduğu kanaatindeki Maliye eski bakanı Cavid Bey'in suçlanma çabası bu yönde değerlendirilmelidir.

Kılıç Ali "Anılarında" **'İttihat ve Terakki'yi ihya edeceklerdi'**, diye yazmıştır:

"Eski Maliye Bakanı Cavit Bey'in Nişantaşı'ndaki evinde sık sık toplantılar yapıldığını öğrenmiştik. Toplantılara bizzat Cavit Bey başkanlık ediyordu. Yeniden ihya edilecek İttihat ve Terakki için hazırlanmış bir program bu gizli toplantılarda madde madde görüşülüyordu. Programın dokuz maddesi çoğunluğun kararıyla kabul edilmişti. Dikkat edildiğinde, bu gizli toplantılarda çoğunluğun kararıyla kabul edilen programdaki dokuz madde, Terakkiperver Fırka programının siyasi bölümüne aşağı yukarı benziyordu.

Aslında programın elde edilen taslakları, bu programın tamamının Şükrü Bey tarafından yazılmış olduğunu gösteriyordu. Program genel olarak, İzmir suikastını planlayanların düşüncelerinin bir ürünü ve bir sonucu idi.

Cavit Bey'in yurtdışı ilişkileri olduğu kesindi. Fakat bunu kanıtlayacak bir belirtiye rastlanmıyordu.

... O tarihte Cavit Bey'in evinde toplanan gizli komitenin ayrılmaz bir uzvu olan İzmir Valisi Rahmi Bey'in Sarı Efe Edip'e yazdığı bir mektupta, Şükrü Bey'i İzmit'ten milletvekili seçtirmeyi başardıkları ve Hüseyin Cahit'le Salah Cimcoz Bey'in de Manisa'dan seçilmeleri gerektiğini bildirmesi dikkat çekiciydi.

... İstanbul'da Cavit Bey'in evinde ve başkanlığında bazı İttihatçılar, Kara Kemal'in Mesadet Han'daki yazıhanesinde Şükrü, Ziya Hurşit ve diğerleri gizli toplantılar yaptığı belirlenmişti. Bu gizli toplantı ve faaliyetlerin hedefi olan meşum suikast işinin uygulama yönünü Şükrü Bey üstüne almıştı. Şükrü Bey, suikast yoluyla hükümeti devirmenin en amansız ve ateşli taraftarıydı. Bu işin perde arkasındaki siyasi hazırlıklarını ise Cavit Bey'in yönettiği anlaşılıyordu."

İstiklal Mahkemesinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile eski İttihatçılar arasında nasıl ilişki kurduklarını da Kılıç Ali anılarında ilginç bir kurguyla anlatmaktadır:

"*... Terakkiperver Fırka resmen kurulmadan önce, fırka programının Kara Kemal'in yazıhanesinde ve Cavit Bey'in Şişli'deki evinde, kendilerini İttihatçılığın timsali sayan kişiler tarafından hazırlandığı anlaşıldı. Kara Kemal'in, Cavit'in ve Şükrü'nün bu arzu ve hırsla çileden çıkmış oldukları, hükümeti devirmeyi ve suikastı amaçlayan gizli toplantılarda ve oluşturulan şebekede Cavit Bey'in evi ile Kara Kemal'in Mesadet Han'daki yazıhanesinin her türlü meşum ve melun faaliyetin adeta kaynayan kazanı haline getirildiği kesinleşti."*

İttihat ve Terakki'nin lider kadrosundan maliye eski bakanı Cavit Bey hakkında İzmir'de karar verilemeyecek, Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılaması sürdürülerek "idama" mahkum edilecektir.

Eşi Aliye Cavit, kocasının tutuklanmasını şöyle anımsıyordu:

"O yaz da Büyükada'da idik. 20 Haziran Pazar günü Cavit, evde hazırladığı ekonomi sözlüğü üzerinde çalışıyordu. Ben de kulübe gitmiştim. Orada Atatürk'e İzmir'de bir suikast yapılmak istendiğini öğrenince üzüntü ile eve döndüm. Cavit yazı masası başında işine dalmıştı.

'Bak', dedim, 'Ne yapmışlar? Suikast girişiminde bulunmuşlar.'

'Kime?' diye yerinden fırladı.

'Mustafa Kemal Paşaya...' demem üzerine de, 'Allah belâlarını versin. Bu memleket ne olacak, günah değil mi?' diye duygularını ortaya attı. Son derece üzgündü. Öğleden sonra dışişleri eski bakanlarından Bekir Sami Bey geldi ve o gece bizde kaldı. Doğal olarak bu olayı konuştuk. Bu çılgınca girişim hepimizi sarsmıştı. Cavit, 'Hayır, hayıf diyordu. 'Girişim değil, düşünce bile olmamalıydı. Allah belâlarını versin...'

Ertesi günü Cavit, Düyun-u Umumiye'de çalıştığı için Bekir Sami Bey'le İstanbul'a indi. Bu sırada evimizin etrafını sivil polisler sarmıştı. Ben evde idim, fakat olan bitenlerden haberim yoktu. Telefon geldi, Cavit'le Bekir Sami Bey'i vapurdan çıkarken Köprü'de tutuklamışlar, dediler.

'Ne münasebet' dememe kalmadı, bırakıldıkları haberi geldi. Akşam üstü iskeleye gittim, Cavit'i karşıladım.

'Böyle zamanlarda olur böyle şeyler, hoş görmeli' diyordu. Geleneksel bayram ziyaretleri yapıldı. Polisler akşam 20.00'de kapıya geldiler. Cavit'i istediler. Yukarı çıkmadılar. Yukarıda tanıdıklarımız vardı. Tanıdıklarımız kaçmasını önerdiler. Arka kapıdan kaçabilirsin. Sandal da var. Bir süre gözden uzak olmak yararlıdır dediler. 'Hayır' diye yanıtladı. 'Haksız olan, kabahatli olan kaçar. Mahkeme var, kanun var.' Sonra giyindi ve polislerle beraber gitti.

Daha önce de böyle bir şey olmuştu. Ankara'da Mustafa Kemal Paşaya suikast girişimi hazırlandığı söylentileri çıktığı zaman dostları özellikle Şükrü Naili Paşa, 'Görüyorsun vaziyet karışık. Böyle zamanda insan kim vurduya gidebilir. Biraz uzaklaşsan, bir süre Avrupa'da kalsan iyi olur,' demişti.

*Cavit o zaman da, **'Niçin kaçayım'** diye bu önerileri reddetmişti."*

Evet, Cavit Bey suçsuzluğuna inanıyordu, arkadaşları fırsat bu fırsat kaç demişlerdi ama o hukuka güvenmişti. Bunun bir siyasi hesaplaşma olduğunu, bunun bir hukuk davası olmadığını o değil hiç kimse hesaplayamazdı. Sonunda yine de yasalar kaynak gösterildi ve idam edildi.

Falih Rıfkı Atay, İzmir suikastı dönemindeki ortamı gözler önüne sererken dönemin önemli simalarından **Doktor Nazım**'dan duyumunu şöyle aktarıyor:

"... İttihat Terakki'den arta kalan güçler hâlâ eski kolağası Mustafa Kemal'in aleyhindedirler. Parti genel merkezi üyelerini içeri almamakta inat ederek öldürülmelerine, o neden olmuştur."

İdam edilerek hayatını yitiren Cavit Bey'in durumunu da değerlendiren Atay'ın yorumunu okumak aydınlatıcı olacaktır:

"*... Eski Maliye Bakanı rahmetli Cavit, İttihat ve Terakki'nin gözle görülen lideri durumundaydı. Cavit bir komitacı değildi. Uygar bir insandı. Onu muhalefete sürükleyen nedenler şunlardı:*

Büyük Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın ve bu yardımı sağlayacak ödünler verilmeksizin, Anadolu'nun ortasında tek başımıza devlet kurup yaşamamız olanak dışıydı. İstanbul'dan ayrılmamalıydık.

Mustafa Kemal de, İsmet Paşa da sonuçta Enver Paşa gibi birer askerdi. Ankara iktidarı ister istemez kafasının dikine dikine giden bir askerî dikta rejimi olacaktı. Cumhuriyet işin iç yüzünü maskelemekten başka bir şey değildi."

Atay'ın tezine göre, "Cavit Bey de Mustafa Kemal gibi cumhuriyetçidir. Aşağı yukarı Mustafa Kemal gibi inanmakla beraber Mustafa Kemal'e inanmıyordu. İttihat ve Terakki dönemindeki Enver diktatoryası denemesinin bu türlü kaygılarında derin etkisi olmuştu."

11 Temmuz'da savcı Necip Ali iddianamesini okudu. Olaydan Ali Fuat Paşa ve diğer arkadaşlarının bilgisi oldu-

ğunu ancak razı olmadıklarını, Erzincan Milletvekili Sabit Bey'in Ankara'da suikast girişimini engelleyen tek kişi olduğunu ileri sürdü. Ayrıca, Rauf ve Doktor Adnan [Adıvar] Bey'in Avrupa'dan döndükten sonra yargılanmalarını da talep etti. İddianamenin sonunda Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal Paşalarla, Sabit, Münir, Hüsrev, Faik, Bekir Sami, Kâmil, Zeki, Besim, Feridun Fikri, Halit, Necati Beyler'in beraatini istedi.

13 Temmuz karar günüydü. Yargılanmanın yapıldığı Elhamra Sineması'nın önünde subay ve sivil aydınların oluşturduğu büyük bir kalabalık vardı. Sanık Paşalar salona alınırken en önde Refet Paşa yürüyordu. Mersinli Cemal, Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar ve Ali Fuat Paşalar hemen onun arkasındaydılar. Paşaların hepsi rahattı, hatta sonuçtan güvenliydiler. Paşalardan sonra salona milletvekilleri, eski bakanlar ve İttihat Terakki'nin son ünlüleri alındı. Yalnız suikastı yapmak isteyen ve hazırlayanlar salona çağrılmamıştı.

Mahkeme Başkanı "Kel Ali" namıyla tanınan Ali Çetinkaya idi.

Gazi Paşa'ya İzmir suikastını hazırlamaktan sanık olanların bir kısmı ile İstiklal Mahkemesi'nin yargıç koltuğunda oturanlar idam hükmünü verenlerle idam hükmü yiyenler Malta'da aynı sürgün kampında kader yoldaşlığı yapmışlardı.

Başkan Ali Çetinkaya duruşma açılınca, **"Karar okunacaktır"** dedi ve sanıkları ayağa kaldırdı. Karar şu gerekçeyi taşıyordu:

"Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra ülkede başlayan doğal sessizlik ve güvenin etkisi altında ümitsizliğe düşen gizli gruplar nihayet ulusun hayat ve bağımsızlığının simgesi olan Cumhurbaşkanımızın hayatlarını ortadan kaldırmak suretiyle hükümeti düşürmek ve değiştirme işine karar vermişler ve bu suretle nasıl bir sonuca varılacağını düşünmeyerek ülkenin yönetimini ellerine ge-

çirmek sevdasına kapılmışlar ve bu niyetlerini giriştikleri kötü girişimle gerçekleştirmek durumuna geçmişlerdi."

Başkan verilen idam kararlarını okumaya başladı...

Fahrettin Altay anılarında Paşalar hakkındaki kararla ilgili olarak, kendisi ile Mustafa Kemal ve İsmet Paşa arasında bir konuşmayı anlatmaktadır. Mahkemenin son günlerinde Kordonboyu'ndaki evde geçen konuşma şöyleydi.

"Ali Bey bizim paşaları da asacak, *dedi, fikrimi sorar tarzda yüzüme baktı. Bu sözler bir sürpriz tesiri yaptı, bir an durakladım. Başbakan başını eğmiş yere bakıyor sanki bakışları ile bir etki yapmış olmaktan çekiniyordu. Kendimi toparladım ve dedim ki:*

'Paşa hazretleri, siz her şeyi bizlerden iyi düşünür ve yaparsınız. Bu soruyu bendenize tevcih etmekle anlıyorum ki lütufkâr kararınızı vermişsiniz...'

Bu yoldaki cevabımdan, lütufkâr karar tabirinden paşaların idamlarını istemiş olsaydınız bana sormazdınız demek istediğimi o yüksek zekâ derhal anlamıştı.

Gülümseyerek, **'İyi amma sonrasından emin olabilir miyiz?'** *buyurdular, o vakit İnönü başını kaldırdı ve şu özetle cevap verdi:*

'Emin olabilirsiniz Paşa hazretleri, siz var oldukça Hükümetiniz daima kuvvetli olacaktır. Bütün millet size prestij ediyor. Bu nankörlüğe teşebbüs edenler mahdut birkaç sapıktan ibarettir, ceza da bu hudut dahilinde kalırsa adaletiniz bütün milleti bir kere daha size bağlayacaktır.'

Atatürk de,

'Pekâlâ bakalım Ali Bey'le bir daha görüşelim' *diyerek ayağa kalktı, ayrıldık..."*

13 Temmuz 1926'da verilen karar gereğince **başta Ziya Hurşit olmak üzere on beş kişinin idamına karar verilmiş**, **Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar ve Refet Paşalar ile öteki Terakkiperver ileri gelenlerinin çoğu beraat etmişti**.

Ali Fuat Paşa ve arkadaşları hükümlerin açıklandığı 14/15 Temmuz 1926 gecesini hapishanede geçirdiler. İdam cezaları da aynı gün infaz edildi.

Haklarında idam kararı verilmeyip ağır hapis cezası verilmiş olup, mahkemenin kararına itiraz eden İsmail Canbulat ve Halis Turgut da hemen idama mahkum edilmişler ve cezaları ötekileriyle infaz edilmiştir.

Paşalar serbest bırakılınca İzmir'de kalacakları evlere doğru yürümeye başladılar.

Halk tıpkı mahkeme salonunda olduğu gibi sokakta da sevgi gösterilerinde bulunuyordu. Her ikisinin de [Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy] boynuna sarılıyor, onları öpüyorlardı ve her adımda da gittikçe kalabalıklaşıyordu.

Vali yaveriyle birlikte bir otomobil göndererek halkın tezahüratına son vermek istemiştir ama paşaların direnciyle karşılanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin önemli kişilerinden olan Kara Kemal'in yakalanacağını anlayınca intihar etmesi dışında, Maliye eski Bakanı Cavit Bey ve Doktor Nazım'ın da içinde bulunduğu bir grup Ankara'da yargılandı.

Ankara İstiklal Mahkemesi başkanı Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya, üyeleri Gaziantep milletvekili Kılıç Ali, **Aydın Milletvekili Reşit Galip** idi.

Doktor Nazım'ın ilk tutuklanma nedeni, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyelerinin iktidar ve yetkilerinin ellerinden gitmesinden dolayı müteessir oldukları ve bunların gizli komite faaliyetlerine devam ettikleri zannıyla İzmir polis karakoluna götürülmesidir.

Burada neden gözaltına alındığını öğrenince tepki gösterdi: "Beni Mustafa Kemal Paşa ile yüzleştirin. Suikast yaptın derse kendimi asarım," dedi. Tepkisi yarar sağlamadı. 1 Temmuz 1926 tarihinde tutuklandı.

Doktor Nazım konusunda önemli bir araştırmaya imza atmış olan akademisyen Ahmet Eyicil'in tespitleri ile dönemine tanıklık etmiş olan gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın gözlem ve tanıklığı birleşince ortaya ***'suçsuzmuş'*** gibi bir sonuç çıkıyor:

"Dr. Nazım Bey, İzmir Suikastı'yla ilgisi varzannıyla tutuklandı. Bundan başka suçlarla da itham edilerek mahkeme huzuruna getirildi. Son zamanlarda yaşının ilerlemesi sebebiyle biraz fazla konuşuyordu. Çevresine dikkat etmiyor ve tedbirsiz davranıyordu. Milliyetçilik uğrunda yaptığı hizmetlerinden dolayı arkadaşları arasında tam güven kazanan Dr. Nazım Bey, tedbirsizliği nedeniyle boşboğaz görünüyordu. Pervasızca konuşmasından dolayı ona suikastla ilgili bilgi verilmesi de mümkün değildi. Dolayısıyla bu meş'um olayla ilgisi var zannı ile onu suçlamak da tartışma götürmektedir. Zira sır saklayamayan ve rastgele konuşan insanların suikast gibi çok ciddi ve planlı bir cinayetle ilgisi olamazdı. Dr. Nazım Bey, İkinci Meşrutiyet dönemindeki faaliyetlerinden Enver Paşa ile olan ilişkisine kadar olan bütün hareketlerinden sorumlu tutularak suçlandı. Mütareke döneminde, kendi başına buyruk Enver Paşanın etkinliklerinden sorumlu tutulması ister istemez zihinlere bazı kuşkular getiriyordu. İzmir'in Karşıyaka semtindeki evinden tevkif edilerek mahkemeye çıkarılan Dr. Nazım Bey, daha sorgusuna başlanmadan önce yargılanmış mıydı? Onu, suikastla bağlantısı olmayan olaylarla sorumlu tutmak ve suçlu göstermeye çalışmak, kılıfına uydurma hareketi miydi?

İstiklal Mahkemesinde Dr. Nazım Bey'in suçlu olduğunu ispat eden ciddi bir belge ortaya konulamadı. *Fakat Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işlediği cinayetlerin ispat ve tasdik ettirilmesini istedi. Buna göre suçluluğu ispat edilemeyen Dr. Nazım Bey'in suikast olayı içinde cezalandırılmaması gerekirdi."*

Suçlamalar arasında **Dr. Nazım'ın Mustafa Kemal ile ilgili olarak "Küçük Napolyon, Gazoz Paşa, Sarı Paşa..." gibi sözleri** sağda solda konuşarak alay ettiği de duyulmaktaydı. Bu iddiaların ispatı mümkün olmadı.

Mahkeme başkanı Ali Çetinkaya 13 Temmuz'da kararını açıkladı. Altısı milletvekili olmak üzere **on beş kişiyi idamla cezalandırdı**. Karar aynı gün saat 03.00'te uygulandı ve suçlular asıldı.

Dr. Nazım Bey, 17 Temmuz sabahı saat 07.15'te kalkan trenle Ankara'ya götürüldü.

Mahkemede devleti Birinci Dünya Savaşı'na sokmakla da suçlandı. Kendisinin bu kararla ilgisi ve bilgisi olmadığını, savaşın ilanından bir gün önce Talat Paşa'nın genel merkeze gelerek, "Biz eşit şartlar dahilinde Almanya ve Avusturya ile anlaşma yaptık," diyerek haber verdiğini, anlaşma için Talat Paşa'nın gizli çalıştığını söyledi. Kısacası Almanya ile yapılan gizli anlaşmadan haberdar değildi.

Mahkeme başkanı kendisini yalan söylemekle suçladı. Dr. Nazım yargılamalar sırasında başbakan olan İsmet İnönü de dahil bir grup kişinin bu savaşa girilmesini önerdiğini söyleyince, bu sözler büyük rahatsızlık yarattı.

Savaş biter bitmez İttihatçı lider kadronun İstanbul'dan kaçışının da hesabı soruldu.

İddianamenin okunduğu duruşma 2 Ağustos 1926 tarihinde yapıldı. Salonda Cavit Bey ve gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın da vardı.

Gazeteci Falih Rıfkı Atay 3 Ağustos 1926 tarihinde *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde "İddianame" başlığıyla yazdığı makalesinde, ***"Batum Kongresi'ndeki esas karar ta İzmir Suikastına kadar her vakit başka bir şeytanî şekle bürünerek devam etmiş, bir gizli cemiyet her fırsatta zannettiği şeyden başka türlü istifade edip alçak gayesine doğru yürümüştür. Bu gizli cemiyetin Ankara'ya karşı yaptığı çevirme hareketleri, hazırladığı pusu ve tuzaklar bir polisiye romancısının hayaline gelemeyecek kadar karışık ve hayret vericidir. Bu adamların gizli yaptıkları bu işe, bir de bize karşı takındıkları tavır ve surete bakarak her türlü ahlâkî, İnsanî alâkalardan uzak olduklarına hükmetmemek mümkün müdür?"*** diyerek, Ahmet Eyicil'in kitabındaki yorumuyla, neredeyse mahkemenin sanıklar aleyhine hüküm vermesini teşvik etti.

Cumhuriyet tarihi boyunca ne yazık ki pek çok davanın hukuki olmaktan çıkarılıp, intikamcı duygularla bir linç kültürüyle siyasi alana sokulduğu görülecek ve onlarca gazetecinin F.R. Atay'ın yazdığına benzer, durumdan görev çıkaran,

dönemin siyasetçilerine yaranmak amacıyla pek çok yazıyı kaleme aldığına da utanarak tanıklık edeceğiz. Yazanlar değil ama okuyanlar utanacaktı. İşin tuhaf yanı bu türden besleme ve yanaşma çapsız gazeteciler hep vardı hep de var olmaya devam edecek.

Mahkeme tutanakları incelendiğinde Dr. Nazım'ın İzmir suikastı nedeniyle yargılanmadığı, bunu ön planda tutup, gerçekte ise Enver Paşa gibi yurtdışındaki İttihat Terakki mensuplarının Ankara'daki yeni iktidarı devirmeye dönük komplolarından kuşkulanıldığı görülmektedir.

Son yargılama 8 Ağustos 1926 tarihinde başladı. Suçlanmasının bir nedeni de evinde bulunan yeniden hazırlanmış olduğu iddia edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dokuz maddelik bir parti programıydı. Mahkeme Başkanı ayrıca Terakkiperver Parti'nin Ankara'da hazırlanıp İzmir'e de gönderilmiş olan program taslağı nedeniyle de suçluyordu. Oysa bu partiyle ilişkisi yoktu.

Öte yandan katılmakla suçlandığı Cavit Bey'in evindeki toplantıya da, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle katıldığını ısrarla anlatmaya çalıştı.

26 Ağustos 1926 tarihinde karar okundu. Cavit Bey ve Dr. Nazım da idama mahkum edilenler arasındaydı. Karar o gece infaz edildi. İdam sehpasında "Suçsuzum!" dedi.

İdamların yapıldığı tarihte Evliyazadelerin damadı olan Dr. Tevfik Rüştü Aras Dışişleri Bakanıydı ve Dr. Nazım'ın da bacanağıydı. Aile bu yargılamaya müdahale etmediği için onu suçlamıştır.

Gazeteci Soner Yalçın *"Beyaz Türklerin Büyük Sırrı"*nın anlattığı kitabında şöyle yazar: ***Bacanağının idamını öğrenen Tevfik Rüştü Aras öfkeyle girdiği Mustafa Kemal'in yanından sinirleri yatışmış bir şekilde çıktı. Bacanağının neden asıldığını sorunca, aldığı yanıt, "Asmak zorundaydım, yoksa onlar seni ve beni asacaklardı" şeklinde olmuştur.***

İzmir "suikast davası" bir **komplo mudur?**

Bu olayın bir "tertip" yani bir "komplo" olduğu iddiası ilk andan itibaren ortaya atılmış, önemli sayıda da taraftar bulmuştur.

Buradaki güvenilir kişilerden birisi olarak Kazım Karabekir görülmektedir.

İzmir suikastının iç yüzünü ortaya çıkarmaya çalışan önemli bir kitaba imza atmış yazar Osman Selim Kocahanoğlu; "Komplo kelimesinin o günkü karşılığı **'tertip'** tir ve bu iddia daha yargılama sırasında Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Rauf Orbay tarafından ortaya atılmıştır. Yani hükümetin ya da Gazi'nin suikast girişiminden haberdar olduğu, Ziya Hurşid çetesini takip ettirdiği, Sarı Efe Edip'in hükümet *köstebeği*, hatta *ajan-provakatör* olarak kullanıldığı yolundaki iddialar, biraz örtülü de olsa dile getirilmiştir. Karabekir'in daha ilk sorgulamada, Sarı Efe'nin şüpheli tavrından hareketle suikastin bu doğal olmayan yönüne mahkemenin dikkatini çekmiş, kendine göre bunun emarelerini de sıralamıştır. Sarı Efe'nin hem suikastin içinde hem de olaydan önce İstanbul'a uzaklaşmasından hareketle Kâzım Karabekir, evinde misafir kalacak kadar Meclis Reisi'ne yakın olan Sarı Efe Edip'in Gazi'ye suikast düzenlemesini olanaksız görmüştür. Aynen şunu söyler:

"Sarı Efe Edip, belki de meseleyi kendisi yaratmış ve etrafına birtakım budalaları alarak şahıslarımızın ifnası gibi pek feci bir iftira kurulmasına vasıta olmuştur."

Bu iddiaya karşılık yanıtı çok zor verilebilecek bir soru var: Eğer Sarı Efe Edip "provokatör-ajansa" neden idam edildi?

Bunun çözülmesi için *"komplo teorisi"* yazmak gerekiyor!

Falih Rıfkı Atay'ın *"Çankaya"*sında yazdıklarına bir kez daha göz atalım:

"Ankara'da Kâzım Karabekir'i tevkif etmişlerdi. Kâzım Karabekir kendini götürenlere Başbakan İsmet Paşayı görmek istediğini söyledi. Yanına çıkardılar. İsmet Paşa, Kâzım Karabekir'in suikastçılık sanığı olarak yakalandığını duyunca, bütün suikast hikâyesinin topyekûn bir tertip [komplo] olduğuna hükmetti."

Bu tartışmanın ana kaynağı, Gazi'nin İzmir'e gelişini bir gün geciktirmiş oluşudur. Bu nedenle acaba Gazi erteleme kararını İzmir Valisinden gelen telgraftan sonra mı yoksa önce mi almıştır?

Yoksa güçlü bir önsezi midir? Bunun yanıtını verme şansı bugüne kadar bulunamamıştır.

"Fikrimizin Rehberi, Gazi Mustafa Kemal" kitabını yazmak için 25 yıl araştırma yapmış birisi olarak şunu hiç tereddütsüz söylüyorum: Mustafa Kemal'de şaşırtıcı ölçüde *"çok gelişmiş bir önsezi"* yeteneği vardır.

Daha genç subayken Selanik'ten, Trablusgarp'tan itibaren suikast girişimlerinden, tertiplerden hep *önseziyle* kurtulmuştur. Yine hiç tereddütsüz olarak, önseziye ek olarak asıl gelişen yanının "öngörü" yeteneği olduğunu söyleyebilirim. Kısacası, daha önce Çerkez Ethem ile yaşadığı sorunlar ve Ankara'daki suikast hazırlığından haberdar oluşu, onu hayatı hakkında tetikte olmaya zorunlu hale getirmiştir. Bu deneyimler de göz önünde bulundurulduğunda, Gazi'yi bu suikast girişiminden kurtaran **"önsezisi"** olmuştur.

Ancak ortaya çıkarılan girişimin farklı bir amaca yöneltilmesi başka bir tartışmadır.

Karardan sekiz ay sonra 18 Mart 1927 tarihinde Ali Fuat Paşa Gazi Paşa'nın sofrasına davetlidir. Bir köşeye çekilen iki eski arkadaş arasında geçmişe dönük yaşamlarında yaşadıkları ortak anılar konuşulur. Yeniden sofraya dönerler. Bir aralık Gazi Paşa herkesin huzurunda Ali Fuat'a, **"Paşaları senin hatırın için affettirdim,"** dedi.

Hasan Rıza Soyak'ın yazmış olduğu *"Atatürk'ten Hatıralar"*da Gazi'nin yorumunu şöyle anlatıyor:

"Ben, hakikat bütün çıplaklığıyla meydana çıktıktan sonra, bu çirkin ve namertçe teşebbüste, uzaktan yakından ilgili olanların lehlerinde bir müdahalede bulunmak niyetindeydim. Suç, her şeyden evvel şahsıma yöneltildiğine göre, bunu kendim için tabiî ve hatta kanuni bir hak tanıyordum. Bazıları-

nı tamamen kurtarmasam bile, cezalarını hafifletmeye çalışacaktım. Mertliğe, vatandaşlığa, insanlığa ve medeni insan ahlâkına uymayan bu kahpece harekete kalkışanlara karşı, memleket ve dünya kamuoyunda beliren tiksinti ve nefret duyguları onlar için kâfi ceza idi. Fakat, ne çare ki, başta Rauf Bey ve İzmit milletvekili Şükrü Bey olmak üzere bazı sanıklar, olayın muhaliflerimizi, yani kendilerini bertaraf etmek için tarafımızdan tertip edildiği -komplo kurulduğu-, silah kullanmak görevini üzerlerine alanların -ki herhalde idam edilmeleri lazımdı- bizim adamlarımız olduğu gibi birtakım ima ve hatta açık iddialarda bulundular. Aynı günlerde, dışarda da o yolda kaynağı belli olmayan, bazı yayınlara rastlanıyordu. Anlaşılıyordu ki memlekette ve dünyada böyle bir hava yaratılmak isteniyordu. Bu durum karşısında, tarafımızdan yapılacak bir müdahale, bu çeşit ima ve iddiaları teyit eder mahiyette olacaktı; ister istemez bu niyetimden vazgeçtim, işi tabiî akışına bıraktım. Yalnız komutanları vermedim."

Rauf Bey Londra'da olduğu için cezalandırılmaktan kurtulmuştu ama gıyabında cezası kesilmişti. **Anlaşılıyor ki, Gazi, İstiklal Mahkemesi'ne içinde Paşaların da olduğu bazı kişiler hakkında müdahalede bulunmuş.** Eğer böyle olmasaydı, Mahkeme vermiş olduğu bazı keyfi kararlara benzer kararları Paşalar hakkında da verebilirdi.

Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele ve Cafer Tayyar Paşalar 5 Aralık 1927 tarihinde zorunlu olarak emekliye sevk edildiler.

Falih Rıfkı'nın yorumuna göre: ***"Suikastçılar Mustafa Kemal'i öldüremediler. Fakat kendi partilerini öldürdüler. Ne kadar yazık ki, yeni rejimin otoritesi, İzmir ve Ankara sehpaları üstünde tutundu. Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın veya gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'in başladığı devrimi tamamlamak fırsatını verdi."***

Sanık olarak İstiklal Mahkemelerinde yargılananlar, idam edilenler ve ağır hapse sürgüne mahkum edilenlerin geçmiş

teki siyasi tavırları yıkıcı muhalefetti. Ortak yanları özellikle öncü kalıcı devrimlere karşı çıkmış oluşlarıydı. Yani saltanat kaldırılırken, cumhuriyet ilan edilirken, hilafet kaldırılırken şiddetle karşı çıkanlardı. Lozan görüşmeleri sürecinde Mustafa Kemal'i çok hırpalamışlardı. Sosyal yaşam alanlarını ilgilendiren devrimler sürecinde de hep karşı durmuşlardı ya da karşı olanların arkasında durmuşlardı. Ama asıl intikamcılığı kışkırtan **Şeyh Sait İsyanında** Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın odak olarak görülmesiydi. **Terakkiperver Partisi irticai faaliyetlerin odağı olarak görülmüştü.** Ve son olarak da Ziya Hurşit'in kardeşi Faik Günday'ın anlattıklarını bir kez daha anımsatalım.

"Terakkiperver Fırka'nın içindeki adamlarıyla anlaşan İttihat ve Terakki kodamanlarının amacı, Mustafa Kemal Paşa'yı safdışı etmek suretiyle, iktidarı elde etmek için olduğu gerçektir. Bu yoldan, emellerine kavuşamayınca, suikast girişimi hazırlıklarına girişmişlerdir." İttihat ve Terakki kadrolarının iktidarı ele geçirmek için her yolu ve her türlü işbirliğini deneyecekleri saplantısı önlem ve kararların şiddetini artırmıştır.

İzmir suikast girişimi ile Ankara'da suikast yapılması düşüncesinin planlayıcıları, kaybettikleri anda devrim sürecinin ne denli acımasız olabileceğini hiç hesaba katmamışlardı.

Cumhurbaşkanını öldürmeye dönük kurulan **komplo** ters tepmiş, halkın Gazi Paşalarına daha çok güvenmesini ve ona sımsıkı sarılmalarını sağlamıştır. **Komplocular ihtilâlci ve devrimci Mustafa Kemal'e arayıp da bulamadığı ortamı hazırlamış**; Gazi, irticai faaliyetlerin odağı olanlar ile karşı devrimci birtakım unsurların istismar ettikleri paşalar dahil, devrim sürecini geciktirecek tüm muhalefetten uzunca bir süre kurtulmuştur.

İzmir suikastından geriye kalan, Gazi'nin, insanın içine işleyen **"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti sonsuza kadar yaşayacaktır,"** sözleridir.

KAYNAKLAR:

Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948),* 2.Cilt, YKY, İstanbul, 2009

Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar,* Cilt:2, Temel Yayınları, İstanbul, 2002

Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1912-1922) Ve Sonrası,* İnsel Yayınları, İstanbul, 1970

Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993

Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,* Derleyen: Hulûsi Turgut, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005

İsmet İnönü, *Hatıralar,* 2.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987

Falih Rıfkı Atay, *Çankaya,* Bateş Yayınları, İstanbul, 1980

Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar,* İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976

Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar,* YKY, İstanbul, 2004

Sema Ilıkan- Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklal Mahkemesi, Resmî Zabıtlar,* Simurg, İstanbul, 2005

Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu,* Temel Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2002

Yaşar Şahin Anıl, *İzmir Suikastı Davası,* Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005

Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri,* Temel Yayınları, İstanbul, 1971

Pakize Sönmez, *Atatürk'e İzmir Suikastiniıı İçyüzü,* Detay Yayıncılık, İstanbul, 1994

Kandemir, *İzmir Suikastiniıı İçyüzü,* Cilt: l-2, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955

Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast,* Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992

Soner Yalçın, *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı,* Doğan Kitap, lö. baskı, İstanbul, 2004

Ahmet Eyicil, *Doktor Nâzım Bey,* Gün Yayıncılık, Ankara, 2004

Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2008

Yakın Tarihimiz Dergisi, *Milliyet Gazetesi Tarih ve Kültür Eki,* yayın tarihi yok (1982 yılı olabilir), *İzmir Suikastı Olayı,* yazarı belli değil- Gazete'nin kendi derlemesi, fasikül: 29, sayfa: 451-463 arası

ATATÜRK YARGILANIYOR: BURSA NUTKU'NU ASLINDA STALİN SÖYLEDİ

Yıl 1967... Bornova Savası, Bornova Asliye Ceza Mahkemesi'nde, Nutuk'u okuyanların halkı, kanunlara karşı gelmeye teşvik iddiası ile dava açtı. Bu sırada Yargıtay Başkanı'nın "Adalet Yılı" açış konuşmasında, "Nurculuk" dolayısiyle, Atatürk'ün Bursa Nutku'nu tekrar etmesi üzerine şiddetlenen tartışma, sürdü gitti...
Tarih 13 Ekim 1971... İstanbul 1 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesinde, Askerî Savanın bazı sözleri üzerine beş sanık avukatı yerlerinden fırlamışlar, bunlardan üçü cüppelerini çıkarıp Mahkeme salonunda yere bırakmışlar ve hep birlikte duruşmayı terk etmişlerdir. Neden? Askerî Savcı Yarbay Doğan Dülergil o gün, "Bursa Nutku'nun Atatürk'e ait olmadığını", "Lenin ve Stalin'e ait olduğunu" kesinlikle ifade etmiş, "bunu ispat edeceğini" söylemiştir.
Yıl 2009... Kamuoyuna "Ergenekon" adıyla bildirilen davada, Savcılık, Türk Tarih Kurumuna, Bursa Nutku olarak bilinen konuşmanın Atatürk'e ait olup olmadığını sordu...

Önce 1958 yılında hakkında soruşturma açılan ve **Atatürk'ün inkâr ve yok edilmek istenen Bursa Nutku'nu okuyalım**.

Çok tartışılan ünlü 6 Şubat 1933 akşamı Bursa Çelik Palas Oteli söylevi tam da bunu, yani Türk gencinin *rejimin ve devrimlerin* bekçisi olduğunu anlatmaktadır:

"Türk genci devrimlerin ve devlet düzeninin bekçisidir. Bunların gereğine, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Uyguladığımız devlet düzenini ve devrimleri benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük ya da en büyük bir kıpırdanma ve davranış duydu mu; bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, adliyesi vardır demeyecektir. Hemen olaya karışacaktır. El ile, taş ile, sopa ve silah ile, nesi varsa onunla kendi eserini koruyacaktır. Polis gelecektir ve asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç; polis de henüz devrimin ve cumhuriyetin polisi değildir diye düşünecek, kesinlikle yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkum edecektir, O, demek ki adliyeyi de düzene sokmak, devlet düzenine uydurmak gerekiyor diye düşünecek... Onu hapse atacaklar. Kanun yolundan itirazlarını yapmakla beraber Bana, İsmet Paşa'ya, Meclis'e telgraflar yağdırıp haksızlığa uğradığı ve suçsuz olduğu için serbest bırakılmasına çalışılmasını istemeyecektir. Ben kanılarımın gereğini yaptım, olaya karıştım ve bu davranışımda haklıyım, eğer buraya haksız olarak gelmişsem bu haksızlığı doğuran nedenleri düzeltmek de benim görevimdir, diyecek. İşte benim anladığım Türk Genci ve Türk Gençliği..."

Atatürk Bursa Nutku'nu neden, hangi olay üzerine söylemiştir?

1 Şubat 1933 tarihinde, Bursa'da öğleden sonra otuz kadar kişi Ulucami yanında bulunan Evkaf Müdürlüğüne başvurarak *ezan* ve *kametin* İstanbul ve öteki kentlerde olduğu gibi Bursa'da da Arapça okunmasını istemişlerdir. Evkaf Müdürünün emrin yukarıdan geldiğini, kendisinin yapacağı bir şey olmadığını bildirmesi üzerine, arkalarına daha büyük bir kalabalık toplayarak Valiliğe gitmek istemişlerdir. Fakat bu isteklerine ulaşamadan polis kuvvetleri tarafından dağıtılmışlardır. Müşevviklerle önayak olanlar yakalanarak tahkikata başlanmıştır.

Bu sırada Atatürk, mevsimin kış olmasına rağmen 22 gün süren bir yurt gezisi yapmaktadır. Bursa'daki olayı duyar duymaz olaya büyük bir önem vererek yola çıkmış, büyük bir hızla 5 Şubat 1933 tarihinde saat 5'de Bilecik'e varmış ve sabah olmasını beklemeden otomobille hareket etmiş ve saat 9.30'da Bursa'ya varmıştır.

Gazi'nin büyük bir hızla Bursa'ya gelmesini *Cumhuriyet* gazetesinden Yusuf Ziya 8 Şubat 1933 tarihinde şöyle anlatmaktadır: *"Yirmi iki gündür, adımlarının izleriyle yurdu bir altın haleye saran Gazi, Afyon tepelerini aydınlatırken Bursa Ovasına küçük bir irtica gölgesi çöktü. Bir anda onun bir tepeden bir ovaya karanlıkları yırtan bir yıldırım hızıyla düştüğünü gördük."*

Atatürk olayla yakından ilgilenmiş, 6 Şubat'ta Anadolu Ajansı'na şu tebliği vermiştir:

"Bursa'ya geldim. Hâdise hakkında ilgililerden bilgi aldım. Hâdise haddizatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Herhalde, ***cahil mürteciler*** *adaletin pençesinden kurtulamıyacaklardır. Hâdiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dinî siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeğe asla müsamaha etmiyeceğimizin bir defa daha anlaşılmasıdır.* ***Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir.*** *Kat'i olarak bilinmelidir ki; Türk milletinin millî dili ve millî benliği bütün hayatına hâkim esas kalacaktır."*

Bursa'da çıkan *Arkadaş* gazetesi sahibi, gazeteci Rıza Rüşen Yücer 1947 yılında *"Atatürk'e ait birkaç fıkra ve hâtıra"* adlı bir eser yayınlıyor. Bu kitabında Bursa olayını kısaca anlattıktan sonra ***Nutkun*** nasıl söylendiğini şöyle anlatmaktadır:

"O akşam Çekirge yolundaki köşkte Atatürk'e bir yemek verildi. Sofrada 13-14 kişi var. O günkü olaydan dolayı Atatürk'ün gönlünü almak için, bu on dört kişiden birisi:

'Efendim, diye söze başladı... Bursa gençliği bu olayı hemen bastıracaktı. Fakat zabıta ve adliyeye olan güveninden ötürü...' devam edemedi.

Atatürk bir işaretle sözünü kesti. Sonra Türk gençliğinden ne anladığını şöyle tarif etti:

'Türk genci, inkılâpların ve rejimin sahibi ve bekçisidir' diye başlayan ***Bursa Nutku***'nu söylemiş ve şöyle bitirmiştir: ***'İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği...'*** dedi."

Rıza Rüşen ***Bursa Nutku***'nu gördüğü ve duyduğu bir olay olarak anlatmaktadır. Bu küçük kitapta bulunan **Nutuk 1947'den 1958'e kadar hiçbir itiraza uğramamıştır.** Fakat 1958 yılı 19 Mayısı'nda ***Nutkun*** *Ulus* Gazetesinde yayınlanması üzerine iktidar çevreleri telâş ve endişeye düşmüşler, bir taraftan iktidar organı olan *Zafer* gazetesi *"... Atatürk adına sahte metinler kaleme almak ve kendi uydurması olan bir beyannamenin altına Atatürk imzasını atmakla siyasî sahtekârlık ile kalpazanlığı artık üzerinde durulması lâzım bir hududa götürmüştür..."* şeklinde suçlarken Ankara Savcısı Rahmi Ergil de işe el koymuştur.

19 Mayıs 1958 günü saat 22.30'da Basın Savcısı Cumhur Oymakoğlu gazeteye telefon ederek ***Nutkun*** nereden alındığını sormuştur.

20 Mayıs günü Ülkü Arman Adliye'ye götürülmüştür. Savcı başyardımcısı Ziya Ülgener tarafından ve Başsavcı Rahmi Ergil tarafından sorguya çekilmiştir. ***Nutkun*** kaynağının en kısa zamanda bulunması istenmiştir.

1958 yılında *Ulus* gazetesi'nde ***Bursa Nutku***'nun yayınlanmasından ötürü soruşturma açıldığı zaman olayın bir tanığı daha ortaya çıkmıştır ve tarihçi Nizamettin Nazif Tepedelenli olaya şöyle tanıklık etmiştir:

"Bu olay Arapça ezanın kaldırıldığı zaman olmuştur. Mustafa Kemal İzmir'deydi. Bursa'da Ulucami'de bir müezzinin ezanı Türkçe okumayıp Arapça okuduğunu öğrendi. Sofradaydık, derakap hususî trenin hazırlanmasını emretti. Tren öylesine bir şekilde geldi ki, Karaköy'e kadar Mustafa Kemal bağırıyordu: ***'Yavaş gidiyor, daha hızlı!'*** *Karaköy'den otomobille gayet bozuk bir yoldan Bursa'ya varıldı. Paşanın oradan kalkıp Bursa'ya geldiğini haber alınca, Ankara 'Bu telâşa sebep ne' demiş. Bunu Mustafa Kemal duymuştu*. **'Bir müezzin Arapça ezan okuyor. Ne vali, ne**

savcı, ne polis olayla ilgilenmiyor. Biz devrim yapıyoruz. Bir milletin kaderini elimize aldık, çocuk oyuncağı mı bu işler? Bu eserin kurucusu benim. Bursa'da Devlet makamları devrimleri korumak için ilgilenmediklerinde benim ne yapmamı istiyorsunuz? Durmamı mı? *dedi. Ondan sonra verilen yemekte bu sözleri söyledi. Konuşmanın gazetelerde yayınlanmadığını hatırlıyorum."*

Dönemin en deneyimli gazetecilerinden N. Tepedelenlioğlu'nun bu konudaki yazısı *Yeni İstanbul* gazetesinin 23 Aralık 1966 "varsın söylenmiş olsun" ve 25 Aralık 1966 tarihli nüshasında başlayan dizi yazısında yayınlanmıştır.

Bursa Nutku'nun üçüncü bir tanığı daha vardır. Bursalı gazeteci Musa Ataş da Atatürk'ün ***Bursa Nutku***'nu söylediğine tanıktır. Bu konudaki görüşlerini ölmeden bir süre önce Bursa'da çıkan *Hâkimiyet* gazetesinin 5 Mart 1963 ve 18 Mart 1963 tarihli nüshalarında yayınlamıştır. Aynı zamanda Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Afet İnan tarafından verilen ve 23 Ocak 1964'te Senato'da Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem tarafından okunan cevap yazısında da Atatürk'ün bu nutku söylediği anlaşılmaktadır.

Musa Ataş 18 Mart 1963 tarihli *Hâkimiyet* gazetesinde çıkan yazısında şöyle demektedir:

"Aradan 30 sene geçmiş. Bunları bulmak kolay değildir. Bursa gazetelerinde çıkanlar ise, sahipleri öldüklerinden koleksiyonlarının ne olduğunu bilmiyorum. Yalnız bu olay üzerine Atatürk'ün yaptığı üçlü konuşmadan en mühimi olan belediye meclisi salonunda gençliğe yaptığı hitabesini mealen hafızamda saklıyorum. Orada Atatürk gençliğe hitaben demiştir ki:

"Bu olay mühim fiilî bir hareket değildir. İrticai bir mahiyeti de yoktur. Fakat size şunu bildireyim ki, meşûm Menemen irticai hâdisesi, devrimlerimize karşı yöneltilen bir hareketi önleyici Türk gençliğinin mevcut olduğunu göstermiştir. Kubilay gibi genç ve idealist bir yedek subay kendisini bu uğurda feda etmiştir. Onu ör-

nek alın. Herhangi irticai bir hareket olursa onun karşısında daima siz bulunacaksınız. Çünkü devrimlerimizi ve Türkiye Cumhuriyeti'ni size emanet ettik. Hangi şartlar altında olursa olsun hiçbir devlet kuvvetine bile dayanmadan bunları siz koruyacaksınız. Alacağınız kuvvet bütün Türk milletinindir. Böyle hareketlerde sizi pervasızca daima bunların karşısında görmek Türk milletinin de en büyük inancıdır."

Bu konuşmadan sonra gençler Atatürk'ü hararetle alkışladılar. **"Yolundayız Paşam!"** dediler.

Atatürk, ikinci konuşmasını aynı akşam Çelik Palas yanındaki köşkünde bir yemek sırasında yaptı ve dedi ki:

"Devletin jandarması vardır, adliyesi vardır……."

Eski DP'li [Demokrat Partili] ve gazeteci Musa Ataş olayın kesin bir tanığıdır. Üstelik Atatürk'ün aynı mealdeki konuşmasını aynı gün üç yerde yaptığını söylemektedir. Bursa milletvekili ve milli eğitim bakanı İbrahim Öktem de bir Bursalı olarak birçok kişiden olayı naklen dinlediğini ifade etmektedir.

Bir tuhaf sağcı, muhafazakâr şahsiyetler tarafından, 1958 yılında da, 1967 yılında da, 1971 yılında da ve 2009 yılında da şaşkınlık içinde bir türlü varlığına inanılamayan Atatürk'ün Bursa Nutku'nun dördüncü bir tanığı var ki, işte pek itiraz edilemez, zaten itiraz da edilememiş...

1 Aralık 1966 tarihli *Milliyet* gazetesinde gazeteci Mustafa Ekmekçi'nin Atatürk'ün yaverlerinden Cevdet Tolgay ile yapmış olduğu çok önemli bir konuşma yayınlanmış.

Ekmekçi'nin Ankara mahreçli haberinde şu okunmaktadır: "Atatürk'ün hayatta kalan tek yaveri Cevdet Tolgay, Bursa konuşmasını dinlediğini ve yayınlanan konuşmanın Atatürk'e ait olduğunu söylemiştir. **'Türk genci, rejimin ve devrimlerin (inkılâpların) sahip ve bekçisidir'** diye başlayan konuşmayı Atatürk'ten dinlediğini açıklayan nöbetçi **yaveri Cevdet Tolgay** kendisini bulup, bilgisine başvurmamız üzerine bize şunları söylemiştir:

*'**Aradan geçen uzun senelere rağmen, konuşma, Atatürk'ü bugün dinliyormuşum gibi hafızamda canlandı. Konuşma Atatürk'ündür**.'*

1932 yılından ölümüne kadar Atatürk'ün yaveri olan Cevdet Tolgay, olay gününü şöyle anlattı: *Ocak ayının ortasında bir tetkik seyahatindeydik. Son merhale olarak İzmir'e vardığımızda tarih 31 Ocak 1933'tü. Gazi, Şubat'ın ilk üç günü İzmir'de dolaştı. Tetkikat yaptı, Gazi'nin yanında o zamanki iktisat bakanı Celal Bayar'ın başkanlığında tetkikat yapan bir iktisat heyeti de vardı.*

3 Şubat 1933 akşamı, İzmir'de Kordon'daki köşkte akşam yemeği sırasında Bursa'daki ezan olayı intikal etti. İlk gelen haberler Gazi'yi hayli asabileştirdi. Alâkadar etti. ***Devrimlerine karşı olan her hareket Gazi'yi şiddetle mukabeleye sevkediyordu.*** *O zaman devrimler daha yeni idi. Atatürk soyadını da almamıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa idi...*

İlk tepki şiddetle **'Bursa'ya baskın yapacağız'** *şeklinde oldu. Ve hemen hazırlık emrini verdi. O gece İzmir'de verilen baloya gitmediğini hatırlıyorum...*

Hareket tarihimiz 4 Şubat 1933 oluyordu. Saat 03.30'da Afyon'a hareket etti. Celal Bayar heyeti İzmir'de kaldı. Afyon'da Antalya gezisinden dönmekte olan Başbakan İsmet Paşa ile buluştuk. Afyon'da İsmet Paşa da trene bindi. Gazi ile İsmet Paşa aynı trende Eskişehir'e kadar özel olarak konuştular. Eskişehir'den sonra İsmet Paşa Ankara'ya, biz Bilecik istikametine hareket ettik. Saat 5'te Bilecik'e geldik. Bazıları Karaköy diyorlar, ben nöbet defterine Bilecik diye kayıt etmişim.

Bilecik'ten hareketle 9.30'da Bursa'ya geldik. Gazi, gider gitmez işe el koydu. Meşgul oldu. ***Hâdise sanıldığı kadar büyük mahiyette değildi. Fakat ilgililer, hâdisenin takibinde gevşek davranmışlardı.*** *Fakat* ***Atatürk olayı, kendi devrimlerine karşı bir hareket olarak ele aldı****, 6 Şubat'ta, ertesi günü İçişleri ve Adliye Bakanları geldiler ve işe müdahale ettiler. İşte o sırada Atatürk, köşkte bu konuşmayı yapmıştır. Okuduğum zaman, metni yayınlanan konuşma bana hiç yabancı gelmedi. Ben vilâyet konağındakini hatırlamıyorum. Köşk-*

te konuştu. 6 Şubat akşamı köşkteki yemekten sonra Gülcemal'le İstanbul'a hareket ettik.

Köşk şimdiki Çelikpalas otelinin yanındadır. O köşkte, akşam yemeğinde Atatürk sofrada bu konuşmayı yapmıştır. İyice hatırladım. İlk gittiği akşam da konuşuldu. O hava içinde, Atatürk'ün başka türlü konuşmasına da imkân yoktu. Sofrada kimler vardı, şimdi iyice hatırlamıyorum. O gün dolu geçmişti galiba ki, sofrada bulunanların isimlerini kaydetmemişim. Bursa'dan Vali, Balıkesir'den Kolordu Komutanı, Bursa Belediye Başkanı olabilir."

Bursa Nutku'nu kanıtlayan beşinci bir tanığı da Falih Rıfkı Atay 21 Aralık 1966 tarihli *Dünya* gazetesinde okuyucularına duyuruyordu.

Yazıda anlatıldığına göre, Atay bu nutukla ilgili bildiklerini yazıyor. Birkaç gün sonra da Atatürk'ün en yakınında bulunanlardan, Hasan Rıza Soyak'tan bir mektup alıyor. Bu mektubun olayla ilgili kısmı şöyledir:

"İzmir'deydik; buraya Bursa'dan gelmiştik, oradan ayrıldığımız güne kadar camilerde ezan Türkçe okunuyordu... Fakat yazdığınız gibi [12 Aralık 1966 tarihli makale]*, Atatürk Bursa'dan ayrılır ayrılmaz koyu gericiler pek cesaretli bir tepki yaratmışlar, köylere kadar ezanı yeniden Arapça'ya çevirmek için topluca teşebbüslere geçmişler... Buna karşı,* ***ilgili resmî makamlar hemen hemen seyirci kalmış, âdeta sinmişler****... Eşsiz devrimcinin pek bel bağladığı 'gençlikte' de bir kımıldama olmamış... Atatürk bunu haber alınca beyninden vurulmuşa döndü, yerinde duramaz oldu... Derhal Bursa'ya hareket emrini verdi. Birkaç saat içinde hazırlandık ve trene atlayarak yola çıktık... Yol boyunca hep bundan bahsediyor, idarenin gevşekliğinden. Gençliğin ilgisizliğinden acı acı yakınıyordu; yolda bir istasyonda Antalya'dan gelen Başbakan İsmet İnönü ile de bu konuda uzun uzun görüştü.*

Trenden Bilecik'te indik ve otomobillerle öğleden önce Bursa'ya geldik, o gün ve ertesi günü olayın araştırması ile meşgul oldu. Ankara'dan Adliye ve İçişleri bakanları da gelmiş; onlar da mesele üzerinde sıkı soruşturmalar yapıyorlardı.

Atatürk 6 Şubat akşamı sofrada söz konusu konuşmayı yaptı, daha doğrusu yapmış... ben sofrada değildim, büro diye kullandığımız odada görevimle meşguldüm... Bunu sonradan, ayrıntısıyla dinledim... Nitekim o akşam nöbetçi olup sofraya yakın bir yerde bulunan ve pek dürüst anlayışlı, daha doğru bir tabirle tam bir (asker) olan arkadaşımız ***Cevdet Tolgay konuşmayı dinlediğini*** *ve bugün de iyice hatırladığını Milliyet gazetesinde anlatmıştır* [Milliyet, 1 Aralık 1966]."

Atatürk tarafından *Bursa Nutku* olarak bilinen konuşmanın yapıldığı konusunda aslında hiç tereddüt yoktur.

İlginç olan konu, 1947 yılında kitapta yazılan bu olayı hiç kimse sorun haline getirmezken, ilk olarak 1958 yılında bazı işgüzar DP'liler ile savcıların harekete geçtiği görülmektedir. Ancak kısa sürede bu kovuşturmadan vazgeçilmiştir. Buna karşın 1966 yılında hem de Başbakan Süleyman Demirel tarafından yeniden kovuşturma ve soruşturma yapılmasına yönelik işaretin verilmesi düşündürücüdür.

Üstelik *Bursa Nutku*'nu 1949 yılında İzmir'de yapılmış olan Demokrat Parti'nin toplantısında ilk okutan kişi de partinin genel başkanı Celal Bayar'dır.

21 Temmuz 1949 tarihinde yurdun çeşitli yerlerinde, bu arada da İzmir'de 21 Temmuz 1946 seçimlerini protesto toplantıları düzenlenmişti. Bu toplantılarda DP'nin ikinci büyük kongresinde 25 Haziran 1949 tarihinde oybirliğiyle kabul edilen ve siyasî tarihimize "Milli Husumet Andı" adı ile geçmiş bulunan "Ana dâvalar komisyonu raporu"nda okunmuştu.

Bu arada "Milli Husumet Andı"na paralel Atatürk'ün ***Bursa Nutku*** da okunmuştur. Bu sözler DP ileri gelenleri önünde okunmuş ve DP ileri gelenleri ile yüzlerce DP'li tarafından dakikalarca alkışlanmıştı.

Demokrat İzmir gazetesinin 22 Temmuz 1949 tarihli nüshasında aynen şu haber yazılmıştır:

"Osman Kapani'den sonra kürsüye gelen ilçe idare kurulundan Şeref Balkanlı Atatürk'ün şu vecizesini okumuştur.

"Türk genci inkılâpların sahip ve bekçisidir, bunları zayıf düşürecek en küçük ya da en büyük bir kıpırdanma ve davranış duydu mu; bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, Adliyesi vardır demeyecektir, hemen müdahale edecektir. Elle, taşla, sopa ve silahla, nesi varsa onunla eserini koruyacaktır."

Bu konuşma yüzlerce Demokrat tarafından dakikalarca alkışlanmıştır.

23 Mayıs 1958 tarihli *Demokrat İzmir* gazetesinde ***Bursa Nutku'***ndan ötürü *Ulus* gazetesi aleyhinde soruşturma yapılması vesilesiyle 1949 tarihinde İzmir'deki toplantı şöyle anlatılmaktadır:

"21 Temmuz 1946 seçimlerini protesto maksadıyla akdedilen toplantıda 'Husumet Andı'na paralel konuşmalar yapıldıktan sonra, bugünkü DP ricalinin en ileri gelenleri tarafından lütfen hatırlanan bu hitap, bir parti mensubu olan Şeref Balkanlı'ya rica ve ısrarla okutturulmuş. Ankara Başsavcılığı'nın bugün adlî takip altında bulundurduğu bu sözler, bir zamanlar bütün Demokrat Parti ricali tarafından dakikalarca alkışlanan aynı sözlerdir. Bunları Zafer gazetesi bilmeyebilir fakat DP ricalinin bilmemesine imkân yoktur."

Kısacası ortaya çıkan sonuç şuydu: **1949 yılında, ilk çok partili seçimde çirkin seçim hilelerine kurban edilmiş DP'nin İzmir il kongresinde alkışlanan bu sözler, DP'nin tek parti iktidarı döneminde 1958 yılında suç sayılarak hakkında soruşturma açılıyordu.**

İşin daha tuhaf, açıklanmakta güçlük çekilen bir yanı da şudur: bu ***Nutuk*** 10 Kasım 1957 tarihli *Dünya* gazetesinde yayınlandığında hiç kimsenin sesi çıkmamış, savcılar harekete geçmemiş. Fakat bu yayından altı ay sonra birdenbire savcıların harekete geçtiği görülüyor. Üstelik *Dünya* gazetesindeki yazıyı kaleme alan Bedii Faik için "tahrikçi ve tertipçi" deniyor.

Bu *Nutku* ilk okuyan kişi olan DP'li Şeref Balkanlı 1 Ekim 1966 tarihli, *Milliyet* gazetesinde şunları söylemekte:

"Muhalefetin en çetin ve hızlı yıllarıydı. 1949 yılanda, İzmir'de, Ankara Palas salonlarında, DP il kongresi yapılıyordu. Ben, o zaman, merkez ilçe kurulu üyesiydim. O zaman muhalefet partisi genel başkanı olan ***Celal Bayar, bana el yazısıyla yazdığı bir yazı verdi ve şunları söyledi: 'Şeref bu, Atatürk'ün Bursa'da söylediği tarihî nutuktur, kongrede senin okumanı istiyorum.'***

Bunun üzerine, o gün kongrede yaptığım konuşmanın sonunda, Atatürk'ün ***Nutkunu*** *okudum. Bu* ***Nutkun*** *okunması üzerine kongre ayağa kalktı, dakikalarca alkış devam etti. Beni omuzlara aldılar. Bu* ***Nutkun*** *okunmasının geniş akisleri oldu, gazetelerde yer aldı. Ama herhangi bir takibat yapılıp yapılmadığı, defalarca DP ileri gelenleri tarafından, bana Ankara'dan telefonla soruldu.*

Aradan yıllar geçti. 1958 yılında bu ***Nutuk****, 19 Mayıs günü Ulus gazetesinde yayınlandı ve bu yayın üzerine takibata geçildi. Bunun üzerine İzmir'deki Demokrat İzmir gazetesine durumu açıkladım. Gazete, 1949 yılındaki, kongre haberinin de klişesini koydu. Birkaç gün sonra Başbakan, beni telefonla Ankara'dan aradı. Ve mesele nedir diye sordu. Anlattım, bunun üzerine, 1949 yılında hakkımda takibat yapılıp yapılmadığını sordu. Hayır, dedim. Başbakan bana telefonda o zaman* ***'Peki, Adliye Bakanı ile temasa geçeyim, teşekkür ederim,'*** *dedi, Sanırım, bu konuşmadan sonra, takibat durduruldu."*

Bu Nutuk İzmir'de söylendiğinde takibat yaptırmayan parti CHP'dir. 1958 yılında sözü edilen kişi Demokrat Parti Hükümetinin Başbakanı Adnan Menderes'tir. Demek ki bir zamanlar Türkiye'de doğruyu araştırma, sorma duyarlılığını gösteren, olayların savcısı değil, hukukun üstünlüğüne inanan, gerçek karşısında demokratça davranan başbakanlar da varmış. Dönemin Başbakanı da bu ***Nutkun*** gerçek olduğuna inanmış ki, soruşturmayı durdurma emri vermiş.

Daha ilginç mi yoksa ibretlik mi desem bilemiyorum ancak bir nokta daha var. Ankara Ziraat Fakültesinin cephesinde Atatürk heykelinin arkasındaki taşlar üzerinde aynı nutuk yazılıdır. Yazdıran kişi de DP'li yani Demokrat Partili Atıf Benderlioğlu'dur. Yazıldığı tarih de 1954 yılıdır.

Olay burada kapanmıştır diye düşünürsek çok yanılırız. Çünkü 1966 yılında bir kez daha *Bursa Nutku* Atatürk'e ait değildir tartışması alevlendirilmiştir.

Ekim ayının başında Yargıtay'ın Başkanı Ümran Öktem adlî yılı açış konuşmasında bu ***Nutuk***'tan bölüm okuyunca kızılca kıyamet bir kez daha koparılmış. **Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'dir.** İktidardaki parti de AP'dir [Adalet Partisi].

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 27 Kasım 1966 günü AP Büyük kongresinde söylediği nutukta Atatürk'ün ***Bursa Nutku***'nun ***"karışıklıklara yol gösteren, Devlet anlayışını, kanun hakimiyetini, asayiş ve inzibat fikrinin yıkılmasını tavsiye eden, Atatürk'e nisbeti son derece şüpheli, bir nutuk olarak nitelendirmiş ve Atatürk'e ait olduğunun ısbatını"*** istemiştir.

İtirazların tezi şuydu: Atatürk böylesine anarşist sözler söylemezdi. Bunlar uydurmadır. Bu ***Nutku*** okumak ve yaymakla suç işledikleri öne sürülen tam 16 kişi hakkında kovuşturma, soruşturma ve meslekten uzaklaştırma cezaları uygulanmıştı. Peki dayanak neydi?

Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde asistanlık yapmış Hüseyin Ayan adlı bir şahsın, 18 Ekim 1966 tarihinde *Meydan* dergisinde yazdığı bir yazıydı.

İddiası da şuydu; bu ***Nutuk*** Atatürk'e değil Stalin'e aittir. Bu yazı aşağıdadır, hadi bakalım gelin çıkın işin içinden.

"1950 yılında Bulgaristan'da öğretmen olarak katıldığım birkaç seminerden birinde geçen bir vakayı, o gün o seminerde bulunan arkadaşlarımı işhat ederek arzedeceğim:

Yıl 1950. Eylül ayı. Yer Bulgaristan'ın Şumnu vilayeti merkezi. Şumnu Kız Lisesi salonlarında, Şumnu merkezi ve merkez ilçesi, Eski Cuma, eski İstanbulluluk yanılmıyorsam Yeni Pazar ve Osman Pazarı ilçelerindeki Türk öğretmenlerinin iştirakiyle bir seminer düzenlenmişti. Bu seminerde bulunan arkadaşlarıma sesleniyorum. Bu arkadaşlarımdan halen bir kısmı Bulgaristan'dadır. Bir kısmı ise hâlen Türkiye'dedir.

'Sosyalist Görüşe Yöneltme' adıyla tercüme edebileceğimiz, adlı bu seminerde, bir öğretmen arkadaşımızın mahalli komünist idarecilerden şikayeti üzerine; Atatürk'e izafe edilen ve Bursa Nutku diye adlandırılan sözleri Stalin ve Lenin'e atfen [pek muhtemel olarak Stalin] Stalin veya Lenin olay karşısında Komünist Gençlere [Komsomol - Komünistiçeskaya Molodej] şöyle seslenmiştir:

'Komünist Gençler (Komsomol'lar) Sovyet rejiminin sahibi ve bekçisidir. Bunların doğruluğuna ve lüzumuna herkesten çok inanmıştır. Sovyet rejimini ve reformlarını benimsemiştir. Komünist rejimi zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı ve bir hareket duydu mu, bu memleketin milis'i vardır, adliyesi vardır, ordusu vardır demiyecektir. Hemen müdahale edecek, elle, taşla, sopa ve silahla, nesi varsa onunla kendi eserini koruyacaktır. Milis gelecektir. Asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Komünist genç (Komsomol), milis henüz reformların ve sosyalist rejimin Milis'i değildir, diye düşünecek. Fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir.

Gene düşünecek, demek adliyeyi de İslah etmek rejime göre düzenlemek lâzım diyecek. Onu hapse atacaklar, kanun yolundan itirazını yapmakla beraber... Meclise telgraflar yağdırıp haklı ve suçsuz olduğu için tahliyesine çalışmasını, kayırılmasını istemeyecek.

Diyecek ki: ben inanç ve kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem bu haksızlığı meydana getiren sebep ve âmilleri düzeltmek de benim vazifemdir.

İşte benim anladığım Komünist genci ve Komünist gençliği." diye cevapta bulunmuş ve izahat vermişti.

Türkçe yazım yanlışlarıyla dolu, Edebiyat Bölümünün bu eski asistanına göre ***Bursa Nutku***'nda yalnız birkaç sözcük yer değiştirmişti, o kadar. Buradaki sözleri Atatürk'e yakıştırmıyordu, bu nedenle, olsa olsa Stalin söylemiş olabilir ama birileri de Atatürk söylemiş gibi ondan nakletmişlerdi!

Erzurum Üniversitesi eski asistanı Hüseyin Ayan ısrar ediyordu ve yukarıdaki iddiasını 16 Kasım 1966 tarihli *Yeni İstiklal* gazetesinde de yayınlatmıştı. Oysa gerçek farklıydı.

Bu yazıların sağcı basında havada uçuştuğu, tezlerin savrulduğu bu dönemde [AP'li] Özel Şahingiray Meclis'te Senato'ya bir önerge vererek durumun açıklığa kavuşmasını istemiş.

Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Afet İnan imzasıyla gönderilmiş olan dokümanı aynen sunarak soruyu şöyle yanıtlamış:

"*... Atatürk'ün Bursa konuşması hakkında İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğünden alınan bilgiyi aynen arz etmekle yetineceğim.*

Atatürk 6 Şubat 1933 tarihinde Türkçe ezan hâdisesi üzerine İzmir'den Bursa'ya giderken o zamanki İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Adliye Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek'i de oraya çağırıyor. Meselenin incelenmesi neticesinde Atatürk aynı tarihte Anadolu Ajansına resmi bir beyanat vererek ***'meselenin mahiyeti esasen*** *din değil dil'dir' diyor. Ancak bu mesele üzerinde kendisinin adeti olduğu üzre bâzı hususi konuşmalarının da olduğu o zaman Bursa muhitinde duyulmuştu. Bunun için Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsündeki bilgiler şöyledir:*

1. Rıza Ruşen Yücer'in [ki kendisi gazetecidir] Atatürk'e ait birkaç fıkra ve hatıra adı altında yayınladığı 1947 tarihinde Atatürk'e atfen yazılan sözler yukarıdaki gibi değildir. 1947'de yayınlanan metnin sureti ilişiktir, okuyacağım. O zaman gazeteciler tarafından not edilen bu sözlerin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından gazetelere intikali önlenmiştir. Gerek Şükrü Kaya, gerekse Rıza Ruşen Yücel hayatta olmadıkları için bunları tevsih etmek mümkün olmamıştır.

2. Ancak aynı konuşmaya tanık olan yine, ***gazeteci Musa Ataş'tan edindiğimiz bilgiye göre bu sözler Atatürk tarafından söylenmiştir ve gazeteciler de mealen bunları not etmiştir. Buna ait vesikayı da birazdan okuyacağım efendim.***

3. Yine Bursa'da o tarihte öğretmenler ve aydınlar arasında Atatürk'ün bu sözleri duyulmuş ve niçin biz de daha önce, yani Atatürk Bursa'ya gelmeden harekete geçmedik diye üzüntü duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu bilgileri hulâsa olarak arz ederken

Enstitümüzde bu mesele ile ilgili dosyamızın isteyen muhterem zevatın tetkikatına açık olduğunu bildirir saygılarımı sunarım."

İstanbul Milletvekili Reşit Ülker 8 yıl araştırma yapmış, birçok tanıkla konuşmuş ve sonuçta ***Bursa Nutku***'nun bizzat Atatürk tarafından söylendiğini açıklamıştır [27 Eylül 1966]. Ayrıca *"Tanıklar ve Belgelerle Ata'nın Bursa Nutku"* adıyla da kitap yazmış, yayınlamıştır. Zaten burada okuduklarınız da ondan alınmıştır.

Ayrıca Milletvekili Reşit Ülker Meclis'te bir basın toplantısı yaparak ***Bursa Nutku*** konusunda yaptığı araştırmayı da gazetecilerle paylaşmıştır.

Türk Tarih Kurumu'nun ***Bursa Nutku*** hakkında kararı: **"Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulunun 24 Ekim 1966 tarihli toplantısında Bornova Asliye Hukuk Hakimliği'nin 27 Eylül 1966 tarih ve 1966/338 sayılı yazısı ve bu yazıya ekli Atatürk'ün *Bursa Nutku* ile ilgili sözleri üzerine gerekli incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonunda bu sözlerin Atatürk'ün 1933 Şubat'ında Bursa'da yaptığı konuşmadan mealen alınmak suretiyle çeşitli tarihlerde basılmış olduğu kanaatine oybirliği ile varılmıştır."**

Bu karar sonuç yazısından sonra ortalık yatışmış, bir daha kimse tarafından bu konu dile dolanmamıştır diye düşünürüz ama, böyle olmadı.

12 Mart 1971 askeri muhtırası verilmiş, ardından solcu, Atatürkçü, Kemalist diye kim biliniyor tanınıyor ise tutuklandı. İşkenceden geçirildi. Bu türden yüzlerce olay arasında ***"Bursa Nutku*** bir kez daha" tartışmaya açıldı.

Dev-Genç sanıklarından Cihan Alptekin'in davasında, 13 Ekim 1971 tarihinde öğleden sonraki duruşmada Askerî Savcı bir konuşma yaptı ve avukatlardan Demir Özlü, **"Burada Atatürk yargılanıyor"** diyerek cüppesini çıkarıp mahkeme salonuna fırlattı, ardından öteki avukatlar da aynı şekilde davrandılar.

Olayın tüm ayrıntıları Avukat Alp Kuran tarafından ***"Burada Atatürk Yargılanıyor"*** başlığıyla 1972 yılında yayınlandı. Biz de bir kez daha öğrendik ki, o günkü savcı **Hakim Yarbay Doğan Dülgergil'e göre**, meğer ***Bursa Nutku*** Atatürk tarafından söylenmemiş. Peki kim söylemiş? Askerî Yargıç'a göre Lenin söylemiş!

14 Ekim 1971 tarihli *Akşam* gazetesinde şu haber okunmaktadır:

"Yedisi hakkında idam cezası istenen Cihan Alptekin ile 14 arkadaşının dün 1 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesindeki duruşması sırasında *Askerî Savcı, Bursa Nutkunun Lenin veya Stalin'e ait olduğunu söyleyince,* salon bir anda karışmış ve sanıklar hep bir ağızdan Savcı'ya galiz kelimelerle hakaret etmişlerdir. *Sanık avukatları ise, cüppelerini atarak mahkeme salonunu terk etmişlerdir.* Bu arada dinleyiciler arasında bulunan bir genç de sanıklar gibi bağırmış ve ağlamıştır."

Aynı tarihli *Tercüman* gazetesinde ise olay şöyle anlatılmıştır:

"Dün 1 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesinde yapılan duruşmada, Oktay Kaynak'ın sorgusu yapılırken *Savcı Yarbay Doğan Dülgergil'in [Bursa Nutku Atatürk'ün değildir. Bu sözler Lenin'den alınmıştır] demesi üzerine olay çıkmıştır... beş sanık avukatı cüppelerini bırakıp salonu terk etmişlerdir.* Olay sırasında dinleyicilerden fenalık geçirenler olmuş, Yargıç Albay Remzi Şirin duruşmaya iki saat vermiştir."

Savcı "kendisine hakaret edildiğini belirterek gereğinin yapılmasını istemiştir", bunun sonucu olarak da, "Savcıya fiilen tecavüz ve hakaret ettikleri gerekçesiyle beş sanık avukatı hakkında kovuşturma açılmıştır".

Sıkıyönetim Mahkemesine sunulan savunmadan bir bölümünü okumak, olayın içeriğini bize anlatacaktır:

"*... Olayımızda sanık avukatları Vatan Kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak Yüce ve Aziz bildikleri Atatürk'e ait olduğuna öteden beri inandıkları Bursa Nutku'nun, Atatürk'e ait olmadığının iddia edilmesi, Nutkun Stalin veya Lenin'e ait*

olabileceğinin söylenmesi üzerine; ilk defa duydukları bu iddialar karşısında haklı olarak psikolojik bir buhran geçirmişler; Atatürk aleyhine bir söz söyleniyor, Atatürk'le Lenin ve Stalin eşleştiriliyor, Atatürk'e karşı bir tertibe girişiliyor, endişesi altında ve bu iddiaların Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir Askerî Mahkemesinde bir Askerî Savcı tarafından ortaya atılması karşısında ve bunun yarattığı derin üzüntü sonucu görev yapmak duygusunu kaybetmişler, cüppelerini bırakarak salondan çıkmaktan başka bir çare görememişlerdir."

Avukatların cüppelerini çıkarmaları Savcı'nın iddiası üzerine yapılmışken, Savcı, eylemi Mahkemeye karşı bir hakarete sokmaya çalışmıştır.

Savunma metninden bir bölümde Savcının, *"Sanığın ifadesine bir şey demiyorum. Marksist- Leninistler Bursa Nutkunu Atatürk'e mal etmeğe çalışırlar. Atatürk'ün yakınları, tanıyanlar, Atatürk'ün böyle bir nutku söylemediğini ifade ederler,"* şeklinde bir konuşma yaptığı ifade edilmektedir. "Bu sözlerin gerçeğe uygunluk derecesini araştıracağız," denmektedir.

Yukarıda okuduklarınızın tamamı Mahkeme'ye *Savunma* kanıtı olarak sunulmuştur. Bunların dışında Atatürk'ün en yakınındaki kişilerden birisi olan Afet İnan ise, Atatürk'le ilgili bir açık oturum sonunda, gazetecilerin bu konuda kendisine yönelttikleri bir soru üzerine: *"Bu bir Nutuk değil, konuşmadır. Benim bu konuşma için uydurmadır dediğimi söylemek benim kişiliğimin, bugüne kadar olan davranışlarımın dışındadır ve uydurmadır. Benim Bursa konuşmasını inkâr etmem, kendi kişiliğimi inkâr etmem demektir"* demiştir.

Afet İnan, açıklamasında hiç kimseye böyle bir şey söylemediğini ve haberin uydurma olduğunu bildirmekle yetinmemiş, ayrıca *Bursa Nutku*'nun Atatürk'e ait olduğunu kesinlikle ifade etmiştir. *Demokrat İzmir* ve *Akşam* gazeteleri ile de doğrulanan Afet İnan'ın bu açıklamasını *Cumhuriyet* gazetesi [13 Kasım 1971 tarihli] şu satırlarla vermektedir:

"Bir İzmir gazetesinde Afet İnan**, *Bursa Nutku***'nun Atatürk'e ait olmadığını söyledi şeklinde yayın yapılmasını

üzüntü ile karşıladığını belirten Prof. İnan... **"Bursa konuşması Atatürk'e aittir. Atatürk'ün Bursa konuşmasını inkâr etmek, kişiliğimi inkâr etmektir'** şeklinde konuşmuştur.

Prof. İnan bu konuda özetle şunları söylemiştir: ***'Bu Nutuk değil, konuşmadır. Bir gerçek olduğunu belirtmek isterim. Hem de katkısız bir gerçek olduğunu belirtmek isterim. Hem de katkısız bir gerçek olduğunu. Tartışmalar yersizdir. Belgeler ve yanında bulunanlar bunu doğrulamaktadır. Konuşma kesin olarak Atatürk'ündür.'***

Sıkıyönetim Mahkemesi'nde Savcı'nın dayandığı Hüseyin Ayan'ın tezini savunduğu yazısını, Savunma'da yerlebir etmişlerdir:

*"Hüseyin Ayan yazısında **Bursa Nutku**'nun Lenin veya Stalin'den hangisine ait olduğunu hatırlayamadığını söylemekte, fakat elinde metin olmadığı halde, Bulgaristan'da 16 yıl önce okunan metni kelimesi kelimesine, noktası ve virgülüne kadar aynen nakletmektedir. Bir konuşma metnini kelimesi kelimesine yıllar sonra aynen hatırlayıp da bunun kime ait olduğunu hatırlayamamak ve söyleyememek olacak şey değildir, imkansızdır. Bu imkansızlık karşısında, Hüseyin Ayan'ın Rıza Ruşen Yücer'in kitabında yayınlanan **Bursa Nutku** metnini alarak, öteden beri ezikliğini duyduğu bu konuşmanın bazı kelimelerini değiştirmek ve 'Komünistleştirmek' suretiyle, bunu Lenin ve Stalin'e mal edip, bu nutku Türkler için yok etme yoluna saptığı sonucuna varmak akla daha uygundur.*

[Bulgaristan göçmeni] Hüseyin Ayan'ın iddiasının nasıl uydurma bir iddia ve 'maksatlı bir yalan tertibi' olduğunu ispat etmek üzere, Bulgaristan'daki seminerde Lenin veya Stalin'e ait olarak duyduğunu ve mealen hatırlayarak naklettiğini söylediği konuşma metni ile, Türkiye'de Rıza Ruşen Yücer'in 'Atatürk'e ait Birkaç Fıkra ve Hatıra' adlı kitabında yayınlanan Bursa Nutku metnini karşılaştırmak yeterlidir."

1972 yılında Mahkemeye sunulan Savunma'da yapılan karşılaştırma çok doğru ve haklıydı. Tıpkı **1958 yılında bir işgüzar Savcı'nın DP iktidarına yaranmak için soruşturma**

açması gibi, bu asistan da kopyacılığı aynı psikoloji içinde yapmıştır.

Suçlamada bulunan Savcı iddiasını kanıtlayamadı, Askerî Mahkeme de zaten ondan böyle bir şey istemedi.

Tüm bu gerçeklere karşın Mahkeme cüppe bırakan avukatlardan Nejdet Sağır'ı ve öteki iki avukatı altı ay hapse mahkum etmiştir.

Birileri yine tatmin olmamıştı. Türk Devrimi konularındaki araştırmalarıyla tanıdığımız Mahmut Goloğlu 1973 yılında yayınladığı bir kitabında *[Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku]* konuyu incelediği görülmektedir. Bu toprakların yetiştirdiği ender aydın namusuna sahip Türk biliminsanı Cavit Orhan Tütengil [7 Aralık 1979 sabahı saat 07.45'te, üniversiteye gitmek için otobüs durağında beklerken uğradığı silahlı saldırıda öldürüldü] bu konuyu ele alırken Goloğlu'na farklı bir açıdan yanıt vermiştir.

Goloğlu kitabında yazdığına göre;

a) "... söylenmiş olduğu ispatlamış olsa bile, Atatürk'ün... bu sözleri (**Nutuk**) diye tanımlanamaz."

b) "... bir an için Atatürk'ün bu sözleri söylemi olduğunu düşünsek, yine de bu sözleri resmen (Atatürk'ün sözleri) olarak kabul edemeyiz.

c) "Bu sözler Atatürk tarafından söylenmiş olsa bile... kendisine... hiç söylenmemiş sayılıştır." (s.65-67)

Tütengil'in verdiği yanıtı aynen alıyorum (s.128-129):

Siyah olarak yazdığımız "Nutuk" ve "resmen" kelimeleri Goloğlu'nun nasıl bir mantık oyununa saptığını belli etmektedir. Bu bakımdan, "O halde, kesin olarak şu sonuçlara varırız ki, Atatürk'ün bir (Bursa Nutku) yoktur. Atatürk'ün bir (Bursa Konuşmasından söz etmeye de imkân mevcut değildir" biçiminde vardığı sonuç, özellikle Türk Tarih Kurumu'nun açıklamaları karşısında, inandırıcı olmaktan çok uzaktır. Atatürk'ün, "Resmi Tebliğ"de de belirtildiği gibi "mahiyeti

esasen din değil, dil" olan "olaya özel bir önemle eğilmemiz, dinin siyasete ya da herhangi bir kışkırtmaya vesile edilmesine hiç müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılması içindir" demesi, aydınlatıcı ve uyarıcıdır.

"Bursa Nutku" konusunda Reşit Ülker'in *Tanıklar ve Belgelerle Atanın Bursa Nutku* (1967) adlı kitabında öne sürdüğü kanıtlar, gerçeğe oluğu kadar akla da daha uygun düşmektedir (s.42-50 arası):

"1. Nutkun, söylendiği günlerdeki olaylarla ilişkisi vardır.

2. Nutuk, Atatürk'ün düşünce ve kişiliğine uygundur.

3. Nutuk, Atatürk'ün üslubuna uygundur."

Atatürk'ün başka konuşmaları ve "Gençliğe Hitabesi" ile karşılaştırıldığında, "Bursa Konuşması"nın bunlarla örtüştüğü görülmektedir.

Bu konuyu gazeteci, politikacı, yazar **Altan Öymen**'in kendisiyle yapılan bir röportajda söyledikleriyle bitirelim: *"CHP 27 yıllık iktidarı kaybedince ve DP tek başına iktidar olunca geleneklerle çağdaşlaşma hareketleri arasında çatışma oldu. Dinci kesimler, Köy Enstitülerini istemedi [**Köy Enstitülerini kapattıran CHP'li milli eğitim bakanı ve taraftarlarıydı e.m.**]. O zamanın iktidarının yine de Atatürk devrimlerini muhafaza etme düşüncesi de vardı, Celal Bayar'da örneğin… Bugün ise artık her kesim Atatürk'ü kendine göre yorumlayarak benimser oldu. Anıtkabir ziyareti yapmayan liderlerimiz vardı, bugün artık o yok. Atatürk'le uğraşmanın politikada da bir kazanç sağlamadığı ortaya çıktı. **Yine de tarihten ders alınmıyor gibi geliyor bana"*** [*Akşam* gazetesi, 14 Kasım 2009]

KAYNAKLAR:

Reşit Ülker, *Tanıklar ve Belgelerle Ata'nın Bursa Nutku,* Okat Yayınevi, İstanbul, 1967

Alp Kuran, *Burada Atatürk Yargılanıyor,* Haşmet Matbaası, İstanbul, 1972

Cavit Orhan Tütengil, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak,* Bütün Eserleri-1, İş Bankası Yayını, İstanbul, 2009, s. 123-129

Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2008

Okuyucuya Not:

1. "Bursa Nutku" üzerindeki tartışmaların yoğunlaştığı 1967 yılında Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu'na bazı sorular yönelterek konunun aydınlığa çıkarılmasını ister. Yönetim Kurulu kararı ile Milli Eğitim Bakanlığı'na verilen "cevap, soru"larla birlikte, kurumun yayın organı olan Belleten'de (Cilt XXXVI, sayı 141, Ocak 1972) yayımlanmıştır.

2. Konuşma çeşitli tarihlerde çeşitli gazete ve dergilerde yayınlandığı gibi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1963'te Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın 24.IX.1963 tarih ve 3724 sayılı yazılariyle Atatürk yayınları serisinde 7 numara ile yayınlanan Emin Faik Üstün'ün 'Atatürk, Kişiliği, Ülkücülüğü, Gençliğe Güveni' adlı eserinin 47'nci sahifesinde de yer almıştır.

ATATÜRK'ÜN MEVLEVÎLER VE BEKTAŞÎLER İLE İLİŞKİSİ

Atatürk'ün baba soyunun izlenebildiği kısmıyla Bektaşîliğinden sakınmasız söz edebiliriz. Anne tarafına gelince, Zübeyde Hanım'ın kolundan yürüyünce, Alevilik ve Bektaşilik pek açık görünmüyor. Ama, Balkanlar'da iskân edilen Türklerin de Yürükler ve Türkmenler olduğunu, sünni inançlı bile olunsa da burada başka bir sentez çıktığını da akıldan çıkarmamalıyız. Bugün bile Balkanlar'ın pek çok ülkesinde Bektaşi tekkeleri varsa, bu mirastandır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamını izlediğimizde Mevleviliği de Bektaşîliği de içselleştirdiğini açıkça görmekteyiz.

Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktı. Oradaki temaslarında hem can güvenliğinin olmadığını gördü hem de planladığı mücadelenin gerçekleştirilebilmesi için Anadolu içlerine gitmesi gerektiğini biliyordu.

Bu nedenle ilk durak olarak Havza'ya gitti. Bir Bektaşi babası olan Ali Baba'nın Mesudiye Otelinde kaldı. Bölgedeki bu nüfuzlu Bektaşi babasının desteği öteki eşrafın da hemen desteğini sağladığı gibi hakların savunulmasını da meşrulaştırdı.

Buna ek olarak, bölgede saygı duyulan en etkili din adamı kimse onun davet edilip, ilk Cuma namazında İzmir'in işgalinin protesto edilmesini ve mevlit okunmasını istedi.

Belediye Başkanı bölgenin en saygın ve etkili konuşmacısı olarak bilinen Sıtkı Hoca'ya haber gönderdi ancak, ulak zamanında yerine varamadığından, Mustafa Kemal'in isteği yerine gelmedi.

O ilk Cuma sönük geçti, ikinci Cuma'ya Sıtkı Hoca yetişti, tam Mustafa Kemal'in istediği gibi etkili bir vaaz verdi ve okunan mevlidin ardından da İzmir'in işgalini lanetleyen bir konuşma yaptı.

Her şey Mustafa Kemal'in istediği mükemmellikte yürüyordu. Ancak bir sorun vardı. Ülkede şeker bulunamadığından, camiye toplanmış binlerce insana çekirdeksiz İzmir üzümü doldurulmuş külahlarda mevlit şekeri dağıtıldı.

Havza'dan Amasya'ya geçildi. Bu kentte Saraydüzü Kışlasında kalındı. Burada da Cuma vaazını Hoca Kâmil'e verdirdi. Sultan Bayezid Camii'nde çok etkili bir konuşma yapıldı. Mustafa Kemal de camideydi, yanındaki üniformalı şahıslarla birlikte namazını kılıp cemaati galeyana getiren vaazı dinledi.

Milli Mücadele'nin strateji belgesi, yol haritası olarak çeşitli adlarla tanımlanan ve tüm uzmanların en önemli belge olarak nitelediği 21/22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde yalnızca **ilk beşlerin** değil, Bektaşi Şeyhi Cemalettin Çelebi'nin de imzası vardı. O günlerde bu imzalı desteğin önemi ve sağladığı güç, hem Müdaafai Hukuk hem de Kuvayı Milliye'ye meşruiyet sağlaması açısından yadsınamaz bir destek olmuştu.

İlk ve orta çağda olduğu gibi din adamları yine ön planda yer alıyordu. Devletin birçok işleri, özel rütbe ve unvanlara sahip olan din adamlarının ellerinde bulunuyordu. Bu bakımdan din adamlarının büyük bir kısmının halife yanında yer almasını doğal görmek gerekir. Bir kısmı ise milli mücadeleyi desteklemiştir.

Havza'da Sıtkı, Amasya'da Kâmil, Erzurum'da Raif, Denizli'de Ahmet Hulusi, Ankara'da Rıfat Efendileri milli mücadelenin işbirlikçi olmayan aydın din adamlarının öncüleri arasında sayabiliriz.

Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Şubelerinin bir kısmının başında da din adamları bulunuyordu. Onlar halifeye karşı ayaklanma sözünü yalanlıyorlardı. **Mustafa Kemal Paşa içinde doğup büyüdüğü toplumu çok iyi tanıyan bir pragmatik lider olarak din adamlarını kazanmak için her çareye başvuracaktı.**

Din adamları hilafet ve saltanat makamını esaretten, vatanı düşman işgalinden kurtarmak istiyorlardı. Din adamlarıyla Mustafa Kemal arasında egemenliğin kimin tarafından kullanılacağı konusunda anlayış farkı vardı, ama bu konu şimdilik hiç gündeme getirilmiyordu. Ama Amasya genelgesinde, Mustafa Kemal'in yaşamı boyunca savunageldiği **egemenliğin halka ait olduğunu belirten laik düşünce sisteminin özü,** aslında üstü örtük olarak belirtilmişti.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde de **"egemenliğin kayıtsız şartsız halka ait olacağı"** illerden gelen halkın temsilcilerinin imza ve onayıyla topluma duyurulmuştu.

İki büyük Kongre ardından Ankara'ya gelindi. Artık egemenliğin tamamen halkın seçtiği temsilcilerin kararlar alacağı, kurtuluş savaşını yönetecekleri Birinci Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde, bu kentte açılacaktı.

Temsil Heyeti adına altı maddelik bir bildiri ve tören programı yayınlayan Mustafa Kemal 23 Nisan 1920 tarihinde Meclis'in açılacağını duyurdu. Bu duyuruda dinsel temanın ağır bastığı törenin tüm ayrıntılarını okumaktayız.

Meclisin açılış günü Cuma'ya rastlatılmıştı. Tüm milletvekilleriyle Cuma namazı Hacı Bayram-ı Veli camisinde kılınarak okunan Kur'an'ın ve kılınan namazın aydınlığına bürünülecektir. Namazdan sonra sakal-ı şerif ve sancak-ı şerifle birlikte özel daireye gidilecektir. Özel daireye girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir.

Mustafa Kemal'in kaleme aldığı bu bildiri hem Kazım Karabekir tarafından hem de Bakü Şark Milletleri Kongresinde eleştiri konusu olacaktır. O kadar ki, Kazım Karabekir bu da-

vetiye metninin çok fazla dini içerik taşıdığından şikayet etmiştir.

Mustafa Kemal Anadolu'ya adım attığından itibaren gerçekçi davranmış, Halifenin kutsallığını ve kurtarılmasının amaç olduğunu hem söylemiş hem de tamim ve telgraflarında yeri geldikçe vurgulamıştır. Zaten bunun tersi bir davranışı beklemek o günün koşullarında olanaksızı istemek olurdu. Çünkü **toplumların kökleşmiş davranış ve inançlarını bir çırpıda söküp atmak olanaklıydı ancak kolay değildi.**

Mustafa Kemal'in de söylediği şuydu: **"Ben, ulusun vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme yeteneğini, bir ulusal sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün toplumumuza uygulatmak zorundaydım."** İşte en yakınındaki dava arkadaşlarıyla bile çatışmanın, uzlaşmaz çelişkinin ağırlık merkezi burasıydı.

Tuttuğu yol o günler için gerçekçi, haklı ve sağlıklıydı. Bugün, çağdaş uygarlık adına elde ne varsa, bunlar, O'nun o gün geçerli olan, bugün ise karşı devrimciler ve onlarla aynı dümen suyunda olan bazılarınca yadırganan yöntemleriyle benimsetilmiştir. **Taner Timur'un değerlendirmesine göre de, Mustafa Kemal "tam bir İslamist içerik taşıyan" bu altı maddelik bildirgeyi devrimci amaçla yayınlamıştır.**

Mustafa Kemal 24 Nisan 1920 tarihinde yapılan seçimle, milli egemenliğin temsilcisi olan Meclisin ilk seçilmiş sivil kimlikli başkanıdır.

Meclisin açılış günü olan 23 Nisan, dünyada çocuklara armağan edilmiş tek bayram günüdür. Bugün üzerinde çok düşünmemiz gerekir. Yarın o Meclis'te oturacak çocuklarımıza gerçekten TBMM'nin milletin egemenliğinin temsil edildiği bir kutsal yer olduğunu değil bu parlamento binasında seçilmiş padişahların mı oturduğunu öğretiyoruz.

Mustafa Kemal ile milli mücadelenin olağanüstü muhteşem aydın din adamlarıyla ilişkiden kalan tortu acaba nedir?

***

1897 yılında Girit adasındaki Yunan halkı arasında bir ayaklanma başgöstermişti. Bu günlerde Manastır sokaklarında askerî okul öğrencileri için ilginç olan görüntüler çoktur. Sokaklar gürültülü bir halk kalabalığı ile doluyor, gece gündüz davul-zurna sesleri yükseliyor, gençler ellerinde bayraklarla gösteriler yaparak Türk halkını seferberlik merkezlerine çağırıyorlardı. Mustafa Kemal'le Türk edebiyatını, şiirini tanıştıran Ömer Naci, boş saatlerinde kent merkeziyle istasyon arasındaki bölgede geziniyor, heyecan içinde gönüllüleri gözlüyorlar.

Bir gün Mustafa Kemal'in dikkatini ilginç bir olay çeker, arkadaşını o yana doğru sürükler. Uzun eteklikli giysiler giyinmiş sivri külâhlar takmış dervişler, genel havaya kendi düzenlerini vermek için gelmiş, gösteri yapmaktadırlar. Kendi çalgılarını çalıyor, haykırıyor, höykürüyor, kendilerinden geçerek dönüyorlar. Çevrelerini sarmış olan halk da onlara uymaya çalışmaktadır.

Mustafa Kemal, arkadaşının kulağına:

"Tiksinti verici bir şey değil mi?" diye fısıldar, sonra da orada daha çok kalmak istemediğini söyler.

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, **Hareket Ordusunda [31 Mart 1909 gerici ayaklanmasını bastırmak üzere görevlendirilen kuvvetler]** kurmay başkanlığı görevini yürüttüğü sırada meydana gelen gelişmeleri iki deftere kaydetmiştir. Bu defterlerden biri Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'e bağlı birimler tarafından tutulmuş olan karargâh kayıt defteri, öteki ise karargâh kayıt defterinde yer alan emirlerin ve öbür yazıların kısa özetlerinin ve karalamalarının bulunduğu Mustafa Kemal'in "not defteridir."

Bu defterleri yayınlayan Genelkurmay'ın yorumuna göre: "Kısa notlar halinde yazılan bilgilerden dolayı bu defterin Mustafa Kemal tarafından akıl defteri olarak tutulmuş olabi-

leceği izlenimi vermektedir. Haliyle o dönemin şartları gereği tutulan kayıtların kimi düzenli, kimi ise düzensiz bir şekilde yazılmıştır. Günün koşulları ve zamanın sıkışıklığı gibi nedenler, deftere aktarılan konunun ağırlık ve önemine göre de değişiklik göstermektedir. Önemli sayılan konular ayrıntılarıyla yazılırken, önemsiz ya da daha az öneme sahip konular kısa cümlelerle geçiştirilmeye çalışılmıştır."

Atatürk'ün Not Defterleri-1,17 Nisan 1909 tarihli sayfada şunlar yazılıdır: **"Sarık saran gizli örgüt mensuplarının din perdesi altındaki fesat ve reklamları menfaatten başka bir şey değildir. Din, şeriat, vatan sevgisinin gerçek menfaati, Kur'an'ı Kerim'in hükümlerini ve onun hükümlerinin gereğinden olan Kanunuesasi'yi [Meşrutiyet Anayasası'nı] muhafaza etmektir. İşte bizim hareketimiz gibi."**

Falih Rıfkı Atay ve Atatürk'ün yakınında olan birçok kişinin de yazdığı gibi **Mustafa Kemal Selanik'te özellikle Mevlevi dergâhlarına çok gitmiştir ancak bir tarikata "intisab" etmemiştir.**

Kurtuluş Savaşı'nın tasarı aşamasında da, savaş sürecinde de Bektaşi tekkelerine girip çıkmış, Alevi Dedeleri ve Bektaşi Babaları ile sıkı temasları olmuştur.

Tüm bunlara karşın 1925 yılında da dergah, tekke, zaviye, medreseleri kapatmıştır. Bu çizgide olmak üzere Mason Cemiyeti'ni de kapattırmıştır.

Bu gerçekleri söylerken, **Atatürk'ün yaşamı boyunca ortaya koyduğu İslâmi ahlâka bağlılığını da görmezden gelemeyiz.** Ülkemizin önde gelen din alimlerinden Yaşar Nuri Öztürk'ün ısrarla altını çizdiği "zulme karşı verdiği mücadele" Kur'an'da belirtilen **melamet ahlakına** bağlı bir insanın tartışmasız ifadesidir. Yine Öztürk'e göre, Mustafa Kemal "Muhammedi ahlakın zirvesidir".

Bu tespiti yaptıktan sonra, Mustafa Kemal ile tarikat ilişkisi arasında bağ kurulan Söylev'deki bir konuşmasına yönelelim.

***

Yıl 1912. Binbaşı Mustafa Kemal Osmanlı-İtalyan Harbi sırasında Trablusgarp'tadır, buradan bir dostuna mektup yazar. Bu kişi Albay Kerim [Abdülkerim] Bey'dir. Yine karşımıza çıkacağından, bu mektup aşağıya alınmıştır.

Derne Kuvvetleri Kumandanı Binbaşı Mustafa Kemal, Ayn-ı Zâra baskınında, bir küherçel parçasının sol gözüne girmesiyle gözlerinden rahatsızlanmış, ciddi tedavi göremediği için rahatsızlığı nüksetmiş, önce takma isimle Kahire'de hastanede kalmış, daha sonra Teşkilat-ı Mahsus Reisi Eşref Sencer Kuşçubaşı Bey'le Viyana'ya gitmiş, Prof.Fox'a muayene olmuş ve ufak bir de operasyon geçirmiştir. Hayatının sonuna kadar sol gözündeki şehlalık bundan olsa gerektir. Bu mektubunda askerlikten ayrılmayı düşündüğünü "Muazzez Kardeşim" diyecek kadar yakını Kerim Bey'e yazacak ölçüde bedbin ve ümidsiz görünüyor.

Kerim Bey'e Mektup - 22 Mayıs 1912

Ayn-Mansur Karargâhından

9 Mayıs 1328

Kerim Bey Kardeşime

Aziz Kardeşim Kerim Bey,

Ayrıldığımız gün olan 15 Ekim 1911'den bugüne kadar geçen 7-8 ay zarfında size ancak bir iki ve pek kısa mektup göndermiştim. Bunların ulaşıp ulaşmadığını bilmiyorum. Sonra Paris'te olduğunuzu, Tunus yoluyla geçmek isteyip de başarılı olamayarak sizin yardımınızla bize gelen bazı arkadaşlardan öğrendim.

Ben İstanbul'dan Naci, Hakkı ve Yakup Cemil'lerle çıktım. Naci'nin bütün hayallerine rağmen komite adına hiç kimse tarafından hiçbir yardım görülemedi. Paraları bitti. Genel Merkez'den 300 lira istediler. Birinci cevapta, "Para yok, Enver'le görüşün,'' dendi.

Naci'nin üstelemesine Nazım'ın azarı ve teessüfüyle karşılık verildi. Benim senedimle Naci Ömer Fevzi'den 200 İngiliz lirası aldı. Hareket edildi.

Ben yolda hastalandım, İskenderiye'ye döndüm. On beş gün kadar hastanede yattım. Bu sırada bizim Nuri, Fuat da geldiler. Tekrar bunlarla yola çıkıldı... Bu fedakâr ve vefakâr arkadaşlarla biraz zorlukla ve bir defa tevkif olunarak, yerimize diğerlerini bırakmak suretiyle Mısır hududunu geçtik. Tobruk'ta birkaç gün kalarak başarılı bir netice veren 22 Aralık 1911 Muharebesi'ni yaptıktan sonra Derne'ye geldik.

Deme Kuvvetleri, Deme Vadisi'yle iki kısma ayrılmış bir haldedir. Enver zaten batıdaki kuvvetle bulunuyor. Nuri'yi de onun Kurmay Başkanı yaptık, ben de Fuat'ı alıp Doğu Kolu Kumandanı sıfatıyla Doğu Kuvveti'ne katıldım. Yollarda oldukça yorulmuş, ıslanmış, üşümüş, sefalet çekmiştik. Derne'de de henüz başlangıç halinde bulunulduğu için sefaleti gidermek mümkün olamamıştı. 16/17 Ocak 1912 Baskınıyla başlayan 17 Ocak Muharebesi gecesi ve günü zaten hastalıklı görünen sol gözüm kanlandı ve görmez oldu. Istırabın derecesi vazife yapmama mani oldu. Hilâliahmer (Kızılay) Hastanesine yattım. Bir ay tedaviden sonra tam olarak göremediğim halde hastaneden çıktım.

Vaziyet biraz büyüdüğü için Enver Umum Kumandan, ben de Deme Kuvvetleri Kumandanı oldum. Bu sırada idi ki, 3 Mart 1912 günü umumi bir muharebe oldu. Bugün de olağanüstü yorgunluk ve açlık ve muharebe geceye kaldığından soğuğa maruz kaldık ve bunun sonucu olarak gözümün rahatsızlığı ertesi gün nüksetti.

On beş gün kadar yataktan kalkamadım, gözlerimi açamadım. Nihayet ıstırap geçti, tekrar işe başladık. Fakat sol gözüm daha az görür oldu. Doktorlar Mısır'a gitmemi tavsiye ettiler. Ben razı olamadım. Nihayet bugüne kadar görme derecesinde bir fark görülemeyecek o derecenin yerleştiğine hükmedilmiştir. Gerçi uzman doktor zamanla açılacaktır diyor, fakat ben inanmıyorum.

Bu harbin bitmesinden sonra askeri hayata veda ederek istirahat köşesine çekilebilmek ihtiyacı bilmem nasıl sağlanacak?

Sizin milletvekilliğiniz hakkında olup biten her şeyi bana Selanik'ten yazdılar. Nihayet Salâh'ın hakkınızda yazdığı siyasi makaleyi de okudum. Zaman her şeyi halleder.

Nuri'yi Büyük Sinusi Şeyhi Esseyid Ahmet Şerifin karşılanması için Cabu'ya gönderdik (12-15 günlük mesafe). Oraya ulaştı, Şeyh'in gelmesini bekliyor.

Deme Kuvvetleri'ni adeta büyük bir tümen halinde tertip ve teşkil ettik. 2-3 günlük mesafelerde müfrezelerimiz de var. Bingazi'deki kuvvet daha büyük; düşman her noktada mutlak müdafaada, istihkâmını artırmakla meşgul.

Biz de pusu, baskın... tacizlerle mütevekkil. Düşmanın Adalar Denizi'ndeki harekâtı bize hiçbir tesir yapmıyor.

Bu mektubun salimen size ulaşacağından emin olduğum için bu kadarla yetiniyor ve mektubunuzu, hatta telgrafınızı bekliyorum. Hürmetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Yarbay Mustafa Kemal'in 18-19 Mayıs 1913 gecesi saat 10 (küçük yazı ile gece yarısı demiş) Gelibolu cephesinden Miralay Kerim Bey'e **"Ya Hazret-i Kutbül-Aktâb"** başlığı ile yazdığı ve Ali Fethi (Okyar) Bey'le gönderdiği ikinci bir mektup daha var. Bunu aşağıda okuyacağız.

Bu satırlar, Mustafa Kemal'in tarikat adâb ve edebiyatı üzerindeki mutlak hakimiyetini, daha sonra, millî mücadelenin en sıkıntılı günlerinde, o tarihte tümgeneral olup saraya ve özellikle Padişah Vahidettin'e etki edecek mevki, makam ve şahsiyete sahip Kerim Paşa'dan Damat Ferit Paşa'yı düşürmek için aktif rol oynamasını ısrarla istemesindeki imkânı ortaya çıkarıyor.

***

Gazi Mustafa Kemal 1927 yılında okuduğu *Söylev*'inde *Abdülkerim Paşa*'nın Aracılığı ara başlığıyla bir telgraflaşmayı açıklamaktadır. Burada dergah, tarikat mensuplarına özgü bir hitap ve dil kullanılmıştır. Buradan hareketle Mustafa Kemal'in

de çağdaşları gibi sosyal örgütlenme yuvaları olan dergâhlarla bir ilişkisi olup olmadığı tartışmaya açılmalıdır.

Günümüz Türkiye'sinde tarikat, dergah, cemaat dendiğinde irkilerek, ürkerek, korkarak konuşmaktayız; ya da konuşamamaktayız. Neden?

Çünkü bugün gelinen noktada bu örgütlenmeler ya da kurumlar tamamen dincilerin eline geçmiş, sosyalleşmenin ötesinde, çıkarcıların yuvalandığı bir ağın parçası haline gelmiştir. Oysaki Osmanlı Devleti döneminde, tekkeler, dergahlar devletin parçalatılmasına yakın zamanlar gözardı edilerek bakılırsa, farklı işlevler yerine getiren odaklar olarak değerlendirilmektedir. Buraları sosyalleşme kurumlandır.

Mustafa Kemal'in de buralarla ilişkisine bu gözle bakılacaktır.

Sivas Kongresi günlerinde Sivas'a bir Amerikan heyeti gelmişti. General Harbord başkanlığındaki Heyet, 22 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal ile de uzun uzadıya görüştü. Bu Kurul Kafkasya'da da incelemeler yapacaktı.

Harbord'a ulusal mücadelenin nedenleri, amacı, hedefi açıkça anlatıldı. Amerikalıların asıl merak ettikleri konu Müslüman olmayan unsurlara karşı bakış açısı neydi, onlara nasıl davranılacaktı, Anadolu'da misyoner okullarının geleceği ne olacaktı? Bunların yanıtları hep olumluydu ve Kurul'un kuşkuları dağıtılmıştı.

Yalnız, bu görüşmelerde Mustafa Kemal Anadolu'daki yıkıcı propagandalar ve eylemleri hakkında kanıtlar ortaya koyarak rahatsızlığını dile getirdi.

General Harbord araştırma konularının yanı sıra şaşırtıcı sorular da soruyordu. Örneğin: "Ulus, düşünülebilen her türlü girişim ve özveride bulunduktan sonra da başarı elde edilemezse ne yapacaksın?"

Kendisine verilen karşılık Mustafa Kemal'in anımsadığı kadarıyla şu oldu: **"Bir ulus varlığını ve bağımsızlığını korumak için düşünülebilen girişim ve özveriyi yaptıktan**

sonra başarır. Ya başarmazsa demek, o ulusu ölmüş saymak demektir. Öyle ise, ulus yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık konusu olamaz."

Generalin sorduğu sorudan asıl amacın ne olduğunu o gün için araştırmak, daha doğrusu didiklemek istememiştir.

Bu konuşmadan üç gün sonra 25 Eylül akşamı, Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Komutanı Vekili Mahmut Bey'den aldığı bir kapalı telgrafta özetle şunlar yazılıydı:

"Padişahın bildirisindeki bilgince yol göstermelere uymakla yurdu kurtarma işi başarılacaktır. Ulusal ayaklanma, uygarlık dünyasında iğrenç erekler gibi gösterildi. Hükümetle ulusun ayrılığı, yabancıların işe karışmasına yol açacaktır. Konferans, hakkımızda karar verirken bu anlaşmazlık, iyilik ve esenlik belirtisi olmayacaktır. Sonuç olarak, ayaklanmanın yöneticileriyle görüşmek üzere, yüksek kişilerle bildirilecek yerde buluşma, bir olupbitti biçiminde istenmekte ve zamanın darlığından, hemen karşılık beklenilmektedir. Karşılıklı olarak, görüşlere saygı gösterileceği, kişiliğe ve şerefe dokunulmayacağı da bildiriliyor. Teli yazan kişi, kurmay Tuğgenerallerden Abdülkerim Paşa'dır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Bakanı Hadi Paşa aracılığı ile ve gene bu şifre ile karşılık beklemektedir. Adı geçenin, bu düzeni ile, görüşme isteğinin bizden geldiğini ilan etmek amacını güttüğü anlaşılıyor. Telgraf başında beklemekte olduklarından, bir dakika önce kabul edilip edilmeyeceği ile ne karşılık verileceğinin bildirilmesi saygı ile rica olunur. Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne de yazılmıştır."

Mahmut Bey'e o gün saat 19 sularında makine başında verdiği telde şunları bildirdi: *"Kerim ve Hâdi Paşalara, Fuat Paşa'nın Ankara'da bulunmayıp işi olduğunu ama görüşmek istiyorlarsa Sivas'ta bulunan Temsilciler Kurulu ile ve bu kurul arasında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makine başında diledikleri gibi görüşebileceklerini bildirirsiniz. 'Onlar görüşmek isteğinde iseler' diye bildirmeye dikkat etmek gereklidir."*

Mahmut Bey, Kerim Paşa'nın Ankara'ya çektiği teli olduğu gibi Mustafa Kemal'e de yazdı. İçindekiler, aşağı yukarı Mahmut Bey'in özetlediği şeylerdi.

İstanbul Hükümeti ile ilgiyi kesişlerinin üzerinden on beş gün geçmişti. Amasya Genelgesinde ana konsepti belirlenip, Erzurum Kongresiyle zorunlu uyulması gereken kararlara bazı yerler uymak istememişti, oraları da kararları uygulamak zorunda bırakıldılar. İstanbul Hükümetine hizmet eden bazı memurlar ya kaçtılar ya da boyun eğmek durumuna getirildiler. İstanbul'a, bütün yurttan, her gün İstanbul Hükümetinin düşürülmesi isteğini bildiren binlerce tel yağdırılmaya başlandı. İtilâf devletlerinin Anadolu'da dolaşan subay ve memurları, ulusal ayaklanmaya karşı tarafsız olduklarını ve "ülkenin içişlerine karışmayız" sözünü her yerde açıktan söylemeye başladılar. Bu durum karşısında artık Padişah ve Ferit Paşa, ulusal ayaklanma yöneticileriyle anlaşmaktan başka çıkar yol kalmadığına ama herhalde, yerlerini bırakmaksızın bu anlaşma yolunu bulabilecek aracılar araştırmaya başladıkları kanısına varmak yanlış olmaz.

Mustafa Kemal, *"adı geçen, rahmetli Abdülkerim Paşa, benim eski arkadaşım idi,"* demektedir. *"Çok namuslu, yüksek değerli ve temiz yürekli bir yurtseverdi. Selanik'te ben kolağası, o binbaşı olarak bir arada çalışmış, yıllarca özel arkadaşlık etmiştik. Rahmetlinin durumundan ve sözlerinden bir* ***tarikattan*** *olduğu anlaşılıyordu. Bazı* ***tekkelere*** *devam ettiği de görülmüştür. Ama, herhangi bir şeyhe bağlandığını bilen yoktu. Çünkü kendisini, inançlarında ve dinsel anlayışında tinsel katlardan* ***birinci hazret, büyük hazret*** *sayardı ve kardeşlik çevresinde bulunanlara: - konuştuğu kimsede, kendisince gördüğü yeteneğe göre hazret, kutup ve daha başka makamlar verirdi. Bana da* ***kutuplar kutbu*** *derdi. Şimdi açıklayacağım haberleşmemizde bu sözlere rastlayacağız. Kerim Paşa'nın kendine özgü bir konuşma ve yazma yöntemi vardı. Kerim Paşa, çok açık yürekle ve zamanında kendisine pek çok ün kazandıran yüksek bir dil belagatı ile görüşür ve öyle yazardı. Kendisinde inandırma niteliği ve gücü olduğu da sanılır ve varsaydırdı. Bizim, Selanik'te bulunduğumuz sıralarda, orada ordu komutanlığı ve ordu müfettişliği görevi ile bulunmuş olan Hâdi Paşa, Kerim*

Paşa'yı, açıkladığım özelliği ile dostlar arasında sayılır ve sevilir biri diye bellemişti."

Ferit Paşa'nın hükümette arkadaşı Hâdi Paşa, sıkışmış olan Padişahın ve Ferit Paşa'nın, pek uygun bir yolla yardımına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa, Ali Fuat Paşa'yı da Selanik'ten tanıyordu.

27/28 Eylül 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında Kerim Paşa ile karşı karşıya geldiler. İkisi birbirini şu sözlerle tanıdılar:

Sivas: "Mustafa Kemal Paşa telgraf başındadır. 'Kerim Paşa'ya söyleyiniz, buyursunlar.' diyorlar."

İstanbul: *"Siz, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz,* ***ruhum?" [ruhum, aynı tarikatın mensubuyuz demektir. Ruh-u ayn, ruh ikizim demektir.]***

Mustafa Kemal: *"Evet, sayın Kerim Paşa Hazretleri."*

Kerim Paşa, *"Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,"* adresini yazdırdı ve, *"Paşa'ya söyletiniz anlar;* ***Birinci Hazret ka şınızdadır,"*** sözlerini bir çeşit parola gibi ekledi. Kerim Paşa, *"Yüksek esenliğiniz iyidir inşallah* ***kardeşim,"*** diye başladı.

Kerim Paşa'nın, İstanbul Hükümetince, temiz yürekli ve temiz ahlaklı oluşundan yararlanılarak nasıl aldatıldığını anlamak için sözlerinin başlangıcını olduğu gibi, kendisine yeniden söyleteceğim, diyor, Mustafa Kemal Paşa.

Kerim Paşa şöyle devam etti:

"Yurdun iyiliği için, büyük yurtsever kardeşimle ve yüksek Temsilciler Kurulu üyesi dostlarla görüşmek isterim. Sîzlere ulaştırılmak üzere Ali Fuat Paşa aracılığı ile bir tel çekmiştim. Yüksek ellerinize ulaşan işte o teldeki ilkelere göre, inşallah sevindirici bir çözüm yolu buluruz. Yurdun geçirmekte olduğu nazik, önemli ve güç dönemi Tanrının yardımıyla kolaylık alanına ulaştırırız. Bunun için, Tanrı bağışı ile nurdan yaratılmış, kurtarıcı dileklerimizin gönül aydınlatıcısıyle bununla ilgili önemli şeyler konuşarak, yurt ülküsünde birleşelim, değil mi pek akıllı ve tedbirli kardeşim? Kötücül alçakların, bu güzel yurdumuz üzerindeki iftiralarını ve

açıkça kötülük gütmelerini önleyelim ve onları umutlarının pusularında kötürüm ve cansız bırakalım ve yalnız hükümet ile ulusun, sadece yurt esenliği ile ilgili hizmetlerini ve işlerini uzlaştıralım ki ortak ve yüce ülkümüz aslında hep birdir. Yurt kaygısı ile gösterilen bunca temiz duygulu gösterilerin, uygarlık dünyası karşısında kutsal topraklarımızın elde tutulması ve korunması ile ilgili en büyük yurtseverlik olduğunu bir kez daha belirtmek için bugünkü durumun güçlüklerini kaldıralım ve buna çare bulmak için de, bu sevgili kardeşinizle görüşmeye başlayalım. Bekliyorum kardeşim. *Bu girişimin üzerinde hükümetin, geniş ölçüde bir iyi niyet gösterdiğini sözlerime eklerim, ruhum."*

Kerim Paşa ile 27/28 Eylül, gece yarısından önce saat 11'de başlayan bu görüşme, sabah saat yedi buçuğa dek, tam sekiz buçuk saat sürdü. Üç evreye ayrılabilen bu görüşme, "esericedit" denilen büyük tabaka kağıtlardan yirmi beş sayfa doldurdu. Milletvekillerine bunların hepsini okuyarak, dinlemeye katlanmanızı istemem, dedi. Mustafa Kemal, "Rahmetli Kerim Paşa'nın, köklü görüşlere ve -kendisinin anlayışına uymasa da- yazık ki, güçlü bir mantığa dayanmamakla birlikte tatlı sözlerinin ve gösterişli cümlelerinin okunup işitilmesini sağlamak için yayımlayacağım belgeler arasına, bu görüşmemizi de olduğu gibi katacağım," dedi ancak daha sonra bu yazışmanın tamamı yayınlanmadı. Fakat bazı bölümlerini kendisi okudu.

Mustafa Kemal milletvekillerine öncelikle şunu söylüyordu: **"Yalnız bu görüşmede iki yanın, güttükleri amaç ve dayandığı temel noktalar üzerinde, özellikle sonuç üzerinde kısaca bir fikir verebilmek için izin verirseniz her evresinden birer parça söz edeceğim.**

Kerim Paşa'nın, bilginize sunduğum ilk teline karşılık verirken biraz da onun yöntemine, anlatım üslubuna uymuş olduğum görülecektir."

Verdiği karşılıkta şöyle başladı:

"Kerim Paşa Hazretlerine: Kutuplar kutbu, deyiniz, anlar" diye başladıktan sonra, *"Şimdi karşılık veriyorum,"* dedi. [Tari-

kat terminolojisinde Tanrının dünyadaki işlerini halletmek için seçtiği müstesna kimseler vardır. Bunların ilki rütbe itibarıyla yükseği gavs-ı azam'dır. Mutassavıflar tarafından Allahın yeryüzündeki adresidir. Sonra dört büyük kutup gelir.]

"Saygıdeğer ve temiz yürekli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri'ne: Tanrı'ya şükürler olsun sağlığım yerindedir. Büyük ve soylu ulusumuzun türeye uygun haklarını anlamış ve onu korumaya ve savunmaya bütün varlığı ile girişmiş olduğunu görmekle pek mutluyum... Görüşmek için gösterilen isteğe candan teşekkür ederiz.

... Fuat Paşa Hazretleri aracılığı ile çekilmiş olan telyazısının içindekileri öğrenmiş bulunuyoruz... Temel olarak alınan Bildiri içindekilerinin Ferit Paşa ve arkadaşlarına yöneltilmiş bir haykırış ve çıkışma olduğunun, azıcık düşünme ve inceleme ile ortaya çıkacağı besbellidir. Padişahın yüreğini derin üzüntülere uğratan davranışlar ve işler, ulusumuzca değil, ama Ferit Paşa, İçişleri Bakanı Adil Bey, Harbiye Bakanı Süleyman Şefik Paşa ve bunların çalışma arkadaşları bulunan Harput Valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Beylerce yapılmıştır.

Malatya'daki bayınca girişim, Çorum'daki hayınca düzen, Konya'daki yapılan ölüm kalım girişimi, gerçek evreleriyle size bildirilmemişse sizi de çözüme başlangıç olmak üzere düşündüğünüz noktadaki yanılmanızdan dolayı özürlü sayarız.

... yabancıların görüşlerinin bize elverişli duruma gelişi tam gerçektir. Ancak bu değişme, hiçbir zaman Ferit Paşa Hükümetinin güttüğü siyasa sonucu değildir. Bu sonuç, ulusumuzun varlığını gösterme ve tanıtlama yolunda kendisinin yaptığı azimli [dayançlı] girişimlerin meyvesidir. İşte bu konuda, Padişahı aldatıyorlar.

... Kurtuluş çaresi ve yaşama ilkesi ancak ve ancak "Ulusal Kuvvetlerin etken ve ulusal iradenin egemen" olmasındadır. Bu sağlam ve türeye uygun ilkeden en küçük ayrılış, Tanrı korusun, devlet, ulus ve yurdumuz için çok acı bir yıkım doğurur.

... Temiz duygularla yapılan ulusal ayaklanmamızı kötüye yormaktan ve böylece yaymaktan geri durmayan aşağılık kötücüllerin

çok olduğu kuşku götürmez. Ama, ne çok yazıktır ki, hep kötülük düşünen bu adamların başında, sonsuzluğa dek var olacak devletimizin sadrazamı bulunan Ferit Paşa ve bakanlık görevinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları var.

Yurdumuza takım takım Bolşevikler girdiğini ve ulusal ayaklanmanın Bolşevik ayaklanması olduğunu resmî olarak ilan eden ve dile düşüren bu karayazılı kişilerdir.

Yüksek ve temiz duygularla yapılan ulusal ayaklanmamızın, İttihatçıların son ölüm kalım çabası olduğunu ve İttihatçıların parasıyla yönetildiğini resmî olarak ve açıkça dünyaya, yabancı gazetecilere söyleyen bu şaşkınlardır.

Anadolu'da karışıklık olduğunu ajanslarla resmî olarak ilân eden ve -Ateşkes Anlaşmasının özel maddesine göre- sevgili yurdumuzun düşman eline geçmesine yol açmak isteyenler bu bilisizlerdir.

Malatya'daki Müslüman halkla Sivas'taki Müslüman halkı birbirleriyle boğazlaşmaya sürüklemek isteyen bu zavallılardır. *Ulusal ayaklanmanın önüne geçeceğim diye Sivas'a ve ulusal duyarlığın görüldüğü her yere, yabancıların girmesini isteyen bu hayınlardır. Bununla birlikte, bizim kutsal amacımız, tam* siz kardeşimin *düşündükleri gibi, kötücüllerin bu güzel yurt üzerindeki iftiralarını ve açıkça yaptıkları kötülükleri önlemek ve onları umutlarının pususunda kötürüm ve cansız bırakmak ve devlet ile ulusun yürüttüğü işleri ancak yurdun esenliği ile ilgili noktada uzlaştırmaktır. Tanrıya şükürler olsun, bu amacın gerçekleştirilmesinde artık ulusumuz her türlü kötücül davranışları kırmış ve bütün yiğitliğiyle dayançlı adımını atmıştır. Yabancılar bile, ulusun yaygın gücünü, vazgeçilmez dileklerini, İstanbul Hükümetinin ise, tersine, ne denli köksüz ve ulus ile ilgisi bulunmayan güçsüz bir kurul olduğunu çok iyi anlamıştır. Merzifon'u boşalttılar. Samsun'u da boşaltmaya başladılar. İçişlerimize ve ulusal ayaklanmamıza karşı tarafsız kalacaklarını söylüyorlar. İşte ulusal girişimlerimizin, bağımsızlığı sağlama yolunda elde edebildiği ilk sonuç budur.*

Ulusal akımdan, İstanbul'da Anayasa hükümlerine uyulmakla sonuç alınabilecektir.

Şimdiki hükümetin, geniş ölçüde bir iyi niyet beslediği sanısının yerinde olmadığını bildirmeme izin vermenizi rica ederim.

Ben, daha Erzurum'dan, Ferit Paşa'ya gerçek durumu açıklayarak, ulusun gücüne ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine, karşı gelme ve engelleme davranışını sürdürmemesi gerektiğini hatırlatmıştım. Bu aymaz kişi, buna karşılık vermemekle birlikte, ulusal akımın birçok kişinin kışkırtmasından doğduğunu ilan etti ve azgın bir çıkar isteği ile, bilisizlikten ve aymazlıktan doğan körlükle iki yanı da kollayarak yerlerinde tutunabilecekleri yanlış kanısında bulunan birkaç valisinin aldatıcı raporlarını, benim temiz ve yurtseverce uyarmalarıma üstün tuttu. Bugün o, her türlü kötülük, hayınlık, güçsüzlük ve uyuşukluk içine daldıktan ve ulus da bütün olup bitenlerin gerçek yüzünü tam açıklıkla öğrendikten sonra, bize düşen ödev, pek çabuk davranarak ulusun isteklerine uyacak yeni bir hükümetin iş başına gelmesini sağlamaktır.

Eğer bugünkü hükümet üyelerinin kişisel durumları ve canları için herhangi bir kuşkuları varsa, bugün için böyle şeylerle uğraşmak düşüklüğünde bulunulmayacağına, pek yüksek olan ulusumuz adına kendilerine istedikleri sözü ve güvenceyi vermeyi de ulusumuz yararı için gerekli sayarız. Ama, tuttukları yanlış yoldan dönmemede direnirlerse bundan doğacak sonuçların sorumluluğu kendilerine düşecektir.

İşte, yaptığımız iyicil girişim dolayısiyle bir kez daha ve son olarak, yüksek kişiliğiniz gibi yüreği gerçekten yurt ve ulus sevgisiyle ve Padişaha sevgi ve bağlılıkla dolu olan ve kardeşlik anılarını her zaman saygı ile taşıdığım kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri aracılığıyle de bildirmiş olmak, bizim için her türlü vicdan rahatlığının gerçekleşmesine yaramıştır."

Mustafa Kemal, *"Baylar, buraya değin söylediğim sözler bir maddenin özetidir,"* diye devam etmiştir. Bundan sonra gelen maddede:

"Ulusal ayaklanma, tam genişliği ile İstanbul'a doğru ilerlemektedir. Ferit Paşa ve arkadaşları bunu bilmektedir. Siz de bu bilgiyi

isteyip aydınlanınız," dedikten sonra gerçekten o günlerde yapılmış olan başarılı askerî harekâtlarla ilgili raporları özetleyerek anlattı ve *"Artık, bütün bu hareketleri durdurmak, yalnız ve ancak bir şeye bağlıdır. O da, ulusun isteklerine bütün anlamıyle uyacak bir kişiye hükümet başkanlığının verilmesine ve o kişinin de ulusal amaçları anlayarak ona göre tedbir almaya girişmesine bağlıdır,"* dedi.

"Bütün bu söylediklerimiz karşısında sizin de kardeşçe bir diyeceğiniz varsa bildirmek iyiliğinde bulunmanızı rica ederim," cümlesinden sonra, *"Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Temsilciler Kurulu adına Mustafa Kemal."* diye imzasını koydu.

Bundan sonra, Kerim Paşa: *"Önce sizinle birlikte bulunan sayın kişilerin hepsine selam ve saygılarımı sunmak iyiliğinde bulunmanızı rica ederim,"* başlangıcı ile görüşmelerinin ikinci evresini açtılar. Kerim Paşa devam etti:

"Başladığım kısa konuşmanın bütün evrelerini siz anlattınız. İki yerde, işin çözümlenmesi için, doğru görüşe varılmadığını söyleyerek özürlü sayılacağımı ileri sürdünüz. Her ne kadar, bütün yurtta olup bitenler bilinemeyince bir işte hakemlik etmek güç ise de, yurtla ilgili işin çözümlenmesinde ışığımız, tertemiz yurt kaygısı olduğundan, dayanılacak temel sağlam ve aydınlıktır. Yurdun alın yazısı için hüküm verileceği şu sıralarda, bütünlük gösteren bir ulus ve hükümetin göreceği işi göz önünde tutarak, bunun kolay çözüme ulaşması dileğimi bilginize sunmak isterdim.

Çıkış noktası olarak aldığıma işaret buyurduğunuz Padişah bildirisini anlayışta, ben yanılmış olabilirim. Yalnız, izin veriniz de asıl işin çözümlenmesinde en büyük bir dayanak sayılan bu yüksek bildirideki bütün yönleri açıklayarak, Padişahın bildirdiklerinin geniş kapsamını anlatayım. Ben sanıyorum ki, Padişahımız..."

Mustafa Kemal, hemen Kerim Paşa'nın sözünü keserek şunu yazdırdı: *"Kerim Paşa Hazretleri, gereğinden çok açıklamalar, asıl amaçtan bizi uzaklaştırabilir; şu da var ki, Padişah bildirisi yorumlarıyle çokça uğraşmak yararsızdır. Rica ederim, asıl iş üzerinde görüşelim."*

Kerim Paşa cevap verdi: *"Asıl iş üzerinde görüşeceğiz, izin veriniz, devam edelim efendim."*

Mustafa Kemal, *"Rica ederim, en son söz ve öneri üzerinde anlaşalım,"* dedi.

Kerim Paşa: *"Evet, oraya geleceğiz efendim."*

Söze Mustafa Kemal devam etti: *"Kerim Paşa Hazretleri, türeye uygun çalışmalarımızın ve ulusal tepkinin artık daha çok kötüye yorulmasına ve düzeltilmesine gerekli görülmesine ve hele, bu düzeltmeler ve değişmeler içinde cinayeti ve hayınlığı tanıtlanmış olan bir hükümetin üyelerince yapılan türeye aykırı savunmalarını temel olarak alındığını görmeye dayanamayız. Biz son durumu açıkladık ve ulusun kesin isteğini bildirdik. Bilmem yeniden bildirilmesi gerekli midir? Siz, ulusun sonuçlandırılması gerekli bu isteğine karşı Ferit Paşa Hükümetinin, devletin en yüce katını daha da kirletmesine aracılık etmek istiyorsanız, bu çabalamalarınız hiçbir yararlı meyve vermeyeceğinden başka* ***siz kardeşimiz*** *için eskiden beri beslediğimiz* kardeşlik *duygularını da sarsacağından kaygılanırım.*

Şimdi, Ferit Paşa, hiç zaman yitirmeden yerini bir namuslu kimseye bırakacaksa ve buna inanıyorsanız çözümlenecek hiçbir güçlük kalmamıştır. Yoksa, aracılığınız, gönlünüzün kırılmasından ve yararsız bir yorgunluktan başka bir sonuca ulaşmayacaktır.

Ferit Paşa, yerini bırakmazsa kendisinin acıklı bir sonuçla karşılaşmasına yol açacaktır. En son ve en kesin söz şudur: Amacımız bu sarsılmaz gerçeği Padişahın bilgisine sunmaktır. Siz, ancak bu kutlu görevi yapmakla, bugün yurdun ve ulusun yüksek kişiliğinizden beklediği dinsel ve ulusal görevi yerine getirmiş olursunuz."

Kerim Paşa, *"Sözü uzatmamak elbette temel amaçtır,"* diye başlayarak, sözü gereğinden çok uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile sona erdi: *"Yurt için burada yaptığım şu girişim elbette Tanrı ve ulus katında, bütün temizliği ile değerli kalır ve işin gerçek sahibi olan Yüce Tanrı, ulus ve yurdun kurtuluşunu sağlayacak esasları yaratarak tamamlar. Ulu Tanrı, güçlükleri çözücüdür. Değerli gözlerinizden öperim."*

Yeniden cevap vermek sırası Mustafa Kemal'e, gece yarısından sonra saat 4.30'da geldi. *"Kerim Paşa'nın dokunduğu noktaları karşılıksız bırakamazdım,"* diye düşündü. O da uzun düşünceler ileri sürdü ve sonunda, *"Şu halde,"* dedi, *"bizim ve sizin gibi özverili ve yurtsever kişilerle yapılacak girişimin amacı ne olmak gerekir? Yönetiminin her dakikasından ulus için, geleceğimiz için yeni bir yıkım yolu hazırlamaktan başka bir sonuç beklenmeyen Ferit Paşa ile ulusun arasını bulmak gibi olmayacak işlerle uğraşmak mı, yoksa bir an önce bu türe dışı kurulun yerine ulusun ve yurdun ihtiyaçları ve alın yazısiyle orantılı yeni bir kurulun devlet işlerini yüklenmesi gereğini Padişaha bildirmeye yol aramak mıdır? Bu iki noktadan biri için evet ya da hayır biçiminde karşılık vermek iyiliğinde bulunursanız, Tanrı ve ulus katında bütün temizliği ile değerli kalacağından kuşku olmayan tertemiz girişimimizin bizlerle ilgili yöndeki evresini tamamlamış olursunuz."*

Kerim Paşa'dan kısa bir karşılık istenmişti. Gene uzun bir karşılık geldi. Ama bu uzun sözler arasında bazı cümlelerle Mustafa Kemal'e Padişahın aldatılmış olmayıp her şeyi bildiğini anlatıyordu.

Kerim Paşa'nın bazı cümlelerinde şunlar vardı: ***"Yüce Padişahlık kari, kesin karar ve çözüm katı olup, meşru bir devlette bu yüksek kat, bütün ulusun yöneleceği bir mihraptır. Anadolu'nun bütün dileklerinin Halifenin bilgisine sunulduğunu bana bildirmişlerdir. O halde, kamu işlerinin yöneleceği ve yüce dileklerin kabul olunacağı kutlu bir orun olan Padişahımız Efendimiz her şeyi biliyorlar."***

Kerim Paşa kendine özgü cümlelerle anlattığı düşüncelerini şöyle bitirdi: *"Ulu Tanrı, nice yüksek etmenler yaratarak ve kullarını eşindirerek, bu çözülmesi güç düğümü büsbütün çözecektir. Elbette Tanrının buyruğu güzeldir ve yakındır. Tanrının eli her elden üstündür. Tanrının bağışı ile geleceğimiz ve ulusal haklarımız yüceliğinde kutlu ve esenlikli olacaktır. İşte, bağışlayıcı ruh budur, sevgili ruhum."*

Bu kez, sabaha karşı saat 6.10'a gelmiş olmakla birlikte üçüncü evrenin açılmasına Mustafa Kemal yol açtı.

Kerim Paşa'nın pek hoşlandığını bildiği bir deyimle, ***"büyük hazret!"*** deyimiyle söze başladı:

"Ümmetin ve ulusun yöneleceği yüksek bir kat olduğu içindir ki, ulusun dileklerini bildirmeye yol bulmak için çalışmaktan geri durmadık.

Yalnız, büyük bir yanılmadan sizleri kurtarmak amacıyle bilginize sunalım ki, Anadolu'nun bütün dileklerinin Halifenin bilgisine sunulduğu yolundaki sözlere, ulusun şimdilik güveni sağlam değildir. Çünkü, ulus inanıyor ki Padişah, hayranlıkları belli olan birkaç kişiyi ulusa üstün tutmazlar."

Kerim Paşa'nın dokunduğu noktalara karşılık verirken şunları söyledi: *"Pek güzel ve yakın olan Tanrı buyruğunun yerine gelmesiyle, talihsizliğe ve zulme uğramış soylu ulusumuzun kurtuluşa ve esenliğe ermesi için, tükenmez gücü ve esirgeyiciliği olan Tanrıya yalvarır ve ufukları her zaman* ***inatçı bir dumanla*** *sarılı İstanbul'daki bazı kişilerin gerçeği görmekten bayağıca kaçınma duygularının ortadan kalkmasını bekleriz. Ulusun yüce ruhu da işte böyle duyarlıdır.*

... Yalnız, bir daha söylememe izin vermenizi rica ederim ki, evet ya da hayır biçiminde karşılık verilmesini rica ettiğimiz sorular ne yazık ki cevapsız bırakılmıştır. ***Azizim, Tanrı'nın eli her elden üstündür;*** *ama, böyle de olsa, güçlükleri ve sorunları çözmeye girişenlerin kararlaşmış bir ereği olmak gerektir.*

... Ulus, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirecektir ve buyurduğunuz gibi, ulusal haklarımız kutlu ve esenlikli olacaktır. İyicil dualarınızın eksik edilmemesini rica ederim. Çalışmak bizden, yardım ölümsüz Tanrı'dandır. **Mustafa Kemal."**

Artık Kerim Paşa'nın yorulduğu anlaşılıyordu. ***"Son iki sözüm, ruhum,"*** diye başladı ve, *"Ulusal ülkünün ilkelerini yüce bilmek ve korumak koşuluyle öz dileklerin sayılıp döküldüğünü ve* ***Tanrı'nın eli*** *yüce ayetinin hayırla kabul buyurulması üzerine dönülmüş"* olduğunu söyledikten sonra, *"Allahaısmarladık,*

yine görüşeceğiz…" diyerek çekilmek istedi. Mustafa Kemal bırakmadı. Son sözü kendisi söylemek istedi ve dedi ki: "*Kardeşimizin hatırında kalması için son bir cümle söylüyorum. Ulus güçlü, anlayışlı, azminde kesindir. İşler hızlı yürümektedir. Şevketli Padişahımızın karar vermek ve sorunları çözmek büyüklüğünü göstermelerinin zamanıdır."*

Mustafa Kemal'in ifadesine göre, bundan sonra Ferit Paşa Hükümeti daha ancak üç gün dayanabilmiştir. Sonra görüşemediği dostu Kerim Paşa'nın bazı kişilere söylediğine göre, bu konuştuklarını olduğu gibi Padişaha bildirmeyi başarmış ve onun üzerine direnme gücü kırılmış.

Kerim Paşa'nın Kara Vasıf Bey'e yazdığı 8 Kasım 1919 günlü mektubunda şu satırlar vardır:

"Eski Sadrazam, en son görüşme üzerine ve bunun pek sürekli etkisi ve önemle tartışılması sonunda artık çekilmek gerektiğine inanarak ve bütün direnme gücü kırılarak, çekilme dilekçesini sundu…

İşte, sessiz sedasız, yurt için çalışılan ve tek başına temiz duygulu önemsiz bir girişim ile başarılan büyük olay budur…

Şurası dikkate alınmalıdır ki, bu yazıları benim yazmamdan sonra eski sadrazam ile Padişahımız Efendimiz Hazretleri bunun sonucunu öğrenmeleri üzerine yazıların sağlam dayanakları karşısında kararlarını vermişlerdir.

… Girişimimin ve yazılan yazıların ne kerteye dek yüksek esasları kapsadığı ve nasıl bir temiz vicdan ve keskin görüşle günün gerçeklerini kâğıda geçirdiği elbette Tanrı katında ve ulus tarihinin önünde soyluluk parıltısı olarak kalacaktır…

Bütün bunları sayıp dökmeye beni yönelten etmenler, geçmiş olayların gerçeklerini görmektir…"

Kerim Paşa, mektubunun sonunda, *"Bu kağıdımın bir örneğini Temsilciler Kuruluna göndermek iyiliğini esirgemezseniz; yüksek gerçeklerin tam olarak ve birlikte yayımlanmasına yardım etmiş olursunuz,"* demiş; ama mektubun kopyasını değil, aslını Mustafa Kemal'e göndermiştir.

Mustafa Kemal **Söylev**'de Kerim Paşa ile bazı yazışma ve olaylardaki birlikteliğini anlatmaya devam etmektedir. Ancak bizim için bundan sonrasını izlemek çok gerekli değil.

Hem telgraf başında karşılıklı iletişimde kullandıkları kavramlar, hem de Mustafa Kemal'in Kerim Paşa'ya hitap şekli, aralarında dergah, tekke ve hatta tarikat kültür ilişkisi olduğu söylentisine neden olmuştur.

Atatürk ve Mevlevilik ilişkisine yönelik, Atatürk ve düşünce sisteminin oluşumuyla ilgili başarılı çalışmalara imza atmış olan Sinan Meydan'ın *"Atatürk ile Allah Arasında"* yapıtında ayrıntılara yer verilmiş.

"Atatürk'ün özel hayatına ait ayrıntılar, onun Alevi-Bektaşi İslam anlayışı yanında özellikle Mevlevilikle ilgilendiğini göstermektedir.

Arkadaşlıkları Trablusgarp Savaşı yıllarına dayanan Mustafa Kemal ile Abdülkerim Paşa arasındaki görüşmeler ve yazışmalarda kullanılan dil, Mevleviliğe özgü izler taşımaktadır."

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında, İstanbul Hükümeti'ni etkilemek amacıyla elçiliğinden yararlanmaya çalıştığı Kerim Paşa'nın zaten Meclis'te açıkça tarikat ehli olduğunu söylemiştir.

Yukarıda 1919 yılında telgraf başındaki iletişimi anlattık ancak ikisi arasında dergah adabına göre yazılmış 1913 yılı tarihli bir mektup daha var.

Yarbay Mustafa Kemal'in, arkadaşı Abdülkerim Paşa'ya Gelibolu'dan 18/19 Mayıs 1913 tarihinde, saat 10'da yazdığı bir mektupta kullandığı üslup ve dil, tamamen Mevleviliğe-Melamiliğe özgüdür. Bu savın sahibi, mektubun [ikinci mektup] fotokopisini arşivinde tutan konunun uzmanı Profesör Mim Kemal Öke'dir.

"Ya Hazreti Kutbul-Aktab,

Hazreti salis unvanı taraf-ı Kutbul Aktab'ından verilmiş olmakla tarih-i mütakim saliklerinden olduğuna şüphe kalmayan ***Fethi kardeş, bir emri risalet penahi zımnında ol canib-i kudsiye revan oldu. Sen ki mahbub-u kulüb ve erkân-ı kadie-i mağlumsun.***

Lazımdır ki buna gar ani ilahisinden mevsul Peygamber uhuvveti layetel-zül Fethi'yi daraguş edesiz. *Bu emri risalet penahi çeşmani anik-i uluvvetinden buseçin olasız.* ***Ey deryayı amik bi payan uhuvvetin kahraman nadir-ül emsali!*** *Seni seven, senin mucizat-ı meveddetini müşahede eden erkân-ı meşhureden* ***Selanik meydan dedesi bu fakir Kemal*** *yeni tiz rütbe-i içtihadan tayini hususunda* ***zatı kerimullahtan niyaz eder, Ali can*** **[Ali Fuat Cebesoy]** *Kardeş ise orada bulunduğu takdirde gözlerinden tarafı fakiraneden öpmek vecibe ola. Kerimciğim, seni çok göreceğim geldi. Hasbıhal etmeye ihtiyacım var.* ***Fethi can ile görüş,*** *bana behemahal mektup yaz.* ***Ali can*** *orada ise cidden onu da çok sevdiğim için onun da mektubunu beklerim."*

1913 tarihli bu mektuptan da görüldüğü gibi Mustafa Kemal, baştan sona kadar **"dergâh adabıyla"** yazmıştır. **Sözcüklerin seçiminden tümcelerin kurulmasına ve üslup özelliklerine kadar her ayrıntı Mevleviliğe özgüdür. Burada okuduklarımız, yalnızca Mevleviliği kültür olarak araştırmış birisinin yazacağı bir mektup değil, Mevleviliği yol olarak benimsemiş, içinde yoğrulmuş birisinin yazabileceği ayrıntılara sahip türdendir.**

Devam etmek üzere şimdilik bu konuyu bir kenara koyalım. Söylevlerini, demeçlerini, çeşitli ortamlardaki konuşmalarını dikkatle izlediğimizde, Mevleviliğin ötesinde **Mustafa Kemal'in İslam dini konusunda bilgisinin derinliği hemen dikkatimizi çekmektedir. Ancak hem devrim karşıtları hem de Atatürk düşmanları bu kusursuz bilgi birikiminden daha çok, asılsız tam tersi iddialarda bulunmaktan çekinmedikleri gibi Atatürk'e dinsiz, din düşmanı türünden yakıştırmaları söylemekten de utanmamaktadırlar.**

Dini inanç yolu ile dünyevi yaşamın birbirinden farklı olduğunu, Allah'ın ve dinin ticaretini yapamayacaklarını, dincilerin yüzüne haykıran Gazi Mustafa Kemal, Atatürk'ün Not Defterlerinin sekizincisinde [sayfa: 40-41] 1922 yılında tuttuğu notlardan birisinde bakın neler yazmış:

"Ben şehid-i badeyim, dostlar, derdimi yad eyleyin [hatırlayın]

Yıkayın meyle [şarapla] beni bir mezhep icad eyleyin.

Neyle, meyle [şarapla] bir alay meczûb [deli, divane] ile her dem [an] gelüp

Bezm-i cem [içki meclisi] ayinini kabrimde mutad eyleyin [alışkanlık haline getirin].

Kabrimi tezyin[süslemek] için bir köhne sağar [içki bardağı] vakfedin [bırakın]."

Bu mısralar her ne kadar Mustafa Kemal'in kendisine ait değilse de, herhangi bir tarikata intisap etmese de **beşliği** ancak bir Bektaşi yazabilir, bir Bektaşi okuyabilir. Bu şiir ancak bir **tasavvuf ehli** tarafından içten duyularak söylenebilir. Selanik'te çocukluğu, ilk gençliği geçen Mustafa Kemal'in o çok kültürlü, çok dinli, çok dilli ortamdan etkilenmiş olması çok doğaldır. Zaten tüm bu yaşamına yansıyacaktır. **Tekkeleriyle, dergâhlarıyla ünlü Selanik** sokaklarında yetişmiş sıradan bir halk çocuğudur. Ağzında gümüş kaşıkla doğmamıştır.

Mevlana bir gazelinde şunu söylüyor: ***"Ölüm günü tabutum yürüyünce, şu dünyanın derdi ile dertleniyorum sanma, bana ağlama, yazık yazık deme. Buluşma görüşme zamanım o vakittir benim."*** Mevleviler, Mevlana'nın ölüm gününe Şeb-i Arus [gelin gecesi] dediler. Abdülbaki Gölpınarlı *"Mevlana"* adlı eserinde Mevlana Celaleddin'in kaynakların yazdığı gibi doğumu 30 Eylül 1207'de değil en az 1193'te olmalıdır [ölümü: 12 Aralık 1273], demektedir. Horasan'dan Anadolu'ya gelmiştir. 23 Ekim 1244 tarihinde Konya'ya Tebrizli Şemseddin Muhammed adlı birisi gelmiş ve Mevlana ile buluşmuştur. Bu olay Mevlana'nın hayatında büyük bir değişiklik meydana getirmiştir.

"Şems, ayrı bir giyim kabul etmiyen, tekke, zikir, yani tanrı adlarını anış, vs. gibi törenlerin aleyhinde bulunan ve bu bakımdan, sûfilerden ayrılan *Melâmetilerin* neşesine sahip bir erdir. Mevlana'nın divanında, onun hakkındaki sözlerinden,

Şems'in bir Kalenderi olduğu hakkında pek kuvvetli bir ihtimale varıyoruz."

"Şems, Konya'ya geldiği zaman, Mevlâna, elli yaşına yaklaşmıştı, Şemseddin de, herhalde bu yaşlarda, belki daha da ihtiyardı. Bu ihtiyar, fakat olgun, sert ve tenkitçi adam, kendi sözüyle de sabittir ki, Mevlâna'yı, yetiştirmemiş, ona şeyhlik etmemiş, bilâkis Mevlâna'yı kendisine şeyh edinmişti. Fakat Şems geldikten sonra Mevlâna'daki değişiklik neden olmuştu? Şems gelmeden önce Mevlâna, olgun, ibadetle meşgul, kudretli bir sûfiydi. Medresede ders verir, camide vaazeder, eli öpülür, duası alınır bir şeyhti. Bu zahit şeyhteki rintlik, tamamiyle gizliydi ve eğer Mevlâna, Şems'le buluşmasaydı, şüphe yoktu ki, ne tefekküründe, ne de tefekkürünün mâkesi olan şiirinde, o coşkunluğu ve nihayet devrini çok aşan İnsanî görüşü belirtemiyecekti."

Mevlâna, bir şiirinde bu değişmeyi Abdülbaki Gölpınarlı'nın yorumuyla şöyle anlatıyor:

"Bütün sarhoşların canlarına and olsun ki, sarhoşum. Ey hilekâr sevgili, tut elimi. Canlariyle oynıyanların canlarına and olsun, can kesildim ben. Onun sayesinde kurtulanların canlarına yemin ederim ki, kurtuldum, hürüm. Utarit gibi defterlere düşkündüm, ediplerin üst yanında otururdum. Sâkinin, bir levhe benzeyen yüzünü görünce sarhoş oldum, kalemleri kırdım. Gayret gözyaşlarıyla abdest aldım da namazımda kıblem, sevgilinin yüzü oldu. Senden başka başım varsa yok olsun. Sensiz yaşarsam yak varlığımı. Kâbe'de de mûbudum sensin, kilisede de. Yukarıdan maksadım sensin, aşağıdan da. Ekmeğini yedim, artık gözüm tok. Suyunu içtim, bu sudan usandım, vazgeçtim. Kişi, taptığının derecesindedir, değerindedir; ne mutlu bana ki, ona tapmadayım."

Mevleviliği ve tekke kültürünü çok iyi bilen, bunu içselleştirmiş Cemal Kutay'a göre; Bektaşi edebiyatı, özellikle tekkelerde büyük bir gelişme göstermiştir. Bektaşi tekkeleri, milli

kültürü ve halkın eğilimlerini göz önüne alarak tasavvufi şiiri kuvvetli bir propaganda vasıtası olarak kullandı. Bektaşi şairleri, halkın şiire olan sevgi ve bağlılıklarından da faydalandılar. Bektaşi şairleri ifadelerinde, açık ve cüretli serbest görüşlü, ince zarif mizahi düşünceli, kinayeli müstehzi idiler. *Melami* neşesinde olan, aşk'a ve muhabbete gönül veren tasavvufi tekke edebiyatı büyük şairler yetiştirdi.

Anadolu, Rumeli ve Balkanlara kadar yayılan Bektaşilik, Osmanlı ordusunu teşkil eden Yeniçeri teşkilatı ile Kuzey Afrika'daki "Garp Ocakları"na kadar bütün zümreler içinde yaygınlaştı.

İkinci Mahmut zamanında Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında [1826], Bektaşi tekkeleri de kapatıldı. Fakat, Abdülaziz devrinde Bektaşi tekkeleri yeniden açıldı.

Cumhuriyet sonrası tarikatlerin ve tekkelerin kaldırılması üzerine Bektaşilik de tarihe karıştı. Buna karşın bugün Anadolu'da milyonlarca Bektaşi olduğu tahmin ediliyor.

Atatürk'ün Mevlâna hakkındaki düşüncelerini kendi sözlerinden aktaralım.

Atatürk, Konya ziyaretinde Türk Ocağı defterine *"Asırlardan beri tüten büyük bir nurun ocağı, Türk kültürünün esaslı kaynağı"* diye yazarak Mevlâna ve kültürüne verdiği önemi açıkça ortaya koymuştur.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, tekkelerin kapanma kararı alınmadan önce, Atatürk'ün, Konya Mevlâna Dergahı son Postnişîni ve ilk Büyük Millet Meclisi Birinci Reis Vekili, Abdülhalim Çelebi'ye Mevlevilik hakkında söyledikleri aynen şöyle: ***"Siz Mevleviler, asırlardır cehaletle, yobazlıkla mücadele ettiniz. İrfanla, ilme ve san'ata katkıda bulundunuz.*** *Devrimde ayrıcalıklı bir muamele yapmamak için, Tekâ'ya ve Zevaya kanunu kapsamına Mevlevi Tekkelerini de almak mecburiyetindeyiz... Ancak Mevlana düşünceleri ve ilmi sonsuza dek yaşayacaktır. Gelecekte daha köklü bir şekilde zuhur edecektir inancındayım."* Bugün dünyanın her yerinde Mevlana'ya ve düşüncelerine gösteri-

len ilgi Atatürk'ün söylediklerinin kehanet değil öngörü olduğunu kanıtlamıştır.

Atatürk, Konya seyahatlerinde, Mevlana Dergahı'nı büyük bir memnuniyetle ziyaret etmiştir. 20 Mart 1923 tarihinde Konya'ya geldiğinde, Postnîşin Abdülhalim Çelebi ve beraberindekiler tarafından istasyonda törenle karşılanmıştır. Mevlâna Türbesini ziyaret eden, Semazenhane'de yapılan Semâ gösterisinden çok memnun olan Gazi Mustafa Kemal, yanındakilere, *"Mevlana büyük, çok büyük..."* diyerek duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir.

Dil çalışmalarının bir toplantısında eski bir medreseli olan Konya Milletvekili Naim Onat'ın güya Mevlâna'yı yermek istemesi üzerine Atatürk, **"Eğer Mevlâna'yı sizler gibi kavramak gerekseydi, o büyük insanın rûhu dertlenir, biz de belki bir saygısızlık göstermek zorunda kalırdık. Mevlâna'yı ululuğuyla kavrayabilmek için medresenin dar kapısından geçmemiş olmak gerekir,"** demiştir.

Bütün tekkelerin kapanmasından sonra, Atatürk Konya'ya gelip Türbeyi ziyaret ediyor. Yanındakiler ile birlikte gezip tetkiklerde bulunuyor. Konya milletvekili (Ereğlili) Fuat Gökbudak'a duvarlarda asılı olan levhaları tercüme ettiriyor. Bir levhâyı tercümeden çekinen Fuat Bey'e ısrarla tekrar ederek, "Korkma tercüme et," diye emrediyor. Halen Türbe'de asılı duran bu levhaysa, Mevlâna'nın Cenab-ı Hakk'a hitaben söylediği aşağıda yazılı rubâîdir.

"Garip, senin kapından başka bir yere yol bulamasın diye bütün kapılar kapanmıştır;

Ey keremde, yücelikte, nûr saçıcılıkla Güneş'in de, Ay'ın da, yıldızın da kendisine kul-köle kesildiği güzel, ancak senin kapın açık."

Bu rubaiyi dinleyen Mustafa Kemal ***"Ey koca Mevlâna doğru söylemişsin, hakikaten senin kapın kapanmaz..."*** diyerek, **yanındaki görevlilere Türbenin müze haline dönüştürülmesi hususunda emir vermiştir.**

Bir gün Çankaya'daki köşkünde Mevlâna'dan söz açılınca, bu konudaki görüşünü şu cümlelerle ifade etmiştir: **"Mevlâna, Müslümanlığı, Türk ruhuna intibak ettiren büyük bir reformatördür. Müslümanlık aslında geniş anlamı ile müsamahalı ve modem bir dindir. Mevlevilik ise Türk geleneğinin Müslümanlığa nüfuz örneğidir. İlâhî bir mûsikînin ahengi içersinde dönerek, Allah'a yakınlaşma fikri, Türk dehâsının ileri görüş ve düşüncesinin doğal bir ifadesidir..."**

Atatürk'ün bulunduğu bir toplantıda birisi Hasan Ali Yücel'i yermek amacıyla, "O iyi adamdır amma Mevlevidir" der. Atatürk, "Yâ, bunu bilmiyordum, bana hiç söylemedi. Çok memnun oldum. Ben Mevlâna'yı çok severim..." der.

***

Atatürk'ün yukarıda belirtmiş olduğum **8 numaralı defterinin** aynı sayfasından şunu da okuyoruz:

"Bugün ikinci toplanma senemizi tamamalayarak üçüncü millî seneye giriyoruz. ***Bu başarıdan dolayı Cenab-t Hakk'a şükreder*** *ve bu geçen sene zarfında Yüce Meclis tarafından ve milletçe gösterilen fedakârca çalışmaları kutlarım.*

Çok karışık olaylarla dolu olan bu mücadele senelerini takip ettikçe bütün fertler ve milletle istiklal ruhunun en hararetli yükselişi ortaya çıkmaktadır. Geçirdiğimiz ikinci millî senenin en belirgin özelliği olarak; iş ve ordu saflarında çalışan millet fertleri ile askerlerin, olmayacak baskılara dayanması sayesinde zorlandığımız bu kanlı maceraya alışmış olan ve ona çarpan, acı veren mecburiyetlerini anlamış olmalarını belirtebilirim."

Sekiz numaralı bu defterden bazı alıntılar Mustafa Kemal'in ne denli farklı boyutları olan birisi olduğunu ortaya koymaktadır:

"9 Mart [1922] Perşembe... Nuri beyin evine saat 17' e doğru İsmet Paşa geldi. Önce yemek yenildi... Siyasi durum hakkında İstanbul'da Yusuf Kemal Bey'in maruz kaldığı muameleye dair malumat verdim. ***Ondan sonra hafıza Kur'an okuttuk.***

10Mart 1922 Cuma... İsmet, Yakup Şevki ve Selahattin Paşalar gelmişlerdi. Beraber yemek yedik. Bazı telgraflar gelmişti, gördüm.

Hafıza Kur'an'ı okuttum. *Saat 22.00'da gittiler. Benim notları yazıyorum. Biraz kitap okuduktan sonra yatacağım."*

İşte, **Atatürk** böyle birisi. Anlatmaya devam edelim; bir taraftan da onun yolundan yürümeye devam...

Atatürk'ü Türkiye'ye yıllar boyunca bıkıp usanmadan anlatan, ışıklar içinde yattığına inandığım Cemal Kutay'la tanışıklığım 1980'lerin ortasına denk gelir. Onun da benim de çok önemsediğimiz *"21.Yüzyılda Din Faşizmi Hümanizma Yoksulluğu Evrensel İnsan Hasreti ve Atatürk"* kitabında Kutay, son dinde tasavvuf ve tarikatlar yoluyla 'evrensel insan' arayışını yorumlarken; "İslamiyet'te tasavvuf ve tarikatların, daha Hz. Muhammed'in günlerinde başlamış, çok çeşitli evrelerden geçerek, günümüze kadar devam etmekte olan tarihi vardır. Dikkatle incelenirse görülür ki kendinden önceki iki semavi dine göre, zamanın getirmiş olduklarına yer vermiş olan İslamiyet'te tasavvuf düşüncesi, insanoğlunun gerçekleri arama çabasıyla birlikte gelişmiş ve de Arap'tan bize ihraç edilen 'bap-ı içtihat' (düşünce kapısı) kapanmıştır, felaket safhasından sonra duraklamış, donmuş ve de kalıplaşıncaya kadar düşünme ufuklarını korumuştur," diyor.

İslamlıktan önce çeşitli dinler, Türkler arasında yaygın bir halde idi. İslam ordularıyla temasa gelmeden önce Türkler, Zerdüşt, Budist, Maniheist ve kısmen de Hıristiyan dininde idiler. Fakat Türkler, genel olarak Naturalizm'e yani Şamanlığa bağlı bulunuyorlardı.

Atatürk'ün Not Defterleri - IX'da [sayfa 14 vd] Türklerin eski dinleri ve İslamiyeti kabul edişlerini Atatürk şöyle yazmış:

"Orta Asya'da yaklaşık M.S. 3. yüzyılda Maniheistlik ve Hristiyanlık da kendi alfabelerini getirdiler.

Maniheizm; Zerdüşt dini, Hristiyanlık ve Budistlikle karışmasından meydana gelmiştir.

Marıiheistler, kendi alfabelerini, Hristiyanlar Süryani alfabesini kabul etmişti. Oğuz Türk Devletinin yıkılmasından sonra Maniheizm dini Türkler arasında yayılmıştır.

*... **Orhun yazıtlarından anlaşıldığına göre Türkler, insan öldükten sonra ruhunun kuş veya böcek şeklinde yeniden şekilleneceğine inanırlarmış."***

Atatürk "Not defteri-9, sayfa:16 " Türk adının tarih sahnesine çıkışını da aynen şöyle yazmış: **"Türk kelimesi belki 6. yüzyıldan önce mevcut değildi. Fakat Türkler daha ilk zamanlardan beri mevcut idiler. Türk ismiyle değilse de buna yakın isimlerle ve daha başka isimlerle adlandırılırdı..."**

9 numaralı Not Defteri Türk tarihine ve Türklerin İslam dinini kabullenişine ayrılmış. Atatürk'ün yazdığı şekliyle bir bölüm:

*"**Uygur Türklerinin bıraktıkları abidelerden en önemlisi Çincedir. Bunlar Şaman idiler. Sonra (Mani) oldular.** Çince abide bunu onaylıyor. Soğd lisanında yazılmış bir yazı da bulunmuştur.*

Türk lisanında Budi, Mani ve Hristiyan dinlerine ait yazılar da bulunmuştur. Mani ve Hristiyanlık 8.yüzyılın sonlarında yani Asya'nın batısında İslamiyet'in hâkim olduğu zamanlarda başarılı olmuştur.

Türklerin 8. yüzyılda Mani olmaları önemlidir. Mani dinince adam hatta hayvan öldürmek, hayvan eti yemek günahtır. Şamanistlerde insan öldürmek sevaptır.

***... Türkler arasında İslamiyet'in yayılması Orta Asya'da Samanilerin hâkimiyeti devrinde başlar.** Bu sülale 820-1000 arasında Türkistan'ı idaresine almıştı. Barthold bu tarihlerde Maveraünnehir'de, Türkçenin yayılmış olmadığını söylüyor.*

***Samaniler içerlere seferler yaparak 893'te Talas'ı aldılar. İslam'dan önce Türkler arasına gelerek Türkleri kendi yanlarına çekmek için bölgeyi bayındır hâle getiriyorlardı.** Bu seferde Müslümanlar Sirderya'nın aşağı kısmında, Cond, Hare ve Yenikent şehirlerini yaptılar ki Talaş ve Yenikent, İrtiş nehri üzerinde yaşayan ve meşhur bir Türk kabilesi olan Kimekler ile ticari ilişkide idiler. Kıpçak kabilesi bunlardan çıkmıştır.*

Harezm de Müslüman medeniyetinin sınır vilayetlerinden biri idi. Bunlar daha çok kuzey ve batıda Volga boyundaki Bulgar ve Hazarlarla ilişkide idiler. Hazarlar güneybatı taraflarında Dağıstan'da Hakas memleketleriyle komşu idi. Bu ilişkiler dolayısıyle Hazarlar, Dağıstan'daki başkentlerini bırakarak İdil kaynağını merkez yaptılar."

Atatürk'ün Not Defteri-9'da Selçukluların tarihi ve İslamiyet arasındaki ilişki de anlatılmış:

"Selçuklular; Oğuzlardan İran'da hâkimiyet kuran sülalenin başına [sübaşt, yabgu, serdar] denirdi. Bu kişinin ismi Selçuk'tur. Selçuklar Oğuzların Kınık boyundandır.

(Mahmut Kaşgari) de en eski Türk destanı olan Dede Korkut'da bu isme rast gelinir.

Selçuk Müslüman olmuş, Sirdya'nın aşağı taraflarında hâkim olmuş. 11. yüzyılda Selçuklar, Mahmut Gaznevi'nin memleketine geçtiler. Selçukoğulları ilk başarılarından sonra hükümdarlık ünvanını benimsediler. 11. yüzyılda Selçuki Devleti iki kardeş tarafından kuruldu. Bunlar Selçuk'un iki tarafında idiler. İkincisinin ismi aynı zamanda hutbelerde, biri Nişabur'da bir de Merv'de okunurdu. Önce Şahinşah batıya ilerledikçe Sultan-ı İslam ismini kullandılar.

Bütün İslam dünyası bir bütün olarak kabul ediliyor ve halife dinî başkan olarak tanınıyordu; 'İslamın sultanı' dünyevi saltanatı halifeden alma ile kabul edilirdi.

... Selçuk'un torunu Tuğrul Bey, halifenin kızıyla evlenmiştir. Alp Arslan Tuğrul Bey'in yerine geçmiştir.

(İslam sultanı) olmuş dolayısıyla Selçukiler İslamiyet'in yalnız kendi ülkelerinde değil, dış düşmanları yenmek suretiyle İslam sınırını genişletmekle görevliydiler.

Anadolu'da, Kafkasya'da Hristiyanlarla, Suriye ve Mısır'da Şiilerle mücadeleleri bu amaçladır. Bizans'la mücadele Türk hâkimiyeti İslam halifesi mahallinde tesisten sonra başladı. Hâlbuki Bizanslılar, Seyyitlerle Şiilerin mücadelesinden yararlanarak memleketlerini ele geçirdikten sonra Bizanslılar bu fetihlerden yoksun olmuşlardır. İş bununla da kalmadı. ***Türkler, İslamiyet'i Anadolu'ya çevirdiler ve Anadolu'da bir Müslüman Türk devleti kurdular."***

Bektaşilik, Alevilik konusunda güvenilir ve inanılan araştırmalardan birisine imza atmış olan **Bedri Noyan "Bektaşîliğin doğuş sebepleri"ni ortaya koyarken "Oğuzlar İslamiyeti kabul ettiler. Gönülde eski milli gelenekler yine yaşadı. Kendi aşiret ozanlarını yine zevkle dinliyorlardı. Eski an'anelerini unutmadılar. Zaten Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu yeni sosyal düzen onların eski yaşayışlarına çok yakındı. Türkler Müslüman olmakla eski âdet ve yaşayışlarından büyük bir fedakârlık yapma lüzumu hasıl olmadı.**

Bilhassa, Türk toplumunda, kadının günlük hayatında, işte, toplantılarda beraberce, saygı görerek bulunması, ehl-i sünnet bilginleri tarafından şeriata uygun değilmiş gibi gösteriliyordu. Şu ve Bâtınî akımlarda bu yönden bir değişiklik olmayışı, bunları daha elverişli karşılamalarına sebep oluyordu.

İşte, Bektâşî, Kızılbaş-Alevî, Kalenderi, Hayderî'ler o günkü Türklerden gelmedir," saptamasını yapıyor.

Türk tarikatları olarak kabul edilen, Yesevilik-Bektaşilik- Nakşilik-Kadîrilik-Rüfailik-Mevlevilik-Bayramilik tarihin içinden akıp bugüne kadar gelmiştir.

İslam istilasından sonra pek çok Oğuz boyları din değiştirerek Müslüman oldular. Türkler arasında İslamlaşmak çabuk olmamakla beraber, Türk hükümdarların İslamiyeti kabul etmesiyle kitle halinde bir Müslümanlık hareketi başladı. **Hicret'in dördüncü yüzyılından sonra Türk dünyası tamamiyle İslam etkisi altına girdi ve İslamlaştı.**

Fakat Türkler, kendi örf ve adetlerini İslamiyetten sonra bile aynen korudular. Kendi inançlarına İslami bir renk verdiler ve onun perdesine büründüler. Kendi kültür ve din gelenekleri ile yaşayan Türkler, İslami topluluğuna girince, zamanla bünyelerinde bazı değişmeler oldu.

Bu arada, İslam dünyasında en çok göze çarpan, "tasavvuf" hareketi idi. Tasavvuf Türkler arasında pek çabuk yayılıp yerleşti. Türklerin eskiden beri kutsal olarak kabul ettikleri "ozanlar"ın, "bahşi”lerin yerini "ata”lar, "baba”lar adı ile

dervişler, şeyhler aldı. **Esasen, dervişler ve şeyhler birer yarı "Şaman" idiler.**

Böyle bir zeminin hazırlanmış olduğu çağda Ahmet Yesevi (? - 1166) ilk Türk tarikatını kurdu. Türkler arasında Yesevilik'in köklü olarak yayılmasına sebep, eski geleneklerin korunarak Müslümanlığa aktarılmış olması, Şamanlık'ın ve bu arada 'paganizmin' devamını sağlaması idi. 12. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olan Yesevilik, birçok İslam tarikatının kuruluşunda ve onların yerleşmesinde önemli bir etken oldu.

İsmet Zeki Eyüboğlu'nun "bütün yönleriyle Bektaşîliği" araştırırken vardığı sonuca göre, "13.yüzyılda Anadolu, inançların en çok karışıp kaynaşmaya başladığı bir yerdir. Batı'dan gelen Haçlı ordularının, sürülerinin sarstığı, yağmaladığı Anadolu Doğu'dan gelen korkunç Moğol saldırılarının etkisi altındadır. Sözün kısası Anadolu bir kaynaşma, bir kargaşa içindedir, dağınıktır, çözülmüştür.

İşte bu kargaşa, bu kargaşalık içinde Doğu'dan göçüp Anadolu'ya yerleşen sayısız dervişler, din yayıcıları, tarikat kurucuları ortalığı büsbütün alt üst etmektedir. Gelenler arasında, sonradan büyük tarikatların kurucuları olarak bilinen Mevlâna, Hacı Bektaş Veli, Baba İshak gibi kimseler de vardır."

Cemal Kutay'ın tespitine göre Ahmet Yesevi, müritlerine öz Türkçe ile hitap ediyordu. Bu durum müritlerinin çoğalmasına ve tarikatın genişleyip yayılmasına neden oldu. Ahmet Yesevi, Şamanlık'tan mümkün olduğu kadar faydalanmasını bildi. **Şaman gelenekleri, Müslüman Türkler arasında sürekli olarak yaşadı. Şamanlık, hiçbir zaman bir din haline gelmemiştir. Şamanlık, tamamen ferdi bir hadisedir. Yesevilik'teki zikir tarzı tamamen Şamanlık'tan gelmektedir.**

"Şeyhlerin ve dervişlerin kıyafetlerine gelince; Türk şeyhlerinin başına giydikleri uzun külah, Şaman külahının aynıydı. Tibet'teki Budist rahipler de uzun sivri külah giyerlerdi.

Çoğunluk kırmızı renkte olan külah ve cübbe Budist rahiplerinden intikal etti. 'Velayetname-i Hacı Bektaş Veli'de ifade edildiğine göre, Ahmet Yesevi'nin kubbe-i elifi taçlarının uzunluğu bir [zerağ] arşındı ve kırmızı renkteydi. Yine velayetnamelere ve eski kitaplara göre Hacı Bektaş Veli de başına uzun kızıl börk (külah) giyerdi."

Konunun uzmanı Bedri Noyan'ın ifadesiyle, **"Hacı Bektaş Velî hazretleri de bir din Türkçüsüdür.** Bektaşiliğin ve Bektaşilerin özel bir duyuş, anlayışı, görüş, düşünüş ve inanışları vardır. **Din, mezhep, ırk, milliyet farkı gözetmeden muayyen inanışları vardır. Her dine, her millete, her mezhebe, her düşünüş, inanış ve görüşe derecesine göre kıymet verir, fakat bunların hiçbiriyle kendisini bağlı da görmez. Din ve şeriat namına yutturulan uydurma kayıtlardan sıyrılmış, vahdet-i vücud'u gizleyerek değil apaçık göstererek benimsemiş, yetmiş iki millete aynı gözle bakmışlardır. Bektaşiler, Kur'an'ı Kerim'in bütün emirlerine hakiki manalarıyla uyan kimselerdir. Nefislerine hakim olmak, onu bilmek, mâsivâ (sevgiliden gayrı her şey) den el çekmek, kazâ ve kadere inanmak ve uymak, bütün gönülleriyle Allah'ı, Muhammed'i ve Alî'yi ve ehl-i beyti sevmekte olan kimselerdir."**

Tüm tasavvuf teşkilatında, müridler mürşidlerine şeyh gibi isimlerle hitap ettikleri halde, Bektaşîlikte mürşid için [Baba] sözcüğünün kullanılması daha büyük yakınlık ve sevgi ifade eder. Bektaşîliğe özgü kavramlardan birisi olan Baba'nın içerdiği anlamı Noyan şöyle açıklıyor: *"Esasen, Bektaşilik'te bütün âdâb ve erkân Türkçe olduğundan, Baba sözcüğü, gönül birliğinin Türk diliyle en temiz ve kuvvetli ifadesi olur."*

Noyan, Baba Kemal Hucendî'nin bir sözünün fikir verebileceğini söylemektedir: *"Biz pergele benzeriz. Bir ayağımız şeriatte sabit, öteki ayağımızın çizdiği dairenin içine yetmiş iki millet dahildir."*

Cemal Kutay'ın araştırmasına göre; "Bektaşiliğin birinci evresi Hacı Bektaş Veli'nin Ahmet Yesevi'den icazet almasıy-

la başlar. İkinci evre de Balım Sultan [ölümü 1516] ile başlar. Tarikatın ikinci kurucusu olan bu kişi, Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden 169 yıl sonra Bektaşîliği bir tarikat haline getirdi. Ayin ve erkânda yeni değişmeler yaptı. Tekkelerin iç teşkilatını düzene koydu. Tekke mertebesi kurdu. Dervişler teşkilatı meydana getirdi."

Bektaşilerin, *"Allahın cemali"* diye hürmet ve saygı gösterdikleri Çelebi Cemalettin Efendi'nin sözlerinin önemli bir değer taşıdığını belirten Kutay şunu aktarıyor: **"Dedelerimizin üç tanrılı dinleri vardı. Bu tanrılara Gün Han, Yer Han, Gök Han adlarını verirlerdi. Orta Asya'dan inen ve batı illerine göç eden dedelerimiz, bu üç tanrılı dinlerini de götürüp oralarda yaymışlardı. Fakat bu tanrılar yer değiştirdikçe, ad da değiştirmişlerdir."**

İsmet Zeki Eyuboğlu, "Bektaşilik" araştırmasında ortaya koyduğuna göre; "13. yüzyıl Anadolusunun en bayındır yeri Selçukluların başkenti Konya'dır. Varlıklı, verimli, geçimi yerinde bir ildir o dönemin Konya'sı. Selçukluların büyük yapıları, konakları orada kurulmuştur. Bu varlıklı, bu gelişmiş yerde, gene varlıklıların, aydınların benimsedikleri bir tarikat doğmuştur: **Mevlevilik.** Bu sünni bir kuruluştur, yoksul yörelerin, köylerin, verimsiz, umutsuz bucakların dayanağı değildir. Bu yoksul yörelerde, umutsuz çevrelerde bir inanç boşluğu, gelecek güvensizliği vardır. İşte bu güvensizliğin, bu umutsuzluğun çocuğu da **Bektaşilik'tir."**

Kurtuluş Savaşı sürecinde Mustafa Kemal'e çok sayıda Bektaşi'nin yardım etmesinin gizi de burada saklıdır.

Mustafa Kemal'in Anadolu'da gördüğü yardımlar üzerinde duracağız ama önce Selanik'teki Mevlevi tekkeleriyle ilişkisine bakalım.

Her yerdeki varlıklarıyla bir mekân olarak Selanik'i belirgin kılan minareler, kiliseler ve sinagoglar, geleneksel Osmanlı şehrinin temel özelliklerinden biridir. Mevlevi dervişlerin

haftada iki kez yaptıkları ayine Yahudilerin ve Hıristiyanların katılmasına da kimsenin diyeceği yoktur.

Müslümanların yoğun bulundukları yerleşim bölgeleri şehrin kuzey bölümünde, tepelerin üzerindeydi. 19. yüzyıl başında en önemli Türk mahallesi, surların kuzeydoğusundaki Telli Kapu yakınında bulunan Ahmet Subaşı mahallesiydi. Fakat, Müslümanların diğer cemaatlerle karışık oturduğu başka mahalleler de vardı: Akçe Mescid, Koca Kasım Paşa, Saray-ı Atik, Porta Kapu, Astarcı, Mes'ud Hasan, İki Şerefeli, Suluca ve Kasımiye.

Araştırmacı Cemal Şener'in yazdığına göre Balkanlar'da Alevi-Bektaşi düşüncesinin yayılması ve gelişimi Anadolu ile paralel olmuştur. Balkanlar'da Alevi-Bektaşi faaliyetlerini başlatan ve geliştirenin esas olarak Sarı Saltuk adlı Bektaşi babası olduğu söylenir. Sarı Saltuk, Hacı Bektaş Veli'nin halifelerindendir. Balkanlar'da Bektaşiliği yaymak için Pir Hacı Bektaş Veli tarafından görevlendirilmiştir. Daha sonraki yıllarda Sarı Saltuk adına açılmış yüzlerce dergah ve tekke vardır. Bugün bile bu tekkelerde Hıristiyan ve Bektaşi halk ayrı saatlerde ama aynı dergahta ibadet etmektedirler.

Bir Bektaşi dedesinin hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından sevilmesinin, sayılmasının kökeni Bektaşi düşüncesinde yatmaktadır. Çünkü, Bektaşilik inancının esasını, insan sevgisi oluşturuyor. Alevi-Bektaşi düşüncesi, **"Benim kıblem insandır,"** diyor. **"Her ne arar isen kendinde ara, Mekke'de Kudüs'te Hac'da değildir,"** diyor. **"Düşünce karanlığına ışık tutanlara ne mutlu,"** diyor.

Gene Şener'in yazdığına göre, "Balkanlar'ın yetiştirdiği bir önemli kişilik de Balım Sultan'dır. Balım Sultan, Alevi-Bektaşi inancında, Anadolu ve Rumeli'de Hacıbektaş Dergahının yetiştirdiği en büyük Pir'dir. Hacı Bektaş Veli'nin müridi ve en büyük halifesidir. Hatta, Bektaşiliği kurumsallaştıran ve yeniden irşad eden Dede Baha'dır."

Selanik, Balkanlar'da özgürlükçü düşüncelerin yeşerdiği kent olma niteliği ile dikkat çekiyordu. Mustafa, 1881 tarihinde bu kentte, Ahmet Subaşı mahallesinde Sanayi Okulu karşısında orta halli bir ahşap evde doğdu. Hem Enver Behnan Şapolyo hem de Şevket Süreyya Aydemir *'Tek Adam'* adlı ünlü biyografisinde hem anne hem baba tarafının kökleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Biz önce Atatürk'ün yakınında bulunmuş, kişisel tarihini not etmiş olan gazeteci Falih Rıfkı Atay'a kulak kabartalım: **Otuz yaşını geçen evli kadınlara dendiği üzere, Zübeyde Molla Selânik'e birkaç saat uzak Sarıyer adlı bir Yörük Köyündendir. Mustafa Kemal anne tarafından yürüktür. Ondaki Altaylı tipi bundan olsa gerek.**

Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya*'sında yazdığına göre; "Genç yaşında evlendiği Ali Rıza Efendi Katerin ilçesinin Pasaport Köprü denen yerinde gümrük muhafaza memuru idi. Aralarında yirmi yaş fark vardı. Ali Rıza Efendi, kızıl bıyıklı ve iri yarı idi. Babasına Kırmızı Hafız Ahmed derlerdi. Aydın'ın Söke taraflarından gelmişlerdi."

Zübeyde Hanım'ın ataları, Rumeli'nin Osmanlılar tarafından fethi sıralarında Anadolu'dan Rumeli'ye göçülen ve Batı Makedonya'daki Vodina ilçesinin batı taraflarındaki Sarıgöl bucağına yerleşen Türkmen boylarındandır. Bu boyların Anadolu'da Konya veya Aydın taraflarından bu topraklara gelmiş oldukları sanılır. Feyzullah Ağa'nın yakın atalarının da Sarıgöl'den Selanik taraflarına, Lankaza'ya göçmüş olmaları mümkündür. Ailenin içinde, kendilerinin eski Yörüklerden oldukları hakkında söylentiler vardı. Nitekim Mustafa da, daha ilerilerde ve bağnazlık şekli almadan, kendi atalarının eski Yörük-Türkmen aslından geldiğinden bahsedecektir.

Bu konuda bilgisine en güvenilecek kişi, hiç kuşkusuz Atatürk'ün kız kardeşi Makbule'dir, ama unutmayalım ki o da belleğinde kalanları bizimle paylaşmıştır. Onun anlattığına göre: **"Babam, Ali Rıza Efendi yerli olarak Selaniklidir. Kendileri Yörük sülalesindendir. Annem her zaman Yö-**

rük olmakla iftihar ederdi. Bir gün Atatürk'e 'Yörük nedir?' diye sordum. Ağabeyim de bana, 'Yürüyen Türkler' dedi."

Ağabey kardeş arasında geçen bu konuşmanın tarihini, Mustafa Kemal'in kaç yaşında olduğunu bilemiyoruz. Ancak Atatürk olarak, Türk tarihinin yüzlerce yıldır devam ederek akıp geldiğini anlatan aşağıdaki konuşmasının ana kaynağı hem aile kökleri hem de içine doğduğu, çocukluğunu ve ilk gençliğini yaşayacağı çok dinli, çok dilli, çok etnikli Osmanlı İmparatorluğu'nun Selanik kentinde yaşadıkları ile aynı zamanda tanık olduğu ayrılıkçı Balkan etnik milliyetçiliğinden edindiği birikimdir.

"Bana insanlar üstünde bir doğuş atfetmeye kalkışmayınız. Doğuşumdaki tek fevkaladelik Türk olarak dünyaya gelmemdir." şu sözler de Atatürk'e aittir: **"Benim hayatta tek övünç kaynağım, servetim, Türklükten başka bir şey değildir."**

Yıllar sonra tarih sahnesine Atatürk olarak çıktığında Türk öğesini çeşitli ortamlarda ve olaylarda dile getirirken farklı tarihlerde şunları söyleyecektir: 1923 yılında, **"Bu memleket tarihte Türktü, bugün Türktür ve sonsuza kadar Türk olarak yaşayacaktır."**

Atatürk'ün yaptığı Türk tarifinde Şamanizm'den izler görmekteyiz: **"Bu memleket, dünyanın beklemediği, asla ümit etmediği bir müstesna mevcudiyetin yüksek tecellisine, yüksek sahne oldu. Bu sahne 7000 senelik, en aşağı bir Türk beşiğidir. Beşik tabiatın rüzgârları ile sallandı; beşiğin içindeki çocuk tabiatın yağmurları ile yıkandı; o çocuk tabiatın şimşeklerinden, yıldırımlarından, kasırgalarından evvela korkar gibi oldu; sonra onlara alıştı, onları tabiatın babası tanıdı; onların oğlu oldu. Bir gün o tabiat çocuğu tabiat oldu; şimşek, yıldırım, güneş oldu; Türk oldu. Türk budur: Yıldırımdır, kasırgadır, dünyayı aydınlatan güneştir... Benim hayatta yegâne fahrim, servetim, Türklükten başka bir şey değildir."**

Zübeyde Hanım'ın ataları, Konya Karaman'dan Rumeli'ye gelmişlerdi. Bu nedenle Rumeli'deki diğer Yörük gruplarından farklı olarak 'Konyarlar' olarak bilinirlerdi. Konyarlar, 1466'da Konya Karaman'dan Fatih Sultan Mehmet döneminde, Karamanoğulları'ndan alındıktan sonra Rumeli'ye göçürülerek iskân edilmişlerdi. Fetihnamelerde Konyarlara 'Hudut Gazileri' unvanı verilmektedir.

Mustafa Kemal'in çocukluğunu ve gençliğini yakından bilen Kılıçoğlu Hakkı, Falih Rıfkı Atay'a gönderdiği bir mektupta, genç Mustafa Kemal'in tekke ayinlerine katıldığına tanıklık etmektedir:

"Ailece pek yakındık. Zübeyde Molla'yı ikinci kez kocaya veren benim büyük kaynatam Şeyh Rıfat Efendi'dir. Mustafa Kemal tatillerde Selanik'te sılaya geldiği vakit büyük kaynatamın tekkesine gelir, ayin günlerinde dervişler halkasına katılarak huuu huu ter içinde kalıncaya kadar döner dururmuş."

Gençliğinde Selanik'teki Mevlevi tekkelerine ilgisini ciddi görmüş olmalı ki, Falih Rıfkı Atay yayınlamış. Mustafa Kemal'in daha sonra en çok ziyaret ettiği illerden birisi hatta başta geleni Konya olacaktır.

Buradan Mustafa Kemal'in Bektaşi-Alevi dergahları ve toplum önderleriyle ilişkisine geçelim.

Atatürk ve Alevi-Bektaşiler arasındaki ilişkiyi ciddi biçimde araştıranlardan birisi olan Cemal Şener, Mustafa Kemal'in, Hacı Bektaş dergahı postnişini Veliyettin Çelebi Efendi hakkında şunu söylediğini öne sürer: *"Çok büyük insan... Onunla konuşunca adeta ruhum yıkanıyor. Kaynak suyu gibi temiz, okyanus gibi geniş ve derin..."* Hiç kuşkusuz bu ifadeler sıradan övgü ve saygı nitelemeleri değil. İçten gelmediği sürece söylenecek sözler de değil.

Yazar Şener'in iddiasına göre ikisi arasındaki bu sevgili ve saygılı ilişki Mustafa Kemal'in ölümüne kadar devam ediyor. Çelebi, Mustafa Kemal'in çağrılısı olarak Ankara'ya da gel-

miş. Hatta Mustafa Kemal, Veliyettin Çelebi için Ankara İsmetpaşa Mahallesi'nde bir ev hazırlatmış ve kendisini de orada ağırlamıştır. Çankaya'da uzun sohbetlerde bulunmuştur. Çelebi'nin daha iyi ağırlanması için de Dersim Milletvekili Sarı Saltuk'lardan Mustafa Saltuk Dede'yi özel olarak görevlendirmiştir. Mustafa Kemal'in Veliyettin Efendi hakkındaki sözleri de Mustafa Saltuk'un günlüğünde yer alıyor.

"Kurtuluş Savaşında Bektaşiler" konusunu araştıran Hülya Küçük'ün saptamasına göre Milli Mücadele sırasında, Bektaşi şeyhlerinin askerlik hizmetleri, diğer tekke şeyhleri gibi ertelenmişti. Bektaşilerin özel durumu, Mehmed Salih (Yeşiloğlu) Efendi tarafından dile getirilmişti. Zaten, Hacı Bektaş dergâhı şeyhi ve TBMM'de İkinci Reis Vekili olan Cemâleddin Çelebi tarafından dile getirilmesi de mümkün değildi, zira ağır hastalığı sebebiyle Meclis'te bulunamayacağı için izinli sayılmıştı. Meclis'te diğer iki Bektaşi babası olan Denizli Mebusu Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba ve Ergani Mebusu Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu) Bey ise tartışmalara katılmamışlardı, zira konu kendilerini değil, hasımları olan çelebileri ilgilendiriyordu. Babagân kolu, Ankara tarafından pek tanınmıyordu. Ankara'daki yüksek rütbeli bürokratlar, Bektaşilerin başı olarak çelebiyi tanıyorlar, onunla ilişki kurmaya çalışıyorlardı.

Buradan da anlaşılacağı üzere dergahlar arasında ya da çelebiler arasında birlik yoktu.

Milli Mücadele'yi destekleme konusunda Ankara ve civarındaki Bektaşi tekkeleriyle İstanbul'daki on iki Bektaşi tekkesi farklı görüşteydi. Hatta İstanbul'dakiler çeşitli sorunlar çıkarmıştır.

Küçük'ün araştırma sonucuna göre, "Milli Mücadele sırasında, milliyetçi liderler popüler destek elde etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple sayıları Alevîlerle birlikte üç milyona varan Bektaşileri yok sayamazlardı ve saymamışlardır da. **Aslında milliyetçiler genellikle Bektaşîliği Alevîlikle karıştırmışlar ve Bektaşileri ayrı bir grup olarak ele almamışlardır.**

Milli Mücadele sırasında Bektaşiler, daha doğrusu Anadolu'daki babalar ve çelebiler, milliyetçilerin hemen hemen bütün faaliyetlerini desteklediler. Hacı Bektaş'taki ana tekke, Milli Mücadele'nin üç büyük destekçisi, yani Cemaleddin Çelebi, Salih Niyazi Baba ve Nakşî Şeyhi Hacı Hasan Efendi ile birlikte Milli Mücadele'nin bütün gelişmelerini yakından takip etmiş ve hiçbir şeye ilgisiz kalmamıştır."

Mustafa Kemal'in Hacı Bektaş Dergahını ziyaret tarihi burada kurulu olan Hacı Bektaş Müzesindeki Atatürk heykelinin kaidesinde yazılıdır. Her yıl bu tarihte tören yapılır. 22-23 Aralık 1919 tarihinde Bektaşi ve Alevilerin desteğini kazanmak için Hacı Bektaş'ı ziyaret etti.

Enver Behnan Şapolyo (*Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*) ve Erzurum Kongresinden itibaren yanından hiç ayrılmayan Mazhar Müfit Kansu'nun (*Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt:2) kaleme aldığı kitaplardan Mustafa Kemal'in Alevî ve Bektaşi Reisleri ile görüşmeleri anlatılmıştır.

Şapolyo anlatıyor: "Sultan İkinci Mahmut zamanında Yeniçerilerle Bektaşiler de birleşerek isyana katıldıklarından kara post sahibi Dede Baba da öldürülmüştü. Bir daha bu posta Baba gelmemiş. Dede Babanın yerine Kiler Evi Babası Bektaşi Babası tanınıyordu.

Niyazi Baba da Dede Babalık vekilliğini yapmakta idi. Ancak Hacıbektaş'a İstanbul tarafından bir Nakşibendî şeyhi Halepli Hâfız Mehmet Efendi geldi. Bu Şeyh Bektaşilerin hiçbir işine karışmıyor, ne cem ayinine ve ne de öteki merasimlere katılıyordu. Yalnızca İstanbul hükümetinin temsilciliğini yapıyordu."

Dikkat edilirse konuyu bilen kişiler olmaları nedeniyle Şapolyo ve Kansu tarafından Alevi ve Bektaşi diye ayrım yapılmıştır. Kansu'nun *Hatırat*'ına göre Çelebi ile *post vekili dede* arasında bir çatışma, anlaşmazlık varmış, bu iki önemli şahsiyet arasındaki kırgınlığı Mustafa Kemal aradan kaldırmaya çalışmış.

"... [Kayseri'den] *Hacıbektaş'a uğranılacaktı. Bu önemli bir merkezdi. Bütün Anadolu'daki üç-dört milyondan belki de daha fazla miktarda olan Alevîlerin merbut bulundukları Çelebi, Hacıbektaş kariyesinde oturmakta idi. O zaman Çelebi Cemalettin Efendi ve Hacıbektaş dede postu vekili Niyazi Salih Baba idi.*

... [Dergaha vardığımızda çok iyi karşılandık] Oda eski usul sedirlerle çevrilmiş, birkaç iskemle konulmuş, sigara masaları vesaireden ibaret eşyasıyla, hiç de mükellef ve müzeyyen değildi. Bu mütevazı oda Çelebi'nin kabul odası imiş. Beş-altı dakika sonra Çelebi Efendi geldi.

... Hasta olduğu için dinlenmek üzere ayrıldı... Ortalık kararınca odaya bir masa getirilerek rakı takımları konuldu. Cemaleddin Efendi geldi. Hasta olduğundan içmediğini, fakat şerefimize içeceğini söyleyerek rakıya başladı. Mustafa Kemal Paşa, 'Biz de içmiyoruz!' cevabını verince Cemaleddin Efendi, 'Burada içmemek nasıl olur? Bu âdeta bizi tahkirdir!' diye kadehi Paşaya sundu.

Birkaç kadeh rakıdan sonra yemek yenildi. Ve Paşa, Çelebi ile görüşerek, tamamen Kuva-yı Milliye'ye taraftar olduğuna dair söz aldı ve buraya gelmekteki amacımız da gerçekleşti. Bu görüşme uzun sürmedi. Çelebi Efendi derhal durumu kavradı ve adamlarına gerekli talimatı vereceğini vaadetti. Paşanın, vaziyet ve giriştiğimiz mücadele hakkında verdiği ayrıntı Çelebi'nin dikkatini çekti.

Hatta ***Çelebi daha ileri giderek cumhuriyet taraftarlığını*** *ihsas ettirdi ise de* ***Paşa zamanı olmayan bu mühim mesele için olumlu ya da olumsuz bir cevap vermeyerek*** *çekingen bir tavırla görüşmeyi idare etti. Anlaşılıyor ki* ***Cemaleddin Efendi cumhuriyete taraftar,*** *hele Salih Baba, hür fikirli, çok ileri (görüşlü) bir zat.*

... Kırklar meydanını, camii, Balım Sultanı ziyaret ettik. Her taraf temiz, işler büyük bir sükûnetle, telâşi gösterilmeyerek görülüyor. Herkes görevini biliyor. Doğrusu takdirde bulunduk.

Bir ara Mustafa Kemal Paşa yanıma sokularak, ***'Büyük babalara ellişer lira verelim' dedi. Ben de uygun gördüm. Aş Babadan başlayarak ellişer lira verdik. Hizmet edenleri de se-***

vindirdik. *Fakat Aş Baba parayı alırken, 'Eyvallah, fakat bu benim şahsıma değil, dergâha aittir' dedi."*

Hacıbektaş ziyareti çok kazançlı sonuçlanmış. Öncelikle Çelebi ile Baha'nın arasını düzeltmişler hem de bu sayede milyonlarca Alevî ve Bektaşilerin milli mücadeleye destekleri sağlanmış oldu. Dergâhtaki görüşmede iki önemli konu çok dikkat çekmektedir. Birisi, Cemaleddin Çelebi cumhuriyetin ilanını istiyor ama Mustafa Kemal bunu dillendirmek için zamanın daha erken olduğunu, suskun kalarak anlatmaya çalışmış. İkincisi de Hacıbektaş'ta bulunan herkese ellişer lira verilmesi için talimat verilmiş oluşudur. Bunun nedeni açıklanmıyor ama yorumlanması gerekir. Neden bu para verildi? Dergahlar, tarikatlar bağışlarla yaşardı, bunu bilen Atatürk oraya bir bağış yapmak istedi, Aşçı Dede de bir numaralı kişidir, bu nedenle bağışı o alır ve ben dağıtacağım der!

Cemaleddin Çelebi kalbinden hasta olduğu için Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çok kalamamıştır. Şapolyo bu anı şöyle anlatıyor: *"Cem ayini başladığı zaman Cemalettin Efendi başındaki sarığı çıkararak bir rahleye koymuştur. Atatürk:*

- Çelebi Efendi içmez misiniz?

- İçmiyorum. Fakat sizin şerefinize zehir de olsa içerim!

diyerek bir kadeh içti."

Kansu tam açıkça anlatmıyor ama Çelebi hastalığı nedeniyle, Paşa ile birlikte rakı içememiştir.

Atatürk'ün aile kökeninde Bektaşi ve Alevi izleri arayanlar babası Ali Rıza Efendi'nin baba soyu olarak Yörük gruplarından biri olan Kocacık [Kızıloğuz] Türkmenlerine dayandığı konusunda hemfikirdir.

Ali Rıza Efendi Selanik nüfus kayıtlarına, "Karakocalı Yörük taifesinden" diye kayıtlıdır. Gerek Alevi inançlı yazar Cemal Şener, gerekse Sinan Meydan araştırmasında yaptığı derlemede Mustafa Kemal'in baba soyu ve ana soyundaki Alevi ve Bektaşi izlerini ararken hemen hemen şu sonuca varıyor:

Osmanlı'nın yerleştirme siyaseti gereği Rumeli'ye göç ettirilen ve Mustafa Kemal Atatürk'ün baba soyunu oluşturan 'Karakocalı' (Kızıloğuz) Türkmenlerinin Anadolu kolu bilindiği kadarıyla Alevidir. Rumeli'ye geçtikten sonra da Bektaşîliğin etkin olduğu bir bölgede, Aleviliklerini korumaları ve sürdürmeleri olası görülmektedir. Ayrıca, Mustafa Kemal'in dedesinin adındaki 'Kırmızı' lakabı, genellikle Alevi ve Bektaşi geleneğine özgü bir lakaptır. Bu veriler, Mustafa Kemal'in baba soyundaki Alevi ve Bektaşi etkisini göstermesine karşılık, Mustafa Kemal'in akrabaları arasında Sünni İslam anlayışını benimseyenler de vardır.

Meydan'a göre; "Örneğin, Mustafa Kemal'in amcası Salih Bey'in eşi Müberra Hanım, Selanik eşrafından Mevlevi- Şeyhizade ailesindendir. Bir ara Cumhurbaşkanlığı Köşküne konuk olarak gelen amcasının kızı Vüsat Hanım'ın Ramazan orucunu tuttuğu ve Atatürk'ün bu akrabasına iftar ve sahur yemeklerinin verilmesini istediği bilinmektedir. Gerçi **Ramazan orucu tutma geleneği daha çok Sünni Müslümanlara özgü bir ibadet olmakla birlikte Balkanlardaki Alevi-Bektaşi Müslümanlar arasında da görülmüştür.**

Anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Kemal'in baba soyunun din anlayışı, Alevi-Bektaşi ve Sünni İslam anlayışlarının, Balkanlar'da yaşamanın vermiş olduğu açık fikirlilikle yoğrulmasından oluşmuştur."

"Namık Kemal, Talat Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Rıza Tevfik, Trakya Genelkurmay Başkanı Süleyman Askeri, Mustafa Kemal'in yakın silah arkadaşı Tuğgeneral Abdülkerim Paşa, Teşkilatı Mahsusa Başkanı Albay Hüsamettin Ertürk ve PTT Gizli Şifre Müdürü A. Naci Baykal, Mustafa Kemal'in özel doktoru Ragıp Evrensel gibi birçok etkili ve yetkili insanın Bektaşi olduğu kabul edilince acaba Mustafa Kemal de Alevi-Bektaşi kökenine mensup birisi mi diye insan sormadan edemiyor." Bu sorunun ve kuşkunun sahibi Alevi inançlı yazar Cemal Şener'dir. Şunu hemen be-

lirtmeliyim, Talat Paşa'nın Bektaşîliği konusu belirgin değildir.

Şener, Namık Kemal'in de Bektaşi oluşundan hareketle ve ünlü vatan şairinin Mustafa Kemal üzerindeki etkisinden ısrarla söz ederek buradan bir ışık yakalamaya çalışmıştır. Ayrıca **Mustafa Kemal'in baba soyundaki Kızıl Hafız** konusunda çok iddialıdır: "Çünkü **Anadolu ve Rumeli'de 'kızıl' ifadesi genellikle Alevi-Bektaşilere takılan bir addır.** Bundan başka adı verilen yöreler genellikle Alevi yörelerdir. Tokat, Sivas, Amasya Babai isyanının merkezini oluşturduğu bölgelerdir. Osmanlı'da da günümüzde de adı geçen yöreler esas olarak Alevi nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgelerdir. Hele Kızılkocalılar'ın anayurdu olarak kabul edilen Tokat-Almus- Tozanlı Vadisi bir iki köyün dışında tümü ile Alevi'dir. **Rumeli'deki Kızılkocalı Türkmenler Rumeli Aleviliği'nin Anadolu kolu olarak bilinir.**

Mustafa Kemal'in dedesine 'Kızıl Hafız' denmesi ve **Zübeyde Hanım'ın babasının 'Sûfi Feyzullah'** diye tanınması bu bağlamda oldukça anlamlıdır. Bunlara Mustafa Kemal'in babasının adının Ali Rıza olmasının da anlamlı olduğu ve kendisinin Rumeli'deki Bektaşi dergâhlarında bulunduğu da ilave edilirse bu olgu daha da anlam kazanır gibime geliyor. Çünkü, Alevilerce Ali Rıza adı da anlamlıdır ve 8. imamın ismidir. Bütün bunlara Rumeli'deki Alevi-Bektaşi etkiyi de eklemek gerekiyor."

Araştırmasında Meydan da "Mustafa Kemal'in soyağacı incelendiğinde, anne soyunun çok dindar olduğu görülecektir," diyor ve devam ediyor, "Mustafa Kemal'in dedesi Sofuzade Feyzullah Efendi'nin ağabeyi, Mevlana Dergâhı'nın dervişlerinden biridir. Mustafa Kemal'e göre annesinin dindarlığı Sofuzade Feyzullah Efendi'nin mirasıdır." Bu yargıya varılmasının esas nedeni Cemal Kutay'ın Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı ve anne soyundan gelen akrabası Fuat Bulca'dan dinledikleridir.

Burada alıntı yaptığım iki yazar ve onların alıntı yaptığı kaynakların bazı konulardaki yanılgılarıdır.

Birincisi, "Kızıl Hafız" konusudur; Makbule Hanım, Enver Behnan Şapolyo'ya anlatıyor: **"Büyük babamız Ahmet Efendi'nin (Kırmızı Hâfız Mehmet) Efendi adında bir kardeşi vardı. Bu zat ilmiyye sınıfından olup bir mahalle mektebinde hocalık etmekteydi. Sakalı kırmızı olduğundan kendisine (Kırmızı Hâfız) derlermiş..."**

Bendeniz de *"Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal"* biyografi araştırmamda bunu yazmıştım. Çünkü doğru olan bu.

İkincisi; Mustafa Kemal'in anne soyu konusunda, baba soyunda olduğu gibi geniş bilgi yoktu. Ancak, **NTV Tarih Dergisinin** *Kasım 2009 sayısında* [Sayı: 10, sayfa:34-37], Atatürk'ün soyağacı ilk kez yayınlandı. Konuyla ilgili olan herkesin kabul ettiği gibi Atatürk'ün soyağacının yazılmasında en ciddi araştırmayı Burhan Göksel yapmıştı. Zübeyde Hanım'ın soyuyla ilgili bilgimiz olmadığını ifade etmişti.

"Mustafa Kemal, kuzeni Bayındırlık Bakanı Süleyman Sırrı Bey ile birlikte 1924'te anne tarafından ailesinin soyağacını hazırladı. İki kuzenin keten resim kağıdı üzerine yazdıkları şecere ilk defa gün ışığına çıkıyor." Bu haberi yayınlayan derginin yazarlarından öğrendiğimize göre, Atatürk'ün anne tarafından akrabaları Sevim Arhon ve Ahmet Esmen'in verdiği izinle, bu şecerenin orjinali ve 1987 yılındaki genişletilmiş halini öğrenme fırsatı bulduk.

Buradaki şecereye göre Zübeyde Hanım'ın ailesi, 1466'da Karaman'dan gelerek Vodina Sancağı'na bağlı Sarıgöl'e yerleşmiş, sonra Selanik yakınlarındaki Lankaza'ya (Langaza) göçmüş, Zübeyde Hanım da burada 1857 yılında dünyaya gelmiş. Zübeyde Hanım'ın büyükbabasının babası Hacı Abdullah Ağa. Onun üçü erkek ikisi kız beş çocuğu oluyor. Zübeyde Hanım'ın babası olan Feyzullah Ağa ise İbrahim Ağa'nın çocuğu. Feyzullah Ağa, Zübeyde Hanım'ın annesi Güzel Ayşe Hanım ile evleniyor, ikisi erkek üç çocukları

oluyor. Bildiğimiz gibi de Zübeyde Hanım Ali Rıza Bey ile evleniyor; şecerede üç çocukları görülüyor, oysa beş çocukları oluyor. Neden iki çocuk yazılmamış, bilmek olanaksız [daha geniş bilgi için bakınız: Erol Mütercimler, Fikrimizin Rehberi- Alfa Yayınları], Yazılı olanlar Naciye, Makbule, Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

Bu yayınlanan **şecere** bugüne kadar öğrendiğimiz birçok bilginin yanlış olduğunu ortaya çıkardı. Örneğin: **"Pek çok yerde ortaya atılan Zübeyde Hanım'ın Hacı Sofiler'den olduğu iddiası bu şecereyle çürüyor. Çünkü bu aile Mustafa Kemal'in değil, şecerede görüldüğü gibi Hacı Sofilere gelin giden Gülsüm Molla yoluyla Süleyman Sırrı'nın sülalesi.**

Bazı kaynaklar Zübeyde Hanım'ın babasının tam üç kere evlendiğini kaydetmelerine rağmen şecerede bunu göremiyoruz. Israrla Atatürk'ün teyzesinin oğlu olduğu iddia edilen eski TKP liderlerinden Reşad Fuat Baraner de şecerede gözükmüyor, zaten şecereye göre Atatürk'ün teyzesi de yok, iki dayısı var." Üvey teyzeleri var mı yok mu, o bilinmiyor.

Sonuç: Alevi ve Bektaşiler Mustafa Kemal'i, Milli Mücadeleyi ve kurulan laik Cumhuriyet'i baştan itibaren hep desteklemişler, sahip çıkmışlardır. Bunu bir yana bırakıp, Atatürk'ün Mevlevi ve Bektaşilerle ilgi ve ilişkisini değerlendirdiğimizde, şunu söyleyebiliriz: **Baba soyu ve anne soyu Yörük'tür. Zaten bunu kendisi de söylüyor.** Baba soyunun izlenebildiği kısmıyla Bektaşîliğinden sakınmasız söz edebiliriz. Anne tarafına gelince, Zübeyde Hanım'ın kolundan yürüyünce, Alevilik ve Bektaşilik pek açık görünmüyor.

Ama, Balkanlar'da iskân edilen Türklerin de Yürükler ve Türkmenler olduğunu, sünni inançlı bile olunsa da burada başka bir sentez çıktığını da akıldan çıkarmamalıyız. Bugün bile Balkanlar'ın pek çok ülkesinde Bektaşi tekkeleri varsa, bu mirastandır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamını izlediğimizde Mevleviliği de Bektaşîliği de içselleştirdiğini açıkça

görmekteyiz. Belki de Atatürk'ün annesiyle ilgili akıl ve ahlak dışı yakıştırmalara kaynaklık eden Rıza Nur başta olmak üzere, bazı grup ve kişilerin soykütüğü uydurmaları da bu yüzdendir. Şurası da yadsınamaz bir gerçektir, Mustafa Kemal'in kendisi, Bektaşi Melami Abdülkerim Paşa'yla telgraflaşmasını sunarken Bektaşi olmadığını da olduğunu da açıkça söylememiştir [Mete Tunçay'a göre, aslında söylemiştir]. Kendisi Alevi olmasa bile, kurduğu laik Cumhuriyet'in en sağlam ve ödünsüz koruyucuları da bugüne kadar [AB destekli grupların çabaları ile açılımların ve çalıştayların sonucunda ortaya ne çıkacaktır, bilemediğimden, bugünden sonra ne olur bilinmez diyerek kuşkumu saklı tutuyorum] dini hassasiyetleri olanlar arasında Aleviler olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal'in sevdiği şair Neyzen Tevfik'in bir şiirinin, bu büyük devrimciye ve gönül adamına çok yakışacağına inançla bitiriyorum:

Zat-ı sultan-ı beka yani maani-i hüsrevî
Saz ve söz ahengin etmiş aşka bürhan-ı kavi
Ben ezel sermestiyim meydanım arş-ı müstevi
Aks edince gönlüme şems-i hakikat pertevi
"Mey"de Bektaşi göründüm "ney"de oldum Mevlevi

Zat-ı sultan-ı beka [sonsuzluk sultanının kendisi]
maani-i hüsrevî [hükümdarlığa ait anlamlar]
bürhan-ı kavi [güçlü delil]
ezel [her zaman var olan]
sermest [sarhoşluk]
arş-ı müstevi [düz çatı]
şems-i hakikat [hakikat güneşi]
pertev [ışık]

KAYNAKLAR:

Atatürk, *Söylev,* Cilt: I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974

Atatürk'ün Bütün Eserleri, *Cilt: l, (1903-1915),* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998

Atatürk'ün Not Defterleri-I, Genelkurmay Başkanlığı ATAŞE Yayını, Ankara, 2004

Atatürk'ün Not Defterleri-VIII, Genelkurmay Başkanlığı ATAŞE Yayını, Ankara, 2008

Atatürk'ün Not Defterleri-IX, Genelkurmay Başkanlığı ATAŞE Yayını, Ankara, 2008

Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna,* 4.baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973

Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir,* 2.baskı, Sanat Kitabevi, Ankara, 1987

Celâleddin B. Çelebi, *Hz. Mevlâna Okyanusundan…,* Konya Valiliği Yayını, Konya, 2004

Cemal Kutay, *21. Yüzyılda Din Faşizmi Hümanizma Yoksulluğu Evrensel İnsan Hasreti ve Atatürk,* Cem Ofset basımı, İstanbul, 1998

Cemal Şener, *Atatürk ve Aleviler,* Ant Yayınevi, İstanbul, 1991

Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi,* Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958

Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal,* Alfa Yayınevi, İstanbul, 2008

Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003

İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik),* Yeni Çığır Yayınları, İstanbul, 1980

İsmet Zeki Eyüboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi,* Geçit Kitabevi, İstanbul, 1987

Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* II. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1986

Paraşkev Paruşev, *Atatürk <Demokrat Diktatör>,* Türkçesi: Naima Yılmaer, e yayınlan, İstanbul, 1973

Sinan Meydan, *Atatürk ile Allah Arasında,* İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2009

NTV Tarih, *Sayı:10, Kasım 2009, Atatürk'ün Soyağacı,* yazan: **Derya Tulga-Ayşegül Parlayan,** Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s: 34-37

Neyzen Tevfik, *Hiç,* çevrim yazı: Şeyda Oğuz, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008

ON İKİ ADA'YI NEDEN, NASIL ALAMADIK?

1946 yılında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'ne şu talimat verilmişti: "İkinci Dünya Savaşı dışında kalmış olmaklığınız dolayısıyle, savaşın ganimetlerinden pay almak hakkınız yoktur. İtalya ile yapılacak barış konferansına davet edilmek için başvuruda bulunulmayacaktır."

Yıl 1908, İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş, parlamento bir kez daha işlevsel hale getirilmiş ama bu, ne Osmanlı'nın topraklarının elinden alınması için çeşitli cephelerde savaşa sürüklenmesini ne de milliyetçilik talepli bölünme girişimlerini engellemiştir.

Bu savaşlardan birisi de 1911-1912 tarihlerindeki Trablusgarp Savaşı'dır. Bu savaşın iki önemli nedeni vardı. Birisi, İtalyanların sömürgecilik politikası, ötekisi de Osmanlı Devleti'nin artık çok güçsüzleşmesiydi.

İtalyanlar Avrupa'nın önemli devletlerinin dünyanın çeşitli köşelerindeki özellikle de Afrika'da edinmiş oldukları sömürgeleştirmeden hak ettiği payı almadıklarını düşünüyordu. Trablusgarp'ın zengin fosfat yatakları da buraya olan ilgiyi yoğunlaştırmıştı. İtalya büyük devletlerin safında ya da düzeyinde kabul görebilmek için mutlaka sömürgesi olması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle yaptığı diplomatik ataklarla buraya olan ilgisini Avrupa'nın önemli aktörlerine kabul ettirmişti.

Bir yandan bölgeye göçmen göndermeye bir yandan da ekonomik yaptırımlarla sızmaya başladı.

İtalya, Eylül 1911'de Trablusgarp'la ilgili bütün hazırlıklarını tamamlamış, artık savaş için bahane aramaya başlamıştı. 28 Eylül'de Osmanlı Devleti'ne 24 saatlik ültimatom vererek Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmeye karar verdiğini, bu nedenle de bu yerlerin derhal boşaltılması gerektiğini ilan etti. Buna gerekçe olarak da Trablusgarp ve Bingazi'nin uygarlık yönünden geri bırakıldığını, buradaki İtalyanlara ve diğer yabancılara kötü davranıldığım ileri sürmüş, Osmanlı yönetiminin yaptığı müdahalelerle Banco Di Roma'yı zarara soktuğunu bahane etmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ertesi gün bu ültimatoma verdiği cevapta İtalya'nın istek ve iddialarını reddetmiş, ancak görüşmeye hazır olduğunu bildirmişti. Osmanlı Hükümeti savaşı önlemek için daha geniş ekonomik imtiyazlar önerdiyse de dikkate alınmadı. Böylece İtalya'nın aynı gün Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Trablusgarp Savaşı başlamış oldu.

İtalya önce Trablusgarp'a saldırmış, ardından Tobruk, Derne ve Bingazi'ye asker çıkarmıştı. Bu savaşta uçak dahil zamanın en modern savaş araç gereçleriyle donatılmış olan İtalyan ordusunun asker sayısı zaman zaman 80.000 kişiyi geçmişti. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri 3500 kişi civarındaydı. Sultan **İkinci Abdülhamit padişah olunca ilk yaptığı işlerden birisi, o dönemde sayıca dünyanın üçüncü büyük donanması olan Osmanlı savaş gemilerini Haliç'te çürümeye terk etmek olmuştu. Bunun cezası hem Trablusgarp Savaşı'nda hem de aynı dönemde patlak veren Birinci Balkan Savaşı'nda çekildi.**

İngilizlerin Mısır'ı işgal etmiş olmaları nedeniyle karadan orduyla destek gönderemeyen Osmanlı hükümeti denizde de İtalyan donanmasını aşamadı. Bu durumda muharebelerin sonucu bir avuç gönüllü subay ile yerli halktan kurulacak olan silahlı kuvvetin direniş gücüne kaldı. Bu subaylar ara-

sında Mustafa Şerif takma adıyla kendisine gazeteci kimliği çıkarmış olan henüz kolağası rütbesindeki Mustafa Kemal de vardı. Başka genç subaylar da kaçak yollardan Trablusgarp'a geldiler. Oldukça da yararlılık gösterdiler. İtalyanlar çok kayıp verdi.

Donanması olmayan Osmanlı, Ege Denizi"ndeki adalarını koruyamayınca, İtalyanlar On İki Adayı işgal etti. Çanakkale Boğaz'ı da tehlike altına girdi. İçerde de çeşitli ayaklanmalar önlenemez hale geldi. **Silahlı Kuvvetlerin içine siyaset girmişti, subaylar particilik nedeniyle kamplara ayrılmıştı. Devletin ekonomik durumu da zayıfladığından tam bir çıkmazdaydı.** İşte bu koşullar altındayken Balkan halkları da isyana başlayıp savaşa yol açacak davranışlara girdiler. Osmanlı Devleti bu zorluklara göğüs geremeyince İtalyanlarla barışa rıza göstermek zorunda kaldı.

İtalyanlar da tüm askeri üstünlüklerine karşın bekledikleri zaferleri kazanamıyordu. Avrupa'nın öteki devletlerini araya sokarak diplomatik yöntemlerle sorunu çözme yolları aramaya başladı.

Sonuç olarak, iki taraf arasında barış görüşmeleri başlatıldı. Bu arada 8 Ekim 1912 tarihinde Birinci Balkan Savaşı da patlak verdi. Yüzlerce yıl birer il olarak Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında yaşamış olan Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ortak bir cephe oluşturarak savaşı ilan ettiler.

Osmanlı Devleti iki cephede birden olamayacağı için, İtalyanlarla 18 Ekim'de Trablusgarp Savaşı'na son veren Uşi Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmayla, Trablusgarp ve Bingazi dolaylı olarak İtalya'ya verildi. **Antlaşmayla On İki Ada'nın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi, ancak Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın adaları işgal etme tehlikesine karşı İtalya işgalinin geçici olarak sürmesi kabul edildi.**

Artık, Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son topraklarını da kaybettiği gibi, İtalya geçici de olsa Ege Denizi'ne ve Anadolu kıyılarına yerleşmiş oluyordu.

Görüldüğü gibi On İki Ada'nın ilk kaybı 1912 yılında olmuştur. Bu, kağıt üstünde geçici de görünse, arkası gelecektir.

İkinci Balkan Savaşı'yla da Meis hariç On İki Ada İtalya'ya, İmroz ve Bozcaada hariç olmak üzere tüm Ege adaları da Yunanistan'a verildi. Bir gün geri alınır umudu saklı kalmak koşuluyla denildi ama bunun olmayacağı herkes tarafından da biliniyordu.

***

Genelkurmayın "On İki Ada'nın Dünü Bugünü" konusunda, bir akademisyen mensubuna [Cemalettin Taşkıran] hazırlattığı araştırmada önemli noktalara dikkatimizi çekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında özellikle Rodos ve Leros adaları çok büyük öneme haiz oldular.

İtilaf Devletleri bu adaları ele geçirmeye çalıştılarsa da sonuç alamadılar. Ancak Meis Adası kısa süreliğine 1941'de İngilizler tarafından işgal edildi. 1943 yılında Leros ve diğer adalar da kısa süre işgal edildiler. Ancak Mussolini'nin devrilip, İtalya'nın savaştan çekilmesi üzerine On İki Ada'yı Almanlar işgal ettiler. 1945 yılında Almanya'nın teslim olmasından sonra ise On İki Ada İtilaf Devletleri'nin eline geçti.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsızlığını ilan etmiş ve herhangi bir teşebbüste bulunmamış olduğundan, Batılı çevrelerde Rodos ve On İki Ada üzerinde Türkiye'nin söz hakkı olduğu belirtiliyor ve hatta "Türkiye hukuki ve stratejik deliller göstererek İtalya'nın bu adalardan çekilmesini isteyebilir" deniliyordu.

Bu düşüncenin sebebi şuydu: İkinci Dünya Savaşı sonlarında Alman uçaklarının dalgalar hâlinde Ege Adaları'na saldırdıkları sırada, adalarda ve Yunanistan'da büyük bir açlık belirmiş ve bu sebeple Türkiye mağdur Yunanlılara samimi bir surette kucağını açmıştı. Bu sırada Ortadoğu'daki

İngiliz kuvvetlerine kumanda eden Mareşal Hanry Mailand Wilson'un harpten sonra yayınlanan raporunda bu durum şöyle ifade ediliyordu:

"Zorluklar artınca, Türkiye kıyısından temin olunan iaşe yolu, mümkün olduğu kadar geliştirilmiştir. Esasen bu yoldan, adalarda sivil halk için yiyecek temin olunmaktaydı. Fakat Türk makamları askerî levazımatın da şevkine müsaade etmişlerdi.

Ekim sonlarında Leros Adası'ndan deniz veya hava yoluyla yaralı nakli pek müşkül olmuştu. Türk Hükümeti, ağır yaralıların Bodrum'da hastanelere yatırılmasına müsaade ettiği gibi ameliyata muhtaç olan yaralıların da İzmir'deki Fransız Hastahanesi'ne gönderilmesini emretmişti.

Almanlar, işgal ettikleri bu adalardan çekilmek mecburiyetinde kalınca, Yunanistan'da ortaya çıkan açlığı nazarı itibare alarak sırf İnsanî duygularla bu adaları Türk Hükümeti'ne teslim etmek teklifinde bulunmuşlardır. Bu teklif, bu hususta bir müzakereyi bile kabul etmeksizin reddedilmişti. Bununla ilgili yazılan yazıların birinde şunlar anlatılmaktadır:

"1942 yılına kadar Fethiye İl Genel Meclisi üyesi olan Süleyman Harmanlar, durumu bir mektupla aynen şöyle anlatmıştır:

'1942 sonlarına doğru bir gün yüksek rütbeli üç Alman subayı ve bir sivil, Vali İbrahim Edhem Akıncı'yı ziyaret ettiler. Şüphelendim. Onlar gittikten sonra vilayet makamına gittim.'

'Çok mühim,' dedi. On İki Ada Başkumandanı mektup göndermiş. On İki Ada'yı size teslim edelim. Yalnız Yunanlılar dahil, Yahudilere vermeyeceğinize dair imza verin, dedi. Ben de acele Ankara'ya yıldırım telgrafı ile durumu bildirdim. Ankara'dan 'Bir karış yer istemeyiz! Bir karış da yer vermeyiz' diye cevap geldi. Ben de içim sızlayarak Alınanlara durumu bildirdim."

Gerçekten bu kadar basit mi gitmiş! İnsanın inanası gelmiyor. Ancak, daha önce uzun yıllar Kıbrıs sorunu üzerine

araştırma yapmış, kitap ve makale yazmış birisi olarak, hayret etmemem gerekiyor. Neden?

Çünkü yıllarca "Kıbrıs diye bir sorunumuz yoktur", diye açıklamalarda bulunmuş, sözümona sıfır problemli bir dış politikamız olmuştu, [geniş ayrıntı için bkz.: Erol Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs,* Alfa Yayınları]

***

Dışişleri eski bakanı Feridun Cemal Erkin'in arşivde kalmış önemli tanıklığına kulak kabartalım. Orada da buna benzer bilgileri hayretle bulacağız.

Erkin, herkese sitem ederek diyor ki; ***On İki Ada****'nın Yunanistan'a verilmesi konusunu ülkemizde politikacılar ve yazarlar şu veya bu hükümeti, partiyi, hatta şahsı sorumlu tutar, fakat gerçekle hiçbir ilgisi olmayan şekillerde anlatmaya çalışmaktadırlar. Hatta bunların arasından bir kişi bile,* ***On İki Ada'nın Yunanlılara verildiği 1946'da Paris'te İtalyan Barış Konferansı****'nda İngilizler tarafından güya katılmamız davetini cevapsız bırakarak adaların elimizden gitmesine, benim Dışişleri Genel Sekreteri sıfatiyle sebep olduğumu iddia edecek kadar hayal kudretine güç vermeyi uygun bulmuştur. Bu hususta gerçek, zamanla açıklığa kavuşacaktır.*

Bundan sonrasını Erkin açıklamaya devam etsin...

On İki Ada'yı, 1911'de Türklere Trablusgarp'ta mağlup olan İtalyanların, diğer büyük devletlerin de yardımı sayesinde ne suretle bizden aldıkları bilinen bir gerçekti. Ben İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren olayların içinde yaşamış ve hatta rol almış bir tanık sıfatiyle o zamandan beri konudaki gelişmeleri tekrarlamakta yarar görmekteyim.

İlk ilginç safha, 1940 yılının Kasım ayında vuku bulmuştur. O tarihte, Berlin'de, güya Türkiye aleyhine imzalanmış bir İngiltere-Rusya anlaşmasından söz eden haberler yayınlanmıştı. Londra bu haberi derhal yalanladı.

Sovyetler ise, Türk politikasının değerlendirilmesinde, hatta İngiltere'den de daha sıcak bir gösteride bulundular.

Tam o sıralarda Sovyetler'in Ankara Büyükelçisi Vinogradov, Dışişleri Bakanımız tarafından kabulünde şu sözleri söylemişti:

"Ankara'nın dürüst tutumundan çok memnun olan Sovyet hükümeti, Stalin'in ağzı ile" savaştan sonra Türkiye'ye **On İki Ada**'yı ve Ruscuk'a kadar Bulgar topraklarını vermek suretiyle bu ülkeyi izlediği tarafsızlık politikasından dolayı ödüllendirmek gerektiği ***"hakkında Eden'e öneride bulunmuştur."***

Bu konuda Dışişleri Bakanımız tarafından sorulan bir soruya, İngiltere Büyükelçisi, Sir Knatchbull-Hugessen, Vinogradov tarafından söylenen sözlerin aynen Stalin'in ifadelerini yansıttığını belirtmiştir.

Aradan yıllar geçiyor. Savaş artık Almanlar için ters bir döneme girmiştir. 1944 yılında, Almanlar daha önce işgal etmiş oldukları **On İki Ada**'yı terketme zorunluluğunu duymuş ve hükümetimiz bu davete uyma arzusunu İngilizlere duyurunca şu cevapla karşılaşmıştır: ***"Hayır! Adaları işgal etmenize katiyen razı değiliz. Biz savaş içindeyiz, siz ise dışındasınız. Adalar savaş gerekleri dolayısiyle bize lazımdır. Oraları biz işgal edeceğiz."***

1946 yılında Paris'te toplanan müttefikler, İtalya ile barış antlaşmasını müzakereye başlamışlardır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin, hükümete müracaatla konferansın **On İki Ada** kaderini de müzakere etmesi dolayısiyle, görüşmelere katılmak için teşebbüse geçmemek hususunda talimat istemişti. Hükümet, cumhurbaşkanının başkanlığı altında toplanmış ve genel sekretere şu talimatı vermiştir: **"İkinci Dünya Savaşı dışında kalmış olmaklığımız dolayısıyle, savaşın ganimetlerinden pay almak hakkımız yoktur. Konferansa davet edilmek için müracaat yapılmayacaktır."**

Bu kesin emir Genel Sekreterin elini ayağını bağlamış, fakat bir Türk vatandaşı olarak vicdanının sesini susturamamıştır.

Erkin diyor ki; *Şurasını açıklıkla belirteyim ki, bir bakanın iddiasının tersine İngiltere büyükelçisi tarafından bana konferansa Türkiye'nin davet edildiğine dair hiçbir teşebbüs vukubulmamıştır. Kaldı ki, uluslararası bir barış konferansına davet edilme yöntemi de bu değildir.*

Genel Sekreter giriştiği vicdan muhasebesinden sonra, resmî sıfatıyla yapamadığı müracaatı, bir Türk vatandaşının duyguları olarak ilgililere iletmeye karar vermiştir.

Amerika Büyükelçisi Edwin Wilson, İngiltere Büyükelçisi Sir David Kelly, görevleri icabı haftada iki-üç kez Feridun Cemal Erkin'i ziyaret etmektedirler. İşte bu ziyaretler sırasında Genel Sekreter, seçkin muhatapları ile resmî sorunları görüştükten sonra, kendilerine ayrı ayrı şöyle bir hitapta bulunmuştur:

"Size şimdi Genel Sekreter değil, Türk vatandaşı Feridun Cemal Erkin olarak söz ediyorum. Konumu da, talimat gereği olarak değil, kendi kişisel arzumla açıyorum.

İtalya ile savaşmış olan müttefikler, bu ülke ile barış antlaşmasını müzakere ve imza etmek üzere Paris'te toplanmışlardır. Biz gerçi İtalya ile savaşa karışmamış olduğumuz için konferansa davet edilmedik. Ancak ***On İki Ada****'nın kaderi itibariyle, konferans ve kararlarıyla çok yakından ilgiliyiz.* ***On İki Ada,*** *Anadolu toprağının uzantılarıdır. Dört yüz yıl süreyle Türk egemenliği altında yaşamışlardır. Binaları, camileri ve bütün görünüşleri ile Türk varlığının apaçık devamıdır. 1912 yılında İtalya bu* ***Adaları*** *Türkiye'den zorla almıştır. İkinci Dünya Savaşından İtalya yenilgi ile çıktığına göre, 1912 soygun olayı da sona ermek gerektiğinden adaların Türkiye'ye verilmesi gerekir.* ***Adalar*** *bize o derece yakındır ki bazılarından horozların ötüşünü kıyılarımızdan işitmek bile mümkündür.*

Siz, Türkiye'nin Yunanistan ile dost geçinmesini istiyorsunuz. Biz de aynı arzu ve eğilimdeyiz. Nitekim, son savaş esnasında kendi lokmamızı keserek, gerek Yunanistan'a gıda yardımı göndermek, gerek işgalden kaçan Yunanlıları kabul edip barındırmak suretiyle elimizden gelen bütün yardımı kendilerine göstermişizdir. Bundan

sonra da onlarla iyi komşu, iyi dost olarak geçinmek istiyoruz. Yunanlılar bunun değerini biliyorlar mı? Hayır. Sadece Yunan basınını izlememiz, bize ne derece düşman olduklarını anlamamız için yeterlidir. Şimdi konferansta her bakımdan bize ait olan adaları göz göre göre Yunanistan'a verirseniz, Türk ulusunun bunu anlaması olanaksızdır. ***Diyeceksiniz ki, adaların nüfus çoğunluğu Rum'dur. Doğru! Çünkü İtalyanlar adaları işgal ettikleri zaman Türkleri, mallarını tasfiye edip ayrılmaya zorlamış ve bu yüzden Türk ahali yüzdesi çok düşmüştür.*** *Şimdi yine Yunan gazetelerinde okuyoruz. Atina'da, Selanik'te papazların kışkırttığı halk kitleleri, sokaklarda gösteriler yapmakta, demeçler vermekte, şiirler okumakta ve* ***On İki Ada****'nın Yunanistan'a bağlanmasını istemektedirler. Hatta iş bununla da kalmamakta,* ***"Güzel Yeşil İmroz, Aziz Bozcaada ne zaman sizleri yeniden kucağımıza alacağız?"*** *diyerek bize ait olan adaları bile istemeye kalkışmaktalar. Sizden, bir Türk olarak, bütün yurttaşlarımın da katıldıklarına emin olduğum şu ricada bulunuyorum. Bir kez, İmroz ve Bozcaada yaygarasına son verilsin.* ***On İki Ada****'ya gelince, bunların da Anadolu'ya en yakınlarını Türkiye'ye geri vermek, uzak olanları ise Yunanistan'a bırakmak suretiyle, hiç değilse, adalete az çok yaklaşan bir çözüm şekline varılsın.''*

Büyükelçi Erkin devam ediyor: *Amerikan büyükelçisi çok emin dostumuz olmakla beraber, talimatı olmayan konularda ihtiyatlı bir sessizliğe bürünürdü. Bana hiç cevap vermedi. Konuşmamız da böylece sona erdi.*

İngiliz Büyükelçisi Sir David Kelly ise, konuşmam üzerine gözle görünür bir heyecan gösterdi. Konferans ve adalar hakkında hiçbir ilgisi olmamakla beraber, sözlerimi, düşüncelerimi yerinde bulmuş ve derhal özel bir mesaj hazırlayıp konferansta bulunan Dışişleri Bakanı Mr. Bevin'in şahsına göndereceğini vaad ederek yanımdan ayrılmıştı.

Erkin de Başbakanlık'a giderek, giriştiği teşebbüs hakkında Şükrü Saraçoğlu'na bilgi vermek istemiş. Saraçoğlu, onu dinlerken gözleri yaşla dolmuş ve onu kucaklayarak memnuniyetini göstermiş.

Olayın bundan sonrası Erkin'in anlatımına göre şöyle devam ediyor; Cumhurbaşkanı da, olayı duyarak, memnun olduğu söyleniyor. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Sir David, randevu isteyerek Erkin'in ziyaretine gelir ve Mr. Bevin'e gönderdiği özel mesaja gelen cevabı ona okur.

Erkin'in belleğinde kaldığına göre, cevap şu mealde idi: *"Genel Sekreterin, şahsı adına söylediği sözleri yansıtan mesajınızı dikkatle okudum. Önce Genel Sekreterin şu hususu bilmesini isterim.* ***On İki Ada, sadece nüfus çoğunluğu esasına göre dayanılarak Amerika ve Sovyetler Birliği dışişleri bakanları arasında varılan mutabakat dolayısiyle Yunanistan'a verilmektedir.*** *Ben şimdi sizden aldığım bilgiler üzerine konuyu Konferans'ta tekrar açabilirim. Fakat pusuda bekleyen Molotov'un derhal fırsattan yararlanarak Boğazlar sorununu yeniden masa üzerine getirmesinden endişe ederim. Sırf bu sebeple adalar sorununu tekrar açmakta sakınca gördüm ve konuyu başka bir açıdan Konferansa götürmeyi tercih ettim. Adaların Anadolu toprağına yakınlığı, bir düşman elinde Türkiye'ye karşı saldırı için sıçrama noktası haline getirilmeleri, olanağını doğurabilir.*

Adaların tamamiyle askerlikten arınmaları kaydıyla Yunanistan'a verilmesini önerdim. Teklif kabul olundu ve özel bir madde halinde antlaşmaya girdi. *İmroz ve Bozcaada konusuna gelince, Yunanistan Başbakanı Caldaris'i nezdime davet ettim.* ***On İki Ada****'yı almakla büyük bir kazanç elde ettiklerini, bir daha İmroz ve Bozcaada hakkındaki yaygaralara sebep verilmemesini kesinlikle istediğimi söyledim."*

Gerçekten, yaygaralar söndü, fakat **On İki Ada** da elimizden gitti.

Büyükelçi Erkin ibret alınacak bir öyküyü de araya sıkıştırıyor: *Aradan yıllar geçti. Ben Washington'da büyükelçi iken, yanılmıyorsam 1952 yılında, bakanlıktan bir telgraf aldım. 1946 yılında İtalyan Barış Antlaşması ile ilgili olarak İngiltere büyükelçisi ile yaptığım görüşmenin tutanağını dosyalarda bulamamışlar. Bu hususta hafızamı yoklayarak bakanlığı aydınlatmam rica ediliyordu.*

Bu hususta parantez açmak gerekiyor. ***Ta Saraçoğlu zamanından beri büyükelçilerle görüşmeye yetkili olanlar, her konu hakkında bir tutanak hazırlayıp bir nüshasını kendi kasalarında saklarlar, birer nüshasını da Cumhurbaşkanına, Başbakana, Bakana verirlerdi. Bu tutanakların ileride harp tarihinin yazılarında değeri biçilmez kıymeti vardı. Dosyalarda bulunması gereken belge nasıl olur da bulunamazdı. Bu da ayrı bir mesele!***

Burada Büyükelçi Cemal Erkin'e ek olarak bir parantez de ben açayım. 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'a ***"Barış Harekâtı"*** yapılacak, Hükümet karar vermiş, Genelkurmay hazır olduğunu söylemiş. Ancak çok önemli bir sorun ortaya çıkmıştır. Bu askerî harekâtın dayanağı olan 1959-1960 Londra-Zürih *üçlü garantörlük antlaşması* Dışişleri Bakanlığı arşivinde ve kasalarında bulunamamıştır. Senin arşivinde vardır diyerek bir Büyükelçi'den istenmiştir.

Erkin'in söyledikleriyle devam ederek **On İki Ada**'nın kaybedilmesi sürecini adım adım izlemeye devam edelim.

Ben istenilen bilgileri verdim. Sonradan da şu hazin gerçeği öğrendim. ***NATO Bakan Yardımcıları Konseyi'nde Yunan delegesi, her zamanki gibi, "sureti haktan görünerek" turizm ihtiyaçları dolayısiyle Leros Adası'nda bir havaalanı kurmak istediklerini söylemiş. Delegemizin düşüncesi sorulduğunda, barış antlaşmasının askerlikten arınma hükmünden gafil bir eda ile, sakınca görmediği cevabını vermiş. Leros Adası, İtalyanların elinde öteden beri askerî kuruluşlarla bezenmiş bir alandı. Adaların Yunanlılar tarafından askerileştirilmesinin başlangıcı işte bu gaflettir.*** *İş bununla da bitmemiştir.*

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan, İtalyan Barış Antlaşmasında **On İki Ada**'yı Yunanistan'a bağışlayan hükmün, bu adaların silahlanmaması şartına bağlı olduğu açıkça görülüyor. Yunanistan'ın bu şarta riayet etmediğine ve ihlâl ettiğini açıkça kabullendiğine göre imzası ile teyid ettiği bir taahhüdü çiğnemesinin bir yaptırımı yok mudur?

Erkin de arşivde yer alan açıklamasında aynı soruyu soruyor: *"Biz, bu soruyu, gerek Lozan, gerek İtalyan Barış Antlaşmalarında Türkiye için hayatî bir güvence olarak öngörülen silahsızlanma hükmünü kendi imza ve şerefleriyle perçinleyen müttefik devletlere soruyor ve cevaplarını bekliyoruz.*

*İngilizlerin Bevin tarafından yapılan müdahale yolu ile **On İki Ada**'nın kaderi safhasında ve son anda bize gösterdikleri yardımdan dolayı, kendilerine teşekkür borçluyuz. Ancak bu hizmetleri, Türkiye topraklarının ulusal egemenlikten koparılması konusunda İngiliz dostlarımızla görülecek oldukça kabarık hesabımızı da bize unutturmamaktadır."*

1876-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda Bâbıâli ile İngiltere hükümeti arasında imzalanan 4 Haziran 1878 tarihli anlaşmada, **"Majeste Sultanın, Asya topraklarının geleceğini güvenlik altına almak üzere"** bir savunma ittifakı akdi kararlaştırıldı. Bu güvence, özellikle Kars ve Ardahan illerimizi savaş tazminatına karşılık olarak illerimizden koparan Rusya'ya karşıydı ve teklif İngiltere tarafından gelmekte idi.

İttifaka göre, Rusya, ileride Anadolu'nun yeni bir parçasını zapta kalkışacak olursa, İngiltere Türkiye'yi silahla savunmayı ve korumayı üzerine alıyor, Türkiye de, İngiltere'nin bu vaadine karşılık Kıbrıs Adası'nın işgal ve idaresini İngiltere'ye bırakıyordu. Şu şartla ki, Rusya Kars ve Ardahan'ı Türkiye'ye geri verecek olursa, Kıbrıs İngiltere tarafından boşaltılarak, Türkiye'ye iade edilecek ve 4 Haziran 1878 anlaşması hükümden düşecekti. **1914'te İngiltere, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edince, Kıbrıs'ı tek taraflı bir karar ile ilhak etti.** 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşmasının 20'nci maddesi ile Türkiye de, **"Britanya hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914 tarihinde ilan olunan ilhakını"** tanımış oldu.

Erkin İngiltere'nin tavrına çok içerlemiş görünüyor: *"Türkiye, sekiz yıl süren savaş sırasında harap olmuş, imparatorluğun yarıdan fazlası elden çıkmış. Anadolu'nun batısı Yunanlı işgalciler tarafından yakılıp yıkılmış bir halde, Lozan'da haklarını korumak*

için müttefiklerle çetin bir savaş verirken 1914 olup bittisinin tarafımızdan kerhen bile kabulü, gerçi, Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhakını hukuken tasdik anlamına gelir. Fakat fedakârlığımızın karşılığı ne idi? Buna eski hukuk kitaplarında gabni fahiş yani kaba tabiri ile kazık denirdi," demekten kendini alamıyor.

Ve sonuç olarak...

On İki Ada'nın, Rum çoğunluğu esası üzerinden Yunanistan'a verildiği anlaşılıyor. Lozan'da, ahalisinin ezici çoğunluğu Türk olan Batı Trakya, sırf Yunanistan'ın Venizelos tarafından ısrarla ileri sürülen askerî ve stratejik ihtiyaçları dolayısiyle bütün çabalarımıza rağmen, Yunanistan'a bırakılmıştır. Unutmayalım ki, Anadolu'daki Türk-Yunan savaşından Yunanistan perişanlık derecesinde mağlûp bir halde çıkmıştı.

Bu **On İki Ada**'nın Yunanistan'a verilişiyle, Dünya tarihi, böylece galip devletin yendiği devlete toprak ödülü vermesine tanık olmuştur.

Erkin'in buna yanıtı şu olmuş: *"Çünkü, müttefiklerin gözünde, mağlup devlet kendilerince aziz olan Yunanistan idi. O tarihte Yunan Tarım Bakanı olan Bakkalbaşı, yazdığı kitapta belirttiğine göre, Batı Trakya Yunanlılar tarafından işgal edilir edilmez o bölgeye 60.000 Rum iskân edilmiştir. Yani nüfus dengesi bir anda değiştirilmiştir. Oysa Paris'teki görüşmelerde 1912 yılında İtalyanların baskısı nedeniyle göçe zorlanan Türk nüfusunun durumu hiç göz önünde bulundurulmamıştır."*

1941 yılında Almanya Irak'a Türkiye üzerinden asker geçirmek için adalarda Türkiye'ye toprak vaadinde bulundu. Ancak Türkiye tarafsızlığını korudu. **On İki Ada** 1945 yılında müttefiklerin eline geçti ve o yıl Yunanistan'a bırakıldı. Bir yıl sonra ise İngiliz askerî yönetimi altında Paris'te 27 Haziran 1946'da yapılan Dışişleri Bakanları Konferansı'nda **On İki Ada**'nın Yunan hakimiyetine geçmesi kabul edildi. İtalya bunu 10 Şubat 1947'de onayladı ve Yunanistan askeri yönetimi Nisan 1947'de **On İki Ada**'yı resmen aldı.

Lozan'da Venizelos'un Yunanistan için Batı Trakya'da ileri sürdüğü askerî ve stratejik ihtiyaçlar, **On İki Ada**'da, Türkiye için daha büyük ve tehlikeli ölçüde mevcut olduğu halde hiç hesaba katılmamıştır. Askersizleştirme koşulunun ayaklar altında çiğnenmesi yüzünden Türkiye bugün güvenliği bakımından büsbütün aciz bir duruma gelmiştir.

1912 yılında Trablusgarp Savaşı sonucunda İtalyanlar ile başlayan On İki Ada'nın işgali, Avrupalı büyük devletlerce 1946 yılında bu Adaların tamamen Yunanistan'a devrettirilmesiyle noktalanmıştır. Bir büyük **komployla** karşı karşıya kalan Türkiye ise askeri gücünün olmayışından, daha doğrusu donanma yokluğundan Ege'de bir savaşı göze alamadığı için **On İki Ada**'nın elinden uçup gidişine seyirci kalmıştır.

KAYNAKLAR:

Feridun Cemal Erkin, *Oniki Adayı Neden Nasıl Alamadık?,* **Yakın Tarihimiz Dergisi,** [bir açıklama], Milliyet'in Tarih ve Kültür Eki, İstanbul, 1981, Fasikül:2, s.29-31

Ali İhsan Gencer- Sabahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi,* Der Yayınları, İstanbul, 2001

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt:2, Kısım: l, TTK Basımevi, Ankara, 1983

Cemalettin Taşkıran, *Oniki Adanın Dünü ve Bugünü,* Genkur. Bşk. ATEŞE Yayını, Ankara, 1996, s. 86-89

TAN GAZETESİ TAHRİBİ:
"Gazeteden değil, halktan korkmalı."

1945 yılında La Turquie ve Tan matbaalarının yıkılması, La Turquie ve Yeni Dünya gazetelerini çıkaranların yazılarına komünizm damgası vurulması, rastgele bir olay değildi. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti bir taşla iki kuş vurmak istiyordu. Birincisi Halk Partisi'ne karşı muhalefete geçen Celal Bayar grubunun ilerici kuvvetlerle işbirliği yapmasını önlemek, İkincisi de Amerika'ya karşı memlekette komünistlerle mücadeleye geçildiğini göstermek suretiyle Amerika'dan yardım sağlamaktı.

İş Bankası özel sermayenin ve girişimciliğin önemini anlatmak ve aktarmak amacıyla bir gazete çıkarttırıyordu. Bu gazetenin adı ***Tan***'dı. Yazarları arasında Burhan Felek, Eşref Şefik, Fikret Âdil vardı. Zamanla banka başarılı bulmadığı ve zarar ettiği yayıncılıktan kurtulmak için gazeteyi satmaya karar verdi. Aralarında Halil **Lütfi Dördüncü**, **Ahmet Emin Yalman** ve **Zekeriya Sertel**'in bulunduğu üç ortak bu gazeteyi satın aldı. Doğal olarak gazeteciler işin başına geçince ***Tan*** çok etkili ve gündem belirleyici bir yayın organı haline geldi. Gazetenin yeni kadrosunda bir süreliğine Refik Halit Karay ve Refii Cevat Ulunay da yer aldı. Kısa bir süre sonra hem bu iki yazar hem de Ahmet Emin ortaklıktan, eski ***Tan***'daki yazarlar da kadrodan ayrıldı.

Ahmet Emin Yalman'ın başyazarı olduğu ***Tan*** gazetesi Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftinin yönetiminde yepyeni bir anlayışla çıkmaya başladı. **Her üç gazeteci de Kurtuluş Savaşı'nın başında Ankara'da Mustafa Kemal'in yanında yer almıştı**.

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra, Lozan'da çözüme kavuşturulamayan Musul petrolleri geri istendiğinde İngiltere'nin parasıyla desteklediği **Şeyh Sait İsyanı** sonrası Ahmet Emin Yalman bir süre gazetecilikten uzaklaştırılmıştı. Sertel ailesi ise türlü dergi ve gazetelerde yayın yaşamlarını sürdürmüşlerdi.

Karı-koca Sertel'ler daha sonra *Resimli Hafta*'da, Nazım Hikmet'le birlikte çalışmışlar ve **Türkiye'de sol düşüncenin sözcülüğünü yapmışlardı**. Öne sürüldüğüne göre bu konuda Sabiha Sertel, kocasından daha ileri gitmiş ve 1945'lerde **"Kızıl Dudu"** diye adlandırılmıştı.

Bu üç gazeteci 1938'lerde daha Atatürk sağken *Tan* gazetesinde buluşmuşlardı.

Bu dönemde İsmet İnönü başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalmış ya da bıraktırılmıştı. **Liberal ekonomi politikalarının savunucusu olarak bilinen İktisat Bakanı Celal Bayar** başbakanlığa getirilmişti. Aynı süreçte Avrupa'nın pek çok ülkesinde ise devletçiliği savunan görüşleriyle bilinen bazı diktatörler yönetime yerleşiyorlardı.

Hitler'in Tanıtma Bakanı Dr. Goebbels, **"Nazi ilkeleri Türkiye'de başarıyla gelişiyor"** şeklinde bir demeç vermişti.

İşin tuhaf tarafı, bu demecin Anadolu Ajansı tarafından yayınlanmayıp, Sabiha Sertel tarafından ***Tan***'da duyurulmuş oluşuydu. *Cumhuriyet* Yunus Nadi kanalıyla hemen yanıt verdi. İki gazete arasında kavga kızıştı.

***Tan* gazetesi matbaası 1945 yılında kırılıp yok edilecekti, daha doğrusu Başbakan Saraçoğlu'nun emriyle ortadan kaldırtılacaktı** ama bu tarihe gelinceye kadar basındaki bazı yazarlar arasında ortaya çıkan kavgayı da bilmek gerekiyor. Çünkü 1938 yılında başlayıp yıl yıl biriken bir husumet oluş-

muştu. *Milliyet*'in 1982 yılında verdiği *Yakın Tarihimiz Eki*'ne göre [fasikül 9, Nisan 1982], Atatürk'ün son verdirttiği kavga Sabiha Sertel tarafından *"Herr Goebbels Doğru Söylüyor"* başlıklı yazısıyla şöyle başlıyordu:

"Nümberg'de toplanan Nazi kongresinde Alman Tanıtma Bakanı Herr Goebbels, 'İlkelerimiz Polonya'da, Avusturya'da, Bulgaristan'da, Sırbistan'da ve Türkiye'de başarıyla gelişiyor' demiş.

Faşist akımının bu saydığı ülkelerde yürüdüğünü biliyoruz. Fakat Türkiye'de faşist ilkelerin geliştiğine Herr Goebbels nasıl hükmediyor? Bunu tümüyle reddedersek yanılgıya uğrarız.

Bugün Türkiye'nin tek sorununun ulusal bağımsızlık ve demokrasi olduğundan kuşku yok. Faşizm akımı ne hükümet çevrelerinde ne de halk arasında sevilmiş ve benimsenmiştir. Fakat Tanıtma Bakanı'na bu sözleri söylemek yürekliliğini veren nedenler de yok değildir.

Bugün İstanbul'da, Anadolu'nun içinde bu ülküyü güden hatta örgütle çalıştığı hissini veren izlenimler vardır. Faşizm savaşı veren bir grup vardır ki, durmaksızın kitap çıkartıyor. Gizli gizli, ikinci aşamada hükümet kuruluşlarına giriyor, hatta basında yer alıyorlar. Faşizm tanıtılması köylere 'Faşizm din getirir' maskesi altında giriyor. Hükümet değişikliğine ilişkin Türk parasının değerinin düşürüleceği konusundaki söylentiler, bu kaynaklarda çıkarılmıştır. Söylendiğine göre, Türkiye'nin yabancı ülkelerde öğrenim gören öğrencilerinin yüzde sekseni Almanya'da faşist okullara gidiyor. Saklı çalışan gençliği ve kamuyu yavaş yavaş zehirlemeye çalışan tanıtma sinemalarda da yürüyor. Herr Goebbels bu tanıtma yayınının yürüdüğünü elindeki belgelere dayanarak söylüyor.

Türk hükümetinin faşist yanlısı olmadığını, demokrasinin artık yerleşmiş bir rejim olduğunu biz biliyoruz. Fakat Goebbels tüm dünyada rejimleri değiştirmek eğilimindedir.

Mikroplarını dünyanın her yanına salmıştır. Bugün bu mikroplar, bizim yapımızda gelişemez diye omuz silkersek, yarın yepyeni bir sorunla karşı karşıya kalırız.

Bugün büyük bir savaşın öncesindeyiz. Her ülkenin karşılaştığı güç anlarda, umulmadık bir zamanda bu mikropların bizi içimizden vurmaya kalkışacağını görürsek savunma önlemleri almada geç kalmış oluruz. Bence, Goebbels'in konuşması, bizi öfkeden daha çok uyarmalıdır. Tanıtma Bakanına bu konuşmayı yapma yürekliliğini veren nedenleri incelemeliyiz. Düşman saman altından su yürütür, bizi hazırlıksız yakalamak için pusuda bekler.

Eğer, gerçekten faşizmin bu ülkeye gelmesini istemiyorsak, uygar bir yüreklilik gösterip, demokrasinin düşmanlarını sergilemeliyiz, burada gelişmesine olanak tanımamalıyız.

Faşizm her şeyden önce küçük ulusların bağımsızlıklarına ve demokrasiye düşmandır. Olaylar bugün o kadar belirlenmiştir ki, korkak politikayla susmak, onlara bugün hazırlanmayı yarın da yüksek konuşma olanağını sağlar."

Sabiha Sertel'in bu yazısından sonra İstanbul basını bir süre ılımlı şekilde Goebbels'i eleştirmişti. *Cumhuriyet* hiç cevap vermemişti ama 18 Ekim 1937 tarihinde *"Bir Konuşma Üzerine Koparılan Gürültü"* başlıklı yazısıyla konuya girme zorunluluğunu duymuştu. *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerini on gün süreyle kavgaya götürecek bu yazının altında imza yerine (XX) vardı. Fakat sonradan (XX)'in Yunus Nadi olduğu açıklanmıştı.

Yunus Nadi'nin kavgaya gerekçe olan yazısının içeriği şuydu [*Yakın Tarihimiz, fasikül:9*]:

"Goebbels'in Nürnberg'deki kongrede yaptığı konuşma, Nasyonal Sosyalist Almanya'nın otoriter bir devlet halinde komünizm akımlarına karşı açtığı savaşta yalnız kalmadığını kanıtlamak isterken, 'Davamız Polonya'da, Bulgaristan'da, Avusturya'da, Sırbistan'da ve Türkiye'de başarıyla yürütülmektedir' demiştir. İşte bazı yazarları ürküten, telaşlandıran ve gazetelerde birbiri ardına yazılar yazmaya sürükleyen cümle...

Çağımızın modası olan parti kavgalarını ortadan kaldırarak, her akımın üstünde ulusal irade birliğini yaratan Kemalizmin, Hitler rejiminden çok önce kurulduğunu, başta Hitler olmak üzere bütün dünya bilirken, sebebi anlaşılamayan ürpermeler geçirerek, 'Vay bizi faşist sanıyorlar, düzeltme yapsınlar, özür dilesinler demek ağırbaşlı bir Türk gazetecisine yakışmayacak kadar komik bir hareket olur.

Hitler Alman halkını komünizm tehlikesinden kurtarmak için kurmak istediği rejimin esaslarını tasarladığı sırada Kemalizm'i uzun uzun incelediğini söylemiştir. Bunu başta Goebbels olmak üzere bütün Almanlar bilirler.

Türkiye'de faşizm propagandası yapıldığından yakınan yazar, bizzat tarihî materyalizm hakkında Karl Marx ve Engels hakkında sürü sürü kitabımsı broşürler bastırmamış mıdır?

Biz Türkiye'de, komünizm hakkında yazı sahibinin broşürlerinden başka, insana örgüt tarafından yönetiliyormuş hissini verecek kadar bol yayın yapıldığını, komünizme tövbe ettiklerini söylemiş birtakım insanların nasılsa devlet dairelerine yerleştirildiklerini bildiğimiz halde endişeye yer vermiyoruz. Çünkü herhangi bir propagandada endişeye düşmek için o propagandanın karşısında zayıf ve güçsüz bulunmak gerekir ki, bizde durum öyle değildir.

Velhasıl, Nürnberg'de Alman bakanın söylediği nutuk üzerine çıkan bu yazıların, içlerinde saklayamadıkları telaş ve heyecan tümüyle gereksiz ve yersizdir."

Cumhuriyet'te bu yazının yayımlandığı gün *Tan* Başyazarı Ahmet Emin Yalman, Ankara'daydı. Nadi'nin yazısına verdiği yanıtta şunu söylüyordu:

"Bugünkü Cumhuriyet gazetesinde 'Bir Konuşma Üzerine Koparılan Gürültü' başlıklı bir yazı var. Yazıyı adını açıklamaktan çekinen biri yazmış ki (XX) diye imza atıyor. Yazıda da birçok üstü örtülü cümlelere rastlanıyor. Buna rağmen, asıl amaç, çok saydam bir biçimde ortada duruyor. Bu amaç, Alman propaganda bakanının avukatlığını üstlenmektedir.

Bir Türk gazetesinde böyle bir yazı nasıl yayımlanır? Alman propaganda bakanının sözleri hakkında yorumlarımız yanlış ve hak-

sızsa bunu Almanlar yanıtlasınlar. Ellerinde propaganda ve yayın araçlarının türlüsü var. Onların vekili ve avukatı göreviyle hareket etmek herhalde bir Türk gazetesine düşmez.

Cumhuriyet gazetesi, Alman propaganda bakanının sözlerini düzeltmek için türlü dil döktükten sonra diyor ki: *'Türkiye'de faşizm propagandası yapıldığı konusu kişisel olarak bizim dikkatimizi çekmemiştir.'*

Arkadaşımızın görüş ufkunun dar olduğuna hükmedeceğiz. Çünkü bu propaganda tâ kendi sütununun yanına kadar sokulma olanağı bulabilmiştir.

Nürnberg Kongresi'nde Goebbels 'Nazi ilkeleri' olarak nitelediği bir sorunun Almanya'da zaferle sonuçlandığını söylüyor ve aynı ilkelerin İtalya'da, Japonya'da, Avusturya'da, Macaristan'da, Polonya'da, Brezilya'da, Türkiye ve Portekiz'de gözle görülür oranda kökleştiğini anlatıyor.

Almanlarla açık ve dostça ilişkiler kurmanın yolu, saygınlığımızın onlara kesin şekilde anlatılmasıdır. Buraya varamamanın yolu da Cumhuriyet gazetesinin yaptığı gibi, Almanların çirkin davranışlarını örtmek ve onların avukatlığım üstlenmektir."

Bu yazılardan sonra tartışma küfürleşmeye dönüştü. Üç büyük yazar birbirlerini, "Derebeyi nasıl Düşünür?" "Yunus Nadi Kendi Kendisini Teşhir Ediyor!" - "Sabatay Sevi'nin torunu - Hilebaz Tüccar- Havranın irili ufaklı kadınlı- erkekli yaygaracıları" olarak suçladılar.

Tartışma artık çok çirkinleşmişti. Atatürk ve hükümet de tartışmayı dikkatle izliyordu. Tartışmanın her geçen gün çirkinleşmesi, her iki yazarın rejim ve devrim konularında ileri geri yazışmaları, Atatürk'ü sinirlendirmişti. *Ulus* başyazarı Falih Rıfkı Atay'ı çağırarak bu konuda bir yazı yazmasını istedi.

26 Ekim 1937 tarihinde *Ulus*'ta yayınlanan bu yazı Atatürk'ün Atay'a birtakım notlar verdiği görünümündeydi [*Yakın Tarihimiz, fasikül:9*]. Bu başyazının İstanbul gazetelerinde de yayımlanabileceği bildirilmiş, ancak üzerinde yorum

yapılması yasaklanmıştı. Falih Rıfkı Atay'ın yazısı iki tarafı da suçladıktan sonra, **"Türkiye, ne sağ ne solda, fakat daima kendi yolunda olacaktır"** hükmüyle sonuçlanıyordu.

Tan ve *Cumhuriyet* yazarları arasındaki bu tartışma ***"Türk basınındaki büyük kavga"*** olarak adlandırıldı. Kavga şimdilik Atatürk tarafından kestirilmişti.

Gazi Mustafa Kemal bu cumhuriyeti kurarken ve devleti inşa ederken o gün için doğru olan, bugün de doğruluğu geçerli olan ve yüzlerce yıl sonra da doğru olacağı kanıtlanmış olan üç strateji belirledi. Bunlara *yüksek strateji* diyoruz. Nedir bunlar?

Birincisi: **Milli kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyi üzerine çıkarmak,** İkincisi: **Ne mutlu Türküm diyene!**, üçüncüsü: **Yurtta barış dünyada barış.**

Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki 15 yıl boyunca, Atatürk 1938 yılında ölünceye kadar Türkiye'ye karşı dışarıdan düşmanca davranışlar görülmedi. Derin çatışmalar içeride oldu. **Devrimler sancılı olarak yapıldı, kırgınlık, hırçınlık, düşmanlık ve karşı devrim tepkileriyle yapılmaya çalışıldı.** Yurtdışından da daha önceleri bazı girişimler olmuş, karşılığı çok sert biçimde demeç ve eylem tehdidiyle verilmişti. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sertleşen ortamında ve Atatürk'ün yokluğunun yarattığı cesaretle de **Stalin'in Kars-Ardahan- Artvin ve Boğazlar'ı istediği yayıldı. Çok yıllar sonra açıklanacaktı ki, bu asılsız bir propagandaydı.** Ama ne olursa olsun tutmuştu. Ankara'yı telaşa düşürmüştü.

O dönemde telaş içinde olan yalnız Türkiye değildi. Asıl Avrupa diken üstünde oturuyordu. Hitler'in yarattığı ordu görkemli resmi geçitler yapıyordu. Nazi ordusunun her halinden savaşa hazırlandığı ve hazırlıklı olduğu Avrupa'nın âdeta gözüne sokuluyordu.

Güya, Albert Einstein bu gösterileri seyrettikten sonra demiş ki; Bu askerî tatbikatı yapmak için bu askerlerin beyin taşımasına gerek yok, sağlıklı bir omurilik soğanı taşısalar ye-

ter! Ne denirse densin, **savaşa da barışa da politikacılar karar veriyor ama savaşı askerler yapıyordu. Ölenler de onlar ve sivillerdi. Tecavüze uğrayanlar ise kadınlar. Ama politikacıların hiç umurunda olmuyordu. Basında ise sorumlu yazarlar bunun saçmalığını yazdıkça, ya tutuklanıyorlar ya öldürülüyorlar ya da matbaaları tahrip ediliyordu.**

İngiltere'de 31 Ağustos 1939 tarihinde İngiliz donanması seferberlik ilan etti; 1,5 milyon kadın ve çocuk Londra'dan tahliye edildi. Avrupa'da bir savaşın artık kaçınılmaz olduğu belliydi.

Ertesi günü 1 Eylül'de Almanya Polonya'yı işgal, Danzing'i ilhak ediyordu. Bir gün sonra İngiltere ve Fransa Almanya'nın geri çekilmesini talep ettiyse de karşılık görmediler. Bu savaş, altı yıl sonra 20 Kasım 1945 tarihindeki Nürnberg mahkemesiyle de noktalanmış oldu.

Ardı ardına savaş ilanları geldi. 1940 yılı 18 Aralık'ta Hitler, Rusya'nın işgal edilmesi demek olan *Barbarossa Harekâtı* için gizli emrini yayınladı.

"İngiltere'nin, 1941-1945 dönemindeki stratejik planlarında, Türk dış politikasının önemli bir unsur olarak ortaya çıkışı nedeniyle, Türkiye'nin tarafsızlığı üzerinde ciddi biçimde durmak gerekmektedir. Türk liderler politik kararlarını daha çok, yabancı başkentlerdeki diplomatların çoğunun çözümleri, İngiliz Gizli Servis Başkanı tarafından Churchill'e getirilen dosyalarda yer aldığı için, Churchill ve Türk dış politikasını birlikte oluşturan üç Türk - İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu- arasında gizli bir diyalog oluşturması, teorik olarak olasıdır." Bu yorumu ortaya koyan yazar **"Churchill'in Gizli Savaş"**ını araştıran Robin Denisston'dur.

Türkiye İngiltere için neden önemliydi? Bu sorunun yanıtını İngiliz araştırmacı R. Denisston veriyor: *"Churchill 1941'de İttifak yanlısı bir Türkiye'yi, İmparatorluğun Hindistan'a, Uzak Doğu'ya ve İran petrolüne kadar uzanan yolunun bekçisi olarak*

görüyordu. En büyük hayali, milyonlarca gözüpek ve dayanıklı Türk askerinin, İngiltere'nin az sayıdaki birliklerine ve deneyimsiz Amerikalılar'a katılmalarıydı. 1940'ta Fransa'nın düşüşünden sonra ittifak kurabileceği bir devlet aramaya başlamıştı ve savaşı, İngiltere kıyılarından uzak tutma konusundaki kararlılığı nedeniyle Türkiye'ye yönelerek, 1941'den sonra edindiği yeni müttefiklerinin tüm karşı çıkışlarına ve görüş ayrılıklarına, hatta kendi hükümetindeki meslektaşlarının tüm itirazlarına karşın, Türkiye'yi savaşa çekmek için hiç durmadan çalışmaya devam etti."

Stalin'in Türkiye'ye yönelik emperyalist istekleriyle birlikte de Kurtuluş Savaşı döneminin iki dostu arasındaki ilişki gerginleşti ve koptu.

Tam bununla uğraşılırken Almanya'nın Avrupa'da yükselen gücünün cazibesiyle Türkiye'de bazı gazeteci, diplomat, asker, bilimadamı da Almanya'nın ve inandığı faşizm ideolojisinin yanında saf tuttu. Bu grubun karşısında daha azınlıkta kalan başka bir topluluk da faşizm karşısında yer alıp sol söylemleri dile getiriyorlardı.

Dış politikada kullanılan ya da yararlanılan kavramlardan birisi *'gambit'*tir. *Gambit*, satrançta, hamlelerin iyi yapılabilmesi, üstünlüğü ele geçirmek isteyen bir oyuncunun taktik olarak birkaç aletini feda etmesidir. Buna **stratejik düşünme** de denir. Bunun açıklaması da ya da daha açık hali de **karşısındakinin ne düşündüğü düşünmektir**. O dönemde İngiltere Dışişleri Bakanlığından yapılan değerlendirmelerde *Türk gambiti* ifadesi kullanılmıştır. Denisston'a göre, *Türk gambiti*, İngiltere'nin 1942'deki savaş stratejisinde büyük önem kazanmıştır. Churchill'e de danışan Birleşik Planlama bu umudu daha Aralık 1941'de vurgulamıştı:

"Almanya'ya karşı başlatılacak bir saldırının başarılı olması için, öncelikle Rus cephesinden, büyük ölçekli bir kara harekâtı düzenlenecek, Birleşik Krallık tarafından, giderek artan sayıdaki amfibik akınlarla desteklenen büyük ölçekli bir hava bombardımanı gerçekleştirilecek ve Atlantik Adaları, Kuzey ve Batı Afrika, Tripoli ve

Türkiye'deki stratejik noktalar ele geçirilerek, Mihver Devletleri'nin denetimi altındaki Avrupa daha da sıkı bir kıskaca alınacaktır. İtalya'nın savaşta aktif bir yandaş olmasını önlemek ve bu ülkeyi tamamen devre dışı bırakmak için her fırsat değerlendirilecektir. Bu harekâtlardan sonra da nihai aşamada, Batıda İngiltere, Güney Amerika Birleşik Devletleri ve Doğu'da da Rusya tarafından, Almanya'ya karşı birbiri ardına harekâtlar düzenlenecektir."

Daha sonra bu planda küçük bir düzeltme yapıldıysa da bu, İngiltere'nin en büyük stratejisi olarak kaldı. Churchill Eden'a, **"Ben Türk'ün peşindeyim"** dediğinde takvimler 8 Ekim 1942'yi gösteriyordu.

İngiltere Türkiye'nin isteklerini karşılamadı. Bu nedenle de İngiltere'ye tepkiler yoğunlaştı. Stalin'in planları ortaya dökülmüşken İngiltere Batı Cephesini açmadı. İkinci cephe 6 Haziran 1944'te açıldı ama Türkiye'nin tarafsızlığı artık o kadar ilginç değildi ve nihai zafer açısından o kadar önemli de değildi. Askeri açıdan yorumlandığında Türkiye'ye gereksinim kalmamıştı. Ancak bu açıkça Ankara'nın yüzüne söylenmiyordu.

Bu tehlikeli dönemde Başbakan Şükrü Saraçoğlu idi. *Varlık Vergisi faciasının* hazırlayıcısı başbakan. Uygulamalarıyla faşizme yeşil ışık yakan kişi. Almanya'nın aleyhinde konuşulmasına, yazılmasına hoşgörüyle bakılmasının bile sakıncalı olduğu yıllardı.

Usta gazeteci Bedii Faik'in anıları çok doğal olarak ilginçliklerle doludur.

"Evet, biz savaşa girmemiştik ama, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin büyük şehirleri her iki tarafın casuslarıyla kaynamaktaydı. Her iki tarafın elçilikleri, gizli istihbarat birimleri, ajanları en başta gazetelere sokulup kendi ülkelerine yararlı hava yaratmanın şehveti içindeydiler. Savaş sonrası yazılan nice hatıratta, yayımlanan nice belgede bu şehvetin tabloları görülmüştür. Ama Türk gazeteleri içinde, ne Almanların şu menfaati elde ederek o emellere sapmış bir tip, ne de İngiliz veya Amerikalılardan şu çıkarı

sağlayarak onların dümen suyuna sokulmuş ferd-i vahit görülmüştür."

"Alman davasını haklı bulan yok muydu?" sorusuna Bedii Faik, "Vardı," şeklinde yanıt vermiştir.

"Ama hiçbir tamahın oyuncağı olarak değil, öyle düşündükleri ve öyle inandıkları için vardılar. Demokrasi cephesini savunanlar da ancak o davanın sağlığına dayanmaktaydılar!

Nadir Nadi, 'Alman realitesi' diye, sonradan çok acısını çekeceği o makaleyi, Almanlardan bir menfaat bularak veya umarak yazmadığı gibi, Hüseyin Cahit Yalçın üstat da demokrasiler cephesinin zaferini mutlak gören o haykırışlarını İngilizlerin, değil sterlinleri uğruna, hatta hatırlarını hoş etme pahasına bile yapmamıştı elbette."

Nadir Nadi'nin yazısında okunanlar o dönemin havasını yansıtmaya yardımcı oluyor: *"... Alman kudretini ve birliğini tarihi zaruretlerden doğma bir realite olarak görmek istemeyenler, bugünü böylece yanlış anladıkları gibi, yarına da ters bakmaktan bir türlü kurtulamıyorlar. ... hakikat olan Alman kudretini ve birliğini faraziye halinde düşünmek bile onları sinirlendiriyor ve dolayısiyle istikbali karanlık gösteriyor!"*

Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Almanların zaferi kazanacağından hiç kuşku duyulmuyor.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrası sürecini yorumlarken Bedii Faik kolaycılığa da kaçmayalım diyor ve ekliyor: *"... Hemen, ama hemen, bir hakkı, ellerimiz kalplerimize basılı olarak teslim etmeliyiz. O İkinci Dünya Savaşı bütün Avrupa'da, İngiltere dışında her ülkenin basınında nice rezaletler yaratmış, nice kahpeliklerin, vatansızlıkların, alçaklıkların doğup yayılmasına sebep olmuş iken, Türkiye'nin evet o tahta merdivenli, evet o bazen baskı makinelerinin fırlayan vidalarıyla duvarları yaralı, evet o patronlarının çoğu limuzine değil, tramvaya binen, evet o pembe gölgeli hıtır hıtır kâğıtlara basılma zorunluğu altında çabalayan Türk gazeteciliğine, ne bir casusluk lekesi, ne bir vatansızlık gölgesi, ne de bir vurgun şaibesi getirebilmiştir."*

Türk gazeteciliğinin bu niteliklerinin de unutulmasını önlemek amacıyla bir yana kaydederek, daha fazla saçılmadan *Tan* gazetesinin yakılıp yıkılmasının öyküsünü yazalım.

"İkinci Dünya Savaşı'nda en sağcı gazeteler ve en sağcı yazarlar kimdi?" diye sorulsa ilk akla gelmesi gereken *Cumhuriyet* gazetesidir. Başka hangileri sayılabilir sorusunun yanıtını yine Bedii Faik veriyor:

"... İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye'nin en sağcı gazetelerinden biri, dümdüz sağcı da değil de faşist cephenin savunucusu gazeteler, Cumhuriyet ve Tasvir, en sağcı yazarlar da Peyami Safa ve Nadir Nadi idiler!"

Nadir Nadi'nin "Alman realitesi" yazısından yaklaşık dört yıl sonra *Tan* gazetesi taşlanıp tahrip edilirken de *Cumhuriyet* aşırı sağ çizgisini koruyordu.

"Dahası var" diye saptayan Bedii Faik bakın ne yazıyor: *"**Serteller'in Görüşler** adlı dergilerinin logosundaki **G harfinin ters çevrilmiş bir orak olduğunu ve Rusya'yı sembolize eden bu sinsi buluşun gözden kaçmadığını da ilk ortaya atan yine Cumhuriyet'tir."***

Yanlış anlaşılmasın, *Tan* gazetesinin tahrip edilmesine neden olan olayları başlatan *Cumhuriyet* değildir, **Hüseyin Cahit Yalçın**'ın *Tanin* gazetesinde yazdığı **"Kalkın ey ehli vatan"** başlıklı yazısı işaret fişeği olmuştur. "Aslında *Cumhuriyet* gibi gerçekten ciddi ve itibarlı gazete, *Tan*'cılar aleyhindeki o kampanyaya katılmasaydı, meseleyi **'Kalkın ey ehli vatan'** yazısıyla asıl başlatmış olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın işi o kadar kolay olmayabilirdi. *Tanin* gazetesinin sahibi ve başyazarı olan Cahit Bey de bunu fark etmemiş değildir. Bir gün sonra Babıâli'deki ayaklanışı överken, *Cumhuriyet*'in çıkışını ayrıca belirtiyordu da..." Bu tahlil Bedii Faik üstada aittir.

4 Aralık 1945 tarihinde *Tan* gazetesi ve basımevi **İsmet İnönü'nün milli şeflik döneminde, siyasal iktidarın, üniversite gençliğini, tutucu çevreleri ve bir kısım basını kışkırtarak düzenlediği bir saldırı sonunda tahrip edilmişti**.

Önce olayın içinde yaşamış, Cağaloğlu'na yürüyen üniversite öğrenci grubunun arasında kalmış bir kişinin anısından söz edeceğim. **12 Mart 1971 tarihindeki faşizm döneminin ünlü avukatı Halit Çelenk**'in **"Barış Savaşçıları"** adıyla yayınlattığı anılarında yer verdiği, eşi avukat Şekibe Çelenk'in kaleme alıp Yıldız Sertel'e gönderdiği [3.12.1995 tarihli mektup] güne tanıklığında şunlar yazılı:

"1940-1944 dönemi eşim Halit Çelenk ile birlikte İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrencilik yıllarımız. Sınıf arkadaşıyız. Tan gazetesi sürekli, ilgiyle okuduğumuz bir gazete. Özellikle Sabiha Sertel ve Naci Sadullah'ı severek okuyoruz. Sabiha Hanım'ın güçlü ve ateşli bir kalemi var. Ele aldığı konular ve bunları ele alış tarzı bizi sürüklüyor. O yıllar İsmet İnönü'nün şeflik dönemi. Sabiha Sertel büyük bir yüreklilikle antidemokratik yasaları ve bunların uygulamalarını eleştiriyor, demokrasi ve insan haklarını savunuyor. Bu yazıları her gün okuyor ve arkadaşlarımızla tartışıyoruz. Sabiha Sertel'in, Hindistan'da İngiliz emperyalizminin sömürüsünü ve buna karşı çıkan, savaşım veren Hint devrimcilerinin mücadelesini anlatan "Çıtra Roy'la Babası" adlı romanı, severek okuduğumuz romanlar arasında. Bu romanı arkadaşlarımıza da öneriyoruz.

Yıllar geçiyor, fakülteyi bitiriyoruz. Halit Çelenk'le evlilik yıllarımız başlıyor. 1945 yılı. Ayını anımsamadığım bir gün dekanlıktaki işlerim için fakülteye gidiyorum. İstanbul Üniversitesi'nin caddeye yani Beyazıt alanına bakan büyük kapısından içeri girerken kalabalık bir öğrenci topluluğunun heyecan içinde dışarı çıkmakta olduğunu görüyorum. Bu kalabalığın önünde yürüyen bir öğrenciye nereye gittiklerini soruyorum. Çok önemli bir iş için gittiklerini söylüyor. Merak ederek fakülteye gitmekten vazgeçip onları izlemeye başlıyorum. Bu kalabalık öğrenci topluluğu hızla Cağaloğlu'ndan inerek Tan gazetesinin basıldığı matbaanın önüne geliyor. Orada bağırıp çağırmaya başlıyor. Ben onları matbaanın karşısındaki kaldırımın üzerinde durarak izliyorum. Hukuk fakültesinden arkadaşımız ve asistan Şahap Bakırsan'ın da hemen yanımda olduğunu görüyorum. Birlikte olayı izliyoruz. Kalabalığın öndeki bölümü matbaa

binasına giriyorlar. Dışarıda kalan grup binanın pencerelerini taşlıyorlar, kırılan camlar caddeye dökülüyor. İçeri girenler arşivlerdeki resimleri, yazıları, belgeleri, kitapları ve yazı makinelerini sokağa fırlatıyorlar. Matbaanın önü kısa zamanda gazete kağıtları, cam parçaları, kitaplar, resimler ve makine parçaları ile doluyor.

Baskı makineleri binanın birinci katında. Bu, dışarıdan görülüyor. ***Bu arada mavi işçi tulumu giymiş kimi kişiler, ellerindeki demirleri çalışan makinelerin arasına sokarak parçalıyorlar. Bunların öğrenci olmadıkları, bu işten anlayan deneyimli kişiler olduğu anlaşılıyor.*** *Kısa zamanda matbaa bir harabeye dönüyor. Matbaanın sahibi olduğunu öğrendiğim Halil Lütfi Dördüncü matbaanın karşısındaki bir binanın balkonuna çıkmış, iki elini havaya kaldırarak,* ***'Yeter artık, artık yapmayın, tamam'*** *diye adeta yalvarıyor.*

Gözü dönmüş, hırslı kalabalık matbaayı tamamen tahrip ettikten sonra haydi gidelim çağrısı ile Galata Köprüsüne doğru yürüyor. Caddeler rulolar halinde gazete kağıtları ile dolu. İstanbul Valiliği köprüyü açtırmış. Kalabalığın bir bölümü kayıklarla, motorlarla Karaköy'e geçiyorlar."

Olay günü orada bulunan Avukat Şekibe Çelenk'in çok önemli ve ışık tutucu göz tanıklığı bunlar; ama olayın asıl nedenini, *Tan* ile birlikte tahrip ettirilen öteki gazetelerin durumunu ve dönemin siyasal ortamını anlatmıyor.

Gazetenin sahibi Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftinin anıları hiç kuşkusuz tek değil ama birincil kaynaklardır. 4 Aralık 1945 tarihinde olanlar karşısında onların gördükleri, yaşadıkları, duydukları ve araştırdıkları çok önemlidir. Bu çirkin olayın her yanıyla anlaşılması amacıyla Sertel çiftinin anı kitaplarına yöneliyoruz.

Zekeriya Sertel 1945 yılında Türkiye'nin en tanınmış başyazarlarından birisiydi. *Tan* da önde gelen gazetelerdendi. Çok partili politika yaşamının, sola açılmakla, solu temsil eden bir partinin kurulmasıyla gerçekleşebileceğini savunuyordu.

"Hatırladıklarım" adıyla yayınladığı anılarında Zekeriya Sertel içinde yaşadığı siyasi ortamı anlatırken, "Fikirlerimizi

söyleyemiyorduk. Asıl o dönemde havasızlıktan boğuluyorduk," diyor ve demokratik ortamı şöyle anlatıyor:

"Yalnız basın özgürlüğü değil, bütün demokratik haklar kaldırılmıştı. İşçi, köylü, aydın, hiç kimse kendi başına örgütlenemez, haklarını savunamaz, sendika kuramazdı. Dernek kurmak, gösteri yapmak, grev ilan etmek yasaktı. Diktatörlük gittikçe kuvvetleniyordu."

"Serbest Fırka"nın kapatılış sürecindeki "göreceli demokratik" ortamı bile arar hale gelmişlerdi.

"Bu durumda gazetede yazı yazmanın, fikirleri savunmanın hayli güçleştiğini" anlatan Zekeriya Sertel siyasi havayı da şöyle belirtiyor:

"Dış bakımdan da yepyeni bir durum vardı. Almanya'da Hitler iktidara geldikten sonra memlekette ***nazizim*** *ve* ***faşizm*** *propagandası hızlanmış ve kuvvetlenmişti. Alman büyükelçiliği gazetelere her gün çeşitli bültenler gönderiyordu. Almanya'da* ***nazizmin*** *iktidara gelmesi* ***bizdeki faşist gençleri*** *de harekete getirmişti. Bunlar çeşitli yollarla yurtta ve özellikle gençler arasında, faşizm propagandası yapıyorlardı. Her önlerine gelen ilericiye komünist diye hücum ediyor, bunları halkın gözünden düşürmeye çalışıyor ve hükümete jurnal ediyorlardı.*

En büyük hedefleri bizdik. Çünkü onlar Tan gazetesini kendi propagandalarına en büyük engel olarak görüyorlardı."

Türkiye, hem İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği için hem de Almanya için çok önemli konumda bir ülkeydi. Bu nedenle dört devlet de sürekli propaganda yapıyordu. Zekeriya Sertel iş başına geçtikten sonra *Tan* gazetesinde bu koşullar içinde gazetecilik yapmaya başladı. Gazetenin güttüğü politika da iki noktada toplanmıştı: **"Sovyet dostluğu ve faşizm düşmanlığı".**

Tan gazetesinde yazılarında halka aktarılan inançları şuydu:

"Nazizim ve faşizm bütün dünya için olduğu gibi Türkiye için de büyük bir tehlike idi. Nazizim ve faşizm Türkiye'de bir faşist diktatoryası içerde bütün demokratik hakları silip süpürecek, kara bir

esaret dönemi açacaktı. Dış politikada da Türkiye'yi Almanya'nın arkasından tehlikeli maceralara sürükleyecekti."

Bunu önlemek için faşizmin ve nazizmin gerçek karakterini, amaç ve hedeflerini açıkça anlatmayı, halkı aydınlatmayı görev bilmişlerdi.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü içerde bir polis devleti kurulmasına göz yummakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı patladığında "tarafsız kalınacağını ilan ederek" halkı rahatlattı.

Tan gazetesi bu tarafsızlık politikasını destekleyen çok sayıda yazı yayınladı. Almanların ilk aşamadaki zaferleri göz kamaştırıyor, Almanya'dan yana olan gazeteler tarafsız kalınmış olmasını eleştiriyorlardı. Alman büyükelçiliği kanalıyla da yoğun bir propaganda başlatılmıştı.

Türkiye savaşa girmemişti fakat, ekonomisi savaşa girmişçesine ağır yara almıştı. Hemen her şey karneye bağlanmıştı.

Savaş içinde bütün yollar kapanmıştı. Deniz güzergâhı abluka altındaydı. Hava yolu taşımacılığı zaten gelişmemişti. Kara yolu açıktı ama, Avrupa'nın ortasına giden tüm yollar Almanların kontrolü altındaydı. Dolayısiyle Türkiye satabildiği mallarını Almanlara ihraç edebiliyordu, gereksinim duyduğu malları da Almanya'dan alabiliyordu. Alman Maliye Bakanı Schaht Türkiye ile iş yapabilmek için yeni bir ticaret sistemi yaratmıştı. Türkiye ile Almanya takas usulüyle iş yapıyorlardı. Yani Almanya'dan ne kadar mal alınırsa karşılığında o değerde mal veriliyordu.

Almanya'dan gelişmiş sanayi ürünleri alıyor ama karşılığında fiyatı çok daha ucuz olan hammadde ile tarım ürünleri satılıyordu. Bu nedenle de ekonomiyi düzlüğe çıkaracak savaş süresince yeterli kazanç sağlanamadı.

Sıkıntının, Türkiye ekonomisinin yalnızca dış ticaret koşulları nedeniyle değil, iç politikadaki yanlışlıklardan da kaynaklandığını da belirtmeliyiz.

Ortaya karaborsacılar ve vurguncular çıktılar. Tekeller oluştu, fiyatlar çok arttı, fahiş fiyatla satılanlardan elde edi-

len kazançlar üretime ve yatırıma dönüştürülmedi. Emlak ve bankada faize yatırım yapıldı. **Savaş zenginleri ve vurguncular türedi. Köylü, işçi, memur daha da yoksullaştı.** Hatırlanacağı gibi, **Varlık Vergisi bu savaşta "semirmiş" yeni türedi komprador zenginleri hizaya getirmek için yapıldı ama, Türk asıllı olmayan burjuvaziyi yok ederek yeni bir türedi zengin sınıfı yani yeni vurguncular yaratarak başarısız uygulandı.**

Halkın en yakındığı konu polis devletinin ortaya çıkışıydı. **Polis solculara nefes aldırmıyordu.** Üniversite de payına düşeni almakta gecikmedi!

Sabiha Sertel'in anılarını okuduğumuzda çekilen acıyı hissetmek bir yana, matbaanın tahribini adım adım izlemekteyiz.

3 Aralık 1945 tarihinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin* gazetesinde, sayfayı baştan başa kaplayan, büyük puntolarla dizilmiş **"Kalkın ey ehli vatan"** başlıklı uzun bir yazısı çıktı.

İkinci başlıkta yine büyük harflerle ***"Bir Vatan Cephesi'ne lüzum vardır"*** diyor, gençliği ayaklanmaya çağırıyor ve şöyle diyordu:

"Büyük vatansever Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır. Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın, Türk vatandaşlarının ruhuna her gün en yakıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehirini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur.

'Görüşler' Dergisi'ni açıp da Bayan Sertel'in 'Zincirli Hürriyet' makalesini okuduğum zaman, sayfayı süsleyen bu kıpkızıl demirlerle, bize nasıl bir hürriyet hazırlamak istediklerini derhal anladım. Bayan Sertel şöyle diyor: 'Hür insanlar cemiyetinin en büyük şiarı, geniş halk kitlelerinin menfaati için icabederse, şahsi menfaatlerini feda etmektir'. Komünist edebiyatıyla meşgul olmamış olanlar bu satırların altında gizlenen manayı gözden kaçırabilirler. Geniş kitlelerin menfaati namına hürriyetlerinin feda edildiği yer Rusya'dır.

Bunları susturmak için, cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır."

Sabiha Sertel, Hüseyin Cahit Yalçın bizi susturmak için, ***"Kalkın ey ehli vatan"*** kumandası ile, kanunları, devlet nizamını çiğniyor, gençleri, vatandaşları ayaklanmaya çağırıyordu, demekte.

Bu çağrı sebepsiz değildi, çünkü ertesi gün, 4 Aralık'ta **Tan Matbaası**'na hücum için **üniversitenin bazı gençlik grupları daha önceden Halk Partisi ve Saraçoğlu Hükümeti tarafından teşkilatlandırılmıştı.** Serteller hep şuna inandı: **"Aylardan beri süren meydan muharebesinde, salladıkları kılıçların bizi susturamadığını, gerici fikirlerin halk tarafından benimsenmediğini, aksine hürriyet ve demokrasi için savaşanların geniş halk kitleleri tarafından desteklendiğini görmüşlerdi. Korkuyorlardı. Hürriyetten korkuyorlardı. Halkın kendilerine karşı beslediği nefretten korkuyorlardı. Açık tartışma alanındaki mağlubiyetlerini, cebir kuvvetine başvurarak örtmek istiyorlardı."**

Hüseyin Cahit'in yazısını okuduktan sonra, Sabiha Sertel 4 Aralık'ta çıkacak olan *Tan*'a şu yazıyı yazdı: ***"Gazeteden değil, kamuoyundan korkmalı".***

Yazıyı Sabiha Hanım'ın kendisi şöyle özetlemektedir:

"İstanbul Halk Partisi Başkanı, hükümet gazetecilerini davet ederek bir toplantı yapmış. Bu toplantıda gazetecilere, muhalif gazetelerle mücadeleye devam tavsiyesinde bulunmuş. Bu hareket, iktidar mevkiinde bulunan bu partinin muhalefetten korktuğunu ifade eder. Demokratik bir memlekette tartışma tabii bir haldir. Sevildiğinden emin olan bir parti, buna karşı bir tedbir almaya lüzum görmez.

Yapılan yayınlar, eğer halkın isteklerini dile getiriyorsa, tesir yapar. Eğer halkın düşüncelerine ve menfaatlarine aykırı ise, kendi kendine erir, gider. Mevcut muhalefet gazetelerine karşı partili gazetecilerin kopardığı, koparacağı gürültüler ve kıyamet, halkı ne aldatmaya ne de şaşırtmaya yeter. Gazetelerden değil, halktan korkunuz."

Ve CHP yurtlarındaki öğrencileri kampanya etrafında örgütlemek için Ankara'dan gelmiş bulunan CHP müfettişi Alaaddin Tiridoğlu, *Cumhuriyet*'in de *Tanin*'in ve diğer irili ufaklı Anadolu gazetelerinin önünde yer almasındaki payı gençlerin eline birer gazete verirken, "Dikkatle okuyun, nasıl davranacağınızın ışığını hemen göreceksiniz!" dediği, bazı gençler tarafından yıllar boyu hep anlatılmış! Yani fısıltı gazetesi hiç susturulamamıştı.

Bu yazının yazıldığının ertesinde 4 Aralık'ta, partinin ve **Başbakan Saraçoğlu'nun, İstanbul parti teşkilatına ve polise verdiği emirle, Tan Matbaası yıktırıldı. Parti, gizli polis aracılığıyla İstanbul Üniversitesi'ndeki bazı faşist, ırkçı gençleri, bir kısım da nereye niçin gittiğini bilmeyen saf gençleri teşkilatlandırarak** *Tan* ve ilerici yayın yapan *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazetelerinin basıldıkları matbaalar üzerine saldırttı.

Tan gazetesinin baş mürettipi Cemil tahribin öyküsünü ve eğer Zekeriya-Sabiha Sertel gazeteye gelmiş olsalardı başlarına neler geleceğini şöyle anlatıyordu:

"O gün sabah erkenden gazete aleyhine gösteri yapılacağım haber almıştık. Bir ara iki kişi ellerinde kocaman kırmızı mürekkep şişeleriyle geldiler. Bunları matbaanın yanındaki dükkana bıraktılar. ***Merak ettik. İçeri girdik, sorduk. Dükkancı yavaşça 'Polisler getirdi, şimdilik burada dursun, dediler' dedi.*** *Şüphelenmiştik. Alay matbaanın önüne geldi. Kapıları, pencereleri baltalarla kırıyor, ne bulurlarsa parçalıyorlardı. Her odada Sabiha ve Zekeriya Sertel'i aradılar. Biz endişede idik. Şayet gelirlerse [Sertel ailesi], Sertel'lere saldıracakları açıktı.* ***Kırmızı mürekkep şişelerini de, Sertel'leri kırmızıya bulayıp sokaklarda dolaştırmak için getirdiklerini, konuşanlardan dinledik.*** *Bütün işçiler matbaa kapısının önünde dizildi. Eğer Sertel çifti gelirse, onlara yapılacak bir saldırıyı önlemek için karşı koyacaktık."*

Karı-koca Sertel gazeteye gelmeyince provokatörlerce yapılan hazırlık boşa çıkmıştı.

Yeni İstanbul gazetesinde **"Basında kavgalar"** başlığı altında bir seri yazı yazan Tekin Erer, matbaanın yıkılışını şöyle anlatıyor:

"**Cumhuriyet Halk Partisi il teşkilatı tarafından, 3 Aralık Pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah *Tan* gazetesi aleyhine bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti.** O zaman ben, *Tasviri Efkar* gazetesinde istihbarat şefliği yapıyordum. Yazı işleri müdürü rahmetli Nejdet Baytok, ertesi sabah gazeteye erkenden gelmiş, komünist neşriyatı yapan gazeteler aleyhine büyük bir gösteri hazırlandığını duyduğunu, bu haberin bir balon da olabileceğini bu nedenle kimseye bir şey söylemememi tembih etmişti.

4 Aralık 1945 sabahı, erkenden üniversite bahçesine gittim. Ellerinde bayraklar olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyorlardı. Birçoklarının ellerinde de Atatürk ve İnönü'nün çerçeveli fotoğrafları vardı. **Kısa zamanda kalabalık 10 bin kişiyi buldu**. Saat 9.30'da kalabalık, bir sel gibi Beyazıt Meydanı'ndan, Çarşıkapı istikametinde yürüyüşe geçti. *Tan* gazetesine giderken, Cağaloğlu yokuşunun başında bulunan ve **komünizme ait kitaplar satan ABC kitabevi birkaç dakika içinde yok edildi.** Bundan sonra *Tan* gazetesine gidildi. Bir taraftan **'Kahrolsun komünizm, kahrolsun Sertel'ler, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti'** diye bağırıyorlar, bir taraftan da gençler akın akın taşlarla, demirlerle pencereleri, kapıları aşağı indiriyorlardı. Gazetenin birinci katında, o zaman Türkiye'nin hemen hemen en büyük rotatifi vardı. Rotatifin kırılan bütün parçaları tuz buz edildi.

İkinci katta linotip dizgi makinaları, hurufat ve mürettiphaneye ait malzeme ve makinalar mevcuttu. Bunların kırılması ve parçalanması, çok da kolay oldu. Ayrıca, kapılar, pencereler, sandalyeler yerden yere çarpılarak parçalanıyordu. Masaların gözlerindeki yazılar, evrak kitaplar lime lime ediliyordu. Diğer bir grup, gazetenin rotatif dairesinin yanındaki kağıt deposundan bobinleri sokağa çıkararak, Sirkeci'ye doğ-

ru yuvarlıyorlardı. Bazı gençler binayı ateşe vermek için tutuşturmak istedilerse de kalabalığın çokluğundan bu mümkün olamıyordu. Gelenlerden bazıları Beyazıt bahçesindeki toplantıyı haber alır almaz gazetelerden uzaklaşmışlardı.

Gazetenin sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü, *Tan* gazetesinin karşısındaki Hofer İlancılık Şirketi'nin penceresinden, gazetenin ve binanın nasıl tahrip edildiğini kalbi sızlayarak seyrediyordu. *Tanin* gazetesinin yazı işleri müdürü Murat Sertoğlu da oradan telefonla durumu kendi gazetesinin baş yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'a bildiriyordu. Bir aralık Halil Lütfi dayanamamış, Sertoğlu'na sert bir ifade ile; **Hüseyin Cahit'e söyle, 31 Mart irticaında kendi başına neler gelmişse, benim başıma da onlar geliyor,** demiştir. Murat Sertoğlu bu sözleri aynen nakletti.

Saat on buçukta *Tan* gazetesinin tahribi, tamamıyle bitmişti. Artık burada gazete çıkarılamayacağı kanaati hasıl olduktan sonra gençler, köprüyü geçerek, Beyoğlu'ndaki Sovyet Sefarethanesi'nin Tünel'e bakan köşesindeki sokak içinde faaliyette bulunan *Yeni Dünya* gazetesine doğru yürüyüşe geçti. Burada *Yeni Dünya*'dan başka *La Turcjuie* isimli Fransızca bir gazete daha yayınlanıyordu. Bunlar da *Tan* gazetesinin neşriyatına muvazi olarak komünizmi benimseyen yazılar neşrediyorlardı. Polis, Sovyet Sefarethanesi'ne bir tecavüz olur düşüncesiyle itfaiye araçlarıyla yolları iyiden iyiye tutmuştu. Bundan dolayı *Yeni Dünya* gazetesine hücum etmek teşebbüsü önce akamete uğruyordu. Fakat bir müddet sonra toplum heyecanı içinde kendinden geçen gençler, itfaiyecilere saldırdılar. Onların ellerinden hortumları alarak, bizzat itfaiyecilerin üzerine sıkmaya başladılar. Bunu fırsat bilen gençler, *Yeni Dünya* Matbaası'na yürüdüler. Birkaç dakika içinde bu matbaa da yerlebir edildi. Makinalar, mobilyalar, kitaplar, gazeteler, arşivler sokaklara dökülmüş, parça parça edilmişti. Bu arada **Tünel'de sol yayınlara ait kitaplar satan Berrak Kitabevi de tahrip edilerek ticaret hayatından silindi.**

O zaman bakkaliye ve mağazaların isimleri *Tan* levhalarını taşıyordu, bunlar Bâbıali'deki hadiseyi duyar duymaz levhalarını indirmişler veya kazımışlardı. Karaköy'deki *Tan* mezecisi Petro buna meydan bulamadığı için, baştaki T harfinin üzerine yağlı boya ile C harfini yazmış, böylece *Tan mezecisi Can* olmuştu.

Saat 10 sıralarında yayınlanan *Akşam* gazetesi, 'Bu sabah nümayişler, bazı esef verici neticeler verdi' diye yazdığı için, Beyoğlu'ndan dönen gençler, *Akşam* gazetesinin önüne gelerek bu gazeteyi de yerlebir etmek için harekete geçtiler. Fakat yazı heyeti müessif bir yanlışlığın vukubulduğunu, şimdi ikinci baskı yapılarak bu hatanın tashih edileceğini bildirerek gençleri teskin ettiler. Bir taraftan **'Kahrolsun komünizm, yaşasın İnönü!'** diye bağıran gençler, bir taraftan da duvarlara bu söylediklerini yazıyorlardı. Gençler daha sonra, *Tasvir* gazetesine geldiler. Cihat Baban'ı, Ziyat Ebüzziya'yı, Orhan Seyfi ve Peyami Safa'yı istiyorlardı. Tesadüfen gazetede Mithat Perin'le benden başka kimse yoktu. Balkona çıktık. Mithat kısa bir-iki cümle ile kendilerine gösterdikleri yakınlıktan ve tezahürattan dolayı teşekkür etti ve istedikleri yazarların şu anda gazetede bulunmadıklarını söyledi. Gençler buradan *Tanin* gazetesine giderek Hüseyin Cahit'i istediler. Fakat Cahit Bey gazetede bulunmuyordu. Gençler sabahleyin *Tan*'a doğru yürüyüşe geçtikleri zaman *Vatan* gazetesine de yürümek istemişlerdi. Fakat emniyetin aldığı çok şiddetli muhafaza tedbirleri dolayısıyla *Vatan Matbaası*'nın bulunduğu sokağa bile girmeye muvaffak olamamışlardı.

Öğleden sonra saat 15'te tezahürat ve bütün miting bitmişti. Ertesi sabah çıkan gazetelerin arasında *Tan, Yeni Dünya* ve *La Turquie* gazeteleri yoktu. *Tan*'ın tahribi ile Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in Türkiye'deki gazetecilik hayatları sona ermiş bulunuyordu."

Olaya tanık olan Tekin Erer'in bu yazısı da gösterinin hükümet ve parti tarafından tertiplendiğini açığa vurmaktadır.

Bundan epeyce bir zaman sonra Cami Baykurt, Beyazıt'ta sahaflardan bir kitap almış, içinde bir mektup bulmuştu. Mektubu Sertel'lere getirdi. Bu mektup Yaşar Çimen imzasını taşıyor, Saraçoğlu'na, verilen emri yerine getirdiğini ve mükâfatını beklediğini bildiriyordu. Fakat bu belge ya da doküman Sabiha ve Zekeriya Sertel'in anı kitaplarında yayınlanamamıştır. Yine de önemli ve dikkat çekici bir iddiadır.

Bundan daha önemli iki belgeyi 12 Nisan 1967 tarihli *Yeni Gazete*'den aktaran Sabiha Sertel'den de biz alıntı yapalım.

O dönemin sıkıyönetim savcısı Kâzım Alöç, **"İfşa ediyorum"** başlığı altında *Yeni Gazete'*de, 4 Aralık *Tan* gazetesi olayı hakkında şunları söylüyor:

***"Tan* gazetesini basan üniversitelilerin başında şimdi CHP'nin milletvekillerinden ve eski bakanlardan Ali İhsan Göğüş** [günümüzün çok yönlü kadın gazetecilerinden Zeynep Göğüş'ün babasıdır] **vardır."**

Yine aynı ifşaattan:

"Olaylardan sonra Emniyet Müdürlüğü'nde Tan Matbaası'nı basan göstericilere CHP müfettişi Alaaddin Tiritoğlu sigara ikram ediyor, hatırlarını soruyor."

Olaydan sonra Sıkıyönetim Komutanlığı bir bildiri yayınlayarak, olayla ilgili soruşturma ve araştırma yapıldığını, sorumluları ortaya çıkaracaklarını ilan etmiştir. Buna karşın hiçbir şey yapılmamıştır. Eğer suçlular bulunsaydı olayın planlayıcıları ve kışkırtıcıları ortaya çıkacaktı. Yani o dönemdeki CHP'nin yöneticileri ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu olduğu ortaya çıkacaktı. **Suçlular meydana çıkarılamadı ama Sabiha ve Zekeriya Sertel tutuklandı.**

Uğur Mumcu araştırmasında yazmıştır: "*Birkaç gün sonra İstanbul Savcılığı, Sertel'ler, Cami Baykurt, Tan gazetesinin sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü haklarında davalar açacaktı.*

Dava ikinci ağır ceza mahkemesinde başladı.

Mahkeme Başkanı Salim Başol [27 Mayıs sonrası kurulan 1961 Yassıada mahkemesinde yargıç oldu e.m.], *savcı da Hicabi Dinç'ti.*

Yapılan yargılama sonunda Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykurt, 'Hükümetin manevi şahsiyetini tahkir' suçundan birer yıl hapse mahkum oldular.

Yargıtay l. Ceza Dairesi bu kararı bozacak, sanıklar dört ay cezaevinde kaldıktan sonra özgürlüklerine kavuşacaklardı.

Dr. Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel, 'İnsan Haklan Demeği' kurmak için yine o günlerde sık sık bir araya geliyorlardı."

Bu Derneğin başına emekli Mareşal Fevzi Çakmak getirilmiştir. Böylece Hükümet'in takibatından ve kuşkusundan kurtulacaklarını sanmışlardır. Ama öyle olmadı. Başbakan Saraçoğlu, Fevzi Çakmak'tan da kuşkulandı. Acaba o da mı komünist olmuştu? Yoksa **İnsan Haklan Demeği** çatısı altında hükümeti yıkacak çalışmalar mı yapılacaktı? İktidar yanlısı yalaka, yandaş gazeteler İnönü'nün oldubittiyle emekliye ayırdığı Fevzi Çakmak ve Atatürk'ün değişmez dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın aleyhinde yayına başladılar. Saldırı çok ağırdı. O dönemde **Sertel'lerin de içinde yer aldığı bir grupla Demokrat Parti kurulma çalışması yapılıyordu.** Bu yazılar DP'nin bazı unsurlarını ürküttü, bunun sonucunda da Çakmak ve Aras ile ilişkiyi kestiler. Fevzi Çakmak da herkese küserek İstanbul Erenköy'deki evine kapandı.

İçerde özgürlük ve demokrasi savaşı verilirken Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotof'un, Türkiye Dışişleri Bakanı Selim Sarper'i çağırarak Türkiye'den üç ilin [Kars, Ardahan ve Artvin] Sovyetler'e geri verilmesi ve Boğazlar'da da ortak bir savunma sistemi kurulmasını istediği bildiriliyordu. Bunun ortalığa yayılmasıyla birlikte solcular zor durumda kalırken, faşistler ve gericiler için aradıkları fırsat doğmuş oldu. Yıllardır, Sovyetler'e güvenilmez diyorlardı.

Buradaki saçmalık şuydu, bu topraklar zaten Türkiye'ye aitti, zorla alınmıştı, Lenin bu toprakları Ankara'ya geri vermişti. Stalin'in şimdiki isteği, Polonya ve Romanya ile arasında olduğu gibi sınır düzeltme değildi. Ama Moskova'nın

yanlışı bir daha düzeltilemedi. Stalin'e gereken cevap verildi ama İsmet İnönü, destek arayışları sonucu savaşın ardından ABD'ye sığınmak zorunda kaldı. Bu arayış göstermelik olsa da demokrasi arayışlarına öncülük etti. Demokrat Parti'nin kuruluşu bu sürece denk geldi.

Tekin Erer'in yazısından anlaşıldığı gibi **CHP İl Teşkilatı bir akşam önce üniversite talebe yurtlarına gerekli talimatı vermiş, polisi de harekete geçirmişti. Polis *Tan* ve *La Turquie* matbaalarını korumak için değil, tersine bu hareketi, sevk ve idare için getirilmişti.**

Sabiha Sertel'in yorumu haklı görünüyor: "Türkiye savaş yılları içinde Alman faşizmine yardım ettiği için müttefiki İngiltere'yi ve Sovyetler Birliği'ni tedirgin etmiş, yalnız kalmıştı. İnönü Amerika'dan destek bulmak, Türkiye'yi Amerika'nın kuyruğuna takmaya hazırlanıyordu. İlericilere karşı alınan bu şiddetli önlem, Amerikan emperyalizmine verilen bir ödündü.

***La Turquie* ve *Tan* matbaalarının yıkılması, *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazetelerini çıkaranların yazılarına komünizm damgası vurulması, rastgele bir olay değildi. Saraçoğlu Hükümeti bir taşla iki kuş vurmak istiyordu. Birincisi Halk Partisi'ne karşı muhalefete geçen Celal Bayar grubunun ilerici kuvvetlerle işbirliği yapmasını önlemek, İkincisi de Amerika'ya karşı memlekette komünistlerle mücadeleye geçildiğini göstermek suretiyle Amerika'dan yardım sağlamaktı."**

Tan gazetesi gibi ilerici yazarları barındırıp Alman faşizmi aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler ve gazeteler İngiltere'de nasıl yankı bulmuştu? Beklenen, İngiltere'nin faşizm karşısında açıkça tavır alanların yanında yer alması, onlara sahip çıkacak şekilde politikalar ifade etmesiydi. Ama böyle olmadı.

Sertel ailesinin kızı Yıldız Sertel [25 Aralık 2009'da yaşamını yitirdi] Londra'da yüksek öğrenim görüyordu. Olayı yabancı basından izledi.

"Hiçbir gazetede Tan olayları hakkında hiçbir şey çıkmıyordu. Ben de buna kuduruyordum. Bu nasıl demokratik ülkeydi? Nasıl olur da Türkiye'de demokrasi için savaşan insanlar savunulmazdı? Üstüne üstlük iktidarda İşçi Partisi vardı.

Dayanamadım, Profesör Laski'ye gittim. Faşizme karşı bir harpten çıkıyorduk. Türkiye'de demokratik basın savaş boyunca, demokrasilerin kozunu savunmuştu. Bu basına yapılan baskıya İngiliz İşçi Hükümeti nasıl ilgisiz kalabilirdi? Laski, çok sert konuştu: ***'Ben, böyle kulaktan duyma sözlerle hareket etmem, doküman isterim,'*** *dedi. Bir çeşit senin sözlerine inanmıyorum, demek istiyordu. İstanbul'da bütün yabancı gazetecilerin gözleriyle gördükleri Tan olayları için, arşivlerden dokümanlar getirecek değildik ya! Besbelli, İşçi Partisi'nin politikasını tutuyor, beni başından savıyordu. Hayal kırıklığına uğramıştım. Benim, demokrasi kahramanım gözümden düşmüştü birdenbire. Aynı zamanda İşçi Partisi'nin tutumu da mide bulandırıyordu."*

Öğrenci Yıldız Sertel bir hafta sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın, yabancı öğrencilerle meşgul olan bürosundan yani British Council'dan bir davetiye alıp görüşmeye gider. Yetkili bir soru sorar: "Siz daha ne kadar İngiltere'de kalmak niyetindesiniz?" Yani, İngiltere'yi terk edin, diyordu. Kısacası kovulmuştu. Genç kız da Amerika'ya gitti.

Yıldız Sertel çok safça umutlar beslemiş. O günden bugüne ABD ve AB'nin üyeleri olan İngiltere gibi devletlerin politikalarında hiçbir değişim olmamıştır. Yalnızca kendi çıkarları söz konusu olduğunda taraflardan birisini desteklemektedir. Bu, ayrılıkçı gruplar da olabilir, bir dinci parti de bir faşist milliyetçi parti de olabilir. Onlar için hiç fark etmez. Hep tercih ettikleri kişi ve siyasi partiler **işbirlikçilerdir.** *Tan* olayında da görüldüğü gibi, Türkiye'de de bunları bulmak konusunda hiçbir zaman sıkıntı çekmemişlerdir. **Öyle görünüyor ki, daha uzun yıllar Türkiye'deki işbirlikçi olmayı tercih eden gazeteci, öğretim üyesi, politikacı sayısı hep kabarık olacak.**

3 Aralık 1945 tarihli yazı Sabiha Sertel'in, 32 yıllık çalışmalarından sonra, Türkiye'de yazdığı son yazı olacaktı. Sabiha Hanım'a göre bu makalesindeki sözlerin ne kadar doğru olduğunu zaman kanıtladı. Haklı olmadığı pek söylenemez; **Hükümet ve siyasetteki yönetici çevreler Tan Matbaasını yıktırdılar, Serteller'i susturdular. Fakat kitlelerin Cumhuriyet Halk Partisi'ne duyduğu nefret yüzünden seçimler, Halk Partisi'nin mağlubiyetiyle sonuçlandı. Demokrat Parti iktidara geldi. Yine halkın gösterdiği nefret, 27 Mayıs hareketinin doğmasına ve Demokrat Parti'nin de yıkılmasına sebep oldu.** Sabiha Hanım'ın yazısının başlığını yinelemek gerekiyor: **"Gazeteden değil, halktan korkmalı."**

Hüseyin Cahit Yalçın 3 Aralık 1945 tarihinde *Tanin* gazetesinde, "Bir Vatan Cephesi'ne lüzum vardır," şeklinde, fikir üretip akıl veriyordu. Bu makaleden yaklaşık 13 yıl sonra DP iktidarı "Vatan Cephesi" kurdu. Buna niçin gerek duydu? Şimdi bu konuya girme zamanı...

KAYNAKLAR:

Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım,* Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977

Sabiha Sertel, *Roman Gibi,* Belge Yayınları, İstanbul, 1987

Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı,* Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992

Bedii Faik, *Matbuat Basın derken... Medya,* I. cilt, Doğan Kitap, İstanbul, 2001

Halit Çelenk, *Barış Savaşçıları,* Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996

Robin Dennisten, *Churchill'in Gizli Savaşı,* (Türkçesi: Sinan Gür- tunca), Sabah Kitapları, İstanbul, 1998

Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi* 2, çeviren: Kerim Bağrıaçık, YKY, İstanbul, 1998

Burhan Oğuz, *Alman Gerçeği ve Türkler,* kendi yayını, Can Matbaa, İstanbul, 1983

Yakın Tarihimiz Eki, *Milliyet Yayını,* [fasikül 9, Nisan 1982]

Okuyucuya Not:

1. İttihat Terakki'nin önemli isimlerinden Yenibahçeli Şükrü Oğuz'un evlatlığı ya da üvey çocuğu mühendis Burhan Oğuz'la tanışmam 1989 yılıdır. Tanıştıran da Bab-ı âli'nin çok tanınan duayen gazetecisi *Dünya* gazetesinin ve *Cumhuriyet*'in yazışleri müdürlerinden sevgili ağabeyim Sami Karaören'dir. Bu olayı ve yankılarını, tepkilerini Burhan Oğuz'un kendisinden çok dinledim. Büyük yaş farkımıza rağmen dost olduk. *Işıklar içinde uyusun.* Ayrıca Sami Karaören'le de çok tartıştığımız bir konudur.

2. Yıldız Sertel'i Cem TV'deki programıma konuk etmiştim. Kendisiyle bu konuyu uzun uzun konuştum. Bu programdan bir süre sonra da ne yazık ki aramızdan ayrıldı. *Işıklar içinde uyusun.*

VATAN CEPHESİ:
CEPHE KURMAYI SEVEN MİLLET

Osmanlı tarihine de Türkiye Cumhuriyeti tarihine de baksak, hep cepheleşmeleri görürüz. Bu niye böyledir? Yanıtı pek çok olabilir. Balkan Savaşları'nın ordudaki cepheleşme yüzünden kaybedildiği hep söylenir.
Cumhuriyet döneminin en bilinen, en çok tartışılan cepheleşme harekâtı da Vatan Cephesi ile Milliyetçi Cephe örgütlenmesidir. Velhasıl, Cephe kurmayı pek severiz.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra, Yassıada'da kurulan ihtilâl mahkemesinde yapılan duruşmaların birisindeki tutanaktan örnek sunan Şevket Çizmeli, "Menderes Demokrasi yıldızı mı?" diye soruyor ve mahkemede verilmiş şu ifadeyi sunuyor: Ankara Vali ve Belediye Başkanı Dilaver Argun, Londra kazasından sonra bir gece geç vakit Menderes'in kendisini İstanbul'dan arayarak, "Bu ne münasebetsizlik, bu memlekette Başbakan sen misin yoksa ben miyim?" diye hitap ettiğini, sebebini sorduğunda, *"**Vatan Cephesi kılıcını elinde tutup Halk Partililere ve muhaliflere karşı kullanan ve partimize büyük hizmetleri dokunan Necip Fazıl Kısakürek**'i Bolu dağlarında Garibaldi Çetesine mensup bir haydut gibi yakalatmışsınız,"* dediğini, kendisinin de bunun sebebini izah ederek, *"Kesinleşmiş bir mahkumiyetin infazı için yakalama emri verilmesi üzerine ya-*

kalatıp İstanbul'a sevk edildiğini'' bildirince, *"Siz rahatsızsınız"* diye telefonu kapattığını, bir müddet sonra tekrar telefon ederek, yakalama emrini okunmasını istediğini, kendisinin de Emniyet Müdürünü çağırıp yakalama emrinin telefonla Adnan Menderes'e okuttuğunu, sanığın Emniyet Müdürüne de çıkıştığını ifade etti.

Menderes'in özellikle Necip Fazıl'ı böylece el altından korumaya alıp, örtülü ödenekten beslemesi ve hele bir yargı kararına dayanan yakalama emrini önlemeye çalışması siyasi ahlâk bakımından çok çarpıcı bir örnektir.

Gazeteci Cüneyt Arcayürek tarihe yaptığı tanıklığı anlatırken, "*1950-1953 yılları arasında, DP henüz taze bir iktidarken, Menderes hükümetleri, Türkiye'de o güne değin görülmemiş kimi girişimlerde bulunuyordu. Yollar yapılıyor, hava alanları açılıyor, limanlar ortaya çıkıyor; bu arada çeşitli nedenlerden ötürü köylünün ürünü -geçmiş yıllara oranla- daha çok değerlendiriliyordu. Jandarma dayağından vergi memurunun zulmüne değin 'baskıdan' yılgın olan halk, bireylere karşı devlet zorbalığının 'tamamen kalkmasa bile' çok azaldığını görüyordu. Daha önemlisi, halk yığınları ile temsilcileri, herhangi bir sorunları olduğunda kalkıp Ankara'ya gelebiliyorlar, karşılarında da dertlerini dinleyen sorumlular buluyorlardı,"* şeklinde çok olumlu bir gözlem aktarmaktadır.

İktidardaki Demokrat Parti, bu olumlu adımlara karşın CHP'den bir türlü beklediği yansımaları görememekten hırçınlaşmış, şikayetçi olmuştur. Arcayürek'in saptamasına göre:

"Atılan bu olumlu adımlara karşın İsmet Paşa'nın ağzından 'olumlu ya da destekleyici' tek bir sözün çıkmaması Adnan Menderes'i' deliye çeviriyor'du. Çoğu kez bu ıstırabını halk önündeki ve TBMM'deki konuşmalarında dile getiriyordu. Paşa ise, bunu 'işitmemezlikten' geliyordu."

1957 yılında seçim yapıldı. Ama DP'nin beklediğinden daha olumsuz bir sonuç çıktı. Bu sonuç hırçınlıklar ortaya çıkardı.

1957 seçimlerinde sonuçların saat 17'den sonra açıklanmaya başlanması gerekirken saat 13'ten itibaren ve muhalefetin moralini bozacak şekilde açıklanmaya başlanması, çeşitli yerlerde oy sandıklarının kaçırılması ve halkın moralini bozan olayların çıkarılması, DP'nin *"Yeter Söz Milletindir"* sloganıyla iktidara gelenlerin, aradan geçen yıllarda başarısızlığa uğradıkça, politikada uyguladıkları ve uygulayacakları taktikleri de ortaya koyuyordu.

Genel seçimler sonrasında toplanan On Birinci Dönem TBMM'nin daha ilk günlerinde iktidar ile muhalefet arasında sert tartışmaların olması, DP Hükümetinin bazı önlemler almasında etkili olacaktı. DP Meclis Grubu, 14 Kasım 1957 tarihinde bir bildiri yayınlayarak; *"Memleketimizin maddi ve manevî huzurunun iadesi, vatanın ve rejimin selâmeti ve amme hizmetlerinin iyi ve süratli yürütülmesi için, lüzum görülecek kanun ve İdarî bütün tedbirlerin derhal alınmasının ittifakla karara bağlandığını..."* açıklamıştı.

Bu bildiri muhalefete karşı bir gözdağı olarak da kabul edilebilir. Ancak bildiri karşısında önce muhalefetin yayın organları ve muhalefeti destekleyen basın tepkisini göstermekte gecikmedi. Bu tepkiler konusunda akademisyen Mustafa Albayrak'ın önemli araştırması olan *"Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti"* adlı çalışmasında çok sayıda örnek verilmektedir.

Meclis'te olayların giderek artması üzerine DP Meclis Grubu, 12 Aralık 1957 tarihinde, TBMM'de muhalefeti daha sık denetime alabilmeyi amaçlayan Meclis İç Tüzüğünde değişiklikler yapmayı kabul etti. Bu tasarı, 26 Aralık günü Mecliste on saat görüşüldü. Görüşmeler sırasında muhalefet, çok sert tepki gösterdi, bu arada olaylar çıktı ve muhalefet Meclis salonunu bir kez daha terk etti. Tüzük değişikliği DP'nin oylarıyla kabul edildi.

Menderes'in konuşmalarından muhalefete ödün verilmeyeceği belli oldu.

İktidar, muhalefet ilişkilerinin gerginleştiği bu günlerde, Irak'ta bir ihtilâl meydana gelmişti. Muhalefetin yayın organı *Ulus* gazetesinin bu ihtilâl ile ilgili olarak yayınladığı yazı ve fotoğraflar, iktidar tarafından, Türkiye'de de böyle bir ihtilâlin istendiği şeklinde yorumlandı.

Şevket Süreyya Aydemir bundan sonrasını **"ihtilâl fobisi"** olarak tanımlamaktadır. Demokrat Parti'nin, virajı dönüp yıkılışa yönelişi, artık, her sağduyulu insanın görebileceği belirtiler veriyordu. Ama 1958 Temmuz-Ağustos aylarından, yani Bağdat Paktı ve bunun iflâsı macerasından sonra bu dönüş, artık her gözün görebileceği bir hal aldı. Çünkü 14 Temmuz'da Bağdat'ta meydana gelen ihtilâl, Kral ailesi ile iktidar önderlerinin toptan öldürülmeleri, yani Menderes'in en beklemediği, hatta Kral ile yakınlarını gene İstanbul'da karşılamak için hazırlanılan bir günün sabahında gelen bu haber, **onun hassas ve romantik ruhunda**, olağanüstü etkiler yaptı. Sarsıntılar yarattı. Bir **"ihtilâl fobisi"** onu da sardı. **Demek ki, bir iktidarın, kendini en güçlü sandığı bir anda, birden ve beklenmeyen bir askerî darbe, her şeyi silip süpürebiliyordu.** Ondan sonradır ki Menderes de bu ihtilâl sözünü dilinden düşürmedi ve kafasından atamadı. Şu sözler onundur:

"Ben, bir halk adamıyım. Başta muhalefet ve baskı gruplan olmak üzere karşımdakiler, benim de düşmanımdırlar. ***Ama bu azınlıklar, beni devirmek için, ihtilâl yolunu da deneyeceklerdir.*** *Fakat benim de her türlü vasıtayı kullanmak hakkımdır."*

Başbakan Menderes, 11 Ağustos 1958 tarihli Grup toplantısında da Türkiye'de "ihtilâl olmayacağının" garanti edilemeyeceğini söyledi ve muhalefeti bu gibi yöntemlere başvurmakla suçladı.

Ne türden psikolojik baskı altında olursa olsun, ihtilâl sözcüğü Başbakan Adnan Menderes'in ağzından bir kez çıkmış oldu. Bundan sonra da sık sık duyulacaktı. En şiddetli konuşmalarından birisini Balıkesir'de 6 Eylül 1958 tarihinde yaptı. Görgü tanıklarının ifadesine göre, yorgundu ve önce konuş-

mak istememişti. Fakat kürsüdeki konuşmacıları dinleyince dayanamamış, konuşmaya başlamıştır.

"Onların niyeti, Büyük Millet Meclisi denen aziz kâbeyi itibardan düşürmek ve memlekete, işte Meclis de kalmamıştır diyerek... seçimlerin semtine dahi uğramadan, iktidara gelmektir... Irak'ı misal göstererek... âdeta bizleri öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı demektedirler. Biz, onların bu meşum maksadını seziyoruz.

Bir zamanlar, Atatürk'e dahi suikastler tertip edilmiştir. Ama, buna cüret edenlerin, idam sehpalarında can verdiklerini hatırlasınlar...

Muhalefet bu değildir. Demokrasi bu değildir. İhtilâl olur, kan olur, ateş olur... Fakat sonunda mutlaka istibdat olur. Biz onlara bu memleketin huzurunu bozmak fırsatını verecek bir iktidar değiliz... Bu nedenle her çareye başvurarak bu iktidar, ihtilâllere ve suikastlere gidilerek yere vurulmak istenmektedir.

Başbakan'ın Balıkesir konuşmasını CHP lideri İsmet İnönü ertesi sabah, Heybeliada'da, gazetede okudu. Dönemin muhalif gazetecilerinden Metin Toker aynı zamanda İnönü ailesinin damadıdır. Kendisiyle aralarında geçen konuşmanın yalnızca kulak tanığı değildir, tarih önünde de tanığıdır. "... ve Menderes'in sözlerini dikkatli inceledi" diyerek, yazdıklarından, İnönü'nün tepkisini okuyalım:

"Derhal mukabele edeceğim?" dedi.

"Ne düşünüyorsunuz?" dedim.

Bir an durdu.

*"**Tamamıyla çılgın halde. Memleketi göz göre göre ateşe götürüyor.** Kendisini ikaz edeceğim. Aklını başına toplasın."*

İsmet Paşa'nın yanıtındaki iki bölüm asla unutulmadı ve demokrasi mücadelesinin tarihi sözlerinden birini oluşturdu. Muhalefet lideri yanıt verirken son derece sakindi. Bunu el yazısıyla, bir kağıda yazmıştı. Gazetecilere onu okudu. Diyordu ki: ***"Doğrudur, bazen sokak serserileri yasal hükümetlere karşı ayaklanmaya kalkışırlar. Ama, bir başka türlü ihtilâl daha***

vardır. O ihtilâli, insan hakları dışında iktidar sürmek sevdasına kapılan siyaset serserileri zorla meydana getirirler."

İdam sehpaları konusundaki sözleri de şu oldu: ***"Bir memlekette idam sehpaları kurulunca, nasıl işleyeceğini kimse bilmez."***

İsmet Paşa, "tamamıyla çılgın halde" tanısı koyduğu Adnan Menderes'ten umudunu kesmişti ve DP'den bunu görmesini istiyordu.

Adnan Menderes'in 21 Eylül 1958 tarihinde İzmir'de yaptığı konuşmadan bir kısa tespiti okuyalım:

"*Valiyi, Kaymakamı, Savcıyı tehdit ediyorlar. Kendilerine hatırlatayım. Bir daha Valiye, Kaymakama, Savcıya, şunu bunu yapacağız derlerse,* ***Demokrasiye paydos!***

Ben de iktidar şimdi elimdeyken, yaparım, ederim. Çünkü milletimizi, memleketimizi, bunların şerrinden muhafaza etmek vazifemizdir..."

Adnan Menderes'in bu taşkın çıkışlarına karşı ise, muhalefet liderinin karşılığı kısadır:

"Demokrat Parti Genel Başkanının demokrasiye paydos etmeye gücü yetmeyecektir. Farzımuhal, herhangi bir kimse, demokrasiyi paydos etmek gibi bir harekete özenip, sabahleyin böyle bir teşebbüste bulunsa, akşama kadar kendisinin ve etrafındakilerin başlarına memleketin yıkılıp, kendilerinin zindana sokulacaklarını göreceklerdir..."

"Orduya gelince?" sorusunun yanıtını Şevket Süreyya Aydemir çok açık veriyor: "Bu sözler sert, fakat uyarıcıydı..."

"Vatan Cephesi" kurulmadan önce, muhalefetin ilk adımı attığı bir "cephe" oluşumuna, Mustafa Albayrak dikkatimizi çekmektedir. Başta Başbakan Menderes olmak üzere, iktidarın yarattığı ve muhalefetin de giderek arttırdığı siyasî gerginlik, bir kez daha "Millî Muhalefet Cephesi" kurulması yolundaki girişimlerin, canlanmasına neden olacaktı.

Cumhuriyet Halk Partisi, TBMM'de 178 milletvekili ile muhalefetin en güçlü partisi olup, küçük partilerin Meclis'te-

ki siyasal gücüne gereksinimi yoktu. Ancak İnönü, "Millî Muhalefet Cephesi"ni kurarak, muhalefetin tabanını genişletmeyi amaçlamıştır. Ayrıca muhalefet partileri arasında yer alan Cumhuriyetçi Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve Türkiye Köylü Partisi'nin de o günlerde, CHP ile pazarlık yapacak durumları da yoktu.

Başbakan Menderes İzmir konuşmasında, CMP ve Hürriyet Partisi'ne, CHP'ye karşı oluşturulacak cephede DP'nin yanında yer almaları çağrısında bulunuyor, eski dava arkadaşlarını DP saflarına katılmaya davet ediyordu.

CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, *"Haysiyetlerin harabeleri üzerinde saltanat sürmek ananesini bu memlekette tasfiye için mücadele eden insanlarız... haysiyet ve şereflerine ihanet edenler bir gün Menderes'e daha kolaylıkla ihanet edebilirler. Onlardan ne iktidara ne de memlekete hayır gelebilir.* diyerek bu öneriyi kabul etmeyecekti.

Türkiye siyaset dünyasının önemli politikacılarından birisi olan CMP'nin lideri Osman Bölükbaşı'nın diplomat oğlu, MHP'de milletvekili olan Deniz Bölükbaşı, babasının yaşamöyküsünde **Vatan Cephesi**'nin kuruluşunu şöyle anlatıyor: *"Türk halkını cephelere bölme amacını güden **Vatan Cephesi** oluşturulması da bu döneme rastlamış ve Menderes 12 Eylül 1958'de Manisa'da yaptığı konuşmada bu düşünceyi şu sözlerle açıklamıştı: **Politikadan ve ihtirastan uzak vatandaşların, karşılarında kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı, vatansever gayretlerini birleştirip bir vatan cephesi kurmaları gereği kendisini göstermiştir."***

Siyasal yaşamdaki **cepheleşme daha doğrusu iç politikayı terörize etme** 1908 seçimlerinin hemen ertesinde başladı. İttihatçı-İtilafçı çekişmesi bir politika yarışması yörüngesinden çıkıp sokak çatışmalarına dönüştü. İşin tuhaf tarafı bu olaylar da kısa bir süre sonra kanıksandı ve sanki, iç politikada terör sıradan bir olaymış gibi kabul gördü. Toplumsal davranış biçimimize yerleşti kaldı.

İttihat ve Terakki Partisi taraftarlarıyla Hürriyet İtilafçılar arasındaki çekişme, öylesine büyük nefret boyutuna ulaştı ki, Milli Mücadele yapıldığında, muharebe meydanlarında toprak şehit kanlarıyla sulandığında bile, İtilafçılar grubu Anadolu'daki mücadeleyi bırakın desteklemeyi, iç isyanlara destek bile oldular. Niçin biliyor musunuz? Çünkü onlara göre, Kurtuluş Savaşı veren kadrolar İttihatçıydı!

Bu iki parti mensup ve destekçilerinin çekişmesi, genetik bir mirasa dönüştü ve bundan sonra kurulan her partide, partililer arasında "cepheleşme" meşru görülür oldu.

Yeniden konumuz olan **Vatan Cephesi** girişimiyle ortaya çıkan ayrımcılığa dönelim.

Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi [CMP] ile Türkiye Köylü Partisi [TKP] birleşerek, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni [CKMP] oluşturdular. 1957 seçimlerinde başarılı olamayan Hürriyet Partisi [HP] ise, Kasım 1958'de CHP ile birleşti. Muhalefetin bu birleşme girişimine DP **Vatan Cephesi**'ni kurarak karşılık verdi. Önemli bir araştırmaya imza atmış olan Hakkı Uyar'a göre, DP'nin amacı, partiye katılımları arttırmak ve partiyi güçlendirmekti.

Vatan Cephesi'nin kuruluşu için çalışmaların başlaması üzerine, muhalefetten Bülent Ecevit, 27 Ekim 1958 tarihinde, CHP Kırklareli İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada gerçek **"Vatan Cephesi"**nin, DP'nin temsil ettiği zihniyete karşı kurulacağını savunacaktı.

Ulus gazetesi Başyazarı Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise, 30 Ekim 1958 tarihli *"Vatan Cephesi mi, Kara Kuvvet Cephesi mi?"* başlıklı başyazısında 'DP'nin Saidî Nursî'nin dualarından medet umduğunu' belirterek, DP'yi, gericilerle işbirliği yaparak, memleketi Orta Çağ karanlığına sürüklemekle..." suçlayacaktı.

Tüm "cepheleşme" girişimlerinin arkasında, politik liderlerin gemlenemez hırslarıyla birbirlerine karşı duydukları kin ve nefret yatmaktadır.

Bunu destekleyen kanıtı Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *"Politikada 45 Yıl"* adlı anılarında okumaktayız.

Hak ederek ünlü olmuş edebiyat adamımız, Adnan Menderes'i İzmir'den tanımaktadır. Menderes henüz 14-15 yaşlarında bir çocukken Yakup Kadri'ye hayrandır. Sonra Meclis'te de birlikte olmuşlar ve saygıları sevgileri hiç zedelenmeden devam etmiş gitmiş. Hatta Hürriyet Partisi'nin kurucusu ve Genel Başkanı Lütfi Karaosmanoğlu'nun evindeki buluşmalarda, sofrada Yakup Kadri de olurmuş, sessizce fakat konuşulanları gizli bir öfkeyle dinlermiş. Bunu Menderes de zaman zaman anlarmış.

Gerisini Yakup Kadri anlatıyor:

"Adnan Menderes, o tarihlerde olsa olsa 14-15 yaşlarında bir ortamektep öğrencisi olsa gerekti. Bana bunları anlatırken gözlerinde ve sesinde hâlâ o çağdaki heyecanının belirtileri vardı ve bu bakımdan onun samimiyetine inanmamam mümkün değildi. İtiraf ederim ki, ben de ona karşı kalbimin köşesinde bir ağabey sevgisi taşıyordum.

...Şu içli ve romantik Adnan Menderes bile biribiri ardısıra şiddet tedbirleriyle hür düşünceyi her yanından kıskıvrak bağlamak yolunu tutmamış mıydı?

Ve onun karşısında temkinli, itidalli bir devlet adamı olarak tanıdığım İsmet Paşa, gençlik çağlarında bile göstermediği bir atılganlık, bir coşkunlukla açtığı mücadelede bütün memleketi bir muharebe meydanına çevirmek üzere değil miydi?

Ve iki kişi arasındaki kördöğüşüne katılmaktan kim kurtulabilmişti? O kördöğüşü memleketin her yanını sarmıştı. Sarmadık hiçbir şehir, hiçbir kasaba, hiçbir köy, hattâ hiçbir dağbaşı bırakmamıştı. Evlere, okullara, mâbetlere kadar yayılmıştı. Evladı babayla, kardeşi kardeşle, dostu dostla saç saça baş başa getirmişti.

...Ben neyi savunuyordum? Neye karşı cephe almıştım? Yaptığım şey, önce karar verdiğim gibi gerçekten bir fikir mücadelesi miydi? Evet, hiç şüphe yok, bir fikir, bir inanç mücadelesiydi ama, neden böyle bir "altta kalanın canı çıksın" kavgası şekline girmişti?

Neden o fikirler, o inançlar zaman zaman birtakım kompleksler, tepkiler, içgüdüler ve hırslar halini alıyordu? Gerçi, her iki taraf birbiriyle saldırma ve savunma silahlarını hürriyet, adalet, demokrasi ve insan hakları gibi yüksek prensipleri adına kullandığını söylüyordu ama, ruh tahlillerini seven ve bilen bir kimse için buna kolayca inanmak ne mümkündü!

İlk tahlil sondajında bütün bir ruh ufunetinin İrinleri dışarıya fışkırıyordu. Sözün kısası, bir yanda ikbal ve iktidara erişmiş olanların böbürlenişleri, öte yanda nikbet ve hüsrana düşenlerin deprenişleri arasındaki çatışmalar bence bütün bu hengamenin asıl sebebini teşkil ediyordu."

Muhalif *Ulus* gazetesi başyazarının kişilere dönük tesbitleri, **Vatan Cephesi** olayının bir başka yanına tanıklık etmektedir.

Muhalefetin DP'ye karşı kin ve husumet cephesi oluşturduğunu ve buna karşı **Vatan Cephesi**'nin kurulmasının zorunlu olduğunu belirten Başbakan Adnan Menderes'in Manisa'daki konuşmasından sonra Hükümet, DP'nin il, ilçe, bucak ve ocak örgütlerini **Vatan Cephesi**'ne katılmaya çağırdı.

1958 sonuna doğru Menderes muhalefetin DP'den yüz çevirdiğine ilişkin iddialarını karşılamak üzere Vatan Cephesi'ni kurduklarını söylemekteydi. Menderes'e göre muhalefet *"Nifak Cephesi"* idi. Ancak **DP, Vatan Cephesi'ne katılım sağlayabilmek için kamuya ait tüm idare ve kuruluşlarda personele baskı yaparak onları Vatan Cephesi'ne kaydetmeye ve bunu da radyodan ilana başlamıştı.** Aynı parlak buluş, esasen DP mensubu olanlara da uygulanıyordu

Vatan Cephesi'nin diğer bir işlevi de herhangi bir partiye bağlı olmayan ve muhalefet partilerine üye olan vatandaşları DP'ye çekmekti. 31 Aralık 1958 tarihinde yapılan bir yasa değişikliği ile, iktisadi devlet kuruluşlarında çalışanların da Vatan Cephesi'ne katılmaları olanağı tanındı.

Muhalefetin aşırı eleştirileri karşısında, **Cumhurbaşkanı Celâl Bayar da, her zaman olduğu gibi, Demokratlar'ın yanın**-

daki yerini almış ve yurt gezilerine çıkmıştır. Bayar, 28 Kasım 1958 tarihinde Çorum'da yaptığı konuşmada; memleketin durumunun iyiye doğru gittiğini belirterek, bu gelişmeleri çekemeyenler olduğunu öne sürmüş ve *"Milletin maneviyatı her zaman olduğu gibi yüksektir. Bu milleti refah ve emniyet içinde yaşatmak için ne mâni olabilir. Eğer bir mâni çıkarsa, bu milletin azim ve iradesi o mâniyi bir karınca gibi ayağının altında ezmeye muktedirdir…",* diyerek muhalefete gözdağı vermekte bir sakınca görmeyecekti.

Vatan Cephesi'nin ardındaki "komplo"yu arayan muhalefet, Celal Bayar'ın bu konuşmasından, DP'nin ve Bayar'ın "muhalefeti bir karınca gibi ezmek istediği" sonucunu çıkarmış, çok ağır eleştirilerde bulunmuştur.

Gazete ve dergilerde, radyoda Vatan Cephesi'nin yoğun bir şekilde propagandası yapılıyordu. Muhalefet partileri radyoyu, *"partizan radyo"* olarak tanımlıyorlardı. Radyonun DP propagandası yapması dolayısıyla, *"Ajans Haberlerini Dinlemeyenler Derneği"* kurulmuştu. **İstanbul Valisi Ethem Yetkiner**, 2 Aralık 1958 tarihinde bu derneği kapattı.

Hem Vatan Cephesi adını taşıyan gazetelerde hem de DP yanlısı gazetelerde Vatan Cephesi'ne geçenlerin isimleri her gün uzun listeler halinde yayınlanıyordu. Ayrıca Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri radyodan da yayınlanıyordu.

Ancak bu durum giderek, bıktırıcı bir hal almış ve çoğu vatandaşlar radyolarını kapatmak yoluna gitmişlerdi. Bu tespiti yapan **DP'li profesör Rıfkı Salim Burçak**'tır:

"Vatan Cephesi"nin yadırganacak, eleştirilecek tarafı, onun adı değil, Demokrat Parti'nin Vatan Cephesi adındaki ocaklarına yapılan bu iltihakların devlet radyosundan verilmesi, radyonun partimiz tarafından bu türlü bir maksatla kullanılması ve bu yayınların herkesi bıktırıp usandıracak bir ölçüde yapılmış olmasıydı.

…Bu yayınlar beklenen sonucu vermekten çok uzaktı. Tersine olarak, radyo yayınları bizim partimizin aleyhine bir hava uyandırıyordu.

Duyduğum [bazı] şaşkınlıkla notlarımın arasına almış olduğum iki örneği burada kaydetmek istiyorum:

1. Londra'da vukua gelen uçak kazasından sonra Adnan Menderes Londra kliniğine yatırılmış, cenazeler de Türkiye'ye gönderilmişti. Radyo, cenazelerin Esenboğa Hava alanına geldiği haberini verdikten sonra, muhalefet partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne katılanların Başbakana çektikleri telgrafları okumağa başladı. Bu olacak şey mi idi?

2. 9 Nisan 1959 Perşembe günü Ramazan Bayramı idi. Devlet Radyosu o sabah bayram hakkında dini bir konuşma verdi ve hasımların, küsmüşlerin barışmaları gerektiğini anlattıktan sonra Vatan Cephesine iltihakları vermeğe başladı."

Vatan Cephesi'ne üye olan kişilerin sayısal değerlendirmesi için Rıfkı Salim Burçak'ın **"On Yılın Anıları"**na başvuruyoruz: **Vatan Cephesi**'ne üye olanların sayısı kurulmasından bir yıl sonra 973.170'e ulaşmıştı. İstanbul'd**a Vatan Cephesi**'ne üye olanların Mart 1960 tarihindeki sayısı 76.040 idi; Vatan Cephesi ocağı sayısı ise, 134'tü.

Dönemin DP'li gazeteleri incelendiğinde Vatan Cephesi'ne üye olanların çoğunun köylerden olduğu görülmektedir. Bunun nedeni de köylere yatırım vaadi olsa gerektir. DP, muhalif partilerin kendisi karşısında işbirliği yapması ve yükselen kentli-aydın muhalefetine karşı kırsal kesimden destek arıyordu. **Desteğin sağlanmasında kullanılan faktörler arasında din ve anti-komünizm de vardı.**

DP'lilerin büyük çoğunluğu muhalefeti *"şer cephesi", "gafiller", "kinciler ve nifakçılar kervanı",* gibi altından kalkılması güç sıfatlarla tanımlıyorlardı. Buna karşılık muhalefet de gittikçe daha hırçınlaşıyordu.

CHP başta olmak üzere muhalif partilere göre, Vatan Cephesi vatandaşları bölmeye yöneliktir; Vatan Cephesi'ne insanlar zorla ve baskı yoluyla, vaatlerle geçirilmekte ve üye sayıları abartılmaktadır.

Vatan Cephesi üye sayılarını arttırmak için yoğun çaba sarfeden **DP, Devlet Tiyatrosu çalışanlarını, TCDD çalışanlarını, Sağlık Bakanlığı bünyesinde çalışan doktorları Vatan Cephesi'ne sokmak için baskı uyguluyordu. Girmek istemeyenler tayin ve sürgün tehdidi ile karşı karşıya kalıyorlardı.** Bu uygulanan onlarca baskı örneklerini Hakkı Uyar'ın araştırmasında okumak olasıdır.

CHP ya da DP milleti ikiye bölmeyi hangi zorunlulukla yaptıklarını ne türden kanıtlara dayandırırlarsa dayandırsınlar, ortaya çıkan feci sonuçlarını açıklayabilecek bir akıl yoktur. Vatan Cephesi girişimi, muhalefet lideri İsmet İnönü'ye karşı bazı kentlerde saldırılarda bulundular. Buraları; Uşak, Topkapı, Geyikli, Yeşilhisar, Çanakkale saldırılarıdır. Daha da kötüsü, demokrasi adına bağışlanamaz olanı **DP'nin *Tahkikat Komisyonu* kurarak faşizm rüzgârı estirmiş oluşudur.** Bu da Vatan Cephesi kurdurulmasının varmış olduğu bir aşamadır.

Şevket Çizmeli'nin ilginç bir tespiti var. Buna göre: "Bugün, hunharca işlenmiş yüzlerce cinayet failleri Hizbullahçıların Necip Fazıl'ın Akıncılar'ından gelmekle övündükleri düşünülürse, DP'den başlayan İslamcılık serüveninin nerelere ulaştığı ibretle gözlenebilir. Hele hele Menderes'in Necip Fazıl'ı "Garibaldi Haydutu"na benzetmesi de anlaşılan içkili bir gecenin şaşkınlığı sonucudur. İtalya'nın ulusal kahramanını **Necip Fazıl gibi kumarbazlıktan sanık bir din tüccarına** benzetmesi sık sık sergilediği, onun deyimiyle *"malumat füruş'luk* (bilgi satıcısı) örneğidir.

Sonuç olarak: 1958 yılındaki **DP 1908 yılından sonra ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nin iç politikada zayıflamasına yol açarak, devletin çöküşünü hızlandıran İtilafçı- İttihatçı cepheleşmesinden hiç ders almadan, Vatan Cephesi gibi çok tehlikeli bir örgütlenmeye gitmiştir.** Bedeli tahminlerin ötesinde ağır ödenmiştir.

Cumhuriyet'in siyasi tarihinden ders almadığı görülen siyasi partiler 1975 yılında Milliyetçi Cephe adıyla (Adalet

Partisi- Milliyetçi Hareket Partisi- Güven Partisi) yine CHP'ye karşı bir "cepheleşmeye" gittiler. Bedeli, binlerce memleket evladının canını siyasi cinayetlerde yitirmeleri ve hızla 1980 askeri müdahalesine gidiş oldu.

Artık partiler ve liderleri ders almıştır, demokrasi tekerleğinin döndürülmesi amacıyla her türlü özveride bulunacakları düşünülürken, böyle olmadı, 1997 yılında [DYP-FP-YDP- LDP-DP] Doğruyol Partisi ve Fazilet Partisi'nin kurduğu *"Demokrasi Cephesinin* gündeme getirildiğini gördük. Bazı yazarlar buna "irtica cephesi" de dediler. Özellikle Tansu Çiller ile Necmettin Erbakan yaratacağı zararları hiç göz önünde bulundurmadılar.

Tüm siyasi cephelerin kurulmasıyla belki seçmenler psikolojik olarak tatmin edilebilir, yüreklendirilebilir ama *Vatan Cephesi* olayında olduğu gibi "demokrasi" kaybetmektedir.

Gazeteci Ali Sirmen, *Milliyet* [17 Ağustos 1998] gazetesinde İsmet İnönü ile ilgili bir anekdotu yazmıştır. 1950'li yıllarda bir gün İsmet Paşa, Menderes için şöyle demişti:

"-Adnan Bey çok hata yapıyor.

Sormuşlardı kendisine,

-Peki Paşam sizin hiç hatanız olmadı mı?

Paşa'nın yanıtı ibret vericiydi:

-Olmaz olur mu? Çoook, yalnız ben hiçbir zaman aynı hatayı iki kez yapmadım."

Sözün kısacası, siyasetçiler ders almaktan nefret ediyor ve **"cepheleşmeyi"** ve **"cephe kurmayı"** seviyorlar. Demokrasi yıkılsa, insan hakları ihlal edilse bile...

Türkiye'de, Osmanlı'nın son yıllarında da tanık olunduğu gibi "cepheleşme"ye sürekli itibar edilmektedir. Her alanda "cepheleşme" sürüp gitmektedir. Bu bağlamda verilecek en çarpıcı bir örnek **"Yorgun Savaşçı"** filminin yakılmasıdır. Kemal Tahir'ci ve Çerkeş Ethem'ci cepheye karşı kurulan cephenin intikamıdır. Ayrıntıları görelim...

KAYNAKLAR:

Metin Toker, *İsmet Paşa'yla 10 Yıl (1957-1960),* Akis Yayınları, Ankara, 1966

Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960,* c:3, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984

Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 21 Mayıs İhtilali,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976

Deniz Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı,* Doğan Kitap, İstanbul, 2005

Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960),* Phoenix Yayınları, Ankara, 2004

Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş (1945-1973),* Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981

Hakkı Uyar, *Vatan Cephesi,* Büke Yayınları, İstanbul, y.t.y.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl,* İletişim Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1999

Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları [1950-1960],* (kişisel yayını) Ankara, 1998

Şevket Çizmeli, *Menderes Demokrasi Yıldızı?,* Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007

BARIŞ GÖNÜLLÜLERİ: TÜRKİYE'NİN ETNİK HARİTASINI ÇIKARANLAR

1962-1972 yılları arasında Amerika'dan Türkiye'ye 1200'ün üzerinde barış gönüllüsü gönderilmiş. Türkiye'ye gelmiş bazılarının itiraflarına da yer veriliyor ve bu kişilerin barış gönüllüsü adı altında Türkiye'nin etnik mezhepsel haritasının çıkarılması için görevlendirildikleri, nerelerde kan davası var, nerede ne yapılırsa etnik çatışmalar çıkar gibi konularda çalışma yaptıkları anlatılıyor. O dönemden bu problemlerin temellerini atmışlar. Şimdi bu nasıl bir gaflettir, 1200 yabancı geliyor ve bu faaliyetleri yapıyor, kimsenin haberi yok, olacak şey mi?"

Çocukluğumda gördüğüm **Barış Gönüllüleri'ni, "Kadınlar, Gemiler, Otomobiller"** kitabımda anlatmıştım. Orada eksik kalan kısımları da tamamlayarak, [annemin belleğinde kalanlardan da yararlanarak] yazıyorum. 1964-1965 yılında Amerikalılar niçin Rami'ye gelmişti? Neden Eyüp'ün sırtındaki bu eski Osmanlı köyünü tercih etmişlerdi?

Doğrusu, o zamanlar pek fikir yürütecek halde değildim. Zaten olamazdım, çünkü çocuktum! Ama bildiğim tek bir şey var, yaşamımız çok renklenmişti. Artık konuşma konularımız değişmiş, yaşlı kadınlar bile hep Amerikalıları konuşur olmuştu. Bunu çok açık anımsıyorum, çünkü, bahçede tulumbalı kuyumuz vardı ve üç tane de tatları birbirinden farklı dut

ağacı... Bu nedenle, akşam üstleri dut silkelendiğinde sokağın tüm oturanları gelir, kaplarını doldurur, giderlerdi. Bu nedenle tüm dedikoduları duyardım. Amerikalılar babamla samimi oluncaya kadar yalnızca uzaktan izlerdim.

İlk önce genç bir çift gelip, bizim sokağın başında ev tuttu. Sonra gelenler, Komünist Saffet'in bahçesi diye bilinen tarlaya yapılan ilk toplu konut olan Kooperatif Bloklarına yerleştiler. O zamanlar evlerde kalorifer sistemi yoktu, odun ya da kömür sobası yakılırdı. Hatta evlerin içinde su da yoktu, su semtin çeşmelerinden sağlanıyordu. Evlere su tesisatlarının çekilişi 1970 sonrasıdır.

Düşünsenize, konforuna düşkün Amerikalılar bu yaşam tarzına razı olmuşlar.

Evimiz ünlü Ayten Sokak'taydı. Bu sokağın en önemli özelliği, Haliç'i kucaklıyor olmasıdır. Çünkü tam vadinin kenarındadır.

Erkek, Kızılderili asıllıydı. Karı-koca Amerikalılar, herkesin Hacı dediği ama gerçek hacı olmayan, güzel torununun adı Asuman olan birisinin evinde oturuyordu. O günlerde **Mehmet Şevki Eygi'nin Suudi Arabistan'ın parasıyla çıkardığı söylenen** *Bugün* gazetesine abone olan hacca gerçekten gitmiş bir tornacıya her gün gazete gelirdi. Bir ayağı özürlü, bana göre yaşlı bir erkek getirirdi. Babam Cilavuz Köy Enstitüsü mezunu bir öğretmendi [3 Ağustos 1966 tarihinde yaşamını yitirdi, ışıklar içinde uyusun!..]. Ancak beş dilde mütercimlik, bildiğim kadarıyla da iki dilde tercümanlık yapıyordu. Bu nedenle Amerikalılar ama özellikle bizim evimize en sık Kızılderili olanlar gelip giderdi.

Sonra semte başkaları da geldi. Erkekler atletik yapılıydı. Kadınlar da bizimkiler gibi pek ev kadını tipinde değildi. Tam anımsamıyorum ancak dört çift taşınmıştı. Bir daireyi paylaşan da dört bekâr erkek vardı. Sanıyorum bloklar yeni yapılmış olduğu için bu kadar çok boş daire bulunuyordu. Kiralık

olarak tercih edilmesinde, yeni olmalarının da çok büyük rolü vardı. Rami çok eski bir semt olduğu için yapılar genellikle bakımlı ama eskiydi.

O gün sanki çok doğalmış gibi gelen bu durum, aradan yıllar geçince bana bir tuhaf görünüyor. Neden? Bir grup Amerikalı geliyor ve Rami gibi sur dışındaki bir semtte oturmaya başlıyorlar. Tabii ki Rami önemli bir semtti, Eyüp'ün tam çıkışındaydı, 2.Mahmut'un yaptırdığı en büyük kışla oradaydı, Haliç'i tepeden gören manzarası olağanüstüydü, okuma yazma oranı çok yüksekti, anımsadığım kadarıyla sola eğilimliydi. Hiç kuşkusuz bu nedenle tercih edilmiştir. Ama yine de bana tuhaf geliyor.

İçme suyunu Sucu Şevket kamyonla damacanalarla getirirdi. Günlük kullanma suyunu ise ya eşekli sakalar ya da suya para vermek istemeyen kadınlar her sokakta birkaç tane olan çeşmelerden taşırdı. 20 litrelik bir teneke su 25 kuruştu. Amerikalı kadınların bazıları şalvar giyip, başlarına çember atıp çeşmede su doldurmaya gelirdi. Hangi lisanda olduğunu bilmiyorum, ancak kadınlarla konuşurlardı. Hatta Türk kadınlar onlara dantel örmesini, kanaviçe işlemesini öğretmeyi başardı. Boncuklu Necla'nın lahana ve yaprak sarmayı bile öğrettiğini duydum. Kimlerden mi? Bahçemizdeki tulumbadan su çekmeye gelenlerden. Uzun zaman hiçbir problem çıkmadı.

Bir gün Amerikalı gençlerin, sokağın kızlarına asılmış olduğunu ağabeylerimizden duyduk. Daha doğrusu Aksaray Yenikapı sahilinde el ele yürürken görülmüşler! Sokağın bıçkınları bunu içlerine sindiremedi. Ben görmedim ama Şifa bayırında kapışmışlar. Ve Türkler Amerikalılara pabuç bırakmamış!

Benim yaş grubumun yurtdışına gitme tutkusunda, bu "barış gönüllüsü" adı altında gelen Amerikalıların etkisi oldu sanıyorum. Bu sokaktan yedi kişi daha sonra yurtdışına gitti, orada yerleşti, bir tek ben geriye döndüm!

Amerikalılar zaman zaman bizim eve gelirlerdi. Babam onlara tercümanlık yapardı. Annemden daha sonra öğrendim, bizim evdeki dikiş makinesine ilgi duyup özenen, adını hatırlayamadığımız kadınlardan birisi, eşi Kızılderili olanıymış. Ama kocası itirazlanmış, kısa bir süre sonra Türkiye'den ayrılacağız, almamızın anlamı yok demiş. O yıllarda sokak siyah taşlarla kaplıydı. Sonraları, paket taşı adını verdiğimiz dökme betonlarla, ardından da asfaltla kaplandı. Taşlı olduğu yıllarda, meyilli arazi olması nedeniyle de yağmur ve sel sularının geçişine sahne olurdu. Dolayısıyla çamurdu.

Amerikalılar toplu ulaşım taşıtlarıyla gidip gelir ve sokağın başında ayaklarına renksiz, çıt çıtlı naylonlar takardı. Bunlara galoş dendiğini yıllar sonra öğrenebildim. Bazı hafta sonları askerî renkli bir minibüs gelir, toplu olarak giderlerdi. Bir keresinde babamın da onlarla Büyük Çekmece Gölü'ne gittiğini anımsıyorum.

İki yıl içinde peyderpey gitmeye başladılar. O dört genç gitmeden kısa bir süre önce hepsinin üniformalı olduğunu ve askerî bir araçla alınıp götürüldüğünü gördük. Mesut ve ben şaşırıp kaldık. Günlerden cumaydı ve biz çocuklar her cuma öğlende 66. Tümen'e giderdik. Çünkü öğlenleri oranın komutanı, askerlerle birlikte yemek yememize izin vermişti. Kuru fasulye, pilav ve helva yerdik. O helvanın tadı damağımdadır.

Amerikalıların Jeep'le götürüldüğü gün dördünü de 66. Tümen'de gördüm. Subayların masasında oturmuşlardı. Üniformaları bizimkilerden şıktı. Değişikti, olayı daha sonra anlattığımız Dökümcü Apo onların "marin" olduğunu söyledi.

***

Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığına karşı koyacağı ve Türk milletini psikolojik savaşa hazırlayacağı düşüncesiyle bir dernek kurdurulmuş ve yaygınlaştırılmıştı. Bunun adı

"Komünizme Karşı Mücadele Derneği" idi. Bugün üzerine çok spekülatif konuşmalar yapılan, tezler üretilen Fethullah Gülen de demeğe önce Erzurum'dan katılmış, ardından İzmir'e tayin edildiğinde de **asıl, merkez olan İzmir'deki Dernek**'te faal rol oynamaya başlamıştı. **Zamanla öğrendiğimize göre, Türkiye'nin başını derde sokan ve "başına bela olan" hemen tüm sağ yelpazedeki politikacılar ve akademisyenler bir şekilde bu Dernek'te "istihdam "edilmişler.**

Bu kişilerden birisi de MSP'nin, RP'nin ünlü politikacılarından Recai Kutan'dır. İTÜ'de bu Derneğe nasıl katıldığını ve ne tür etkinlikler yaptıklarını *Zaman* gazetesinde yayınlanan bir röportajda [17 Kasım 2008] anlatmıştır; benim dikkatimi yoğunlaştıran da gazeteci Tuncay Özkan'ın mapushanede yazdığı *"Ergenekon: Çook Gizli Örgüt Nasıl Kurulur?"* kitabında yaptığı alıntı oldu.

İTÜ'de Türk Kültür Derneği Ocağı'na giden Kutan, Ocağın, Nurettin Topçu'nun önderliğinde' Anadolucular' ve 'Nihal Atsız'ın temsil etiği 'Turancılar' olarak iki hizbe ayrılışını şöyle anlatıyor:

"1948-50 yılları. Biz dernekte 4 sayfalık Komünizme Karşı Mücadele adında tabloid bir gazete çıkardık. 15 günde bir yayımlanıyordu. 12 bin adet basılıyor ve tamamı satılıyordu. Gazeteyi sokaklarda biz satardık. Topçu, Atsız, Ali Fuat Başgil, Arif Nihat Asya, Prof. Remzi Oğuz Arık gibi isimler orada yazıyordu. Derginin yazı işlerine ***Bediüzzaman Said Nursi'nin avukatı Bekir Berk*** *bakıyordu."*

Genelkurmay'ın halka, 'teröre karşı kitlesel karşı koyma çağrısı oldu. Halka böyle bir çağrı yapılmasını nasıl değerlendirdiniz?

Teröre karşı mücadele vatandaşın değil, güvenlik güçlerinin görevidir. Vatandaş zaten üzerine düşeni yapıyor, evladını askere gönderiyor, şehit veriyor. Sosyal hadiseler siyah-beyaz şeklinde birbirinden ayırt edilemez. Bu tür çağrılar toplumda kutuplaşmaya neden olur. Terör konusunda asıl zafiyet devlet politikasında. Türkiye'de 1960'lara kadar terör diye bir sorun yoktu. Ben 1957-1960 yılları arasında Güneydoğu illerinde DSİ bölge müdürüydüm, GAP'ın

çalışmasını yapıyorduk. O *zamana kadar hiçbir terörist faaliyet yoktu. 60'tan sonra Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde* ***Yön*** *diye bir dergi yayınlanmaya başladı. İlk defa bu Dergi Kürt ve Alevilik meselesini kaşımaya başladı. Bu yeni çıkan ulusalcıların temeli de oralara dayanır. Bunlar şimdi kalkıp Kurtuluş Savaşını omuz omuza veren insanların çocuklarına bayrak sallayarak vatanseverlik taslıyorlar. Bu* ***Yön Dergisini*** *çıkaranlar Ankara'da yine* ***Sosyalist Kültür Demeği*** *diye bir dernek kurdular. İlk şubesi Diyarbakır'da açıldı. İşte bu derneğin Fransa'da eğitim görmüş Marksist Kürtçü üyeleri Diyarbakır'da yuvalandılar.* ***60 ihtilalinden sonra Milli Birlik Komitesi bütün dernekleri yasakladı, iki demeğe izin verdi. Biri Sosyalist Kültür Derneği diğeri de merkezi İzmir'de olan Komünizmle Mücadele Demeği.*** *Böylece adeta 80 ihtilali öncesi terör koşullarına yol verilmiş oldu.*

O günlerden beri terör Türkiye'nin gündeminden düşmüyor ve insanlarımızı kurban vermeye devam ediyoruz. Terör bitirilmek istenmiyor mu?

Bu işlerde kesinlikle yabancı güçlerin ve işbirlikçilerinin parmağı var. Bir örnek vereyim; DSİ'de görev yaparken Mardin'in İdil kazasına gitmiştim. Orada karı-koca Amerikalı bir çifte rastladım. Kaymakam, bunların ***"barış gönüllüsü'*** *olarak bir senedir burada olduklarını ve bir sene daha kalacaklarım söyledi. Hanım ortaokulda İngilizce hocalığı yapıyormuş, beyi de köylülere tarım konusunda bilgiler veriyormuş. Geçenlerde* ***'Barış Gönüllüleri'*** *diye bir kitap yayınlandı. Bu kitapta barış gönüllülerinin 'barış' adı altında İslam dünyasında ve Türkiye'de yaptıkları faaliyetler anlatılıyor. Kitaba göre 1964-1968 yılları arasında Amerika'dan Türkiye'ye 800'ün üzerinde barış gönüllüsü gönderilmiş. Türkiye'ye gelmiş bazılarının itiraflarına da yer veriliyor ve bu kişilerin* ***barış gönüllüsü*** *adı altında Türkiye'nin etnik mezhepsel haritasının çıkarılması için görevlendirildikleri, nerelerde kan davası var, nerede ne yapılırsa etnik çatışmalar çıkar gibi konularda çalışma yaptıkları anlatılıyor.* ***O dönemden bu problemlerin temellerini atmışlar.*** *Şimdi* ***bu nasıl bir gaflettir, 800 yabancı geliyor ve bu faaliyetleri yapıyor, kimsenin haberi yok, olacak şey mi?"***

***

Türkiye'deki en önemli kurumlardan birisi **Elektrik İşleri Etüd İdaresi**'dir. Eti Bank'la birlikte aynı gün kurulduğu ilan edilmiştir. Kurucusu Celal Bayar'dır ve **1930'larda kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda burası *sağın* adam yetiştirme yeri oldu.** 1958 yılında IMF anlaşmasında koşul vardı; planlama ve koordinasyon teşkilatı kurulması. Dikkatimizi çekmektedir ki, bu teşkilat DP döneminde kurulmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası da burası Devlet Planlama Müsteşarlığına dönüştürüldü. Gazeteci Ali Gevgili tanık olduğu *27 Mayıs dönemini* yorumlarken; *"Yeni rejim, 30 Eylül 1960'ta **Devlet Planlama Teşkilatı**'nı kuruyordu. Özel kesim için **yönlendirici,** kamu kesimi için zorunlu nitelik taşıyacak olan **devlet planlama** hem ekonomik kaynak kullanımını **yönlendirme,** hem de **denetleme** aracıdır. Siyasal belgeler, Türkiye'de 27 Mayıs'la açıklık kazanacak planlama çabalarının gerçekte daha Menderes iş başındayken başlamış olduğunu gösterirler. Tanınmış Batı Avrupalı planlama uzmanı Prof. Jan Tinbergen'in gözetiminde Ankara'da sessizce çalışmalar, Demokrat Parti'nin **çizgi dışı** ekonomik büyüme programından bunalmış bulunan Batı sisteminin koyduğu koşullara da uygundu. **Büyüme,** böylece, bir **disipline** alınabilecekti,"* demektedir.

Bu konuyu aklımızda tutalım.

John E Kennedy 'ilerleme için ittifakı' kurdurup, buna göre Türkiye benzeri ülkelerde de yapılandırmaya gidildi. Bu bağlamda olmak üzere, DPT'den Recai Kutan'ından Özal'lara kadar kimler geçmedi ki. Yalçın Küçük te buradaydı. Demek ki DPT'nin bize göstermesi gereken şudur: Sol ve sağ, planlamada uzlaştılar. Niçin ve onları kim uzlaştırmaya yönlendirdi? Bu soruların yanıtları da ayrı bir makale konusudur.

Tuncay Özkan'ın yukarıda sözü edilen kitabında bir paragraf dikkati çekiyor: "**12 Eylülcüler Komünizme Karşı Mücadele Derneği'nin faaliyetleriyle gelişip iktidar oldu**

lar. İzmir merkezli bu derneğin üyelerinden biri Fethullah Gülen'di. **Kurucularından biri ise 27 Mayıs 1960 darbesini yapıp cumhurbaşkanı olan Orgeneral Cemal Gürsel. Darbeden dört gün sonra yazılı bir açıklamayla Komünizmle Mücadele Derneği'nden istifa etti."**

Bu bilgiye bir noktada ben ekleyeyim, **27 Mayıs** öncesi Kara Kuvvetleri Komutanlığından emekliliğini isteyip ayrılan Cemal Gürsel İzmir'e yerleşmişken, *İhtilal*'in başına buradan getirtilmiştir. Belki hiç önemi yok ama yine de İzmir bir bağlantı olabilir.

AB konusundaki uzmanlığı ve Avrupa Birliği karşıtlığı ile tanıdığımız akademisyen Erol Manisalı, üniversite yıllarında, yirmili yaşlarındayken Cihangir'de tanıştığı Amerikan Konsolosluğu mensubu diplomat John Meultke ile ilişkisi çerçevesinde **Barış gönüllüleri** varlığından söz etmektedir.

Öğrencilik yıllarımda 27 Mayıs hareketini desteklemiştim. 1960'lı yıllarda emperyalizme karşı duran etkinliklerin ve fikir hareketlerinin içinde yer aldım. 1961 Anayasası'nın gösterdiği yolda yürümeye çalışmıştım.

Yirmili yıllarda bir genç olarak içinde yer aldığım etkinlikler ve politik çizgi doğal olarak John'unki ile taban tabana zıttı. [John Meultke] ilk karşılaştığımız yıllarda Türkiye'de;

- *Gençlik hareketlerinin çok yoğun olduğu bir dönemdi; 1961 Anayasası'nın güvenceleri altında gençliğin emperyalizm karşısında açık tavır aldığı yıllardı.*
- *ABD ile Sovyetler arasında Soğuk Savaş'ın en buhranlı dönemini yaşıyorduk.*
- *Küba Krizi'nin, Doğu Anadolu'daki Amerikan füze krizinin yaşandığı yıllarda Türkiye'ye **'Amerikan Barış Gönüllüleri'**nin yığınla geldiği ve toplumun içine nüfuz ettiği bir dönemdi.*
- *1964'teki ünlü Johnson mektubunun İnönü'ye yazıldığı yıllardı.*

Manisalı bu dönemle ilgili şunu söylemeye devam ediyor:

"... *Türk gençliği çok farklı bir heyecan sergiliyordu. Amerika'nın Türkiye'ye gönderdiği* ***'Amerikan Barış Gönüllüleri' özünde Amerikan emperyalizminin gönüllüleriydi.*** *Ama gönderilen Amerikalı gençlerin büyük çoğunluğu Türkiye'ye niçin geldiklerinin farkında bile değillerdi. Gelenlerin birçoğu kendilerine göre, 'iyi şeyler yaptıklarına inanıyorlardı'. İçlerinde bazı kuşkular olmasına karşın, işin sadece olumlu yanını görmeye çalışıyorlardı, çünkü öyle yönlendirilmiş ve koşullandırılmışlardı.*

Bunu çok iyi biliyorum; o gençlik yıllarımda ***barış gönüllülerinden*** *biriki yakın arkadaşım olmuştu. Siyasî konular açıldığında kendilerini bir izci gibi görenler bile vardı. Oysa onlar dev savaş aygıtının minnacık parçalarıydılar."*

Manisalı'nın tanıklığından, o dönemde yalnızca Amerikalı **barış gönüllülerinin** değil, başka ülkelerden de görevlilerin varlığını öğreniyoruz:

"Amerikan Barış Gönüllüleri *gibi kapsamlı olmasa bile İsveç, Norveç, Danimarka'nın da 60'lı yıllarda öğretmenler gönderdiği az bilinir. İskandinav ülkelerinin öğretmen yardımı projelerinin 5-10 yıl devam ettiğini sanıyorum. 1970'li yıllarda yavaş yavaş ortadan kayboldular, aynen Amerikalılar gibi..."*

Saadet Partisi eski genel başkanı Recai Kutan, genel başkanlığı Numan Kurtulmuş'a devrederken Kongrede yaptığı konuşmada, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki terörün nedenlerini ortaya koyarken Barış Gönüllüleri'ne de vurgu yapıyordu: "Bugün terörle anılan bölgede, 9 yıl süreyle, Fırat ve Dicle nehir havzalarının planlamasını yapmak için Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Van, Hakkari, Elazığı, Tunceli, Malatya, Adıyaman, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Bingöl illerinde köy köy, mezra dolaştık. Bu planlama çalışmaları sırasında, bölgede bir tek anarşi ve terör olayına rastlamadık. Soruyorum, ne oldu da terör belası 1980'den sonra hortladı ve binlerce cana, milyarlarca dolara mal oldu. Başkan Kennedy tarafından hazırlanan

"Barış Gönüllüleri" projesiyle ilgili olarak ABD-Türkiye arasında yapılan ikili anlaşma ile, 1962-1972 yılları arasında 10 yılda ülkemize gönderilen ve 27 ay süreyle görev yapan 1585 barış gönüllüsünün hangi hain çalışmaları yaptıklarını, Türkiye'deki hassasiyetlerini, etnik ve mezhep ihtilaflarını belirlemediklerini bilmeden, terörün nasıl olup da hortladığım anlamak mümkün değildir. Irak'taki Birinci Körfez Harekâtı'nın ardından, Bakanlar Kurulu'nun kararıyla "Çekiç Güç" Türkiye topraklarında konuşlandırıldı. Saddam'a 36'ıncı paralelin kuzeyindeki topraklara geçme yasağı koyuldu. **Çekiç Güç, bu bölgede bir otorite boşluğu oluşturdu. Bu boşluk PKK'lılar tarafından doldurulduğu.** Biz Milli Görüş olarak, en başından beri "Çekiç Güç"e karşı çıktık. 54. Erbakan Hükümeti ilk iş olarak Çekiç Güç'ün yetkilerini sınırlandırdı. Bunu Keşif Gücü haline getirdi. Bu karardan sonra Kuzey Irak'taki 5 bin Amerikan ajanı Kuzey Irak'ı terk etme mecburiyetinde kaldı. Bugün başımıza sarılan terör belasının kökü, ta o yılların yönetimlerinin gafletine dayanmaktadır..." [Kaynak: E Erboz - M. Soydan, *Barış Gönüllüleri,* S. 75-76]

İzmir Büyükşehir eski Belediye Başkanı Burhan Özfatura iki ilginç deneyim yaşamış. Bunlardan birisiyle havaalanında, ötekisiyle de otelde karşılaşmış. Şöyle anlatıyor [25 Ekim 1990 tarihli *Zaman*]:

"Hilton Oteli'nde kahvaltı ettiğim sabah yanıma Türkçesi fena olmayan biri geldi. Adam kendisinin Amerikalı bir mimar olduğunu söyledi. Anlatmaya başladı.

"Ben evvelce 12 Eylül öncesinde Türkiye'de Barış Gönüllüsü idim. Sivas civarında görevlendirilmiştim. Açık söylüyorum, casustuk. Sizin mezhep ve kan gütme davalarınızı çok iyi etüt ettik ve o civarın haritasını çıkarttık. Millet de bizi oraya gitmiş, çocuklarına yabancı dil öğreten biri sanıyordu. Bundan dolayı biz onların misafirperverliklerini bile görmüştük. Yemeyip yedirdiler. Ama biz buna karşı ne yapıyorduk, vazifemiz icabı aileler arası gidip, unutulmuş düşmanlıkları, kan davası ve mezhep ayrılıklarını körüklüyorduk.

Halbuki o düşmanlıklar çoktan unutulmuştu. Biz Ahmet Ağa'ya gidiyorduk ve 'yahu şu Mehmet Ağa'nın dedeleri ne hain imiş; koç gibi dedene kıymışlar' deyip eski yarayı kaşıyorduk ve kanatıyorduk. Bir defa da Mehmet Ağa'ya gidiyor, 'şu aile de size az kalleşlik etmedi' diyor ve eski ateşi körüklüyorduk. Böylece huzuru bozduk. Sivas ve çevresinde olayları başlattık. Pek çok masum çocuk ve kadının ölümüne sebep olduk. Daha sonra yaptığımız korkunç ve iğrençliğinden vicdan azabı duydum ve ülkemi terk ettim. İsviçre'ye yerleştim. Evlenmiyorum. Evlenirsem çocuğum olacak. Halbuki ben yüzlerce çocuğun öldürülmesine sebep oldum. Bu yaptığım benim çocuğumun başına da gelebilir endişesiyle evlenemiyorum." [Kaynak: E Erboz - M. Soydan, *Barış Gönüllüleri*, s. 115]

Burhan Özfatura'nın yaşadığı ikinci olay daha da ilginç. ABD dönüşü havaalanında birisi yanına geliyor, *"Kalkınma projeleri üretmek ve uygulamak için gittiğimiz Türkiye'de, toplumun unuttuğu yüzyıl önceki kan davalarını tespit edip tekrar hayata geçirmek gibi toplumsal düzeni etkileyecek faaliyetler organize ettik... Vicdanım rahat değil. Bir Türk olarak sizden bunun için özür diliyorum,"* diyor. [Kaynak: F. Erboz - M. Soydan *Barış Gönüllüleri*, s. 114]

Bu karşılaşmalar ilginç çarpıcı örnekler...

***

Türkkaya Ataöv "Amerika NATO ve Türkiye" arasındaki ilişkinin başlatılma nedenleri ve gelişim sürecini analiz etmeğe uğraşırken **"Barış Gönüllüleri"**ne de dikkatini yoğunlaştırmıştır.

Öncelikli olarak vardığı sonuca göre, ***"Barış Gönüllüleri emperyalizmin ideolojisini yayan, Amerikan dünya görüşünün propagandasını yapan ve ulusal kurtuluş hareketlerine cephe alan, özel olarak yetiştirilmiş bir misyonerler grubudur."***

Buradan hareketle, "Türkiye'de Amerika'nın yaygın bir ideoloji kampanyasının amaçları Türk kuşaklarının eğitimi

ni denetim altına almak, Türkiye'yi kapitalist dünyanın sömürgen kıskaçları içinde tutmaya yarayacak yerli 'aydınları yetiştirmek ve güvendiklerini sorumlu yerlere oturtmak, emperyalizme karşı çıkanları da etkisiz duruma getirmektir. **Bu amaçlar aslında, emperyalizme karşı ulusal kurtuluş hareketlerine cephe almış, maskeli bir çökertme ve içten fethetme stratejisidir.** Gerek Türkiye'de gerek öteki gelişmemiş ülkelerdeki **bu tasarılar emperyalizmin eğitim maskesi altında yürüttüğü siyasal sabotajlardır.** Her yıl bakanlıklar, öteki devlet daireleri, okullar, giderek köylere uzman, danışman ve 'Barış Gönüllüsü' gibi maskeli isimler altında yollananlar bu emperyalizmin amacının uygulayıcılarıdır," değerlendirmesini yapan da Türkkaya Ataöv'dür.

Kimdir bu **barış gönüllüleri**?

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1961'de kurulan **Barış Gönüllüleri (Peace Corps) örgütünün gerçek amacı, bu devletin emperyalist dış politikasına hizmet etmek, az gelişmiş ülkelerdeki çıkarlarını pekiştirmekti.**

Asıl amaç, "Komünist olmayan bir dünya yaratmak; bunun için de yeni kurulan ve kalkınmaya çalışan ülkeleri Sovyetler Birliği'ne kaptırmamak". İşin aslı buydu.

Bu kapsamda olmak üzere, Türkiye ile ABD arasında 27 Ağustos 1962'de imzalanan ikili antlaşma üzerine Türkiye'ye aynı yıl gelen **Barış Gönüllüleri,** 1970'lere değin süren etkinlikleriyle kamuoyunun ve basının tepkisine yol açmıştır. Çok önemli olmasına karşın, Türkiye'de bu konuda neden çok az sayıda araştırma yapılmış, kitap yazılmıştır?

Sözü geçen antlaşmaya ek olarak Barış Gönüllüleri Türkiye Bürosu ile Milli Eğitim ve Tarım Bakanlıkları arasında imzalanan gönüllü sayısı 1963-1965 arasında büyük artış göstermiş (1965 sonunda 590 gönüllü 200 kadar kasaba ve köy ile Bingöl ve Hakkâri dışındaki tüm il merkezlerine dağılmışlardı), sonraki yıllarda ise gönüllü sayısında azalma görülmüştür.

Gönüllüler İngilizce öğretimi, çocuk bakımı, sağlık, Kız Sanat Enstitülerinin ev ekonomisi programlarında çalışmaya başlamışlar, daha sonra kimi gönüllüler Devlet Planlama Teşkilatında, Toplum Kalkınması çalışmalarında görevlendirilmişlerdir. Hükümetin ve yetkililerin gönüllülere gösterdikleri aşırı ilgi, Barış Gönüllüleri yöneticilerini daha geniş programlar düzenlemeye yöneltmiş; gönüllülerin köylerde çalışmalarının kabul edilmesi üzerine kimi gönüllüler de köy kalkınması programlarında görevlendirilmişlerdir.

Barış Gönüllülerinin köy-köylü sorunlarının çözümünde ve Türk köylerinde toplum kalkınması önderi olarak görevlendirilmeleri, 1965 yılından başlayarak, basının ve aydınların tepkisiyle karşılanmıştır.

Gönüllülerin köylere casusluk amacıyla gittiklerinin, CIA ajanı olduklarının, Hıristiyanlık propagandası yaptıklarının ve antika eşya kaçırdıklarının yayılmasından sonra, özellikle ABD emperyalizmine karşı bilinçlenme yaygınlaştıkça tepkiler genişlemiştir. Öte yandan, Barış Gönüllüleri İkili Antlaşmasının onaylanışı, yürürlüğe girişi ve uygulanışı bakımlarından *61 Anayasası*'nın "milletlerarası antlaşmaları uygun bulma" ile ilgili 65.maddesine aykırı düştüğü üzerinde hukukçularca görüş birliğine varılmış; konu Meclis'te de tartışılmıştır.

Bu tepkilerden sonra Barış Gönüllüleri örgütü yöneticileri, *gönüllüleri* köy kalkınması programında çalıştırmaktan vazgeçmişlerdir. Hükümet de *gönüllülerin* sayısının azaltılmasını istemek ve yerleştirildikleri yerler konusunda daha titiz davranılması yolunda karar almak zorunda kalmıştır. ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleştiği 1970'li yıllarda, Barış Gönüllülerinin tümü Türkiye'den ayrılmıştır.

Ama geride ne bırakarak? Hangi raporları hazırlayarak?

Yazılmış, yayınlanmış birkaç ciddi çalışmanın içinde en önemlisi ve güveniliri Müslim Özbalkan tarafından akademik bir çalışma olarak 1969 yılında araştırması yapılmış olan, **"Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri"** kitabıdır.

Bu kitabın sunuşunda, araştırmanın amacı şöyle belirtilmiş: *"Amerikan emperyalizminin, militarizminin ve düzeninin yeni bir örgütünden başka bir şey olmayan Amerikan Barış Gönüllüleri örgütünün gerçek niteliğini, amaçlarını, yöntemlerini ve Türkiye'deki faaliyetlerini belirtmektir. Amerikan emperyalizmine karşı, 'tam bağımsız bir Türkiye' ülküsünün gerçekleşmesi için ülkemizdeki emperyalist örgüt ve kurumların maskelerinin düşürülmesini, gerçek niteliklerinin ortaya konmasını; yeni girişimlerinin engellenmesi, faaliyetlerinin önlenmesi ve bunların ülkemizden atılmalarının sağlanması bakımından gerekli görmekteyiz."*

68 Kuşağı, Barış Gönüllüleri hakkında yazı yazmayı, onların her türlü faaliyetlerini açıklamayı kendilerine görev saymışlar!

1950'deki iktidar değişikliği, 1940'lardaki eğitimi yönlendiren kadroların değiştirilmesine neden olmuştur. Atılımcı İsmail Hakkı Tonguç ve Rüştü Uzel görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Bu uzaklaştırmalarla birlikte Avrupa kökenli eğitim yaklaşımlarının yerine Amerikan kökenli eğitim yaklaşımlarının girişi başlamıştır. Bu dönüşüm genellikle Tevfik İleri'nin bakanlığı dönemine rastlar. Dönüşümü daha çok müsteşar Reşat Tardu yönlendirmiştir.

Bu dönemde eğitimin dönüştürülmesinde Türkiye'ye çağrılan Florida Üniversitesi profesörlerinden Kate Wafford ile Boston'dan William Kwaraceus ve Dickerman'm incelemeleri etkili olmuştur. İlk olarak 25 eğitimci Florida Üniversitesi'ne gönderilmiş; daha sonraki 15 yıl içinde eğitim örgütünün yönetim kademelerinde görev alan 600 kadar yönetici ABD'ye inceleme gezilerine yollanmıştır.

Amerikan Yardım Teşkilatı'nın yönlendiriciliği altında, aralarında "program geliştirme", "araç geliştirme", "deneme ve fen liseleri", "beslenme eğitimi", "barış gönüllüleri" ve "öğretme-geliştirme" gibi önemli projelerin yer aldığı 25'ten fazla proje uygulanmıştır. Bunlar arasında kamuoyunda en çok tartışılan barış gönüllüleri projesi olmuştur. John

F. Kennedy'nin tüm üçüncü dünya ülkelerine dönük programının Türkiye'deki uygulaması olan proje, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile Lyndon Johnson arasında 1962 yılında teati edilen bir mektupla başlamış ve 2 Nisan 1965'te TBMM'de kabul edilmişti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Hitler'in yanında çalışan Heinz Rollman, 1939 yılında sürekli olarak Amerika'ya yerleşmiş bir fabrikatördür. **"Birleşmiş Avrupa Devletleri**"nin kurulması, büyük endüstri alanları ve holdinglerin kurulması konularında görüşleri vardır. Hitler, Rollman'ın fikirlerinden yararlanarak Almanya ve Belçika'da holdingler kurdurmuştur.

Amerikan politik hayatında **Barış Gönüllüleri** tipinde bir örgütün kurulması fikrinin ilk olarak 1930'larda Heinz Rollman tarafından ortaya atıldığını görüyoruz. Rollman, İkinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli ülkelerin yöneticilerine yazdığı mektuplarda sürekli bir dünya barışının sağlanması ve komünizmin alt edilmesi için geri kalmış ülkelerin sorunlarının çözülmesini ve bu konuda bütün ulusların savaşta olduğu gibi birleşerek etkili bir biçimde harekete geçmelerini savunmuştur. Bu konuda çok uğraş vermiştir. Başkaları da **Barış Ordusu** kurulması ve yurtdışına milyonlarca Amerikalının gönderilmesi için kampanyalar açmıştır, Senato'ya yasa teklif taslağı sunmuşlardır.

1960 yılındaki başkanlık seçim yarışında ilk kez John F. Kennedy 14 Ekim 1960 tarihinde **Barış Gönüllüleri Örgütünü** kuracağını açıklamıştır. Bu proje, başkanlık seçiminin en önemli kozu olmuştur. Kennedy açıkça ülkesinin çıkarları için genişlemeyi vaad etmiştir.

Ayrıca 1960'da Amerika, içeride ekonomik bir durgunluk geçirirken, dış politikada da büyük bir başarısızlık ve gerileme dikkati çekmektedir. Özellikle 1950'lerden sonra, Amerika'nın, Avrupa sömürgeciliğinden kurtulan az gelişmiş ülkelerde toprak hükümranlığı istemeden, ancak içerdeki

tutucu ve işbirlikçi unsurlarla birlikte yürüttüğü ve sağladığı ekonomik, politik, askeri ve ideolojik hegemonya, dolaylı bir sömürge düzeni ve kurma politikası, ulusal kurtuluş savaşları ile büyük gedikler vermeye başlamıştı.

"Yadsınamayacak bir gerçek varsa, o da bütün yabancı ülkelerdeki varlığımız, prestijimiz ve dolayısıyla etkimiz yıkılmış bulunmaktadır," diyen Kennedy bu gerçeği 7 Eylül 1960'ta açıkça ifade etmektedir. Gerçekten de 1960'larda, özellikle Güney Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinde Amerika'ya karşı sert tepkiler başlamış, Amerikalı diplomatlar gittikleri ülkelerde 'Hoş geldinlerle' değil, 'Yankee, Evine Dön' pankartları ile karşılanır olmuşlardı. Altmışa yakın ülkede Amerika'ya karşı gösteriler düzenleniyor, Amerikan bayrakları yakılıyor, Amerikan elçilikleri taşlanıyordu.

Bu dönemde Amerikan dış politikası, BM gibi uluslararası politika arenasında da yer yer yenilgiye uğruyordu.

Öte yandan **ABD barıştan söz ederken, dünyayı yok edecek silahlanma yarışı içindeydi. Ayrıca da içinde bulunduğu ekonomik problemlerden kurtulmak için sürekli silah satışı da yapıyordu.** ABD kendisini özellikle geri kalmış ülkeler ile kalkınmakta olan ülkelere kabul ettirmek zorundaydı.

Çünkü bu yıllarda Sovyet Rusya uzaya Sputnik'i fırlatmıştı ve bilim ve teknoloji alanında ABD'den çok önde görünüyordu. Pek çok Afrika, Asya ülkesi SSCB'ye sempatiyle bakıyor, ona yaklaşıyordu. Teknik ve ekonomik yardımlar alıyordu. ABD saygı ve güvenini yitirmişti.

Kennedy 2 Kasım 1960 günü San Francisco'da ***Barış Gönüllüleri Örgütü***'nü kuracağını resmen açıklarken, ***"Askeri, ekonomik, bilimsel ve eğitimsel bakımdan daha güçlü bir Amerika'ya muhtacız. Fakirlikle daha güçlü mücadeleye, daha güçlü bir Hür Dünya'ya, daha güçlü bir Birleşmiş Milletler'e ve daha güçlü bir Amerikan Dış Politikası'na muhtacız. Ve bütün bunların da üstünde, daha da güçlü bir dış politika kadrosuna ihtiyacımız var"***, diyordu.

Buradaki daha da güçlü bir dış politika kadrosuna ihtiyacımız var, vurgusu dikkat çekicidir. Çünkü verdiği örnek, SSCB'nin diplomatlarının yayıldıkları ülkelerin dilleri dahil hemen her alandaki özgünlüklerini öğrendiklerini, ABD'li diplomatların da bu becerilere sahip olmaları gerektiğini ısrarla istemektedir.

Barış Gönüllüleri'nin üç temel amacı vardı. Bunların birincisi: **"Az gelişmiş ülkelerin ve bölgelerin insanlarının yetişkin insan gücüne olan ihtiyaçlarını karşılamak için yardım etmek".**

Az gelişmiş ülkeler bakımından "yetişkin insan gücü yardımı" sloganının oldukça çekici olacağı bellidir. Kennedy, *Barış Gönüllüleriyle* ilgili olarak Kongre'ye [1 Mart 1961] sunduğu bir bildirisinde az gelişmiş ülkelerin bu önemli ihtiyacına değinerek, "... *Kalkınma çabası içinde bulunan ülkelerde yaşayan halk, en büyük umutları olan ekonomik ve sosyal kalkınma için mücadele etmektedirler.* ***Dünya çevresinde kendi egemenliğimiz ve bu egemenliğimizin geleceği*** *bu ülkelerin açlık, yoksulluk ve cehaletten kurtulma, kalkman ve bağımsız ülkeler durumuna gelme yetenekleri ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu amaca ulaşabilmenin en önemli engellerinden biri olan, bu ülkelerdeki kalkınma projelerini hazırlayacak ve uygulayacak olan, köylerde modern sağlık ve temizlik koşullarını sağlayacak ve buna benzer yüzlerce öteki görevleri yerine getirecek ileri düzeyde bilgili ve eğitilmiş yetişkin insan gücüne olan ihtiyacı gidermek gereklidir,"* demektedir. Araştırmacı Müslim Özbalkan da birinci amacı, zokanın ucuna takılan yeme benzetmektedir.

Barış Gönüllüleri'nin ikinci amacı: **"Kendilerine yardım edilen insanlarda Amerikan milletine karşı daha dostane bir anlayışın gelişmesini sağlamaktır".**

Az gelişmiş ülke halklarının Amerika'ya daha büyük bir bağlılık ve hayranlıkla yönelmelerini sağlamak biçiminde tanımlanabilecek ikinci amaç, *Barış Gönüllüleri*'nin Amerika'nın kültür emperyalizmine hizmet etmekle görevlendirildiklerini

açıkça ortaya koymaktadır. ***Barış Gönüllüleri'*nden beklenen görev, az gelişmiş ülkelerde halk düzeyinde Amerika'nın egemenliğini, kültürünü, dünya görüşünü ve çıkarlarını savunmaları, Amerika'nın, bu ülke halklarıyla ilişki kurmalarını sağlamalarıydı.**

Kısacası az gelişmiş ülkelerde oluşan "çirkin Amerikalı" imajını silmek istiyorlardı.

Barış Gönüllüleri Örgütü'nün üçüncü amacı; **"Amerikan milletinin öteki ülke halklarını daha iyi tanımalarını sağlamak".** Özbalkan'a göre, bu amacın arkasında *Barış Gönüllüleri*'ne dolaylı bir ajanlık görevinin verildiğini görüyoruz. Birinci görevleri gittikleri ülkenin siyasal ve sosyal yapısı hakkında bilgi edinmek ve bu bilgileri üstlerine ulaştırmaktır. *Barış Gönüllüleri* bu bilgi sağlama işinde başarı ile kullanılmıştır.

Barış Gönüllüsü olacak gençleri göreve çağırırken, çekicilik kazandırmak amacıyla duvarlara yapıştırılan afişlerde şunun yazılı olduğu saptanmış: **"Amerika'nın daha iyi yaşanacak bir yer olmasını sağlamak için, ülkeyi terk et".** [İngilizcesi için bakınız: Müslim Özbalkan, *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri,* s.55]

ABD Başkanı dünyanın dört bir yanına devletinin gelecekteki çıkarlarını güven altına almak amacıyla tasarılar yaratıp, ülkesinin gençliğini yurtdışına sürerken, az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de ise siyasetin ve gençliğin durumunu Tanzer Sülker Yılmaz araştırmış. Bu çalışmanın projeksiyon tuttuğu bir bölümüne odaklanmak bizim için de yol gösterici olacaktır.

"Milliyetçi" gençlik kesimi boş durmuyordu... Örneğin 6 Ocak 1962 günü ırkçı çevrelerin güdümü altındaki gençler ***"Solcular ile sosyalist maskeye bürünenlerin karargâhı haline gelen YÖN, Cumhuriyet, Milliyet, Dünya ve Akşam gazetelerini tel'in etmek"*** amacıyla Taksim Meydanı'nda toplanıyor. *"Türk milletinin en büyük düşmanı olan Moskofların uşaklarının*

bu topraklar üzerinde estirmek istedikleri kızıl havaya müsaade etmemeye azimli olduklarını" yineliyorlardı.

13 Ocak 1962'de ise Ankara Tandoğan Meydanı'nda bir miting düzenleniyor, Türkiye Milli Talebe Federasyonu Başkanı Kemal Kumkumoğlu konuşmasında *"Türk gençliğinin ideolojisi bozuk olanları tarumar etmeye yeminli olduğunu"* söylüyordu. Millî Türk Talebe Birliği Başkanı Oğuz Çetinoğlu ise şöyle haykırıyordu: "... *Ey kahbe kızıl! Sen bizi uyaramazsın, sen öleceksin, sen Türk gençliği tarafından ezileceksin!.. Sinsi çalışmaların boşuna. Karşında ülkücü gençlik sarp kayalar gibi dimdik durmaktadır. Kızıl yobaz; sana son ihtarımızı veriyoruz: Seni ezeceğiz..."*

Bu veciz konuşmadan sonra kürsüye gelen ve Türkiye Gençlik Teşkilatı adına bir konuşma yapan Gültekin Özdener de, *"Bu memlekette kafası ezilecekler eğer varsa o da komünistlerdir. Biz bütün kuvvetimizle bu kızıl yobazlara karşıyız. Arkadaşlar, aramıza giren bazı tahrikçi ve memleketin selametini istemeyen zümre varsa, onların ölümü Türk gençliğinin elindedir,"* diyordu.

Gene aynı dönemde *"Malum merkezlerinden emir alarak aziz vatanımızı bölmek, kızıl emperyalizmi asırlardır Türk, toprağı şehit kanlarıyla sulanmış güzel vatanımıza sokmak isteyen komünist ajanlarına dikkat et. Kardeşi kardeşe düşman eden ayırıcı, yıkıcı komünist taslakları Türkiyemiz'de bir komünist ihtilali hazırlamak ve demirperde sürülerine dahil etmeye çalışmaktadır. Moskova'nın döktüğü milyonlarla midelerini dolduran kızıl ajanlar, kıpkızıl palavralarıyla seni sana düşman etmeye çalışıyorlar. Ey Türk; ailene düşman, ırkına düşman, din ve mukkadesatına düşman komünist uşaklarına aldırma... Komünizme ölüm!.."* gibi saldırgan ve düzeysiz cümlelerin yer aldığı bildiriler de milliyetçilik maskesi ardına gizlenmiş ırkçı gençlik kesiminin efendileri tarafından kaleme alınıyordu.

"Altaylar'dan Viyana kapılarına kadar at oynatan Türk ve müslüman neslin küçük bir nüvesi olduğunu" iddia eden bu zorba grup, utanmasızca şunu da söyleyebiliyordu: *"Memleketi*

kardeş kavgasına sürüklemek isteyenlere fırsat vermeyeceğiz..."

Sanki solcu grupların izinli toplantılarına, toplumcu-gerçekçi anlayışta eserler sahneye koyan tiyatrolara saldırılar düzenleyenler, kendi saflarından olmayan gazete ve yayınevlerini yakıp yıkanlar, yazarlarını tartaklayanlar, fıkra yazarlarına tehdit dolu makaleler düzenleyenler, pek çok ilerici genci hastanelik edenler kendileri değilmiş gibi...

Solun her şeye karşın günden güne güçlenmesi üzerine, Adalet Partili (AP'li) koalisyon hükümeti dönemine değin pek bir varlık gösteremeyen *"Komünizm ile Mücadele Derneği"* de toparlanarak harekete geçmeye başladı. Yöneticileri AP'nin yerel örgütlerinin ileri gelenlerinden oluşan ve komünizm ticareti yapan bu derneğin genel ve katma bütçelerden önemli miktarda parasal destek alması sağlandı. **Fanatik sağ sermaye çevreleri de *Komünizm ile Mücadele Derneği*'ne yardım ediyorlardı. Önceleri toplantı ve yürüyüşler düzenlemekle yetinen bu dernek, çok geçmeden saldırgan bir örgüt haline dönüştü.** Cumhurbaşkanı'nı ziyarete giden ve eksik, yanıltıcı bilgiler aktaran dernek yöneticileri kendisini fahrî başkanları olmaya ikna ettiler. Cumhurbaşkanı'nın koruyuculuğunu kazanmış görünümüne bürünen *Komünizm İle Mücadele Derneği* sağ güçleri organize ederek eyleme geçiriyor, ilerici her toplantıyı basıyordu. **Toplantı basmak, özgür düşünceyi kaba kuvvet yoluyla susturmaya çalışmak "onuru" (!) Türkiye'de ilk kez AP desteğindeki, Nurcu, Süleymancı ve fanatik 27 Mayıs düşmanlarından oluşan bu derneğin militanlarına nasip olmuştu.**

1965 seçimlerinde AP'ye büyük ölçüde oy sağlayanlardan biri de bu dernekti.

10 Ekim 1965'teki Millet Meclisi seçimlerinde zafer, **büyük burjuvazi ve toprak sahiplerinin çıkarlarını ifade eden Adalet Partisi**'nindi. Süleyman Demirel başkanlığında tek partili hükümet kuruldu.

İş başına geldiği ilk günden başlayarak Demirel, anayasayı uygulamayacağını, anayasayı değiştirecek çoğunlukla iktidara gelebilirlerse bunu gerçekleştireceklerini açıklıyordu. Hükümet programında, toprak reformuna karşı olduğunu belirtiyor, ülkedeki NATO üslerinin korunmasını ise savunuyordu. Petrolün ve madenlerin ulusallaştırılmasına da karşıydılar.

"Din öğretimi" konusu programında ağırlıklı bir yer işgal ediyordu. Demirel, **"İmam-hatip okullarının mezunlarına yüksek öğrenim imkanlarını açık tutarak kabiliyetlerini geliştirmelerini sağlayacağız,"** diyor ve ekliyordu: **"Din eğitimine önem vereceğiz…"**

Bir dönem eski kadrolarından arınıp, özellikle 27 Mayıs 1960 öncesi yıllardan başlayarak, eskiye oranla ilerici çalışmalar yapan **MTTB [Milli Türk Talebe Birliği] de AP'nin iktidara gelmesi üzerine yeniden sağcıların eline geçmişti. Amerikan ve AP yanlısı bir tutum takınan MTTB**, bir süre sonra ise tümüyle İslamcı görüşte olanların yönetimine girecek ve *"Çağ açan Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri'nin İstanbul'u fethettiği muhteşem hadise"nin 512. Yıldönümünde Fetih Mitingi düzenleyip, o dönemdeki genel başkanı Rasim Cinisli'nin ağzından "Dinî eğitimden mahrum bırakılan neslimiz hesabına, Türkiye'nin dinî eğitimi öngören millî eğitim politikasının şart olduğunu işaret değil, ikaz edecekti!.."*

... Konya, İstanbul, Bursa ile Ankara'da "Şahlanış Mitingleri" düzenlendi. MTTB'nin 3 Mart 1968 günü dağıttığı bildiride şunlar okunuyordu: *"... Türkiye'yi bir Kore, Vietnam, bir Küba haline sokmak isteyenlerin fatura bedeli hayattır. Böylesine ham hayallere kapılanlara vatanımızda hayat hakkı yoktur… Bu düşüncesiz ve beyinsizlere son fikri ikaz yapılacaktır. Üniversitelisi, işçisi ve halkıyla Türkiye'yi temsil eden bütün anti-komünist milliyetçi, mukaddesatçı teşekküller Türkiye'nin gerçek sesini son ikaz olarak duyuracaktır."*

T. Sülker Yılmaz'ın araştırmasında 1962-1971 arasında Türkiye'de gençliğin ülkenin çağdaşlaşma ve bağımsızlaşma

çabalarından nasıl uzaklaştırıldığı, dışarıdan kumandalı iktidarların sol gençliği ezerken sağın her iklimini yeşertmeye dönük yüzlerce örnek okumak mümkün.

ABD'de Cumhurbaşkanı ülke gençlerini tek bir düşüncede toplayıp, onları yüreklendirip, ülkeleri için çalışmanın, düşünmenin ne denli önemli olduğunu anlatıp, onları mücadeleye hazırlarken, Türkiye'de **başta Süleyman Demirel, Alpaslan Türkeş olmak üzere sağın liderleri ise, ülkelerinin gençliğini Amerika'nın hizmetine sokuyorlardı.**

Türkiye içerde bu koşullarla boğuşurken, *Barış Gönüllüleri* Türkiye'ye gönderilmeye başlandı.

Amerikan *Barış Gönüllüleri,* Türkiye ile ABD arasında 27 Ağustos 1962'de imzalanan ikili antlaşma sonrasında ilk grup *Barış Gönüllüsü'*nün Türkiye'ye gelişi Eylül 1962 sonlarına rastlar.

Barış Gönüllüleri, Amerikalı yöneticilerin iddia ettiği gibi Türkiye'nin isteği ile değil; aksine Amerika'nın çeşitli yollardan Türkiye'ye baskısı ile gelmiştir.

Barış Gönüllüleri konusunda yapılan ikili antlaşmanın anayasaya aykırı olduğu öne sürüldü. Bu antlaşmanın TBMM'de görüşülmesi gerektiği ısrarla söylendi. Böylece genel görüşme **gönüllülerin** gelişinden üç yıl sonra 14 Ocak 1965 tarihinde yapılabildi. Bu tarihte Türkiye'de bulunan 300'den fazla **gönüllü** çeşitli yörelerde çalışmaktaydılar. Meclis'te yapılan tartışmalarda olumlu da olumsuz da pek çok konuşma yapıldı. Buna karşın, yeterli bilgilendirme yapılmadan oylamaya geçildi ve yasa kabul ettirildi.

Hükümet adına konuşan Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem, milletvekillerine doğru olmayan bilgiler veriyordu. Buna neden gerek duymuştu?

Cilavuz'dan 1948 yılı mezunu öğretmen babam 1966 yılında vefat ettiğinde 800 lira aylık alıyorken, *Barış Gönüllüleri*'ne 850-1150 lira arasında aylık ödeniyordu. Oysa bakan Öktem bundan hiç söz etmiyordu. Ayrıca, **gönüllülerin** kıyafetleri,

ev eşyaları bedava veriliyordu, posta ücretleri, kiraları dahil hemen her giderleri karşılanıyordu. Ama milli eğitim bakanı bunları Meclis kürsüsünden anlatmıyordu. Kim bilir bu olanakları kendi öğretmenlerine sağlayamadığı için utanıyordur!

Buradaki temel ve şaşkınlık içinde kalmamıza sebep olan soru şudur: Madem ABD'den gönüllüler getirip köylere dağıtılacaktı, okullarda öğretmen olarak çalıştırılacaktı, tarım bakanlığında yararlanılacaktı da, neden Köy Enstitüleri kapatıldı? Zaten CHP'nin hiçbir zaman açıklayamadığı, içinde boğulduğu bu olay, ilerici kesimleri ve özellikle sol gençliği kaybetmesinin en önemli, en başta gelen etkeni olmuştur. Köy Enstitülerine karşı seçenek olarak İmam Hatipler açılmıştır [geniş bilgi için bakınız: Erol Mütercimler- *Komplo Teorileri,* Alfa Yayınları].

Özbalkan, araştırmasında üç yabancı uzmanın varlığını saptamıştır. *Amerikan Barış Gönüllüleri'*nin Türkiye'de, köylerde toplum kalkınması çalışmalarına katılmaları 1963 yılı sonlarında kabul edilmiştir. Bu, o zamanlar Türkiye'deki *Barış Gönüllüleri* Bürosu Müdürü olan Ross Pritchard'ın da belirttiği gibi, başbakan İsmet İnönü tarafından da desteklenmiştir. *Barış Gönüllüleri* toplum kalkınması programının kapsamı ve amaçlarının saptanmasında ise üç kişinin çabasını görüyoruz. Birincisi, o dönemde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için toplum kalkınması hazırlıklarını yürüten yabancı uzman ve danışman Abid Hussein'dir. Ötekisi ise, DPT'da toplum kalkınması çalışmalarına katılan Walter Salman ve Robert Nunn adlarındaki iki *Barış Gönüllüsü'*dür. Bu üçünün araştırması **gönüllülerin,** köylerde "Ön-Safta çalışan" elemanlara duyulan ihtiyaçtan hareket edilerek, köylerde çalışmalarının sağlanabileceğini; görüşmelerde bu konu üzerinde durulması gerektiği sonucunu ortaya koymuştu. Abid Hussein'in de çabası ile DPT, **gönüllülerin** köylerde çalışmalarının uygun olacağına karar verdi. Hükümet de bunu kabul etti.

Barış Gönüllüleri'nin köyleri seçmelerinin tesadüfi olmadığını ve çok anlamlı olduğunu ileri süren gruptan yazar Şerif Benekçi [*Kırlangıçlar Erken Göçtü* kitabının yazarı], F. Erboz - M. Soydan'a şunları ifade ediyor: *"Bir kere şunu bilmek gerekiyor, kalkınma programı altında Türiye'ye gelen bu insanlar kesinlikle tesadüfi olarak köylere gitmediler. Bunun da ötesinde amaçları kesinlikle köyleri kalkındırmak değildi. Bunu bugün çok rahat anlıyoruz. Köye gelen Barış Gönüllüleri'ne* ***-ki bana göre bunlar misyonerdi- baktığınızda bunlar sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi alanlarda uzman insanlardı. Bu nedenle derinlemesine araştırma yaptılar. Türkiye'nin kültür haritasını çıkardılar.*** *Köyler Türkiye'nin kılcal damarlarıydı. Kılcal damarlarımıza girip bizi oradan sömürmeye başladılar. Barış Gönüllüleri'nin çalışmalarını bu şekilde özetlemek gerekiyor, bu şekilde anlamak gerekiyor."*

Gönüllüler'in Anadolu'nun çeşitli yerlerinde özellikle köylerde yaptıkları etkinlikler, davranışlar kısa zaman içinde tepkiyle karşılanmaya başlandı. **Söylentilerin odak noktası da bunların casusluk faaliyeti içinde olduklarıydı.** Hiç kuşkusuz bunun kanıtlanması ancak MİT ve Genelkurmay İstihbaratı'nın kanıtlayacağı raporlarına bağlıydı ama halkın arasında dolaşan dedikodu da önlenemiyordu. Buna bir örnek, sanıyorum ilk örnek, öğretmen-yazar Mehmet Başaran'ın 1965 yılında peş peşe kaleme aldığı iki yazıdır. Birisi ***"Köyde Barış Gönüllüleri"***dir. Köy kahvesinde köylüler arasında geçen ve o dönemin havasını yansıtan öykünün bir bölümünde şunlar yazılı:

Bu yıl iki 'barış gönüllüsü' verilmiş köye. İki gâvur. Öğretmen Karadeniz'in yaptırdığı tuğla evin iki odasına yerleşmişler. Karı kocaymışlar ya da öyle gösteriyorlarmış kendilerini. Buraya gelmeden önce biraz Türkçe öğrenmeye çalışmışlar galiba ya... Anlaşmak zormuş. İki yıl kalacaklarmış Ceylanköy'de. İşlerinin, uğraşılarının nice olduğunu bilen yokmuş. Ara sıra fotoğraf makinaları, teypleriyle sokağa çıkar, sersem tavuk gibi dolanırlarmış...

... Hafız Ağa bana döndü:

“Bre Süleyman Ağa'nın oğlu," dedi, "bunca yıl Enüstün [Köy Enstitüsü] mektebinde okudun, Allasen söyle, nenin nesi olur bunlar? Hangi akla hizmet ediyor başımızdakiler? Kanıma dokunuyor bu iş benim..."

Bacak Mustafa atıldı:

"Nenin nesi olacak Hafız Ağa, bozgunları, seferberliği yaşamış insansın, senin bari kafan çalışır. Casus işte... Bizim içimizi anlamaya gelmiş, casus bunlar... Casusun domuzu hem de..."

Kör Memiş kızdı:

“Hadi ordan sersem topal, şimdi halt ettin işte! Casusmuş!.. Zaten her şey ellerinde yavu. Orduda, mekteplerde her yerde onlar... Ne diye casus yollasın herif buraya? Bunlar turistin fakiri bence."

Hasan Öğretmen dayanamadı:

“Hafız Ağa," dedi, “Boş ver bu cahil laflarına sen, yukardakiler saman yemiyorlar ya. Seferberlikte nasıl Almanda birlik olmuşsak şimdi de Amerika'yla birliğiz. Barış Gönüllüsü bunlar. Yani gönüllü geliyorlar buraya. Toplum kalkınmasında çalışacaklar. Köy Enstitüleri'nin yapamadıklarını yapacaklar. Köy Bakanlığı diye bir şey kuruldu ya hani, işte o Bakanlık gönderiyor. Köyü kalkındıracaklar..."

Hafız Ağa:

"Vay vay vaaay!.. Vay kara yazılı başımıza gelenleeer," dedi. Demek Kemal Paşa'nın Türkiyesi bunlara kaldı ha!.. Keşke ölsem de görmeseydim bugünleri..."

Edebiyat adamı Mehmet Başaran bu öyküsüne bir de dip not düşmüş: *"Bu yazı beğenilmiş olmalı ki Türkiye'deki görevlilerce bizim barış gönüllülerimize dağıtılmıştır."*

Özbalkan'ın saptaması son derece yerinde; **Köy Enstitülerinin kapatılmasından on bir yıl sonra, Türkiye'de, Amerikan Barış Gönüllülerinin köy ve köylü sorunlarının çözümünde görevlendirildiklerini ve Köy Enstitülerini kapatan zihniyetin köy kalkınmasında bu Amerikalı gençlere umut bağladıklarını görüyoruz.** Köy kalkınması çalışmalarına ilk kez bir yabancı ülkenin doğrudan doğruya aktif olarak katılmış olması,

Türkiye'de köye yönelen hareketler içinde dikkati çeken, üzerinde durulması gereken bir husustur.

Mehmet Başaran'ın öteki öyküsü de ***"Sapı USA'lı Kazma"***dır. Köy kahvesi önündeki kaldırıma konulmuş olan ve *üzerinde USA yazan bir kazmaya* dikkatle bakıp Türk köylüsünün kazmasından ne farkı olduğunu şaşkınlıkla sorgulayan köylülerden yola çıkarak, bir köy öğretmeni ile **barış gönüllüsü** arasında geçen konuşmaya kulak kabartalım:

[Douglas] Dokuz aydır köyümdeydi. Ne yaptığını bilen yoktu. Bir ara, gençlere İngilizce öğretmeye niyetlenmiş, istekli çıkmadığından vazgeçmişti. Sonra gezici kurs öğretmeni Yaşar, gübreden bütan gazı elde etme işine merak sarınca, kuruluşundan plan, bilgi getirtmişti. O iş de fos çıkmıştı. Topraktan briket yapmayı deniyordu şimdi de…

Sayıları, 400 dolayındaydı Türkiye'de. Yakında 800 kişilik, ardından da 1500 kişilik iki kafilenin daha geleceği söyleniyordu. Kasabalarda, kentlerde, ortaokulların, liselerin İngilizce derslerine girdiklerini duyuyorduk. Köylerdekiler, Köy Bakanlığına bağlıydılar sözde. Binlerce kilometre ötelerden gelip, buralarda çalışmayı göze aldıklarına göre hayli ülkücü inançlı kişiler olmalıydılar. Kimileri: "Adamlara aşk olsun! Gelip köylerimizde oturabiliyorlar, bizim aydınlar utanmalı bundan… Hele ki, ard niyetleri de yoksa," diyorlardı.

Her halleriyle ilginçtiler doğrusu. Fırsattan yararlanarak, biraz konuşmayı denedim.

Yetişme durumlarını sordum ilkin:

Üniversite öğrencisiymiş, psikoloji okuyormuş. Halk eğitimi konusunda özel eğitimi yokmuş. Bunu gereksiz buluyor üstelik. "Şu köylülere bir şey öğretmek için, ayrıca eğitime ne gerek var," der gibi bir hali var.

"Peki dedim, çalışmalarınıza hazırlık olmak üzere çevreyi, köyün toplumsal ekonomik yaşayışını incelediniz mi? Sorunlarını biliyor musunuz, neler yapmak istiyorsunuz burada? Bir planınız, programınız var mı?"

"İnceleme? Ben, inceleme yok... Toplum kalkınma konuşmak... Kahvede konuşmak..."

"Amerikalı halk eğitimi uzmanı Watson Dickerman'ın Türkiye'de Halk Eğitimi Raporu'nu incelediniz mi? Köy Enstitüleri'nden haberiniz var mı?"

"Eee... Uzman? Amerikalı!.. Eee Köy Enstitüsü!. Yok ben görmedi.."

"Hydrik deneyine ne diyorsunuz? ***Belli bir toplumsal çevreye, ancak o topluluktan yetişen kimselerin etkili olacaklarını, onun dışından gelenlerin yararlı olamayacaklarını*** *söylüyor, o sonuca varıyor Hydrick."*

"Siz çok soruyor. Ben anlamıyor. Hydrick ben anlamıyor."

Dünyanın gidişi üstüne neler düşünüyordu acaba ***barış gönüllümüz?*** *Politik görüşü neydi? Gerçekten, savaşa karşı mıydı? İnsanlığın barış içinde yaşamasından yana mıydı?"*

"Nasıl, başkan Conson'ı ***[Lyndon Johnson, J. F. Kennedy suikastı ardından başkan seçildi, ABD'li pek çok araştırmacı Kennedy suikastında onun da parmağı olduğunu yazdılar, e.m.J*** *beğeniyor musunuz? Kennedy'i o vurdurmuş diyorlar, ne dersin?"*

"Aha!.. Politika yok. Ben politika yok."

'İyi ama, Amerika'da üniversiteler Vietnam Savaşı'na karşı gösteriler yapıyormuş."

Birden, parladı:

"Olamaz. Hepsi değil. Bir grup öğrenciler onlar."

"Peki, sen Amerika'nın Vietnam'da yaptığı vahşeti doğru buluyor musun? Napalm bombaları, May Lai Katliamı... Bir ***barış gönüllüsü*** *olarak?"*

"Vahşet yok. Amerika demokrasi kurtarıyor. Olmaz. Olmaz çok kötü bu soru."

Başaran'ın öyküsünden kısa bir alıntı, **barış gönüllülerinin** özel ve özgün durumlarını ortaya koyarken, Türk köylüsünün de toplumunun da onlar hakkındaki kanaatlerini de anlatmış oluyor.

Müslim Özbalkan araştırmasında ***Barış Gönüllülerine*** karşı tepkilere ilişkin oldukça çok malzeme derlemiş. Burada,

Türk Barış Gönüllüsü olarak gönüllülerle birlikte bir buçuk ay çalıştıklarını belirten iki öğrencinin, ***Barış Gönüllülerinin*** köy kalkınması programı hakkındaki açıklamalarının geniş yankılar uyandırdığını görüyoruz.

Öğrenciler [Erol Gürakar, Ali Peker], gönüllülerin köylere casusluk için gittiklerini ileri sürerek, amaçlarının köylere kadar sokularak sempati toplamak, idari makamların alt kademeleri hakkında; örneğin köyde resmi otoriteye sahip muhtar, azalar ve bunların köydeki kuvvet dereceleri, davranışları, nelere karşı ilgi duydukları (para, eğlence gibi), köyde hakim olan öteki kuvvet sahipleri (zenginler, ağalar) ve tesir dereceleri, köy imamının nüfuzu, köyün sosyal yapısı hakkında bilgi edinmek olduğunu ve hazırladıkları raporları yöneticilerine verdiklerini belirtmektedir.

Öğrencilerin bu açıklamalarının, bu konuda geniş bir tartışma açtığını görüyoruz. ***Barış Gönüllülerini*** suçlayan, bunların Amerikan propagandası yaptıklarını, Amerika'nın çıkarına ülkemize geldiklerini belirten yazıların basında çıktığı göze çarpmaktadır.

1970'e gelinirken Barış Gönüllüleri hakkında oluşan muhaliflerin başında gelenlerden T. Ataöv, tezine dayanak olarak ABD'de yayımlanan iki medya kuruluşunun yayınını kaynak seçmiştir. Bunlardan birisi *New York Herald Tribune* [5 Mart 1961] adlı bir Amerikan gazetesi Amerikan fikirlerinin doğru olduğuna inandırmak ihtiyacından söz açarak bunun da Amerikan personeliyle olabileceğini belirtiyor. Gene bir Amerikan yayını olan *Saturday Review* adlı dergi de ***"Barış Gönüllüleri Bu İşi Başarabilecek mi?"*** başlığı altında yazıda şunları belirtiyor: ***"İstediğimiz şey bir Müslümanın Mekke'ye yönelmesi gibi bir insanın Washington'a baksmasını sağlayacak ideal bulmaktır."***

Kamuoyunda bunların yararlı olamayacağı, kötü niyetli kişiler, hatta Amerikan (CIA) ajanı oldukları kanısının yerleştiğini, bu sıra patlayan Kıbrıs sorununun ve Başkan Johnson'un

olumsuz tutumunun kamuoyunda *Barış Gönüllüleriyle* ilgili Kim Dergisinin (7-13 Aralık 1965) anketine verilen cevaplar bu konuda çeşitli görüşleri yansıtmaktadır. Bu yazılardaki ortak değerlendirmeye göre; **"Barış Gönüllülerinden hayır gelmeyeceği; Barış Gönüllülerinin aslında *savaş gönüllüleri* olduğu, belki hepsinin değil ama bir kısmının CIA'nın hizmetinde olduğu; mevcudiyetlerinin sempatik olmadığı, birer misyoner yani ajan değilse bile böyle davrandıkları"** içeriğindeydi.

Barış Gönüllüleri CIA ile bağlantılı mıydı?

Bu soru sıkça sorulmuş, yanıt aranmıştır. Bu ilişkiyi açığa çıkaracak hiçbir belge ortaya konmamıştır ancak Gönüllülerin görev yaptığı her yerde bu konuşulmuş, izler aranmıştır.

İleri sürülen sava göre burada asıl önemli olan noktanın Barış Gönüllüsü Görevlilerinin yaptıklarının sonuçları açısından bir ajanlık işi olup olmadığıdır. CIA ile bağlantı iddialarının altında yatan temel etken Barış Gönüllüsü Görevlileri'nin görev tanımlamalarının tam olarak yapılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer Barış Gönüllüleri'nin amaç ve işlevleri doğrultusunda görev tanımlamaları yapılacak olursa CIA ile bağlantılarından çok ajanlık işlevlerini sivil görünüm altında yaptıkları açıkça ortaya çıkacaktır."

1966 yılına gelindiğinde toplumda *Barış Gönüllüleri*'ne karşı bir tepki oluşmuştu, bunu resmi otoriteler de saptamışlardı.

Hükümeti Barış Gönüllüleri'nin faaliyetlerini kısıtlamaya yönelten önemli bir etken de, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) ve Genelkurmay İstihbarat Teşkilatı'nın, bunların özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde Kürtçülük propagandası yaptıklarını ve bazı zararlı faaliyetlerde bulunduklarını saptamaları ve Milli Güvenlik Kurulu'na bu konuda rapor vermeleridir.

Barış Gönüllüleri çok ağır şekilde suçlanırken, bir an önce Türkiye'den çıkarılmaları istenmiştir. Bir örnek olarak Türkaya Ataöv'ün yazdıkları önümüzde durmaktadır:

"Okullarımızdan çocuk yuvalarına, köylerden gecekondu semtlerine kadar Türkiye'de Amerikan hayranlığını yayan, her gittikleri yerde çeşitli faaliyetlere yönetici, tertipleyici, danışman ve konuşmacı olarak katılan, gümrük deneti yokluğunda Anadolu'yu gezerken topladıkları tarihî eşyayı kaçıran, Türkiye'de öğretmenlik kanunla verilen bir görevken ve bunun için öğretmen okulları mezunu olmak gerekirken, beyin yıkama amacıyla sınıflarımızı dolduran, Türkiye Öğretmenler Sendikası üyelerinin halkçı ve devrimci tutumlarından ötürü görevlerinden alınıp, oraya buraya savrulmaları üzerine onların yerlerine atanan ve böylece bugünkü hükümetin Türk öğretmeninden çok güvenir gör düğü, Türkiye'nin emekçi halkının eliyle endüstrileşmesi gereği apaçıkken, gittikleri yerde 'Türkiye'nin ihtiyacı tavukçuluktur, turizmdir' diye ters yönde telkinlerde bulunan Amerikan Barış Gönüllülerinin tümü ülkemizden atılmalı, bunların maskeleri düşürülmeli ve Amerikan Hükümeti'nin bu yönde yeni programlar tasarlayıp uygulamasına meydan verilmemelidir.''

"Barış Gönüllüleri"ne niçin şiddetle karşı çıkılmıştır? Temel karşı çıkış Anayasanın 65. maddesinin çiğnenmiş oluşudur. O dönemdeki iddiaya göre bu 'ikili anlaşma', Türkiye yasalarına uymayan bir anlaşmadır.

Yine T. Ataöv'e başvuruyoruz: *"Böylesine yasadışı ayrıcalıklarla Türkiye'ye kabul edilen Amerikan Barış Gönüllüleri'nin Köy Enstitülerini hâlâ yasaklayan bir zihniyet tarafından ta köylerimize kadar sokulmaları çok anlamlıdır. Türk hükümeti bunların Türk toplumunun bütün yapısı hakkında bilgi sahibi olmasını ve halkın bir de bunlar kanalıyla Amerika'dan yana şartlanmasını istemekte, bundan kendi için de faydalar ummaktadır.* ***Barış Gönüllüleri Amerikan emperyalizminin köylerimize kadar sızmış ajanlarıdır.*** *Bunların Türk basınında yer yer eleştirilmeye başlanması üzerine Amerikan Büyükelçisi Türk Hükümeti'nden bu yayınların durdurulmasını ve Barış Gönüllüleri'ne diplomatik nitelikte pasaport verilmesini istemişti."*

*Barış Gönüllüleri'*ne karşı tepkiler verimli sonuç vermiş, 1967'de Türkiye'ye gelen **gönüllü** sayısı önemli ölçüde azal-

mıştır. 1967 Eylül'ünde 98'i İngilizce öğretimi için, 7'si okutman olarak, 5'i turizm programında çalışmak üzere toplam 110 gönüllü geliyordu. Bu yılın sonunda Türkiye'de bulunan gönüllü sayısının bir yıl önceye göre yarı yarıya azaldığı görülmektedir.

1967 yılı, *Barış Gönüllüleri* bakımından oldukça sakin bir yıldır. Basında bu konu ile ilgili tek tük haberler yer almakta, gönüllüler belli yerlerde ve programlarda çalıştıkları için fazla göze batmamaktadır. Bundan cesaret alan Amerikalı yöneticilerin 128'i İngilizce öğretmeni, 10'u okutman olarak; 5'i turizm programı ve 15'i de çocuk bakımı programı için toplam 160 gönüllü getirdiğini görüyoruz.

1969 yılında ülkemizde bulunan Barış Gönüllüsü sayısı 172'dir. *Barış Gönüllüleri* Türkiye'ye 27 Ağustos 1962 tarihinde imzalanan ikili antlaşmaya dayanarak gelmiştir. İmzalanışı, onaylanışı ve uygulanışı bakımından Anayasanın 65. maddesine açıkça aykırı olan bu anlaşmaya dayanarak, 1969 yılının sonuna kadar gelen gönüllü sayısı 1201'dir. Bunların 803'ü İngilizce öğretmeni, 168'i toplum kalkınması, 77'si çocuk bakımı, 54'ü hasta bakımı, 30'u tüberküloz kontrol, 15'i ev ekonomisi, 10'u turizm, 37'si üniversitelerde [ODTÜ ve Hacettepe] okutmanlık programlarında çalışmıştır.

Barış Gönüllüleri programları, tek yanlı, Amerika'nın çıkarma işleyen bir program olmuştur. *Barış Gönüllüleri* programlarının bundan yararlanan ülkelerin de çıkarma olduğunu göstermek için harcanan çabaların boşa çıktığı ve birçok az gelişmiş ülkenin bu programlara son vermek zorunda kaldıkları görülmüştür. *Barış Gönüllülerinin* varlığı ile bir ülkenin bağımsız oluşunu iddia etmesi çelişkilidir.

Barış Gönüllüleri projesine son yıllarda en kapsamlı olarak eğilmiş olan Fatih Erboz ve Macit Soydan, röportajlarda öyle bir olumsuz sonuçlara ulaşmışlar ki, insan adeta ürküyor.

Vardıkları sonuçları toparlarsak; bunlar Barış Ordusu değil Haçlı Ordusudur [Türkkaya Ataöv'de, bunlar Barış

Gönüllüleri değil, Savaş Gönüllüleri'dir, demektedir]. Barış Gönüllüleri o yıllarda yasak olmasına rağmen Güneydoğu Anadolu bölgesine gidip oradaki köylerimizde yaşamaları, oranın her türlü demografik alt yapı verilerini çıkarmaları ve bu doğrultuda ABD'nin önce çekiç güç ile bölgeye müdahale etmesi ve ardından da bölgede İsrail destekli bir Kürt devletinin kurulması çalışmalarının başlaması ve yine Kürtlerin her türlü tarihsel senaryoya uygun olarak tarihlerinin var edilmesi, barış gönüllülerinin çalışmalarının eseri olarak karşımıza çıkmaktadır.

En önemli iddialardan birisi, Malatya olaylarının sebebinin Barış Gönüllüleri olduğudur. Malatya'da Alevi-Sünni ayrımı yaratmak amacıyla yapılanlarda o dönemi görenlerin ve olayları yaşayanların ifadeleriyle belirtmek gerekirse ABD'nin gönderdiği "Barış Gönüllüleri"nin oldukça önemli etkileri olduğunu belirtmek gerekiyor.

En çok Gönüllünün çalıştığı bölge Orta Anadolu Bölgesidir. 1970 yılı ile 1980 yılı arasında bu bölgede yaşanan Kahramanmaraş, Çorum, Sivas olayları ile sağ-sol çatışması adıyla topluma sunulan provokasyon ve katliamlara ek olarak 12 Eylül öncesi Konya'da yapılan *irtica mitingi* gibi olayların, buralara yönelik toplumsal yapının anlatıldığı raporların sonucu olmadığını söylemek zordur.

KAYNAKLAR:

Müslim Özbalkan, *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri,* Ant Yayınları, İstanbul, 1970

Fatih Erboz-Macit Soydan, *Barış Gönüllüleri 10 Karanlık Yıl,* Berikan Yayınları, Ankara, 2009

Mehmet Başaran, *Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990

Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş 1945-1973,* Altın Kitaplar, İstanbul,1981

Türkkaya Ataöv, *Amerika NATO ve Türkiye,* Aydınlık Yayınları, Ankara, 1969, s. 235-240

Erol Manisalı, *Manastır'da bir Amerikalı John Meultke,* Derin Yayınları, İstanbul, 2005

Tanzer Sülker Yılmaz, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri,* Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997

Tuncay Özkan, *Ergenekon: Çook Gizli Örgüt Nasıl Kurulur?,* Medyanos Yayınları, İstanbul, 2009

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt:3, içinde: İlhan Tekeli, *"Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.668-669

Türkiye Çağdaş Kültür Ansiklopedisi, [eski Sosyalist Kültür Ansiklopedisi] içinde *"Barış Gönüllüleri",* Cilt:6, fasikül: l, forma: l, May Yayınları, İstanbul, 1981, s.158-159

YORGUN SAVAŞÇI'NIN YAKILMASI: "DEVLET YAPAR, DEVLET YAKAR"

Yorgun Savaşçı ve Kemal Tahir üstüne eğer bir sansür uygulanması söz konusu ise bence bunun kaynağı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden çok başka bir yerde aranmalıdır. Oraları bana Batı'da bir yerler gibi gözükmektedir. Düşünce özgürlüğü kuru gürültüsünün en çok yükseldiği yerlerde... Türkiye'de Kemal Tahir'e ve Yorgun Savaşçı'ya düşmanlık edenler, makamları ne olursa olsun, ancak onların maşalarıdır.

Yönetmen Halit Refiğ

1978 yılına gelindiğinde yönetmen Halit Refiğ, o tarihlerde TRT Televizyon Daire Başkanı Yılmaz Dağdeviren'den bir teklif alır. TRT olarak bütün edebiyatçıların eserlerinden örnekleri film haline getirip yayınlamak istiyorlardı. Bu açıdan Kemal Tahir'in de bir eserini yapmayı planlamışlardı. Halit Refiğ de Kemal Tahir'e en yakın yönetmendi. Onun için **Yorgun Savaşçı**'yı yapalım dediler.

Sözü edilen yıl Türkiye'de Bülent Ecevit başbakan olmuştu. Ülkede pek çok şey değişmeye başlamıştı. Bunun uzantısı olarak, **Yorgun Savaşçı** filminin yapılması emrini de kendisi vermişti.

TRT Genel Müdürü Cengiz Taşer de dönemin genelkurmay başkanı Orgeneral Kenan Evren ile konuşarak Silahlı Kuvvetler'in tam desteğini aldı. Medyadaki ilk haberi de önceleri bu projeye sıcak bakan *Cumhuriyet* gazetesi verdi.

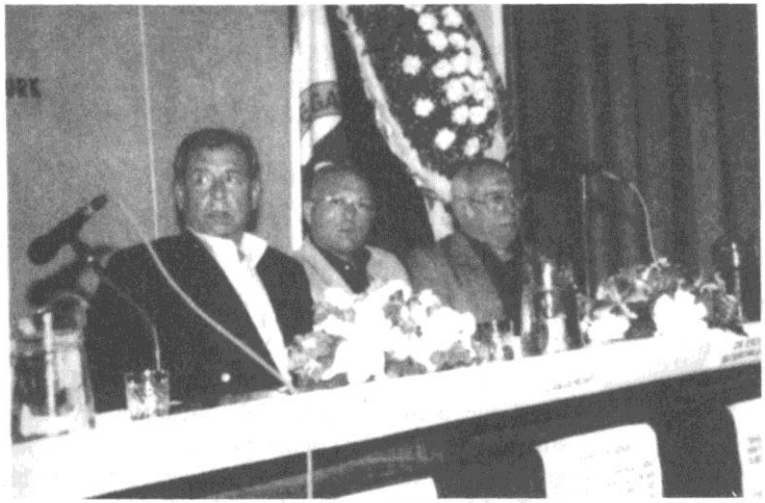

Yıl 2005. Yorgun Savaşçı ile ilgili bir konferans. Can Gürzap, Erol Mütercimler ve Halit Refiğ

Çalışmalar başladı. Romanda adı geçen kişilerin oğulları ile görüşmeye başlandı. Yüzbaşı Selahattin'in oğlu, Yarbay Kasap Osman'ın oğlu gibi. O tarihte doksan sekiz yaşında olan fakat belleği çok duru **milli mücadelenin Galip Hocası Celal Bayar**'la da görüşüldü. Ve senaryo yazımı bitirildi. Senaryo TRT denetimine gitti. O günlerde İlhan Selçuk *Cumhuriyet* gazetesinde bir yazı yayınladı. *"TRT **Yorgun Savaşçı**'yı filme çekmemelidir, çünkü Kemal Tahir milli mücadele tarihini saptırmıştır"* diye.

TRT'den ilk rapor Hadi Şenol imzasıyla çok olumsuz geldi. Senaryo milli mücadele gerçekleriyle uyuşmuyordu ve Kemal Tahir de zaten Atatürk düşmanı bir yazardı. Bu rapor bir düş kırıklığıydı. Bu sırada Başbakan Bülent Ecevit bu projenin yapılacağı garantisini vermişti. Yeniden rapor hazırlandı. Çekimler başladı.

Cumhuriyet gazetesi böyle sakıncaları olan **Yorgun Savaşçı**'yı daha önce nasıl olmuştu da "En İyi Milli Mücadele" romanı olarak "Yunus Nadi Ödülü" vermişti.

Yönetmen Halit Refiğ, İlhan Selçuk'un olumsuz tavrı için şunu söylüyor: *"**Yorgun Savaşçı**'nın yapılmasına 18 Ekim 1978*

tarihinde karar veriliyor ve hemen o bir-iki hafta içinde ilk haber Cumhuriyet gazetesinde yayınlanıyor, gayet olumlu bir yorumla. ***Daha önce de Yorgun Savaşçı, Cumhuriyet gazetesinin Yunus Nadi Armağını'nı kazanmış durumda.*** *Ama İlhan Selçuk ne zaman yapılmasın diye yazı yazıyor, Ağustos'ta. Buradan apaçık belli oluyor ki, Yorgun Savaşçının yapılmaması onun fikri değil, TRT bürokrasisinin, o iç yapının fikri. Aslında TRT'nin bana düşmanlık besleyen iç yapısı, dışarıda da Kemal Tahir alerjisi olanları harekete geçiriyor."*

Siyasi sol, TRT'nin **Yorgun Savaşçı**'yı yapmaması için neden böyle bir kampanyaya girişmişti? Genelde 'milli' olan her şeye karşıyken birdenbire 'milli mücadele' ve 'Atatürk'e bu sahip çıkış nedendi? Hiç kuşkusuz 'millilik ve 'Türk'lük ile ilgisi olmayan sebeplerden ötürü...

Açılan dehşetengiz "Atatürk düşmanlığı" kampanyasına rağmen zamanın Başbakanı Bülent Ecevit'in kişisel ağırlığını koymasıyla **'Yorgun Savaşçı**'nın yapımına girişilmiş, daha sonra Süleyman Demirel'in Başbakanlığı sırasında da çekimlerde herhangi bir siyasi müdahale ile karşılaşılmamıştır.

Film, sekiz bölüm olarak tasarlanmıştı. Demirel döneminde **Yorgun Savaşçı**'yla en çetin mücadele, (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) DİSK'ten gelmiştir. Çekimler başladıktan kısa bir süre sonra DİSK'e bağlı çalışanlar karşılanması olanaksız isteklerde bulunmaya başladı. Halit Refiğ'in sözleri çok dikkat çekici: *"DİSK, üyesi olan* ***'Yorgun Savaşçı'*** *çalışanlarının 'Atatürk düşmanı!' bir filmde çalışmalarını engellemek yerine, bu 'düşmanlık eyleminden daha yüksek ücret almalarını talep etmek gibi örnek bir davranışta bulunmuştur."* İstanbul'daki ilk üç bölüm çekilip, Anadolu'daki sekiz bölüme gidilmeden set dağıtıldı. Bu arada 12 Eylül 1980 oldu. Ülkede bir hafta içinde anarşi durdu. Ortalık güllük gülistanlık oldu!

TRT'nin yeni genel müdürü emekli General Macit Akman olmuştu. Bu projeyi yapmaya karar verdiler. Genel müdür yardımcısı da yine bir emekli General Behçet Devay olmuştu.

Müdür Macit Akman yönetmen Halit Refiğ'i makamına davet etti. Bundan sonrasını Halit Refiğ şöyle anlatıyor: *" Macit Akman'ın masasının üstünde bir tomar mektup var. Bir kısmını aldı ve bana verdi. Mektuplardan birini okudum.* 'TRT nasıl olur da vatan haini Nâzım Hikmet'in yetiştirmesi, Atatürk düşmanı Kemal Tahir'in romanını filme çekmek için bütün Türk ordusunu kullanır. Bu vatana ihanettir. Bunu protesto ediyoruz ve millete şikayet edeceğiz' *türünden sözler. Altında da bir imza, emekli korgeneral falanca. Öbür mektubu açtım, benzer şeyler. İmzalar da hep bu tip. Ben şaşkın bakıyorum. Macit Akman,* ***'Bakın ben bu mektuplar karşısında şaşkınlığa düştüm ve bunu araştırdım. Bütün yazışmalara baktım, hepsi yerli yerinde, Genelkurmay ile anlaşmalar, hepsi yerli yerinde. Merak edip romanı okudum, Kemal Tahir'e komünist diyorlar ama roman son derece de devletçi bir roman, sizin senaryonuzu da okudum, o da romana uygun ve devleti savunan bir senaryo. Burada kurum olarak yapılan hiçbir yanlışlık yok. Sonra bu mektupları yazanların kimler olduğunu merak ettim ve personel dairesine müracaat ettim, bu tür şahısların olmadığını söylediler. Bunlar sahtekâr efendim, sahtekâr. Siz çalışmanıza devam edin,'*** *dedi."*

Kemal Tahir 1950 öncesinde komünistlik ve orduyu isyana teşvik suçundan hapse mahkûm olmuştur. On sekiz yıl boyunca çektiği mahkumiyeti 1950 affıyla son bulmuştur. Hapisten çıktıktan sonra kesin olarak hiçbir siyasi etkinlikte bulunmamayı seçmiştir. Bu tavrı, Sol'un eylemci takımında tepkiyle karşılanır. Kemal Tahir klasik Marxist şemaları reddeden bir düşünürdür. Türkiye tarihi içerisinde klasik Marxksist sınıf çatışmasının, klasik Marksist düzenin bulunmadığını iddia etmiş, *Asya tipi* üretim tarzını savunmuştur. Türk tarihine bakışı da Türk toplumunu meydana getiren ekonomik yapının, üretim ilişkilerinin, siyasal, dini ve devletsel özelliklerinin Batı ülkelerinde ortaya çıkan Marksist düşüncenin klasik haliyle Türk toplumuna uygulanamayacağı yönündedir. Bu tezi

onun klasik Marksistlerle sürtüşmesine yol açmıştır. Kemal Tahir aynı zamanda gelişigüzel Batılılaşmaya, Batı özentisi bir toplum taklidine de karşı çıkan bir kişiliktir. Bu nedenle Batıcıların bir kısmı Batılılaşmanın sembolünün Atatürk olduğunu söyleyerek "Kemal Tahir'in Atatürk düşmanı" olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu durumda filmin çekimi öyle kolay olmadı. TRT Genel Müdür Yardımcısı ile Halit Refiğ takışmaya başladı. Bunun üzerine filmle ilgili talepler doğrudan genel müdüre iletilerek proje ilerliyordu. Halit Refiğ'e göre ***yavaş yavaş Yorgun Savaşçı'nın yakılma sebepleri ortaya çıkmaya başlamıştı.***

Ve kavga gürültü arasında, pek çok aksaklığa karşın sonuçta bu film yapıldı. Sekiz saatlik bir film ortaya çıktı. Fakat **TRT ekranına taşınamadan yakıldığı açıklandı. Arşive bile kaldırılmadı. Yakıldı.**

Bir sanat eserine karşı işlenen bu cinayetin ardındaki gerçek **komplo** nedir?

Yorgun Savaşçı'nın yapımında en yüksek siyasi sorumlulukları taşıyan Bülent Ecevit ile Süleyman Demirel 12 Eylül'den sonra siyasi yasaklı hale getirildiklerinde ve solun sesi çıkmaz olduğunda, **Yorgun Savaşçı** düşmanlığı sağ söylemlerle yürütülmeye başlanmıştır. Bu sefer çeşitli devlet kuruluşlarına **Kemal Tahir**'in, vatan haini **Nazım Hikmet**'in yetiştirmesi olduğu, **Atatürk** tarafından komünistlikten 15 yıl hapse mahkum edildiği ihbar edilmekteydi. Sonuçta, bilindiği üzere, **Yorgun Savaşçı** filmine 35mm. bir gösteri kopyası basılması olanağı olmadan **16mm.** bir iş kopyasıyla ses bandlarından gelişigüzel bir video kaydı yapıldıktan sonra filmin negatifleri ve bütün ses bandları yakılarak imha edildi. **Bir filmin negatiflerinin yakılarak imha edilmesi sinema tarihinde işitilmiş şey değildi. Ne Hitler Almanyası'nda ne de Stalin Sovyetleri'nde sansür işlemleri bu boyutlara varmamıştı.**

Ama Türkiye'de oldu.

Bu Kemal Tahir düşmanlığı nereden kaynaklanıyor? Bunun çözümlemesini yaparken, Halit Refiğ'den kaç kez dinlediğim içeriğiyle, **Yorgun Savaşçı**'yı TRT'ye yapmakla görevlendirilen prodüktör Ömer Serim'le aynı düşüncedeyim.

Filmin yapımcısı TRT çalışanı Ömer Serim şunları söylüyor: *"TRT Kurumunun gerçekleştirdiği Yorgun Savaşçı filminin yakılması hadisesi 1980-1983 yılları arasında devleti ve ülkeyi yönetenlerin bir büyük ayıbı olarak Türk sinema tarihine geçmiştir.*

Film, Atatürk'ün doğumunun 100'ncü yıldönümü olan 1981 yılında yayınlanmak üzere planlanmıştı. Kemal Tahir'in Yunus Nadi armağanı kazanmış olan bu romanı, ***Birinci Dünya Savaşından yenik çıkmış Osmanlı Devleti'ni parçalamak üzere Anadolu'yu işgal eden düşmanlara karşı yeni bir devlet ve ulus yaratmak için savaşan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde toplanmış bir avuç subay ile onlarca yıl cepheden cepheye gönderilen, yorgun ama yüreği vatan ateşiyle yanan Mehmetçiğin destanını anlatıyordu."***

O gün de bugün de zaten unutturulmak istenen Mehmetçiğin bu destanı değil miydi?

Film sansürü genellikle ahlaki ve siyasi bazı kıstaslara göre filmlerin denetlenmesi ile ilgili bir uygulamadır. Bu açıdan her ülkede örtülü veya açık, yani kültürel ya da kurumsal bir sansür uygulaması vardır. Toplumsal ya da siyasal bir denetimin hiç bulunmadığı bir ülkeden söz etmek mümkün değildir. Değişen sansürün varlığı ya da yokluğu değil, denetim kıstaslarının farklılığıdır.

Bu açıdan bakıldığında **Yorgun Savaşçı** olayı klasik bir sansür olayı değildir. Yani **Yorgun Savaşçı** gerçekten toplumun yerleşmiş ahlâk anlayışına karşı olduğu, ya da devletin kurulu düzenini yıkmaya teşebbüs ettiği için seyircinin önüne çıkmaktan alıkonulmuş değildir. **Burada söz konusu olan "ahlâki" ya da "siyasi" bir denetim değil, kültür tarihinde başka eşi olmayan bir "siyasi ahlâksızlık"tır.**

Laikliğe toz kondurmayan solcular, **Yorgun Savaşçı** yakıldığında, onun kostümleriyle yapılan ***Küçük Ağaya*** övgüler yağdırmıştır.

Yorgun Savaşçı'nın yakılmasının nasıl bir "siyasi ahlâksızlık" olayı olduğunu anlamak için olayların gelişme çizgisine bakmak gerekir.

Halit Refiğ anlatıyor:

"Kemal Tahir'e onca sevgi ve hayranlığıma rağmen "Yorgun Savaşçı" romanını filme çekmeyi TRT'ye ben teklif etmiş değilim. Teklif bana önce zamanın Televizyon Dairesi Başkanı Yılmaz Dağdeviren den, sonra TRT Yönetim Kurulu üyesi Prof. Rüçhan Işık'tan, sonuçta bizzat TRT Genel Müdürü Cengiz Taşer'den geldi. 15 Ekim 1978 tarihli bir TRT Yönetim Kurulu toplantısında da karar kesinleşti.

Ben Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" romanının filme çekilebilmesinin Genelkurmay'ın maddi ve manevi desteği olmadan gerçekleşemeyeceğini TRT yönetimine bildirdim. Ve ancak TRT Genel Müdürü Cengiz Taşer bana zamanın Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ile görüştüğünü, kendisinden askeri destek sözü aldığını bildirdikten sonra fiilen hazırlıklara başladık."

Yorgun Savaşçı'nın TRT tarafından filme çekilme kararının 1978 Ekim ayında alınmasına ve basında bu konuda çok sayıda haberin yayınlanmasına rağmen, ***Cumhuriyet*** **gazetesinin "TRT 'Yorgun Savaşçı'yı filme çekmemelidir" kampanyası 1979 Ağustos ayında başladı. Kampanyanın gerekçesi Kemal Tahir'e isnad edilen Atatürk düşmanlığı idi.** Peki Kemal Tahir, Atatürk düşmanı idi ve Milli Mücadele'nin tarihi gerçeklerini saptırmıştı da, devletin bu konuda TRT'yi ve Genelkurmay'ı uyaracak istihbarat ve güvenlik sorumluları *Cumhuriyet* gazetesi böyle sakıncaları olan Yorgun Savaşçı'ya daha önce nasıl olmuştu da "En İyi Milli Mücadele" romanı olarak "Yunus Nadi Ödülü" vermişti. Üstüne üstlük ideolojik olarak "milli devlet" kavramına karşı olan bütün sol kesimler de Atatürk'ü savunma adına, *Cumhuriyet* gazetesinin açtığı bu kampanyaya canla başla katılmaktaydılar. **Bu sıralarda siyasi sağ şaşkın, olup bitenleri sus pus seyretmekteydi.**

Siyasi sol, TRT'nin Yorgun Savaşçı'yı yapmaması için neden böyle bir kampanyaya girişmişti? Halit Refiğ'in bu soruya yanıtı şudur: *"Genelde "Milli'' olan her şeye karşıyken birdenbire "Milli Mücadele" ve "Atatürk"e bu sahip çıkış nedendi? Hiç kuşkusuz "milli"lik ve "Türk"lük ile ilgisi olmayan sebeplerden ötürü."*

Prodüktör Ömer Serim, basında Yorgun Savaşçı çekilemez kampanyasının başlatılmasının izini sürerken, *"Yorgun Savaşçı'nın çekim haberinin gazetelere yansımasından kısa bir süre sonra Cumhuriyet gazetesinde İlhan Selçuk, Milliyet gazetesinde Hasan Pulur, Politika gazetesinde Şükran Kurdakul derhal karşı kampanya başlattılar. Bu kişiler yazılarında, 'Kemal Tahir'in Atatürk aleyhtarı bir yazar olduğunu, tarihi gerçekleri saptırdığını, böyle bir dizinin Devlet eliyle çekilerek yayınlanmasının Kemal Tahir'in yalanlarına ortak olmak manasına geleceğini, Türk Kurtuluş Savaşı'nın halka yanlış şekilde aktarılacağını' iddia ediyorlardı,"* saptamasını yapmaktadır.

Bir filmin yaktırılması yalnızca *Cumhuriyet* gazetesinin kampanyası ya da bir grup "siyasi sol" olarak adlandırılmış kişinin yorum ve değerlendirmeleri sonucu olabilir mi? Başka bir açıklaması daha olmalı.

Filmin yönetmeni şunu söylüyor:

"Defalarca belirtmeye çalıştım, Yorgun Savaşçı olayının temel nedeni benim daha önce TRT'ye yaptığım Aşk-ı Memnu dizisidir. TRT bürokrasisi ve TRT'nin maaşlı kadroları 1974 yılında üç Yeşilçam yönetmenine (Lütfi Akad, Metin Erksan, Halit Refiğ) o zamanki Genel Müdür İsmail Cem tarafından TRT'de film çekmek için iş verilmesini katiyen hazmedememişlerdir.

İkinci neden solcu geçinen bir yazarçizer takımının Kemal Tahir düşmanlığıdır. TRT'nin içindeki Halit Refiğ düşmanlığı ile dışındaki Kemal Tahir düşmanlığını körüklemek de genelde bir birlik fikri oluşturmak yerine, birliğe muhalif uçları bir arada tutmak gayretindeki Cumhuriyet gazetesine düşmüştür."

Sonuçta provokasyonu yapan çevreler bakımından bir şey değişmiyordu ki, onların duruşu ideolojik bir duruş değildi,

onlar için önemli olan, böyle bir filmin ortalığa çıkarılmasını engellemekti.

Bu olaya zaten bir "sansür uygulaması" demek de mümkün değildi. Bu sağcısının, solcusunun, gafletin, dalaletin ve hıyanetin biribirine karıştığı bir "siyasi ahlâksızlık" olayı idi. Hiç kuşkusuz bunun baş sorumlusu da Kenan Evren idi. Çünkü **Yorgun Savaşçı'nın çekimleri için Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanlığı sırasında büyük bir askeri yardım sağlanmış, yakılması da 12 Eylül sonrasında onun devlet başkanı olarak mutlak bir yetkiye sahip olduğu bir dönemde, Başbakan Bülent Ulusu imzalı bir emir ile gerçekleştirilmiştir.**

Filmin yeni yayın dönemi olan 1983 yılı Ekiminden itibaren yayınlanacağı sanılıyordu. Ancak yayın programına konulmadı. Bu arada kurum içinde ve dışında film hakkında çeşitli rivayetler dolaşıyordu. Nihayet 1983 yılı Kasımında *Güneş* gazetesinde yürek sızlatan bir haber yer aldı: TRT Genel Müdürü Macit Akman ***"Yorgun Savaşçı filmini yaktırdığını"*** açıklamıştı. Genel Müdürün bu açıklaması o kadar geniş yankı bulup, kamuoyunun o derece büyük tepkisiyle karşılaştı ki, Macit Akman ***"Ben kimim ki yaktırayım, devleti yönetenler yaktırdı"*** demek zorunda kaldı. Genel Müdür, ileriki yıllarda ortaya çıkacak faili korumak için sorumluluğu üstüne almış, ancak gelen büyük tepki üzerine sözlerini düzeltmek zorunda kalmıştı.

Yorgun Savaşçı'nın yakılması üzerine ayaklara kalkan kamu vicdanı bir süre sonra suskunluğa gömülecekti.

1986 yılı şubat ayında *Milliyet* gazetesi, ***"Yak Emri Bülent Ulusu'dan"*** başlığıyla **Yorgun Savaşçı** filminin dönemin Başbakanı Emekli Oramiral Bülent Ulusu'nun yazılı emriyle yakıldığını açıkladı, belgesini de yayınladı. Önce Genelkurmay Başkanlığından üç Albayın seyrederek sakıncalı bulduğu film, daha sonra Bülent Ulusu'nun emriyle kurulan, içinde sivillerin de bulunduğu bir komisyon tarafından ikinci kez seyredildikten sonra şu gerekçelerle çok tehlikeli görülmüştü:

Atatürk'ün milli mücadeledeki rolünü küçük göstermek. Kurtuluş Savaşı'nın lüzumsuz olduğu vurgulanarak hilafetin Türkiye için elzem olduğunu söylemek. Türk ırkının sarı ırktan geldiğini iddia ederek, mavi gözlü ve sarı saçlıların Türk olmadığı kasıtlı olarak işlenerek bölücülük yapmak. Ege Bölgesi halkının Yunanlılarla savaşmak istemediği, Kurtuluş Savaşı'na bölge halkının İttihat Terakkici subaylar ve taraftarlarınca zorla iştirak ettirildiği söylenerek bölgecilik yapmak. Çerkez Ethem'i Milli Mücadele'de kahraman gibi göstermek. Ermeni meselesini Türkiye aleyhinde propaganda olacak şekilde işlemek. Türk ordusunu küçük düşürmek!

Sanatçı dostu Hamit Kınaytürk [dostum, ışıklar içinde uyusun] Profesör Sami Şekeroğlu ile 10 Mart 2005 tarihinde bir röportaj yapmış ve burada filme karşı kurulan çirkin komplo ortaya konmuştur.

Devlet hem bu filmi çektiriyor hem de yaktırıyor. Nasıl oluyor bu iş?

Şekeroğlu, mantığını gerçekten anlayamadığımız bir soruya açıklık kazandırıyor: **" Ülkemizde her zaman karıştırılan bir kavram var. Devlet ve hükümet... Halit Refiğ, askerler filmin çekiminin devamını isteyince oldukça memnun olmuştu. Filmin Türk Silahlı Kuvvetlerine ithafını düşünüyordu ve filmin jeneriğine böyle bir ibare de koymuştu. Herhangi bir engelin gelebileceğini aklına bile getirmiyordu. Bürokrasiden hiç anlamayan, normal şartlardaki devlet düzenini bilmeyen bir insandı. Ömer Serim'in 'Devlet Yapar, Devlet Yakar' kitabında dediği gibi iyice hırçınlaşmıştı.**

Devletin normal ilgili kadrolarıyla işleri yürütme yerine, hep üst kademeyle işlerin daha iyi yürüyeceğine inanıyordu. Bu tavrı onu devletle olan ilişkilerde hep başarısızlığa götürdü. Asıl gücün devleti oluşturan bürokratik yapının elinde olduğunun ayrımında değildi. Filmi yakan, yak emrini verenler değildi. Bürokrasi çarkını oluşturanlardı. Ha-

lit Refiğ, TRT kadrolarıyla, hatta giderek TRT yönetimiyle ters düşmeye başlamıştı."

Bu çözümleme aslında filmin yakılışının gerçek nedenini anlatıyor. Bu kitabın yazarı bendeniz de, 2004 yılında ancak 8 hafta dayanabildiğim TRT'de program yaptım ve TRT bürokrasisinin nasıl bir bela olduğunu gördüm. Orada bir dar çevre, mafyos bir saltanat kurmuşlardı. Aynı dönemde Atilla İlhan ve Mehmet Barlas da dışarıdan program yapıyorlardı, onlar da dayanamadılar ve gittiler. Daha doğrusu üçümüzü de bezdirerek kaçırttılar. AKP'nin atadığı, siyaseti ve cemaatleri TRT'ye sokmayan çok nitelikli bir genel müdür olan Şenol Demiröz gelmişti. Onu bile yediler. Bir gün, İstanbul'daki müdürler dahil olmak üzere, o dönem orada çalışan sahtekâr Atatürkçülerin ve bu rezilliğin tarihi de tarafımdan yazılacak. İşte, oldukça eski dostum, ağabeyim Halit Refiğ bunu anlayamamış! Hiçbir zaman da anlamadı, o, hep devlete güvendi!

Profesör Şekeroğlu'nun anlattığına göre, o sıkıntılı günlerde Halit Refiğ ihtilalin TRT'deki paşasına hitap etmemesi gereken sözlerle basına demeç vermiş ve kızılca kıyamet kopmuş. Bu demeci okuyan, daha doğrusu TRT'nin bir çalışanınca kışkırtılan Generalin küfürlerine tanık olan Şekeroğlu kurulan komploları, tuzakları bakın şöyle anlatıyor:

"Karanlık düşüncelerin yoğunlaştığını hem Halit Refiğ hem de ben iyice sezinlemiştik ama yakma ve de yoketme diye bir şey aklımıza ucundan bile geçmemişti yine de tedbirli olmaya başladık. Telesinede kontrol etmek üzere 16 mm film üzerine yaklaşık yarım saatlik bir bölümü bastık. Sadece renkleri görmek için. Laboratuar elemanımız Yusuf Özbek ve Halit Refiğ ile TRT İstanbul televizyonuna gittik. Filmi verdik, 'Bunu televizyonda seyretmek istiyoruz' dedik. Müdür elindeki zinciri bir o yana bir bu yana sallayıp parmağına dolayarak, istihzalı bir gülüşle bir adamı çağırıp bir şeyler söyledi. Uzun bir süre bekledikten sonra ekrana bir görüntü geldi ki, dehşet verici! Bizim görüntüyle hiç ilgisi yok. Halit Refiğ müthiş

deforme oldu. Yusuf'a bozulmak üzereyken ben son derece sert bir tepki gösterdim. 'Bir makine getirin, burada seyredelim/ dedim.

Müdür zincirini sallayıp ıslıklar öttürüyordu. Ciddiyetten uzaktı. Bir numara döndüğünü anlamıştım. 'Bizde makine yok,' dedi. O anda içeriye müdür yardımcısı girdi. Bana karşı çok saygılı bir çocuktu. Selâmlaştık. Sonra ona '16mm bir Amerikan filmi var mı?' diye sordum. Elindeki bobini gösterip, 'Savaş Rüzgârları (ya da Dallas, onun gibi bir şey) olur mu?' dedi, 'Olur,' dedim. Lütfen bizim ***Yorgun Savaşçı*** *kopyasını çıkarın, hiçbir değişiklik yapmadan makineye bunu takın,' dedim. 'Peki,' dedi, gitti ve kısa bir süre sonra ekrana Amerikan filminin görüntüleri geldi ama felaket bir görüntü. Halit Refiğ birden ayağa kalktı, Müdüre sert çıkarak, işte bu olmaz!' dedi.*

Makinenin ayarlarını bozduklarını, filmin çok kalitesiz görüntüleri olduğunu iddia edip bir pislik atmaya çalıştıklarını anlamıştı. Makinenin bulunduğu yere gittik. Makineyi kullanan kişi binbir bahane uydurup kaçmaya çalışıyordu. Ayarları ben düzelttim. Önce Amerikan filmini koyduk. Halit Refiğ, 'Evet abicim, çok güzel, bir de bizimkine bakalım,' dedi. ***'Yorgun Savaşçı****'yı taktık. Heyecanlandı."*

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan sonuca göre, TRT'nin her kademesindeki bürokratlar bu filmin ortaya çıkmaması için anlaşmışlar. Gerçekten de benim 2004 yılında gördüğüm TRT'nin İstanbul kadrosundaki muhatap olduğum yönetici şahsiyetler de aynen bu türden pisliklerdi.

Profesör Sami Şekeroğlu'nun anlatacakları bitip tükenecek türden değil. Başbakan Bülent Ulusu, Şekeroğlu'na ağır sözcüklerle yüklendiği bir resmi yazıyı Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlüğü'ne gönderir. Yani suç onun üstüne yıkılacak. Halit Refiğ, Başbakan'ın Şekeroğlu'nu suçlamasına karşılık olarak, basına, TRT Genel Müdürlüğü'nü çok ağır suçlamalar içeren bir açıklama yaptı.

Artık belliydi ki, filmin başına bir şeyler gelecekti.

Hatta Şekeroğlu'na tuzak kurup, sokakta güya TRT çalışanı birisiymiş gibi kendini tanıtan bir şahıs, " Film için iyi bir

müşteri var, bir video kopyasına 20.000 lira veriyorlar," diyerek olta atmış. Yani bir komplo kurmuşlar. Sonunda 35mm'lik çekilmiş filmin 16 mm'lik kopyası çıkarılarak, noter huzurunda Ankara'dan Başbakan'ın gönderdiği kuryelere teslim edildi. Negatifleri alıp gittiler. Yani bir daha basılmamak üzere toparlayıp götürüyorlardı.

Türk Sinema tarihinde bir utanç belgesi olarak yer alacak yakılma tutanağına imza atanlar kimlerdi?

5 Ekim 1983 günü dönemin Televizyon Dairesi Başkanı Kerim Aydın Erdem'in odasında toplananlardan birisi olan Albay İhsan Beriş'in bir daktilo getirterek bizzat yazdığı tutanağa filmin yakılması için imza koyan bu kişiler şunlardı: Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği temsilcisi **Tank Albay İhsan Beriş**, Genelkurmay Başkanlığı temsilcisi **Hava Albay Mehmet Yılmaz**, **Piyade Albay Selçuk Doğu**, İçişleri Bakanlığı temsilcisi **Hatice Özak**, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü temsilcisi **Adnan Yarar**, TRT Kurumu temsilcileri, **Mehmet Turan Akköprülü** ve **Aydın Olgun**, **Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi Turgut Özakman.**

Devlet Tiyatroları Genel Müdürü Turgut Özakman 19 Şubat 1986 tarihinde *Milliyet* gazetesine yaptığı açıklamada, *"Birçok bölümü ile yanlış düşüncelere yol açacak bir içeriği, tartışma yaratacak bir durumu vardı, ama rejisini ve oynanışını çok beğendim.*

Yorgun Savaşçı'nın hem roman hem de senaryo bakımından tarihi gerçekleri zorlayan bir niteliği vardı. Romancı romanını özgürce yazar. Ancak devlet kurumu adına filme çekilirken, özgürlüğün yerini, tarihe karşı sorumluluk alır. Senaryo aşamasında bu sorumluluk duygusunun oldukça ihmal edildiği kanısındayım," şeklinde düşüncelerini özetlemiştir. "Yayından kaldırmak başka, imha etmek başka" olmakla birlikte Özakman gibi birisi bu düşünceye sahipse, o kuruldaki 'dünyadan habersiz', Konsey'den korku içindeki asker üyelerin, "imha" kararında ısrarlarını sürdürmelerini hiç kuşkusuz çok kolaylaştırmıştır.

Yakılma kararı verilen tutanakta imzası bulunan bazıları 1990 yılında *Dünya* gazetesine bir röportaj vermişler. Hülya Karabağlı'nın *"İşte 'Yorgun Savaşçı'yı yaktıranlar"* başlıklı haberine göre, Mehmet Turan Akköprülü dizinin yakılması kararına ilişkin olarak şu görüşleri savundu: *"Ben o zamanlar TRT'nin şu anki Genel Müdürü Kerim Aydın Erdem'in yardımcısı olarak görev yapıyordum. Yani Kerim Aydın Erdem, 1983 yılında Televizyon Dairesi Başkanı idi. Ben de başkan yardımcısıydım.* ***Dizinin yakılmasında bazı denetçilerin özel katkıları olmuştur. Konsey'e yaranmak için yapılmıştır.***

Ayrıca Genelkurmay'a dizinin denetimden geçmemiş bölümleri gönderildi. Kemal Tahir'i sevmeyenler de TRT'ye ağır mektuplar yolladılar. Başbakanlık'tan gelen talimat üzerine TRT'de bir dizi görüşmeler başladı. Bu görüşmelere Kerim Aydın Erdem de katıldı. Görüşmeler sonucunda iş, yakılma kararı için imza aşamasına geldiğinde Erdem, İzmir'e gideceğini söyledi ve TRT temsilcisi olarak komisyona beni ve Aydın Olgunu soktu. ***Ben yakılmaması konusunda elimden geleni yaptığıma inanıyorum. Yine de büyük çabalar sonucunda filmin tamamen ortadan kaldırılmasındansa bir kopyasının alınmasını sağlayabildim.*** *Bunu da sağladım. Bu kopyanın şimdi Başbakanlıkla olduğunu sanıyorum."*

TRT temsilcisi olarak tutanağa imza atanlar arasında bulunan ve o dönemde Televizyon Dairesi Başkanlık Denetçisi olarak görev yapan Aydın Olgun da şöyle konuşmuş: " *Devlet memuru olduğum için konuşamayacağımı biliyorsunuz. Ben üstlerimden aldığım emir üzerine, son üç toplantıya katıldım. Bunun dışında, Sayın Akköprülü'nün söyledikleri herhalde doğrudur. Kendisi bunu daha iyi bilir."*

Dünya gazetesindeki haberin devamında şunlar yazılı: *"Öte yandan tutanakta Yorgun Savaşçı'nın yakılması yönünde imzası bulunanlardan Turgut Özakman'ın senaryosunu yazdığı eski adı* ***Şu Çılgın Türkler*** *yeni adı* ***Kurtuluş*** *olan 20 bölümlük dizinin çekimlerine de TRT, önümüzdeki aylarda başlamayı planlıyor. Radyo Televizyon Yüksek Kurulu ikinci başkanı olan Özakman'ın* ***Şu***

Çılgın Türkler *adlı senaryosu da çeşitli tartışmalara yol açtı. Dizinin senaryosu için RTYK İkinci başkanı yazar Turgut Özakman'a TRT tarafından 162 milyon liralık ödeme yapıldığı öğrenildi.* ***Kurtuluş*** *dizinin TRT'ye 60 milyara mal olacağı öğrenildi. Başbakanlık Denetleme Yüksek Kurulu, senaryo aşamasında, eserin sahibi Özakman'a TRT'nin 36 milyon lira avans vermesi üzerine müfettiş incelemesi istedi."*

Hatırlanacağı gibi, Kurtuluş dizisi çekildi, gösterildi, çok da beğenildi.

Turgut Özakman "Yorgun Savaşçı'nın gizli öyküsü"nü *Cumhuriyet* gazetesinden [1993] Gökhan Akçura'ya anlatırken şunu söylüyor: "Üç yıl önce yakın bir arkadaşıma olayı anlattım. Beni, 'Niye toplantıyı terk etmedin? Tutanakta adın olmaz, olaylar öğrenilince de bu jestin sahibi olarak takdir edilirdin!' diye şiddetle eleştirdi. Açık söyleyeyim, içime ateş düştü. 1992'de konuştuğum tuğgeneral İhsan Beriş, ıstırabımı azaltan dostça sözler söyleyerek içime su serpti. Şimdi dizi aynen yayımlanıyor. İçim rahat. 'İyi ki sırf kendimi kurtarmak gibi bencil ve yüreksiz bir davranışla kuruldan ayrılıp gitmemişim!' diyorum."

SAYFA 12 — CUMHURİYET

DİZİ YAZI

Turgut Özakman Anlatıyor

Yorgun Savaşçı'nın gizli öyküsü

-2-

GÖKHAN AKÇURA

"Konsey Egelilerin baskısı altında"

Macit Akman o günü şöyle anlatıyor: "Bu arada filmin son işlemleri yapılırken, Ünite Müdürü Sami Şekeroğlu, TRT Genel Müdür Yayın Yardımcısı Behçet Devay'ı İstanbul'dan arayarak filmin nakil esnasında kaçırılacağını ihbar etti."

Macit Akman

Macit Akman, Shov TV'de yaptığı açıklamada, filmi askerden kurulacak bir kurulun denetlemesini istediğini söylemiyor. Bu hususu atlayıp sözü, sivillerin de bulunduğu son kurula bağlıyor. Kısacası kamuoyunu aldatıyor.

Bu arada tepkiler de devam etmektedir. Filmin denetlenmesi için kurulan ve benim de yer aldığım kuruldaki alhaylardan biri, 'Konsey'in, Egelilerin baskısı altında olduğunu' söylemişti. Sayın Halit Refiğ ise bu durumu özetle şöyle anlatıyor:

"Sol, 'Aman bunu yaptırmayın, göstermeyin' diyor; sağ, 'Aman bunu göstermeyin, komünizmin merini yakın' diyor. (..) Hatta bir ara bu işe sendikalar da süet oldu.(..) Kemal Tahir'in varisleri de 'Aman bunu göstermeyin' diyorlar. (..) Kemal Tahir Vakfı'nın yöneticileri bile vakfı ziyarete gelen askerlere, 'Bir vakıf olarak bu filmin gösterilmesine karşıyız' diyorlar. Vakfın bir yöneticisi bana 'Filmin yakınmasında galiba bizim de bir sebebiyetimiz oldu' dedi.' (Milliyet Y.Sinoy, H. Refiğ'le Tatil Sohbeti 23 Şubat 1986. Ayrıca, Milliyet, filmin yönetmeni H. Refiğ Yazıyor adlı dizi yazısını 13 Şubat 1986 günlü bölümü). Sayın Macit Akman da tepkilerle ilgili durumu şöyle aktarmaktadır:

"Göreve başladığımda filmin çekimi sürmekteydi. Uğraşacak yığınla sorun vardı. Fakat birdenbire ilgimi Yorgun Savaşçı üzerine çeken olaylar patlak vermeye başladı. Kendimi ağır bir baskı altında hissettim. Aldığım tehditler sadece çıkarılıp işlenmesi. Otoki tedbir, ses kayıtlarının kesinlikle, ses kayıtlarının yapıldığı İstanbul Televizyonu'ndan çıkarılmaması. Böylece dünyada örneği olmayan bir film çalışması yapıyoruz. Ses bir binada hazırlanıyor, görüntü başka bir binada. (..) Filmin etrafında birtakım garip ağır örülmekte olduğunu seziyordum. (..) TRT Gen. Md. Yardımcısı Behçet Devay'ın filme 35 mm. kopya basılmasını istemediği bana söyleniyor. (..) Üniversite Rektörü Prof. Muhteşem Giray'ın, muhtemel bir tehlike üzerine defalarca dikkatini çekmeye çalışıyorum." Bir bilirkişi topluluğuna gösterilmeden filmin TRT'ye teslim edilmemesini rica ettim. (12 Mayın 1983) Film, TRT Genel Müdürlüğü'ne ulaşınca, filmi, TRT Kurumu dışından da kaldıracak ve bu konuda yetişmiş insanlar marifetiyle denetletmek ve öyle karar almak." Shov TV, 32. Gün, Sn. Macit Akman'ın açıklamaları, 20 Temmuz 1992

Yapayan kademli birkaç yayınından beri olarak, şunu söylemek istiyorum. Eğer TRT Genel Müdürü, biraz teorik yayınca olsaydı, bu mesleğin birmez tükenmez cilvelerini bilir, işi ikinci sınıf bir materya filmine dönüştürmezdi. Sanki yayına hazır bir filmi, normal şartlar altında teslim alınış gibi her şeyden önce denetim yollarını düşünüyor. Oysa panige kapılmadan, kanlık'a, 9' şıklı (ikinci hal çarşı) perçesinde gerekli teklif yapıldı." Macit Akman'ın Anıları, s.21

Dönemeç

Sayın Macit Akman, konuyu en üst karar organı olan TRT Yönetim Kurulu'na bile götürmeye gerek görmeden, 31 Mayın 1983 gün ve 3601-709-1767 sayılı bir yazı ile Başbakanlık'a başvuruyor ve 'Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği üyelerinden kurulacak bir heyet tarafından tetkik' ile Yorgun Savaşçı'nın yayını konusunda karar alınmasını istiyor.

Yorgun Savaşçı'nın akıbetini, işte bu yanlış tercih ve yasal yetkiden sapmaya firagat belirlemiştir.

Kamuoyunu aldatma

Sayın Macit Akman, Shov TV'de yaptığı açıklamada, filmi askerden kurulacak bir kurulun denetlemesini istediğini söylemiyor. Bu hususu atlayıp sözü, sivillerin de bulunduğu son kurula bağlıyor. Kısacası kamuoyunu aldatıyor.

O zamanki Ankara Televizyon Müdürü Sayın Önder Ulay, Televizyon Dairesi Denetim Müdürü Altan

Yorgun Savaşçı dizisi imzalanan bu tutanak doğrultusunda **yeniden demokrasiye dönülen 1983 Kasım'ında yapılan genel seçimlerden hemen sonra, daha siviller yönetimi devralmadan alelacele Başbakan Bülent Ulusu'nun talimatıyla yaktırılmıştır.** TRT Genel Müdürü Macit Akman, Başbakanlığın yakılma emrinin yerine getirildiğini 21 Kasım 1983 tarihli aşağıdaki resmi yazıyla bildiriyor:

"*Başbakanlığa, ilgi emrin üçüncü maddesi gereğince emredilen heyet, 17 Kasım 1983 günü saat 11.30'da TRT Genel Müdürlüğünde toplanmış, filmler koruma altında bulunan odadan heyet ve noter huzurunda çıkarılarak 2 inçlik banda kaydedilmiş, bir kopyası ve senaryosu MİT Müsteşarlığı temsilcisi Timur Eralp'e* ***[ek 1]*** *Noter tutanağı ile, filmin orijinal negatifleri, pozitif kopyaları, ses bantları, fotoğrafları ve montaj artıkları,* ***[ek2]*** *noter tutanağı ile heyete teslim edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığı Matbaasında yakılarak imha edilmiş ve filmin kurumumuzda bulunan 2 inçlik video bandı ise yine heyet huzurunda* ***[ek 3]*** *noter tutanağında belirtildiği şekilde silinmiştir. İmha işlemine ait noter tutanakları ektedir. Arz olunur. Macit Akman, TRT Genel Müdürü."*

Yakıldıktan 10 yıl sonra Türkiye'de siyasi ortam değiştiğinde, HBB televizyonu **Yorgun Savaşçı**'yı yeniden çekmeye giriştiğinde, bir hukuki belge olarak saklanılan TRT **Yorgun Savaşçı'**sının arızalı kaydedilmiş video bandı bulunduğu yerden çıkarılıp TRT'de hiç kesilmeden olduğu gibi yayınlanmıştır. Dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in talimatıyla MİT'ten alınarak TRT Denetim Müdürlüğü elemanlarınca denetlendi ve tek bir karesi bile kesilmeden yayınlandı. Kıyamet de kopmadı. Bir tek kişi bile çıkıp "Tabii ki bu dizi yasaklanmalıydı," dememiştir. 12 Eylül'ün Başbakanı Bülent Ulusu'nun,**" İstikbalde filmin televizyondan yayınını önlemek maksadıyla"** yakılması için bizzat emir verdiği talihsiz dizi hakkında yapılan bunca suçlamanın yersizliği böylece ortaya çıkmış oldu. **Böylece olayın bir sansür olayı değil, rezalet olduğu apaçık ortaya çıkmıştır.** Basında bu konu tar-

tışıldığında, sonunda Kenan Evren bütün sorumluluğun kendisine ait olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır.

Yorgun Savaşçı olayını yirmi yılı aşkın bir zamandan sonra yönetmeni Halit Refiğ nasıl değerlendiriyordu?

Daha önce de ifade ettiğim gibi işin ilk çıkış noktası, 'Aşk-ı Memnu'dan ötürü TRT kadrolarının bana olan düşmanlığıdır. Bu kadrolar düşmanlıklarını uygulayabilmek için ***solu uygun gördüklerinde solu, sağda destek bulduklarında sağı bana karşı kışkırtmaya girişmişlerdir.*** *Laikliğe toz kondurtmayan solcular,* ***Yorgun Savaşçı yakıldığında, onun kostümleriyle yapılan mukadesatçı Küçük Ağa'ya*** *övgüler yağdırmışlardır.*

Buna karşılık devletten bana sistematik bir düşmanlık gelmemiştir. Hatta ***Yorgun Savaşçı*** *tartışmalarının en yüksek olduğu bir dönemde, yakma olayından bir yıl önce, 1982'de, Atatürk'ün 100. Doğum Yılını kutlama etkinlikleri çerçevesinde Kültür Bakanlığı bana* ***'Atatürk ve Sanat'*** *adlı bir belgesel yaptırmıştır. Bu aynı zamanda bir Türk yönetmene yaptırılan Cumhuriyet ve Atatürk ile ilgili ilk filmdi. Daha öncekiler, 1933'te Sovyet Sergey Yutkeviç'e, 1973'te Fransız Claude Lelouch'a yaptırılmıştı. Bir devlet filmi olan 'Atatürk ve Sanat' yapıldığından ancak beş yıl sonra 10 Kasım 1987'de TRT'de gösterildi. Çünkü 1981-1986 yılları arasında TRT'de benim filmlerimin gösterilmesi ve benden bahsedilmesi konusunda gizli bir yasak vardı. Bu yasak sansüre karşı olan demokrat aydınların da hiçbirinin umurunda değildi.*

Devletin **Halit Refiğ**'e sistemli düşmanlık içinde bulunmadığının bir başka örneği de Kültür Bakanlığı'nın Atatürk filmleri yapımı için açtığı senaryo yarışmasına onu da ismen davet etmesi ve onun yazdığı **"Gazi ile Latife"** adlı senaryoyu filme çekilecek iki senaryodan birisi olarak seçmesiydi. Bu iki senaryodan Refik Erduran'ın yazdığı *"Metamorfoz"* Feyzi Tuna tarafından filme çekildi. Halit Refiğ'in yazdığı **"Gazi ile Latife"**nin çekimi TRT'ye havale edildi. *Cumhuriyet* gazetesi gene onun Atatürk düşmanı olduğuna dair bir kampanya başlattı. Sonuçta TRT **"Gazi ile Latife"**yi rafa kaldırdı. Ken-

di kadrolu elemanlarına ***"Kurtuluş"*** ve ***"Cumhuriyet"*** filmlerini yaptırdı. Sansüre karşı olan bütün demokrat aydınlar TRT'nin bu tercihine de alkış tuttular.

Kültür Bakanlığı, *Cumhuriyet* gazetesinin Atatürk düşmanı olduğunu iddia ettiği **"Gazi ile Latife"** adlı senaryosuna 1993 ve 1998 yıllarında iki ayrı baskı yaptı. *Cumhuriyet* gazetesi dahil hiç kimseden bu senaryodaki Atatürk düşmanlığının hangi sahnelerde olduğuna bir işaret gelmedi.

Filmin yönetmeni Halit Refiğ sistemli bir devlet düşmanlığı yok dediğine göre, kimler yakılmasının önünü açtı? Yakılma kararını veren kurulda kimler vardı? Bu soruların yanıtını yukarıda vermiştik. Bir kez daha toparlayalım.

Burada sekiz kişilik bir heyet topluyorlar ve heyete filmi seyrettiriyorlar. Bu işle görevlendirilen iki albay, yetkililerin izlemesi için yarım saatlik bir özetleme yapıyor. Heyetin verdiği rapor adeta, empoze edilerek yazdırılmış, dizinin seyirci karşısına çıkmasındaki mahzurları ifade eden bir rapor: **"Çerkez Ethem, Atatürk'ten daha önemli gösteriliyor, hilafetçi, Ermeni davasını destekliyor, etnik ayrımcılık yapıyor..."** Yazılmış olan sekiz maddedeki eleştiri yönetmeni Divan-ı Harbe bile gönderirdi. Fakat bu kararla yetinilmiyor, üç albay, bu rapor çerçevesinde üst karar merciini filmi yakmaya ikna ediyorlar. **Bu sekiz kişi içinde Turgut Özakman da var. Fakat iş yakma aşamasına geldiği zaman, daha sonra Özakman, Cumhuriyet gazetesindeki yazılarında, filmi denetleyen grup içinde olduğunu ama kendisinin de grubun da yakma meselesine karşı olduklarını ifade etti. Albayları, *"Sizin de başınız derde girer"* diye uyardığını ve sonuçta bütün itirazlarına rağmen, yaktırma fikrinden vazgeçiremediklerini yazdı**.

1993 yılında sorumlu arama tartışmaları devam ederken *Cumhuriyet*'ten Fikret Bila, yaptığı söyleşide Kenan Evren'in *demokratik davranış* vurgusu öne çıkıyor: *"...Şimdi tartışmalara bakıyorum sanki, Yorgun Savaşçının imha edilmesi kararı demokratik bir ortamda verilmiş gibi eleştiriliyor. Oysa, unutuluyor ki, biz*

o dönemde çok özel ve olağanüstü koşullardaydık. Anayasayı askıya almıştık. Demokrasiye geçmeye çalışıyorduk." Bu, bizim için o denli önemli bir olay değildi diyor. Demokrasi ölçütü nedir? Bu söyleşide Evren: *"Sanki o gün de, bugün de demokrasinin tek ölçütü Yorgun Savaşçıymış gibi bir hava estiriliyor. Şimdi film televizyonlarda oynatılıyor, izlesinler bakalım, sonuçta karar versinler,"* diye konuşmuş. Evren, **Yorgun Savaşçı** olayıyla ilgili olarak düşüncelerini şöyle aktarıyor: ***"...Soruna böyle yaklaşılıyor ve bir sorumlu aranıyorsa sorumlu benim.*** *Kararı veren Milli Güvenlik Konseyi'dir. Yazışmaları ise doğal olarak Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği yürütmüştür. Kararın başbakanlığa bildirilmesinde Sayın [Necdet] Ürugun imzası olabilir ama,* ***sorumluluk bana aittir."***

Hamit Kınaytürk 18 Şubat 2005 Cuma günü Kenan Evren'le bir telefon konuşması yapıyor [saat 11.35'te] ve bu konuyu soruyor, aldığı yanıt: *"Dönemin Başbakanı Bülent Ulusu bana filmin bazı sahnelerinin sakıncalı olduğunu söyledi. Ben filmi görmedim. Üç albaydan oluşan bir uzmanlar kurulu filmi incelemişler ve sakıncalı bularak ortadan kaldırılmasını istemişler. Bülent Ulusu Paşa da bu bilgiye dayanarak* ***'yak'*** *emrini vermiş. Bu konuda çok spekülasyonlar yapıldı. Ülkenin 12 Eylül dönemindeki o sıkıntılı günlerinde film seyredecek kadar bir zamanımız yoktu. Yalnız benim Genelkurmay Başkanlığım döneminde, filmin çekimleri aşamasında elimizden gelen her türlü maddi ve manevi desteği verdiğimizi sanıyorum. Keşke böyle tatsız bir durum olmasaydı."* Aynen böyle...

Konuyu kapatmadan önce *Milliyet*'te yayımlanan ilginç bir konuşmayı okumak bize fikir verecektir. Yakılma kararının altında imzası olan Albay İhsan Beriş ile *Yorgun Savaşçı*'nın yönetmeni Halit Refiğ'in eşi Gülper Refiğ arasında geçtiği iddia edilen bir konuşma 19 Şubat 1986 tarihli *Milliyet* gazetesinde yayınlandı.

Gülper Refiğ kendisinin de öğretim üyesi olduğu Mimar Sinan Üniversitesi'ndeki bir karşılaşmayı şöyle anlatıyor: *"Geçen yıl [1985] mayıs ayında okulumuzda 3 sivil 2 subaydan*

oluşan 5 kişilik bir ekip, 'Türkiye'de anarşi ve terörün sebepleri ve hedefleri' konusunda bir brifing vermişti. İki subaydan biri de Albay İhsan Beriş'ti. Kendisi, dış görünüşü ve konuşmaları ile bende büyük bir güven uyandırmıştı. O zamana kadar ben, hiçbir üst rütbeli subay ile eşimin filminin akıbeti konusunda konuşmamıştım. Ancak Beriş, kendisinden önce konuşan dört kişinin konuşmalarını öylesine güzel toparladı, öyle güzel anlattı ki, ben de soracağım soru hakkında mantıklı bir yanıt vereceğine inandım.

Toplantıdan sonra kendisi ile özel olarak görüştüm, kendimi tanıtıp, neden filmin yakıldığını sordum. Bana şöyle yanıt verdi: 'Yakıldığını da nereden çıkarıyorsunuz? Devlet malını kimse yakamaz. Hele bu bir de sanat eseriyse, yakmak kimsenin haddine düşmemiştir. Yakında film gösterilecektir.'

Bu arada Kemal Tahir'in Türk tarihini en iyi yazan yazar olduğunu ve kendisini çok beğendiğini de söyledi. O gün sevinç içinde eve döndüm ve hemen eşime durumu anlattım. Güldü, geçti ve 'Hayale kapılma' dedi.''

Gülper Refiğ [Bu kitap için Gülper Refiğ ile konuşma, 23 Ocak 2010] şaşkınlığını açığa vuran bir soruyu da kendi kendisine sormadan edememiş: "*Milliyet'te çıkan ve 'Yorgun Savaşçı'nın televizyonda gösterilmesinin sakıncalı olduğunu belirten tutanakta Albay İhsan Beriş imzasını görünce şok oldum. Şimdi, düşünüyorum, acaba Albay Beriş bana mı doğruyu söylemedi, yoksa belgedeki imza kendisinin değil mi?*"

HBB televizyonunda Yorgun Savaşçı'nın yayınlanacağı açıklanır açıklanmaz, TRT elindeki kopyayı ekrana getireceğini ilan etti. O gün Halit Refiğ ile konuştum; çok acı çekiyordu ama 'hiç ben demeyen birisi olduğundan' dışarıya da yansıtmazdı. Fakat anlardınız. Filmin apar-topar gösterime sokulacağından dolayı çok korktu. Kopyanın kötü olacağından, sabotaj yapılacağından çok ürktü, bu nedenle de çok acı çekti. Çünkü, bazı çevreler hâlâ filme karşı muhalifliğini sürdürüyordu. Temel korku nedeni de, kötü kopyadan film üzerinde yapılmış olan kesilmelerden dolayı, 'Yapa yapa bunu mu yapmış?' demeleriydi. Film ekrana

gelince, öyle korktuğu, acı çektiği kadar kötü olmadığım görünce ferahladı, yalnız renkler kötüydü, çok kırmızıydı ama film kesilmemişti. Uzun olduğu için peş peşe gösterildi. Bittiğinde konuştuk, "Bu kadar olur; **bu film gazi...**" dedi. İlk günden itibaren karşı çıkanlardan birkaç kişi yine olumsuz düşüncelerini yazdı. Ancak genelde hiçbir tepki olmadı. Aslında bu da Türk sineması adına ibret verici bir suskunluktu.

Film çekim süreciyle ilgili son bir not: 12 Eylül sonrası DİSK üyesi oyuncular, sinema çalışanları tutuklanınca, film Mimar Sinan Üniversitesi'nin öğrencileriyle tamamlanabildi. Bu pek bilinmez. Hatta atlara gereksinim olduğunda haradan at bile alınamamıştır. Bence, bu filmle ilgili Can Gürzap'ın anılarında okuma şansı bulursak, hem o dönemin düşünce yapısı hem de TRT zihniyeti hakkında geniş bilgi edinebileceğimize inanmaktayım.

Yakılma kararının altında dönemin Başbakanı Bülent Ulusu'nun imzası var. Gerekçe de şu: *"İstikbalde bu filmin televizyondan yayınlanma ihtimalini önlemek maksadıyla."* Gerekçeye bakar mısınız; bu film, sanki yasalara göre suç unsuru taşıyormuş. Üstelik de Oramiral **Ulusu** emekli deniz kuvvetleri komutanı, yani bir **bahriyeli! İşte bu hiç yakışmadı! Türk siyasi tarihine sanat eserini yaktıran bir Başbakan olarak geçti. Torunları dedeleriyle gururlanamayacak.**

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA:

Ömer Serim, *Devlet Yapar Devlet Yakar, Yorgun Savaşçı Olayı,* An Yayıncılık, İstanbul, 2003

Şengün Kılıç Hristidis, [Söyleşi] *Sinemada Ulusal Tavır "Halit Refiğ Kitabı"*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007

Halit Refiğ, *Tek Umut Türkiye,* Bizim Kitaplar, İstanbul, 2007

Sanat Çevresi Dergisi, Sayı:318, Nisan 2005, s.9-50 arası

Cumhuriyet, 15 Şubat 1993, Ahu Antmen haber-röportajı

Cumhuriyet, *16 Şubat 1993, Fikret Bila'nın köşe yazısı; Evren: 'Sorumlu Benim'*

Milliyet, *"Yak Emri"nin Gerekçesini Açıklıyoruz "Yorgun Savaşçı"nın Sakıncalı Tutanağı,* başlıklı haber, 18 Şubat 1986

Güneş, 17 Eylül 1990, Hülya Karabağlı haberi, *İşte 'Yorgun Savaşçı'yı yaktıranlar*

Cumhuriyet, Gökhan Akçura, *Turgut Özakman Anlatıyor: Yorgun Savaşçı'nın Gizli Öyküsü,* (Yıl 1993, yazı dizisinin fotokopisi arşivimde olup ne yazık ki gün ve ay notu düşülmeden saklanmıştır.)

OKUYUCU HAKEM OLSUN:
NUSRAT BATTI, YÜZBAŞI HAKKI ÖLDÜ;
YA GAZETECİ ETİĞİ ?!

18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Zaferi'ni hazırlayan kahramanlardan Bahriye Yüzbaşı Tophaneli İbrahim Hakkı'nın mezarı hiç bilinemedi. Ama bir gün birisi çıktı, ailesine ait mezarlıkta yatan dedesi armatör İsmail Hakkı'yla herkesi kandırdı. Anıt mezar yaptırdı. Oysa Erol Mütercimler bu sahtekârlığı 13 Mart 2007'de Habertürk TV'de, mezarlıktan yaptığı haberle ortaya koymuştu. 11 Mart'ta da "habertürk.com" internet sitesinde yazdı; Mütercimler'den yedi gün sonra Murat Bardakçı aynı olayı SABAH'ta yazdı. Yani intihal söz konusuydu. Ama anlaşılmaz biçimde Mütercimler'i suçladı.
Peki, ama neden?

Medya'da çekişme, tartışma, çatışma olağandır, çoğu kez okuyanların çok hoşlandığı hatta yararlandığı polemik yazıları kaleme alınır. Ama bazen de seviyesizlik, kalitesizlik yani pespayelik saçılır ortalığa. Çatışma kimseye bir katkı sağlamaz.

Son yıllarda, daha doğrusu 1983 sonrası medyaya düzeysizlik egemen olmaya başladı. Örneğin, soyunarak birileriyle röportaj yapan kadın gazeteciler bir yana, bilgisizlik ve küstahlıkların paçalarından akması ve bu da sanki normal ve kabul edilmesi gerekli bir özellik haline geldi.

Gazeteci, akademisyen değildir, uzman olmak zorunda da değildir. O yalnızca çağma tanıklık eden bir meslek erbabıdır

ancak günümüzde bir tuhaf gazeteci türü türedi. Bunlar her konunun "uleması" kesildiler. Elinde birilerine ait arşiv materyali bulunduranlar, maaş aldıkları medyanın CEO'su oldular. Böyle bir kepazelik olur mu?

Daha da kötü, kabul edilemez bir şey oldu. Türk medyası cemaat, tarikat, mürit işgaline uğradı. Ancak bunu "dinci" yapılanma olarak anlamayınız. Çünkü liberaller olsun, sahtekâr Atatürkçüler olsun tarikat-cemaat ilişkisi, daha doğusu "dar çevre" yarattılar. Ne yazık ki hami-mahmi olmayı tuhaf bir çıkar ilişkisine dayandırdılar. Bu mafyos yapılanmada bilgi, ahlâk ve etik değerler anlamsız hale getirildi.

Fakat bu durum baştan hiç hesap edilemeyen bir sonuç doğurdu. Ahlâk ve etik değerleri hiçe sayan bu gazetecileri istihdam etmekte sakınca görmeyen patronların ellerinden kayıp giden gazete ve televizyonları, iktidarın safında son yıllardaki moda deyimle çok güçlü "yandaş medya" yarattı.

12 Eylül sonrası kurdurulan siyasi partilerle ortaya çıkan ve Avrupa tarihindeki liberallerden farklı, yoz ve ne idüğü belirsiz ahlâk anlayışının yarattığı yeni gazetecilerin bakış açısını ortaya koyacak bir örnek olay seçelim.

3 Şubat 2010 TBMM görüşmelerinde MHP'li Milletvekili Osman Durmuş, AKP'nin Aydın ili teşkilatından bir yöneticinin, "Başbakan'ı peygamber gibi gördüğünü" ve bunu da internet sitesinde yazdığını Kürsü'den dile getirince kıyamet koptu [gerçeği söylemek gerekirse Başbakan'ın sert ve anında tepkisi haklı ve yerindeydi. Çünkü, bu tanımlama AKP'nin kapatılma nedeni olurdu.]. Milletvekilleri yumruklaştı, Aydın'daki partili AKP'den kovuldu. Gazetelerin neredeyse tamamı 4 Şubat'taki yayınlarını bu olaya ayırdılar.

Bugün için çok zor durumdaki Doğan Medya'nın amiral gemisi Hürriyet'teki köşesinde Mehmet Y. Yılmaz [5 Şubat 2010 tarihinde] bu olayı ve bunun medyada yer alışını şöyle anlattı:

"Dün gazetelerin tümü kavga haberine geniş yer ayırmıştı.

Ancak **'yandaş medya'** okuyucuları, kavganın, bir AKP'linin Başbakan'ı peygambere benzetmesinden sonra çıktığını bir türlü öğrenemediler.

Vakit gazetesi, bu benzetmeyi yapan sanki MHP'li Osman Durmuş gibi bir hava vermeye çalışıyordu. Haberin başlığı, **"Durmuş hem peygambere hem başörtüsüne dil uzattı!"** idi. AKP'linin istifa ettiğinden satır yoktu.

Yeni Şafak, kavgayı başlatan AKP'li Sağlık Bakanı'nın sözlerini haberinin başlığına almıştı.

Yeni Şafak'a göre *"Durmuş'un Erdoğan'a yönelik peygamber olarak anılan sözleri Akdağ'ı âdeta çileden çıkarmıştı."* Bu benzetmeyi bir AKP'linin yaptığından ve adamın istifa ettirildiğinden söz edilmiyordu.

Zaman, Durmuş'un sözlerini birinci sayfasından vermiş, *"MHP'li Durmuş'un özür dilememesi tepki çekti,"* başlığıyla duyurmuştu. Sözü söyleyen AKP'linin istifa ettiği haberi ise içeriye saklanmıştı.

Star gazetesi, *"Peygamber ayıbına tepki yağıyor"* manşetinin altında *"tarihi çirkinlik"* başlığıyla MHP'li Durmuş'un peygamber ile alay eden sözleri" olduğu haberini veriyordu. Bu sözleri asıl söyleyen AKP'linin istifa ettiği haberi ise iç sayfalarda, haberin en sonundaki tek cümleden ibaretti."

Mehmet Y. Yılmaz köşe yazısını şöyle bitirmiş:

"**Gördüğünüz gibi AKP'nin yandaş medyası Goebbels dönemi Alman basınına rahmet okutacak durumda.**"

Bu "peygamber benzetmesi" olayını ve iktidara yakın duran medyanın yaklaşımını aynanın içine yerleştirmek için örnek olarak seçtim. Orada dursun, bir gün, medya tarihi yazılırken gerekli olacak.

Görüldüğü gibi, medyanın bir kısmının olayı okuyucusuna aktarışındaki *gayr-ı ahlâki ve gayr-ı etik* davranış ve anlayışları çok sırıttı.

Medyadaki bu çöküş yalnızca iktidardan doğrudan "nemalanmaya" çalışan kısım da mı var? Hayır, dolaylı olarak ticari

çıkar sağlama peşinde olanlarda da durum buna benzer halde.

Değeri kendinden menkul birileri güçlü bir "hamiye" yaslandıktan sonra, yalan, yanlış, tek yanlı yazı yazmakta hiçbir sakınca görmez hale geldi. Bu pervasızlık öyle boyutlara ulaştı ki, muhatabıyla yapılmamış röportajı yapılmış gibi yayınlamak, kişinin söylediğini saptırarak yazmak, sıradan olaylar haline geldi.

Ne yazık ki, dini hassasiyeti olmayan binlerinin yarattığı cemaat-mürit ilişkisi medyada ahlâksızlığı, sıradan bir davranış haline getirdi.

Bu türden küstah gazetecilere uyan bir Kafkasya atasözü şöyle der:

"... araba gölgesinde uyur, kendi marifeti sanır."

Bu bir durum tespitiydi; gelelim konumuza...

***

1998 yılından bugüne, **Türk medya dünyasında** gördüğüm çok az sayıdaki **dürüst**, yetenekli gazeteci ve televizyoncudan birisi olan *Ufuk Güldemir*'in yarattığı ve dört yıldan fazla program yaptığım [Ekim 2003 - Nisan 2008 arasında] *Habertürk* televizyonu bünyesindeki internet gazetesi olan ***habertürk.com'***da **11 Mart 2007** tarihinde bir "sahte mezar olayını" açığa çıkaran makalem yayınlandı [bu yazıyı 10 Mart 2007 tarihinde 19.40'ta göndermişim]. Burada yazdığım olayı daha genişleterek iki gün sonra **13 Mart 2007** tarihinde **anahaber**'de mezarlıktan yayın yaparak sahtekârlığı milyonlarca izleyene anlattım.

Sözünü ettiğim makaleyi aşağıda okuyacaksınız. Tarihimizde yer alan çok önemli bir olayı ve kahramanını anlatmaya çalışacağım. Önce onu okuyalım, sonra medyada bulunan ve önüne gelene çokbilmiş öğütler ve etik dersi veren, fakat kendisine yönelik hiçbir eleştiriyi kabul etmeyen bir gazetecinin etik anlayışından söz edeceğim. Ki, Türk medyasının içinde bulunduğu perişanlık da ortaya dökülsün.

***

Yazımın başlığı, **"Yanlış mezar, yanlış kahraman"**dı...

Gazetelerde bir haber vardı, okuyunca çok sevindim. 18 Mart 1915 Deniz Zaferi'nin hazırlayıcısı, Nusrat Mayın Gemisi'nin komutanı Yüzbaşı Hakkı'nın mezarı bulunmuş, onarılmış ve törenle açılmıştı. Evet, bir kahramanın daha hakkı teslim edilmiş, onuruna uygun tören yapılmıştı.

10 Mart 2007 Cumartesi günü, ***Aynanın Arkası*** *programının seyircilerinin anlattıklarını çok sevdiği ve bazılarının da göz yaşı döktüğü Bülent Eryavuz'un (92 yaşındaydı, ışıklar içinde uyusun) cenaze töreni vardı, oradan ayrılıp Kulaksız Mezarlığı Zindan Arkasındaki Yüzbaşı Hakkı'nın olduğunu iddia ettikleri mezarı ziyarete gittim. Ellerimi açtım, dua edeceğim, birdenbire donakaldım. Felç mi geldi diye de korktum. Gözlerimin beynime komut vermiş ve beni durdurmuş olduğunu sonra fark ettim; mezarı onarılan Hakkı yanlış kişi değil mi!*

Mezar taşında yazılı olan ve törenle mezar açılışı yapılan isim "Armatör İsmail Hakkı (1875-1933)" öteki iki kişi de Hidayet Karamürsel (1923-28.1.1991) ve Hasan Fehmi Karamürsel (1336-1928).

Başımdan aşağı kaynar sular döküldü. "Burası Türkiye, her şey olur," dedim. Ama bu kadarına da pes doğrusu!

Mezar sahte, kişi yanlış. *Bundan sonrasını kim nasıl düzeltecek? Sanırım Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Yener Karahanoğlu'nun duruma müdahale etmesi gerekiyor. Yoksa her yıl 18 Mart'ta yanlış kişinin mezarı başında törenler yapılacak.*

İnancım odur ki, bu yanlış, bilinerek yapıldı. *Ben size bu mezarın onarılma kararının alındığı toplantıyı ve olayın aslını ve gerçek Yüzbaşı Hakkı'yı anlatayım.*

Geçen yıl, İGDAŞ Alibeyköy'de halka açık bir Çanakkale Zaferi toplantısı yaptı. Konuşmacı olarak ben, yazar Mehmet Niyazi, Prof. Süleyman Beyoğlu ve Zekeriya Kurşun vardık.

*"18 Mart deniz zaferini" hazırlayan mayınları döken **Nusrat**'ın ve iki bahriye subayı Binbaşı Nazmi (Akpınar, ölümü 3 Mayıs 1940) ve Yüzbaşı Tophaneli Hakkı'nın öyküsünü anlattım.*

Bitirirken de Hakkının mezarının yerini bilemediğimizi söyledim. Bunun üzerine Mehmet Niyazi, anlattığım öyküde bazı yanlışlar olduğunu, Yüzbaşı Hakkı'nın torununu tanıdığını ve mezarın da harap olduğunu söyledi.

*Toplantının sponsoru İGDAŞ'ın Genel Müdürü Levent Bey (soyadını bilemiyorum), çok iyi niyetle ve heyecanla, "Mezarı yaptırmaya söz veriyoruz," dedi. Ben de kendilerine **"Deniz Müzesi Komutanlığını aramalarını, doğru bilgiyi almalarını, burada kafama yatmayan bazı şeylerin olduğunu"** söyledim. "Peki," dedi. Müze Komutanına da telefon edip bilgi verdim. Bundan sonrasını bilmiyorum.*

Aradan bir yıl geçti ve mezarın onarıldığını gazetelerde okudum. Anlattığım gibi hevesim kursağımda kaldı. Zaten daha ilk söylendiğinde bunda bir "bit yeniği" var demiştim.

*1981 yılından bugüne kadar deniz tarihiyle, özellikle de savaş gemileriyle ilgili araştırma yapar, makaleler yazar, kitaplar yayınlarım. **"Nusrat Mayın Gemisi"** de çok ama çok özel ilgi duyduğum bir gemidir.*

Kısaca olayın seyrini yazayım.

Yıl 1915, İngilizler'in Çanakkale Boğazına saldıracağı belli olmuştur. Bizimkiler de Boğazı mayınladı. 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece, depolarda kalan son 26 mayın her zamanki alışkanlığın tersine olarak, kıyıya paralel döküldü. Zaten zaferi de bu getirdi. Geminin komutanı Tophaneli Yüzbaşı Hakkı daha önce kalbinden rahatsızlık geçirmişti, mayın dökülme gecesinin heyecanı onu daha da hırpaladı.

*İlk öğrendiğime göre Yüzbaşı Tophaneli Hakkı, o gece gemide kalp krizi geçirip ölmüştü. Bunu konu alan bir de oyun yazdım. Pek çok okulda da sahneledik. O tarihte Deniz Kuvvetlerinde subaydım. İçinde **"Nusrat"**ın da olduğu dört geminin öyküsünü anlattığım "Destanlaşan Gemiler" adıyla bir kitabım yayınlandı. Ama Yüzbaşı Hakkı'nın ölüm şeklini yanlış yazmışım. Beni uyaran iki kişi, Ami-*

ral Vehbi Ziya Dümer ve Fahri Çöker oldular. Her ikisi de ışıklar içinde uyusun.

Meğer Yüzbaşı Hakkı o gece değil, mayın döşeme olayından yaklaşık altı ay sonra, 14 Eylül 1915 tarihinde Kasımpaşa Bahriye Hastanesinde hayata veda etmiş. Bu yanlışımı daha sonra "Gelibolu 1915- [Alfa Yayınları, 2005]" adlı kitabımda okuyucudan özür dileyerek düzelttim.

Lütfen tarihlere dikkat ediniz. ***Nusrat'****ın Komutanı Hakkı 1915 yılında ölüyor, törenle mezarı açılan Hakkı ise 1933 yılında ölmüş. Çanakkale'nin kahramanı Yüzbaşı Tophaneli Hakkı'dır, mezarı yapılan Hakkı ise Armatör İsmail Hakkı'dır.*

Evet ÎGDAŞ yetkililerini birisi ya da birileri fena halde yanıltmışlar. Bizim kahramanımız Tophaneli Yüzbaşı Hakkı'nın gerçek olarak yalnızca iki çocuğu vardı. Birisi kız, birisi erkekti. Erkek olanın adı Ali Ferruh'tu. Kızın adını öğrenemedim. Ama kolayı var, biraz zahmete katlanılarak Emekli Sandığından defter çıkarılıp öğrenilir. İkisinin de çocukları olmadığını öğrendim. Kimden mi ve hangi yıl mı?

Emekli Sandığından aldığım bilgiyle 1985 yılında yola çıkıp "Mesai Burnu Büyükdere" adresindeki muhtarı buldum. Çünkü muhtar Ali Ferruh'un (ölümü 1982 yılı) çocukluk arkadaşıydı. Asıl ayrıntıları yedikleri içtikleri ayrı gitmeyen Sarıyerli Muhterem'den öğrendim. Ve tüm bu serüveni de ***"2004 yılında yayınladığım Kadınlar Gemiler Otomobiller"*** *adlı kitabımda yazdım.*

Eğer İGDAŞ yetkilileri ve bu mezarda yatan kişinin dedeleri Yüzbaşı Hakkı olduğunu iddia eden "Karamürsel ailesi" Beşiktaş Deniz Müzesi'ne başvururlarsa doğruyu öğreneceklerdir. Aynı müzede üç buçuk yıl müdürlük yaptım. Yüzbaşı Hakkı'nın dosyası orada var. Mezarını Deniz Kuvvetleri yıllardır arıyor ama ne yazık ki bulamıyor.

Büyükannemin deyimiyle, "akıl var mantık var", Deniz Kuvvetleri en önemli zafer gününü hazırlayan subayın mezarını bilecek ve bugüne kadar onarmayacak!

Bu olayın anlatımını şimdilik kaydıyla burada kesiyorum. Ancak bu yanlış düzeltilene kadar takipçisi olacağım. Şu başımıza

gelene bakar mısınız! Yanlış mezarda her yıl 18 Mart töreni yaptıracaklar!

Bu yanlışı kim niye bile bile yaptırdı, bunun yanıtını da siz bulmaya çalışın. Yakında Avustralya'ya yerleşeceği söylenen kişiden kaynaklandığını (adı Nedim Karamürsel) buldum ama tam emin olmaya çalışıyorum, kısa bir süre sonra yazacağım.

Burası Türkiye, burada her şey olur!

***

Sahtekârlığı ve sahte mezar olayının haberini 13 Mart'ta "Ana haber"de Murat Ongun'un karşısında anlattım. Bu haberden üç gün önce yazdığım yazı ise **11 Mart 2007** [saat 10:40'ta girmiş] cumartesi günü yayınladı.

Okuyucu ilgisi çok yoğun oldu. Ama medyadan kimse umursamadı. Niye, derseniz, ben de bilemiyorum. Televizyonda o günkü genel yayın yönetmeni Melih Meriç'e olayı anlattım; "Abi hemen haber yapalım," dedi. Şimdi CEM TV'de birlikte olduğumuz Murat Ongun'la program yaptık. Binbir maceradan sonra salı günü mezarın başından bir haber yaptım. İzleyiciye sahtekârlığı mezar taşlarıyla kanıtladım. Ana haberde Ongun olayı çok güzel sundu. Medya hemen ilgilendi.

Sonra ne oldu? Hiç tahmin edemezsiniz... 18 Mart Pazar günü *Sabah* gazetesi, sahte mezar olayını birinci sayfadan verdi. Evet, gerçekten verdiler. Ve sanki ilk kez onlar bunu ortaya çıkarmışlar gibi! Hem de kimin imzasıyla...

Televizyonlarda kitapları yere atan, katılımcılara çeşitli bilgiçlikler yapan, ne hikmetse Fatih Altaylı'nın kendisine bulunmaz "müderris" muamelesi yaptığı, tarih uleması olduğu iddiasıyla, yıllarca çeşitli gazetelerde bazılarına hataları nedeniyle itirazlar olsa da ilginç tarih yazıları yazan Murat Bardakçı imzasıyla.

Aslında Bardakçı'yı çok değil, üç kişiye sormak lâzım. Birisi *Tarih- Lenk* kitabının yazarı Y. Hakan Erdem, İkincisi *Ülke*

TV'den Mustafa Armağan. Başka da bir şey söylemiyorum. Televizyon ekranından herkese Osmanlıca okumaları konusunda ders veriyor, oysa Simurg'un müdavimi üstat Erol Şadi Erdinç'e sorsak, neler anlatmaz ki bizlere ve kendisine!

Üstelik bu olaydan kısa bir süre önce de, *Cumhuriyet*'ten bir yazara ödül verileceği ilan edilmişti. Hemen veryansın etti ve bu bir intihaldir, haksızlıktır, 'Bu benim hakkımdır' diye ortalığı ayağa kaldırdı. Davasında haklıydı.

Ancak, **bu sahte mezar olayında** ise haksızdı, **haber benimdi**. Ama o, bundan hiç söz etmediği gibi, bir de beni suçlamaz mı!

Bunu okuyunca gözlerime inanamadım. Niye böyle 'saçmalamış' dedim. Aşağıda her şeyi okuyacaksınız. Aslında bu yazı, Türk medyasının son yıllarda içinde kıvrandığı kalitesizliğin de cevabı olacaktır.

19 Mart 2007 Pazartesi günü, Murat Bardakçı'nın yaptığı **etik dışı** harekete bizim editörler *Habertük'ün internet sitesinde* çok sert bir cevap verdi. Ortalık sarsıldı. Bu yanıtı da yazacağım. Gerçeği söylemek gerekirse, onun babasından da söz eden, altından kalkılması zor bu yanıta yer vermeyi gereksiz buluyordum. Çünkü **etik olmazdı**. Ama, hâlâ *Habertürk* ekranında söylediklerini ve Profesör İlber Ortaylı'ya yüksünerek konuklara yaptığı muameleyi gördükçe, "Neden, hep ben efendice davranayım ki?" demeye başladım. 19 Mart'taki yazının hemen sabahında 'nüfuzlu birileri arayıp', Murat Ongun'a adeta yalvarırcasına rica etmişler, "Lütfen bu yazıyı kaldırın," demişler.

Ben de "Peki," dedim. Aynı gün öğleden sonra kaldırdık. Ancak herkese ahlâk, etik dersleri veren Murat Bardakçı'dan hiç çıt çıkmadı. Üstüne üstlük, aynı *Sabah* gazetesinde benimle yapıldığı iddia edilen röportaj kaynaklı bir de "cevap" yazılmaz mı! Bu yazı, **tam bir "yavuz hırsız!..."** örneğidir. Bunu da okuyacaksınız.

SABAH SAYFA 25 — TARİHİN ARKA ODASI — PAZAR 18 MART 200

Çanakkale şehidlerine bundan daha büyük saygısızlık yapılamazdı

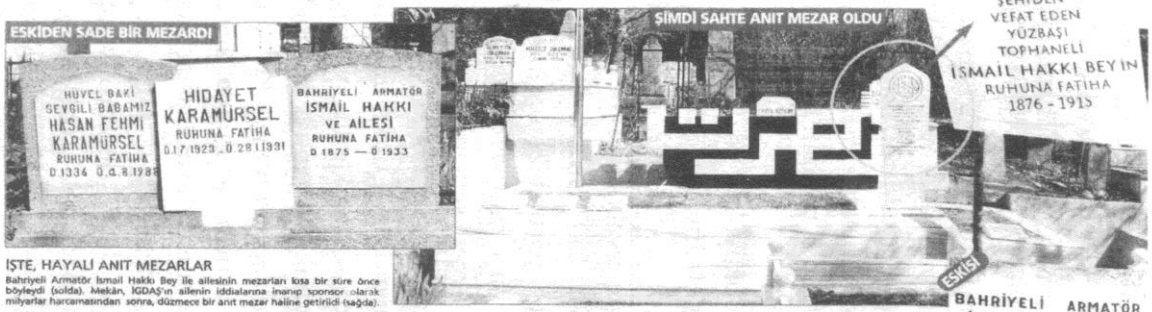

İŞTE, HAYALİ ANIT MEZARLAR

Bahriyeli Armatör İsmail Hakkı Bey ile ailesinin mezarları kısa bir süre önce böyleydi (solda). Mekân, İGDAŞ'ın ailenin iddialarına inanıp sponsor olarak milyarlar harcamasından sonra, düzmece bir anıt mezar haline getirildi (sağda).

Bugün 92. yıldönümünü kutladığımız Çanakkale Zaferi'nin efsane isimlerinden olan Nusrat mayın gemisinin süvarisi Yüzbaşı Topháneli İbrahim Hakkı Bey'in hatırası üzerinde, tarihte eşine rastlanmamış çok çirkin bir oyun oynandı. Kasımpaşa Mezarlığı'nda yatan ama Nusrat gemisi ile alâkası bulunmayan "Armatör İsmail Hakkı" isimli bir kişinin torunları, dedelerinin Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey olduğunu iddia ettiler ve İGDAŞ, bu kişinin mezarını milyarlar harcayarak anıt-mezar haline getirdi. Düzmece mezarın inşası sırasında birçok tarihî sahtekârlık da yapıldı ve eski mezartaşlarındaki tarihler bile değiştirildi

MURAT BARDAKÇI
mbardakci@sabah.com.tr
Fax: (212) 227 61 24

Bunca senelik gazeteciyim, meslek hayatım boyunca sahte belgenin, yalan beyanın ve intihal denen bilimsel hırsızlığın envai çeşidini gördüm ama **mezarın sahtesini** hiç görmemiştim.

Sahte mezarla, hafta başında karşılaştım. Bir aile, bundan 74 sene önce ölen ve sıradan bir vatandaş olan dedelerinin askerlik tarihimizin en önemli isimlerinden biri olduğunu iddia etmiş, bu iddiaya bazı resmi kurumları da inandırmış ve İstanbul'un göbeğinde hayalî bir şehitlik yaratılmıştı.

Dünya kadar para harcanıp törenlerle açılan mezarın, Çanakkale Savaşları'nın unutulmaz isimlerinden olan **Nusrat** mayın gemisinin subayı **Yüzbaşı Tophaneli İbrahim Hakkı Bey**'e ait olduğu iddia ediliyordu.

Nusrat, Çanakkale'de en kanlı mücadelelerin yaşandığı 1915 yılının 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gecesinde mayınlarını Boğaz'ın Akyarlar mevkiine bırakmıştı. Müttefiklerin, on gün sonra başlattıkları büyük saldırının bozgunla bitmesinde **Nusrat**'ın döşediği mayınların büyük rolü vardı. İngiliz ve Fransız zırhlıları mayınlara çarpıp pespaye batınca, müttefikler harekâta son verdiler.

Ama, **Nusrat**'ın subayı **Yüzbaşı Tophaneli İbrahim Hakkı Bey**'in mezarı maalesef kayıptı. Mezar seneler boyunca kahramanın mezarını aratmış ama bulunamamıştı.

Derken, **"Karamürsel"** soyadı bir aile, geçen yıl Deniz Kuvvetleri'nin ilgili makamlarına başvurup **Yüzbaşı Hakkı Bey**'in torunları olduklarını ve dedelerinin mezarının Kasımpaşa'da bulunduğunu söyledi ve burasının bir anıt-mezar haline getirilmesini istedi.

Ama, sülenin verdiği bilgilerle **Yüzbaşı Hakkı Bey**'in kayıtları birbirini tutmuyordu. Meselâ, dedeleri olduğunu söyledikleri kişinin adı **İsmail Hakkı** idi ve 1933 yılında ölmüştü ama **Nusrat** mayın gemisinin subayının adı **"Hakkı bin İbrahim"**, yani diğer söyleyiş biçimiyle **"İbrahim Hakkı"** idi ve 1 Eylül 1915'te eceliyle vefat etmişti.

İGDAŞ'I İNANDIRDILAR

Askerler, **Karamürsel** ailesine Kasımpaşa'daki mezarda yatan kişinin **Nusrat**'ın subayısı olmadığını izah ettiler ama aile ısrarından vazgeçmedi. Mezarın bir anıt-mezar haline getirilmesi için başka yerlerle temasa geçti ve neticede Çanakkale Şehitleri Araştırma ve Tanıtma Derneği ile **İGDAŞ**, mezarın yeniden yaptırılmasına karar verdi.

Gereken para **İGDAŞ**'tan çıktı ve armatör **İsmail Hakkı**'nın Kasımpaşa'daki mezarın mîmarlar harcanarak bir anıt-mezar haline getirildi. Mezarların gerisine üzerinde eski harflerle **"Nusrat"** yazan mermerden kemerli kemerli bir taş dikildi, bir diğer tarafa **Mehmet Akif**'in meşhur **"Çanakkale Şehidleri"** şiirinden mısralar kazındı. **İsmail Hakkı Bey** için yine mermerden kemerli kemerli bir mezartaşı yaptırıldı, mezarların hemen yanına dikilen kemerli kemerli bir direğe de bayrak çekildi.

İş bu kadarla da kalmadı. Mezarlığın girişindeki duvara, üzerinde **"Çanakkale Harbi'nde harbin kaderini değiştiren Nusret Mayın Sefinesi subayısı dümen başında şehinden vefat eden Yüzbaşı Tophaneli İsmail Hakkı Bey yukarıda medfundur"** yazısının bulunduğu bir plaket yerleştirildi. Plaketteki berbat Türkçe'nin kime ait olduğunu ve **"şehinden"** sözünün ne mânâya geldiğini bilmiyorum. Belki **"şehiden"** yani **"şehid olarak"** demek istemişler ama yazmayı becerememişlerdir, kimbilir?

Ve, bu sahte mezar, geçen hafta perşembe günü dualarla ve nutuklarla açıldı!

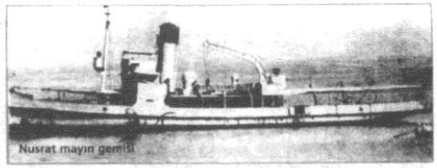
Nusrat mayın gemisi

ASKERLER KATILMADI

Törende kimler yoktu ki! **Yüzbaşı Hakkı Bey**'in ailesi olduğunu iddia eden kişiler, Çanakkale Şehitleri Derneği'nin mensupları, milletvekilleri, **İGDAŞ**'ın yöneticileri, belediye yetkilileri, vesaire... Ama, açılışta çok önemli başka kişilerin bulunmaması havli ilgiçti: Askerler, törene katılmamışlardı, zira mezarın dümece olduğunu biliyorlardı.

Dernek başkanı, açılışta hamâsî bir konuşma yaptı. Çanakkale Milletvekili **Mehmet Daniş** de bu anıtın Çanakkale'de şehit düşen onbinlerce kişinin hatırasını canlandıracağını söyledi, **Yüzbaşı Hakkı Bey**'in torun çocuğu olduğu iddiasındaki **Nedim Karamürsel, "büyük dedesi"**nc **"Bizler sizi unutmadık"** diye seslendi. Sonra, hep beraber **İGDAŞ**'a, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı ileTBMM Başkanı'natesekkürler edildi ve Çanakkale'de savaşan askerlere dağıtılan bulgur çorbasından içildi.

Gösteri, tamamlanmıştı!

Haber, 9 Mart günü **Sabah** hariç, birçok gazetede boy boy resimlerle yeraldı. Biz, işte bu gariplik bulunduğunu farkettik, ve işin aslı ortaya çıkana kadar haberi kullanmamaya karar verdik!

Kasımpaşa'daki yanlış mezarın yaratıcıları, işin başından itibaren askerlere danışıp askerî kayıtlarından istifade etmemişler, mezarlık kayıtlarına bile bakmamışlardı. Bunları yapmak, yanlış mezara milyarlar gömen **İGDAŞ** yetkililerinin de hatırına gelmemişti ve en azından askerlere danışmış olsalardı dünya kadar parayı alâkasız bir mezara yatırmayacaklarını görür ve işe kalkışmazlardı.

Bu sahte ve yanlış mezar, hatanın önüne geçilmediği takdirde gelecekte Çanakkale Savaşları'nın sembollerinden biri olacak gibi görünüyor ve siz bu yazıyı okuduğunuz sırada, 18 Mart münasebetiyle orada büyük ihtimalle bir anma töreni yapılıyor olacak.

Ama şu kadarını bilin: Kasımpaşa'daki anıt-mezar olduğu iddia edilen mekânın Çanakkale Savaşı'nın kaderini değiştiren birkaç kahramandan biri olan **Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey** ile hiçbir alâkası yoktur. **İGDAŞ**'ın yaptırdığı mezar yalandır. sahtedir, düzmecedir ve tam bir başbozukluk ve utanmazlık eseridir. **Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey**'in kemikleri şu anda meçhul mezarında çatırdayıp durmaktadır ve akıbetsizlik birleri cehalet ve kasıt eseri olan bu işe son vermediği müddetçe de, çatırdamaya devam edecektir!

Ölüm tarihlerini bile sahteleriyle değiştirdiler

KASIMPAŞA'DA Yüzbaşı Tophaneli İbrahim Hakkı Bey'e ait olduğu iddiasıyla **İGDAŞ** tarafından milyarlar harcanarak yeniden yapılan hayali mezarın inşası sırasında eşine rastlanmayacak birçok tarihi sahtekârlık yapıldı.

Aynı mezarlıkta restorasyondan önce bulunan mezartaşlarındaki tarihler tahrif edildi, yerlerine konan yeni taşlara yalan tarihler yazıldı ve böylelikle, mezarın **Yüzbaşı Hakkı Bey**'e ait olduğunun ispatına çalışıldı.

İlk utanmazlık, **Nusrat**'ın subayısı **Yüzbaşı Hakkı Bey** olduğu iddia edilen armatör **İsmail Hakkı**'nın mezartaşında yapıldı. **İsmail Hakkı**'nın eski taşında 1875'te doğup 1933'te öldüğü yazılıydı ama senaryoya göre 1915'te ölmesi gerekiyordu. **İGDAŞ**'ın diktirdiği taşta doğum tarihi bir yıl öteriye yani 1876'ya alındı ve ölümü de 18 sene geriye çekilip 1915'e kaydırıldı.

İsmail Hakkı, mermer üzerinden yapılan bu yaş tashihi sayesinde artık Çanakkale Savaşları'nın kahramanı **Tophaneli Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey** oluvermişti.

Kabri bu işe âlet edilen **İsmail Hakkı** mezarlıkta yalnız değildi, yanında iki de oğlu yatıyordu. Büyük oğlu **Hasan Fehmi Karamürsel**, Rumi tarihle 1336'da yani 1920'de, öbür oğlu **Hidayet Karamürsel** de 1923'te doğmuştu, yani doğumları gerçekliği tarihten maaleset seneler sonra dünyaya gelmişlerdi. Babalarına uygulanan çözüm onlara da tatbik edildi ve her ikisinin de doğum tarihleri yıllar öncesine alındı!

Hayali şehitliğin yaratıcıları, **Hasan Fehmi Karamürsel**'in doğum tarihini 12 yıl öncesine, yani 1908'e çektiler. 1923 doğumlu **Hidayet Karamürsel** doksuz yıl yaşatılarak 1914'lü ölmüştü. Alâkası bu kişinin 1915'de şehid düştüğüne inandırılması çabasıyla, ölüm kayıtları hiç sakınılmadan tahrif edilmişti.

Bütün bu utanmazlıklar yetmezmiş gibi, aynı yere, armatör **İsmail Hakkı**'nın hayalî şehitliği için konuşturan 29 yaşındaki torun çocuğu **Nedim Karamürsel** için de bir mezar hazırlandı. **İGDAŞ**'ın yaptırttığı boş mezarın mermerine **"Nedim Karamürsel" adı** ve 1978 tarihi yazıldı. Allah geçinden versin, vakti geldiğinde **Nedim Bey** de buraya defnedilecek!

İşin bu hale gelmesinde Erol Bey'in çok vebâli vardır

Erol Mütercimler

İSTANBUL'UN göbeğinde sahte bir mezar yaratılması işinin bu hâle gelmesinde, şimdi Habertürk TV'sinde programlar yapan ve üniversitelerde dersler veren eski bir deniz subayının, daha doğrusu askeri fizik hocası olan bir kişinin, **Erol Mütercimler**'in vebâli maaleset büyüktür.

Mütercimler, 1987'de çıkarttığı **"Destanlaşan Gemiler"** isimli kitabında 11 Eylül 1915'te eceliyle vefat eden **Yüzbaşı Hakkı Bey**'i **Azrail Aleyhisselâm** ile o tarihten altı ay önce, 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece **Nusrat**'ta kalp krizinden vefat ettirmişti.

Bu fahiş hatayı yazdığı bir şiyeste de tekrarlamış, hatasının tarihine piyes defalarca oynadıktan sonra varmış ve bir başka kitabında **"Pardon, yanlış yazmışım"** demişti. Ama olan olmuş ve **Yüzbaşı Hakkı Bey**, halkın hâfızasına **"nasyonları düşedikten hemen sonra kalp krizi geçirerek şehid düştü"** diye nakşolmuştu.

Bu hatayı yapan **Erol Mütercimler** üstelik üç buçuk yıl boyunca Deniz Müzesi'nin müdürlüğünde de bulunmuş ama **Yüzbaşı Hakkı Bey**'in müzede saklanan sicil kaydını bir bilene okutmak, her nedense hiç hatırına gelmemişti!

"Tarih, arşivlere girerek yazılır. Türk tarihi ile uğraşanlar, gazete okur gibi Osmanlıca okumak zorundadırlar. Osmanlıca bilmeyen Osmanlı tarihçisi, çarpım tablosundan habersiz mühendis gibidir" diye senelerden buyana söyleyip duruyorum.

Osmanlıca bilmeden tarihçilik oynamaya kalkarsanız, böyle hatalar yapartsınız ve hatanız çığ misâli büyür ve işi bu durumlara kadar getirir.

Erol Bey, şimdi günlerdir **"Ben yanlışımı düzeltmiştim de, aklıma yatmamıştı da, bu işte bir hata vardı da"** gibisinden sözlerle kendisini aklama çabasında...

Eskiler **"Ba'de harabi'l-Basra"**, yani **"Basra harap olduktan sonra"** sözünü boş yere söylememişler.

Söylediklerimi çarpıtan *çakma haberin* başlığı şuydu: **'Bardakçı haklı, bir hata yaptım.'**

Murat Bardakçı, Nusrat Mayın Gemisi'nin komutanı Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey konusunda ilk yanlışlığı "Destanlaşan Gemiler" adlı kitabında Erol Mütercimler'in yaptığını dile getirmişti. Bu kitapta Mütercimler İbrahim Hakkı Bey'in Nusrat Mayın Gemisi'nin Çanakkale Boğazına düşman donanmasının girişini engelleyen mayınları döşedikten sonra 1915'te 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece öldüğünü yazmıştı. Erol Mütercimler, Murat Bardakçı'nın bu konuda doğru yazdığını belirterek, "Kitapta bu yanlışlık yapıldı. Ondan sonra düzeltildi. İbrahim Hakkı Bey 14 Eylül 1915 yılında hastanede öldü," dedi. Bu konunun İGDAŞ tarafından düzenlenen bir konferansta ortaya konduğunu söyleyen Erol Mütercimler, "Ben de zamanında bu konuda yanlış yazdığımı söyledim. Fakat İGDAŞ'ın genel müdürü, bu mezarı yaptıracağını söyledi," diye konuştu. İGDAŞ adına konuşan Mehmet Mazak ise Mütercimler'in iddialarını kesin bir dille yalanlayarak ellerinde toplantı kayıtları olduğunu söyledi. (Kaynak: http://arsiv.sabah.com.tr/2007/03/19/ gndl03.html)

Sabah muhabiri, ben Kıbrıs'ta seçimi izlerken telefonla aradı. Aramızdaki konuşma böyle değildi. Düşünün artık, muhabir çocuk ne kadar sıkıştırılmış ki, yukarıdaki "etik olmayan" ve yalan yazıya cesaret bulabilmiş!

Kendisinden günlerce önce sahte mezarı ortaya çıkaran haberi yaptığım ve yazdığım ortaya çıkınca, Murat Bardakçı'nın kendisini kurtarmak için, amacından saptırarak yazdıklarına da bakalım: ***"İşin bu hale gelmesinde Erol Bey'in çok vebâli vardır"***

"İstanbul'un göbeğinde sahte bir mezar yaratılması işinin bu hâle gelmesinde, şimdi Habertürk TV'sinde programlar yapan ve üniversitelerde dersler veren eski bir deniz subayının, daha doğrusu askeri fizik hocası olan bir kişinin, Erol Mütercimlerin vebâli maalesef büyüktür. Mütercimler, 1987'de çıkarttığı "Destanlaşan Gemiler" isimli kitabında

Eylül 1915'te eceliyle vefat eden Yüzbaşı Hakkı Bey'i Azrail Aleyhisselâm ile o tarihten altı ay önce, 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece Nusrat'ta kalp krizinden vefat ettirmişti. Bu fahiş hatayı yazdığı bir piyeste de tekrarlamış, hatasının farkına piyes defalarca oynadıktan sonra varmış ve bir başka kitabında "Pardon, yanlış yazmışım," demişti. Ama olan olmuş ve Yüzbaşı Hakkı Bey, halkın hâfızasına "mayınları döşedikten hemen sonra kalp krizi geçirerek şehid düştü" diye nakşolmuştu. Bu hatayı yapan Erol Mütercimler üstelik üç buçuk yıl boyunca Deniz Müzesi'nin müdürlüğünde de bulunmuş ama Yüzbaşı Hakkı Bey'in müzede saklanan sicil kaydını bir bilene okutmak, her nedense hiç hatırına gelmemişti! "Tarih, arşivlere girerek yazılır. Türk tarihi ile uğraşanlar, gazete okur gibi Osmanlıca okumak zorundadırlar. Osmanlıca bilmeyen Osmanlı tarihçisi, çarpım tablosundan habersiz mühendis gibidir" diye senelerden buyana söyleyip duruyorum. Osmanlıca bilmeden tarihçilik oynamaya kalkarsanız, böyle hatalar yaparsınız ve hatanız çığ misâli büyür ve işi bu durumlara kadar getirir. Erol Bey, şimdi günlerdir "Ben yanlışımı düzeltmiştim de, aklıma yatmamıştı da, bu işte bir hata vardı da" gibisinden sözlerle kendisini aklama çabasında... Eskiler "Ba'de harabü'l-Basra", yani "Basra harap olduktan sonra" sözünü boş yere söylememişler." (Kaynak: Murat Bardakçı, 18 Mart 2007 tarihli *Sabah* gazetesi, sayfa:26 ve SABAH arşivi, http:/ / arsiv. sabah. com. Tr /2007/03/19/gndl02.html)

Murat Bardakçı, hakkında yazı yazdığı kişinin 1987 yılındaki devlette çalıştığı konumunda kalmış, hangi alanda akademisyen olduğunu bilemeyecek durumda, ne yazık ki! Bu yazıdakileri okuduğumda uzun uzun düşünmüştüm. **Sahte mezarı yaratan şahsiyet ile benim kitabımda yazdığım ölüm şeklinin nasıl doğrudan ilişkisi kurulabilirdi?** Galiba kendi günahından kurtulmak için, böyle bir yanlışı yapabilecek kişi, çalıştığı gazetelerde hak etmediği halde korunan kollanan bir gazeteci ve benzeri olmak gerekiyor.

Bu olayla ilgili olarak yazan ahlâki değerlerini henüz daha yitirmemiş gazetecilerden birisi olan Oray Eğin, *Akşam* gazetesinde **"Bu haber kimin?"** başlığıyla bakın ne yazdı:

Bu haber kimin?

Pazar günü Murat Bardakçının köşesinde dikkat çektiği bir yanlış Türkiye'nin gündemine oturdu. Geçen hafta büyük bir törenle açılan Kasımpaşa'daki Yüzbaşı Hakkı Bey anıt mezarının sahte çıktığını duyurdu usta tarihçi Bardakçı ve 'Çanakkale şehitlerine bundan büyük saygısızlık yapılamazdı' diye yazdı. O gün bugündür de sahte anıt tartışılıyor.

Bu yazı tarihsel önemi kadar, içinde bir de medya etiğine ilişkin bir iç tartışma barındırıyor. Önce haberin özeti...

Epey para harcanarak ve çok ses getirerek açılmış anıt mezarın Nusrat Mayın Gemisinin süvarisi Yüzbaşı Tophaneli İbrahim Hakkı Bey'e ait olduğu söyleniyordu.

Murat Bardakçı'nın aktardığına göre, Deniz Kuvvetleri'ne başvuran ve kendilerinin 'Yüzbaşı Hakkı Bey'in torunu olduğunu söyleyen bir aile dedelerinin mezarının Kasımpaşa'da olduğunu iddia etmiş, anıt mezar yapılmasını istemişler. Kendilerine Kasımpaşa'daki mezarın Nusrat'ın süvarisine ait olmadığı söylenmiş olsa da, ısrarlarından vazgeçmeyip başka yollar aramaya koyulmuşlar. Sonunda ***devreye*** *İGDAŞ girmiş ve mezar yapılmış.*

Ancak mezar İbrahim Hakkı Bey'in değil, armatör İsmail Hakkı Bey'in. Üstelik, ölüm tarihlerinde çeşitli tahrifatlar da yapılmış.

Şimdi de işin medya etiği kısmına bakalım: Murat Bardakçı bu haberini Sabah gazetesinin pazar günkü baskısı için yazıyor. Oysa konuyla yakından ilgisini bildiğimiz, Bardakçı'nın da köşesinde tarihleri karıştırmakta sorumluluğunun büyük olduğunu söylediği ***Erol Mütercimler'in haberturk.com'da*** *köşe yazısı da mezarın sahteliğinden bahsediyor. Üstelik,* ***Mütercimler****'in* ***'Yanlış mezar, yanlış kahraman' yazısı siteye cumartesi günü saat tam 12:31'de konmuş.***

Tarihçi titizliğini takdir ettiğimiz Murat Bardakçı, 'intihal' konusunda da çok dikkatlidir. Pazar günü aynı konuyu yazması bir ga-

zetecilik tesadüfü olabilir şüphesiz. Ancak Bardakçı'nın yazısından ***Mütercimler****'in yazısını okumuş olduğunu anlamak da mümkün. Bardakçı 'Erol Bey şimdi günlerdir 'Ben yanlışımı düzeltmiştim de, aklıma yatmamıştı da, bu işte bir hata vardı da gibisinden sözlerle kendisini aklama çabasında.'*

Hakikaten de ***Erol Mütercimler****'in haberturk.com'daki köşesinde bu tarz bir günah çıkartmaya rastlamak mümkün.*

Bardakçı, bundan kısa süre önce kendi yaptığı haberi alıp kendisinden hiç bahsetmeyen bir gazetecinin ödül alacağı iddiaları üzerine ortalığı birbirine katmıştı. Gazeteciler Cemiyeti'ni kınamış, bunu bir meslek onuru mücadelesi haline getirmişti.

Şimdi, belki iki kişi de aynı gün aynı konuyu düşünüp yazdı ama ***Erol Mütercimler****, internet'in olanaklarını kullanarak bir gün önceden haberi patlattı. Zira intihalden en çok rahatsız olan Bardakçı'nın intihale prim vereceği düşünülemez. Ama en azından bu durumda, kendisini 'atlatan' yazardan bahsetmesi, bir not düşmesi gerekmez miydi?* Kaynak: http://www.aksam.com. tr /2009 / Ol / 29 / yazar /5332/ aksam / yazi.html

Oray Eğin çok dürüstçe yazmış ama önemli bir konuyu gözden kaçırmış. Benim **internetteki yazım bir gün önce değil tam bir hafta önce yazılmıştı.** Her ne kadar iltifat ederek, "usta tarihçi" demişse de, ustalık konusunu *Ülke TV* de Bardakçı'nın yazılarındaki "fahiş" hataları örnekleriyle ortaya koyan Mustafa Armağan'a sormak gerekiyor. Bardakçı bir gazetecidir. Ondan bir akademisyenin titizliğini beklememek gerekir ama **gazeteci etiğine** de sahip olması insanlık ödevidir. Ona bakarak "tarihçilere" haksızlık edilmemeli. Sıkıştığı her zaman "gazeteciyim" der zaten.

18 Mart Deniz zaferiyle ilgili çok yazı yazdım. İlk yazıyı yazdığımda henüz bahriye üsteğmeniydim, onur duyarım. Çünkü yukarıdaki tartışmaya konu olan *"Nusrat'ın Öyküsü"* tarafımdan nasıl araştırılmış, görülmeli. Bununla birlikte, Deniz Kuvvetlerince ancak 2009 yılında yayınlanan mayın subayı Binbaşı Nazmi'nin [Akpınar] hatıra defteri

nin tarafımdan ne zaman okunduğunu ve arşivime ne zaman girdiğini de, bazı "gazeteciler" öğrenmiş olacak.

Nusrat ["Yardım" ve "üstünlük"], Boğaz sularına 3 Eylül 1914 tarihinde geldi. Almanya'da Kiev liman kentinde Krupp fabrikaları tarafından özel biçimde, mayın dökme gemisi olarak inşa edilmişti. Dar alanlarda kolayca manevra yapabiliyor ve az su çektiği, yani su hattı seviyesi alçak olduğu için mayın alanları üzerinde güvenle dolaşabiliyordu.

Donanmada geçen uzun yıllardan sonra *"Kaptan Nusret"* adını alan *Nusrat*, Mersin - Magosa arasında çalışmaya başladı. Yorgun makineleri de iyiden iyiye çökmüştü. 25 Nisan 1990'da, yani Çanakkale Savaşları'nın 75. yıldönümünde, gazetelerde bir küçük haber göze çarptı:

Nusret gemisi battı. Çanakkale Savaşları'nda Boğaz savunmasında destan yaratan Nusret mayın gemisi dün KKTC'nin Magosa limanına mal götürmek için Mersin'den ayrılırken alabora olarak battı.

Bu haber birkaç kişinin dikkatini ya çekti, ya çekmedi!

Başka herhangi bir ülkede olmuş olsaydı bir kahramanlık örneği olarak müze halinde yaşatılacak olan bu gemi kum ve su taşıyarak, tarihî geçmişinden hiç kimse haberdar olmadan batıp gitti. *Nusrat*'a denizcilik geleneklerine uygun bir küçük veda töreni bile yapmadık!

***

Peki, neydi bu geminin öyküsü?

1915 yılında bütün Avrupa'da milyonlarca insanın hayatı ortaya konmuş ve büyük taarruzlar yapılmıştır. 2-3 milyon asker ölmüş, binlerce savaş gemisi çeşitli denizlerde hasara uğramıştır. Fakat bunların hiçbirisi Nusrat'ın döktüğü mayınlar kadar savaşın devamını ve düşmanın geleceğine etkili olabilecek bir başarı gösterememiştir.

Bu sözler, İngiliz Deniz Bakanı Sir Winston Churchill'e aittir.

Churchill, 1915 yılı şubat ayında Büyük Armada'yı Çanakkale Boğazı'na taarruza hazırlarken, başına geleceklerden habersizdi. 18 Mart 1915 sabahı saat 10:00'da, toplam 62 savaş gemisinden oluşan Birleşik Armada üç grup halinde ilerlemeye başladı. Amirallik forsu birinci gruptaki *Queen Elizabeth*'e toka edilmişti. *Agamemnon, Inflexible, Lord Nelson* zırhlılarıyla muhripler ve mayın tarayıcılar da Boğaz'a girmişti.

Amiral de Robeck'in "Ateş serbest flamasını toka edin" emriyle *Triumph* zırhlısı Türk tabyalarına ateş açtı ve böylece saldırı saat 11:15'te başladı. Öğleden sonraya kadar cehennemi savaş sürdü. Yüzen çelik kaleler *Agamemnon, Lord Nelson, Albion ve Charlemagne* isabet almıştı. De Robeck, geride bekleyen 6 savaş gemisine yer açmak için ikinci gruptaki gemilerin çekilmesini emretti.

Ne olduysa bu anda oldu. Savaş gemileri büyük bir yay çizerek sancağa dönüp çekilmeye başladığında, Erenköy koyundaki *Bouvet* büyük bir patlamayla sarsıldı ve 639 mürettebatıyla denize gömüldü. Mayına çarpmıştı. *Inflexible* da mayına çarptı. Üç dakika sonra da *Irresistible* sancak tarafından mayına çarptı ve yan yattı.

Amiraller şaşkınlık içinde ne olduğunu anlamaya çalışırken, Seyit Onbaşı 85 kilogramlık mermiyi sırtlayıp top ağzına yerleştirmeye çalışıyordu. Şimdi hangi gemi denizin dibini boylayacaktı? Seyit Onbaşı bütün arkadaşlarını öldüren *Ocean* zırhlısını üçüncü atışta vurdu. Dümen düzeni bozulan *Ocean* da *Bouvet ve Irresistible*'ı avlayan mayınların tuzağına düştü.

Peki, bu denli mükemmel savaş planı hazırlayan müttefikler bu mayın hattından nasıl olmuş da haberdar olamamıştı? Düşman donanmasını perişan eden mayınları hangi gemimiz döşemişti?

De Robeck ne olduğunu anlamamıştı bile... Gemilerine boğazdan çıkma emri verdi.

***

Büyük bir umursamazlıkla ölüme terk ettiğimiz *Nusrat* mayın gemisi, Tophaneli Yüzbaşı Hakkı'nın komutasında 7-8 Mart 1915 gecesi 26 mayın dökmüştü. **Bu 26 mayın depolarda kalan son mayınlardı.** Bu mayınların öyküsü ile Almanların verdiği raporları merak edenler iki kitabıma bakabilirler: Birisi **Gelibolu 1915**, ötekisi **Kadınlar, Gemiler, Otomobiller**

Hem Yüzbaşı Hakkı'nın yaşamını ve ölümünü hem de *Nusrat*'ın ne olup olmadığını öğrenebilmek için, "İstanbul kazan, ben kepçe dolaşmaya" başladım!

İstanbul Kazan, Ben Kepçe...

Komutan Hakkı kısa bir süre önce kalbinden rahatsızlanmıştı fakat o gece mayın dökme görevine çıktı. Tarih 7-8 Mart 1915 gecesiydi. Mayınları döşedikleri o gece *Nusrat*, son mayını da attıktan sonra, tehlikelerle dolu geri dönüş yolculuğuna başladı. Türk mayın hatları arasından geçmeye çalışırken Yüzbaşı Hakkı ve Yüzbaşı Nazmi'nin gözleri bir karartıya takıldı. Bu, daha önce döşemiş oldukları bir Türk mayını mıydı, yoksa yaklaşan bir düşman devriye gemisi miydi? Eğer bu bir gemiyse yakalanmak her şeyin sonu olurdu.

Korktukları başlarına gelmişti; devriye görevini bitiren ve geriye dönen bir İngiliz karakol gemisi arkalarından geliyordu ve aralarındaki mesafe her saniye kısalıyordu. Öteki devriye gemileri de denizi projektörleriyle taramaya başladıklarında *Nusrat*'ı görecekler ve her şey bitecekti. Ve düşman gemisinin projektörleri yandı. Karanlığı yaran ışık, denizi tarayarak hızla üzerlerine doğru geliyordu. Artık kaçma umutları kalmamıştı.

Tam *Nusrat* ışığa yakalanacakken bir mucize daha oldu: Uzun zamandır arızalı olan kıyı projektörü birdenbire çalışmaya başladı. Kıyıda aniden yanan projektör düşman gemisinden yayılan ışığı denizin üstünde yakaladı. İki ışık silindirinin

karşılaşmasıyla ortalık yoğun bir sise boğuldu. Beklenmedik bu ışık kavgası *Nusrat*'a yaşam umudunu geri verdi. Düşman gemisi ışıktan kurtulmaya çalışıyor, ancak başaramıyordu.

Nusrat bazen yanında bazen üstünde süren bu ışık çarpışmasının altından sessizce sıyrıldı. Karanlık limandan Çanakkale'ye doğru rota verdi. Bu ışık savaşı içinde *Nusrat*'ın kaptanı Yüzbaşı Hakkı, zaten hasta yatağından kalkıp gelmiş olduğu bu gemide heyecana dayanamadı ve kalp krizi geçirerek öldü. Hakkı'nın yaşamını kaybettiği ancak devriye gemisinden kurtuluş sevinci yaşandığı anda fark edildi. *Nusrat* şimdi mayınlarını boşaltmış, ama bir deniz şehidiyle yüklü olarak üssüne geri dönüyordu.

***

Öykü bitti diye düşünüyorsanız yanıldınız! Asıl serüven bundan sonra başlıyor. Çünkü tüm bunların yazılma sürecini sizinle paylaşacağım!

1985 yılı 18 Mart'ında her yıl olduğu gibi Çanakkale Deniz Zaferi'nin yıldönümünde tören düzenledik. O tarihte Beylerbeyi Deniz Astsubay Okulunda fizik öğretmenliği yapıyordum ama deniz tarihine de çok meraklıydım. Konuşmacılardan birisi de bendim. Konuşmamı Churchill'in sözleriyle bitirdim:

"1915 yılında Avrupa'da çok kanlı çarpışmalar oldu; milyonlarca insan öldü, yüz binlerce insan sakat kaldı, bir o kadar ev yıkıldı. Fakat savaşın hiçbir devresinde Nusrat mayın gemisinin yaptığı kadar önemli bir olay olmadı. Bu geminin döktüğü mayınlar savaşın kaderini değiştirdi."

Kafamı kurcalamaya başladı: *Nusrat* bu kadar önemli bir gemiyse, daha doğrusu döktüğü mayınların yarattığı olayların sonucu bir savaşın akışını etkileyecek kadar önemliyse niçin derinlemesine bir araştırma yapılmamıştı?

Önce Yüzbaşı Hakkı'dan işe başlamak gerek diye planladım. Bunun ilk adımı olarak Deniz Müzesi arşivine gittim.

Bir dosyada bulduğum açıklamalar kafamı daha da karıştırdı. Hem mayınların dökülüş tarihi hem de gemi komutanı hakkında çelişkili bilgiler vardı. Yüzbaşı Hakkı'nın ölüm tarihi olarak 14 Eylül 1915 gösterilmişti. Beni araştırmaya iten neden, Yüzbaşı Hakkı'nın ölüm tarihindeki çelişki oldu.

Konferansımı hazırlarken yararlandığım kaynaklarda, Yüzbaşı Hakkı'nın mayınların döküldüğü gece gemide kalp krizi geçirerek öldüğü belirtiliyordu. Doğal olarak, öğrencilerime kaynaklardan aldığım biçimiyle aktardım. Ancak, bu sonuca göre konferans dinleyicilerine yanlış bilgi vermiştim!

Hakkı'nın ölüm biçimi bana çok trajik geldi. Savaşta insanın eceliyle ölmesi, hem de gemisinde kalp krizinden ölmesi gerçek anlamıyla tam bir "dram"dı. Bu ölümü tiyatro oyunu olarak yazabilsem çok ilgi çekici olur diye düşünmeye başladım. Daha önce Deniz Okullarında görevli bir ekip tarafından yazılmış olan bir radyo oyunu buldum ama bunda da bazı hatalar vardı.

***

Hem doğruyu bulmaya çalışıp hem de "işe" bir yerden başlamanın yolunu düşünürken kendimi Harbiye Şehir Tiyatrosu'nun artık hayatta olmayan Sahne Direktörü Ekrem Dümer'in karşısında buldum. Kendisiyle 1981 yılında okulun tiyatro sahnesi yapılırken tanışmıştık. Perihan Tedü'yle birlikte o kadar çok emek verdiler ki anlatmakla bitmez.

Konuyu kısaca anlattım ve bu olayın tiyatro eseri olarak yazılabilmesi için yardım rica ettim. Tam bu sırada odaya bir sanatçımız girdi, bu konuda yardımcı olabileceğini belirtti. Adı Ersan'dı, soyadını anımsamakta güçlük çekiyorum. Uzun boylu, sakallı, yeşil gözlü, dik omuzlu görünmeye çalışan, kırk yaşlarında birisiydi. Ekrem Dümer konuyu doğru özetledi ve bana yardımcı olup olmayacağını sordu.

Ersan, deniz savaşlarıyla ilgili radyo oyunları olduğunu ama bugüne kadar hiç tiyatro yazılmadığını söyledi. Bir li-

sede Kurtuluş Savaşı'yla ilgili bir oyun koymaya çalıştığını açıkladı. *Tekst* yazmanın bir tekniği olmadığını, her yazarın kendisine göre bir yazım üslûbu olduğunu belirttikten sonra, kütüphaneden bir *tekst* alarak yazabileceğimi söyledi.

Ersan eliyle dışarı çıkmamızı işaret etti, *"Salonda bale var, onu izlemeliyim,"* diye eklemeyi de unutmadı. Konuyu bir kez daha anlattım. *"Gerçek tiyatro bu… Dram… Tiyatroda insan unsuru çok önemli… Bilmem anlatabiliyor muyum?"* dedi. Anladığımı sanıyorum ama konu üzerinde bir türlü anlaşamıyoruz. Ben "Çanakkale Savaşları" dedikçe o, "Kurtuluş Savaşı" diyor.

Yeniden ne istediğimi bir kez daha anlattım. Bunun üzerine Ersan, *"Sizin benden istediğiniz şey işin en zor yanı. Ben olaya yeteneğimi, beynimi koyacağım… Bunun sonucunda senin tek başına sahiplenmeyeceğini nereden bileyim?"* dedi. Doğrusu, anlatmaya çalıştığını anladığımı söyleyemeyeceğim. Sonunda, *"Eğer ortak imza atarsak, olur,"* dedi. Sanki kaç imza olduğu benim umurumda! *"Olur,"* dedim.

Fuayeye gelmiştik, Ersan son kez şunları söyledi: *"Sonuca gelelim, sizle çalışmaya karar verdim. Siz eseri yazıp hazırlayana kadar ben de biraz tarih okuyup konuyu öğrenmeye çalışacağım, ondan sonra telefonlaşalım. Bana düşen görevin çok zor olduğunu bilmem hatırlatmama gerek var mı?"*

Kalabalığın arasından birisinin el salladığını fark ettim, Nedim Otyam'dı, bale resitali izlemeye gelmişti. O zaman Konservatuar Müdürüydü, ben de her hafta sonu öğrencilerimi baleye götürürdüm, öylece tanışmıştık, dostluğumuz uzun yıllar sürdü. Ersan'la da selâmlaştılar. Ortak bir projelerinden konuşmaya başladılar. Ersan, *"Az önce senden bahsediyordum. Lale bayramında 16. yüzyıl giysileriyle koyduğumuz oyundan…"* Otyam, *"Evet," dedi, "laleler kuruduktan sonra yapılan lale bayramı!"*

Ersan müsaade isteyerek yanımızdan ayrıldı. Otyam, *"Uzun süredir ne konuşuyordunuz?"* diye sordu. Projemi ken-

disiyle paylaşmıştım, aynı konuyu konuştuğumu söyledim. Nedim Otyam'ın tepkisi ilginçti; *"Boş ver bunları, lise sahnesinde müsamere yaptırmakla bu işin ustası olunmaz. Bana telefon et, Müjdat [Gezen] ve Suat'a [kimi kastetti bilmiyorum] da söyleyeyim, bizim evde dördümüz buluşalım. Bu iş dört başı mamur çıksın."*

Nedim Otyam'la çok güzel bir dostluğum vardı. 12 Eylül'den sonrasına rastlar ilişkimizin başlangıcı. Her hafta baleye bir grup öğrenci götürürdüm. Öyle tanıştık, sonrası devam etti. Bana yardım konusunda çok samimi olduğunu biliyordum. Ama, çalışma olamadı.

***

Nedim Otyam'a teşekkür edip ayrıldıktan sonra, Harbiye Şehir Tiyatrosu'yla (Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu) Orduevi arasındaki kısa yolda, bu dramın sahneye konulduğunda (yine de sahneye konulabileceğine inanıyordum) çok etkileyici olacağını düşünerek yürüyordum.

Orduevine geldiğimde bir his beni telefon kulübesine yöneltti. Belleğimdeki numarayı çevirdim. Karşımdaki sesin sahibi film yönetmeni Halit Refiğ'di. Kısa bir süre önce, okulda Romanyalı bir şefin yönetiminde Ahmet Adnan Saygun'un eserleri seslendirilmiş, Müşfik Kenter'le birlikte dinlemişlerdi. O konserde tanışmıştık ve bana istediğim zaman arayabileceğimi söylemişti. Bundan cesaret alarak aradığımı söyledim. Kendisinden yardım rica ettim. Çarşamba günü öğleden sonra 17:00 civarında görüşmek üzere, evinde randevu verdi.

Rahatlamıştım, lobide oturup yandan çarklı kahvemi içerken önce Deniz Müzesi'ne gitmeliyim dedim. Sabahları mesaiye giderken emekli Albay Doğan Ülken Bey'le benim için öğretici ve ufuk açıcı sohbetler ederdim, kendisinin Deniz Müzesi'nde uzman olarak çalıştığını öğrenmiştim. Kalktım, müzenin yolunu tuttum. Hem onu ziyaret etmek hem de bu bahaneyle arşivde neler olduğunu görmek istiyordum.

Beşiktaş'ta Resim Heykel Müzesi'nin yer aldığı bahçedeki arşiv kısmına gittim. Ama şanssızlık, o gün Doğan Albay izinliydi. Kapıdaki görevli asker, Reşit Albay'la görüşebileceğimi söyledi. Pervazın üstünde kırmızı ışık yanan "meşgul" yazısı olan uzmanlar odasına girdik. Odada uzun bir masa çevresinde on tane sandalye ve masanın üzerinde uzmanların adlarının yazılı olduğu plakalar vardı. Reşit Albay tavla oynuyordu. Benimle kimse meşgul olmadı. Oradaki varlığımı hissettirmek için konuşmaya başladım:

- Reşit Albayım, bir araştırma yapıyorum. Doğan Albay'ı aradım, ama bugün izinliymiş, siz yardımcı olabilir misiniz?

Reşit Albay gözlüklerinin üzerinden baktı, hiçbir şey söylemedi, nerden çıktı bu münasebetsiz adam der gibi elindeki zarı attı.

- Se-yek... hah, şimdi tamam.

- Dubara... Allah kahretsin, gelmenin sırası mıydı?

- Şimdi açık verdiniz.

- Sen karışma... beş-iki... nihayet, işte mars!

Reşit Albay'ın keyfi yerindeydi. Zarları elinde tutarken bana döndü:

- Doğan Bey'i mi aradım demiştiniz! O, bugün izinli, gelmez.

- Biliyorum, sizin yardımcı olabileceğinizi tahmin ediyorum.

Konuyu ve çabamı anlattım; *"Ben **Nusrat**'ta bulundum... teğmenken... bir Yüzbaşı Hakkı vardı... o'mu acaba?"* dedi. Tabiî ki o olamazdı. Ben 1915 yılında Çanakkale'ye mayın döşeyen *Nusrat* gemisinden söz ediyorum... Cümlemi tamamlamaya fırsat vermeden, *"Ha... ben, o gemide bulunmadım"* dedi. Ben inatla devam ettim: *Hakkı'nın, eşinin ya da çocuklarının adresini bulabilir miyim? Belki arşivde kayıtları vardır!*

Reşit Albay oyuna ara vermek zorunda kaldığı için kızgındı, ama belli etmemeye çalışıyordu. Ben de inatlaşmıştım, çünkü bir kez daha şansım olmayacağını anlamıştım.

Kolay kolay pes etmeyeceğimi anladığından başından savmak için konuşmaya başladı:

- Arşivde kayıtlarda adres bulacağınızı sanmıyorum. Yıllar önce tersanede bir geminin kızağa konma töreni vardı. O törene Yüzbaşı Hakkı'nın karısını davet etmiştik. Tophaneli Hakkıydı? Dolapdere'den bir yerlerden almıştık. Hatta o zaman bize çok kızmıştı. "Devlet bugüne kadar neredeydi, şimdi mi hatırladı, benim bu düşkün hale gelmeme göz yumdu, bunca yıl kimse arayıp sormadı" dedi.

Dilimin döndüğünce kendisinin unutulmadığını, bundan sonra sahip çıkılacağını anlattım, törene gelmeğe ikna ettim. Kadın çamaşırcılık ve kolacılık yapıyordu; kendi ifadesine göre, törenin olduğu gün, çok iyi para aldığı bir Ermeni aileye ütüye gidecekti.

"Törene geldi mi?" sorum havada kaldı.

- Sanıyorum gelmedi, bizimkiler küplere bindi! Başka bir gün yine gittim, ama adresten taşınmışlardı, bir daha da izlerine rastlamadım, daha doğrusu hiç ilgilenmedim, zaten benim de İstanbul'dan tayinim çıktı.

Öteki emekli uzman söze karıştı: *"İnsan üzülüyor tabiî... bir kahramanın karısı bu hallere düşmemeli"* diyor, *"Ancak, o dönemde Hakkı gibi yüzlercesi var. Zaten devlet yoksul, hangi birine yardım etsin? Kadın biraz haksızlık etmiş! Yine de yıllar sonra da olsa sahip çıkmak gerekirdi, bu da işin başka bir yanı."*

Dikkatle Reşit albaya bakıyorum, ne söyleyeceğini merak ediyorum:

- Senin yaşın çok genç çocuğum, hatırlamazsın... o yıllarda her sokakta üç beş tane savaş kahramanı vardı. İnsan içinde olunca, kahramanmış değilmiş pek ayırt edemiyor. Zaten bir tek şey düşünüyorsun; düşmanı yurduna sokmamak... onun için herkes savaş kahramanı... devlet de herkese para yardımı yapacak güçte değil, azar azar veriyordu, üç kuruş beş kuruş... biz de alıyorduk. Babam Galiçya'da şehit olmuştu. Zar zor geçindik. Mekteb-i Bahriye'ye girdim de yüzümüz güldü. Her neyse... kadıncağız gelemedi ya da gelmedi!.

Anladığım kadarıyla Hakkı'nın yakınlarının adresini bulamayacaktım. Belki Ankara'da Deniz Kuvvetlerinin Lalahan

arşivinde bulunabilirdi. Yine de eski Türkçelerin tercümesi konusunda yardım sözü alarak müzeden ayrıldım.

Odadan ayrılırken, iddialı tavla partisi yeniden başlamıştı: *"nereden çıktı bu herif!"* Bunu söyleyen Reşit Albay'dı (kısa bir süre sonra yaşamını yitirdi, ışıklar içinde uyusun).

Nereden aklıma geldi bilmiyorum. Emekli Sandığı'ndan maaş alan yakınları vardır diye düşündüm. Eşi, kızı, oğlu bir yakını vardır herhalde... Derhal dilekçe yazdım.

Ertesi sabah servis otobüsünde, daha önce müzede aradığım Doğan Ülken Albay'ı (artık hayatta değil) gördüm. Dünkü ziyaretimden bilgisi vardı. Benim için bazı belgelerin fotokopilerini hazırlatmıştı. Bunlardaki bilgilerle bendekiler çelişiyordu; tarihler ne Hakkı'nın ölüm tarihini ne de mayınların dökülüş tarihini tutuyordu. Bu durum, beni daha çok kamçıladı. Bu işin gerçeği neydi, niçin arşivlerdeki bilgiler bile birbirini tutmuyordu. Bu çelişkiler savaş ortamıyla açıklanabilir miydi? Kısacası soru soruyu doğuruyordu.

***

Çok uzun gelen iki günün ardından, Halit Refiğ'in Cihangir'deki bol kedili, doyumsuz Boğaz manzaralı evindeydim. Binlerce ciltlik kütüphane, duvardaki tablolar ve evin değişmez demirbaşı kedilerin yer aldığı salonda Gülper hanımın çay ve nefis pastaları eşliğinde saatlerce konuştuk. Yemeğe kaldım mı, davet aldım, yüzsüzlük olacağına hükmettiğim için kalmadım, ama sonraları onlarca kez çok lezzetli yemekler yedim!

Halit Refiğ, mükemmel tarih bilgisi, olaylara getirdiği sağlıklı yorumlarla beni çok etkiledi. O tarihlerde şansım yaver gidiyordu. Kısa bir süre önce de *27 Mayısçılardan* Muzaffer Yurdakuler beni İlhan Selçuk ve Sami Karaören'e göndermişti. Özellikle Karaören'in yaşamımda çok önemli bir yeri oldu, inanılmaz yardımlar gördüm. Makalelerim *Cumhuriyet* gaze-

tesinde yayımlandı, ilk kitabımı yazarken olağanüstü desteklendim. O yaştayken benim için büyük nimetti bunlar! Neyse, Halit Refiğ'e döneyim.

İnsanın bir olayı düşünmesiyle ortaya çıkarması arasındaki farkın, bakmakla görmek arasındaki fark kadar çarpıcı olduğunun ikinci kez ayrımına vardım. Konudan konuya geçiyorum, ama bir karşılaşmayı anlatmalıyım.

1982 yılıydı, aylardan Haziran... Emirle verilmiş bir araştırma [Türk ordusunun Türk toplumu karşısında oynadığı öncü rol] için Başbakanlık Arşivi'ne gittim. Orada Stanford Shaw'la karşılaştım. Derdimi kendisine anlatınca, ***"Bu projeyi sen yapamazsın; Halil İnalcık, ben, Bernard Lewis bir araya gelsek, sekiz senede zor bitiririz"*** dedi. Utancımdan kıpkırmızı olmuştum.

- Bak, sen kendi gördüğünü benim de görmemi istiyorsun, bu olabilir mi? Her Türk gibisin ve şunu söylüyorsun: *"Ben falanca konuda bir yazı yazacağım, sen bu konuda ne düşünüyorsun?" Benim düşündüğümü sen algılayabilir misin?*

Ve daha da devam etti...

İnsan genç ve bilgisiz olunca deli cesaretine sahip oluyormuş! Aradan üç yıl geçmeden, Halit Refiğ'den de, Shaw'unki kadar şiddetli ve acımasız olmasa da, alacağım dersi almıştım.

- Mayınlar döküldükten sonra *Nusrat*, Kepez Burnu'nu dönerken İngiliz savaş gemisi ile karşılaşıyor. İşte bu an her şeyin bittiğinin sanıldığı andır. *Nusrat* İngiliz gemisinin ışıldağı tarafından aydınlatılırsa yakalanması işten bile değildir. Tam o anda Türk tabyalarının ışıldağıyla İngiliz gemisinin ışıldağı karşılaşıyor. İngilizler ışıktan kaçmak için manevra yaparken *Nusrat* kurtuluyor. Kurtulma sevinci içindeki mayın subayı Binbaşı Nazmi, Hakkı'nın omzuna dokunup *"Allah'a şükür Hakkı, kurtulduk!"* diye sevincini belirtiyor. Nazmi'nin dokunuşuyla Hakkı yüzükoyun yere kapaklanıyor. Bir de bakıyorlar ki, Hakkı çoktan ölmüş...

Nusrat'ta yaşanan dramı tüm ayrıntılarıyla anlatmamı sabırla dinleyen Refiğ; *"Bu olayı ilk kez duyuyorum. Bunu yazın. Ben tiyatro adamı değilim, bu nedenle sahne oyunu yapabilmeniz için size yardımcı olamayacağım. Ancak, bundan güzel film olur. Olur da, ama nasıl? Eğer kuru kuruya belgesel olmayacaksa, o zaman insan unsuru önem kazanıyor. Hakkı'nın yaşamı, kişiliği, göreve atanması, mayınlara dökmeye giderken hissettikleri, gemideki öteki personelin durumunu da vermek gerek."*

Böylece o an itibariyle, bu dramı ortaya koymak için gerekli olan doğru bilgileri araştırma çalışmalarım başlamış oldu. Halit Refiğ, konuya başlamam konusunda doğrudan bir şeyler söylemedi. Son çevirdiği TV filmi *Yorgun Savaşçı*'nın çekimi sırasında yaşadığı güçlükleri ve İlhan Selçuk'un kaleme aldığı *Yüzbaşı Selahattin*'in yazım öyküsünü anlattı.

"Film çalışmamda Cemal Kutay'ın yardımları olmuştu. Biliyorsunuz, tarih konusunda pek çok değerli eserleri bulunan bir kişidir. Eğer ararsanız size de yardımcı olabilir, en azından kaynak söyleyebilir."

***

Oradan ayrılır ayrılmaz, **Cemal Kutay**'ı aradım. **Kutay** bu konuda bilgisi olmadığını ancak, yardımcı olabilecek bir kişinin adresini verebileceğini söylediğinde araştırmaya başladığım günden beri aldığım en iyi haberin bu olduğunu düşünerek çok sevindim.

Bir tarihlerde bu konuda araştırmalar yapan ve adı **Nurettin Peker** olan birisini anımsadığını söyledi. Adresini değil ama Ihlamur'da oturduğunu biliyordu. Bana yardım sözü verdi, telefonu kapattım. Sevincim kısa sürdü; koskoca Ihlamur semtinde, hangi sokakta oturduğunu bilmediğim bir kişiyi arayacaktım. Bir çuval pirinç içinde bir taş aramak gibiydi.

***

Aynı gece yatağa uzandığımda, tarih boyunca Boğaz'ın gördüğü saldırıları, yörenin adının Hellespont'tan Çanakkale'ye dönüşü film şeridi gözümün önünden geçti.

Ön Asya'da hemen her yerin olduğu gibi, Çanakkale Boğazı'nın da Türkler gelmeden çok önce konulmuş adları vardı. Bizim kaynaklarımızda belirtildiğine göre, en eski isim mitolojiden gelmektedir. Hikâyeye göre, Teb şehri kralı Asamos'un kızı Helles ve oğlu Frikaca bir gün Ram adındaki koçun sırtına binerek Boğaz'ı geçmeye kalkmışlardı, ancak Helles yarı yolda suya düşüp boğulmuş ve bunun üzerine Boğaz'a Hellespont adı verilmişti.

Daha sonraları, Dardanos şehrini kurarak orada yerleşen Dardani kabileleri adından dolayı Boğaz'a Dardanel denmeye başlandı. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra Dardanel'in en dar yerine karşılıklı iki hisar yaptırdı. Bunlardan Rumeli yakasında bulunana **Kilid-ül-Bahir (Denizin Kilidi)** ismi verildi. Kalenin yapımında Kilyos ve Sesten adlı eski Yunan kentlerinin harabelerinden alınan taşlar kullanıldı. Anadolu kalesine de **Kal'a-i Sultaniye (Padişah Kalesi)** ya da Çanakkale dendi. Bunun taşları ise, Abidos kenti yıkıntılarından alınmıştı.

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra Anadolu kalesine Çimenlik denmeye başlandı. Fakat, yerleşen ve kullanılan isim Çanakkale idi. Sonraları Boğaz, Çanakkale'den başka bir adla anılmaz oldu.

***

Ertesi sabah yine serviste Doğan Albayla konuşurken, Nurettin Peker'i tanıdığını ve adresini verebileceğini söyledi.

Cumartesi günü, elimde adres, Beşiktaş'ın mahallesi Ihlamur'dayım. Köhne yapıların olduğu dar bir sokakta çevreme bakınıp duruyorum, ama ne yalan söyleyeyim, birileri laf edecek diye de korkuyorum!

Çocukluğum Rami ve Eyüp'te geçtiği için görmeye alışık olduğum bu güzel sokak beni büyüledi, düşler âlemine sürükledi. Aradığım evin tahta bahçe korumalığına yaslandım ve çok uzun süre çevreyi inceledim. Aslında inceleme demekle haksızlık etmiş oluyorum, bu eski sokağı hayranlıkla, beğeniyle, daha önemlisi sevgiyle seyrediyordum.

Karşımda, beli bükülmüş üç katlı ahşap bir bina duruyordu. Yapının yanında, evle mi yoksa sokakla mı yaşıt olduğuna karar veremediğim bir incir ağacı vardı. Bu ağacın dallarından biri ile yolun karşı tarafında bulunan köhne duvar arasına gerilmiş iplere asılan çamaşırlar, aşınmış taşların döşeli olduğu dar sokak yolunu perde gibi kapatıyordu. Bu manzara görmeyi çoktan unuttuğum, çocukluk sokaklarımın dekorunu anımsattı.

Çevreye ve geçmişe öyle dalmışım ki, evin üst katından seslenen yaşlı bir kadının sesiyle irkildim. Aradığım kişinin bu evde oturmadığını söyledi. O an başımdan aşağı kaynar sular döküldü. Daha ne olduğunu anlamadan genç bir kız, *"ben size yardımcı olabilirim"* dedi, *"aradığınız kişi buradan taşındı, karşı yolun köşesindeki apartmana yerleştiler."*

Teşekkür edip sözü edilen yere gittim. Kapıcı içeri girmeme izin vermeden, aradığım kişinin "burada oturmadığını" çok kaba bir lisanla söyledi. Kendi kendime dürüst olayım; bunun adına "kovmak" denir! Kovulduğum apartmanın önünden ayrılıp ne yapacağımı düşünürken birdenbire aklıma muhtara gitmek geldi.

Eski İstanbul'un simgesi olan, her nasılsa ayakta kalabilmiş sokaklarından yürüyerek muhtarın evini buldum. Beşinci katta oturuyordu. Kapı açıldığında karşımda, yalnızca altı giyilmiş, çizgili Sümerbank pijaması ve üstünde atletiyle, her yerinden kıl fışkıran birisi karşıma dikildi. Bu zat muhtardı. Derdimi anlattım. Muhtar, çok nazik biçimde, günlerden Cumartesi olduğunu anımsattı. Kendisine ufak bir yalan kıvırarak, ne aradığımı bir kez daha yineledim. Adresi çok isteksizce tarif etti. Artık her şeye katlanıyordum, katlanacaklarım da cabası!

***

Yeniden genç kızın tarif ettiği sokağa, Ihlamur yokuşunun başına geldim; İpar Apartmanı'nda zillerden isim arıyorum. *"Kurtuluş Savaşı Gazisi Nurettin Peker"* yazılı zile bastım. Beni içeri buyur ettiler... Genişçe bir karyolada kısa boylu olduğu hemen fark edilen yaşlı birisi, sırtını üst üste konmuş yastıklara dayamış kitap okumaktaydı. Karşılıklı duvarlar boydan boya kitaplıktı. Girişin yanındaki duvarda bulunan askılığa erkek elbiseleri asılmıştı. Aynı duvarın önünde eski bir sandık, ahşap eski bir sandalye ve tabure vardı. Karyolanın önünde duran çalışma masasının üstü de kitaplarla doluydu. Pencerenin solundaki duvarda ahşap rafın önünde yedi-sekiz tane madalya ve yine ahşap raflarla yapılmış kütüphanenin en üst rafında, tüm askerlik yaşamını gözler önüne seren resmi üniformalı fotoğrafları gözüme çarptı.

Peker, ayağı sargılar içinde yatıyordu. Küçük bahçesinin ahşap korumalığını onarırken keseri bacağına vurmuştu.

Nurettin Peker 23 yıl önce *Alemdar* gemisiyle ilgili bir araştırma yayınlamıştı. Cemal Kutay'la birlikte de pek çok projede çalışmışlardı. Alışılmış tanışma konuşmalarının ardından konuyu açtım. Çok değerli bilgiler verdi.

Nurettin Peker, Birinci Dünya Savaşı'nda hemen hemen tüm cephelerde savaşmış, Arabistan'da İngilizlere esir düşerek Hindistan'da iki yıl tutsak kaldıktan sonra yurduna iade edilmiş. Çok öykü dinledim, birisini de sizinle paylaşmak istiyorum:

Evden savaşa gidişiyle dönüşü arasında tam yedi yıl geçmiş, öldüğüne hüküm vermişler. Ama o dönmüş ve kapıyı çalmış. Annesi karşısında duran oğlunu tanımamış, o Ramazan akşamı iftar vakti kapıyı yüzüne korkuyla kapatmış. Neden sonra, kapının ardından diller dökerek kendisine inandırmış. Ev halkı korku, kuşku, endişeyle sarmaş dolaş olmuş, ama hâlâ daha inançsızlık olduğunu da hissettiriyorlarmış.

Dinlenmiş, kilo almış, sağlığına kavuşmuş ve Kurtuluş Savaşı'nda görev almış, yaralanınca binbaşılıktan emekli olmuş. Kurtuluş Savaşımızı anlatan çok ciddi bir araştırma eserini kaleme aldıktan sonra *(Kurtuluş Savaşında Kastamonu-İnebolu'dan Taşımalar)* çeşitli dergilerde makaleler yazmış, 1964 yılında da *Alemdar* gemisinin serüvenini anlatan *"Öl Ama Esir Olma"* adlı kitabı yazmıştır. Ben tanıdığımda, Kurtuluş Savaşı'nı anlatan tablolar, afişler yapıyordu. Hayran olunacak bilgi birikimi ve belleği vardı. Onca sıkıntıya, savaş cephelerine, esir kamplarına rağmen nasıl oluyor da bu denli sağlıklı oluyordu, şaştım kaldım! 1989 yılında yaşama gözlerini yumdu.

Nurettin Peker, *Nusrat*'ın mayın subayı Binbaşı Nazmi'yle uzun yıllar birlikte bulunmuş olması nedeniyle benim için değeri paha biçilmez bir tanıktı. Sevincimi tahmin etmek için falcı olmaya gerek yok!

"Çok cesur, çok mert bir adamdı" diye girdi söze. Ama Yüzbaşı Hakkı hakkında hiç konuşmamışlar. Binbaşı Nazmi mayınların boğaza dökülüşünü çizerek anlatmış.

- Yaptıklarını pek fazla anlatmazdı. Süvari yapılı, kalın gövdeli, al yanaklı, çakır gözlü, güçlü kurt denizci görünüşlüydü. Tarihi, serüveni sever; bu konularda atak, karar sahibi, dürüst ve muhataplarını tarihsel bilgi ve konuşmalarıyla etkisi altına alan bir zattı. Vatanperver birisi olarak tanınıyordu. İnebolulular kendisini liman başkanlığı yaptığı için iyi tanırlar. Ben de oradan tanıyorum. Bana söylediğine göre; Boğaz'da kullanılan son mayınları da Karadeniz'den o toplamıştı.

Bu son söyledikleri doğru değildi.

Binbaşı Nazmi'nin oğluna ulaşacağım telefon numaraları verdi. Evden ayrılırken, o kırık bacağına rağmen yataktan kalktı, kapıya kadar uğurladı. Tam çıkacakken aynen şunları söyledi:

- Sana bir şey söyleyeceğim. Bildiklerini ve öğrendiklerini kimseye söyleme. Senden alıp kullanırlar, sen de hayret edersin. Oğlum, ortam artık puştlara, şerefsizlere kaldı. Öğü-

düme ister kulak ver, istersen bir ihtiyarın zırvaları de, kulak ardı et gitsin!

Çanakkale 1915 adlı, değerli ve gerçekten uzun yıllar boyunca çok titiz araştırma sonucu yaratılan kitabın yazarı Sayhan Bilbaşar'la da tanışmam onun sayesinde oldu. O dönemde APA Basımevi'nde çalışan (yanılmıyorsam oranın sahibiydi) Bilbaşar da beni Binbaşı Nazmi'nin oğluna ulaştırdı. **Ben de *Nazmi'nin Günlüğüne* ulaştım.** Böylece kafamdaki sorular yanıtını buldu!

1987 yılında okuyucu ile buluşturduğum, fotokopisi arşivimde bulunan Binbaşı Nazmi'nin [Akpınar] *Günlüğünü,* 2009 yılında Deniz Kuvvetleri yayınladı.

***

Bu arada, Emekli Sandığı'ndan Yüzbaşı Hakkı'nın yakınlarının adresleri de elime geçti. Şans artık bana gülüyordu. Elimde "Mesai Burnu, Büyükdere Caddesi" yazılı bir adreste, Hakkı'nın çocuklarını arıyordum.

Balıkçılara sordum, esnafa sordum, çımacılara sordum, hiç kimse böyle bir adres bilmiyordu. Günlerden Cumartesi, sokakta kar var ve kışın soğuğu ciğerlerime işliyor, ortalıkta kimseler de yok. Çaresiz, polis karakoluna gittim, onlar da bu adresi bilmediklerini söylediler.

Artık deneyimliyim, ama geç intikal etti, hemen muhtarı aramaya koyuldum. Bir balıkçıya sordum, *"iskele girişinde yazıhanesi var"* dedi. Muhtarlığı buldum, muhtar içeride yoktu, çaycıdan yerini öğrendim.

İskele girişinden ayrıldım, yolun karşı tarafında Tekel bayiine gittim. Tarif edilen yer orasıydı. İçeride üç kişi vardı. Birisi tezgâhın arkasında duruyordu. Öteki ikisi taburede oturuyordu. Sehpamsı bir nesne üzerine rakı bardaklarını koymuşlar, çerezleri kesekâğıdında demleniyorlardı. Henüz öğlen olmamıştı. Belli ki **"vakti kerahettir"** demişlerdi!

Çok nazik ve anlayışlı bir muhtarla karşılaştım. Bana çok yakın ilgi gösterdi. Yüzbaşı Hakkı'nın oğlu Ali Ferruh'un yakın arkadaşı olduğunu söyleyince çok sevindim. Ancak, üç yıl önce öldüğünü söyleyince sevincim kursağımda kaldı. Abartmadan söylüyorum, içimden bir şeylerin koptuğunu hissettim. Buna rağmen, yararlanabileceğim bilgiler alabilir miyim diye sorular yöneltiyordum. Bunların sonucunda bazı ipuçları elde ettim.

İkisi de evlenmemişti. Başka akrabaları da yoktu. *"Yalnız, Ferruh'un yanında çok uzun yıllar hizmetçilik yapan, ev işlerini gören bir kadın vardı. Belki o bir şeyler bilir."* Kadını bulmak istedim, muhtar yine imdadıma koştu, sokaktan bir genci çağırdı, *"kahveye git, Fuat orada mı, bak gel!"* Ali Ferruh, babası hakkında hiçbir şey anlatmamış. Yüzbaşı'nın kızı da anlatmamış.

- Ne yalan söyleyeyim, babası hakkında hiç konuşmadık. Biz onunla içki arkadaşıydık. Çok içerdi. Çok hovardaydı. Son yıllara kadar ***18 Martları*** *hep Çanakkale'ye çağırırlardı. Sonraları hastalandı, gidemez oldu.*

Acaba evde fotoğraf, defter gibi materyaller görmüş müydü? Muhtar uzun bir süre düşündükten sonra, hatırlamadığını söyledi. O sırada içeriye, 70 yaş civarında olduğunu tahmin ettiğim bir erkek geldi. Muhtar "nasılsın Fuat?" deyince uyandım. Bu bizim Fuat'tı!

- Hayrola muhtar, sen beni kolay kolay aramazsın. Hangi dağda kurt öldü!

Alkolik olduğunu anlamak için uzman olmaya gerek yoktu. Üstelik, benim mesleki çevremde çok sayıda büyüğüm alkolikti ya da alkol onların yaşam biçimiydi. Bu nedenle titreyen el, seğiren yanaklar, kılcal damarlar ağ örmüş burun, morumsu yanaklar ve dudaklar, anlaşılması güç konuşmalar konusunda kendi çapımda uzman sayılırım.

Fuat alkolikti ama yine de işe yarayacak olayları hatırlıyordu. Hiç olmazsa, neleri bulamayacağımı öğrendim. Ali Ferruh öldüğünde vakfa devredilen mallar arasında fotoğraf,

defter gibi materyaller varsa bile anımsamıyordu. Ne hikmetse herkes Hakkı'nın Çanakkale'de olduğunu biliyor, ama oğluyla bu konuda bir sözcük bile edilmemiş! İlginçtir, oğlu da babasından hiç söz etmemiş. Acaba, bizim deniz tarihimizde yazılanlarda bir problem mi var diye çok düşündüm.

Fuat da, Muhterem diye birisinin adını ve Sarıyer'deki adresini verdi. Ayrılırken de sıkı sıkıya tembihledi,

- Sakın benden aldığını söyleme. Gene pisleşir!

***

Teşekkür edip yanlarından ayrıldım. Muhterem'i bulmak için yola koyuldum. Sarıyer'de tarif edilen adrese gittim. Esnafa sorarak evi buldum. Ayağı alçıda, oldukça yaşlı görünen bir erkek kapıyı açtı. Bir çırpıda, niçin geldiğimi anlattım, Ali Ferruh adını duyunca içeri aldı. Kafası dumanlıyken Belediye'nin açtığı çukura düşmüş, ayağını çatlatmış. Yalnız yaşıyordu.

Ali Ferruh'la çok eski arkadaş olduğunu, fakat babasını hiç tanımadığı gibi, o da ötekilerden dinlediğim benzer şeyleri anlattı. Yani Hakkı'yla ilgili hiç konuşmamışlar.

- Ali Ferruh'la eski arkadaşız. Fakat babasını hiç tanımam. Hiç konuşmadık. İçki muhabbetinde konuşulacak şey değil. Anası da çok yoksuldu, kız kardeşi de. Çok fukaralık çektiler, anlatırdı, anası çamaşırcılık, hizmetçilik yapmış devlet daha sonra aylık bağlamış. Hiç evlenmedi, çok hovardaydı. Ufak tefek malı mülkü de karılarla yedi. Ölmeden önce şişko bir Rum karısıyla yaşıyordu. Hep birlikte çok içki alemlerimiz oldu. Çok içerdi. Yanlış anlama, Ferruh, serbest esnaflık yapardı. Benim de variyetim vardı! Komşuların yalancısıyım, güya Ferruh öldüğünde Rum karı evden çok şey satmış, kızıl saçlı kıvırcık, kızıl gür sakallı iri yarı bir adama satmış. Dediler ki; sandıktan çıkarmış, defter, harita, kılıç, bir de çok fotoğraf

Bu hikâyeye inanmadığımı söyleyince Rıdvan, *"Ben de milletin yalancısıyım"* dedi. İşime yarayacak bilgi olmadığını fark ettim ama çok keyifli birisiyle tanışmıştım. Giriş kapısı

nın arkasındaki şarap şişelerinden oluşan dağı görünce, gidip üç kiloluk şarap ve et aldım, bir güzel masa kurduk! Bu da benim teşekkürüm yerine geçti. İki yıl sonra ne yazık ki artık Rıdvan Bey de olmayacaktı!

Ama asıl yanıtını aradığım soru yine de yanıtsız kaldı. **Yüzbaşı Hakkı gemide mi, yoksa müzedeki dosyada yazdığı gibi, 18 Mart'tan altı ay sonra hastanede mi ölmüştü?**

Muhtar ve arkadaşlarının verdiği bazı adreslerdeki araştırmalarımda da sonuç alamadım. Ancak yine de kazançlıydım. *Nusrat*'tâki Yüzbaşı'nın Tophaneli Hakkı olduğunu kesin olarak öğrenmiştim. Konuştuğum herkes bunu doğruladı.

Günün tek kazancı, Sarıyer'den Eminönü'ne yaptığım vapur yolculuğuydu. O soğukta güvertede oturdum, ucuz cep kanyağını çektim de çektim.

Aynı günün akşamı telefonun başındaydım. Öteki uçta, çok nazik sesin sahibi, Binbaşı Nazmi'nin oğlu Sedat Akpınar konuşmakta... Daha sonra, görev yaptığı Türk Hava Kurumu'na da gittim, çok sıcak ilgi gösterdi. Yardımcı olabilmek için ne gerekiyorsa, esirgemeden yaptı.

Babasının anılarını Çanakkale Boğaz Komutanlığı'na gönderdiğini, ancak hemen getirtebileceğini söyledi. Şaşkınlıkla, "el yazması mı?" diye çok yüksek perdeden sormuşum ki, Kurumdakiler gülümsüyorlardı. Ben de kendilerine araştırma serüvenimi anlatınca heyecanıma hak verdiler.

- Her şeyi çok kısa yazmış. Kendisi çok mütevazı, gösterişten uzak kalmaya çalışan bir insan olduğu için fazla geniş yazmadığını sanıyorum. Çok da utangaçtı. Eve bir misafir gelse, o da sokaktan gelmişse, hemen mutfağa girer, misafir gidene kadar oradan çıkmazdı. Böyle de biriydi işte. Size bir örnek daha vereyim; Rauf (Orbay) beyle beraber Selanik'te aynı otelde kalmışlar, niye kalmışlar, neden beraber olmuşlar, hiçbir açıklama yazmamış! Hakkı beyin ölümünü anlatmamış. Fakat mayınların dökülüş tarihi yazılmış. Defter elinize geçtiğinde işinize yarayacak başka bilgilerin de olabileceğini sanıyorum. Babam hiçbir şey anlatmazdı. Babamın Nusrat'la mayın

döktüğünü 1935 yılında çıkan Yedigün dergisinden öğrendim. Yazı işleri müdürü Şevket Rado, Naci Sadullah babanla röportaj yapmış, ***"Binbaşı Nazmi'nin baban olduğunu niçin söylemedin?"*** *dedi. O röportajı okuyuncaya kadar babamın, o geminin mayın subayı olduğunu bilmiyordum ki! Üstelik o tarihte gazetecilik yapıyorum ve aynı dergide çalışıyorum. Daha sonraları da bir şey anlatmadı.* ***"Oldu... Yaptık... Geçti, gitti"*** *dedi.*

Binbaşı Nazmi hakkında bilmem gereken her şeyi oğlu Sedat'tan (artık ne yazık ki, Sedat Akpınar da yaşamıyor) öğrenmiştim. **Binbaşı Nazmi'nin günlüğünün fotokopisi de kısa bir süre sonra elime geçti.** Artık ne kadar mutlu olduğumu tahmin edersiniz sanırım!

***

Çanakkale'deki müzeden Erdoğan Boz astsubayın yardımıyla defterler geldi. Bu defterler dört tanedir. Adı geçen Erdoğan Boz astsubay, bunları dayısına günümüz Türkçesine çevirterek gönderdi. Bu olaydan sonra onlarca kez birlikte olduğum Erdoğan Boz dostum da artık yaşamıyor. **Hakkı'nın ölümüyle ilgili hiçbir şey yazılmamış ama mayınların dökülüş tarihi çok kesin olarak belirtilmiş. Ders kitaplarında ya da olayın yıl dönümlerinde gazetelerde yazıldığı gibi, 17 Mart gecesi değil, on gün öncesinde döşenmişti.** Oh be!

***

Defterleri okudum ama asıl soru yine yanıtsız kaldı. Tophaneli Yüzbaşı Hakkı gemide mi, yoksa müzedeki dosyada yazıldığı gibi hastanede mi ölmüştü?

Henüz işim tamamlanmamıştı... Geriye kim kaldı? Kimden yardım alabilirdim? Herkesin saygı duyduğu, deniz tarihi makalelerine imza atmış olan Vehbi Ziya Dümer amiralden!

Telefonda, bana yardım edebileceğini ve kendisiyle görüşebileceğimi söyleyen sıcak sesin sahibi, Emekli Amiral Vehbi Ziya Dümer'di.

Bağdat Caddesi'ndeki apartmanın ikinci katında tek başına yaşadığı dairesinde buluştuk. Duvarları kitaplar, haritalar ve çeşitli deniz objeleriyle dolu çalışma odasında uzun uzun konuşmalar yaptık.

27 Mayıs'ta emekli edilmişti. Devlete, Deniz Kuvvetlerine çok kırgındı. Kendisine göre Deniz Kuvvetleri Komutanı olacak birisiydi ve haksız yere emekli edilmişti. İhtilalcilere kızgınlığından öldüğü zaman askeri tören yapılmaması için vasiyet etmişti.

- Amiralim, sizi rahatsız etme nedenimi telefonda açıklamıştım.

- Rahatsız etmiyorsun. Sana yardımcı olmak benim görevim.

- Efendim, gösterdiğiniz anlayış için teşekkür ederim.

- Elimden geldiğince sana yardımcı olmaya çalışacağım. Buradaki kitaplardan da yararlanabilirsin. Neler arıyorsun?

- Özellikle iki olay üzerinde duruyorum. Birisi Yüzbaşı Hakkı'nın ölüm biçimi, İkincisi de mayınların dökülüş tarihi. Bu iki konudaki çelişkili bilgiler nedeniyle işin içinden çıkamadım.

- İşin başında şunu söylemeden geçemeyeceğim, bir an önce yazayım diye sakın acele etme. O zaman hep yanlış yaparsın. Burada bence önemli olan, olayların gerçeğinin ve oluş tarihlerine uygun olarak verilmesidir.

- Ben de gayret ediyorum.

- Güzel... Yıllar önce 18 Mart'la ilgili olarak yayınladığım bir eserden dolayı üstlerimden takdir almıştım. Fakat orada sağlıklı kaynaklar kullanamadığım için bazı yanlışlıklar yaptım. Sana bir örnek vereyim, ***mayınların dökülüş tarihini 17 Mart gecesi diye belirttim. Halbuki, daha sonra yaptığım araştırmalarda, yanlış yazdığımı anladım. Çünkü yaptığım araştırmada mayınların 7-8 Mart 1915 gecesi döküldüğünü saptadım.*** *Çok da üzüldüğümü tahmin edersiniz.*

***

Amiral de Yüzbaşı Hakkı'nın nerede ve hangi tarihte öldüğünü tam olarak bilemiyordu, ama ikimizin de rehberi, Nazmi Akpınar'ın sağlığında onunla yapılmış röportajlardı.

Oldukça fazla kaynaktan bilgi toplamıştım artık sona yaklaştığımı hissediyordum. Yine Halit Refiğ'le buluştuk. Erol Mütercimler, bir hevesle sarıldı, zorlukları görüp bırakır diye düşünmüş ama yanılmıştı! Binbaşı Nazmi'nin günlükleri onu da heyecanlandırmıştı. Tüm araştırmamın sonucunda ne çıkacaktı. Film, tiyatro, yazısı dizisi...

- Şimdiye kadar bu konuda pek çok kitap, makale yazıldı. Film gösterildi. Elde yeteri kadar belge var. Onun için yeniden bir şeyler keşfetmeyeceksiniz. Buna gerek de yok zaten... Benim için bu savaştaki insanlar çok önemli. Sinemacı olarak hep, insan, insan dramı ararım. Bu gemideki insanların duyguları, düşünceleri, hareketleri çok önemli. ***Sadece Türkleri anlatmak da yetmez. Fransız, İngiliz, Alman, kısacası savaşa katılan herkesi incelemek ve dramlarını yansıtmak gerek. Kısacası savaşan insanlar çevresinde savaşı anlatmak çok ilgi çekici olacaktır.*** *İnsan unsurunu katmadığınız zaman olay, sinema boyutlarından uzaklaşır. Flep sinemacı gözüyle bakıyorum.*

Peki, bu öykü film yapılabilir miydi?

- Yapılabilir tabiî... Ama, buna prodüktörler para yatırmazlar. Ancak, devlet desteğiyle TV için yapılabilir. Çok masraflı bir film olur. Bir de işin başka bir yanı var; bu tür savaş filmleri bizim ülkemiz şartlarında ve imkânlarında çok zor çekilir. Bunu kabul etmek gerek. Koca koca topları getirip yerine yerleştireceksin, gemileri Boğaz'a sokacaksın, sonra da savaştıracaksın... dedim ya, bizim şartlarımızda gerçekleştirilmesi çok zor. Hem masraf hem de teknik açıdan, bu tür filmler sadece Amerika ve Japonya'da çekilebilir. Bizim ülkemizde nasıl olur? Savaşı kullanmadan, ama çok fazla ilginçliği olmaz. Çünkü, bu insanların dramı savaşın içinde yaşandı. Başka bir zaman ve mekân çekersen, bu Nusrat'ın ve Çanakkale'nin olmaz da başka bir film olur. Şunu da söyleyeyim; bu savaşın öyküsünün senaryosunu siz yazamazsınız. Bu da ayrı bir teknik ve ekip işidir. Sinema dili ve tekniği, roman ve öyküden farklı olduğu için daha değişik ele alınması gerekiyor. Hele işler o aşamaya gelsin bakalım!

Kalkmaya hazırlanıyordum ki, kütüphaneden bir kitap getirdi, "Size Yurttaş Keyn'in senaryosunu vereyim, bir inceleyin."

Hâlâ Yüzbaşı Hakkı'nın nerede öldüğünü tam olarak bulamamıştım. Amiral Vehbi Ziya Dümer, arşivinden **106 sayılı** *Yedi Gün* dergisini verince durum değişti. Derginin 1935 yılında yayımlanmış bu sayısında Naci Sadullah imzasıyla yazılmış **"Nazmi Kaptan"** başlıklı söyleşinin en kritik bölümüne göz atalım mı? Bu yazının tamamını buraya almıyorum. Ancak bazı bölümlerini aktaracağım.

Mayınların dökülüş tarihi olarak *"17 Mart 1915 gecesi"* belirtilmiş. Bu yanlıştır ve bana öyle geliyor ki, bu tarihi Naci Sadullah'ın kendisi yazmıştır. Neden böyle düşündüğüme gelince, Binbaşı Nazmi'nin günlüğünde mayınları dökülüş tarihi çok açık olarak yazılmıştı (7/8 Mart gecesi), kaldı ki Almanların (Albay Pieper) verdiği rapordaki tarihle aynıdır.

Nazmi Akpınar anlatıyor:

Nihayet, Erenköy önlerine vardık. Ve bütün mayınları, zikzaklama, yani irtibatsız olarak serptik.

O geçidi tamamıyla tıkadıktan sonra dönmeye başlamıştık. Fakat o zamana kadar düşman karakol gemileri de geri dönmüşler, aramızdaki mesafeyi gittikçe azaltarak arkamızdan geliyorlardı.

Asıl facia, ara verdikleri projektörle tarama ameliyesine başladıkları zaman kopacaktı. Mutlaka görülecek ve mutlaka yakalanacaktık.

Nihayet korktuğumuz başımıza geldi. Ve düşman karakol gemilerinin projektörleri yandı. Artık görülmemek ve kurtulmak umudu kalmamış gibiydi. Nitekim, nihayet projektörlerden birisi, bizim istikametimize çevrilmişti. Ve ışık dalgası sahilleri, dalgaları taraya taraya, arada bir durarak, arada bir gerileyerek ağır ağır üzerimize geliyordu. Fakat tam o sırada bir harika mucize, hem de mayın dökmeye gelirken görülmekten kurtuluşumuzdan daha yaman, daha büyük bir mucize oldu.

Bizim sahilde birdenbire yanan projektörlerimizle düşman projektörleri saniye içinde göz göze geldiler ve ortalığı

bir sise yakın yoğun bir beyazlığa boğan, bu umulmadık ışık anaforu, bizi yaşama umutlarımıza kavuşturdu. Zira karşılaşan dost ve düşman gözleri kamaşmışlar, birbirlerini kör etmişlerdi. Ve bu vaziyet devam ettikçe bizim görülebilmemize imkân kalmamıştı. Düşman projektörü çabalıyor, kaçıyor, fakat bizimkisi mütemadiyen izini takip ediyor, bir lahza boş bırakmıyordu. Ve biz bu bazen üstümüzde bazen yanımızda cereyan eden ışık çarpışmasının altından kaçıyorduk.

O anlarda duyduğumuz heyecan, bütün bir ömrü doldurabilir, bütün bir ömrü eritebilir diyebilirim.

Nihayet tehlikeli mıntıka dışına çıkabildik. Fakat Nusrat'ın cesur süvarisi Tophaneli Hakkı Kaptan, maalesef üçüncü gecemizin sabahındaki bayrama kavuşamadı. Zira atlattığımız vartanın heyecanı O'nu öyle sarsmıştı ki, biçare, gece şafağa kavuşamadan öldü.

Dikkat edilirse bu röportaj Binbaşı Nazmi (Akpınar) ile sağlığında yapılmış ve yayınlanmış, yani bir itiraz gelmemiş görünüyor. Bu röportaj Yüzbaşı Hakkı'nın mayınların döküldüğü gece gemide öldüğünü gösteren en önemli kanıt, buydu.

***

Bir başka makaleden yine bazı bölümleri aktaracağım. Turgut Etingü imzasıyla *1963 yılında Hayat Mecmuası*'nın orta sayfasında yayınlanan *"Çanakkale'yi Geçilmez Yapan Nusrat Mayın Gemisi"* adlı makalede de, Yüzbaşı Hakkı'nın ölümüyle ilgili olarak yukarıdaki yazıda anlatılanlara benzer bilgiler okuyoruz:

Gemi yavrusu Nusrat, olanca istim üstünde, Çanakkale istikametine yol alıyordu.

Kumanda köprüsünde, bir heykel gibi duran Binbaşı Hafız Nazmi, yanı başındaki can yoldaşı Tophaneli yiğit süvari Yüzbaşı Hakkı'nın omzuna saatlerdir ilk kez neşeyle vurarak bağırıyordu:

- Geçmiş olsun Hakkı

Fakat Yüzbaşı Hakkı cevap vermedi. Nusrat Mayın Gemisi'nin bu kahraman süvarisi, projektörler savaşının başladığı anda, o yüksek heyecan fırtınası içinde bir kalp durmasıyla, şahadet mertebesine erişmişti…

Aylarca sokaklarda dolaştım, aramadığım, sormadığım kişi, girip çıkmadığım yer kalmadı. Ama sonunda, Amiral Vehbi Ziya Dümer'in evindeki arşivde sorumun yanıtı karşıma çıktı. Bu sayede ne kadar çok insan tanıdım, dedektif gibi iz sürmenin heyecanını yaşadım. İşte hepsi geride kaldı, şimdi, yaşadıklarımı okuyucuyla paylaşmanın keyfini yaşıyorum!

***

Hafız Nazmi Kaptan 1875 yılında İstanbul'da doğdu. Yaşamı boyunca, yaptığı işle hiç böbürlenmedi. Çok utangaç, sakin, alçakgönüllü bir insandı. Başarısı nedeniyle gümüş liyakat madalyası almıştı. Nazmi Kaptan hayatı boyunca çok az gazeteciyle konuştu.

Çanakkale deniz zaferinin kazanılmasında en önemli pay sahibi olan Nazmi binbaşılıktan emekli oldu. 1924 yılında Deniz Yolları'nda çalışmaya başladı. 1924 yılından 1940 yılma kadar Boğaz Kılavuzluğu, Liman Kılavuzluğu yaptı. 16 yıl süreyle Deniz Yolları'nda kılavuz kaptanlık yaptıktan sonra emekliye ayrıldı. Deniz Yolları'ndaki kılavuzluğu sırasında İstanbul'a gelen bütün ünlü konukları, devlet başkanlarını hep o kılavuzladı. 5 Mayıs 1940'ta sessiz sedasız, yaşama veda etti. Çok az kişi katılmıştı cenaze törenine, sanki 18 Mart'ta en büyük pay sahibi olan bahriyeli o değildi!

Gemilerin de tıpkı canlılar gibi ruh taşıdığına, kaptanlarının ruhlarıyla bir yerlerde buluştuklarına inanırım. Çok eminim, *Nusrat* Çanakkale Boğazı'ndan her geçişte Yüzbaşı Hakkı'nın, İstanbul'dan her geçişte de, Aşiyan'da yatmakta olan Binbaşı Nazmi'nin ruhlarıyla selâmlaştı hep, sessizce...

***

Ama yanıtını aradığım asıl soru yine de yanıtsız kaldı. **Yüzbaşı Hakkı gemide mi, yoksa müzedeki dosyada yazdığı gibi, 18 Mart'tan altı ay sonra hastanede mi ölmüştü?**

Yüzbaşı Hakkı eğer o gece gemide öldüyse neden Alman arşivinde bu ölüm olayıyla ilgili tek bir satır yoktu? Yoksa Turgut Etingü ile Naci Sadullah mı uydurdu bu ölüm öyküsünü?

***

Gazeteci Murat Bardakçı, intihal yaptığını örtmek için, Erol Mütercimler Deniz Müzesinde Müdürlük yapmış ama arşive bakmamış, diyordu, ya! **Tüm araştırma serüvenimi yazdım, artık karar, okuyucunun hakemliğine kalmış!**

Yazıya son noktayı **Mehmed Niyazi**'nin *Zaman* gazetesindeki yazısıyla bitireyim...

Türkiye tarihi konusunda çok satan kitapların yazarı Mehmed Niyazi [26 Mart 2007 - Zaman], Murat Bardakçı'ya da onlarca gazeteciye de ders olacak bir yazı yayımladı, herkese ahlâk ve etik dersi veriyordu. İşte o yazı:

Suçlu aranıyorsa...

Geçen yıl Çanakkale şehitlerimizi anmak için İGDAŞ'ın düzenlediği panelde sayın **Erol Mütercimler**'le ben de vardım. Söz sırası **Mütercimlere** gelince, haklı olarak, tarihimize biganeliğimizden dert yandı. *Tophaneli Yüzbaşı Hakkı* gibi bir kahramanın hatırasına, çoluk çocuğuna sahip çıkamadığımızdan yakındı.

Ailesinin çok dramatik olaylar yaşadığını, mezarı gibi kaybolup gittiğini söyledi. Düzeltmek mecburiyetini duydum. **Mütercimler**'le hiç karşılaşmamıştım; fakat kendilerini televizyonlardan ve **"Ertuğrul Firkateyni"** adlı kitabından tanıyordum. Söz sırası bana gelince şöyle dedim: *"Sayın Mütercimler'in sözlerinde yanlışlık olmalı. Tophaneli Yüzbaşı Hakkı'nın ailesi ortadadır; mezarı da bilinmektedir. On*

larla görüşürse, bilgilerinin değişeceğini ümit ederim." Lütfedip verdiği telefon numarasını onunla görüşmesi için Tophaneli Hakkı'nın torununa gönderdim.

Bu olaydan bir süre önce bir delikanlı elindeki beratlarla kütüphaneye ziyaretime geldi. Adının Nedim Karamürsel, *Nusret* Mayın Gemisi'nin komutanı Yüzbaşı Tophaneli İsmail Hakkı'nın torunu olduğunu, dedesine ait Kasımpaşa'nın Kulaksız mevkiindeki mezarın kaybolmak üzere bulunduğunu söyledi. Elindeki beratlar Yüzbaşı Tophaneli İsmail Hakkı'ya aitti. Dedesi şehit olunca, hanımıyla, Mürşide Saliha adındaki kızına maaş bağlanmıştı. Resim de hem Çanakkale'deki müzede hem de kitaplarda gördüklerimizin aynısıydı. Tophaneli İsmail Hakkı şehit olunca, mübarek naaşının İstanbul'a getirildiğini, Sarayburnu'nda devlet erkânının karşıladığını, Fatih Camii'nde namazının kılındığını çok değişik kaynaklarda okumuştum. **Mütercimler**'e itirazım buradan geliyordu.

Açılışa davet edilince, Tophaneli Yüzbaşı İsmail Hakkı'nın mezarının yaptırıldığını öğrendim; davetiyede ünlü resmi de vardı. İGDAŞ'ın ülkemizin bir kahramanına sahip çıkması asil bir davranıştı. Güzel ve mütevazı bir mezar yapılmıştı. Tophaneli Hakkı'nın ayak ucuna torunu Nedim Karamürsel'in, kendisi için bir yer ayırttığı dikkatimi çekti; ona da işaret ettim. Sonra da bu mezarın *Nusret* Mayın Gemisi komutanı Tophaneli İsmail Hakkı'ya değil de, bir başka deniz subayı olan Tophaneli İsmail Hakkı'ya ait olduğu iddiasıyla karşılaştık; o da şehit düşmüş, dul hanımına maaş bağlanmıştı. Bu konuda mutlaka kötü bir niyet aramak gerekmez. Nedim Karamürsel'in, dedesinin deniz yüzbaşısı Tophaneli İsmail Hakkı olduğunu, Çanakkale'de şehit düşüp, Kulaksız'daki mezarlığa defnedildiğini ailesinden öğrenmesi tabiidir. *Nusret* Mayın Gemisi'nin komutanı da aynı adı taşıdığından, o da Kulaksız Mezarlığı'na defnedildiğinden, bu subayın dedesi olduğunu zannedebilir.

Bir yanlışlık olabileceği iddiası ortaya atılınca, İGDAŞ işin üzerine gitti. Deniz Kuvvetleri'nden onlara burada başkalarının

mezarı bulunduğunu, sonradan taşların kırıldığını söylemişler ve mezarın eski resmini göstermişler. Edindiğimiz bilgi doğruysa, Nedim Karamürsel bu resmi onlara vermiş. Kötü niyetli bir insan verir mi? Kültürümüzde belli bir yıl geçince, aynı mezara ikinci bir defin yapılabilir; onların resmi çekilebilir, torunu da 'dedemin mezarı ne hale gelmiş' demek istemiş olabilir.

Fakat nüfus memurluğundaki kayıtta Nusret Mayın Gemisinin komutanının, baba adı İbrahim, mezarı yapılan Yüzbaşı Tophaneli Hakkı'nın ise Mustafa olması işi çatallaştırıyor. Bu konuda ne Erol Mütercimlerde ne de İGDAŞ'ın yetkililerinde hata vardır. Ortada bir hata, hatta bir suç varsa, panelde Mütercimlerin sözünü düzeltmeye kalktığım için bana aittir. Fakat bu hamurun çok su kaldıracağını söylemek isterim; ne çare ki, aziz şehitlerimizi polemik konusu yapmak insanın içini karartıyor. Düzeltmeye kalkarsak, Çanakkale'deki müzeden başlayıp, bütün kitaplardaki resimlere el atmamız gerekir; zira Nedim Karamürsel'in evraklarındaki resim, Nusret Mayın Gemisi'nin komutanı Tophaneli Hakkı'ya ait olduğu iddia edilendir. KAYNAK: http://www.zaman.com. tr/yazdir.do?haberno=519025

Sayfanın kopyasını gördüğünüz Murat Bardakçı 18 Mart 2007 tarihli *Sabah* gazetesinde sahte mezar olayını çok doğru ve ayrıntılı anlattı. Buna bir itiraz yok. Yazının başlığı da **"Çanakkale şehitlerine büyük saygısızlık"** idi.

Çanakkale Zaferi'nin yıldönümünde tarihi skandal: İGDAŞ sponsor oldu. Sahte şehide anıt mezar yapıldı.

Kasımpaşa'da Yüzbaşı Tophaneli İbrahim Hakkı Bey'e ait olduğu iddiasıyla İGDAŞ tarafından milyarlar harcanarak yeniden yapılan hayal mezarın inşası sırasında eşine rastlanmayacak birçok tarih sahtekârlık yapıldı. Aynı mezarlıkta restorasyondan önce bulunan mezar taşlarındaki tarihler tahrif edildi, yerlerine konan yeni taşlara yalan tarihler yazıldı ve böylelikle, mezarın Yüzbaşı Hakkı Bey'e ait olduğunun ispatına çalışıldı. İlk utanmazlık, Nusrat'ın süvarisi Yüzbaşı Hak-

kı Bey olduğu iddia edilen armatör İsmail Hakkı'nın mezar taşında yapıldı. İsmail Hakkı'nın eski taşında 1875'te doğup 1933'te öldüğü yazılıydı ama senaryoya göre 1915'te ölmesi gerekiyordu. İGDAŞ'ın diktirdiği taşta doğum tarihi bir yıl ileriye yani 1876'ya alındı ve ölümü de 18 sene geriye çekilip 1915'e kaydırıldı. İsmail Hakkı, mermer üzerinden yapılan bu yaş tashihi sayesinde artık Çanakkale Savaşları'nın kahramanı Tophaneli Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey oluvermişti. Kabri bu işe âlet edilen İsmail Hakkı mezarlıkta yalnız değildi, yanında iki de oğlu yatıyordu. Büyük oğlu Hasan Fehmi Karamürsel, Rumi tarihle 1336'da yani 1920'de, öbür oğlu Hidayet Karamürsel de 1923'te doğmuştu, yani doğmaları gerektiği tarihten maalesef seneler sonra dünyaya gelmişlerdi. Babalarına uygulanan çözüm onlara da tatbik edildi ve her ikisinin de doğum tarihleri yıllar öncesine alındı! Hayalşehitliğin yaratıcıları, Hasan Fehmi Karamürsel'in doğum tarihini 12 yıl önceye, yani 1908'e çektiler. 1923 doğumlu Hidayet Karamürsel dokuz yıl yaşlandırılıp 1914'lü oluverdi. Alâkasız bir kişinin 1915'de **şehid düştüğüne inandırılması çabasıyla, ölüm kayıtları, hiç sıkılmadan tahrif edilmişti.** Bütün bu utanmazlıklar yetmezmiş gibi, aynı yere, armatör İsmail Hakkı'nın hayalşehitliği için koşuşturan 29 yaşındaki torun çocuğu Nedim Karamürsel için de bir mezar hazırlandı. **İGDAŞ'ın yaptırttığı boş mezarın mermerine "Nedim Karamürsel" adı ve 1978 tarihi yazıldı. Allah geçinden versin, vakti geldiğinde Nedim Bey de buraya defnedilecek!** (Kaynak: Murat Bardakçı - SABAH 18 Mart 2007, Pazar, sayfa.26 http://www.ensonhaber.com/gundem/36844/canakkale-sehitlerine-buyuk-saygisizlik.html)

Yukarıda okuduğunuz bilgilerin tamamı doğru. Ama **bunların hepsini farklı cümlelerle de olsa, 13 Mart 2007 tarihinde sözü edilen mezarın başından "ben anlattım".**

Anlatılanları bir kez daha toparlayalım. Habertürk internet sitesinde sahte mezar olayını 11 Mart 2007 tarihinde yazmışım.

Habertürk Televizyonunda, Murat Ongun'un anahaberinde 13 Mart 2007 tarihinde mezarlıkta çekim yaparak, tüm sahtekârlığı kanıtlamışım. Murat Bardakçı ne zaman yazmış? 18 Mart 2007 Pazar günlü *Sabah* gazetesinde yazmış. **Şimdi kim kimden intihal yapmış oluyor acaba?** Bardakçı, özür dilemek yerine bir de kalkıp **"Erol Mütercimler beyefendi suçlu"** diye aynı günlü gazetede yazma pişkinliğini göstermiş. Üstelik Mehmed Niyazi Beyefendi, büyük bir yüreklilikle, her dürüst insanın yapması gerekeni yapıp, "Suçlu aranıyorsa, o benim" demiş. Erol Mütercimler bizi 2006 yılında uyarmıştı diye de özellikle belirtmiş.

Herkesin bağımsız televizyon olduğu konusunda zerre kadar kuşkusunun olmadığı **o tarihteki Habertük Televizyonunda...** Yineliyorum, 13 Mart 2007 tarihinde yayın yaptıktan iki gün sonra 16 Mart 2007 tarihinde İGDAŞ yetkilileri sahte mezarı yıktırmışlar. Bunu da kim yazıyor? Yine *Sabah* gazetesinin kendisi 19 Mart 2007 tarihinde yazıyor. Ama bakın nasıl?

Korsan mezar anında uçtu

İGDAŞ, servet harcayarak inşa ettirdiği anıt mezarda yatan kahraman sahte çıkınca, çareyi apar topar yıkımda buldu.

Mezarda yatan kişinin Nusrat mayın gemisinin süvarisi Hakkı Bey değil sahte bir kahraman olduğunu Türkiye SABAH'ta Murat Bardakçı'nın kaleminden öğrendi. *Anıt mezarı yaptıran İGDAŞ yetkilileri, bir aile tarafından kandırıldıklarını kabul ederken "Mezarı yıktık" diye açıklama yaptı. İGDAŞ'in sahte anıt mezara 21 bin YTL harcadığı anlaşıldı.*

Yetkilileri anıt mezar konusunda, kendisini Hakkı Bey'in torunu olarak tanıtan Nedim Karamürsel'in aldattığı iddia ediliyor... Nerede olduğu bilinmeyen Karamürsel'in hayali dedesinin hayatını araştırıp kitap yazmak için İGDAŞ'ın sponsorluğunda Avustralya'da iki yıl kaldığı öne sürülüyor.

Komutan uyardı sahte anıt yıkıldı.

Ve *Sabah*'ın yalan haberi devam ediyor:

"SABAH yazarı Murat Bardakçı'nın, dün yayınlanan "Sahte şehide anıt mezar" başlıklı haberinden sonra,

İGDAŞ'ın yaptırdığı ve Nusrat mayın gemisinin süvarisi olduğu öne sürülen İsmail Hakkı Bey'in "anıt mezar"ı yıkıldı. 8 Mart'ta tören ile açılışı yapılan anıt mezar için Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Kurmay Başkanı Tuğamiral Hasan Uşaklıoğlu "sahte" uyarısında bulununca, sadece "cüzi bir katkı ile açılış sponsoru" olduğunu savunan İGDAŞ, mezarın yıkılmasını sağladı. ***İGDAŞ mezarın 16 Mart Cuma günü yani açılıştan 9 gün sonra yıkıldığını açıkladı". Kaynak kim? Sadık GÜLEÇ*** *http://arsiv.sabah.com. tr/2007/03/19/gndl02.html*

Sabah gazetesinin yaptığı bu saygısızlığa çok kızan o günkü *habertürk.com*'un editörü, [editöre kim talimat vermiş bilemiyorum] 19 Mart 2007 sabahı bakın nasıl bir cevap yazısı yazmış:

" Murat Bardakçı'dan yılın intihali

Sabah gazetesi yazarı Habertürk'ün iki gün boyunca yayınladığı haberi sahiplenerek özel haber logosuyla yayınlattı.

Dün Sabah gazetesinin manşetini görenler hayli şaşırdı... Gazetede Murat Bardakçı imzasıyla yayınlanan ve özel haber logosu konulan ***sahte şehide anıt mezar*** *haberi okuyucuya sunuluyordu. Oysa ne haberin sahibi Murat Bardakçı idi, ne de bu Sabah'ın özel haberiydi.* ***Murat Bardakçı alenen intihal yapmıştı.*** *Çünkü 'sahte şehide anıt mezar' haberinin sahibi Sabah değil, Habertürk, haberi yapan da Bardakçı değil Erol Mütercimler'di.*

Bu haber 18 Mart Pazar günü Sabah'ta yayınlanmadan önce 13 Mart Salı günkü Habertürk Ana Haber Bülteni'nde ve 18 Mart Çarşamba günü Habertürk ara haberlerinde milyonlarca izleyiciye sunuldu. Zaten sahte şehide anıt mezar haberini Erol Mütercimler Murat Bardakçı'dan 1 hafta önce 11 Mart Pazar günü habertürk. com'daki köşesinde yazmıştı.

Murat Bardakçı, intihal ile sınırlı kalmamış haberinde Erol Mütercimler'i bu işin sorumlusu olarak itham etmişti. Bardakçı, "işin bu hale gelmesinde Erol Mütercimler Bey'in çok vebali vardır" diyerek Mütercimler'in 1987 yılında yayımlanan kitabında Nusrat Mayın Gemisi Komutanı Yüzbaşı İbrahim Hakkının ölüm tarihini

yanlış aktardığını söylüyordu. Ancak Murat Bardakçının atladığı ise şuydu: Mütercimler, zaten bu yanlışı kendisi 1 hafta önce haberi yaparken vurguluyordu. Bakın, Bardakçı'nın itham ettiği Mütercimler, 11 Mart Pazar günkü yazısında Yüzbaşı Hakkı'nın ölüm tarihiyle ilgili neler yazıyor:

"İlk öğrendiğime göre Yüzbaşı Tophaneli Hakkı, o gece gemide kalp krizi geçirip ölmüştü. Bunu konu alan bir de oyun yazdım. Pek çok okulda da sahneledik. O tarihte Deniz Kuvvetlerinde subaydım. İçinde 'Nusrat'ın da olduğu dört geminin öyküsünü anlattığım 'Destanlaşan Gemiler' adıyla bir kitabım yayınlandı. Ama Yüzbaşı Hakkının ölüm şeklini yanlış yazmışım. Beni uyaran iki kişi, Amiral Vehbi Ziya Dümer ve Amiral Fahri Çöker oldular. Her ikisi de ışıklar içinde uyusun.

Meğer Yüzbaşı Hakkı o gece değil, mayın döşeme olayından yaklaşık altı ay sonra, 14 Eylül 1915 tarihinde Kasımpaşa Bahriye Hastanesinde hayata veda etmiş. Bu yanlışımı daha sonra "Gelibolu 1915"adlı kitabımda okuyucudan özür dileyerek düzelttim."

Belli ki, Murat Bardakçı haberini aparttığı Erol Mütercimleri bilinçsizce suçluyordu. Çünkü, Mütercimler hatasını zaten yeni kitabında 2005 yılında düzeltmişti. Anıt mezarın yapımına başlanma tarihi ise 2006'nın ortaları. Yani, Mütercimlerin kitabı çıktıktan 1 yıl sonra. Sabah gazetesi Murat Bardakçı, marifetiyle Habertürk'ün özel haberini aşırması yetmiyormuş gibi, bir de Erol Mütercimleri haksız suçluyordu.

Habertürk'ün yayınlarından sonra geçtiğimiz cuma günü İgdaş'ın sponsor olduğu sahte anıt mezarı yeniden söktürdü. Oysa bugünkü Sabah gazetesinin manşetine baktığınızda sanki anıt mezar Murat Bardakçı'nın intihalinden sonra yıkılmış gibi bir manşet atılmıştı. Daha da vahimi, Sabah gazetesinin sorumluları dün bu haberin Habertürk tarafından yapıldığı konusunda bilgilendirildiği halde haber metninde 'Türkiye Sabah'ta Murat Bardakçı'nın kaleminden öğrendi' ibaresine yine yer verdi. Peki Sabah Ombudsmanı Yavuz Baydar bu intihal konusunda ne düşünüyor?

Yavuz Baydar'a bugün itibariyle bantlar ulaştırıldı. Bakalım Türkiye'nin önde gelen ombudsmanı Murat Bardakçı'nın intihali konusunda ne yazacak? "Yavuz hırsız ev sahibini bastırır" misali Murat Bardakçı'nın tavrı ise dehşetini koruyor. Bardakçı gönül rahatlığıyla intihal yaparken, sahte anıt mezarı yapan İgdaş'ı etik noksanı olmakla itham ediyor. Aslında sormak gerekiyor? Sabah'ın haberinde yazdığı gibi aldatan kim? Etik noksanı olan kim? Bakın Basın Konseyi Başkanı Oktay Ekşi, Murat Bardakçı intihali konusunda ne diyor?

Şimdi biz de zaten bilinen bir konuyu haber yapsak Murat Bardakçı üzülmez mi? Mesela; "Murat Bardakçı'nın babası İlhan Bardakçı [... burada yazılanları ahlâk ve etik anlayışım nedeniyle çıkardım... e.m.]***" diye haber yapsak bu ne etik olur ne de özel.***

KAYNAK:*http://www.haberturk.com.haber.asp?id=17872&cat=160&dt=2007/03 /19, saat: 13:08*

Habertürk'teki yazı bu cümlelerle sona eriyordu. Merak edilecektir; **Sabah**'ın Ombudsman'ı Yavuz Baydar, başkalarının yazılan nedeniyle ortalığı kasıp kavururken, kendi yazarının bu intihaliyle ilgili ne yazdı? Üstelik başkasını suçladı. Ne yazdı biliyor musunuz? Hiçbir şey!

Bir kahraman gemi ***Nusrat***, onun kahraman süvarisi ***Tophaneli Yüzbaşı Hakkı*** ve **18 Mart deniz zaferinin** öyküsü budur. Bu öyküyü en ince ayrıntısına kadar araştırıp bulup yazan da bir eski bahriye mensubudur. Doğrusunu bulduğu an, geçmişte yapılan hata için okuyucusundan özür dilemesini de bilmiştir. Ama, önüne gelene etik dersi vermeye kalkışan *Sabah* gazetesi ve onun yazarı gazeteci, alenen yapılan intihal için ne yapmıştır?

Televizyon ekranlarından önüne gelene ders vermeye pek meraklı olan **gazeteci**, aradan geçen bunca zamana karşın, bir entelektüele yakışan davranışı gösterip, en azından özür dilemeliydi. Ne dersiniz?

Etik, güzel ahlâk demektir!

Okuyucu hakem olsun. Efendim!

TEMEL KAYNAKLAR:

Erol Mütercimler, *"Çanakkale 1915", Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı: 559, Mart 1994, s. 50-64.

Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler,* Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1987

Erol Mütercimler, *Kadınlar, Gemiler, Otomobiller,* Alfa Yayınevi, 2.baskı, İstanbul, 2004

Erol Mütercimler, *Gelibolu 1915*, Alfa Yayınevi, 1. baskı, İstanbul, 2005

Erol Mütercimler, *Komplo Teorileri,* Alfa Yayınevi, 11.baskı, İstanbul, 2007

Erol Mütercimler, *"Büyük Armadaya karşı bir küçük gemi",* Gazetepazar, 16 Mart 1997, s. 19

SIRADAKİ AÇILIM DAYATMASI: FENER RUM PATRİKHANESİ

"Bizans İmparatorluğu'nun Ortodoks dünyasında sahip olduğu önemden ötürü, Fener Rum Patrikhanesi, Ortodoks dünyasında eşitler arasında birinci olarak kabul edilir. Fakat Fener Rum Patrikhanesi'nin birincil statüsü, yönetim yetkisi açısından birinci olduğu anlamına gelmez. Bu, tamamıyla, tarihten kaynaklanan onursal bir birinciliktir. Yoksa, Fener Rum Patrikhanesi'nin Ortodoks dünyası üzerinde yetki sahibi olduğu anlamına gelmez. Zaten Ortodoks dünyasında, Katolik dünyasında olduğu şekilde tek bir iktidar odağından söz etmek mümkün değildir." Rahip İgor Yakimçuk

Fener Rum Patriği Bartholomeos, Nisan 2009'da Amerikan CBS televizyonunda yayınlanan *60 Minutes* programına [sunucu Bob Simon] konuk oluyor ve sert çıkışlar yapıyor. Bu söyleşiden kesitler ise Türkiye medyasına aralık ayında düştü. Neden sekiz ay sonra yayınlandı? Sorusu haklı bir sorudur. Bunun amacı ne olaki, çözümlemesi başka bir kitabın konusu olabilir. Biz, Bartholomeos'un sözlerine dönelim.

Patriğin söyledikleri [19 Aralık 2009, Vatan gazetesi, s.20]: *"Bize ikinci sınıf muamelesi yapılıyor. Türk hükümeti Patrikhane'nin yok olmasından ya da gitmesinden memnun olur ama bu asla olmayacak.* ***Türkiye'de kendimi çarmıha gerilmiş gibi hissediyorum"***

Bu demeç medyaya yansıyınca, açıklamalar art arda geldi. Patrikhane yetkilileri, "Nisan ayından bu yana Başbakan Erdoğan'ın açılım girişimleri, özellikle Büyükada'daki zirve ilişkileri normalleştirdi. Röportaj geç yayınlandığı için yanlış yorumlanacak", dediler. Ancak Patrik sert çıkışının arkasında durdu.

2009 yılının son altı ayı açılım tartışmasıyla geçti. Kürt açılımı, Alevi açılımı, Ruhban Okulu açılımı gibi...

Medya, 2010 yılı başında Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nun mesajlarım yayınladı. Bardakoğlu'nun *"Ruhban Okulu açılmalı"* desteğinin ardından şu sözleri öne çıktı [16 Ocak 2010, Vatan, s.6]: *"Müslüman ve Diyanet İşleri Başkanı olarak herkesin din özgürlüğünü destekliyorum. Bu ruhban okulunu bizim ecdadımız İstanbul'da açtı. Ben bu konuların özgürlük içinde çözüleceğine inanıyorum. Ben ülkemizdeki diğer dini azınlıkların da hep özgürlük içinde olmasından yanayım."*

Ruhban Okulu tartışmasına AB argümanını da öne iteleyerek, çok iddialı önerilerle başka katılanlar da vardı. Örneğin AB Eski Genel Sekreteri Murat Sungar şunu söylüyordu: ***"AB'de kısır döngüyü kırmak için Heybeli hemen açılmalı"*** [kaynak: Milliyet, 28 Aralık 2009, Devrim Sevimay röportajı]

Röportajda Sungar, *"Şu anda fasıllarla ilgili ne yapsak ben AB çevrelerinde müthiş bir ilgi uyandıracağını zannetmiyorum. Bizim ani bir hava değişikliğine, çarpıcı bir gelişmeye ihtiyacımız var"*. Bu ne olaki? Cevaben şunu söylüyor: *"Heybeliada'daki Ruhban Okulunun açılması! En çabuk, hiçbir sakıncası olmayan, kimsenin, kimsenin kolay kolay itiraz etmemesi gereken yegâne çözüm bu. 1971'e kadar zaten var olan bir okul. Nasıl açılacağının formülü de aşağı yukarı ortaya çıkmış vaziyette. Çare aslında bu kadar basit."*

Soru: İşe yarayacağından emin misiniz?

"Mutlaka çok faydası olacaktır. Bir kere Patriğin (Bartholomeos) etkisi çok fazla. Hele de böyle bir gelişme kendi döneminde olduğu için bunu geniş çevresinde müthiş methiyeyle anlatır ve akisleri de çok müspet olur. Bu durum Avrupa'nın Türkiye'ye

karşı önyargılarını kırar, AB'deki havayı değiştirir, Rus Ortodokslarıyla Yunanistan'a karşı büyük bir avantaj sağlar, Yunanistan da o ülkedeki Türklerin haklarını yerine getirmek mecburiyetinde kalır, tüm dünya Ortodoksları için İstanbul din turizminin merkezi olur, Türkiye vatandaşı olan ve Türkçe bilen Ortodoks din adamları yetişir."

Bu söylenenlere yanıt olabilecek, *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmış olan önemli bir röportaj, İstanbul'da temaslar yapmış olan Rahip İgor Yakimçuk'un iki kilise arasındaki ilişkileri değerlendirişi, Türkiye'deki bazı fikir üreticilerine de yardıma olacaktır.

Doğu Slavları'nın Hıristiyanlığı kabulünün 1021. Yıldönümü kutlamaları çerçevesinde *Moskova Patriği Kiril* ile birlikte Kiev'e gelen Rus Ortodoks Kilisesi Dış İlişkiler Dairesi'nden *Rahip İgor Yakimçuk,* Moskova Patriği Kirü'in İstanbul'da Fener Rum Patriği; Ankara'da da Başbakan Erdoğan ile yapılan görüşmesini ve Fener ile Moskova patrikhaneleri arasındaki ilişkiyi, *Cumhuriyet* gazetesine özel olarak değerlendirmiş [29 Temmuz 2009, Deniz Berktay, röportajı]. Sorulara verilen yanıtlar oldukça ilginç.

Soru: Moskova Patrikhanesi olarak Fener Patrikhanesi'nin Ortodoks dünyasının lideri olma iddiasını siz nasıl değerlendiriyorsunuz?

Yakimçuk: *Bizans İmparatorluğu'nun Ortodoks dünyasında sahip olduğu önemden ötürü, Fener Patrikhanesi, Ortodoks dünyasında eşitler arasında birinci olarak kabul edilir. Fakat Fener Rum Patrikhanesi'nin birincil statüsü, yönetim yetkisi açısından birinci olduğu anlamına gelmez. Bu, tamamıyla, tarihten kaynaklanan onursal bir birinciliktir. Yoksa, Fener Rum Patrikhanesi'nin Ortodoks dünyası üzerinde yetki sahibi olduğu anlamına gelmez. Zaten Ortodoks dünyasında, Katolik dünyasında olduğu şekilde tek bir iktidar odağından söz etmek mümkün değildir.*

Soru: İki kilisenin gerek Estonya gerekse Ukrayna nedeniyle çok gergin ilişkiler yaşadığı biliniyor. Son ziyarette neler değişti?

Yakimçuk: *İstanbul ziyareti sonrasında, ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açtık. Sorunlarımız hâlâ devam ediyor. Fakat sorunlarımızı çatışma vesilesi yapmak yerine, diyalog ortamında ele almaya karar verdik. Estonya ve Ukrayna konularında, kiliselerimiz, bazı karşılıklı adımlar attılar. Estonya'da Fener Patrikhanesi ile Moskova Patrikhanesi'ne bağlı olan iki ayrı kilise Ortodoks kilisesi var. Bunların arasında sürekli bir çatışma durumu yaşanıyordu. Avrupa Kiliseler Birliği, Fener Patrikhanesi'ne bağlı olan kiliseyi üyeliğe kabul etmesine rağmen, Moskova Patrikhanesi'ne bağlı olan Estonya Ortodoks Kilisesi, üyeliğe kabul edilmemişti. Şimdi ise Fener Patrikhanesi, Moskova Patrikhanesi'ne bağlı olan Estonya Ortodoks Kilisesi'nin de Avrupa Kiliseler Birliği'ne üye olmasını kabul etti. Fakat Estonya'da iki kilisenin yakın gelecekte birleşeceğini söylemek mümkün değil. Zira Fener ile Moskova anlaşsa bile, yerel düzeydeki sürtüşmeler uzunca bir süre, devam edecek.*

Soru: Fener Patrikhanesi'nden, Ukrayna'nın Moskova'nın ruhani alanına ait olmadığına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştı...

Yakimçuk: *Bu değerlendirmeleri yapan Patrik Bartholomeos değil, onun bazı temsilcileriydi. Patrik, İstanbul görüşmelerinde de Ukrayna'nın Moskova Patrikhanesi'nin ruhani alanında olduğunu teyit etti. Fener, Ukrayna'da Moskova'dan ayrılıp Fener'e bağlanmayı savunan milliyetçilere destek anlamına gelecek bazı adımları atmaktan, bu ziyaret sırasında vazgeçti. Fener Patrikhanesi de gördü ki, devlet başkanlığı seçimleri öncesinde siyasi gerilimlerin sürdüğü Ukrayna'da kilise konusunu gündeme getirerek gerilimi artırmanın Ortodoks dünyasında hiç kimseye bir faydası olmayacak.*

Soru: Başka hangi konular ele alındı?

Yakimçuk: *Fener Rum Patrikhanesi'nin cemaati, bugün birkaç bin kişiye inmiş durumda. Patrikhane'de gerek cemaat gerekse din adamı yönünde sorunlar yaşanıyor. Oysa, Türkiye'de sadece Antalya*

ilinde, sadece Rusya'dan Türkiye'ye göç etmiş ve Türk vatandaşlığına geçmiş olan 15 bin kişi var. Bunların önemli bir kısmı, Ortodoks. Bunlara, eski Sovyet ülkelerinden göç etmiş ve Türk vatandaşlığına geçmiş olan Ortodoks kökenlileri eklediğimizde, Türkiye'de yerleşik duruma gelmiş önemli bir Ortodoks nüfusla karşılaşıyoruz. Biz, Moskova Patrikhanesi olarak, bu kişilerin Fener Patrikhanesi'nin cemaatine dahil olmalarını teşvik ederek Fener Patrikhanesi'nin toparlanmasına yardımcı olabilir ve kendi din adamlarımızı, Fener Patrikhanesi adına ayin idare etmeleri için Türkiye'ye gönderebiliriz. Türkiye toprakları, Fener Patrikhanesi'nin ruhani alanı içinde bulunuyor.

Moskova ve Fener patrikhaneleri arasında her zaman çekişme olmuştur. Rahip İgor Yakimçuk, Türkiye'de önemli bir Ortodoks nüfusu bulunduğunu belirterek, bu kişilerin Fener Patrikhanesi'nin cemaatine dahil olmaları için yardım edebileceklerini söylüyor. Ayrıca Başbakan Erdoğan ile de Türkiye ziyareti çerçevesinde Yakimçuk, Erdoğan'la da Türkiye'deki Ortodoksların gereksinmelerini konuştuklarını anlatmıştır.

Aşağıda, meslekdaşım değerli bilimadamı **Çağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Profesör Esat Arslan** tarafından araştırması yapılıp, bu kitap içinde yer almasına izin verilen **"Fener Patrikhanesi açılımı"** analizini içeren çok önemli bir makale okuyacaksınız. Makalenin bitiminde ise hem Atatürk'ün hem de İsmet İnönü'nün Patrikhane hakkındaki tarihsel yorumlarını okuyacaksınız. Tüm bu veriler gerek Bartholomeos gerekse başka uzmanların ortaya koymuş oldukları görüş ve düşüncelerini değerlendirmemize yardımcı olacaktır.

Osmanlı Hoşgörüsünde Millet-i Hâkime Kavramının "Rum" Sözcüğünde Bütünleşmesi

İslam Şeriat hukukunda Müslüman olmayanlara bahşedilen ayrıcalıklar ve güvenceler şeklindeki betimlenen hukuki statü ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Müslüman olmayan

hukuki statü gereği bahşedilen ayrıcalıklar ve güvenceler karşılığında erişkin erkeklerinin *(zimmilerdetı)* korunmalarının karşılığı olarak bir nevi kafa vergisi *(tributum capitis)* cizye vergisi alınmıştır. İslam bilgini Râzî'ye göre, cizye alınmasından amaç, kâfirliğin aşağılığını, Müslümanlığın ise, izzet ve onurunu göstermektir.

Diğer taraftan cizye ile zimmilerin Müslümanlar arasında bulunarak zamanla İslâm'ın güzelliğini, hak dini olduğunu görerek Müslüman olmaları ümidi ile bir anlamda onlara Müslümanlığa geçme diğer bir deyişle ihtida etme süresi tanınmıştır. Bu bakımdan cizye, bir anlamda İslâm'a dâvet yolu olarak görülmüştür.

Arap fütuhatındaki yaygın bir biçimde kullanılan İslam Şeriat Hukuku en genel anlamda egemenlik altına alınan halka **"Millet-i Mahkûme"** denilirken ve Müslümanlara ise **"Millet-i Hâkime"** denilmiştir. Arap yayılmacılığı sırasında "Millet-i Mahkûme" deyimi bir bakıma bir aşağılanma ve hakir görme yaklaşımı olarak kullanılmış olduğu bir gerçektir.

Oysa ki büyük ölçüde hoşgörünün egemen olduğu Osmanlı Devleti'nde bu yaklaşımdan özellikle kaçınılması bir ilke olarak benimsenmiştir. Bunun nedeni açıktır. Osmanlı Devleti millet esasına dayanan bir dünya devletidir. Bir nevi seküler, dunlaştırılmış İslâmî teokratik kuram ve kurallarını benimsemiş olan Osmanlı Devleti sınırları içersinde 60 kadar dil konuşulmakta ve Arap Alfabesinin yanı sıra Yunan Ermeni, Latin ve İbrani harfleriyle de birçok eser yazılıp okunmaktaydı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti içersinde İslam Şeriatı tarafından benimsenen "Millet-i Mahkûme" deyimi bir aşağılama deyimi olarak değerlendirilmiş ve özellikle bu terim kullanılmaktan kaçınılmıştır.

Her ne kadar halk arasında **"Kafir"** sözcüğü İbranice'deki "maamin'"in yani mümin'in karşıtı olarak **"kafer"**den türetilerek kullanılsa da daha çok da halk Türkçe'sinde **"Gavur"** olarak kullanılması yeğlenmiştir. Kafirin karşılığı olarak ga-

vur kelimesinin Farsçadaki geb(e)r *(Mecusi, ateşperest)* sözcüğünden geldiği belirtilmektedir.[1] "Millet-i Mahkûme" deyimi yerine yaygın bir şekilde "Zimmi[2]", "Reaya"[3] ya da "Harbi[4]" sözcükleri kullanılmağa çalışılmış, ve daha çok askere gitmeyen ticarette olabildiğince serbest olan ve fakat cizye vermekle yükümlü olan Müslüman olmayanların için vazgeçilmez iki hakkı da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, onlara kesinlikle dokunulmaz. İkincisi ise himâye edilmeleri bir zorunluluktur.

Dokunulmazlıkları ile emniyet ve güven içinde yaşarlar, himâye edilmeleri ile tehlike ve zarardan korunmaları zorunludur. Fetihten sonra Nizam-ı Alem doktrini çerçevesinde Bizans'tan devralman Yeni Roma'nın varisi olunmasıyla İstanbul'un bir dünya başkenti olması gündeme gelmiştir.

Hegomonik bir güç olarak Osmanlı Devleti'nin millet inşa etme konsepti bağlamında Yeni Dünyevi Düzeninin Mega gücü kapsamındaki III.Roma yaklaşımıyla daha çok Bizans'ın Rum ahalisinden esinlenerek hem Fener Rum Patrikhanesine bağlı olanlar ve hem de daha çok Sünnî Müslümanlar için "Rum" sözcüğü ağırlıklı olarak benimsenmiştir. Gerçekten de Rumlar Osmanlı Devletindeki en kalabalık, en zengin, en eğitimli ve dolayısıyla en etkin Müslüman olmayan milletti.[5] Bu millet hakim unsur olarak Rumlar olmakla birlikte, ayrıca etnik Sırp, Romen, Bulgar, Ulah, Arnavut, Arap, Karamanlı ve az sayıda da olsa bazı Ermenilerin Ortodoksluk mezhebi altında birleşmelerinden meydana geliyordu.[6]

Osmanlılar egemenliği altındaki Ortodoks Cemaatleri, hakim unsurun Rumlar olduğu göz önüne alarak, Rum ortak adı altında sınıflandırmıştı. Osmanlı Devleti'nde Rum milletinin diğer zimmi milletlerden ayrıcalıklı bir konumu vardı. Bizantinistik Yeni Roma'dan mülhem "Rum" sözcüğü İstanbul'un Fethi ile beraber Fatih Sultan Mehmet tarafından da 'Millet-i Hakime' olarak devlet politikası haline getirilmiş ve Sünnî Müslümanları betimlemek bir başka deyişle millet-i hakime'yi ifade etmek için yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Örneğin, "Rumeli'"nin gerçek anlamı Sünnî-Elidir, diğer bir deyişle Sünnî Müslümanların vatanı anlamındadır. Bir makam olarak Eyalet üstü ve Salnamelerde kullanılan Rumeli Beylerbeyliği bu söylemin resmiyete intikal etmiş şeklidir.

Bir başka örnek, Arazi-i Rum 'un yeniden biçimlendirilişi "Erzurum'"un anlamı ise Rum arazisi değil, bu toprakların Sünnî toprağı olduğunu betimlemek için kullanıla gelmiştir.

Buradan hareketle bir başka örnek vermek gerekirse İslam ve tasavvuf dünyasının şair ve düşünce adamı Mevlana Celalettin Rumî'nin isminin sonundaki Rumî sözcüğü Mevlana'nın Sünnî İslam olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Bu söylem öylesine kabul görmüştür ki, değişime tabi olmaksızın Arap topraklarına kadar taşınmıştır, örneğin Ürdün 'den Arabistan yarımadasına doğru inen vadinin ismi "Vadi-i Rum" da bu söylemi doğrulamaktadır. Vadi boyunca yerleşen Müslümanların Romalılıkla ilgisi olmadığı gibi, hepsinin ortak niteliğinin ise Sünnî İslam olmalarıdır.

Osmanlı Devletindeki Rum Ermeni ve Yahudi cemaatleri statülerinde köklü bir değişiklik olmaksızın Tanzimat'a kadar hep aynı hükümlere bağlı olacak biçimde siyasal, sosyal ve ekonomik faaliyetlerini sürdürmüşlerdi.

Bu yazı kapsamında, karar vermenin değişik boyutlarının sınandığı günümüz ortamında Osmanlı'dan miras alınan, müdahale etmenin bir aracı olan ve bugün de çözümlenmemiş bu önemli soruna karşı Kurtuluş Savaşında Ankara Hükümetince Yunan-Fener Rum Patrikhanesi birlikteliğine karşı örgütlü bir yaklaşım "Türk Ortodoks Kilisesi" ortaya atılan ve Lozan görüşmelerinde durum üstünlüğü sağlayan ve bugün için de güncelliğini koruyan köklü ve örgütsel yaklaşımın Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin eline kart almaktan kaçınmasının gerekçeleri üzerinde durulacaktır.

İstanbul'un Fethi, Roma'nın İhyası ve Apostolik Olmayan Fener Rum Patrikhanesi'nin "Doğu Vatikan" Konumuna Yükseltilmesi

II. Mehmet'in İstanbul'u almasıyla birlikte "Doğu Roma İmparatorluğu'nun eski başkenti, tekrar o görkemli günlerine kavuşmanın heyecanını yaşıyordu. Osmanlıların Konstantinopolis'i fethetmeleriyle birlikte **"Fatih", "Sultan ül Berreyn"** ***(İki Kıtanın Sultanı)*** **ve "Sultan ül Bahreyn"** ***(İki Deniz'in Sultanı)*** unvanlarını alan II. Mehmet, Osmanlı Devleti'ni gerçek anlamda bir dünya devleti yapma önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmasını bilmişti.[7] Fatih Sultan Mehmet savaş sırasında tabasına söz vermişti, "Aya Sofya" camiye çevrilecek ve fetih namazı burada kılınacaktı. Bundan vaz geçmemişti. Titrer halde bulmuştu, kilise erbabını. Abartmışlardı, oysa o hiçbir şekilde başkaca hiçbir kiliseye dokunmamıştı. Fatih Sultan Mehmet 1204 yılında IV Haçlı Seferinde Katoliklerin yapmış oldukları yağmanın bilincindeydi. Yağmaya şahit olan Villehardouinli Geoffrey isimli tarihçi, *"Askerler elbiselerinin üzerine işlenmiş olan haçın manasını unuttular, kasaplığa ve kundakçılığa giriştiler. Evler ateşe verildi, saraylarla resmî binalar tamamen soyuldu. Erkekler öldürüldü, kadınlar tecavüze uğradı, en kıymetsiz eşyalar, hatta köylülerin gömlekleri bile yağmalandı"* diye yazacaktı.

Oysa Fatih, Patriğe vermiş olduğu **"beylerbeyi"** rütbesinin yanı sıra iki yüz kişilik Yeniçeri çorbacılarından kurulu bir muhafız birliği de tahsis etmişti, Patriğin emrine. Patrikhane bundan sonra faaliyetlerini kentin ikinci büyük kilisesi olan Havariyun Kilisesi'nde yürütmeye başlamıştı.[8]

Apostolik olmayan sıradan bir Episkoposluğu Patrikhane haline getiren Bizans döneminde bile tamamıyla devlet tarafından yönlendirilen ve sadece devlet sınırları içindeki kiliseler üzerinde -göstermelik- yetkisi olan ve İmparatorluğun sınırlarının genişletilmesinde araç olarak kullanılan bir kurumdu.

Yerleşmiş Hıristiyan kalıplarına göre, bir kilisenin "Ekümenik" sıfatını kazanabilmesi bu anlamda diğer kiliseler üzerinde yetki ve söz sahibi olabilmesi için o kilisenin apostolik olması yani İsa'nın bir havarisi tarafından kurulmuş olması gerekiyor. Tüm Hıristiyan Kiliselerinin Hıristiyanlıkla ilgili tartışmalı konuları aydınlatmak üzere bir araya geldiği Konsillerin ilki 325 tarihli İznik Ekümenik (genel) Konsili idi. Bu Konsil'de İsa'nın havarileri tarafından kurulmuş olan üç kilise (Roma, Antakya, İskenderiye) ekümenik (evrensel) kilise olarak belirlenmiştir. "Tek kilise, tek devlet" şiarını uygulamaya çalışan, bu amaçla da dini hareketleri siyasi denetim altına almak isteyen Doğu Roma imparatoru, 381 yılında toplattığı İstanbul Konsiliyle, Antakya Patrikhanesinin Ereğli (Heraclea) Metropolitliğine bağlı bir Episkoposluk olan Fener kilisesine patriklik statüsü vermiş ve Roma Piskoposuyla eşit haklar taşıdığını karara bağlamıştır. Bu statü 451 yılında yapılan Kadıköy Konsülünde teyit edilmiş, İstanbul Metropoliteni, Trakya, Pontus ve Küçük Asya'nın kiliselerinin yetkilisi yapılarak, Patriklik İstanbul Patrikhanesine tanınmıştır. Ancak bu karar, Fener patrikhanesi ruhanilerinin dışında konsile katılan az sayıda din adamına zorla imzalattırılmıştır. Başta Roma kilisesi (Vatikan) olmak üzere hiçbir kilise tarafından kabul edilmeyen bu kararın hayata geçirilmesi için ikisi de "apostolik" kilise olan Antakya ve İskenderiye patriklikleri ortadan kaldırılmış, Anadolu, Suriye, Mısır ve Filistin'de yüzlerce insan öldürülmüştür. O halde, Hıristiyan hukuku, Fener Rum Patrikhanesi'nin "Ekümenik" savlarını koşullar gerçekleşmemiş olduğu için kabul etmemektedir.[9]

Unutulmuşluk, kıyıda köşede kalmışlık bulunduğu konumla hiç, ama hiç bağdaşmıyordu. İşte İstanbul, bitkisel yaşamda hayatta kalabilme savaşımı veren bir canlı organizma gibi aradığı, kendisine yakışan bir evrensel lider bulmuştu. Öyle bir lider ki, etkileşimi ile hoş görünün çok üzerinde bir kavramla ifade edilebilecek bir bakış açışını da beraberinde getirmişti.

Engizisyonun acımasızlığı içerisinde karanlıklar tragedyasını oynayan Avrupa'ya, gerçekleri görebilme, diğer bir deyimle "bilimsel bir bakış açısı"nı armağan etmişti. İşte yaratılan bu hoşgörü ortamının etkileşimi düşünsel sistemle birlikte çağı da değiştirmişti. Papalığın egemenlik kıskacındaki Ortodoks Kilisesi, dinsel etkinliği İstanbul surlarıyla özdeşleşmişti. İstanbul surlarıyla sınırlı olan dini boyuttaki egemenlikleri Haçlı Seferleriyle İstanbul'a gelen Avrupalıların bıraktıkları Latin kökenli kiliselerle sınırlı bir hale gelmişti. Ortodoks Kilisesinin yaşamsal bir boyutta olduğunu söylemek son derece yanlış olurdu. Olsa olsa Kilisenin bu durumunu bitkisel yaşamla ifade etmek daha doğru olabilirdi.

Fatih, fetihten hemen sonra, Ortodoks Patrikhanesini Katolik Papalığın sultasından kurtardığı gibi, Patrikhaneye geniş ayrıcalıklar ve yetkiler vermek suretiyle onu bir anda Papalık seviyesine çıkarmıştı. Unutulmuşluktan bir anda ön plana çıkış, yalnızca Patriklik makamını değil, ona bağlı bulunan cemaati de tanınan haklarla, itilmiş kakılmışlıktan saygın bir konuma getirmişti.

Fatih Sultan Mehmet Yeni Roma'yı ele geçirmekle "Roma İmparatoru" olarak egemenliğini Hıristiyan dünyasına yayabileceğine inanıyordu. Onun bakış açısını iyi bir biçimde irdeleyen Roma'daki Papa *(Pius II)*, Fatih'e bir mektup yazarak, ***"Hıristiyanlığı kabul ettiği takdirde Batı Roma'yı da kendisine teslim edeceğini"*** bildiriyordu. Fatih tarafından şiddetle reddedilmiş olmasına karşın, bu mektup Fatih'in hoşgörü ve ayrıcalıklarının böyle bir girişime cesaret verecek derecede geniş olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir anlam taşımaktadır.[10]

Amerika Birleşik Devletleri'nin **"Yeni Dünyevi Düzen"** *(Novus Ordu Sectorum / New World Order)* bağlamındaki ABD Başkanı Barack Obama'nın iktidara gelmesiyle hız kazanan, Apostolik olmayan Fener Rum Patriğinin dünya Ortodoksları liderleri konumuna yükseltmeğe çalışmaları Fatih

Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla biçimlenen "Nizam-ı Alem" (Dünya düzeni) açılımıyla bu yönden örtüşmektedir. Evangelizm'le dünya misyonerlik faaliyetlerini ve dünya Protestanların!, Vatikan ile dünya Katoliklerini, Fener Rum Patrikhanesi ile Dünya Ortodokslarını, Hinduizm ile Çin ve Hint alt kıtasını, Japonların Milli Dini Şintoizm'le Japonya ile Pasifik adalarını ve Türkiye'de hilafeti yeniden ihya etmek suretiyle Dünya Müslümanlarını yönetmeye kuramsal bir ütopya olarak kurgulamıştır.

Aslında 14 milyon Ortodoks'u bulunan ABD'de de iki milyonluk bir cemaati olan Fener Rum patrikhanesinin bizzat kendisi de önemli bir konumunu muhafaza etmektedir. Unutulmamalıdır ki bir Dünya başkenti konumundaki New York'ta Manhattan'ın en işlek caddelerinden 57.Caddeye ABD'de cadde isimleri değiştirmek çok zor olmakla beraber **"Bartholomeos I"**; üstündeki 58. Caddeye de Bartholomeos'un ilk ismi olan **"Way Dimitrious"** adı verilmiştir. Bush'lardan bu yana ABD Başkanlarının ve özellikle de Obama'nın, Başkanlık özel uçağı "Number One" ile Fener Rum Patriği Bartholomeos'u ABD'ye getirtmesi hep bu yaklaşımın yansımasıdır.

Nitekim, Obama Fener Rum Patriği Bartholomeos'u İstanbul'dan Washington'a getirtip 4 Aralık 2009 tarihinde görüşmesi ve arkasından da Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada, **'Ekümenik Patrik'in küresel liderlik rolüne ve İstanbul'da Rum Ortodoks Ruhban Okulu'nu yeniden açma girişimine verdiği desteği tekrarladığı'** bildirmesi hep bu makro planın emareleridir. Fener Rum Patriği Dünya Ortodokslarının liderliğine yükseltilebildiği takdirde ABD bu şekilde Moskova Patrikhanesiyle Rusya Federasyonuna, Honkong Metropoliti aracılığıyla da Çin Halk Cumhuriyeti'ne etki edebilmenin planlarını yapmaktadır.

Bu konunun "Yeni Dünya" adasından neden titizlikle izlendiğini ve adeta bir makro planının detaylarını dikte ettirmektedir.

Patrikhane'nin Hiçlikten Doğu Vatikan'a Dönüşümü

Fatih Sultan Mehmet'in en büyük düşü, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir dünya devleti yapma ya da bugünün aktüel sözcüğü ile zamanın tek süper gücünü oluşturmaktı.

Benimsenen düşünsel sistem, değişik dinlere mensup toplumları bir arada tutabilmeyi sağlayabilecek "dinsel ümmetçilik" sistemiydi.

Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel devlet anlayışının bir göstergesi olan Saray-Fetva birlikteliğine bir üçüncü boyutun Kilise'nin eklenmesiyle o günkü koşullar içerisinde "Din" etmeni ilk kez bir bütün olarak kullanılacaktı.

İstanbul'u alınmasıyla İmparatorluk görkemli bir başkente kavuşmuştu, ancak bu yeterli değildi. O günkü dünya konjonktüründe bir dünya başkenti niteliğinin kazandırılabilmesi için, bu önemli jeopolitik ve jeostratejik bölgeye dinsel boyutun da eklenmesi gerekli idi. İslam dünyasının yüzyıllardır beklediği, Peygamberin bir amaç olarak betimlediği düşü, Fatih Sultan Mehmet gerçekleştirmişti.

Sadece İslâmî tabana bağımlılık, asırlardır Haçlı Seferlerinde yapıldığı üzere bir karşıtlığı, diğer bir ifadeyle kamplaşmayı da beraberinde getirirdi. Ayrı kutuplarda kamplaşma da, hedef İstanbul olacak biçimde sonu gelmez savaşların devamlılığını beraberinde getirirdi. Bu coğrafyada tutunabilmek için, İmparatorluğun Avrupa yönünde genişlemesi gerekiyordu. En azından sürekli tehdit kuşağı uzaktan geçirilmeliydi. İstanbul'un dünya başkenti yapılması yolunda benimsenen politik amacın gerçekleştirilmesine yönelik stratejik yöntem adım adım gerçekleştirilmeliydi.

Belene'nin aksine ilk adım bir "hoşgörü" ortamının yaratılmasıyla aşıldı. Öylesine bir ortam yaratılmıştı ki, yukarıda giriş bölümünde belirtildiği gibi Papa Pius II bile, Papalık makamını 21 yaşındaki genç Osmanlı Padişahına bırakmayı eylemsel bir boyuta getirecek kadar ileri gidebilmişti. Ege

menliğin yönetsel bölümü padişahta olduğu için, İslam dini dışındaki dinî liderler İmparatorluk sınırlan içerisinde kalacak olan toplumların başı haline getirilmeliydi. Bu noktadan hareketle ikinci bir kararla dini liderler **"millet başı"** konumuna getirildi. Doğal olarak bundan en büyük payı Vatikan'ın baskısı altında bitkisel yaşama terk edilen Patrik ve Patrikhane almıştı.[11]

Bir sihirli değnek değmiş ve Patrikhane'nin İstanbul ile sınırlı olan dinsel ve tinsel gücü birden Avrupa'da Vatikan kapılarına kadar ulaşmıştı. Engizisyon acımasızlığının sürdüğü bir ortamda bu durum açıkça Papalık makamına karşı bir başkaldırıydı. Henüz Avrupa'da reformist hareketler başlamamış, Hıristiyanlığın üçüncü boyutu olan Protestan Kiliseleri kurulmamıştı. Vatikan dünyevî nüfuz siyasetinden caymadığı için, halk derin bir huzursuzluk içerisindeydi. Dinî inanç ve kuramların eleştirisi bir yana, Vatikan'ın pozitif bilimlere karşı katı tutumu bütün acımazlığıyla devam ediyordu. Yönetsel işlevleri de ele geçirmek için yüzyıllardır savaşım veren Papalık Kurumu, doğuda olduğu üzere sarayın fetva makamından ileriye gidememişti.

Uğrunda savaşım verdiği ancak bir türlü elde edemediği, kendilerine bağlı cemaatin liderliğini bir çırpıda almıştı Patrikhane... Hem de Batıdaki yansımasıyla silahların gölgesinde öyle yetkilerle donatılmıştı ki, bu durum hayalden de öte bir durumu yansıtıyordu. Bizans zamanında yalnızca tinsel ve dinsel bir danışma makamıyken şimdi ise kendine bağlı toplumun bütün soranlarının çözümünde odak noktası haline gelmişti.

Ortaya çıkan yeni durumla Patrikhane bir danışmanlık makamı olgusundan çıkarak, daha çok yönetsel işlevlerle iç içe bir kuram oluyordu. Papalık ise yüzyıllardır yaptığı mücadeleden, ancak yaptırım ağırlıklı bir danışma makamından öteye gidememişti. Oysa Patrikhane hiçbir savaşım vermediği halde, bütün Batı dünyasını her şeyin sonu olduğunu söylediği bir

ortamda, Papalık makamının rüyalarında bile göremeyeceği ***"Etnark-Millet Başı"*** sarımı bir çırpıda elde etmişti.

Patrikhane, Papalığın etki alanından kurtulduğu gibi, genç Türk hakanından elde ettiği ayrıcalıklarla onun önündeydi artık... Elde edilen herhangi bir savaşım verilmeksizin kazanılan bu yeni durum Batılı Tarihçilerin yorumlarında da örneğin İngiliz tarihçilerinden Sir Harry Luke'un yazdığı, *The Old Turkey and The New* (Eski ve Yeni Türkiye) kitabında şöyle yer alıyordu:[12]

'Türkler Ortodoks halka iki nimet getirdiler: Bizans devrinde bile köylüleri inleten köleliğe son verdiler ve 300 yıldan beri bir Hıristiyan kilisesinin baskısı altında atıl bir halde tutulan Ortodoks Piskoposluğunu ihya ettiler (…)

Gennadios'u Romalılar veya Ortodoks milleti olarak adlandırılan toplumun yalnız ruhani değil, aynı zamanda sivil başkanı ilan eden Fatih, Patriğe berat verdikten başka Beylerbeyi rütbesini de ihsan etti. Böylece onu Etnark (Millet Başkam) olarak tanıdığı gibi, devlet hiyerarşisinde yüksek bir mevkie yükseltti (…)

Fatih Gennadios'un Patrikliğini onaylamakla Ortodoksluğu kurtarmıştır. Zira Gennadios, Katoliklerin can düşmanıydı ve onun seçilmesiyle Osmanlı İmparatorluğunda Katoliklik sönmüş oldu. Katolikliğe eğimli bir Patrik seçilmiş olsaydı, Ortodoksluk yavaş yavaş sönecekti (….)

Papalar, doğu Kilisesini de idarelerine geçirebilmek için yıllardan beri uğraştıkları halde, başarıya ulaşamıyorlardı. Bu suretle, Bizans halkını devamlı bir şekilde ikiye ayırmayı başarıyorlardı. Bu defa Gennadios'un seçilmesiyle Papa için bu ümit de kesilmişti."

Papalığın yüzyıllardır olumsuz yaptırımları ve propagandası nedeniyle, bir türlü kendini kanıtlayamamış olan Patrikhane ve Papalığın etki alanındaki ezilmiş ve kölelikten kurtulamamış olan halkı ilk kez yaşadıkları topraklar üzerinde özgürlüklerini soluyorlardı.

Etnark kavramı öylesine üzerinde önemle durulması gereken bir kavramdı ki, Lozan Antlaşmasının ilgili maddeleri

gereği yerelleşme sürecine giren bağımsız Kıbrıs Ortodoks Kilisesinin Başpiskoposu Makarios III, 1950'de bu makama seçilince ilk yaptığı iş, **"Etnark"** unvanını almak olmuştu. Böylece, ada yönetiminde etkili olmanın ve yönetimi ele geçirmenin tek yolunun bu kavramla bütünleşmek olduğunu anlayarak, Osmanlı Sistemi tarihe kavuştuktan sonra bile bu sistemi tekrar yaşama geçirmekten kendini alamamıştı. Doğal olarak bu kavram yalnızca, İstanbul ve Kıbrıs Ortodoks Kiliselerini ilgilendirmiyordu. Bunlardan başka Antakya, İskenderiye, Kudüs ve Girit'teki Ortodoks Kiliselerinin Liderlerine de aynı ayrıcalığı veriyordu.

Bu kavramın getirisi irdelendiğinde görüleceği üzere, dinî liderlere uhrevî egemenlik dışında, bir de dünyevî egemenlik boyutunu kazandırıyordu. Bilindiği üzere, Hıristiyanlıkta dünya işlerini düzenleyen kurallar yok denecek kadar az, devlet yaşamına ilişkin kurallar ise hemen hemen yok gibidir. Gerçi Hıristiyanlık Orta-Çağ'da bu niteliğinden uzaklaşmış; Katolik Kilisesi, elinde büyük dünyevî iktidar toplamış, kişi vicdanını baskı altına almıştır.[13] Ancak, Fatih Sultan Mehmet'in Ortodoks Kiliselerine bir kalemde sunduğu bu ayrıcalıklar bütünü, Katolik Kilisesi tarafından yüzyıllardan bu yana gelen yoğun bir mücadele ve Sarayın yanında saf tutmak suretiyle elde edilebilmişti.

Olaya, jeopolitik açıdan bakıldığında Fatih Sultan Mehmet'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaştığı bu yeni sınırların dikte ettirdiği politikayı pozitivist bir biçimde değerlendirdiği görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, Bizans'ın ulaştığı sınırların Ortodoksluk sınırlarıyla özdeş olduğunu anladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğunun geleceğine ilişkin politikasını da kavramsallaştırmıştır. İstanbul'un alınmasıyla, Bizans'ın jeopolitik izleyicisi olan Osmanlı imparatorluğunun hedefi de kendiliğinden ortaya çıkmış bulunuyordu. Bir yandan İslam öncülüğünü üstlenirken, diğer yandan Katolik Kilisesine karşı, Doğu Hıristiyanlığının koruyuculu-

ğunu üstlenmek suretiyle, ülkenin ulaşabileceği sınırlarının boyutlarını da kendiliğinden çiziyordu. Bu bir tür adı konulmamış, belgelendirilmemiş bir vasiyetname sayılırdı. Ama nereye kadar...

İslam'ın öncüsü, Ortodoksların hamisi olan Osmanlı İmparatorluğu, daha sonraları Fatih tarafından dikte ettirilen İmparatorluk topraklarının dışında Katolik sınırlarını zorlayınca karşısında Kutsal İttifak'ı buldu.[14] İşte buradan itibaren gerileme devri başlamış oldu. Avrupa bu noktaya kadar, Osmanlı İmparatorluğu'na tahammül gösterebilmişti. Katolikliğin egemenliği ve hükümranlık sınırları zorlanamazdı, zorlanmamalıydı.

Fatih coğrafyayı çizmişti. Kendinden sonra geleceklere fetih gerçeğini, İmparatorluğun ulaşabilecekleri sınırları da dikte ettirmişti. Osmanlı İmparatorluğu önce bölgesel güç merkezi konumunu perçinleyecek, daha sonra da evrensellikle birlikte süper güç konumuna adım adım yaklaşacaktı. Bu coğrafyanın dikte ettirdiği diğer bir örgütlenme gerçeği de, binlerce yıldır tek devletle ancak özel ve özerk yapılarla yönetilmesi gerçeğiydi.

Fatih bu çözümlemeyi de görmüştü. Çok uluslu imparatorluğu bu coğrafyada bir arada tutabilmenin örgütlenme sistematiği, alt sistemlerin özel ve özerk yapılarda kurulması ve ¡her ne pahasına olursa olsun idame ettirilmesi idi. Tek devletin şemsiyesi altındaki Ortadoğu ve Balkanlar sonunda doğal ve vazgeçilmez başkenti İstanbul'a kavuşmuştu. Bundan sonra yapılacak olan, İstanbul'un bu konumunu evrenselliğini sağlayarak bir dünya başkenti yapmaktı.

Doğal olarak bu akşamdan sabaha yapılacak, ya da 21 yaşında olmasına rağmen Fatih'in ömrüyle doğru orantılı gerçekleşebilecek bir varsayım değildi. Ancak Fatih çerçeveyi çizmişti. Kendinden sonra gelecek olanlara hedefi göstermişti.

Evrensellik boyutunu gerçekleştirmek Yavuz Sultan Selim'e nasip oldu. Yavuz Sultan Selim, Suriye ve Mısır'ı ele

geçirdikten sonra Halifelik makamını İstanbul'a getirmişti. Bu bir anlamda İstanbul'u İslâmî bir başkent konumuna sokmuştu. Ancak Yavuz'un buna paralel olarak verdiği diğer önemli bir stratejik kararı da İstanbul Patrikhanesine Ekumeniklik **"Oecuménique"** (evrensellik) unvanı vermesi idi.[1]

Bu karardan, Ermeni Kilisesinin Patriği yararlandığı gibi, 1492'den sonra İspanya'dan kaçarak büyük bir hoşgörüyle Osmanlı İmparatorluğuna kabul edilen Yahudilerin Hahambaşı da nasibini almıştı. Osmanlı'nın "Ermeni" ve "Yahudi" milleti olarak adlandırdıkları bu iki ulus, evrensel bir konuma yükselmişti. İşte şimdi İstanbul, Fatih'in düşlediği ancak gerçekleştiremediği gerçek bir dünya başkenti olmuştu. İstanbul Patrikhanesi, Antakya ve İskenderiye Patrikhaneleri üzerinde nüfuz ve üstünlük sağladığı gibi, Patrik Doğu Hıristiyanlığının "Papa"sı, İstanbul da Doğu Roma İmparatorluk günlerinden bu yana ilk kez **"Doğu Vatikan"** konumuna gelmişti.

Patrikhane'nin Gizli Ütopyası "Megali İdea"

Fetihten sonra Fener'e yerleşen İstanbul Ortodoks Patrikhanesi, daha sonradan bu yerleşim biriminin adıyla anılmaya başlandı. Elde edilen bu ayrıcalıklara karşın, ütopik de olsa İstanbul'un dolayısıyla Bizans'ın tekrar ihya edilmesi bir "büyük amaç" olarak benimsenmişti. Benimsenen bu büyük ideal doğrultusunda, İstanbul'un bir Ortodoks başkenti olduğu, kendi cemaatinin bilincinden çıkarılmamasına ve nesilden nesile aktarılacak biçimde muhafaza edilmesine özel çaba gösterildi.

Doğal olarak, bu ortamın sağlanmasında Osmanlı Devleti'nin İslam dini dışındaki dinlere gösterdikleri olağanüstü hoşgörüsünün ırkî bağlamda ülke içerisinde yaşayan cemaatlere de göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bu sistem yönetim güçlü olduğunca işleyen, zayıflayınca en çok istismara açık olan bir sistemdi. Cemaatlerin başlangıçta hem ırkî hem de dinî bağlamda varlıklarını her ne pahasına olursa ol-

sun devam ettirme azim ve kararlığı yanında Osmanlı Devleti dışında gerek dinî gerek ırkî boyutta devletlerle ilişkilerini idame ettirme yolunda gösterdikleri çabalardı.

Rusya'nın ulusal birliğini kurmasından sonra illegal boyuttaki ilişkiler bu ilke ile devam ettirildi.

Fetihlerin durmasıyla ülke içerisindeki hoşnutsuzluklar ayaklanmalar sürecine girdiği patrikhanenin bu konudaki katkıları da hemen kendini göstermekte fazla gecikmedi. Ayaklananları destekleme ya da onların arasına karışma biçiminde belirlenen stratejileri Osmanlı Devleti tarafından tespit edildi. İstanbul'da yeniçeriler tarafından tedhiş hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemde Fener Patrikhanesi'nin siyasî faaliyetlerinde büyük bir artış görüldü. İşte bu dönemde Fener Patrikhanesi İstanbul'daki Rumlardan bir kısmını Yeniçeri kıyafetine büründürüp yangın ve fitne çıkarmağa soyunması bardağı taşıran son damla oldu. Yeniçeri kıyafetlerinden büyük bir kısmı Patrikhane'de bulununca 1657 yılında IV. Mehmet, Patrik III. Perthenios'u astırdı.[16]

Osmanlı Devletince tanınan ayrıcalıkların boyutunun büyüklüğü karşısında Patrik yerini sağlamlaştırdıktan sonra, başlangıçta Bizans'ın, Osmanlı Devleti nezdindeki Büyükelçisi gibi davranmağa başlamıştı. Osmanlı Devletinden elde edilen "Etnark" (Millet Başı) ayrıcalığı bu davranışta etkin bir rol oynamıştır. Daha sonraları fetihlerin sona ermesi Osmanlı Devleti'nde duraklama devrini açmıştı.

Duraklama Devri ile birlikte Patrik, Bizans'ın varisi gibi hareket etmeği kendisine amaç edinmiş, gerileme devrinin başlamasıyla beraber kendi öncülüğünde her ne pahasına olursa olsun bir devlet kurulması çalışmalarını arttırmıştı. Kuşkusuz, bunda Fransız İhtilalinin getirdiği "ulusal devlet" anlayışının payı gerçekten büyük olmuştu.

Önce Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinin nispeten zayıfladığı ve duyarlı hale geldiği Mora'dan başlamak üze-

re bir ulusal devlet kurulacak, daha sonradan orta Ortodoks dini olgusuna sahip Sırp ve Bulgar kiliselerine objektif ulus anlayışının diğer bacağı olan "Ortodoks Kilisesinin dili Rumcadır" şeklinde biçimlendirilen ortak dil olgusu ile yaklaşılacaktı. Bir yandan Balkanlar'daki ulusal benlikler Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılırken, ortak dil olgusuyla Balkanların, Girit ve Batı Anadolu ile Trabzon merkezli Pontus'un Helenleştirilmesi çalışmalarına hız verilecekti. Patrikhane'nin önderliğinde büyük devletlerden sağlanan dış destek ve gizli örgütlenmenin başarısı ile Mora Ayaklanmasının sonucu Avrupa'da ilk ulusal devlet kimliğindeki Yunanistan kurulmuş oldu.

Ortak din, ortak dil olgusu ile Balkan uluslarını tekrar yaşama geçirilecek Bizans Devletinin aslî unsuru olacak biçimde "Rum" adı altında birleştirmek bir büyük amaç olarak ele alındı. Balkanlar'da Rumca ibadet ve öğretim dili yapıldı. Başka dillerde yazılmış ibadet kitapları her tarafta yasaklandı. Toplattırılıp yakıldı. Balkanların her yerinde Rum tüccarlar, Rum Rahipler ve Rum Öğretmenler egemen hale geldiler.[17]

Balkanlar'daki ortak dil yaratma doğrultusunda yapılan çalışmalar, sübjektif ulus anlayışından yoksun oluşu nedeniyle çok geçmeden Balkan Uluslarının karşı koyuşlarım da beraberinde getirdi. Aslında Fener Patrikhanesinin çalışmaları Balkanlar'daki Ortodoks Kiliselerine öğretici bazda bir etki de yapmıştı. Nitekim Yunanlıların Patrikhane marifetiyle genişlediğini gören Balkanlılar, Patrikhane'den ayrılıp "bağımsız ulusal Kiliseler" oluşturdular.

1825 yılından itibaren başlayan Bulgar Millî Hareketleri 1840 yılından itibaren bağımsız bir kilise kurulması istemine vardı. Nihayet bu hareket 1870'de bağımsız Bulgar Eksarhlığının kurulmasını getirdi.[18]

Yapay olarak yaratılmak istenen bu dil olgusu bir noktaya kadar sonuç verdi. Bağımsızlığını kazanan, Girit'i de aldıktan sonra, Balkanlar'da da bir hayli genişleyen Yunanistan,

hedefine ulaşabilmek için Kilise tarafından yönlendirilen bu politikasında değişiklik yapma gereksinimini duydu. Sübjektif bir olgu olmasına karşın, ortak kültür ve ortak tarih olgusu, objektif bir olgu olan dil olgusunun önündeydi. Politika buna göre düzenlenmeliydi.

Megali İdea'nın son hedefi olan İstanbul alınmadan Balkanlar'da yapılacak mücadelenin zaman kaybetmeden öteye gidemeyeceğini, hatta kurulmuş olan devleti de riske edeceğini çok geçmeden Yunanlı politikacılar anladılar. Yapılacak olan, Patrikhane'nin çalışmalarını Anadolu'ya yoğunlaştırmaktı. Anadolu'da genişlemeği bir ulusal hedef olarak benimseyen Yunanistan, Türkiye'de de başarılı olabilmek için daha önce çok yararlandığı Türk topraklarındaki kilise kurumlarını Türklere karşı kullarıma kararı verdi.[19]

Bağımsız Yunanistan'ın kurulması, Yunanistan'da oluşturulan Yunan Milli Kilisesinin 1850 yılında Fener Patrikhanesi tarafından tanınmasından sonra Fener Patrikhanesi'nin Bizans'ın ihya edilmesi yolundaki siyasi faaliyetleri otomatikman Yunan Devleti üzerine geçmişti. Megali İdea Yunan Devletinin ulusal hedefi haline getirildi. Bizans'ı ihya etmek biçiminde şekillenen, bu hülyanın ulusal bir siyasa haline gelmesi için mutlak surette Fener Patrikhanesi'nin faaliyet ve tahriklerine gereksinim vardı. Zira, Patrikhane'nin daha önceki büyük hizmetleri bilinmekteydi. Venizelos bu hususstaki düşüncelerini:

"Patrikhane Yunanistan emrine girmelidir; bu surette birleşmiş bir Patrikhane'nin ilerideki milli davalarda rolü pek büyük olacaktır"

şeklinde ifade etmiştir.[20]

Yunanistan'ın Güdümündeki Patrikhane

Yüzyıllardır beklenen durum sonunda gerçek olmuştu. Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra aranılan fırsat düşünülenin üstünde hayal edilemeyecek bir biçimde gerçekleşmişti.

Balkan Devletlerinin büyük kısmı Birinci Dünya Savaşandaki yanlış kamplarda bulunmaları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması pastasından bir şey alamayacaklardı.

Dünya, zamanın tek süper gücü, İngiltere'nin gözünde çok küçülmüştü. Büyük Savaş sonrası "Eski Dünya Adası"ndaki iki cazibe merkezinden Almanya ve Rusya'nın İngiltere lehine siyaset sahnesinden zorunlu olarak çekilmesi, Büyük Britanya'yı eski gücünün çok üstüne çıkarmıştı. "Güneş Batmayan Ülke" konumunu tartışma götürmez biçimde perçinlemişti.

Yunanistan "Büyük Savaş"la İngiltere yanında bulunma biçiminde şekillenen stratejisi nedeniyle "İngiltere'nin Kılıcı" durumuna gelmişti. Mevcut durum İngiltere için de sayısız yararlar sağlıyordu. Savaş içerisinde Hindistan, Yeni Zelanda ve Avustralya'nın insan kaynaklarını kullanmışlar, savaşın sonunda İngiltere'nin çıkarlarına çalışabilecek zinde bir insan kaynağı bulmuşlardı. Yunanistan her şeye razı görünüyordu. Ancak öylesine bir politika içerisine girilmeliydi ki, hem inandırıcılığı olsun, hem de mümkün olduğu kadar Yunan insan kaynağı akılcı bir biçimde kullanılabilsin. Anadolu'daki Ortodoks potansiyeli, yer yer yeşermekte olan Türk Kuvayı Milliye hareketine karşı Yunan Megali İdea'sının gerçekleştirilmesi yönünde dinamik güce çevrilebilsin. Akıllı bir politikacı olan Venizelos tarafından ilkeleştirilen en az kaynak kullanımla getirisi yüksek bu planının gerçekleştirilmesine geçildi.

İlk olarak Fener Patrikhanesi Yunanistan'ın güdümüne alınacak, bilgi birikiminden istifade ile Anadolu'daki etkinliğinden azami derecede yararlanma yoluna gidilecekti. Bu genel ilke çerçevesi içerisinde Patrikhane'nin yeniden düzenlenmesi ve yapılanması çalışmalarına girildi. Bu amaçla ilk iş olarak Merkezî Örgütlenmenin yeniden yapılanmasına başlanılarak, Karamanlı olan Patrik uzaklaştırıldı. 1919 Kasımında, yerine Yunanistan'ın direktiflerine harfi harfine uyacağına inanılan

Dototeos getirilmişti. Böylece Patrikhane yavaş yavaş Osmanlı Hükümetinden bağlantısını kesmeye başladı.

Venizelos mevcut örgütlenmeyi yeterli görmüyor, kısır buluyordu. Merkezi örgütlenme güçlendirildikten sonra Taşra örgütlenmesine geçildi. Anadolu'daki güçlü Metropolitler İstanbul'a getirtilerek, Patrikhane Ruhani Meclisine katılımları sağlanıldı. Yıllar yılı "Etniki Eterya" örgütünün Türkiye çalışmasının birer ürünü olan taşradaki Rum aydınların önderliğinde kurulan yerel ve bölgesel örgütlenmeler yanısıra taşra ile bütünleşmeğe çalışıldı. Böylece dini kisvesinden sıyrılan Patrikhane, Yunanistan'ın Türkiye'deki bir otoritesi haline gelmiş oluyordu. Patrikhane Temmuz 1919'da kapısı üzerine çifte kartallı Bizans Bayrağı'nı asarak, adeta bağımsızlığını ilan etti. Bütün işlerini birinci derecede Venizelos'un Patrikhane nezdinde siyasî temsilci olarak atadığı Kanelopolos ile ikinci derecede ise Müttefik Temsilcileri ile görüşmeğe başladılar.[21]

Yunanistan'ın bağımsızlığını sağlamak için başlangıçta Mora'da kurulan "Etniki Eterya" derneğine Rusya büyük katkı yapmış, ihtilalin aksiyon evresinde ise Patrikhane bir genel merkez gibi görev yapmıştı. Bu oluşumun başlangıç safhasında Patrikhane bulunamamış, ihtilalin hazırlık evresi kendi dışında gerçekleşmişti. Aksiyon evresinde dernek Patrikhane'nin güdümüne girmiş, ancak ihtilal bildirgesine fazlaca bir katkısı olmamıştı, bu durum daha sonradan Yunan Milli Kilisesini ön plana çıkarmıştı. Şimdi ise kurulacak yeni dünyada yüzyıllardır uğrunda mücadele ettiği konumunu vazgeçilmez bir biçimde sağlamlaştırmalıydı.

Patrik Meletios'un Faaliyetleri

Venizelos tarafından belirlenen Örgütlenme Sistematiğine göre Patrikhane, bünyesinde Mavri Mira Derneği'ni kurarak, derhal işlevsel konuma geçti. Derneğin görevi bütün illerde çeteler kurmak ve yönetmek, mitingler ve propagandalar

yaptırmak biçiminde belirlendi. Kararlar bu şekilde biçimleniyordu, ancak Fener Patrikhanesinin başına öyle bir dinî lider getirilmeliydi ki, tavanda alınan kararları tabanda da aynı duyarlılıkla uygulatabilsin.

Çok geçmeden o da bulundu. Venizelos'un çocukluk arkadaşı Atina Metropoliti Giritli "Meletios Metaksakis"ti. Meletios'un gerek Atina Metropoliti olması gerek Enosis'e bağlılığını açıkça ilan etmesi Yunanlılar için cesaret vericiydi. Venizelos'un bütün amacı bu davayı kendi adına sürükleyecek arkadaşını seçtirmek için çalışmalarını hızlandırdı. Kendi bölgesindeki Edirne'de Haziran 1921'de "Sen Sinod Meclisi'ni toplayarak Meletios Metaksakis'i Patrik olarak seçtirdi. Meletios Patrik olmuştu ama öyle hemen Fener Patrikhanesinin başına geçmek kolay değildi. Önce Kral Konstantin, sonra dış dünya olayı kabul etmeliydi. Ancak Kralcılar ile Venizelistler arasında fikir çatışması devam ediyor, birinin beyaz dediğine diğeri siyah diyordu… Aralık 1921 ayının ortalarına gelindiği halde iki taraf arasında çatışma devam ediyordu.[22] Dikkate alınmasa da İstanbul Hükümeti Patrik Meletios'u tanımadığını her vesile ile ortaya koyuyordu.[23] Yukarıda belirlenen genel çerçeve içerisinde Meletios'un işlevleri şöyle özetlenebilir:[24]

Patrik Olmadan Önce

1. Önce zamanın süper gücü İngiliz Kamuoyunda taraftar bulunmalıydı. Meletios 28 Eylül 1920'de Anglikan Kilisesi Başpiskoposluğuna, 23 Ekim 1920'de Avrupa Siyasî mahfillerine "Kemalistler" zulümlerine dair telgraflar çekmiştir.

2. 1 Şubat 1921'de Rumluğun kurtarılması için İtilaf Devletlerinin Başbakanlarına telgrafla başvurmuştur. 9 Şubat 1921'de "Siyah Kitab" mümessillikleri vermiş, 15 Şubat 1921'de İstanbul Rumlarıyla, doğrudan doğruya Türkiye idaresinde kalacak Rumlar hakkında

yazdığı uzun bir yazıyı bütün siyasi makamlara tevdi etmiştir.[25]

3. 22 Şubat 1921'de Rumların kurtarılması için doğrudan doğruya Londra Konferansına telgrafla başvurdu.

4. 23 Şubat 1921'de Patrik Kaymakamı sıfatıyla birçok hediye ve propaganda kitabı ile birlikte İstanbul'dan Londra'ya hareket etti. Londra ziyareti sırasında İngiliz Kralına Patrikhane'nin arması bulunan bir diploma vererek, kendisinden (Türkiye için ölüm demek olan) Sevr Antlaşmasının değiştirilmemesi için çalışmasını rica etmiştir.

5. 5 Mart 1921'de Edremit Halkının Yunanistan idaresini istediğine dair Londra'ya telgraf gönderdi. O sırada Londra'da bulunan bugünkü Patrik Meletios, Deroitos ile görüştükten sonra 9 Mart 1921'de Sen Mars Kilisesinde, "Fener Patrikhanesinin Hristiyanlık adına yaptığı mücadeleyi, Türklere karşı açılan savaşları" etraflıca izah etti. Aynı tarihte Patrikhane Kocaeli'nden İstanbul'a Rum göçmenler getirtmiş ve Londra'ya telgraf çekmiştir.

6. 20 Mart 1921'de Meletyos, propaganda için Amerika'ya varırken, Patrikhane de Yunan ordusuna selamlarını ve hediyelerini göndermeyi unutmamıştır.

7. 2 Nisan 1921'de Zapyon Lisesini, Yunan yaralıları için hastane olarak tahsis etmiştir.

1921 Haziran'ında Edirne'de Toplanan Sen Sinod'da Patrik Seçildikten Sonra

8. Meletyos'un çabasıyla Amerika'daki Yunanlılar tarafından sağlanan bir milyon Frank Patrikhane'ye teslim edildi.

9. 13 Temmuz 1921'de yine Patrikhane'nin bir işaretiyle Amerika'daki Rumlar Anadolu'daki Rumların, Türklerin idaresinden kurtarılarak Amerika tarafından himaye edilmelerini istemişlerdir.

Patrik Meletios bir İngiltere kulvarından bir Amerikan kulvarına geçip duruyordu. Her ne şekilde olursa olsun amaç tekti. Enosis'i gerçekleştirmek.

Dışa karşı Türkleri barbar olarak tanıtımına devam ederken büyük bir titizlikle örgütlenen Anadolu'da durum nasıldı?

Yunan propagandasının bu sür'atli yayılışına en büyük destek Yunan Hükümeti olduğu gibi, ayrıca düzenli bir örgüte sahip olan Kilisenin bütün gücüyle çalışması da, çok önemli bir etki yapmıştı. Esasen bu kararlar Ege'deki adalara yakın Batı Anadolu ve Samsun merkezli Doğu Karadeniz'de etkili oldu. Fener Patrikhanesi güdümündeki buralardaki kiliseler bu işin bayraktarlığını uzunca bir zamandan beri yapıyorlardı.

Çalışmalardan biri Batı Anadolu'da sözde İonya'yı ihya etmek, diğeri de Karadeniz kıyılarındaki ve özellikle Samsun'daki Rumların, Atina ile işbirliği yapmak suretiyle sözde "Pontus Devleti" kurma çabalarıydı.

Bağlaşık Devletlerin şemsiyesi altında Yunanlıların İzmir işgal etmesiyle birlikte Batı Anadolu'ya yakın Midilli, Sakız, Sisam gibi adalardan dinî liderlerin önderliğinde örgütlü soykırım hareketleri bir oldu-bitti ile başlamıştı. Yunan Hükümeti amacı belirlemişti. Alışılagelen geleneksel stratejilerini, savunmasız bölgelerde Türk egemenlik haklarına saldırmak, bireysel alanda kıyım; toplumsal alanda ise soykırım yapmak suretiyle, uluslararası arenada plebisite zemin hazırlamaktı...

Ege'de ambargo uyguluyorlar, İnebolu'yu bombardımana tutuyorlar, Samsun'a asker çıkartarak buradaki Rumlara kendileri ile işbirliği yapmaları için propaganda yapıyorlardı. Anadolu'da azınlıkta oldukları bölgelerde Atina çıkışlı, Fener Patrikhanesinin biçimlendirdiği bu siyasal sonucu yıllardır bilinçli yapılan dış kaynaklı yasadışı bölücü faaliyetlerle yerli Rumlardan bazılarını militan düzeyine getirmişlerdi... Azınlıktaydılar... Yaşanılan bu buhranlı dönem onlar için bu

lunmaz bir fırsattı. Kurdukları örgütlerin tek bir amacı vardı, savunmasız Türk köylerindeki Türk kıyım ve soykırımı hareketi idi... Gerekli olan Yunan Ordusundan sağlayacakları özel savaş desteği ile geleneksel stratejilerini birleştirmekti. Uygulamaya hemen geçmişlerdi. Bir çığ gibi savunmasız Türk köylerine saldırıyorlar, buradaki insanları kadın, çoluk çocuk ve yaşlı demeden öldürüyorlar ve köyleri ürün ve hayvanlarıyla birlikte yakıyorlardı. Yunan işgali altındaki bölgelerdeki bu tür kıyım ve soykırım hareketi her yönden birbirine benziyordu. Ayrıca yapılan propaganda paralelinde Türk yurttaşı yerli Rumlardan bazıları, çocuklarını, İzmir cephesindeki Yunan Ordusu birliklerine asker olarak gönderiyorlardı. Kanıt, Türk Ordusunun aldığı, tutsaklardı. Bunların arasında Doğu Karadeniz bölgesinden gelip, Yunan Ordusuna katılan yerli Rumların da çocuklan bulunuyordu. Meletios'un önderliğindeki Fener Patrikhanesi Kurtuluş Savaşı içerisinde her yenilgiden sonra şiddetini gittikçe artan bir biçimde melanetlerine devam etti.

Büyük zaferin uğrattığı hezimet üzerine Meletios, hesabını ödemekten korkarak İstanbul'un kuşatılmasından yaklaşık iki hafta önce (10 Temmuz 1923) -güya izinli olarak- Yunanistan'a kaçarak, Aynaroz'a yerleşti. Selanik'te de propagandalarını sürdürdü.[26]

Türk Ortodoks Kilisesi'nin Oluşumu

1. Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden Ayrılma Nedenleri

Anadolu Ortodoksların Dili, Kültürü ve Türklükleri Kurtuluş Savaşı içersinde egemenliği koşulsuz olarak elinde bulunduran Birinci TBMM gerekli önlemleri duraksamaksam alıyordu. İşgal altındaki topraklar dışında Ankara Hükümetinin egemenliği altında bulunan topraklarda yaşayan kim olursa olsun, Türk egemenlik karşıtı hareketlere

karışanlara, her demokratik ülkede alınan ciddi önlemlerle anında yanıt veriliyordu. Bu yanıtta en büyük destek doğal olarak Anadolulu Ortodokslar'dan geliyordu. Fener Rum Patrikhanesi'nin Yunanistan ile birlikte örgütledikleri Yunan dilinin yaygınlaştırılması kampanyası Anadolu'nun içlerine girildikçe buradaki Ortodoksların büyük bir biçimdeki karşı koymaları ile karşılaşılıyordu. Fener Patrikhanesi'nin Balkanlara ve Anadolu'da azınlıkta bulundukları bölgelere yoğun bir biçimde uyguladığı **"Ortodoks Kilisesinin dili Rumcadır"** şeklinde betimlendirdikleri ortak dil olgusu çalışmalarında Anadolu'nun büyük bir kısmında infialler içerisinde karşı koymalarla yüz yüze gelmişlerdi.

Fener Patrikhanesi Anadolu'nun toplumsal yapısını iyi bildikleri için durum gayet normaldi. Yunanlılar bu işe bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Osmanlı tarihinde, XX'nci yüzyıla gelinceye kadar Rum Ayaklanmaları ya Yunanistan, ya da Adalar gibi Batı Anadolu'ya yakın yerlerde olmuştu. Anadolu'daki Ortodoks Halk -Fener Patrikhanesinin güdümündeki din adamları hariç- bu harekete pek sıcak bakmamışlar daha doğru bir deyişle hiçbir şekilde karışmamışlardı. Bunun nedeni Anadolu Ortodokslarının dil, kültür ve gelenek bakımından Türklüğü benimsemeleri daha doğru bir ifadeyle Türk olmalarından ileri gelmektedir. Gerçekten de XIX'nci yüzyılın sonuna kadar Antalya Rumlarının bir kelime bile Rumca bilmedikleri, orada ilk defa Rumca öğreten Nikolaidas adlı bir Yunan tarafından itiraf edilmiştir.[27]

"Antalya Rum halkı bundan 80 yıl önce Yunanca bilmezdi. Bunu, bundan elli yıl önce Rodos'da bana Yunanca ders veren Nikolaidas Antalya'da en evvel Yunanca okutan öğretmen oldu. Bu öğretmen bana:

Antalya'ya geldiğim zaman Rumlar Yunancadan bir harf bilmezlerdi, dedi"

Antalya gibi deniz kıyısında durum böyle olursa Anadolu'da oturan Ortodoksların, Yunan ve Rumluk meşe-

leleri ile ilgilenmemiş olmaları doğaldır. Bu ikilem öylesine büyük boyutlara varıyordu ki bu konu Anadolu'da medyatik olarak gündeme getirilmeden önce İstanbul'da tartışılmağa başlanılıyordu. İşgal altındaki İstanbul'da her türlü sansüre karşın Anadolu'daki Türk Ortodokslar seslerini yükseltiyorlardı. 21 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'un önde gelen gazetelerinden **"İKDAM"**da aşağıdaki yazı yayınlanıyor, işin ilginç yanı bu konu doğrudan ABD İstihbaratçılarının da ilgisini çekiyordu. Onlar da mevcut bu haykırışları yorumlarıyla birlikte 25 Mayıs 1921'de Washington'a bildirmekten kendilerini akmıyorlardı:[28]

"Anadolulu Rum Ortodokslar, kendi durumlarını şöyle dile getirmektedirler, "Biz Türk Selçuklu ailesindeniz, dinimizi Türk dininden, Rum Ortodoks dinine değiştirdik ve biz Türk asıllı Rum (Ortodoks kilisesine) bağlıyız. Anadolu'da Kayseri şehrinde bir Rum Ortodoks Patrikliğini kurmak istiyoruz, İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği, Ortodoks Rumlar ve Türkler arasında karşılıklı husumete neden olmaktadır. İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği, Osmanlı Ortodoks sorunlarının koşullarını kötüleştiren Yunan Hükümeti ile işbirliği içerisindedir. Biz Venizelosçu İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği'nden ayrılmak istiyoruz. Benzer dinî sorunlar, XVI. yüzyıl İngiltere'sinde Anglikan kiliseler için John Wycliffe tarafından ortaya atılmıştır. ***Okullarımızda Anadolulu Rum öğretmenler istiyoruz, Yunanistan'dan öğretmen istemiyoruz.***

Anadolu'da Gümüşhacıköylü Papaz, şunları söylemektedir: Anadolulu Rumlar Türk Selçuklu ailesi soyundan gelmektedirler ve onlar katışıksız Türk'türler."

Anadolu'nun gerçeklerini ön planda tutan hiçbir ard niyeti olmayan gerçek din adamı Anadolu'daki fitneyi görmüş ve hemen özetlemişti. **Okullarımızda Anadolulu Rum öğretmenler istiyoruz, Yunanistan'dan öğretmen istemiyoruz.**

Çok geçmeden bu konu Ankara'da da gündeme geliyordu. Ankara Hükümetinin yarı resmî yayın organı olan *"Hakimiyet-i Milliye"* gazetesinde de konu ele almıyor, konu

ya açıklık getirmek üzere **"ANADOLU'DA HIRİSTİYAN TÜRKLER"** başlıklı bir seri yazı çıkıyordu.[29]

Yazar İzzet Ulvi tarafından kaleme alman yazıda, Batılı tarihçilerden alıntı yapılmak suretiyle Anadolu'daki Ortodoksların Turan ırkına mensup oldukları ve bunların ruh kültür ve karakter bakımından Türk oldukları gözleme dayalı olarak sunuluyordu. Yazının en ilginç yanı Anadolu'daki Ortodoks olan 'Halk Ozanlarından' yalnızca ikisi tanıtıldıktan sonra şiirlerinden örnekler verilmesiydi. Bir yabana dili çok iyi bilebilirsiniz, onunla düz yazı, makale de yazabilirsiniz. Ancak ana diliniz dışında yabancı dilde şiir yazamazsınız, hele Halk Ozanı hiç olamazsınız. Yazar Kayseri'de halk şiirleri araştırması yaparken asıl adları Artin ve Kirkor olan Mahcubi ve Harbi adlarındaki iki Halk Ozanı kardeşin şiirlerini bulur. Mahcubi ölmüştür, kardeşi Harbi ile tanışır. Harbi ona koşmalarından verir, yazar da bu yazı dizisinin İkincisinde bunları yayınlar. Onların anadilleri Türkçe olmasaydı, buram buram Anadolu kokan bu şiirlerin yazılması mümkün değildi.

2. Patrik Meletios'a Karşı Örgütlenme

Patrik Meletios'a karşı öyle bir lider bulunmalıydı ki, Anadolu'nun gerçek yüzünü sadece Yunanlılara değil, bütün dünyaya gösterebilmeliydi. Anadolu, Ankara Hükümeti'nin hiçbir katkısı olmadan haksızlığa karşı kendi dinî liderini ortaya çıkarmıştı. Koşulların ortaya çıkardığı bu lider "Papa Eftim"di.

Papa Eftim'in Özgeçmişi

Papa Eftim, 1884-1885 yılında Yozgat'ın Akdağmadeni kasabasında İstanbulluoğlu mahallesinde dünyaya geldi. Asıl adı Pavli Karahisarlıoğlu'dur. Babası tüccardı. Küçüklüğünde bir süre kilise okuluna gitti. Okumayı yazmayı orada öğrendi. 1908'de Ankara'ya geldi ve babasının mesleği olan manifaturacılığa başladı. 1911' yılında evlendi ve 1915'de papaz

olarak memleketine döndü. Kendisini Kayseri Metropolidi Nikolaos takdis etti. Keskin Metropolit Vekili olarak Keskin'e gitti. Kurtuluş Savaşma katılması aşağı yukarı bu yıllara rastlar. Her zaman yukarıda da belirtildiği gibi kendisini şöyle ifade etmekten büyük haz duyuyordu:

"...Ben Türk Ortodoksu'yum, Ben Ortodoks Hıristiyan olarak doğdum. Ana dilim Türk'çedir (...) Dinimin ve kilisemin dili olan Rumca ile mukaddes kitabı ezberlediğimden bu dili çok iyi anlarım. (...)Dinini değiştiren bir ferdin mutlaka milliyetini de, ırkını da değiştirmesi gerekmez. Esasen buna imkan da yoktur. Din değiştirmek bir arzu bir irade meselesidir. Irk ve milliyet ise, insanın arzu ve iradesine değil, dile kültüre, tarihî münasebetlere bağlıdır. Din Allah'a ait ve vicdana bağlı bir hadisedir. Milliyet ise tamamıyla İçtimaî, tarihî bir vakıadır. Aynı milliyet içinde çeşitli din ve mezhepler olduğu gibi, aynı dine mensup olanlar da aynı ırk ve milliyet duygularını taşıyabilirler..."

İşte bu ruh ve ideal ile Papa Eftim, Fener Patrikhanesi'ne karşı mücadeleye başladı. Bu yüzden Anadolu'da dışarıdan gelme bazı saldırıların, Müslümanların olduğu kadar, Hıristiyanları da üzdüğünü açıklayan bir beyanname yayınladı. Bu beyannamede:

"...Avrupa mücadelesi ve bilhassa son zamanlardaki Yunan taarruzları neticesinde Anadolu'nun Müslümanları gibi biz Hıristiyanları da müteessir ve mutazarrır oluyorlar. Buna hiç şüphe yoktur, Anadolu'da hiçbir Hıristiyan yoktur ki, şu umumî felaketin kendilerine ait kısmının yegane müsebbibi, İstanbul Patrikhanesi'nin olduğuna kanaat getirmemiş olsun..."[30]

diyerek Fener'in tam aksi bir tavır aldı. Buna karşılık Patrikhane Keskin Metropolit Vekili Papa Eftim'e -1918 sonlarına doğru- bir tamim göndererek, ***"Türkiye'nin Yunanistan'a verildiğini, Türkiye Hükümetinin verdiği, vereceği emirlere itaat edilmemesini ve artık Ortodoks Rumların Türk uyruğunda kalmalarına gerek kalmadığını"*** bildiriyordu. Aralık 1918'de Patrikhane o zamanki Tevfik Paşa'ya bir yazı gön-

dererek Papa Eftim'in tevkif edilip kendilerine teslimini istedi.[31]

3. Türk Ortodoks Kilisesinin Kurulması

Papa Eftim, Anadolu'da oturduğu sürece İstanbul'a etkili olamayacağını anlayınca, Anadolu'da bağımsız bir Ortodoks Kilisesi kurmağa karar verdi. Sonunda Kayseri'de bir genel kongre toplamayı başardı. Bu iş için TBMM Hükümeti Adalet Bakanlığından izin aldı. Yunan-Fener Patrikhanesi birlikteliğine karşı TBMM Hükümeti de örgütlü bir yaklaşımla yanıt vermenin birçok şeyi düzelteceğine inancı tamdı. Adalet komisyonu desteklemekle kalmadı, Hafız Mehmet Bey burada yaptığı konuşmasıyla bu "Örgütlü Yaklaşım"ın bir bir gerekçelerini de anlattı. Bu gerekçelerle birlikte Türk Ortodoks Kilisesinin Kurulması ile ilgili taslak tüzük "Orient" adlı Amerikan Misyoner Gazetesinin 8 Temmuz 1921 tarihli nüshasında yayınlandı, İstanbul'daki Amerikalı İstihbaratçılar durumu yakından izleyerek ve 17 Temmuz 1921 tarihinde TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ adlı monografık istihbarat raporlarını Washington'a göndermişlerdir.

Yalnız bu Kongre için üç Ruhanî Başkan bulunması lazımdı. Fakat Patrikhane'ye uyup kendilerini siyasete kaptıran ve Türklüğe karşı aleyhte faaliyetlere girişen birçok Ruhanî Başkanlar ya kaçmış ya da kaçmak hazırlığı içerisinde idiler. Anadolu'da sadece Konya Metropolidi Prokobiyos, Maçka Metropilidi Krillos, Antalya Episkoposu Meletios ve Gümüşhane Episkoposu Vervasyos kalmıştı. Papa Eftim, büyük güçlüklerle bunları ikna etti ve Kayseri'de toplamayı başardı. Bu sıralarda Prokobiyos, Meletios ve Yervasyos Kayseri'ye geldi. Davet edilen 80 Ruhanî daireden, Fener Patrikhanesi etkisiyle 8 daire katılmadı. Kongreye aşağıdaki kararlar sunuldu:

1. Kanun ve nizamlara aykırı olarak Patrik seçilen Meletios Metaksakis Patriklikten çıkarılacak ve Fener Patrikhanesi feshedilecek.

2. Kayseri'de bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulacak.

3. Kilise ve cemaatler tarafından noterliklerce düzenlenmiş vekaletnamelerle Papa Eftim'e **"Anadolu Ortodoks Kilisesinin Umumi Vekilliği ve Murahhaslığı"** payesi verilecek.

21 Eylül 1922 tarihinde Kayseri'de Konya Metropilidi Prokobiyos'un başkanlığında kongre toplandı.[32] Papa Eftim'in heyecan verici ve etkin açılış konuşmasıyla açılan kongrede daha önce düzenlenmiş olan mazbata okundu. 72 Ruhanî daire başkanım da katılmasıyla, yapılan teklifler ve tutulan mazbata oybirliği ile kabul edildi.[33]

Mazbataya göre Prokobiyos Patrik Kaymakamı tayin edildi. Ve hepsi halktan olmak üzere 12 kişilik bir Sen Sinod Meclisi kuruldu.[34]

Kayseri'de Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulunca Fener'dekiler bu kuruluşun kendileri tarafından onaylanmadığını ve bağımsız bir kilise olamayacağını ileri sürdüler. Halbuki Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi kurulurken de Roma Katolik Kilisesi bu kuruluşu tanımamış ve afaroz etmişti. Buna rağmen Fener Patrikhanesi bağımsız bir kilise olarak yaşadı. Bir süre sonra Papa Eftim'in yıkmak istediği Patrikhaneye, Fenerlilerle anlaşarak Kayseri'de yeniden kurduğu söylentileri yayıldı. Papa Eftim bu dedikoduların önünü almak için Kayseri'den ayrılıp Ankara'da oturmak gereğini duydu. Fakat Papa Eftim'in, Kayseri'den ayrılmasıyla bu yeni kurulmuş Patrikhanenin tekrar Fenerin nüfuzu altına girmesi tehlikesi baş gösterdi. Ayrıca bu sıralarda Lozan görüşmeleri de son şeklini buldu ve yapılan anlaşmaya göre de Anadolu'daki Ortodokslar, Yunanistan'daki Türkler mübadeleye tabi tutuldu. Ancak bu karardan İstanbul'daki Ortodokslar ile Batı Trakya'daki Türkler mu'af tutuldular. Ancak, anlaşma Papa Eftim ve arkadaşlarının Anadolu'daki olmasına rağmen onlara uygulanmadı. Diğer taraftan TBMM delegeleri Lozan'da Fener Patrikhanesi'nin Türkiye'den çıkarılmasını

istedi. Bu sırada Kayseri'de Ortodoks Patrikhanesi ise çoktan kurulmuştu. Eğer mübadele, istenerek yapılmış olsaydı, Fener'le birlikte Kayseri'deki Patrikhanenin çıkarılması teklif edilebilirdi. Oysaki, barış görüşmeleri sırasında Türk Heyeti, Fener Patrikhanesinin, Türkiye'den çıkarılması üzerinde ısrarla durduğu halde, Kayseri Patrikhanesi hakkında böyle bir teklif bile yapmadı.

Lozan'da Fener Rum Patrikhanesi Meselesi

Lozan görüşmeleri sırasında Patrikhane konusu önce "Azınlıklar Alt Komisyonu'nda gündeme gelmiş, iki numaralı Türk temsilcisi Doktor Rıza Nur, İstanbul Rumlarının yerlerinde kalmalarım isteyen Yunanistan heyetine, bunun ancak Patrikhane'nin Türkiye sınırlan dışına çıkmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştu. Daha sonra nüfus mübadelesinin tartışıldığı oturumlarda da gündeme gelen Fener Rum Patrikhanesi sorunu tartışmalı bir süreçten sonra çözüme kavuşturulmuştur. Lozan Konferansı süresince Türkiye, Patrikhanenin bütün dünyadaki Ortodoksların lideri sıfatıyla Türkiye'de kalması için başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Yunanistan'ın baskısı altında kalmıştır. Osmanlı Devleti zamanında; Fener Rum Patrikhanesinin **"Devlet İçinde Devlet"** tutumu ve zararlı siyasi faaliyetleri Lozan görüşmeleri öncesinde Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunda köklü bir kararla Patrikhane'nin her ne pahasına olursa olsun Türkiye'den çıkarılması konusunda birleştirmişti: Nitekim **Mustafa Kemal Atatürk**'ün Fransız *Le Journal* gazetesine verdiği beyanatta aşağıdaki şekilde belirtmekten kendini alamıyordu:

"Bir fesat ve hıyanet ocağı olan, ülkede ayrılık ve ihtilaf tohumlan saçan, Hıristiyan hemşehrilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluk ve felaket sebebi olan Patrikhane'yi artık topraklarımızda barındırmayız..."

Patrikhane'nin çıkarılması konusu, 10 Ocak 1923 tarihinde toplanan Arazi ve Askerlik komisyonunda tekrar görü-

şülmeye başlanmıştır. Lord Curzon başta olmak üzere Yugoslav, İtalyan, Fransız ve Yunan delegeler Patrikhâne'nin İstanbul'da kalmasını savunmuş, Patriğin siyasî davranmasını engelleyecek önlemlerin alınması durumunda İstanbul'da kalması çerçevesindeki İngiltere'nin teklifi desteklenmiştir. Görüşmeler sırasında Fener Patrikhanesi'nin, Türkiye'den çıkarılması Ortodoks olsun veya olmasın bütün Hıristiyan devletlerin şiddetle itirazlarıyla karşılaştı. Hatta birçoğu sözleriyle Türkiye'yi tehdit bile ettiler. Hatta görüşmelerin bir daha kesilmesi tehlikesi baş gösterdi. Müttefiklerle aynı fikirde olan Venizelos da bu konudaki vurgulamasını politik bir manevrayla aşağıdaki şekilde sürdürdü:

"Türklere zarar veren Patrikhane değil, bazı Patriklerin yanlış uygulamalarıdır. Bundan dolayı ferdî hataları kuruma yüklemek haksızlıktır. Sadece dinî vazifelerini yerine getirmesi şartıyla Patrikhâne'nin İstanbul'da kalması Türkiye'nin de işine gelecektir."[35]

Bunun üzerine Türk Heyet'i Başkanı, müttefiklerin ve Yunan murahhas heyetlerinin, Patrikhâne'nin bundan sonra siyasî ve İdarî işlerle uğraşmayacağı, yalnız dinî meseleler çevresinde kalacağı hakkında konferansta söyledikleri sözleri ve verdikleri açık teminatları senet kabul edip, teklifinden vazgeçti.[36]

Bunun üzerine İsmet Paşa (İnönü) yapılan bu konuşmalar ve teklif üzerine verilen bu sözleri kabul ederek Patrikliğin İstanbul'da kalmasını kabul etmiştir.[37] Sonuçta her ne kadar Türk tarafının "Patrikhanenin sınırdışı edilmesi"" görüşü kabul olmamış ise de, Yunan tarafı ile birlikte diğer üyelerin de desteklediği Patrikhanenin sadece uhrevî kalması koşuluyla İstanbul'da bırakılması görüşü kabul edilmiştir. Patrikhâne'nin sadece Türkiye Ortodokslarının ruhani temsilcisi olması ve evrensel olmaması şartıyla kabul edilen bu görüş daha sonra tartışmalara konu olmuştur.

Lozan Antlaşmasının "azınlıklar" ile ilgili maddeleri, oturum tutanakları ile birlikte incelendiğinde, Patrikhane'nin statüsünün gayri Müslim azınlıklara ait herhangi bir kilise veya sinagogdan daha fazla yetki veya hakka sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye açısından Patrikhane, Ortodoks azınlığın dinî ihtiyaçlarım karşılayan, tamamıyla Türkiye Cumhuriyeti yasalarına tabî dinî bir kurumdur. Tüzel bir kişiliği yoktur. Bu nedenle, Türk Medeni Kanunu'nun, ancak gerçek ve tüzel kişilere tanıdığı okul, vakıf, dernek gibi kurmak, yönetmek ve denetlemek gibi bir hakkı da bulunmamaktadır. Lozan'da Patrikhane, tek basma bir kurum olarak yer almamakla birlikte, varılan sözlü anlaşma gereği, Fener Patrikhanesi azınlığın kilisesi olarak tanımlanmış, 1453 'ten 1923'e kadar sahip olduğu idari, siyasi ve yargısal ayrıcalıklarına son verilmiştir.

Ortodoks Dünyası'ndaki Fener Rum Patrikhanesi'nin Yeri ve Önemi

Fener Rum Patrikhanesi Lozan'ı delme konusunda öylesine başarılı olmuştur ki, artık günümüzde entelektüel perspektifte bile Fener Rum Patrikhanesi'nin Dünya Ortodokslarının lideri konumunda olduğu ileri sürülebilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı Döneminde Patrikhane'ye bağlı olan kiliseler, Osmanlı toprakları sınırları içerisindeki Ortodoks tebaanın mensup olduğu **"Rum"** sözcüğü ile birlikte anılan kiliselerdi. Ancak Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan her bir ülkenin kilisesi de örneğin Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk gibi ilk iş olarak Patrikhanenin yetkilerini kabul etmediklerini açıklamış ve birer millî kilise haline dönüşmüşlerdir. Bunlardan birisi de, Yunanistan'ın bağımsızlık ilanının hemen ardından Patrikhane'nin yetkisini kabul etmediğini açıklayarak bağımsızlaşan Atina'daki Yunan Ortodoks Kilisesidir. Bugün için, Fener-Rum Patrikhanesine bağlı olan ve onun yetkilerini kabul edenler Yunanistan'a daha sonradan bağlanan kuzey

kesimindeki kiliseler ve Oniki Adalar'daki kiliseler ile Yunanistan dışında ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde yaşayan Yunanlıların mensubu oldukları kiliselerdir.

Kurtuluş Savaşında Yunanistan - Fener Rum Patrikhanesi birlikteliğine karşı örgütlü bir yaklaşımla kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi bile Patrikhane'nin yönetim şemsiyesinin dışındadır. Patrikhane, kimi zaman kendisini kabul etmeyen "kardeş"leri ile kimi zaman kendisini kabul etmeyenleri zayıflatmak isteyen dostları ile yaptığı işbirlikleri ve fırsatlarla güçlenme olanağı bulmuştur. Stalin döneminde Moskova patrikhanesinin etkisinin iyice azalmasından yararlanarak, daha önceleri Moskova Ortodoks patrikhanesinin şemsiyesi ve güdümünde hareket eden Batı ve Orta Avrupa'daki Ortodoks kiliselerini Amerika ve Asya-Avustralya eksenindeki kimi "kardeş" kiliseleri etkisi altına almayı başarmıştı. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ruhaniyet ve kültürün yeniden yaratılması, geliştirilmesi ve Rus kimliğinin inşası açısından Ortodoksluk ve Moskova Patrikhanesi yeniden önem kazandı ve de eskisinden daha güçlü bir şekilde ayağa kalktı. Rus Ortodoks Kilisesi'nin güçlenmesinden ve etki alanını genişletmesinden hoşlanmayan Vatikan, ABD ve AB topraklarında Rus etkisi altında Ortodoks istemediklerinden olsa gerek Patrikhane'nin iddialarına destek vermektedirler. Görüldüğü üzere Patrikhane, sürekli dostu olan bir kurum olmaktan ziyade kendisini kullanmakta çıkarları olanları kullanarak güç kazanmaya çalışan eski bir Episkoposluktur.[38]

Kendisinin yetkilerini tanımayan Moskova Patrikliği ve sürekli tartışma halinde olduğu Yunan Ortodoks Kilisesi'ne karşı güçlenmeye çalışan ve Papalıkla da boy ölçüşen Fener Rum Patrikinin, dinsel yetki mücadelesi ABD ve AB'ye dayanma şeklinde devam etmektedir. Fener Rum patriğinin Vatikanlaşma olgusu gerçekten de büyütülmüş bir olgudur. Dünya üzerindeki 220 Milyon Ortodoks inananın sadece bin

de 1.3'ü (300.000) üzerinde ruhani yetkileri olduğu düşünüldüğünde Patrik'in dünya Ortodokslarının liderliği savı asılsız kalmaktadır. Bu parametrelerle bakıldığında, Dünya üzerindeki Ortodoks Kiliseleri, hiyerarşik yapılanmayı da ifade edecek şekilde üç gruptan oluşmaktadır:

1- Patriklik Düzeyindeki Kiliseler: İskenderiye, Antakya (Şam), Kudüs, İstanbul, (İstanbul'un statüsü eşitler arasında birincidir.)

2- Ulusal Kiliseler Moskova, Belgrat, Bükreş, Sofya, Tiflis

3- Otosefal Kiliseler Yunanistan, GKRY, Arnavutluk, Polonya, Gürcistan Kiliseleri, ayrıca Kanada, ABD, Afrika Metropolitlikleri. (Otosefal Kiliseler, Patriklere bağlı olmalarına rağmen kilise işlerini ulusal düzeyde herhangi bir Patrikten bağımsız olarak yönlendirebilirler ancak Ortodoksluğu bağlayıcı kararlar alamazlar)

Fener-Rum Patrikhanesi'nin Hiyerarşik Yapısı

Eşitler arasında birinci durumundaki Patrik olan Fener- Rum Patrikhanesi'ne bağlı metropolitlikler ve başpiskoposluklar ise aşağıdadır

Türkiye'de: Kadıköy, Gökçeada-Bozcaada, Adalar, Terkos

Türkiye Dışında: Girit, Oniki Adalar, ABD, Avustralya, Y. Zelanda, Avrupa,

Burada önemle belirtilmesi gereken husus ABD, Avustralya, Y. Zelanda ve Avrupa'da yaşayan bütün Ortodokslar değil sadece buralarda yaşayan Yunanlıların mensup oldukları Kiliseler Fener-Rum Patrikhanesine bağlı olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, örneğin ABD'de 14 milyon civarındaki Ortodoks nüfusun sadece 2 milyonu Yunan kökenli olup ve bunlar Fener Rum Patrikhanesine bağlıdır.

Bunların dışında; Aynaroz Manastırlar Topluluğu, Patmos Manastın ve Eksharklığı Vlatadon ve Ayia Anastasia Manastırlan, Selanik Pateristik Araştırmalar Kurumu, Girit Ortodoks Akademisi, Cenevre Patrikhane Merkezi ve Kore

Ortodoks İerapostolik da Fener Rum Patrikhanesine bağlı olarak çalışmaktadır.[39]

Fener Rum Ortodoks Patriği Bartholomeos'un Çıkışları ve Açılım Beklentisi

Bartholomeos Kimdir?

Dünyevi adıyla **"Dimitrios Arhondonis"** doğum gününü dört yılda bir kutlayabileceği 29 Şubat 1940 tarihinde Gökçeada'nın **Zeytinli Köyü'nde** dünyaya geldi. Gökçeada Rum İlkokulu'na devam eden Dimitrios on iki yaşına geldiğin de, yaz aylarında babasına yardım için küçük kardeşi Andon ile birlikte münavebeli olarak çay dağıtıyor, saç sakal traşı yaparlardı. Bir yıl İstanbul'daki Zoğrafyon Lisesi'nde öğretim gören sonra **Dimitrios** Gökçeada'ya dönerek, tahsiline burada devam etti. Gökçeada'da ortaokulu bitirdikten sonra yeniden İstanbul'a geldi. Hayallerinin mektebi olan **Heybeliada Ruhban Okulu**'nun lise bölümüne başladı. Dimitrios Arhondonis 1961 'de Heybeliada Ruhban Okulu'nun yüksek bölümünü birincilikle bitirdi. Çok geçmeden askere gitti. Yedeksubay (Asteğmen) olarak İstanbul Tuzla'da gördüğü eğitim sonrasında, Çanakkale Gelibolu-Demirtepe'den terhis belgesini aldı. Askerlik dönüşü Patrikhane'nin finanse ettiği kaynaklarla beş yıl süreyle İtalya ve İsviçre'de Hıristiyanlık üzerine 'İlahiyat hukuku' okudu. Ayrıca İtalya'daki The Pontifical Gregorian Üniversitesi'nde din hukuku doktorası yaptı. Dimitrios, İtalya dönüşü Patrikhane'nin yazı işleri müdürlüğüne getirildi. 1973'te Philadephia *(Alaşehir-Manisa)* Metropoliti göreviyle, başpiskoposluğa atandı. Bir yıl sonra, 1974 yılında Kadıköy Metropoliti sıfatıyla Patrikhane Sen Sinod üyeliğine getirildi. Fener Rum Patriği Dimitrios I'in, 3 Ekim 1991'de kalp krizinden ölmesi üzerine casusluk faaliyetlerinden dolayı 1958'de vatandaşlıktan çıkarılan Amerika ve Avrupa destekli Kuzey-Güney Amerika Başpiskoposu

Yakovas'a rağmen pek çok iddialı aday arasından sıyrılarak 2 Kasım 1991 tarihinde Patrik olarak seçildi. İş başına geldikten sonra selefinin ve kendisinin birçok idealini gerçekleştirmeye çalıştı. Henüz makamına oturmadan, William Bush aracılığıyla George Bush'a Ruhban Okulu'nun bir an önce açılması için mesaj göndermeyi ihmal etmiyordu. Aradan geçen birkaç gün sonra son model Mercedes makam aracına Özel numara isteyerek, sinsice bir plânla **"34 EPB12"** plakasını takınmıştı. Trafik tescildeki iyi niyetli memurlar fazla dikkat etmemiş olsalar da, buradaki harflerin manası **Ekümenik Patrik Bartholomeos**'tan başka bir şey değildi.[40]

Fener Rum Ortodoks Patriği Bartholomeos'un Konstantinopolis Ekümenik Patrikhanesi ve Vatikanlaşma Yönündeki Çıkışları

Bartholomeos'un Patrik seçilmesinden sonra karşılaşmış olduğu sorunlardan belki de en önemlisi Türkiye Cumhuriyeti'nde mukim Rumların sayıca azalması sorunudur. 1924 yılında gerçekleşen mübadeleden sonra İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'da yaklaşık yüz seksen bin Rum'un kaldığı istatistiki bir gerçektir. Ancak Ocak 2006 verilerine göre, her ne kadar resmi kayıtlarda 1852 kişi gösterilmesine rağmen Türkiye'de yaşayan Rum asıllı vatandaş sayısı **1214**'tür. Bartholomeos, sayılarını her ne kadar yüksek göstermeye çalışsa da, bunların bir kısmı, **Yunanistan** ile **Türkiye** arasında yaşamlarını geçirmekte olduğu bir gerçektir. Ancak burada yeri gelmişken belirtmek gerekirse Patrik Selçuk Erenerol'un 20 Aralık 2002 tarihinde geçirdiği kalp krizi neticesinde ölmesinden sonra Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi de nerdeyse bitme noktasına gelmiş bulunmaktadır. Bunun en belirgin ispatı da Patrikhane'nin iç bünyesinde bulunan Panaiya Kilisesi'nin uzun zamandır ibadete kapalı oluşudur. Lozan Antlaşmasına göre Patrik Bartholomeos'un Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yasal ve resmî görevi Fener Rum Pat-

riğidir. Patrik Bartholomeos bu gerçeği kabul etmekle beraber patrikliğin sitesinde bile Fener Rum Patrikhanesi'nin dünyada 250 milyon inananı olan **Konstantinopolis Ekümenik Patrikhanesi** olarak anıldığını ve Ortodoks dünyasının ruhanî önderi konumunda olan bir kurum olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Oysaki yine Lozan Antlaşmasında açıkça belirtildiği gibi, cemaati de yalnız İstanbul'daki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Rum Ortodokslarıdır. Patrik adı 1930'lara doğru Türkiye-Yunanistan yakınlaşmasında ve de bir nezaket ölçüsü olarak bizzat Atatürk tarafından kullanıldığı için patriktir. Oysa Meletious'un Aynaroz'a kaçması ve yerleşmesinden sonra Cumhuriyetin ilk yıllarında Başpapaz olarak kullanılmıştır. Lozan'a göre doğru bir saptamadır. Protokol'deki yeri İstanbul Vali Yardımcısı'na bağlı, eğer ortada bir antlaşma varsa ve antlaşmada Türkiye'nin bir kuruluş senedi ise Patriğin yeri Eyüp Müftüsünün yanıdır, İstanbul İli müftüsünün bile yanı başı değildir. Yok Lozan'ı önemsemiyorsanız, şimdiki hükümete göre koskoca patriktir, o zaman eşitler arasında birinci ve dünyada **"Konstantinopolis Ekümenik Patriği"**dir.

19 Ekim 1997 tarihinde Yunan Hava Yolları'na ait özel uçakla ABD'ye gidip, Ruhban Okulu'nun açılması için ABD Başkanı Clinton'dan Türkiye'ye baskı yapmasını isteyen Patrik Bartholomeos'u ABD Başkanı Clinton, **"300 milyon Ortodoks Hıristiyan'ın ruhani lideri" ve "Ekümenik Patrik"** olarak tanıtmıştır. Oysa aynı tarihler tesadüf eden 1997 yılının Ramazan ayında Diyanet İşleri Başkanımız soydaşlarımızı ziyaret için Makedonya, Bulgaristan ve Romanya'ya gitmiş, Yunanistan'a sokulmamıştır. Yine aynı yıl Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna Selanik'i ziyareti sırasında Yunanlılar tarafından dövülmek istenmiş, zorlukla başkonsolosluğumuza sığınmıştı. Batı Trakya'daki soydaşlarımıza yönelik olarak yapmış olduğumuz üst düzey temaslarda Türkiye Cumhuri-

yeti Devletinin en üst düzeydeki Başkan ve Bakanına yapılan muamele gerçekten de düşündürücüdür.

Oysa ABD Fener Rum Patrikhanesine yönelik desteğine devam etmektedir. Bunun bir sonucu olarak da ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi, Fener Rum Patrikhanesi'nin "ekümenlik" statüsünün tanınması ve Türk uyruklu olmayan din adamları yetiştirilmesi için Türkiye'ye çağrı yapan karar tasarısını kabul etmiştir. Son derece masum bir istem olarak kabul gören Ekümeniklik savı bir kez kabul gördükten sonra, ülkemiz içinde ikinci bir Vatikan tarzı yapılanmanın önü açılmış olacağı düşünülmektedir. Bu açılımın ilk aşaması olarak Patrik'in Türk yurttaşı olma zorunluluğu kaldırılmak istenecek ardından mübadele antlaşmaları ile boşaltılmış Anadolu topraklarına tekrar Rumlar yerleştirilmeleri istenilecek ve bunun sonucu olarak daha özerk bir yapıya sahip olmaları önündeki engeller kaldırılmış olabilecektir. Patrikhane'nin özerk yapıya kavuşturulması demek bir anlamda yurtdışına temsilci göndermek ve öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan yabancı elçiliklere sağlanan toprak masuniyeti **(exterritorialité)** hakkının kazanılmasıdır. İkincisi ise Türk dış politikasında siyasal bir aktör durumuna gelebilmektir.

Masum Bir Diğer İstek Heybeliada Ruhban Okulunun Açılması

Seçilir seçilmez açılımlarına devam eden Patrik Bartholomeos, 16 Ocak 1992 tarihinde, dönemin Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'a; "Papaz Okulu'nu açın, bu sizin lehinize olur" demeyi de ihmal etmemiştir. Açılımlarını Heybeliada Ruhban Okulu yönünde yoğunlaştıran Patrik, Ağustos 1994'te, 1971 yılından beri kapalı olan Ruhban Okulu için 150. Kuruluş yıldönümü düzenlemiştir. Türkiye'de Ruhban Okulu açılması ya da diğer bir deyişle dini özerkliğe sahip bir okulun kurulabilmesi için Anayasa'nın 130. maddesinin

değiştirilmesi zorunludur. Bir kaos ortamı sürerken herhangi bir denetime bağlı olmak istemeyen Ruhban Okulu'nun açılması birkaç açıdan zararlı olabileceği düşünülmektedir. Her şeyden önce **bu durum laikliğe ve eğitim birliğine *(Tevhidi Tedrisat Yasası)* aykırı bir durum arz etmektedir. Türkiye mevzuatına göre kamu düzeni ile ilgili askeri, polisiye ve dinsel alanlarda özel yüksek okullar açılamamaktadır. Heybeliada Ruhban Okulu için bu kısıtlama ortadan kalktığı takdirde, bu emsal alınarak Ortodoks Rumlar dışında birçok ayrı köken ve mezhebin ve özellikle de cemaat ve tarikatlarının istemleri doğrultusunda Müslüman din adamları yetiştirmek üzere özel yüksek okulların açılması da imkân dahiline gireceğinden bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin doğrudan geleceğine yönelik bir tehdit olabileceği değerlendirilmektedir.** Bir başka deyişle Türkiye'nin kırılgan hale gelen laik sistemi çerçevesinde bunun sakıncaları ortadadır.

Türkiye'de Ruhban Okulu açılması gerçekleşirse Lozan Anlaşmasından bu yana süren geleneğe ve ***eğitim birliğine*** aykırı bir harekette bulunulmuş olabileceği düşünülmektedir. Mevzuat değişir ve Heybeliada Ruhban Okulu YÖK çerçevesinde denetim altında açılması sağlanırsa bu duruma kimsenin karşı çıkabileceği düşünülmemektedir. Ancak Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi okulun denetim altında açılmasına temelden karşı çıkmaktadır. Eğer açılacak okul İstanbul'daki herhangi bir Üniversitenin İlahiyat Fakültesine bağlı olursa kız öğrenciler de sınavda tercih edebilmesi olanağına da sağlanmaktadır. Yalnız, **Patrikhane sadece erkek öğrenci kabul ettiği için** bu bakımdan da YÖK'e bağlanmaya karşı çıkmaktadır. **Ayrıca okula kız öğrencilerin alınmaması durumu da eğitim birliğine aykırı bir durumu da beraberinde getirmektedir.** Böyle bir uygulama hem azınlıkların temel dinamiklerine hem de eğitim sisteminin var olan yapısına aykırı olacağı değerlendirilmektedir. Oysa Fener Rum Patrikhanesinin amaçları özel ve özerk statüde bir papaz okulu

açabilmektir. Daha sonra da Patrikhane'yi evrensel dini ve siyasi merkez haline getirerek Ayasofya'da ibadet yapmayı ve böylece Doğu Vatikan ve "Yeni Roma(Bizans) Ortodoks Patriği" olmaktır.

Fener Rum Ortodoks Patriği Bartholomeos'un Diğer Çıkışları

ABD ve AB'nin açık desteğini alan Fener Rum Ortodoks Patriği Bartholomeos evrensel boyuttaki çıkışlarına Kilise arazilerini kiraya verdiği için Sen Sinod Meclisi tarafından ağır eleştirilere uğrayan Kudüs Patriği'nin durumunu görüşmek üzere İstanbul'da Ortodoks zirvesi toplamıştır. Kudüs Patriği I. İrineos'un, Kudüs Kilisesi'nin mallarını İsraillilere 198 yıllığına kiralarken menfaat temin ettiği gerekçesiyle hakkında yapılan suçlamaları araştırıp sonuca bağlamak üzere 15 Ortodoks kilisesi temsilcisi İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesinde, Fener Rum Patriği Bartholomeos'un başkanlığında bir araya gelebilmiştir. Bu bir anlamda Cumhuriyet Türkiye'sinde, Lozan Antlaşmasının delinerek Hıristiyan Şeriat mahkemesi oluşturulmasını da sağlamıştır.

Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'de Fener Rum Patrikhanesi ile birlikte 8 metropolitlik bulunmasına izin bulunmaktadır. Buna rağmen hiçbir Ortodoks Hıristiyan'ın bulunmadığı Anadolu şehirlerimizde metropolitlikler açarak oralara papazlar tayin etmeye de başlamıştır.

Fener Rum Patriği Bartholomeos'un Apostolik ve Doğu Vatikan olma yolundaki bir başka çıkışı da 2008 Aziz Pavlos yılı kutlamaları nedeniyle davet ettiği Ortodoks kilise önderleri, Fener Rum Patrikhanesine bağlı Aya Yorgi Kilisesi'nde ortak pazar ayini düzenlemiş olmasıdır. 12 Ekim 2008 Pazar günkü bu etkinliğe İskenderiye Patriği Theodoros(Mısır), Antakya Patriği İğnatios (Şam, Suriye), Kudüs Patriği Theofilos, Moskova Patriği Alexi(Rusya), Kıbrıs Başepiskoposu Hrisostomos, Yunanistan Başepiskoposu İeronimos, Arnavutluk

Başepiskoposu Anastasios, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya Başepiskoposu Hristoforos, Finlandiya Başepiskoposu Leon, Estonya Metropoliti Stefan katılmıştır. Toplantıda şahsen liderleri hazır bulunamayan Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Gürcistan ve Polonya Kiliseleri ise en yüksek şekilde temsil edilmiştir.

AB Barış Elçisi Fener Rum Patriği Bartholomeos

Bir önemli iyimserlik de Fener Rum Patriği Bartholomeos'un bir barış elçisi olarak Avrupa'yı dolaşıp, Türkiye'nin Avrupa ailesinin bir parçası olduğunu söyleyerek AB üyeliğini savunması kurgulamasıdır.[41] Oysa ki tüm bu yapılanlar, ekümenik kavramının T.C. tarafından tanınması ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması havucunun karşılığı olduğu açık seçik görülmektedir. Zaten çok geçmeden AB bu yöndeki kararlılığını göstermiş ve Türkiye'nin AB müzakereleri öncesi **"Patrik Bartholomeos'un ekümenlik yasa statüsünün tanınmasını, Türkiye vatandaşı olmayanların Sen Sinod üyesi olabilmesini, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılıp her uyruktan öğrenci kabul etmesini, Patrikhane'ye ait mülkün iadesini ve Balıklı Hastanesi'nin geriye dönük vergi yükünün kaldırılmasını"** talep etmiştir. Doğal olarak ABD yönetimi de bu adımları desteklemektedir.

Patrik bir yandan masum rolünü oynarken önceden saptanmış olan ütopik hedefinden bir gün bile ayrılmadığını her fırsatta ortaya koymaktadır. Bir de bunun üstüne üstlük ülkemizin önde gelen III.Meşrutiyetçi kalem erbabı makalelerinde Fener Rum Patrikhanesi'nin oksijeni mi kalmadığı savlarını işlemektedirler. Diğer yandan Patriğin bizzat Amerikan CBS televizyonunda yapmış olduğu söyleşide ifade ettiği gibi **"Bazen çarmıha gerilsek de burada kalmayı tercih ediyoruz"** biçiminde tüm dünyada infial uyandıracak bir biçimde Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından çarmıha gerildiğini ima etmiştir. Oysa bu açılımda çarmıha gerilen

bizatihi Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. ABD Başkanının özel uçağı "Number One" ile ABD gezilerini gerçekleştiren Fener Rum Patriğinin bir ABD kanalına vermiş olduğu bu mülakattaki sözleri Dışişleri Bakanının demeç vermesine kadar gitmiş, sözler yadırganmıştır. Oysa Türkiye'den istenen, bu sözlerin hiçbir şekilde yadırganmaması ya da bu sözler sanki ilk defa söylenmiş gibi hiçbir reaksiyon mu göstermesidir. Aksine istemlerinin hiçbir koşula bağlı olmaksızın yerine getirilmesidir.

Patrik Bartholomeos her sene olduğu gibi 6 Ocak 2009 günü Yunanistan'dan gelen Yunan vatandaşlarının yoğun katılımıyla haça gerilmemiş, aksine Hz. İsa'nın Yahudilik'ten Hıristiyanlığa geçtiği gün denizden haç çıkarma ayinini bizzat yönetmiştir.[42] Bunun bir diğer anlamı ise her yıl haçı suya atarak, Bizans'ın tekrar dirileceği günleri beklemekte oldukları gerçeğinin kutsanmasıdır.

Yunan Başbakanı Yunan Millet Meclisinde güvenoyu aldıktan sonra icazet almağa geldiği makam Fener Rum Patrikhanesi'dir. Patrikhane, Ortodoks dünya içerisindeki tarihten gelen hiyerarşik yapısını ve diğer Hıristiyan mezhepleri, diğer semavî dinler ve diğer hükümetler nezdindeki konumunu muhafaza etmektedir. Bu kurumun ülkemizde olması ve başında da Patrik Bartholomeos gibi bir diyalog adamının bulunması birçok açıdan fevkalade önemlidir.

SONUÇ

İstanbul'daki 1200 civarındaki Rum kökenli vatandaşın azınlık kilisesi konumundaki Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bugün gündeminden düşmeyen en önemli sorunlardan birisi olarak durmaktadır. AB ve ABD'nin uzun süreden beri Fener Rum Patrikhanesi'nin ekümenik statüsünün tanınması, Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılması, Anadolu'nun değişik yerlerinde

bulunan yıkık veya müze hâline getirilmiş, hatta cemaati dahi olmayan kiliseler ile buralardaki Patrikhane'nin mal varlığı ve hakları konusunun değişik alanlarda sık sık gündeme getirilmesi dikkat çekicidir.[43]

Görünen odur ki, Türkiye Cumhuriyeti devleti ne zaman zafiyet belirtileri gösterse, ne zaman elverişli ortam yaratılsa, Patrikhane harekete geçmiştir. Bu bağlamda **Fener Rum Patrikhanesi'nin birincil hedefi Lozan Barış Antlaşmasını geçerliliğini tartışmalı hale getirmektir.** Bu şekilde gittikçe çözümü güçleşen bir problem olmaya başlayan Fener Rum Patrikhanesi'nin istem ve Türk Dış Politikasında aktörleşme meselesi Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Batı'nın alabildiğine abartmış olduğu müdahale kavramı ABD ve AB'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin içişlerine karışmada önemli bir parametre olabileceği düşünülmektedir. Bir başka deyişle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş senedi olan Lozan Barış Antlaşmasının uluslararası statüde geçerliliğini tartışmalı hale getirmesi bakımından oldukça anlamlı görülmektedir. **Diğer bir deyişle Lozan'ı yok etmenin yolu; Fener Rum Patrikhanesi'nden, Heybeliada Ruhban Okulu'ndan ve Türkiye Cumhuriyeti Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle esasen ortadan kalkmış bulunan *azınlık haklarını* tekrardan gündeme taşımaktan geçmektedir.** Dolayısıyla bu bakış açısının duyarlı hale getirilmesi ile Lozan Barış Antlaşması'nda azınlık olarak kabul edilmeyenleri bile azınlık statüsü kazanmalarına yardıma olabilecek argümanları tekraren taşıyabileceği değerlendirilmektedir. Olaya bu açıdan bakıldığında ise ABD ve AB'nin ortak amacı, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne müdahale edebilecek kartları eline alabilmede durum üstünlüğü sağlama ya da daha doğru bir ifadeyle "vesayet" altına alabilmeyi amaçladığı görülmektedir. Oysa ki, Lozan Antlaşmasının 38. maddesi bütün Türk vatandaşlarının din, mezhep ve inanç özgürlüklerinden söz ederken bu özgürlükleri ve bu özgürlüklerden doğan hakla-

rı 'kamu düzeni' koşuluna bağlamıştır. Kamu düzeni koşulu modern kamu hukukunda devlet egemenliğinin en doğal ve en temel yetkilerinden biridir. Hiçbir devlet, [koşulsuz] hürriyetin kullanılması pahasına kendi kamu ve toplum düzeniyle, güvenliğinin tehlikeye girmesine göz yumamayacağı yadsınamaz bir gerçektir.

***

Profesör Esat Arslan'ın makalesi burada noktalanıyor. Gelelim Atatürk ve İsmet İnönü'nün yorum ve analizlerine.

Gazi Mustafa Kemal 1927 yılında okuduğu *Söylev*'inin hemen başında bir durum tespiti yapıyor: *"Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgeler,* ***İstanbul Rum Patrikliğinde kurulan Mavri Mira Kurulu'nun illerde çeteler kurmak ve yönetmekle, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla uğraştığını doğruladı.*** *Yunan Kızılhaçı, resmî Göçmenler Komisyonu, Mavri Mira Kurulunun çalışmalarını kolaylaştırmaya yardım ediyor. Mavri Mira Kurulunca yönetilen Rum okullarının izci örgütleri, yirmi yaşını aşmış gençler de katılarak, her yerde geliştiriliyor.*

Ermeni Patriği Zevan Efendi de, Mavri Mira Kurulu ile düşünce birliği ederek çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tam Rum hazırlığı gibi ilerliyor."

İsmet İnönü *"Hatıraları"*nın ikinci cildinde [s.130-131] Lozan'da Patrikhane meselesini tanıklarıyla ve kendi tanıklığıyla anlatmıştır.

"Lozan'da Yunanlılarla çatışmalarımızdan birinin sebebi de Rum patrikhanesinin İstanbul'dan kaldırılması için açtığımız mücadele olmuştur. Bu mücadele uzun sürdü. Tezimiz mütareke esnasında ***Patrikhanenin Türkler aleyhine çalışan bütün tertiplerin merkezi olmasına*** *dayanıyordu. Patrikhane, Türklerle Rumların iyi münasebetlerini, bir millet halinde kaynaşıp, bir devlet içinde yaşamalarını engelleyen unsur olarak, mutlaka Türkiye'den çıkarılmalıdır tezini takip ediyorduk. Müttefikler, bu yüzden Konferansta çok*

mukavemet ettiler ve çok aşırı sözler söylediler. Konuyu adeta Türklük-Hıristiyanlık meselesi haline getirmek istediler. Patrikhane'nin asırlardan beri gelen ananesinin ve politikasının yerilmesini, tenkit edilmesini kabul etmek istemiyorlardı."

Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında geçen gergin tartışma, meselenin İngilizler tarafından da nasıl ele alındığı ya da korunduğu hakkında bir fikir vermektedir.

Lord Curzon şöyle diyordu: *"Patrikhane'nin dünya işleri ile uğraşması yoktur. Hiçbir şeye karışmayacaktır. Karışmamalıdır. Ama İstanbul'dan Patrikhaneyi kaldırıp da bütün Hıristiyan âlemini örseleyecek bir muameleyi neden istiyorsun? İş döndü dolaştı, meselenin mahiyeti anlaşıldı. Ne hükümetinin talimatı var, ne arkadaşlarının haberi var. Bu, yalnız senin kendi arzun. Nereden çıkardın böyle bir meseleyi? Sabahleyin kâtibim görüştü, bana bu neticeyi getirdi."*

Ben, kendisine, yanlış anlamış, dedim. Nafile uğraşma, tamir edemezsin, diye cevap verdi.

Bundan sonra Patrikhane meselesi, işin esasına girmeksizin, iki üç gün içinde hiç ehemmiyet verilmeyen bir mevzu haline geldi ve kapandı.

Burada tartışma konusu olan husus, Türk heyetinde bulunan Dr. Rıza Nur'un, Lord Curzon'un kâtibi Harold Nicolson'a ***"Patrikhane İsmet Paşa meselesidir, bizzat kendisi meşgul oluyor, o bilir, biz karışmayız, ona söylemek lazımdır,"*** demiş. Curzon da İnönü'ye, Patrikhane'nin İstanbul'dan kaldırılmasını sen istiyorsun, yoksa bu devletin görüşü değildir, şeklinde bastırmış, onu köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır.

Bilimkadını Doçent Sibel Özel, İstanbul Barosu yayınları arasında çıkan araştırmasında Patrikhane, Ruhban Okulu ve ekümeniklik iddialarının hukuki çerçevesini çizmiştir [Sibel Özel, Heybeliada Ruhban Okulu ve Patrikhane, 2008, s.73-76]: *"Fener Rum Patrikhanes'inin hukuki statüsü Lozan müzakerelerinde kayıtlara geçen tartışma ve uzlaşmalarda belirlenmiş ve laik Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasasındaki nitelikleri ile perçinlenmiştir.*

Çok hukuklu teokratik bir İmparatorlukta Milletbaşı sıfatıyla bazı siyasi ve idari yetkileri bulunan Patrikhane, tek hukuklu laik demokratik Cumhuriyette sadece dini yetkilerle donatılmış, tüzel kişiliği olmayan bir din kurumudur. Bu kurum Lozan Antlaşması'nda bir sözleşme hükmü olarak zikredilmemiş, dolayısıyla uluslararası hukukun müdahale alanına dahil edilmemiştir.

Patrikhane'nin tümüyle Türk hukukuna tâbi bir kurum olması ve bu itibarla Lozan Antlaşması'ndaki ***azınlıklar kapsamında*** *yer alması nedeniyle Patrikhane ile ilgili düzenlemeler ve Patrikhane'nin talepleri ancak Türkiye Cumhuriyeti Devleti için bağlayıcı hukuk normları çerçevesinde geçerli olacaktır. Patrikhane'nin ekümeniklik iddiası Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından kabul edilmedikçe hukuken geçerli bir statü olmayacaktır. Bu itibarla* ***'Türkiye kabul etmese bile bütün dünya Patrikhaneyi ekümenik olarak tanıyor'*** *savı da psikolojik bir taktik olarak medyada yerini bulmakta ve kavramın hukuki sonuçları hükümsüzleştirilmeye ve anlamsızlaştırılmaya çalışılmaktadır. Eğer Türkiye'nin kabul edip etmemesine bağlı olmadan sözkonusu nitelik hukuki sonuçlarını doğursa idi Türkiye'den bunu tanımasını talep etmek gerekmeyecekti! Bir Hıristiyanlık meselesi olarak laik Türkiye Cumhuriyeti Devleti dışlanarak bu unvan kullanılabilecek ve sonuçlarım doğurabilecekti. Ancak ekümeniklik sıfatının hukuki sonuçları olduğu ve Türk hukukunun hakimiyeti dışında başka bir hukuk sistemim gerektirdiği için mesele basite indirgenemez ve hafife alınamaz."*

Ayrıca, *"Heybeliada Ruhban Okulu da hukuka uygun olarak kapanmıştır ve tekrar açılması ancak hukuka uygun olması şartıyla mümkündür. Mesele azınlıkların din adamı yetiştirme ihtiyacının ötesinde, Fener Rum Patrikhanesi'nin ekümeniklik iddiasına binaen güç savaşı haline gelmiştir."*

Yine hukuki bir engel ve yükümlülük sorunu olarak; *"Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Patriğin yabancı olmasına izin verme ya da yabancı din adamlarına vatandaşlık verme, istisnasız ülkeye giriş ve çalışma vizesi verme gibi yükümlülükleri de yoktur. Ne Avrupa Birliği hukuku ne de uluslararası hukukta Türkiye Cum-*

huriyeti Devletini bu konuda zorlayıcı bir yükümlülük bulunmamaktadır."

Şu türden akıl verme ya da önermeler de yapılmaktadır; "Heybeliada Ruhban Okulu'na izin verilsin, orada Patrikhane kendi kurallarına ve müfredatına göre eğitim-öğretim yaptırsın, eğer istemiyorsa, Türkiye Cumhuriyeti Devleti buradan verilen diplomaları kabul etmesin." Aşiret ve sömürge devletleri dışında acaba hangi çağdaş hukuk devletinde bu türden bir uygulama var. Türkiye'de akıl öyle bir karışmış ki, bu öneri buna tipik bir örnektir.

Bir başkası; küreselleşen dünyada herkes her yerde okuyabilmektedir, artık sınırlar söz konusu değildir. O halde, Ruhban Okulu da bu bağlamda değerlendirilmelidir. İran'da teoloji eğitimi alan birisinin Türkiye'de kabulü söz konusuysa bu da olabilir. Lozan antlaşması madde 40'a yeniden önyargısız bakmak gerekiyor. Son yıllarda Türkiye'de tuhaf bir durum ortaya çıktı. **Yanlışlarını doğruymuş gibi dayatanların çoğaldığı Dr. Rıza Nur benzeri bir akademisyenler topluluğu ve medyayı kirleten köşe yazarları ile yaşamaya başladık. Bilimin yerini akıl tutulması ve yanaşmacılık aldı.** Durum böyle olunca makul olan ve olabilecek olan da tartışılamaz hale geldi.

Yıl 1923'ten yıl 2010'a gelindi, hâlâ Patrikhane, ekümeniklik, Ruhban Okulu tartışmaları devam ediyor. Öyle görünüyor ki, bu kez Türkiye köşeye kendi tercihiyle de olsa fena sıkıştı. Buradan olumlu mu yoksa olumsuz mu bir sonuç çıkacağım zaman gösterecek. Ama öyle görünüyor ki; "Aynadaki Tarih" arayışı hiç bitmeyecek...

Dipnotlar

1 **İslam Ansiklopedisi İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati)** C.VL, Ankara, 1974, s.63

2 İslam devletinin koruma ve yönetiminde bulunan gayr-ı Müslim halka verilen addır.

3 İslam devletinin hüküm ve yönetiminde bağlı olup yönetilen vergi veren gayr-ı Müslim halka verilen addır.

4 İslam hukukunda dâr ül-İslam ve dâr ül-Harb ayrımından esinlenerek gayr-ı Müslim halka verilen addır.

5 T. Taykut Soykan, **Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler,** İstanbul, Ocak 2000, s.192

6 Richard Clog, **"The Greek Millet in the Ottoman Empire",** Christians and Jews in The Ottoman Empire, s. 185

7 T. Tankut Seyhan, **Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler,** İstanbul, Ocak 2000, s. 12

8 O zamanlarda yaklaşık bin yaşındaki Havariyun Kilisesi'nin bahçesinde Bizans İmparator ailesinin mezarları da bulunmaktaydı ve Hıristiyan nüfusun azalması nedeniyle burası 1455'te boşaltılmış ve Patrikhane Pammakaristos Manastırı'na taşınmıştı. Xll.yy'da II. Ioannes Komnenos'un yaptırdığı Pammakaristos Manastırı, Hıristiyan göçmenlerin yerleştirildiği Çarşamba semtinde idi. Havariyun Kilisesi'ne göre daha küçük ve güvenli olan Pammakaristos, 1518'de restore ve II. Ieremias'ın patrikliği sırasında da genişletilerek yeniden inşa edildi. 1586'da, III. Murat döneminde boşaltılan kilise, 1591'de Fethiye adıyla camiye dönüştürüldü. Patrikhane, bundan sonra önce Fener'deki Vlah Sarayı Kilisesi'ne, 1597'de ise Ayvansaray'daki Ayios Dimitrios Kilisesi'ne taşındı. 1602 yılında isePatrikhane, Fener'de bulunan Ayios Yeoryios Manastırı'na yerleşti ve bu tarihten sonra faaliyetini bugüne kadar buradan sürdürmeğe devam etti.

9 Gözde Kılıç Yaşin, **"Patrikhanenin Ekümeniklik İddiası",** Cumhuriyet Strateji Dergisi, Sa.25 İstanbul, 25 Aralık 2004, ss.5-6

10 M.C. Şehabettin Tekirdağ, **Fethin 511'nci Yıldönümü Konferansları, İstanbul, 1964, s.48. "Hıristiyanlığı kabul ederse, meşru imparator sıfatıyla dünyanın en kudretli hükümdarı haline geleceğini"** söylüyor ve kendisine **"Greklerin ve Doğunun imparatoru unvanı vereceğini; kuvvetle elde tuttuğu ve haksızlıkla savunduğu şeyin, hukuken kendi malı olacağını bütün Hıristiyanların kendisine saygı göstererek, anlaşmazlıkların çözmesi için hakem tanıyacaklarını... birçoklarının kendiliklerinden inkıyad edeceklerini (...), kendisinin. Roma kilisesinin haklarına karşı gelenler aleyhinde onun kuvvetine başvuracağını** "temin etmekteydi. (1461-1464 arasında yazılmış ve büyük bir olasılıkla Fatih'e gönderilmediği değerlendirilen bu mektup, Fatih'in sağlığında 1475 yılında Treviso'da basılmıştır.(a.g.e.)

11 Verilen bu dini ayrıcalıklara ait belgeler ile çeşitli yazarların bulguları şöylece özetlenebilir: Ayrıcalıkların çıkış noktasını Fatih Sultan Mehmet'in Patrik Gennadios'a verdiği altında kendi imzasını taşıyan fermanı oluşturuyordu. Günümüz Türkçesiyle de anlaşılması kolay olan bu ünlü Fermanda şöyle deniliyordu:

"Kimse Patrik'e tahakküm itmesün, kim olursa olsun hiç kimse kendüsine ilişmesün, kendüsi ve ma'iyyetinde bulunan papazlar her türlü "umumi hidmetlerden mü- ebbeden mu'af olsun. Kiliseleri, camie tahvil edilmeyecektir, izdivaç ve defin işleri, sair adet işleri, Rum Kilise ve adetlerine göre eskisi gibi yapılacaktır. **(*) "Bu ferman, patriğin dini ibadete ait hizmetleri yerine getirmesi şartıyla, tahta çıkan her yeni padişah tarafından da yenilenmiştir. "Patrik vezirle aynı derecede tutuluyor, icabında Divan'da**

söz alma hakkı tanınıyordu." (**) Ayrıca kendisine Yeniçeri çorbacılarından kurulu bir muhafız birliği verilmişti (***).

(*) Osman Ergin, **Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler,** İstanbul, 1937, S 70.

(**) Şehabettin Tekirdağ, **Türk Kültürü,** Sa 32, Ankara, s.511.

(***) Meydan Lorousse, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, C4, s. 588.**

12 Sir Harry Luke, The Old Turkey and The New, S 16,45,90.

13 Turhan Feyzioğlu, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Atatürkçülük, Ankara, 1986, s. 73.

14 Stefenos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, İstanbul, 1994, s. 18.

15 M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul, 1980, s. 127; N. Tursan, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sa 85, Ankara, ss 67-68

16 Adnan Sofuoğlu, **Fener Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, 1996, s 17.

17 M. Süreyya Şahin **a.g.e., s. 129**; Adnan Sofuoğlu, **a.g.e**., s 17

18 M. Süreyya Şahin a.g.e., s 156; Adnan Soğuoğlu, a.g.e., s 60

19 M. E. Aytekin, Türk Kültürü, Sa 39, s.222

20 Pontus Meselesi, Ankara, 1338 (1922) (Bu eser Matbu'at Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından metropolitlik vb. yerlerde ele geçirilen belgelere dayanılarak tarafsız bir komisyona yazdırılmıştır). s. 30.

21 Pontus Meselesi, a.g.e, S 31-32.

22 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Aralık 1921.

23 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 15 Aralık 1921.

24 Pontus Meselesi, a.g.e., ss. 33-35.

25 Pontus Meselesi, a.g.e., s. 35

26 Şehabettin Tekirdağ, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 2, S 51-52.

27 Avram Galanti; Ankara Tarihi; S 115

28 Washington National Archives, (Ulusal Arşiv Dairesi), MID (Askeri istihbarat Bölümü), 2657-T-103

29 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 24 Haziran 1921.

30 M. Süreyya Şahin, a.g.e, S 189.

31 Teoman Ergene, İstiklâl Harbinde Türk Ortodoksları, İstanbul 1951, s. 9.

32 Teoman Ergene, a.g.e., s. 28.

33 Teoman Ergene, a.g.e., s. 24-26.

34 Teoman Ergene, a.g.e., s. 55.

35 Tanin Gazetesi, 9 Ocak 1923.

36 M. Cemil Bilsel, Lozan C 2, s. 295.

37 Tanin Gazetesi, 17 Ocak 1922; Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları 1922-1923, C:I, TTK yayını, Ankara 1990, ss.362-363.

38 Gözde Kılıç Yaşin, a.g.e., s.6

39 Aytunç Altındal, Türkiye ve Ortodokslar, Anahtar Kitaplar, 1995, s.50; Yorgo Benlisoy - Elçin Macar, Fener Patrikhanesi, Ayraç Yay., 1996, s. 60.

40 Süleyman Yeşilyurt, a.g.e., s. 136

41 Akşam Gazetesi, 26 Nisan 2004, s.7

42 Hz . İsa (Hristos), İncil'e göre 25 Aralık günü dünyaya geldi. Yahudiler'de doğumdan hemen sonra bir haftaya kadar sünnet olmak kaidesi gereği 1 Ocak'ta sünnet oldu. Hz. İsa, yıllar sonra bir 6 Ocak günü Yahudilik'ten Hıristiyanlığa geçti. Ortodoks Hıristiyanlar bu nedenle 6 Ocak'ı tüm dünyada denize haç atma töreni ile kutlamaktadırlar.

43 Salim Gökçen: "Fener Rum Patrikhanesi - Avrupa Birliği ve Onun Stratejik Ortağı", 2023 Dergisi, Nisan 2004, Sayı: 36, s. 72.

---

[1] İlber Ortaylı, Efsaneler ve Sloganlar Arasında Bir Tarih..., Konuşan: Mustafa Armağan, İzlenim, Temmuz/Ağustos, s.49-52

[2] Marc Bloch, Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği, Türkçesi- Mehmet Ali Kılıç- bay, Gece yayınlan,

Ankara, 1994, s.3

[3] Femand Braudel, Tarih Üzerine Yazılar, çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabeyi, Ankara, 1992, s.7

[4] R.G.Collingwood, Tarih Tasarımı, Türkçesi: Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.28-29

[5] Sencer Divitçioğlu, Nasıl Bir Tarih?, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1992, sl2

[6] Murat Belge, Tarihten Güncelliğe, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.324-325

[7] Edward Hallett Carr, Tarih Nedir, çeviren: Misket Gizem Gürtük, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, Sİ4

[8] Sencer Divitçioğlu, Nasıl Bir Tarih?, sİ 1

[9] Edward Halett Carr, Tarih Nedir, s.76

[10] R.G.Collingwood, Tarih Tasarımı, Türkçesi: Kurtuluş Dinçer, ara yayncılık, İstanbul, 1990

[11] E.H.Carr- 3.Fontuna,Tarih Yazımında Nesnellik ve Yalınlık, çeviren: Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 18-19

[12] Sencer Divılıçloğlu, Nasıl Bir Tarih?, s.7

[13] Will ve Ariel Durant, Tarihten Alınacak Dersler, çeviren: Nejat Muallimoğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1994, s.124

[14] Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalcık Kitabı", söyleşi: Emine Çaykara, İş Bankası Yayını, İstanbul, 2005, s.42

[15] Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalcık Kitabı", söyleşi: Emine Çaykara, s.42

[16] İlber Ortaylı, Efsaneler ve Sloganlar Arasında Bir Tarih..., Konuşan: Mustafa Armağan, İzlenim, Temmuz/Ağustos, s.49-52

[17] İlber Ortaylı, "Roma ve Osmanlı", konuşan: İsa Kocakaplan, Türk Edebiyatı, sayı: 331, (Mayıs 2001), s.60-64

[18] Tarihçilerin Kutbu "Halil ¡nalcık Kitabı", söyleşi: Emine Çaykara, İş Bankası Yayını, İstanbul, 2005, s.78

[19] Tarihçilerin Kutbu "Halil ¡nalcık Kitabı ", söyleşi: Emine Çaykara, İş Bankası Yayını, İstanbul, 2005, s.71

[20] Lozan Türkiye'nin Tapusudur, Cumhuriyet, 82. Yılında Lozan, 24 Temmuz 2005, Özel Ek, s.3

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11